

PEZENHOFFER ANTAL

A KATOLIKUS HIT IGAZSÁGA I.

Pezenhoffer Antal
A KATOLIKUS HIT IGAZSÁGA
(Hitvédelem)
I. kötet

PEZENHOFFER ANTAL

A KATOLIKUS HIT IGAZSÁGA

(Hitvédelem)

Apologetika

I. kötet

„Béke és Igazság Pilisszentléleki Modell” Alapítvány
Út, Igazság, Élet Kiadója, Pilisszentlélek
2009

© Copyright Bibliotéka, Esztergom, 1957.
Minden jog fenntartva

A bibliai idézetek az 1973-as, Szent István Társulat által kiadott bibliafordításból vannak átvéve

A címlapon Raffaello Santi: Disputa az Oltáriszentségről c. képe

ISBN 978-963-8283-18-4 ö
ISBN 978-963-8283-19-1 (I. kötet)

Lektorálta:

Flandera Mihály

Kiadja: „Béke és Igazság Pilisszentléleki Modell” Alapítvány
Út, Igazság, Élet Kiadója, Pilisszentlélek
2521 Csolnok, Templom tér 3.
Tel./fax: 33/478-373
e-mail: szeifert@printer-net.hu
Felelős kiadó: dr. Szeifert Ferenc,
az Alapítvány kuratóriumának elnöke

Nyomdai előkészítés: Palásthy Bt., Balatonfűzfő • www.PalasthyBt.hu
Nyomás: OOK-Press Nyomda, Veszprém
Felelős vezető: Szathmáry Attila

„Sajnálom azokat, akik érzik a kétségek gyötrelmét s mindent elkövetnek, hogy világnézeti kérdésekben bizonyosságot szerezzenek. Akik azonban átélük életüket anélkül, hogy az élet végére és céljára gondolnának, azokat sajnálni nem tudom. Az ilyen ember az én szememben egyszerűen szörnyeteg.”

(Pascal)

„Azt mondom, hitvány és alapjában véve ostoba az – akármilyen erős is egyes gyakorlati tevékenységek terén –, aki megveti a metafizikát. Mert lehet a legkiválóbb matematikus, mérnök, parlamenti taktikus, lóversenytéri bookmaker – ha egész életében látta, szemlélte a mindenséget és egyszer sem kérdezte: „De hát elvégre is mit jelent mindez?” – akkor akár férfi, akár nő, azok közé tartozik, akiket Kálvin az eleve elátkozottak közé sorozott.”

(G. B. Shaw: The Adventures of the black Girl in her Search for God)

(Fordította: Bíró Sándor, 77. o.)

Előszó

Ha könyvem nem jobb az eddigieknél, akkor is hiányt tölt be, mert a magyar könyvpiaccon évtizedek óta nem volt már forgalomban apologetika akkor se, mikor még megvolt a sajtószabadság. Szuszai derék műve már rég elfogyott, sok tekintetben el is avult. Annyira szerénytelen vagyok azonban, hogy azt gondolom, könyvem többet ér az eddigieknél.

Nem arra törekedtem, hogy minél kimerítőbb, szárazabb és unalmasabb legyen, hanem minél eredetibb és élvezetesebb, legfőképpen pedig, hogy minél meggyőzőbb: hogy hitet tudjak adni az Olvasónak, illetve (mivel Isten ajándéka a hit) megkönnyítsem számára a hitet, megszerezzen számára a hit előfeltételeit. Arra törekedtem, hogy művem minél többen olvassák: arra, hogy akik olvasni kezdik, be is fejezzék, főképpen pedig, hogy akik elolvasták, azokat meg is győzze.

Egyáltalán nem ragaszkodtam az apologetikában szabállyá vált és eddig mindig megtartott szokásos sablonokhoz. Könyvemben emiatt sok mindenről nincs szó, ami eddig apologetikákban mindig tárgyalásra került, viszont sok olyan kérdéssel foglalkozom, némelyikkel (például a spiritizmussal) túl bőven is, melyet az eddigi apologetikák, legalábbis, mint a hit melletti bizonyítékot, meg se említettek.

De nemcsak a tartalom és a szerkezet, hanem sok tekintetben a hang, a stílus és az előadásmód is újszerű művemben. E tekintetben is sokkal alanyibb, egyénibb minden, mint a hasonló elméleti művekben szokásos. Ez is az érdekességet, az élvezetességet, tehát végeredményben a fő célt, az Olvasó meggyőzését akarja szolgálni. A meggyőzésnek előfeltétele ugyanis, hogy az Olvasó érdeklődése ébren legyen tartva, azaz hogy unalmában abba ne hagyja az olvasást.

Nem tilthatom meg, hogy akiknek kedvük és szakértelmük van hozzá, ne bolhásszanak hibák után művemben, sőt köszönettel fogadom, ha egyes tényleg meglévő hibákra, elírásokra rámutatnak. Természetes ugyanis, hogy művem, mint minden emberi mű, gyarló. Az esetleg következő újabb kiadásokban így válhat majd mindig tökéletesebbé.

Amennyiben pedig a meggyőzésre váró Olvasó lesz az, aki hibákat vél találni művemben s ráadásul – ami egyébként nem nagyon valószínű – talán még igaza is lesz abban, amit kifogásol, arra kell figyelmeztetnem, hogy apró kifogások címén a lényegnek, az Egyház ragyogóan tündöklő igazságának elvetése egyenesen rosszakarat lenne részéről.

Olyan tárgyú műben, mint az apologetika, a tudomány úgyszólván minden ága szerephez jut. Csak természetes tehát, hogy minden részletadatomban nem lehetek annyira tökéletes, sem annyira a korral lépést tartó, mint az illető tudományágak szaktudósai. Nemcsak lehetséges, hanem egyenesen természetes tehát, hogyha az Olvasó például éppen valamely szaktudomány szakembere, egyes, a műben előforduló részletkérdésekhez jobban ért, mint magam. Ha tehát mindenáron akar, találhat a műben olyan állítást, amelyet ő joggal nyilváníthat nem elég szabatosnak, sőt esetleg talán tévesnek is.

Nagyon logikátlanul, tehát tudománytalanul járna el azonban, ha ezen az alapon azt a következtetést vonná le, hogy magát a művet is megcáfolta, s ez alapon azt mondhatja, hogy se az Isten, se a lélek létét, se a kinyilatkoztatását nem lehet bizonyítani, s így az egyháznak nincs igaza. Ezzel ugyanis összecsérélné a lényeget a mellékessel, mindjárt el is terelné vele a figyelmét erről a lényegesről, s így lehetetlenné tenné a maga számára, hogy az igazság boldog birtokosa lehessen.

Ha az Olvasó olyan állítást talál művemben, melyet ő nem talál szabatosak, sőt talán egyenesen tévesnek tart, ne siessen mindjárt annak megállapításával, hogy emiatt maga a mű

egész érvelése is tarthatatlan, hanem figyelje meg, hogy a szerinte téves állítás a mű tulajdonképpeni tárgyát képező, szorosan vett vallási igazságok körébe tartozik-e, vagy pedig csak azok alaposabb megvilágítására mellékesen került elő. Ha az utóbbi az eset, csak szépséghibáról lehet szó, mely a tárgyalt dolgok igazságát lényegében egyáltalán nem érinti.

Ha a kérdésben tárgyalt, s a szakember Olvasótól tévesnek talált állítás a szorosan vett vallási igazságok valamelyikét bizonyító érv, még akkor sincs joga mindjárt elmarasztaló ítéletet alkotni magával a mű igazságával szemben. Akkor ugyanis előbb azt kell megnéznie, hogy a kérdéses vallási igazságot csak ezzel az egy, szerinte helyt nem álló érveléssel bizonyítjuk-e. Ha ugyanis ugyanazt a dolgot többszörösen is bebizonyítjuk (amint majdnem kivétel nélkül mindig ez történik), akkor egy érv értéktelennek bizonyulása mit se számít.

Nemcsak az az igazság ugyanis, amit ötféleképpen is be tudunk bizonyítani, hanem az is, amit négyféleképpen, sőt még az is, amit csak egyféleképpen. Nagyon téved tehát, aki azt gondolja, hogy ha ugyanarra az igazságra vonatkozó érvelés közül egyet megdöntött, akkor már magát az igazságot is megdöntötte. Ha az öt közül négyet dönt meg, magát az igazságot még akkor se döntötte meg. Hol van az ugyanis megírva, hogy az igazságot ötféleképpen, vagy akár csak az is hogy kétszeresen kell bebizonyítani?

Ha a bazilika kőtömbjein firkálgatnak az utcagyerekek, ezzel még nem döntenek össze a bazilikát. Nem, még akkor sem, ha firkálmányaikat nem csak ráírják, hanem bele is vésik a kőbe. Aki az egyház igazságának e műben felépített kőtömbjén bírálgat, vagy kifogásokat keres, ha meg tudja őrizni nyugodt tárgyilagosságát, gáncsoskodását, ő maga se fogja lényegbevágóbbnak minősíteni, mint az utcagyerekek rombolását a bazilikán.

Mivel művem a szó szoros értelmében a véremmel: őregen, betegen ülve eltöltött éjszakák és napi injekciók mellett, életerőm végső, erőszakos megfeszítésével, és ráadásul szégyenségekben írtam, abban bízom, hogy emiatt Isten különleges áldása is lesz rajta. Ezt az áldást már írás közben is éreztem, mert mind a három kötet létrehozásához mindössze 3-4 év kellett (1952 karácsonyától 1957 húsvétjáig tartott).

Aki valamely részt túl bőnek tart, s unja már az olvasást, hagyja el azt a részt, ha már úgylis meg van győzve. Aki nincs még meggyőzve, az ne hagyjon ki semmit.

Bevezetés

A vallás igazát fogja bizonyítani ez a könyv, mivel pedig – mint látni fogjuk majd – vallás tulajdonképpen csak egy van: a katolicizmus, a katolicizmus igazát fogja bebizonyítani. Előre ki kell jelentenem, hogy ennél fontosabb, ennél életbevágóbb, ennél közérdekűbb bizonyítás nincs, és nem is lehet a világon. Ha ugyanis valaki még arra se kíváncsi, hogy van-e az élet után még egy másik élet is, annak álláspontjára bajosan találhatunk a józan ész határai közt mozgó magyarázatot.

Ha valaki nem kíváncsi egy regényre, egy elbeszélésre vagy színdarabra, nem csodálkozhatunk rajta. Hiszen az egész csak az író képzeletének játéka, s mi címen kívánhatjuk, hogy valaki kíváncsi legyen egy író képzeletének játékára? Bizonyára arra is nagyon érdemes kíváncsinak lenni, hogy bizonyos időben melyik labdarúgó csapat lő több gólt (s mégis milyen kíváncsiak az emberek erre is s a regények meséjére is!).

Ha valaki a földrajzra, a történelemre, a természet törvényeire, vagy valamely egészségügyi, vagy foglalkozása körébe vágó felfedezésre se kíváncsi, már nagyobb baj. De azért ezek s milliók vannak, akik e hibáik ellenére is egész szépen megvannak. Kárukra van lustaságuk és érdeklődéshiányuk, de azért a legtöbb esetben nincs akkora kárukra, hogy miatta egyenesen szerencsétlenség származna belőle rájuk.

Ha azonban valaki még arra se kíváncsi, hogy halálával vége lesz-e mindennek, vagy pedig csak akkor kezdődik majd számára az igazi élet, melynek aztán nem is lesz vége többé soha; ha valakit még az se érdekel, hogy milyen dolga lesz az örök életben és hogy mitől függ az, hogy ott jó dolga lesz-e vagy keserves; ha valaki egyáltalán semmit se törődik még azzal se, akitől véglegesen sorsa függ, sőt még az is teljesen közömbös előtte, hogy egyáltalán van-e vagy nincs ilyen valaki, azt már lelkibetegnek kell mondanunk. A saját sorsuk iránt ilyen közömbösek ugyanis csak elmebetegnek tudnak lenni.

Épelméjű-e az, akinek – mikor világ körüli útra indul – egyedül csak arra van gondja, hogy a villamoson, mely a vasúti állomásra kviszi, kényelmes helye legyen, de az már egyáltalán nem izgatja, hogy abban a vasúti kocsiban, vagy azon a hajón, ahol heteket fog majd tölteni, lesz-e helye és milyen? Pedig a mulandó földi élet és az örökkévalóság közti mérhetetlen különbséget ez a hasonlat csak halványan sejteti, de teljes jelentőségében éppen nem szemlélteti.

Nemcsak a becsülethez és a józansághoz, hanem egyenesen az épelméjűséghez tartozik tehát, hogy míg földi élete tart, minden embert érdekelje, hogy független-e ő itt a földön, vagy nem; hogy sorsát egyedül maga irányíthatja-e vagy pedig ura és teremője van, akinek akaratát tekintetbe kell vennie, ha nem akar helyrehozhatatlanul szerencsétlenné válni; hogy ez a valaki úgy intézkedett-e róla, hogy élete csak erre a földre szorítkozzék, vagy pedig a földi életet csak rövid próbaidőnek szánta részére azért, hogy a halál után következő igazi élet ne örökre helyrehozhatatlan szerencsétlenség, hanem végleges boldogság legyen számára.

Mutassa meg nekem a Szentírásban – hallottam nem egyszer –, hol és mikor mondta Krisztus Urunk, hogy van pokol és hogy a bűnösök oda jutnak.

E kérést teljesíteni nem azért nehéz, mert bajos Krisztus Urunk ilyen kijelentésére rálátni, hanem azért, mert Krisztus Urunk egész tanítása annyira a pokollal való fenyegetőzésen, illetve a tőle való óváson alapul, hogy egyenesen az nehéz, hogy a Megváltó minden erre vonatkozó kijelentését felsoroljuk.

Íme egy szentírási szemle, mely bizonyítja, hogy nemcsak pokol van, hanem hogy egyenesen a pokol létén alapul az egész kereszténység. Máté 3,12 (Keresztelő Szent János prédi-

kációja): „Szórolapátja (a Megváltónak) már a kezében van. Kitakarítja szérűjét, a búzát csűrbe gyűjti, a pelyvát pedig olthatatlan tűzbe vetve elégeti.” Máté 5. fejezet (A hegyi beszéd) 22. vers: „Én pedig azt mondom nektek: Már azt is állítsák a törvényszék elé, aki haragot tart embertársával. Aki embertársát ostobának nevezi, állítsák a nagytanács elé. Aki azt mondja neki, hogy te bolond, méltó a pokol tüzére.”

Ha nincs gyehenna, ha nincs pokol, ha nincs ott tűz, akkor ott hogy bűnhődhet ott valaki?

5,29. vers: „Ha jobb szemed megbotránkoztat, vágd ki és dobd el. Inkább egy tagod vesszen oda, mintsem az egész tested a kárhozatra jusson”

5,30. vers: „Ha jobb kezed visz bűnbe, vágd le és dobd el. Inkább egy tagod vesszen oda, mintsem az egész tested a pokolba kerüljön.”

A pokolba jutni tehát hasonlíthatatlanul nagyobb baj, mint egész életünkre félszeművé vagy félkarúvá válni.

Máté 7,21-23: „Sokan mondják majd nekem azon a napon (mikor eldől majd, ki megy be a mennyek országába): Uram, Uram, hát nem a te nevedben jövendöltünk? Nem a te nevedben üztünk ördögöt? Nem a te nevedben tettünk annyi csodát? Akkor kijelentem nekik: Sose ismertelek benneteket. Távozzatok színem elől, ti gonosztevők!”

Aki tehát bűnösen kerül Isten ítélszéke elé, még az se menti meg a kárhozattól, ha régebbi életében annyira kedves volt Isten előtt, hogy még csodákat is tett általa.

Máté 8,11-12: „Ezért mondom nektek: Sokan jönnek majd napkeletről és napnyugatról, és letelepednek Ábrahám, Izsák és Jákob mellé a mennyek országában, az ország fiait pedig kivetik a külső sötétségre. Ott sírás és fogcsikorgatás lesz.”

Máté 10,15: „Bizony mondom nektek: Szodoma és Gomorra földjének tűrhetőbb lesz a sorsa az ítélet napján, mint annak a városnak” (mely nem fogad be titeket, sem beszédeiteket nem hallgatja, tehát az apostolokra vagy utódaikra nem hallgat).

Máté 10,28: „Ne féljete azoktól, akik a testet megölik, a lelket azonban nem tudják megölni. Inkább attól féljete, aki a kárhozatra vetve a testet is, a lelket is el tudja pusztítani.”

Máté 11,24: „De mondom nektek: Szodoma földjének elviselhetőbb lesz a sorsa az ítélet napján, mint neked.” (Mint Kafarnaumnak, mely Jézus tanítására nem hallgatott.) Ugyanezt mondja Jézus előtte (a 21-22. versben) Korozaínak és Betszaidának is.

Máté 12,36: Mondom nektek: az emberek az ítélet napján minden fölösleges szóról számot adnak, amit kiejtenek a szájukon.

Máté 13,40-42: „Ahogy a konkolyt összeszedik és tűzre vetve elégetik, úgy lesz a világ végén is. Az Emberfia elküldi angyalait, hogy szedjenek össze országában minden botrányt és minden törvényszegőt. Ezeket tüzes kemencébe vetik, ott sírás és fogcsikorgatás lesz. Akkor az igazak ragyogni fognak, mint a nap Atyjuk országában. Akinek van füle, hallja meg!”

Máté 13,49-50: „Így lesz a világ végén is: elmennek az angyalok, aztán kiválogatják a gonoszakat az igazak közül és tüzes kemencébe vetik őket. Ott sírás és fogcsikorgatás lesz.”

Máté 16,26-27: „Mi haszna van az embernek, ha az egész világot megszerzi is, de lelke kárát vallja? Mit is adhatna az ember cserébe a lelkéért? Eljön ugyanis az Emberfia Atyja dicsőségében, angyalai kíséretében, és megfizet mindenkinek a tettei szerint.”

Máté 18,8-9: „Ha kezed vagy lábad botrányt okoz, vágd le és dobd el. Jobb csonkán vagy sántán bemenned az életre, mint két kézzel, két lábbal az örök tűzre kerülnöd. Ha szemed okoz botrányt, vágd ki és dobd el, mert jobb, ha egy szemmel bemész az életre, mint ha két szemmel a pokol tüzére vetnek.”

Máté 18,34-35: „Ezzel az úr haragjában átadta a poroszlóknak, míg meg nem fizette mind, amivel tartozott. Így tesz mennyei Atyátok is veletek, ha mindegyiktek meg nem bocsát szívből felebarátjának.”

Máté 22,13-14: „A király pedig megparancsolta a szolgáknak: Kötözzétek meg kezét-lábát, s dobjátok ki a külső sötétségre. Ott sírás és fogcsikorgatás lesz. Sokan vannak a meghívtak, de kevesen a választottak.”

Máté 24,50-51: „[A szolga] ura egy olyan napon jön meg, amikor nem várja és olyan órában, amikor nem is sejtí. Kegyetlenül megbünteti és a képmutatók sorsára juttatja. Ott sírás és fogcsikorgatás lesz.”

A halál váratlanul jön s minden pillanatban készen kell lennünk az ítéletre, mert más-képp a pokolba jutunk: Máté 25,1-13: „A mennyek országa hasonlít a tíz hajadonhoz, akik fogták lámpásukat és a vőlegény elé mentek. Öt balga volt közülük, öt pedig okos. A balgák lámpásukat ugyan elvitték, de olajat nem vittek bele. Az okosak lámpásukkal együtt olajat is vittek korsójukban. A vőlegény késett, így valamennyien elálmosodtak és elaludtak. Éjfélkor kiáltás hallatszott: Itt a vőlegény, menjetek ki elébe! Erre a hajadonok mind fölkeltek, és rendbe hozták lámpásukat. A balgák kérték az okosakat: Adjatok egy kis olajat! Lámpásunk kialvóban van. Nem adunk – felelték az okosak –, mert akkor nem lesz elég se nekünk, se nektek. Menjetek inkább az árusokhoz és vegyetek magatoknak. Míg odavoltak vásárolni, megérkezett a vőlegény, és akik készen voltak, bevonultak vele a menyegzőre. Ezzel az ajtó bezárult. Később megérkezett a többi hajadon is. Beszóltak: Uram, Uram, nyiss ki nekünk! De ő így válaszolt: Bizony mondom nektek, nem ismerlek benneteket. Legyetek hát éberek, mert nem tudjátok sem a napot, sem az órát.”

Máté 25,30: „Ezt a mihaszna szolgát pedig vessétek ki a külső sötétségre. Ott sírás és fogcsikorgatás lesz.”

Máté 25,31-46: „Amikor eljön dicsőségében az Emberfia minden angyalával, helyet foglal főséges trónján. Elébe gyűlnek mind a nemzetek, ő pedig külön választja őket egymástól, ahogy a pásztor különválasztja a juhokat a kosoktól. A juhokat jobbjára állítja, a kosokat pedig baljára. Aztán így szól a király a jobbján állókhoz: Gyertek, Atyám áldottai, vegyétek birtokba a világ kezdetétől nektek készített országot!...

Ezután a balján állókhoz is szól: Távozzatok színem elől, ti átkozottak, az örök tűzre, amely a sátánnak és angyalainak készült...

Ezek örök büntetésre mennek, az igazak meg örök életre.”

Ez olyan világos beszéd, hogy határozottabbat még elképzelni se lehet. Az emberek egy része üdvözülni fog, a másik része elkárhozik. A kárhozat épp úgy végleges, mint az üdvözülés. Az egyik éppúgy örökké fog tartani, mint a másik. A poklot tűzre jutásnak hívja az üdvözítő és azt is határozottan megmondja, hogy ez a „tűz” örök lesz, vagyis hogy a szenvedésnek a pokolban soha se lesz vége.

Ez mind csak az első evangélium volt, Szent Mátéé. Lássuk most a másodikat, Szent Márkét.

Márk 6,11: „Ha valamely helységben nem fogadnak be és nem hallgatnak meg titeket, menjetek el onnét, s még a port is rázzátok le lábatokról, tanúbizonyságul ellenük.”

Azaz ne erőltessétek az evangéliumot azokra, akiknek nem kell. Sokkal nagyobb baj az azokra, akiknek nem kell, mint nektek.

Márk 9,42-46: „Ha viszont valaki megbotráncoztat egyet is e kicsik közül, akik hisznek, jobb volna neki, ha malomkövet kötnének a nyakára és a tengerbe vetnék. Ha kezéd megbotráncoztat, vágd le. Jobb csonkán bemenned az életre, mint két kézzel a kárhozatra jutni, az olthatatlan tűzre.” (Megint a pokol örökkétartóságának legvilágosabb kijelentései!) „Ha lábaddal megbotráncoztat, vágd le. Jobb sántán bemenned az életre, mint két lábbal a kárhozat olthatatlan tűzére kerülni. Ha szemed megbotráncoztat, vágd ki. Jobb félszemmel bemenned

az Isten országába, mint két szemmel a kárhozatra jutni, ahol a férgük nem pusztul el, és a tűzük nem alszik ki.”

Márk 13,35-37: „Legyetek hát éberek! Nem tudjátok ugyanis, mikor érkezik meg a ház ura: lehet, hogy este, lehet, hogy éjfélkor, vagy kakasszóra, vagy reggel. Ne találjon alva, ha váratlanul megérkezik! Amit nektek mondok, mindenkinek mondom: Legyetek éberek!”

Márk 16,16: „Aki hisz és megkeresztelkedik, üdvözülni, aki nem hisz, az elkárhozik.”

A harmadik evangélium:

Lukács 3,9 (Keresztelő Szent János prédikációja): „A fejsze már a fák gyökerén van. Minden fát, amely nem terem jó gyümölcsöt, kivágnak és tűzre vetnek.”

Lukács 3,17: „Szórólápátja már a kezében, hogy rendet teremtsen szérűjén, a búzát csűrbe gyűjtse, a pelyvát meg olthatatlan tűzzel elégesse.”

Lukács 6,25: „Jaj nektek, akik most jóllaktok, mert éhezni fogtok. Jaj nektek, akik most nevettek, mert sírni és jajgatni fogtok!”

Lukács 10,12-15: „Bizony mondom nektek: Szodoma sorsa könnyebb lesz azon a napon, mint azé a városé.” (Mely nem fogadja be az apostolokat, akik ezért azt fogják mondani, hogy „még a port is lerázzuk, ami városotokban a lábunkra tapadt”. – Lk 10,11) „Jaj neked, Korozain! Jaj neked, Betsaida! Mert ha Tiruszban és Szidonban történtek volna a bennetek végbement csodák, már rég zsákban és hamuban tartottak volna bűnbánatot. Ezért Tirusznak és Szidonnak tűrhetőbb lesz a sorsa az ítéletkor, mint nektek. És te Kafarnaum! Nemde az édig emelkedtél? Egészen az alvilágig fogsz süllyedni!”

Lukács 12,4-5: „Nektek, barátaimnak, mondom: Ne féljete azoktól, akik a testet ugyan megölik, de aztán semmi többet nem tehetnek. Megmondom én nektek, kitől féljete: attól féljete, akinek, miután megölt, ahhoz is van hatalma, hogy a kárhozatra taszítson benneteket. Igen, mondom nektek, tőle féljete.”

Lukács 12,58-59: „Amikor ellenfeleddel a bíróságra tartasz, útközben igyekezzél tőle megszabadulni, nehogy a bíró elé hurcoljon, és a bíró átadjon a poroszlónak, a poroszló meg börtönbe vessen. Mondom neked, nem szabadulsz ki, míg az utolsó fillért is meg nem fizeted.”

Lukács 13,1-9: „Épp jött néhány ember, s azokról a galileaiakról hozott hírt, akiknek vérért Pilátus az áldozat vérével vegyítette. Erre megjegyezte: »Azt hiszitek, hogy ezek a galileaiak bűnösebbek voltak, mint a többi galileai, azért, hogy így jártak? Mondom nektek: nem! De ha nem tartotok bűnbánatot, épp úgy elvesztek ti is mind. Vagy az a tizennyolc ember, akire rádőlt Silóámban a torony és agyonzúzta őket, azt hiszitek, hogy bűnösebbek voltak, mint Jeruzsálem lakói közül bárki? Mondom nektek: nem! De ha nem tartotok bűnbánatot, épp úgy elvesztek ti is mindnyájan.« Aztán egy példabeszédet mondott. »Egy embernek a szőlőjében volt egy fügefá. Kiment, gyümölcsöt keresett rajta, de nem talált. Erre így szólt vincellérjéhez: Három év óta mindig jövök, hogy gyümölcsöt keressek ezen a fügefán, de nem talállok. Vágd ki! Miért foglalja itt a helyet? De az így válaszolt: Uram, hagyd még egy évig. Körülásom és megtrágyázom, hátha terem jövőre? Ha mégsem, akkor majd kivágod.«”

Lukács 13,23-28: „Valaki megkérdezte tőle: »Uram, ugye kevesen üdvözülnek?« Ezt válaszolta neki: »Igyekeztek a szűk kapun bejutni, mert mondom nektek, sokan akarnak majd bemenni rajta, de nem fognak tudni. A ház ura feláll és bezárja az ajtót, ti meg kint maradtok és zörgetni kezdtek az ajtón: Uram, nyisd ki nekünk! Akkor azt fogja nektek mondani: Nem tudom, honnan valók vagytok. Ti bizonygatjátok: A szemed láttára ettünk és ittunk, a mi utcánkban tanítottál. De ő megismétli: Nem tudom, honnan valók vagytok. Távozzatok egy szálra, ti gonosztevők! Lesz sírás és fogcsikorgatás, amikor Ábrahámot, Izsákot, Jákobot és a prófétákat mind az Isten országában látjátok, magatok meg kirekesztve.«”

Lukács 14,24: „Mondom nektek, azok közül, akik hivatalosak voltak, senki sem eszik lakomámon.”

Lukács 16,22-31: „Történt, hogy a koldus meghalt, és az angyalok Ábrahám kebelére vitték. Meghalt a gazdag ember is, és eltemették. Amikor a pokolban kínjai közt feltekintett, meglátta messziről Ábrahámot és kebelén Lázárt. Felkiáltott: Atyám, Ábrahám! Könyörülj rajtam! Küldd el Lázárt, hogy ujjá hegyét vízbe mártva hűsítse nyelvemet. Iszonyúan gyötördöm ezekben a lángokban. Fiam – felelte Ábrahám –, emlékezzél csak vissza, hogy milyen jó dolgod volt életedben, Lázárnak meg hogy kijutott a rosszból. Most tehát neki itt vigasztalásban van része, a te osztályrészed pedig a gyötrelem. Ráadásul köztünk és köztetek nagy szakadék tátong, hogy akik innét át akarnának menni hozzátok, ne tudjanak, se onnét ne tudjon hozzánk átjönni senki. Akkor arra kérlek, atyám - kiáltotta újra -, küldd el legalább az atyai házba. Van még öt testvérem, hadd figyelmeztessem őket, nehogy ők is ide jussanak a gyötrelmek helyére. Ábrahám ezt felelte: Van Mózesük és vannak prófétáik. Azokra hallgassanak. De az erősködött: Nem hallgatnak, atyám, Ábrahám! De ha a halottak közül megy el valaki, bűnbánatot tartanak. Ő azonban így felelt: Ha Mózesre és a prófétákra nem hallgatnak, ha a halottak közül támad fel valaki, annak sem hisznek.”

A dúsgazdag és a nyomorult Lázár példabeszédéből az is jól látható, hogy ahhoz, hogy valaki a pokolba jusson és örökre ott maradjon, nem is kell teljesen elvetemültnek lenni. Láthatjuk például, hogy ez a pokolba jutott dúsgazdag egyébként milyen jószívű volt. Milyen őszintén és önzetlenül szerette rokonait és mennyire próbált rajtuk segíteni! Hogy nemcsak egészen különleges elvetemültség esetén lehet elkárhozni, azt egyébként az is bizonyítja, amiért Krisztus Urunk a tizennyolc szerencsétlenül járttal kapcsolatban mondott, akiket Siloámban az összedőlt torony agyonütött. (Lk 13,4)

Lukács 17,26-30: „És mint Noé korában történt, úgy lesz az Emberfiának idejében is. Ettek, ittak, házasodtak, férjhez mentek egészen addig a napig, amíg Noé be nem szállt a bárkába. Akkor jött a vízözön és mind elpusztította őket. Ugyanúgy, ahogy Lót napjaiban történt: ettek, ittak, vettek, eladtak, ültettek, építettek. Aztán azon a napon, amelyen Lót elhagyta Szodomát, tüzes kénese esett az égből, és mind elpusztította őket. Ugyanez fog bekövetkezni azon a napon, amelyen az Emberfia megjelenik.”

Lukács 19,27: „Ellenségeimet pedig, akik nem akarták, hogy királyuk legyek, vezessétek ide, és öljétek meg a szemem láttára.”

Lukács 20,9-18: „Ezután mondott a népnek egy példabeszédet: »Egy ember szőlőt ültetett. Majd bérbe adta szőlőműveseknek és hosszabb időre elment idegenbe. Amikor eljött az ideje, elküldte szolgáját a szőlőművesekhez, hogy a szőlő terméséből szolgáltatassák be neki a ráeső részt. De a szőlőművesek megverték, és üres kézzel elkergették. Erre egy másik szolgát küldött. Ezt is megverték, szidták, gyalázták, majd üres kézzel elzavarták. Erre egy harmadikat is küldött. Ezt is sebesre verték és kidobták. Most a gazda így gondolkodott magában: Mit tegyek? Elküldöm kedves fiamat, őt csak megbecsülik. A szőlőművesek azonban a fiú láttára így biztatták egymást: Ez az örökös. Öljük meg, és a miénk lesz öröksége. Kidobták hát a szőlőből és megölték. Vajon mit tesz velük a szőlő ura? Hazajön, és megöli a szőlőműveseket, a szőlőt pedig másoknak adja bérbe.« Ezt hallva tiltakoztak: »Isten mentsen tőle!« Ő azonban végignézett rajtuk és folytatta: »Mit jelent akkor az Írás: A kő, amelyet az építők elvetettek szegletkövé lett? Aki e kőre esik, összezúzza magát, akire pedig ráesik, azt agyonzúzza.«”

Lukács 23,28-31: „Jézus hozzájuk fordult: »Jeruzsálem leányai – mondta nekik –, ne engem sirassatok. Inkább magatokat sirassátok és gyermekeiteket, mert jönnek majd napok, amikor azt fogják mondani: Boldogok a meddők, akik nem szültek, nem szoptattak. Akkor majd unszolni kezdik a hegyeket: Omoljatok ránk! És a dombokat: Takarjatok el! Mert ha a zöldellő fával így tesznek, mi lesz a sorsa a kiszáradt fának?«”

A negyedik evangélium:

János 5,14: „Később Jézus találkozott vele (a harmincnyolc év óta beteggel, akit gyógyított) a templomban és azt mondta neki: »Nézd, meggyógyultál. Többé ne vétkezzél, nehogy még nagyobb baj érjen.«”

János 5,29: „Akik jót tettek, azért, hogy feltámadjanak az életre, akik gonoszat tettek, azért, hogy feltámadjanak a kárhozatra.”

János 15,6: „Aki nem marad bennem, azt kivetik, mint a szőlővesszőt és elszárad. Összeszedik, tűzre vetik és elég.”

A tesszalónikaiakhoz írt második levél 1,7-10: „Nektek, zaklatottaknak pedig velünk együtt megnyugvást adjon, amikor Urunk Jézus eljön hatalmas angyalseregével a mennyből, s lobogó tűzzel megbünteti azokat, akik Istent nem ismernek és Urunk Jézus evangéliumának nem engedelmeskednek. Örök kárhozattal fognak bűnhődni: eltaszítva az Úr színe elől és távol főszegek hatalmától, azon a napon, amikor majd eljön, hogy dicsőségét megmutassa szentjeiben és csodálatos hatalmát bennetek, hívőkben. Ti ugyanis tanúságtételünket hittel fogadtátok.”

Ezen idézetek folyamán láttuk, hogy Krisztus Urunk nemcsak azt hangsúlyozza, hogy pokol van és ott tűz van, hanem azt is, hogy fő gondunk az kell legyen, hogy a halál váratlanul ne érjen bennünket. Ebből jól láthatjuk, hogy kevés olyan ember van, aki akkor is üdvözülni, ha a halál váratlanul éri.

A közölt idézetekből azt is láthatjuk, hogy nagy tévedés azt hinni, hogy a halál mindenki számára örök nyugalom. Az igazság az, hogy akit a halál bűnben ér, arra nem örök nyugalom, hanem örök gyötrődés vár. Amin aztán többé már nem is lehet segíteni.

Ezt a megremegetően fontos kérdést nem lehet elintézni azzal a fölényes kijelentéssel, hogy a vallás ezen ijesztegetéseitől én nem félek, mert nem hiszek belőle semmit. Hiába mondja ugyanis valaki, hogy ő nem hiszi: még ez sem segít rajta. A józan ész még akkor is azt követeli tőle, hogy úgy viselkedjék, mintha hinné.

Ha figyelmeztetnek, hogy az edényben, melyből inni akarok, lúgkő van (a vallástalan élet is lúgkő számomra, ha van örök élet, azaz ha a vallás igazat mond), bizonyára leteszem azt az edényt s egyelőre lemondok az ivásról még akkor is, ha az óvó figyelmeztetés igazában egyébként komolyan alig hiszek.

És ha séta közben arra figyelmeztetnek, hogy vigyázzak, mert a lábam alatt lévő valami a háborús időkből maradt akna, ezt se kell éppen elhinnem, és annyi azért így is bizonyos, hogy nem lépek csak azért is készakarra rá.

Pedig hát aki vallástalanul él, az rálép. S vajon mentség-e, hogy időzített, vagyis olyan természetű ez a vallási akna, hogy nem rögtön robban, hanem a halálunk órájára van beállítva? Tehát aki vallástalanul él, akkor is oktanul cselekszik, ha egyébként nem hisz a vallásban. Még akkor is, ha nemcsak hetvenkedésből, hanem komolyan mondja, hogy nem hisz. A józan esze ugyanis azt kívánná, hogy ha nem hisz, akkor is úgy éljen mintha hinne.

Ha a lúgkő kiegészíti a torkomat, ha az akna letépi a lábamat, ez olyan nagy baj, hogy hozzá képest az a kis kellemetlenség, hogy egyelőre most még nem iszom, vagy hogy menet közben kitérek egy lépést az utamból, mit se számít. Világos tehát, hogyha normális ember vagyok, ezt a csekély kis önmehtagadást, ezt a kis alkalmazkodást szívesen magamra vállalom ily végzetes bajok elkerülésére még akkor is, ha tulajdonképpen nem is hiszem el a veszélyt, azaz ha a fenyegető baj bekövetkezésének valószínűsége alig több a semminél.

Ott van például a tűzbiztosítás.

- Bizonyos, hogy le fog égni a házam?
- Dehogya.
- Valószínű legalább?

Még az se. Sőt a legnagyobb fokban valószínűtlen. Csak annyit lehet mondani, hogy nem egészen lehetetlen, hogy nincs egészen kizárva még ez az eshetőség se. Ha azonban ez az egészen valószínűtlen dolog mégis bekövetkezik, olyan nagy anyagi kár ér vele, hogy a valószínűség csekélységét a kár nagysága teljesen háttérbe szorítja lelkemben s ezért az eszem azt kívánja, hogy úgy viselkedjem, mintha a veszély valószínű, sőt minthogyha bizonyos lenne. Ezért biztosítok és fizetem is a díját állandóan halálomig, vagy amíg csak megvan a házam, vagyis amíg a veszély lehetősége fennáll. Annyira így kívánja ezt a józan okosság, hogy ma már csak műveletlen és eldugott falusi emberek között akad olyan, akinek a háza tűz ellen nincs biztosítva.

És ha valaki már negyven esztendeje fizeti „hiába” a biztosítás díját, vajon ki bosszankodik, hogy a háza még mindig nem égett le és hogy a díjat még hiába fizeti? Minden józan eszű ember tudja, hogy így se kidobott pénz, amit a biztosításra fizetett és fizet, mert nyugalmat vásárolja meg vele. A biztosítás ellenében nyugodtan aludhat, nem kell meglepetésektől félnie és ez sem semmi.

Így vagyunk (illetve így lennénk, ha e tekintetben is okos ember módjára járnánk el) a vallással is. Mondjuk, nem bizonyos, hogy van Isten, és hogy van másvilág is, ahol örökre bűnhődnek azok, akik nem vették tudomásul, hogy ők nem tehetik azt, amit akarnak, azaz nem függetlenek egy felsőbb hatalomtól. Sőt mondhatjuk még azt is, hogy mindez nem bizonyos, hanem még csak nem is valószínű. (Ennél többet még a legelbizakodottabb hitetlen se mondhat, mert hogy Isten és másvilág egész bizonyosan nincs, komolyan senki se állíthatja. Aki így beszél, csak hetvenkedik, de maga se hiszi komolyan, amit mond.)

Ha tehát a vallás tanainak igazságáról nemcsak meggyőzni nem lehetne, hanem egyenesen az lenne nagyon valószínű, hogy az egész csak képzelgésen alapul: ha józan eszű és normális ember módjára viselkednénk, akkor is úgy kellene viselkednünk, mintha egészen bizonyos lenne mindaz, amivel a vallás a másvilágot illetően fenyeget bennünket, azaz ez esetben is vallásosan kellene élnünk. Ezzel vásárolnánk meg nyugalunkat: így lennénk bebiztosítva, hogy meglepetés, baj halálunk után se érhet bennünket.

Aki tehát nem szeret gondolkozni, aki lusta tanulmányozni, kényelmes kutatni; aki nem akar még felnőtt korábban is tanulni, s olvasni is legfeljebb olyat szeret, ami az író képzelőerejének szüleménye, tehát célja egyedül a szórakoztatás: ezt a kényelmet is megengedheti magának. Ha azonban a józan eszét felpofozni nem akarja, csak akkor lehet ilyen kényelmes, ha minden további nélkül elhiszi, amit az egyház Istennek felelté való uralmát és a másvilágot illetően elébe tár s életét eszerint rendezi be.

Nem szükséges feltétlenül tanulmányozni és vegyileg megvizsgálgatni a lúgkőre gyanús edény tartalmát, se a lábunk előtt fekvő állítólagos akna megvizsgálása céljából se kell mindjárt szakértőt hívnunk. Elég, ha az elsőt nem isszuk meg, a másodikra nem lépünk rá, azaz ha hiszünk a fenyegetésnek. Aki lusta kutatni, az hisz.

Aki azonban kijelenti, hogy nem hisz, de azért mégis mindenképpen inni akar, vagy semmiképpen se hajlandó az akna elől kitérni, annak feltétlenül rá kell magát szánnia a tanulmányozásra, azaz az egész bizonyos meggyőződés megszerzésére, mielőtt iszik vagy lép. Ha nem hisz s mégis iszik, illetve lép, kétségtelen, hogy ostobán, sőt örülten jár el. Pedig mennyi ilyen ostoba és örült él közöttünk!

Mivel azonban az ember eszes állat és az eszét természetesen azért kapta, hogy használja, nem illik hozzánk az olyan hit, amely a szellemi munka helyét pótolja. Az emberi méltósággal ellenkezik ezen a téren kényelmesnek lenni; emberi méltóságunk követeli meg, hogy ne higgyünk ott, ahol tudhatnánk is, ha akarnánk.

Az érdeklődés, a keresés, a kutatás, az olvasás tehát az, ami az eszes állathoz illik, de természetesen nemcsak a hit ellen, hanem a hit mellett szóló könyvek olvasása is, sőt elsősor-

ban éppen azoké. A vallástalanság mellett szól ugyanis nemcsak a kényelmünk, hanem még a gőgünk és szenvedélyeink is, míg a vallás, a hit csak úgy győzhet, ha kényelemszeretetünket, elbizakodottságunkat és szenvedélyeinket is meg tudjuk törni.

Az is csak természetes, hogy az ember független, tehát a maga ura is jobban szeret lenni, mint a más szolgálja, mégis ez a „más” maga az Isten is. Világos tehát, hogy a vallási meggyőződés megszerzéséhez nagyobb erőfeszítés kell, mintha arról akarjuk magunkat meggyőzni, hogy nyugodtan kényelmeskedhetünk és szolgálhatunk ösztöneinknek ezután is.

De a papokat kivéve hol vannak azok az emberek, akik a vallás mellett szóló műveket többet és alaposabban tanulmányozták, mint a vallás ellen érvelőket? Sőt – legalábbis azok között, akik az egyház ellen vannak – hol vannak még akár csak azok is, akik a vallás mellett érvelő könyvet csak egyet is olvastak már? Hiszen apologetikus művek a magyar könyvtárakban egyáltalán nem is voltak, nemcsak a „nép demokrácia” idején, hanem még a Horthy-korban s Ferenc József idején se. Bizonyára nem azért nem voltak, mert igen sokan érdeklődtek utánuk.

A józan ész alapján tehát azoknak is, sőt éppen elsősorban azoknak kellene szigorúan a vallás előírásai szerint élniük, akik a vallás tanainak tanulmányozására nem érnek rá, vagy nincs hozzá kedvük. Hiszen az állítólag lúgköves edényt is azok teszik le ivás nélkül, és az aknagyanús helyet is azok kerülik el, akik nem hajlandók sokat bíbelődni azzal, hogy csakugyan lúgkö-e az a „lúgkő” és valóban akna-e az az „akna”.

Ezzel szemben mégis azt látjuk, hogy akiket nem érdekel a vallási kérdés, illetve érdekel, de csak negatív, csak a vallással ellenséges irányban, éppen azok élnek a legvallástalanabban, tehát azok hajtogatják a lúgköre gyanús edényt, s tipornak az esetleges aknákon legjobban.

Valami igen nagy bajnak kellett tehát itt lenni, nemcsak az akarat, hanem az ész körül is, ha külsőleg még olyan fölényesen viselkednek is az illetők.

„Nem félek tőle”, mondta a halálra gondolva lányának, Mária Valériának élete utolsó évében Erzsébet királyné, aki – mint ebből is láthatjuk – sokkal vallástalanabb volt, mint a be nem avatottak gondolják.

Nem keresztény, tehát nem okos beszéd volt ez tőle, mert a keresztény és az okos ember mindazok alapján, amit Isten nekünk kinyilatkoztatott, fél a haláltól, sőt rettegve gondol az Isten ítélőszéke előtt való megjelenésre.

A királyné azonban azért nem félt a haláltól, „mert nem akarom hinni – mondta –, hogy van hatalom, mely olyan kegyetlen lehetne, soha se érje be az élet szenvedéseivel, a lelket kiszakítsa a testből és még tovább is kínozza”.

Nem tudom, e megokolásra mit felelt neki okos, vallásos és jó leánya, de én ezt feleltem volna:

Ha van Isten – pedig azt Erzsébet sohase tagadta, hogy van –, akkor ő a mi urunk, Ő rendelkezik velünk, s Ő szabja meg, hogy a szenvedésünk mikor elég. Erzsébet a világ leggazdagabb emberének a felesége volt, aki egyúttal császár és király, a világ egyik leghatalmasabb országának uralkodója és legelőkelőbb trónjának birtokosa is volt, ő maga pedig talán a legszebb asszonya. Nemcsak a pénz, a hatalom, hanem a dicsőség is oly fokban volt tehát rendelkezésére, mint kevés más embernek a földön, mint nő pedig, a szépsége és alakja miatt is irigyelt volt. Mégis meg volt győződve arról, hogy őrá azért nem várhatna a másvilágon pokol, mert itt a földön is már túlon túl sokat szenvedett. Láthatjuk belőle, mennyit adhatunk a mi egyéni meggyőződésünkre.

De ha Erzsébet csakugyan a föld legtöbbet szenvedett embere lett volna, akkor se lett volna joga azt mondani, hogy pokol nem lehet, mert akkor Isten kegyetlen volna. Isten ugyanis kinyilatkoztatásában világosan tudunkra adta és egyháza által is tanítja, hogy csak a földi szenvedés, ha még olyan sok és nagy is, nem elég bűneink letörlesztésére. Ez egyébként

a józan észből is következik, mert hiszen mi olyan szerencsétlen teremtetések vagyunk, hogy a végtelenséggel szállhatunk szembe, s ha olyat teszünk, ami tilos, valóban azzal is szállunk szembe. Világos tehát, hogy ezt nem teheti jóvá a mi véges életünk semmiféle véges szenvedése. Az Istennel való szembeszegülés csak azért bocsáttatik meg, mert kereszthalálával maga az Isten tett eleget érte, és világos, hogy csak azok számára, akik bűnbánattal halnak meg. (Erzsébet a bűnbánat szentsége felvétele nélkül egy gyilkos törőtől halt meg, s annak se adta látható jelét, hogy utolsó perceiben bűnei bánatára gondolt volna.) Isten nem is bocsáthat meg annak – s a végtelen fogalma és Isten szentsége, de igazságossága egyaránt akadályozza ezt –, aki üdvösségét ne az ő kereszthalálában bízva és bűneit bánva várja. Ha pedig Istennek a bűnös embert büntetnie kell, a büntetés csakis örök lehet. Egyébként is, hogy a büntetés mekkora és milyen legyen, azt sohase az szokta megszabni, akit büntetnek, hanem az, aki büntet. Erzsébet – úgy látszik – akaratlanul is azt hitte, hogy ő Istennel szemben is császárné és királyné. De, sajnos, még sok cselédlány és munkáslány is azt hiszi.

A vallástalan német nagy fölénnyel kiáltja oda az önmegtagadó életet élő vallásos németnek:

Oh du lieber Christ!
Wie du doch betrogen bist,
Wenn der Himmel eine Fabel ist!

(Kedves keresztényem!
De be leszel te csapva,
ha majd kiszül, hogy a mennyország csak mese!)

De a keresztény talán kevesebb fölénnyel (mert ez nem szokása), de annál nagyobb logikával válaszolhatja neki:

Oh, du lieber Atheist!
Wie du doch betrogen bist,
Wenn die Hölle keine Fabel ist!

(Hát te, kedves istentelenem,
te hogyan leszel csak becsapva majd,
ha kiszül, hogy a pokol éppen nem volt mese!)

Csakugyan! A vallásos ember nem járna valami túlságosan pórul akkor se, ha halála után azt kellene megtudnia, hogy felesleges volt a sok imádsága és önmegtagadása, ha azt tudná meg, hogy még sincs folytatása az életnek; hogy nincs másvilág, hogy minden érte hozott fáradsága s minden hozzáfűzött reménye kárba vészett. Számára ugyanis tulajdonképpen akkor se vészett kárba semmi.

Vallásossága miatt már a földön is becsülete volt, az önuralom, önmérséklés és önmegtagadás a hosszú élet és a földi boldogság szempontjából is hasznos, tehát nemcsak a mennyország megszerzésére alkalmas. Az egészségre is üdvös, sőt még a vagyonszerzésre is előnyös. Aztán lelki örömmel is jár, mert szeretetéért szeretet kap az emberektől. Mi lesz azonban a vallástalan emberrel, ha kiszül, hogy mégis van másvilág?

De a vallás ellenségei nagyon csalódnak akkor is, mikor azt hiszik, hogy az igazi keresztények mindent csak a mennyország reményében tesznek. Az igazi keresztény tudomásul veszi ugyan a mennyországot is, mert hiszen az eszét nem akaszkodhatja a szegre, s így tudnia kell, hogy aki az igazságot követi és az erény útját járja, végeredményben nem járhat rosszul, de elsősorban mégis szeretetből cselekszik, nem pedig jutalomért. Ezért, ha a mennyország elmaradna is, a legkisebb csalódásérzet se keletkezne lelkében miatta.

Neki így is elég jutalom volna az, hogy földi életében jót tett, könnyeket törölt le, s eltöltött életét éppen ezért nem kellene kárba vesztetnek tartania akkor se, ha nem lenne folytatása, hiszen az élet egyedüli célja csak a földi szeretet lenne. Mennysorságról csak azért beszélt neki a hitén kívül a szeretete is, mert tudja, hogy az élet nem alapulhat máson, mint szereteten és igazságon, ez a földi élet pedig nem hazája egyiknek se.

De mi lesz azzal, akit az igazság nem érdekel, aki tanulmányozni, utána kutatni lusta, de ebből (mint a józan esze kívánná) nem azt a következtetést vonja le, hogy a legrosszabb eshetőségre is bebiztosítsa magát? Mi lesz azzal, aki lusta utánanézni, hogy csakugyan lúgkő, vagy akna-e az, amiről az egyház mindenképpen azt akarja vele elhitetni, hogy az, mégse csinál mást egész életében, mint csak a lúgkövet issza és az aknát tapossa, s így csinál annak ellenére, hogy maga a vallás is hangsúlyozza előtte, hogy lúgkővel vagy aknával van dolga, mely nem rögtön, hanem majd csak a halál után éget, illetve robban?

Mivel valami megmagyarázhatatlan érzés (a józan ész elnyomott szava) mégis állandóan nyugtalanítja, az ilyen ember csak azt szereti olvasni, ami ezen a téren megnyugtató. De mivel megnyugodni csak nem tud, öntudatlan idegességében a papokat szidja. Ballépéseik alapján (melyeket oly szívesen hall és oly szívesen el is hisz) mindenáron rájuk akarja fogni, hogy ők se hiszik azt, amit ő nem hisz.

Pedig ha úgy lenne, mint ő állítja, neki akkor se lehetne belőle semmi haszna, mert hiszen mindenki a maga bőrét viszi a vásárra, s ha a papok lúgkővet isznak és aknákon járnak, az még éppen nem segít rajtam, aki szintén azt iszom, illetve azon járok. A gyalró embernek jólesik ugyan, ha azt tapasztalja, hogy nemcsak ő maga ostoba, hanem egyesek még a tanítására hivatottak közül is azok, de a dolog lényegén ez bizony nem változtat.

Ha pap is van rossz vagy ostoba, abból még igazán nem következik, hogy ezen a címen hívő is lehet az, sőt az, hogy ostoba s gyalró pap ne is lehessen, egyenesen képtelen kívánság, mert hiszen isteni csoda nélkül nem is volna lehetséges. Isten pedig nem csodákkal kormányozza a világot. Még az egyházat se.

Az egyház természetesen nem azt kívánja a hitetlenektől vagy hitközönyösöktől, hogy az egész életükön át ezek a pokoltól rettegjenek. A katolikus élet korántsem ebben áll. Megnyugtathatjuk őket, hogy aki már igazi keresztény, annak eszébe se jut lúgkő, akna vagy pokol. Ahogyan ugyanis még a jóra sem elsősorban a mennyország serkenti, hanem a szeretet, annál kevésbé a pokol tüze az, ami a rossztól visszatartja. Mégis meg kell azonban nekik mondanunk, hogy pokol is van, sőt ezt hirdetnünk is kell, mert igaz, s mint ilyen, az embert nagyon is kell, hogy érdekelje.

Földi életet élni és a pokolra soha nem gondolni épp oly ostobaság volna, mint aknamezőn járni és aknára soha nem is gondolni. Sőt még ennél is sokkal nagyobb ostobaság. Az akna ugyanis mindössze csak azzal a kárral jár, hogy egy-két évtizeddel teszi időszerűvé azt a halált, mely akna nélkül is mindenképpen vár ránk. Meghalni tehát akna nélkül is kell, a pokolba jutnia azonban senkinek se kell, csak az kerül oda, aki akarja. S a pokol örökké tart, az akna pedig egy pillanat alatt végez velünk. Esetleg halált nem is okoz, csak szenvedést, vagy nyomorékká tesz; és ez tart örökké.

A pokol és a pokolra való gondolás tehát igen fontos dolog. Az igazi kereszténynek csak azért nem játszik nagy szerepet a lelkivilágában, mert a félelemnél magasabb rendű dolgok: az isteni és felebaráti szeretet emelik magasabb régiókba és teszik számára feleslegessé a pokollal való bajlódást. Az igazi keresztény akkor is éppúgy szolgálná Istent és felebarátait, ha a pokol nem lenne.

Pokolra a gonoszok miatt van szükség. Az ember-állat miatt, akik csak korbáccsal, félelemmel tarthatók féken, de – sajnos – még a jobb ember is annyira gyalró, hogy nagyon okosan teszi, ha minél többet gondol a pokolra, mert hiszen csak azoknak árthat a pokol, aki

akarja, de igenis, eszes nyugodtsággal. Olyanformán, mint ahogyan az érzi magát, aki tud róla, hogy a hely ahol jár, aknagyanús, de ő maga aknaszakértő. (Művem a második világháborút követő időben írtam, s előtte nem egy ismerősöm s tanítványom lépett a háborúból ottmaradt aknára, s lett miatta szerencsétlenné.)

A vallási kérdéssel való foglalkozástól tehát csak az van felmentve, akinek szellemi igényei nincsenek, mert inkább elhisz mindent, mintsem tudományos könyveket olvasson, s az agyát erőltesse. Ennek fejében hűségesen fizeti a pokol elleni biztosítási díját: az egyház parancsai iránt hűséges engedelmességgel viseltetik, életét előírásai szerint rendezi be, és éli is le, s ha emberi gyarlóságból hibázott, bünbánatot tart és rögtön visszatér a jó útra. Úgy viselkedik tehát, mintha bizonyosan tudná, hogy van pokol.

Ez a könyv az ilyen alacsony értelmű emberekkel szemben azoknak szól, akik nem tudnak és nem is akarnak ilyen gyermek módjára viselkedni. Akik nemcsak hinni, hanem tudni is szeretnének. Azokhoz szól, akik méltók az emberi névre: csakugyan eszes, de az eszüket használni is tudó, és használni is szerető emberek. De – sajnos – szól mégis még azoknak is, akik egyébként kényelmességükben megelégednének csupán a vegetatív és szenzitív étellel. Ilyen színvonalú élet mellett ugyanis az üdvözüléshez szükséges másik feltétel, a vallás előírásai szerinti büntelen életet, inkább csak elméletben lehet élni, de nem a gyakorlatban. Ehhez nem elégséges az együgyű, értelem nélküli élet. A keresztény erkölcsi élethez is kell értelem és műveltség.

Olyan embereket láttam már – sajnos, nem is éppen kivételképpen –, akik vallásilag műveltek voltak, az eszük katolikus volt, az egyház tanításának igazságát tökéletesen belátták, de mégse tudtak olyan lelki magaslatra emelkedni, hogy az erkölcsaik, az életük is katolikus lett volna.

De olyanokat, akik tanulmányozás, tehát értelmi megalapozás nélkül hittek, s mégis mindig a hit előírásai szerint cselekedtek, alig. Ilyesmi legfeljebb régen fordult elő (természetesen akkor se tömegjelenséggént), mikor még erős, követelő, és sújtani is tudó vallásos közszellem dresszúraszerűen kényszerítette rá az embereket középkori romlatlanságukban megmaradt s ráadásul hosszabb időn át példás lelkipásztorral megáldott falvakban. De igazi kereszténység még így is csak azokban lehetett, akik erre alkalmas adottságokkal is rendelkeztek azok, akik szinte jónak, szenvedélyektől menteseknek születtek.

Ma azonban már, a mozi, a rádió és televízió korában, ilyen falu lehetetlenség. Azon körülmények között, amelyekben a ma embere él, az üdvözülés szempontjából már mindenkire nézve elengedhetetlenül szükségesnek kell mondanunk a tudatos, az észen alapuló vallásos meggyőződést, a hit intelligens és öntudatos voltát. Vallástalan élet és bűnök még így is elképzelhetők, sőt valószínűek, de igazi, következetes vallásosság a vallás értelmi megalapozása nélkül elképzelhetetlen. Nemcsak az ész, hanem az akarat, az ösztönökön, az emberben lakozó állaton való uralom is szellemi dolog, ugyanis gyakorlatilag elképzelhetetlen olyan egyénben, aki intellektuális vonalon egészen alacsony szinten áll.

Senki se érezheti tehát magát felmentve a vallás igazsága kutatásának kötelezettsége alól. Még az se, aki kényelmességét azzal akarná jóvátenni, hogy kijelentené, hogy ő külön egyéni meggyőződés nélkül is hisz, és ennek megfelelően cselekszik is. Mit szóljunk azonban azokról, akik se nem hisznek, se nem élnek vallásosan, de a vallás igazságát tanulmányozni se hajlandók? Ezek csakugyan azok, akiknek Pascal mondta őket: nem emberek, nem eszes állatok, hanem emberi bőrbe bújó szörnyetegek, akik nem érdemlik meg az ember nevet.

De nemcsak a hit tanulmányozására van szükség, hanem egyúttal a jóakaratú tanulmányozására is. Nem azért, mintha a vallás igazsága mellett szóló érvek olyan gyöngék volnának, hogy elfogadásukhoz még jóakaratra is szükség lenne. Látni fogjuk, hogy érveink ennél „egy kissé” erősebbek. Olyan erősek, olyan ellentmondást nem tűrők és az ellenvéleményt

annyira teljesen legázolók, hogy ha nem a megismert igazság elleni tusakodásnak járó elítélés, akkor az együgyűségnek szóló lenézés vagy szánakozás lehet azok megérdemelt osztályrésze, akiket mégse tudnak meggyőzni.

Hogy a tanulmányozáson kívül mégis még jóakaratot kell kérnünk az Olvasótól, azért van, mert ha erre külön nem hívjuk fel a figyelmét, félő, hogy egyenesen rosszakaratot fog tanúsítani. Csak ennek akarjuk figyelmeztetésünkkel elejét venni. A rosszakarat ugyanis csakugyan meg tudja akadályozni még a legnyilvánvalóbb igazság útját is.

Az ember rendes körülmények között, tárgyilagosan csak az olyan igazságok irányában tud viselkedni, amelyekben maga nincs érdekelve. Például nem kerül előfeszítésébe a tárgyi-lagosság akkor, ha a villamoson valamelyik útitársa jegyének érvényességéről van szó a kalauzzsal való szóváltásban, hanem akkor, ha az a jegy az övé. Azt is könnyen belátja, hogy nagy vérnyomás esetén csakugyan szükséges a sok folyadék élvezetéről való lemondás, de csak akkor, ha nem az ő vérnyomása nagy, s így nem tőle kívánják ezt a lemondást.

Egy diáknak eszébe se jut például, hogy egészségtan órán, mikor az orvos magyarázza, kétségbe vonja annak igazságát, hogy erősen felhevült állapotban tilos jéghideg vizet inni. Óra alatt ugyanis se kára, se haszna nincs belőle, ha ezt egészségügyi szabályként elfogadja. Egész más a helyzet azonban akkor, ha édesanyja éppen akkor figyelmezteti erre, mikor labdarúgás közben a konyhába beszaladva éppen inni akar.

Míg egészségtan órán eszébe se jutott, hogy cáfoljon, most közel se fogadja el olyan szenvtelen tárgyilagossággal a szabály helyességét, hanem kifogásokat keres. Vagy azzal érvel, hogy a víz, melyet inni akar, nem is nagyon hideg, vagy azzal, hogy ő maga nincs felhevülve, vagy azt hozza elő, hogy hasonló esetben hányszor ivott ő már jéghideg vizet, mégse ártott sohasem. Az igazi ok pedig egyszerűen az, hogy inni szeretne, a várakozás nagy önmegtagadás számára, s a mindenáron való cáfolatra csak ezért van szükség.

Sajnos, a vallási igazságok szintén olyanok, hogy érdekelve, sőt nagyon is érdekelve vagyunk bennük. Ezért mindenki már eleve ellenszenvvel, rosszakarattal fogadja őket, s tárgyi-lagos csak az tud lenni irányukba, aki ezt a természetes ellenszenvet megfigyelni, ellenőrizni és legyőzi magában. Egy kommunistának, egy szociáldemokratának vagy protestánsnak ugyan-csak könnyű beláttatni, sőt megszerettetni a maga „igazát”, hiszen csupa olyat hirdet, ami – katolikus igazságokkal szemben – könnyebbséget, kényelmet, kellemeset jelent: Ne tiszteld a papot, ne bőjtölj, ne gyónj; ha elváltál, újraházasodhatsz; ne törd, hogy te csak munkás légy, a másik pedig munkaadó; követeld magadénak azt a földet, amelyet te művelsz meg, ne tőrj urat magad felett stb.

Amit azonban a katolicizmus tanít igazságként, azokból ennek éppen az ellenkezője következik. Nem természetes-e tehát, ha az ember, aki ösztöneinek labdája, ellenszenvvel hallgatja az egyház tanítását; ha nem tud tárgyilagossá lenni iránta; ha nem arra törekszik, hogy megértse, hanem azon jár az esze, hogyan cáfolhatja meg, sőt hogyan gúnyolhatja ki?

Aztán Voltaire és követői munkálkodásának eredményeként hány és hány olyan ember van, akinek már a papok személye is ellenszenves! Pedig ez is szinte lehetetlenné teszi részükre olyan igazságok elfogadását, melyek belátásából végeredményben az következik, hogy nekik majd az elé a pap elé kell térdelniük és gyónás alakjában olyan bizalommal megajándékozniuk, amelyre eddig még legszeretettebb barátjuk iránt sem voltak képesek. Így aztán nem csoda, hogy ezek ki is jelentik előre, hogy arról, hogy valaha ide jussanak, szó se lehet, vagyis, ha az igazság ilyen sokat követel tőlük, akkor nem fogadják el. De hol van akkor az a tárgyi-lagosság, melyre az igazság irányában kötelezve vagyunk, s amely nélkül az igazság birtokába nem is juthatunk?

Aztán hányan vannak, akik elvált egyének, s már a második (vagy talán már egyenesen a harmadik) asszony vagy férfi oldalán élnek, s vajon van-e egyáltalán annyira erős érv a vilá-

gon, amely őket rá tudná bírni arra, hogy újra visszatérjenek az elsőhöz, vagy ha annak többet már nem kellene, további életüket szerelmi örömek nélkül, tehát lemondásban töltsék? Pedig ha a katolikus igazságot belátják, ez következik részükre.

Aztán ki vállalkozik ma már arra, hogy hat vagy nyolc, vagy akár még több gyermeket is elfogadjon és felneveljen? Pedig a katolicizmus igazságának belátásából ez is következik. Hát arra hány embert lehet rábírní, hogy ha nem él házasságban, akkor a szerelemnek bármely alakban megnyilvánuló örömeiről is teljesen mondjon le? Pedig a katolikus igazságok ezt is megkövetelik mindenkitől, még a terheltektől is. Csak a már egészen örülteket mentesíti a bűn alól.

Pedig hát ha a vallás igaz, akkor akármilyen nehéz is az, amit kíván, mégiscsak meg kell tenni. Az elaknásított terület megtisztítása is milyen veszélyes, vesződéses, sőt milyen életveszélyes! Mégiscsak el kell végezni! Mindenesetre kétségbeesetten kezdetleges hadvezér lenne, aki azon címen, mert az aknák felszedése igen körülményes, sőt többnyire emberéletet is kíván áldozatul, nem is lenne rá kíváncsi, hogy valamely terület el van-e aknásítva vagy sem.

Aztán például milyen mérhetetlen pénzbe, fáradságba, vesződésbe kerül a bombatámadások, különösen pedig az atombomba elleni védekezés! A gyárakat, üzemeket, sőt egész városokat a föld alá kell építeni miatta, s atombomba esetén mélyen a föld alá, s lám, mégis még ezt is tudomásul venni kénytelen az emberiség; kénytelen megkezdeni és bebizonyítani, hogy nincs számára lehetetlen akkor, mikor az életéről van szó. Vajon az örök élet nem ér meg ugyanannyit, s azzal csak abban az esetben kell törődnünk, ha szinte játszva tudjuk megszerezni?

Pedig a vallás parancsainak teljesítése a valóságban nem is jár olyan nagy áldozattal, mint első pillantásra látszik. Nem a vallás kívánta áldozatok nagyok, hanem a mi kényelmünk és elbizakodottságunk nagy. Ha megértenénk, hogy a vallási igazságok is éppúgy, sőt még sokkal jobban igazságok, mint a természet törvényei, s így hozzájuk alkalmazkodni éppúgy kénytelenek vagyunk, mint azokhoz, s ennek hatása alatt vonakodás nélkül megkezdénénk megvalósításukat, mindjárt látnánk, milyen könnyű, mennyire csekély áldozat a teljesítésük. Ha az Istennek való engedelmeskedés közepette megismernénk a vele járó szellemi és erkölcsi örömeket is, teher helyett egyenesen már itt a földön is boldogságnak találánk.

De hát most nem erről van szó, hanem csak annak megállapításáról, hogy az emberek, ha olyan igazságokról van szó, melyekben maguk is érdekelve vannak, melyek elismerése részükre áldozatot kíván, nem is akarnak tárgyilagossá lenni. Az ilyen igazságokat ellenszenvvel nézik és ezért így hallgatják a mellettük szóló érveket is. Az olyan igazság pedig, amelyet valaki gyűlölettel hallgat, s melynek tekintetében nem arra törekszik, hogy megismerje, hanem arra, hogy ne ismerje meg s hogy ráfoghassa, hogy nem igazság, hanem hamisság vagy komolytalan mese, bizony nem is lesz kincsévé soha.

Akiben nincs jóakarát, az ezt a könyvet se fogja végigolvasni soha, hiszen már az elolvasásához is idő és türelem kell. Jóakarát nélkül tehát senki se fogja elvégezni azt a szellemi munkát, amely a vallási meggyőződés megszerzéséhez elengedhetetlen.

De még ahhoz is jóakarát kell, hogy ne gáncoskodva, ne ellenszenvvel, hogy ne úgy olvassa, mint akinek megvan már a meg nem változtatható meggyőződése, hanem semleges-ségre törekvő lelkülettel, magát az elfogultság ellenében állandóan ellenőrizve, azaz a tárgyilagosságot szenttelenség olyan lelkületével, mely az igazság megismerésének elengedhetetlen feltétele.

Aki azt hiszi, szűgyen rá nézve, hogy meggyőződik, az nem arra törekszik, hogy az esetleges igazságot megismerje, hanem kétségtelenül arra, hogy meg ne ismerje. Valóságos Istencsodája lenne tehát, ha ennek ellenére is megismerné. Aki valamit eleve azzal a szándékkal olvas el, hogy megcáfolhassa, s még mint lehetőség se jut eszébe, hogy még igaz is lehet,

hogy tanulhat is belőle, sőt még jobb is lehet tőle, annál nem is fog ez az örvendetes hatás bekövetkezni. Az nem is érdemli meg, hogy bekövetkezzék.

Ne felejtjük el, hogy az ember az igazságnak nem ura, hanem szolgálja. Aki úrnak érzi magát vele szemben, az büntetésül szolgálja se lehet soha. Nem az igazságnak van haszna abból, ha megismerjük és tudomásul vesszük, hanem nekünk. Mi nyerünk vele, mi leszünk vele gazdagabbak. Hát még ha olyan fontos, általános érdekű, még földi elmúlásunk után is érvényes, és az örökkévalóságba torkolló igazságok megismeréséről van szó, mint amilyennek a vallási igazságok!

Csak olyan igazság válhat tulajdonunkká, amelyet keresünk, szívesen fogadunk, barátként üdvözlünk, s mint drága kincset őrzünk, de az soha, melyet ellenséggként, gyanakodva fogadunk, melytől félünk, sőt amelyet gyűlölünk. Az igazságot, mielőtt tulajdonunkká lesz, meg kell érdemelni azzal, hogy megbecsüljük, örülünk neki, szeretjük, de legalábbis nem védekezünk ellene és nem gyűlöljük.

Csak ezt értjük azon a jóakaraton, melyet az igazság megismeréséhez szükségesnek tartunk s ezért az Olvasótól is kérünk, semmi többet. Csak tárgyilagosságot és elfogulatlanságot értünk rajta. Csak azt kérjük az Olvasótól, hogy ne úgy nézzen a hitre, mint ellenségére, mellyel szemben neki feltétlenül győznie kell, mert mint nem kívánatos, sőt megszégyenítő vendég akarja elfoglalni lelke szentélyét, hanem ha már rég várt és megtisztelő vendégnek nem is tekinti, legalább szenvtelenül, higgadt tárgyilagossággal nézzen elébe, s így döntse el, befogadja-e vagy ajtót mutat neki. Az Olvasónak olvasás közben állandóan ellenőriznie kell magát, hogy az igazság megismerésére törekszik-e, vagy pedig csak önmagának akar elégtételt szerezni, annak megmutatásával, hogy csak azért is neki volt és van igaza, és se felfogásán, se életmódján nincs semmi megváltoztatnivalója.

Ennyi a legkevesebb, ami az igazság iránt kötelességünk, mert az igazság felé tulajdonképpen nemcsak szenvtelenül, azaz hideg tárgyilagossággal, hanem örömmel, rokonszenvvel, sőt lelkesedéssel nekünk magunknak kellene közelítenünk, nem pedig várnunk, hogy ő jöjjön felénk, s még ezt is hideg szenvtelenséggel tennünk. Hiszen megismerése nekünk csak haszon és szerencse. Igaz ez még olyan kellemetlen, sőt borzalmas és rémítő igazság megismerését illetően is, mint amilyen az atombomba. Ha ugyanis már az az igazság, hogy van ilyen is és ledobását elhatározták, akkor már ránk nézve még itt is csak örvendetes, hogy legalább tisztában vagyunk vele, hogy legalább tudunk róla. Csakis így védekezhetünk ugyanis ellene, vagy menekülhetünk előle.

Épp így, ha arról a megdöbbenő, végzetes igazságról van szó, hogy ránk bizonyos körülmények között örök kárhozat, pokol várhat, ha már így van, annak is örülnünk kell, hogy tudunk róla, mert így legalább védekezhetünk ellene. Kivált, mikor erre a védekezési lehetőség még sokkal jobban megvan, mint az atombombánál, mert a pokol ellen, ha tudomásul vesszük s gőgünk meg nem akadályoz benne, egészen bizonyosan védekezhetünk és sokkal kisebb erőfeszítések árán, mint az atombomba ellen.

Különösen ilyen végzetes jelentőségű igazságokat illetően azt is kívánja a józan ész, hogy még ha nem is valóságukról, hanem csak valószínűségükről, sőt akár ha csak halovány lehetőségükről győződnék is meg, akkor is úgy viselkedjünk irányukban, mintha valóságukról szereztek volna tudomást. (Az atombombáról se tudjuk bizonyosan, hogy ledobják, s különösen nem azt, hogy hol dobják le, mégis mindenütt védekezünk. Ahol tehát védekezünk, ott csak valószínűségről, sőt csak lehetőségéről lehet szó, de semmiképpen se bizonyosságról.)

Ilyen nagy veszély idején érdekünk azt kívánja, hogy még a lehetőséget is úgy vegyük, mint bizonyosságot, de teljesen örültnek kell nyilvánítanunk azt a felfogást, hogy csak azért, mert nekünk a vallás vagy a pokol léte ellenszenves, igazságát vagy lehetőségét még csak vizsgálat alá se vegyük, a dolgot figyelemre se méltassuk, tehát az ellene való védekezéssel

ne foglalkozunk. Ha pedig mégis megtesszük, olyan dühös elfogultsággal tegyük, mely előre lehetetlenné teszi számunkra, hogy akár a tény megállapítását, akár a vele szemben való védekezést illetően a józan eszünk érvényesülhessen.

Nem szabad elfelednünk, hogy minden igazság, még a nekünk kellemetlen igazság megismerése is haszon és áldás számunkra (sőt éppen az ilyen természetű igazságok ismerete a leghasznosabb), mert hiszen csak így van meg a lehetőségünk arra, hogy védekezhessünk ellene. Az életösztön mohóságával kellene tehát felénk közelednünk, nem pedig kelletlenül, sőt dühvel.

A hit és a tudás

A hit és tudás közti éles különbségtevés is csupán ebből a kellemetlennek tartott igazság elleni tusakodásból keletkezett. „Én tudni szeretnék és akarok, nem pedig hinni, a hit nem való érett, komoly és művelt embernek” – fejezi ki éles ellenszenvét a vallás ellen a hitközönnyös vagy hitetlen. Meg kell tehát neki magyaráznunk, mi a tudás és mi a hit, de a kettő közti különbséget, hogy lássa, mennyire nincs igaza, s mennyire csak azért beszél így, mert nem tárgyilagosan, nem szenvtelenül közeledik a vallás igazságának vagy hamisságának megvizsgálása felé, hanem elfogultan, sőt gyűlölettel.

A tudás olyan ismeret, melyről vagy érzékeink útján, vagy eszünk belátása alapján győződünk meg. A hit, amelyről más személy közvetítésével veszünk tudomást. Például az egyszerűet, sőt még a szinusz-tételt is, ha levezetéskor odafigyeltem s értem is, nemcsak elhiszem, hanem tudom is. Aki nem figyelt oda, vagy magas volt neki, az csak hiszi, mikor mégis elfogadja. Aki volt Amerikában, az tudja, hogy van Amerika; aki nem volt ott, az hiszi. Aki látta Sztálint, s nemcsak elhitte, hogy ő az, hanem erről meg is győződhetett, mert személyesen ismerte, az tudja, hogy élt, aki sohase látta, vagy látta ugyan, de csak elhitte, hogy ő az, az csak hitte.

Intelligens dolog-e hát hinni? – Feltétlenül az. Szégyen-e hinni? – Semmiképpen se. De igenis szégyen, mert korlátozottság, sőt elmezavarra vall, ha valaki semmit se hisz. Csak természetesen az intelligens, az öntudatos ember nem hisz el mindent, mert mindent elhinni csakugyan együgyűség és szégyenletes szimplicitás jele. Olyan ostoba ember, aki a szó szoros értelmében mindent elhisz, talán nincs is. Hogy tehát okos dolog-e hinni, azaz vallásosnak lenni, tisztán attól függ, hogy milyen érvekkel és bizonyítékokkal tudja alátámasztani a vallás annak hitelét, aminek igazságaként való elfogadását kívánja tőlem.

Ahogy nincs annyira együgyű ember, aki kivétel nélkül mindent elhisz, éppúgy nincs olyan ember se, aki semmit se hisz el. Hisz az ilyen ember még azt se mondhatná: „Apám” vagy „Anyám”, mert nemcsak azt, hogy ki volt az apja, hanem még azt is, hogy ki volt az anyja, csak hiheti. Tudni ezt neki lehetetlen. Van olyan ember is, aki ezt tudja, de ő nem. Hogy ki-kí azt is csak hiszi, hogy hány éves, nem pedig tudja, szintén kétségtelen. Még akkor is, ha anyakönyvi okmány bizonyítja korát. Mert először is azt, hogy a kivonat egyezik az eredetivel, csak hisszük, másodsor ahhoz is hit kell, hogy az eredetiben is helyesen írták-e be az adatokat, s valóban akkor-e, mikor születünk. Erre vonatkozóan nincs és nem is lehet bizonyítékunk. Az emberek azonban (még a legműveltebb emberek is) annyira hisznek (mikor nem vallásról van szó), hogy még egyik sem nézte meg az eredeti anyakönyvét, pedig e tekintetben hit helyett tudást is szerezhettek volna. Aki nem hisz, az írni-olvasni se tud, mert ezt a tudományt csak úgy sajátíthatja el valaki, ha hisz a tanítójának. Aki hinni nem hajlandó, nemcsak írni-olvasni nem tud, hanem földrajzból is csak annyit tudhat, amit a földön maga bejárt. De lakosai számát még ilyen városnak is már csak hiszi, mert nem ő olvasta meg, hanem elhitte, hogy jól olvasták meg azok, akik megolvasták.

Aki nem hisz, történelem sincs a részére, csak jelenkor, mert a múltat már csak hinni lehet, nem tudni. Igaz, hogy ezerszám vannak okmányok, s rajtuk például Nagy Lajos, Napóleon aláírása, de ahhoz már hit kell, hogy elfogadjam, hogy ezek az okmányok nem hamisítottak.

Aki nem hisz, orvost se hívhat, ha beteg, mert hogy az orvos jól gyógyít, vagy a tudománya nagyobb mint neki, ahhoz megint csak hit kell. A fizikából is csak azt fogadhatja el, amit maga fedezett fel, vagy amit legalább kísérletben bemutattak neki, de ezek a kísérletek is

rendkívül körülményesek és bonyodalmasak lesznek akkor, ha kísérletezés közben nem hisz el a néző semmit, hanem mindent maga akar látni, csinálni, ellenőrizni, azaz: tudni.

Láthatjuk tehát, hogy hinni nemcsak lehet, hanem kell is, és hogy hisz is mindenki. Teljes és következetes hitetlenségre legfeljebb a bolondokháza lakói között akadhatunk. Sőt hinni nemcsak nem szégyen, hanem egyenesen dicsőség. Hiszen az iskolában (még az egyetemeken is) mást se tesznek a hallgatók, mint csak hisznek, hisznek rendületlenül, s mégis milyen büszkék szoktak lenni azok, akik sokat járnak iskolába. Pedig tulajdonképpen arra oly büszkék, hogy ők milyen sokat elhittek! Még a műegyetemeken is annak, amit megtanulnak, legalább 80%-át csak hiszik a hallgatók, mert mindennek önálló kikísérletezésére nincs idő.

A tudás által szerzett ismeret biztosabb alapokon nyugszik ugyan, mint a hit által szerzett, de a hiten nyugvó ismeret is lehet épp olyan biztos, mint a tudás által szerzett. Lehet-e józan ésszel kételkedni például abban, hogy egy Sztálin nevű egyén Oroszországban csakugyan élt, vagy hogy egy Amerika nevű világűrész csakugyan van-e a földön, vagy hogy egy Petőfi Sándor nevű egyén valóban élt itt nálunk, valóban 1823. január 1-re virradó éjjel született és 1849-ben meghalt? Pedig mindezek hiten alapulnak.

Nem épp oly bizonyosan tudom-e, hogy Petőfi élt és hogy mikor élt és ki volt, mintha személyesen ismertem volna és nem épp olyan bizonyosan tudom-e, hogy Amerika van, én, aki sohasem voltam ott, mint azok, akik jártak is ott?

Ha képzeletemet szabadon hagyom csapongani, egy ideig talán elábrándozhatom rajta, hogy talán magam is és velem mások is csak egy különös, nagy irányú csalásnak estünk áldozatul, mikor elhittük, hogy van Amerika, vagy élt Petőfi, de mihelyt a józan ész észreveszi, átveszi szerepét, azonnal el kell némulnia a kételkedésnek, s újra elfoglalnia a helyét a bizonyosságnak.

A vallással szemben elutasító állásfoglalást tehát senki se foglalhat el csak azon a címen, mert hiten alapul. Elutasíthatja azonban azon a címen, hogy ez a hit nincs eléggé megalapozva. Ez azonban egész más dolog, azért foglalkozunk majd vele, hogy lássuk, mennyire van megalapozva. Megvizsgáljuk majd, hogy a katolikus vallás olyan hit-e, hogy osztozni benne szégyen egy kultúremlerre vagy a huszadik századra, vagy pedig olyan erős alapokon áll, hogy nem hinni benne szégyen, elmeháborultság határán járó bogarasság vagy egyszerűen csak rosszasság, mert csak azért ragaszkodik hitetlenségéhez, mert fél azoktól a következményektől, amelyekkel ez a hit jár.

De még abban sincs igazuk a hitetlenkedőknek, mintha a vallás csakugyan csak hitből állna, s csak hiten alapulna. Ugyanis éppen a legfontosabb része és alapja: Isten és a lélek léte, és a lélek halhatatlansága, tehát a másvilág létezése, tudáson, nem pedig hiten alapul, s ezért nem is tartozik a hittudomány, a teológia, hanem a bölcsélet, a filozófia körébe.

Ellenben a kinyilatkoztatás, tehát az, hogy Isten valóban eljött-e a földre, azaz a Krisztus Urunk életére és csodáira vonatkozó dolgok csakugyan csak hiten, nem pedig tudáson alapulnak. De ezek nem is alapulhatnak másan, hiszen történelmi dolgok, azok pedig – láttuk – ma már nem tudhatók, csak hihetők. Tudni csak a jelen kor eseményeit lehet, de azokat is csak lehet, mert a legtöbb ember azokat is csak hiszi.

Én például kortársa voltam Hitlernek is, Sztálinnak is, mégis csak hiszem, hogy éltek, mert egyiket se láttam. Ámde a történelemben hinni nem együgyűség, nem is szégyen, hanem a józan ész iránti kötelesség. Aki nem hiszi ugyanis például azt, hogy Szent István, Nagy Lajos vagy akár Napóleon vagy Petőfi élt, noha már nincs ember, aki látta volna őket, tehát tudná, hogy éltek, az az egész művelt világgal és az egész emberi kultúrával helyezkedik szembe.

Tisztán csak azon fordul meg tehát minden, hogy Jézus élete és tettei, köztük csodái, történelem-e vagy csupán legenda. Ez a könyv azért íródott, hogy bebizonyítsa, hogy történelem, nem pedig legenda. Tessék rá kíváncsinak lenni és elolvasni.

Igaz, hogy a vallásban olyasmiket is hiszünk, amik eszüket felülmúlják, például, hogy az egy Istenben hogy lehet három személy; hogy lehetett Isten emberré, hogy lehetett Istent megölni embereknek stb.

Sőt olyant is hiszünk, ami érzékeinkkel egyenesen ellenkezik, például hogy a paptól átváltoztatott ostya már nem ostya, hanem maga a világ Teremtője, s az ég és föld Ura. Azért hívjuk ezeket az igazságokat hittitkoknak.

Ámde még a hittitkok elfogadása is józan ész követelménye. Ha ugyanis be tudom bizonyítani tudományosan (történelmileg), hogy Krisztus Urunk Isten volt (be tudom, mert ki tudom mutatni, hogy annak mondta magát, s csodáival s feltámadásával, amit mondott, be is bizonyította), és azt is be tudom bizonyítani, hogy ő, tehát az Isten az ostya átváltozását is tudunkra adta, akkor már magától értetődő, hogy ez igaz is. Akkor ezt nemcsak lehet, hanem el is kell fogadnom még akkor is, ha eszemet felülmúlja vagy érzékeimnek ellentmond. Tehát még ez is eszes, okos és eszemmel és műveltségemmel nemcsak ellenkező, hanem attól követelt hit.

Sőt, ha én gondolkodó ember vagyok, akkor ezekre az úgynevezett hittitkokra egyenesen előre számítanom kell, mert hiszen mi sem természetesebb, mint az, hogyha a végtelen Isten előtttem, véges teremtménye előtt kinyilatkoztatja magát, akkor közléseiben lesznek olyan dolgok is, amelyek az én véges eszemet is felülmúlják.

Ha nem lennének a kinyilatkoztatásban eszemet felülmúló dolgok is, egyenesen arra kellene gyanakodnom, hogy nem Isten az, aki magát itt kinyilatkoztatja, hanem egy, az Istent is a maga véges eszéhez szabó ember, aki a maga szavát az Isten szavának hazudta. Ezek a kereszténységben található hittitkok tehát tulajdonképpen annak a biztos jelei, hogy a katolicizmusban csakugyan Isten ismerteti meg magát teremtményeivel, s közöl olyasmiket is, amik a teremtmény megismerő képességeit felülmúlják.

E bevezető közlések után már át is térünk a lényegre: a katolikus vallás tanai igazságának bizonyítására.

ISTEN

Isten létének bizonyítása az élet keletkezéséből

Az érv ismertetése

Hogy az élőlények: növények, állatok, emberek nem öröktől fogva vannak a földön, az egészen bizonyos. Hiszen egészen kétségtelen, mindenkitől elfogadott természettudományi tény, hogy földünk hajdan izzó volt. Se növények, se állatok nem is élhettek hát rajta. Az élet csak akkor kezdődhetett el, mikor már a hőmérséklet jóval száz fok alá süllyedt.

A Föld egyenetlen felszíne, a hegyek keletkezése, a Földnek még ma is izzó magja, a földregések és még ma is működő tűzhányók kétségtelenül bizonyítják, hogy hajdan a Föld felszíne is izzó volt. Másképp nem kerülhetett volna a Föld belsejébe tűz.

A nagy forróság miatt víz se lehetett akkor még a Földön, csak gőz, melynek egy része csak a hőmérséklet száz fok alá süllyedése után kezdett lecsapódni, cseppfolyóssá válni. Az emiatt keletkezett záporok és felhőszakadások, a hegyek oldalain lezúduló víztömegek porlasztották a kihűlt lávát. Évezredek folyamán így keletkezett a termőföld s ezért található csak a síkságon és a hegyek lábánál.

A növény- és az állatvilág létrejövetelére csak ettől kezdve volt meg a lehetőség, s hogy ezek valóban csak későbbi eredetűek, bizonyítja a földrétegeket kutató tudomány, a paleontológia is, mely a legalsó réteget azoikus, állatlan, élettelen rétegnek hívja, mivel állati maradványok ebben nem találhatók. Egy jó ideig tehát élőlények még akkor se voltak a földön mikor már lehettek volna, mert víz volt már (a földréteg ugyanis vízből rakódott le), tehát a föld már kihűlt annyira, hogy hőfokának alacsonyága az életet már lehetővé tette volna.

Azt, hogy a Föld izzó volt, tehát élet nem lehetett rajta, nem sejtjük, nem feltesszük, nem is hisszük, hanem egészen kétségtelenül tudjuk. Hozzá értő emberek előtt erről vitatkozni se lehet, mert ezt még az is tudja és elfogadja, aki egyébként hitetlen. Az életnek, a növényeknek, az állatoknak tehát keletkezniük kellett a Földön, mégpedig nem is olyan túlságosan régen. Vajon hogyan keletkeztek?

Régen azt hitték, hogy a férgek és kukacok porból, szemből, sőt a levegőből származnak. Az emberi műveltség kezdetleges állapotában tehát még nem volt lehetetlen az a feltevés, hogy az alsóbbrendű állatok a föld porából keletkeztek. Hogy pedig alsóbbrendű állatból hogy lesz magasabb rendű s végül ember, azt a darwinizmus próbálta úgy megmagyarázni, hogy régen el is hitték. Ma azonban már mindezen túl vagyunk. Látni fogjuk majd, hogy Darwin érvei ma már senkit se elégitenek ki.

A lényeg azonban most nem ez, hanem az, hogy az ősnemződés, azaz a gyermekes hit, hogy a rovarok és kukacok a porból, a szemből vagy a levegőből keletkeznek, ma már rég meghaladott dolog. Pasteur döntötte meg ezt a hitet s ma már azt, hogy akár növény, akár állat, akár féreg, akár kukac, csak hasonló növénynek, állatnak, féragnak vagy kukacnak a petéjéből vagy magjából keletkezhet, éppúgy hozzátartozik mindenki természettudományi műveltségéhez, mint az, hogy Földünk hajdan izzó volt, sőt talán még annál is jobban.

Nincs az a vad vagy fanatikus istentagadó, aki azt merné ma már mondani, hogy a Földön öröktől fogva vannak élőlények, vagy hogy bármely élőlény, akár csak az igénytelen féreg is a levegőből, porból vagy szemből, tehát élettelen dologból keletkezhetne. Ma már a félműveltek is tudják, hogy az élőlények a levegő útján a porba vagy szemétkébe került, hasonló féregtől vagy kukactól származó petéből, csírából lesznek, nem pedig az élettelen anyagból, szemből vagy földből. Még a gaz se földből lesz, hanem ugyanolyan gaznak oda került magjából.

De hát hogyan keletkezett akkor a Föld kihűlése után az első növény, az első féreg, az első kukac? Hasonló növény vagy állat magjából vagy petéjéből nem származhatott, mert hiszen akkor a nagy hőfok miatt még nem volt, nem is lehetett sem növény, mely magot, sem állat, mely petét létrehozhatott volna. Viszont a porból vagy levegőből még kevésbé lehetett, mert az ősnemződés ma már rég meghaladott dolog, természettudományos ismereteink alapfogalmaival ellenkezik, de a józan, természetes észnek is ellentmond, hiszen senki se adhat másnak azt (életet), ami magának sincs. A por, a levegő, a víz nem él. Azt az életet tehát, mely neki magának nincs meg, nem adhatja másnak se.

Az élőlény sokkal magasabb rendű, mint az élettelen, mert rendelkezik egy nagy kinccsel, egy nagy pozitívummal, egy nagy plusszal: az étellel, s világos, hogy ezt nem ajándékozhatja másnak az, aki maga se rendelkezik vele. Ami él, az belülről nő, mégpedig úgy, hogy részint a levegőt (növény, állat), részint a talajt (növény), részint a magába szedett táplálékot (állat, ember) felhasználja a maga céljaira. Kiszedi belőle azt, amit használni tud belőle s felhasználja a maga építésére, vagy ha az már befejeződött, olyan energiák termelésére, melyekre neki az élet további fenntartására szüksége van.

A por, a levegő, a víz ilyfajta működést nem tud kifejtteni, a környező anyagokból semmit nem tud kiszedni, céljaira semmit nem tud felhasználni, és nincs rá szüksége, mert nincsenek céljai, nincs élete, melynek további fenntartásához energiákra lenne szüksége.

De akinek vagy aminek a földön élete van, annak sincs örökké. Ezt az értéket, ezt az őt az élettelen dolgok fölé emelő pozitívumot, az élőlény is csak bizonyos időre tudja megőrizni, addig, míg azokat az energiákat és feltételeket, melyekre élete fenntartása érdekében szüksége van, meg tudja magának szerezni. Ha ez tovább már nem sikerül, vagy ha életenergiája egyébként is elhasználódott már, elveszti ezt az értéket, ezt a pozitívumot, meghal, azaz visszasüllyed az élettelenek világába.

Az tehát lehetséges, hogy az élőből újra élettelen legyen, sőt naponta milliószámra történik meg ez a folyamat. Elhasználódni, lecsúszni, magasabb rendűből alsóbbrendűvé válni, természetes dolog a természetben. Az ellenkező folyamathoz, az alsóbbrendűből magasabb rendűvé levéshez ellenben már teremtő erő kell. Az ugyanis, ami több, ami plusz, az nem jöhet a semmiből.

Hogy az emberi, állati vagy növényi test, legyen akár aggastyán, akár csecsemő teste, élettellenné, hullává váljon, természetes jelenség, és hogy a hullából a már egyszer csakugyan elpusztult testből újra élő váljék, az már csoda lenne, mert a természet törvényei szerint lehetetlen. Épp ily csoda lett volna az is, ha a felületén kihűlt, eddig csak élettelen anyagokkal fedett földgolyón, mag nélkül növények, pete nélkül állatok milliói keletkeztek volna.

Milyen bámulatos, hogy a magasabb rendű állatok, s köztük az ember, azoknak az energiáknak a felhasználásával, melyeket táplálékból szerez, átalakít és felhasznál, testét ugyanazon a hőmérsékleten tartja! (Az ember például 36,7 Celsius fokon.) Az ember testének hőfoka ekkora akkor is, ha a levegő, melyben él, plusz 40 fokos, és akkor is, ha mínusz 40 fokos. Ha ez, akár azért, mert nem kap táplálékot, melyből az ehhez szükséges energiákat megszerezhetné, akár más, az ő szűk élethatárait felülmúló okok miatt nem lehetséges számára, akkor elpusztul, épp oly tehetetlenül viselkedik a hőmérséklet iránt, mint más élettelen anyag, például a vas vagy a kő. Ha meleg levegő övezi, a holttest is meleg lesz, ha hideg, lehűl. Akár csontkeményre is fagy. Előbb élő volt, most élettelen, elvesztett valamit, amit már semmiféle természeti erő többet nem tud neki visszaadni. Csoda kellene hozzá, hogy újra megelevenedjen, mint ahogyan ahhoz is csoda kellett, hogy a Föld őskorában a kihűlt Föld porában vagy vízében, szülők nélkül is megszülessen.

Miért sápadt a holttest arca, melle s általában teste felső része, s miért vannak sötét hullafoltok a hátában s általában teste alul levő részében? Azért, mert míg élt, a vére keringett,

működésben tartotta az élet energiája. A halállal azonban a vér is élettelen anyaggá változott s rögtön úgy viselkedett, mint más élettelen folyadék: lefelé, tehát a hanyatt fekvő halott hátába s általában a test alul fekvő részébe folyt.

Ezért vértelen, sápadt a holttest arca s mindene, ami felül van, s ezért hullafoltosak alul lévő részei, ahova a vér lefolyt. De a halott vére egyúttal meg is alvad, mert mihelyt beáll az életteleniség állapota, a vér is szétesik, különválik a vérsavó és külön a szilárd vértestek.

Ebből a súlyánál fogva a mélyebb helyeket kereső és felbomló passzív élettelen vérből emberi erő nem tud már többet élő, keringő vért varázsolni. Megtörtént a többnek, a pozitívumnak az elvesztése, bekövetkezett az alsóbbrendűvé válás állapota, melyet újra magasabb rendűvé tenni nem áll már természeti erők hatalmában.

Az életnek még az a képessége is megvan, hogy bizonyos tekintetben védekezni is tud az elmúlás, a megsemmisülés ellen. Például, ha a pusztulás veszélye fenyegeti, egy-két fokkal felszökik az élő test szokásos hőmérséklete. Lázas lesz. A szokottnál nagyobb energiát, élet-erőt termel, hogy így próbáljon megküzdeni a létét fenyegető veszéllyel.

Minden élőlény előbb-utóbb pusztulásra van ítélve, nemcsak azért, mert létét állandó veszély fenyegeti, mert hiszen megtartására bizonyos életfeltételekre van szüksége (levegő, táplálék, megfelelő légnyomás, kellő hőmérséklet stb.), melyeket nem talál meg mindig, hanem azért is, mert bizonyos idő elmúltával minden külön veszély nélkül is elhasználódik az élet-energia. Ezért az élet időtartama szükségképpen mindig véges.

Emiatt minden élőlény gondoskodik róla, hogy mire maga elpusztul, arra legyen már helyette más. A fajfenntartás, a magok, a peték termelése szintén hozzátartozik az élőlények tulajdonságaihoz. Az élők maguk helyett másik, ugyanolyan természetű élőlénynek tudnak életet adni. Ez az élőlények másik bámulatos és az élettelenek világában egyenesen elképzelhetetlen képessége.

A repülőgép is mozog, de nem él. Ezért nem is tartja magát mindig ugyanazon a hőmérsékleten, hanem a környező levegőnek megfelelően, akár izzóvá is válhat, vagy meg is fagyhat. Amiatt is nyugodtak lehetünk, hogy a kész repülőgépek mellett egy reggel se találunk a hangárban az éjszaka folyamán kis futkosó repülőgépeket.

Élőlényt az ember se tud létrehozni. Legfeljebb, mint maga is élőlény, magához hasonlót. Ez a képessége azonban nem értelmes voltából folyik, hanem élő voltából s vele születik, egyforma a férgekével, mert hiszen férgeket, olyanokat, mint ők, a férgek is tudnak létrehozni. Azonban élettelenből csinálni élő, az embernek se áll hatalmában. Ehhez természetfeletti erő kell. Aki tagadja, hogy természetfeletti erő van, az azt se hiheti el, hogy élettelenből a Föld őskorában élő keletkezett.

Két egészen kétségbevonhatatlan ténnyel van itt tehát dolgunk. Az egyik, hogy élettelenből élő létrehozni a természet erői képtelenek. Hogy ez csodát jelent, csoda pedig hitetlen ember számára nincs. A másik az, hogy tagadhatatlan, hogy ez a csoda mégis létrejött, hogy a Föld őskorában ez a lehetetlen dolog valóban megtörtént. Ha azonban megtörtént, ez magyaráz azt jelenti, hogy van Isten. Ha ugyanis van Isten, abból még nem következik, hogy csodát is tesz, vagyis hogy csoda is van. De ha csoda van – s látjuk, hogy van, mert élettelenből az első élő keletkezése az –, abból már csakugyan következik, hogy Isten van. Az Isten ugyanis az a természetfeletti erő, a természet Ura, aki arra is képes, amire a természet nem képes. Mivel a Föld őskorában megtörtént a természet törvényein felül lehetetlen dolog, világos, hogy nemcsak természet van, hanem van a természetnek ura is, azaz létezik egy olyan lény is, aki azt is meg tudja tenni, amire a természet nem képes. Van olyan lény is, akinek nincs lehetetlenség.

Ha a föld őskorában csak természet lett volna, azaz Nap, Hold, Föld, csillagok, talaj, ég, levegő, víz, légnyomás, mágnesesség, elektromosság, atomhasadás stb., akkor a Föld ma is

lakatlan lenne, s azon itt nem lenne más, mint kihűlt láva, lávapor (azaz föld), víz, levegő, légnyomás, szél, eső, hó, dér és harmat, de nem növény, állat vagy ember. Mivel azonban tagadhatatlan, hogy ez utóbbiak is vannak a földön, egész kétségtelen, és az embernek, akinek esze is van és következtetni is tud, feltétlenül tudomásul kell vennie, hogy a természetnek, s így neki is, ura van, olyan ura, akinek nem lehetetlen az, ami a természetnek lehetetlen, s aki bele tud nyúlni s időnként bele is nyúl, vagy legalábbis belenyúlt a természet folyásába.

Az ellenvetések ismertetése

A legvilágosabb és legegyszerűbb igazság lenne Isten létének ez a megállapítása mindenki számára, ha az ember csak megfigyelne, megállapítana s e szellemi műveletei közben az igazságon kívül semmi se befolyásolná. Láttuk azonban, hogy a vallási igazságok tekintetében nem így van. Vannak hitetlenek, vannak papgyűlölők, vannak különcödni szeretők, akik mindig a többségtől eltérő utakon szeretnek járni, és vannak makacsok is, akik szeretik megmutatni, hogy csak azért sincs igazuk a papoknak. Ezért megindul, nem (mint kötelesség lenne) az igazság egyszerű és becsületes megismerése és örömmel való tudomásul vétele – mert hiszen minden igazság megismerés a normális emberre nézve öröm, a szellemi örömök legnagyobbika –, hanem elhomályosítása, elkenése, összezavarása, hogy az emberek látván se lássanak, s ha mégis látnak, lássanak olyasmit, ami megzavarja s tanácstalanná teszi őket.

Az első pete vagy csíra a Föld kihűlése után egy meteorral is a Földre eshetett – hangzik az első ellenvetés. Hogy pedig abból az első csirából hogy keletkezhetett a többi összes élőlény, megmagyarázza a darwinizmus. Tehát Isten nélkül is meg lehet magyarázni mindent.

Erre az ellenvetésre joggal válaszolhatjuk, hogy semmit se ér, mert hiszen a levegővel való súrlódás miatt a meteorok is izzó állapotban kerülnek a földre. Ha tehát pete lett volna valamely a Földünkre csapódó meteoron, elégett, elpusztult volna, mire idejutott, tehát itt soha ki nem kelhetett volna.

Nem meteorral, hanem fénynyomás révén került ide az első pete, hangzik a második ellenvetés, természetesen csak azért, mert így nem kell izzó állapotban kerülnie a földre annak az első, annyira fontos petének. Azonban – sajnos – így se nyer vele semmit az ellenvető, mert akkor meg azt kell tőle kérdeznünk, hogy arra a másik égitestre, melyről a fénynyomás hozzánk nyomta, hogy került az a pete?

Nemcsak a mi Földünk, hanem minden égitest izzó vagy izzó volt valamikor, tehát nemcsak nálunk, hanem másutt is csak a kihűlés után keletkezhettek élőlények, s nemcsak nálunk, hanem más égitesten is lehetetlen az ősnemződés. Az első élőlény keletkezése megmagyarázásához tehát más égitesten is éppúgy csoda, tehát Isten kell, mint minálunk. S nekünk igazán mindegy, hogy a csoda nálunk történt-e, vagy pedig másutt, s hozzánk már csak a fénynyomás nyomta ide azt, amit a természetfeletti erő másutt hozott létre.

Egyébként ebben a második, ebben a fénynyomással ellenvetésben bizonyos lélektani megfigyelésen alapuló ravaszság is megbújik. Mi az a fénynyomás? S lehetséges-e olyan fénynyomás, mely egyik petét egy másik égitestről, a nehézkedési erő legyőzésével a mi égitestünkre nyomja? Egész bizonyosra vehetjük, hogy azok, akik ezzel a fénynyomással operálnak, nem nagyon vannak tisztában a fénynyomással. Az imponáló tudomány ugyanis nemigen szokott meglenni az emberekben olyan imponáló módon, mint sokszor mutatják.

Az ellenvető tehát többnyire azt se igen tudja, mi az a fénynyomás. Csak azt tudja, hogy szerencsére az a hívő se nagyon tudja, akinek ő az ellenvetését előadja. Viszont azt is tudja, hogy ez azt hiszi, hogy viszont az ellenvető, aki ilyen bátran előhozta, tudja. De éppen azért szégyelli elárulni, hogy ő viszont nem tudja. Ezért aztán elfogadja az ellenvetést, vagy halla-

tára legalább elhallgat. Az ellenvető tehát elérte célját: Isten léte nincs bebizonyítva, mert meteorral ugyan nem, de fénynyomással más égitestről is ide kerülhetett az első pete. (Még szerencse, hogy azon a másik égitesten sincs öszenmződés, mert másképp egészen el lennének intézve.)

Hogy a vallástalan berkekben mennyivel kisebb a tudomány mint az avatatlan gondolná, s így közel se kell tőle annyira megijedni mint szokás, mutatja egy volt tanítványomnak, mint tanárjelöltnek az esete az egyetemen. Egyik zsidó kartársa – mondta – egyszer óraszám vitatkozott vele metafizikai kérdésekről. Végül ezt mondom neki (mondja az én tanítványom): „Te, tudod te azt egyáltalán, hogy mi az a metafizika? Mondd meg, mi az!” S az illető bizony kénytelen volt elismerni, hogy nem tudja. Pedig már óraszám vitatkozott róla!

Mikor nekem ezt elbeszélte ez a volt tanítványom, akkor én is így szóltam hozzá: Mondd meg nekem te is egész őszintén: Te tudod, hogy mi az a metafizika?” Az illető zavarba jött, aztán elpirult, aztán elismerte, hogy ő se tudja. De azért óraszám vitatkozott róla ő is, sőt végtelenül megbotráncozott rajta, hogy a másik óraszám vitatkozni mert róla, mikor azt se tudta, mi az.

Ezek után nem lehet meglepő az a közlésem se, hogy ez a volt tanítványom, aki az egyetemen még a hitet védte, miközben e sorokat írom, már a kommunizmust szolgálja s elég tekintélyes pozícióra emelkedett benne. Az Olvasó kíváncsiságának kielégítésére pedig közöljük, hogy a metafizika természetén túliság, természetfölöttiség, azaz Isten, csoda és ilyesmi tartozik a hatáskörébe. A transzcendens szó is ugyanazt jelenti. Ez pedig annyit tesz, mint felülmúló, fölébe emelkedő, tudniillik az anyagi világnak, a természetnek fölébe emelkedő, azt felülmúló, annak határain túl levő dolog. A hitetlen szerint tehát nincs metafizika, nincs transzcendentalizmus. Ő csak fizikát, csak teremtett világot ismer, a Teremtőt s a természet Urát nem.

A harmadik cáfolatkísérlet azzal próbál érvelni, hogyha most nem lehetséges ez az élettelenből élőbe való átmenet, abból még nem következik, hogy a Föld őskorában sem volt lehetséges.

De igen, következik, feleljük. A természet törvényei változatlanok, s ami most lehetetlen, mindig is lehetetlen volt és lehetetlen is lesz. Komoly természettudós nem is foglalkozott soha azzal a problémával, hogy miként tudna élettelenből élővé létrehozni, pedig laboratóriumaiiban tetszés szerint létrehozhat olyan hőfokot, olyan légnyomást, olyan feszültségű elektromosságot, amilyent akar és amilyen a Föld őskorában csak lehetett. Az élet problémájának megoldásával komoly természettudós azért nem foglalkozhat, mert tudja, hogy a természetben csak halál van az élőlény részére, de nem feltámadás. Az élők élettelené válhatnak és válnak is napról napra. Új élőlények is keletkeznek milliószám, de mindig csak a már meglévő élőlények csírájából. Élettelenből élőlény azonban nem azért nem keletkezik, mert hiányoznak hozzá bizonyos vegyületek vagy feltételek, hanem azért, mert ez a természet törvényeivel ellenkezik, azaz lehetetlenség. Ami pedig ma lehetetlen, az mindig lehetetlen volt és lehetetlen is marad.

A negyedik ellenvetés azt mondja, hogy közel sincs az élők és az élettelenek között olyan áthidalhatatlan különbség, mint az Isten létének hívei állítják. Például nemcsak az élőlényeknek van meghatározott és jellegzetes alakjuk, hanem a kristályok alakjában megjelenő ásványoknak is, noha azok is élettelenek. Aztán élettelen anyagokat is látunk mozogni akkor is, ha a szél nem fújja őket, például a víz tetején lévő olajcseppek. Ámde nem az Isten létének hívei állítják áthidalhatatlannak az élők és élettelenek közti különbséget, hanem a természettudomány, mégpedig nem is többé-kevésbé bizonytalan elméletek, hanem egzakt, tapasztalati tények alapján. Nem mi állapítottuk meg, s nem mi mondjuk, hogy élő másból, mint hasonló előtől származó petéből vagy magból nem keletkezik, hanem a modern természettudomány

mondja ezt, mégpedig mint természettudományi alapigazságot, mely annyira igaz, hogy tagadni senki nem meri. Hogy egyes ásványok kristályosodnak, érdekes, s ez amorf anyagnál talán bizonyos magasabb tökéletességet is jelent. Az azonban egészen bizonyos, hogy a kristályosodó ásvány is épp oly élettelen, mint az amorf anyag, semmiképpen se tekinthető tehát az élő és az élettelen közti átmenetnek, annál kevésbé a kettő áthidalásának.

Az olajcseppnek a víz tetején való időnkénti szaladgálásában pedig átmenetet látni az anyag tehetetlensége és az élőlények önerejű mozgása között, egyenesen nevetséges. Ha már mozgásról van szó, akkor mégiscsak közelebb áll az élőlények mozgásához a repülőgépe, mint holmi játékos olajcseppé, pedig hogy a repülőgép mozgásának semmi köze az élőlények mozgásához, s így nem segít áthidalni az élők és élettelenek közti különbséget, az minden józan ember előtt világos.

Ilyen gyerekes kis ellenérvek nem gyöngítik, hanem inkább erősítik a mi istenérvünket, mert az ellenvetések szálmalosan gyöngö voltából csak azt kell látnunk, mennyire erős alapokon áll a mi bizonyításunk.

Az ötödik ellenvetés már sokkal világosabb, mert sokkal nyíltabban, mert egészen magyarázatosan beszél. Ez világosan megmondja, hogy ősnemződés nincs ugyan, de azért mégis van. Kell lennie, érvel, hiszen másképp el kellene fogadnunk az Istent, sőt a csodát, ez pedig felvilágosult ember számára egyenesen képtelenség, hiszen a „babonáságba” való visszasüllyedést jelentené.

Hát ez már csakugyan világos beszéd, s mi pedig a világos beszédet sokkal jobban szeretjük, mint az „idegeskedő” olajcseppre való vérszegény és bátortalan utalásokat vagy a fénynyomással való bizonytalan érveléseket. Azonban az a baj, hogy ha a beszéd világos, akkor ostobasága és képtelensége is világos, s így a benne rejlő elfogultság és tudománytalanság is épp oly kétségtelenül megállapítható. Itt a hitetlenség nyíltan elismeri, hogy ellentétben áll egy egészen kétségtelen természettudományi igazsággal, azaz más szóval: hitetlen ma már csak úgy maradhat valaki, ha egy tudománytalan babonához ragaszkodik. Nyílt elismerése ez annak, hogy az ellenvetőknek Isten létének elismerése kellemetlen, nem hajlandók levonni a belőle folyó és rájuk nézve bosszantó következményeket, viszont a kevélységük azt se engedi meg nekik, hogy elismerjék, hogy nincs igazuk.

A „Szabad Gondolat” című lap 1906. augusztus 11-i száma például azt írja az ősnemződésről: „s ha nem is lenne igaz, még akkor is fel kell vennünk az igazságok közé, mert ez a világegyetemről való felfogásunknak természetes kiegészítője”.

A „Szabad Gondolat” tehát sajnálja, hogy a tudomány haladt, s megdöntötte az ősnemződést. De ha egyszer már ez a sajnálatos eset bekövetkezett, azért nem jön miatta zavarba, hanem megállapítja, hogy ha nem is igaz, nekik – a szabad gondolkozóknak, hitetleneknek – azért mégis igaz. Hiszen ha nem lenne igaz, akkor ők nem maradhatnának továbbra is hitetlenek, ők pedig csak azért is azok akarnak továbbra is maradni.

Ez aztán világos és egyenes beszéd. Igaz, hogy józan eszű ember mindjárt le is fordul tőle a székről, mert ő – sajnos – nem gondolkodhat ennyire „szabadon”.

De azért ez az együgyű kijelentés mégis többet ér, s rokonszenvesebb előttünk, mint a „Műveltség Könyvtárának” érvelése, mely ugyanezt mondja, de „okosabban”, finomabban, „tudományosabban”. Itt az írónak már van annyi esze, hogy komoly, józan eszű ember nem beszélhet úgy, mint a „Szabad Gondolat”, azaz nem mondhatja, hogy ha valami nem igaz, nem lehet mégis igaz. Ezért a „Műveltség Könyvtára” már nem mindenkit, hanem csak a logikailag képzetebbeket fordítja le a székről kétségbeejtő érvelésével. De viszont éppen emiatt éppen megvan az a hátránya a „Szabad Gondolat” mögött, hogy nem egyenes és kereketlen, mint az, hanem álnok, körmönfont és ravasz, tehát még nagyobb rosszasságáról és igazságellenességéről tesz tanúságot, mint az.

A „Műveltség Könyvtára” elismeri, hogy „soha senki sem látott másból, mint egy másik élő sejtéből keletkezni új sejtet”. Elismeri még azt is, hogy „szabad sejtképződés minden valószínűség szerint a Föld őskorában sem volt”. A végén aztán pedig mégis nem azt állapítja meg, hogy az első élőlény csak metafizikai erővel, csodával, tehát Isten akaratából és teremtettségéből keletkezhetett, hanem ezt: „az élet szükségszerű következménye bizonyos ismeretlen feltételeknek és vegyületeknek”.

Ennél a mondatnál borzalmasabb logikai szörnyszülöttet még elképzelni sem lehet.

Ismeretlen „feltételek” és ismeretlen „vegyületek” az olyanok, amelyekről semmit nem tudok, nem is sejtetek. Hiszen éppen azért ismeretlenek, mert nincs róluk semmi tudomásom. Amiről azonban nincs tudomásom, arról nem is mondhatok mást, mint csak azt, hogy nincs. Ami pedig nincs, az a semmi. Tehát a „Műveltség Könyvtára” szerint a semmi, vagy legalábbis az, amiről nekem nincs jogom másképpen beszélni, mint ahogyan arról szokás, ami nincs, az hozta létre az első életet a Földön, mégpedig – hogy a mondatnak egy kis tudományos jellege is legyen – „szükségszerűen”. Ez tehát az élet és a világ keletkezésének „tudományos” magyarázata, ellentétben a tudománytalan, sőt „babonás” vallásos magyarázattal szemben.

A természettudomány ítélete azonban még a logika tudományáénál is lesújtóbb erre a megállapításra. A természettudomány ugyanis azt tanítja, hogy vegyületek vagy feltételek, azaz természeti erők vagy okok semmiképpen sem hozhatnak létre élőlényt. Ezt csak egy más ugyanolyan élőlény petéje tudja megtenni. Úgy látszik, ezért kell azokat a vegyületeket „ismeretleneknek” mondani. Ámde, ha a kérdéses feltételeket és vegyületeket ismeretlennek mondom, ezzel még nem cáfoltam meg annak képtelenségét, hogy az élettelen vegyületek, vagy élettelen természetben található bármiféle feltételek hozhassák létre. A természettudomány azt tanítja, hogy élőlényt csak már meglévő élőlény petéje vagy csírája hozhatja létre. Tehát ezt semmiféle vegyület nem tudja megcsinálni.

A „Brehm: Az állatok világa. Legújabb magyar kiadás” című, Klebelsberg égisze alatt megjelent mű tudományos bevezetésében ugyanazon álláspontra helyezkedik, mint a „Műveltség Könyvtára” (31. o.): „Nem látható be – írja –, hogy valamikor és valahol a szervesetlen világ erőinek játéka (!) miért ne hozhatta, sodorhatta volna össze véletlenül (!) a protoplazmát alkotó elemeket egységes testté, melynek osztályrészül jutott az a tehetség, hogy önmagát meg tudja tartani és megújítani, vagyis élővé lett. Ez sok évmilliárddal ezelőtt, a maiaktól egészen eltérő körülmények között történhetett.”

Látjuk tehát, hogy aki ezt az állítást megkockáztatta, mondatát csak úgy tudta megfogalmazni, hogy az stilisztikailag is értelmetlen lett, s szinte látszik rajta az az izzadságszag, amellyel létrehozása számára járt és az erkölcsi szégyen, amelyet elkövetője kimondásakor érzett.

Jellemző azonban, hogy mégis megfogalmazta és mégis kimondta. De rögtön, leírása után, maga is úgy megijedt tőle, hogy bocsánatkérésül és elhitéstül rögtön szükségesnek látta hozzátenni, hogy mindez nem manapság, hanem sok évmilliárddal ezelőtt történhetett, és akkor is csak azért, mert „a maiaktól egészen eltérő körülmények” lehettek akkor.

Azt tehát még maga sem meri mondani, még az évmilliárdok előtti időkbe menekülés árán se, hogy valóban meg is történt a dolog. Csak azt mondja, hogy történhetett, illetve de-hogy mondja még ezt is, csak kérdi, miért ne történhetett volna meg? Sőt még ennél is kevessebbel megelégszik, s csak azt kérdi: Miért ne lehetne elképzelni, hogy ez évmilliárdokkal ezelőtt megtörténhetett. De enyhítésül még így is hozzáteszi, hogy „véletlenül”. No ez aztán ugyancsak „tudományos” magyarázata az élet keletkezésének!

De még így is csak „játékkal” („szervesetlen világ erőinek játékával”) tudja a dolgot elképzelni, s hogy könnyebben elhihessék a dolgot az állítólagos hitetlenek, a játék és a véletlen ellenére is, először csak protoplazmáról beszél, életről még nem. De aztán, miután a véletlen

„összejátszotta” a protoplazmát, ennek „önosztályrészül jut” az a képesség is, hogy önmagát meg tudja tartani és megújítani, azaz az élet.

Hogy aztán ez a képesség hogyan „jutott osztályrészül” annak a szerencsés protoplazmának, annak megmagyarázására még csak kísérletet se tesz. (Pedig hát kétségtelenül ez lenne a dolog lényege, mert hiszen a protoplazma még nem az élet, hanem csak az élet hordozója s a kocsí még bizonyára nem azonos azzal, aki a kocsiban ül. A nagy jóakarat közben az érvelő arról teljesen megfélemedezik, hogy éppen a modern természettudomány az, melynek sarkalatos tanítása, hogy szervesetlen erők játéka se véletlenül, se másképpen nem tud létrehozni olyan protoplazmát, mely önmagát életben tartja és megújítja, mert hiszen az, hogy ősnemződés nincs, tulajdonképpen ezt jelenti.)

Ez a „tudományos” érvelés tehát tulajdonképpen semmi mást nem tesz, mint azt kérdi, hogy a modern természettudomány egyik alapelvének miért kellene feltétlenül igaznak lenni, s miért ne lehetne elképzelni azt is, hogy nem igaz. Ettől azonban megint csak minden józan ítélőképességű ember lefordul a székről. Mindenesetre jól láthatjuk belőle, hogy nem a vallásos hit az, ami a tudománnyal ellenkezik, hanem a hitetlenség.

A mi bolsevizmusunk alatt terjesztett és a „Természettudományos Kiskönyvtár” 7. számaként megjelent S. A. Keller: „Hogyan keletkezett az élet” című füzet is elismeri, hogy a „baktériumok (tehát a kezdetleges élőlények) nem jöhetnek létre ősnemzés útján” (15. o.). De mivel természetesen az se engedhető meg, hogy Isten hozta őket létre, Keller, a „szovjet tudós” még a baktériumoknál is alsóbbrendű és kezdetlegesebb lényekhez, például az influenza vagy gyermekbénulás okozóihoz, a vírusokhoz folyamodik, s velük bizonyítja, hogy mégis keletkezhettek élettelenből élet. A vírus ugyanis átmenet az élő és az élettelen lény között. Már maga ez a módszer is mutatja, milyen gyöngén állhat annak a tudománynak az ügye, melynek Istent mindenképpen tagadnia kell.

A vírusokról ugyanis Keller idejében még mindössze csak annyit tudtunk, vannak és hogy élnek, semmi mást. Akkor még nem is látta őket még mikroszkóp alatt se. Már most hogy lehet érvelni és bizonyítani azzal, amikről végeredményben se tudunk? Ha ugyanis megállapítjuk, hogy vírusok vannak és hogy élőlények, és még a baktériumoknál is sokkal kezdetlegesebb élőlények, azzal még nem bizonyítottuk be, hogy ezek már az élettelen anyagból keletkeztek vagy keletkezhettek. A vírusok ugyanis élnek, és éppoly áthidalhatatlan különbség választja el őket az élettelenektől, mint a baktériumokat, vagy a magasabb rendű növényeket vagy állatokat. Nem is tudja Keller a bizonyítéknak még csak árnyékát se felhozni arra, hogy a vírusok ősnemződéssel, azaz élettelen anyagból keletkeztek.

Egyébként a vírusokkal való érvelést teljesen lehetetlenné teszi az, hogy magasabb rendű élőlény nélkül elősdiék nem keletkezhetnek, a vírusok csak később keletkezhettek, mint azok a náluk magasabb rendű élőlények, melyeken élnek, vagy legfeljebb velük egy időben, de semmiképpen se náluk előbb. A vírusok nem alkothatják tehát az élettelen közti átmenetet, s így nem magyarázhatják meg az élőnek az élettelenből való keletkezését. Nem is bizonyos, hogy a vírusok élőlények-e. Hiszen élők nélkül nem létezhetnek.

Keller azt mondja, hogy „az élet a Földön a napsugaraknak köszönheti létezését”. (32. o.) Ebből csak annyi igaz, hogy napsugár nélkül nincs élet, tehát a napsugár a sok között egyik elengedhetetlen feltétele az élet fennmaradásának a Földön, nem igaz azonban, mintha a napsugár előtt tudna csinálni az élettelenből. A napsugár csak a már meglévő előtt segíti tovább élni, nem pedig az élettelenből tud előtt csinálni. A természettudomány alaptétele, hogy élő csak hasonló fajú élő petéjéből keletkezhethet, egyenesen nevetséges tudománytalansággá teszi ezt a feltevést.

Keller csak azért említi a napsugarat, mert tudja, hogy logikátlan s önállóan gondolkodni nem tudó, sőt a kommunista parancsuralom miatt önállóan gondolkodni nem is merő olvasói

nem tudnak különbséget tenni az élet egyik feltétele és oka, tehát létrehozója között, s mivel a napsugarak csakugyan szükségesek az élet fennmaradásához, logikátlanságukban az hiszik, hogy az izzó állapotából kihűltté vált Földön az első élet megjelenése is egyszerűen csak a napsugaraknak köszönhető. Pedig hát akármilyen szépen süt az a napsugár, csak a már meglévő élőlények díszlenek tőle, de emiatt még se a por, se a víz bizonyára nem kezd el mozogni, táplálkozni és szaporodni, vagyis az élettelen nem lesz élővé. „Már tudjuk, írja a szovjet tudós (17. o.), hogy az életnek ez a születése fehérje anyagok képződésével történt.” Mi – feleljük neki – az életnek a születéséről egyáltalán semmit se tudunk, sőt a természettudomány tanítása alapján egyenesen azt vagyunk kénytelenek tudni, mégpedig egészen bizonyosan, hogy az életnek ez a születése (ti. az élettelen anyagból) soha el nem kezdődött és meg nem történt. Legalábbis a természet törvényei alapján nem. Ez egyszerűen csak Keller fantáziájában történik szovjet állami parancsra. Keller állításából csak annyi igaz, hogy az élet mindig fehérjével kapcsolatos, hogy fehérjét csak élő testeken találunk. Tehát ha életet akarnánk létrehozni az élettelen anyagból, először fehérjét kellene létrehozni. De ha ezt meg tudnánk tenni, még akkor se hoztunk volna létre életet, mert a fehérje nem az élet, hanem csak az élet feltétele, szükséges járuléka. Ha az élettelen anyag fehérjét tudna alkotni, akkor se tudna életet, tehát olyan fehérjét létrehozni, mely az életerőt, az élet tulajdonságait is bírja!

„A fehérjék – írja Keller – szén, hidrogént, oxigént, nitrogént, ként, néha még foszfort, vasat, sőt más elemeket is tartalmaznak. Ha azonban – folytatja – mindezeket a felsorolt elemeket egy pohárban gyűjtjük össze, ebből még soha fehérje nem lesz.” Nem bizony, mondjuk mi is. Még akkor se, ha ezeket az elemeket és vegyületeket a legbonyolultabb kémiai folyamatoknak vetjük is alá. Még ha el is jutnánk oda, hogy fehérje lenne belőlük, még mindig nem lenne az új vegyület élettel felruházott fehérjéje. Hát itt nem a fehérje, hanem az élet a lényeg, milliárd évekkkel ezelőtt, mikor a Földön az élet megszületett (a természettudomány – értse meg Keller: a természettudomány, nem pedig az Anyaszentegyház – azt mondja, hogy meg nem született, sőt nem is lehetséges, hogy valaha megszületett legyen, mert élő csak előből születhet meg), a Föld felszínének viszonyai még erősen eltértek a maiaktól.” (Tehát ő is ebbe kapaszkodik bele, hogy régen lehetségesnek állíthassa azt, ami ma a tudomány szerint lehetetlen.)

„A föld felülete akkor sokkal melegebb volt. A levegőnek más volt az összetétele. Nagyon sok meleg vízgőzt tartalmazott. Szabad nitrogén és oxigén a levegőben nem volt, vagy csak nagyon kevés, azonban gazdag volt az akkori levegő más gázokban, mint például szénhidrogénben és ammóniákban. Tudományos kísérletek igazolják, hogy szénhidrogénből és ammóniából keletkezhetnek olyan vegyületek, amelyek később fehérjeanyagokká alakulnak át.”

Ez a nagyon tudományosnak látszó felkészültség csak szemfényvesztésre és egyszerű olvasók elkábítására jók. Vajon ma csak azért keletkezhet élőlény egyedül csak hasonló élőlény petéjéből, mert jelenleg a levegő nem elég meleg, ha azonban olyan meleg volna, mint régen, akkor pete nélkül is keletkezne féreg vagy kukac?

A természettudomány nem azt tanítja, hogy bizonyos hőfokon alul nincs ősnemződés, hanem, hogy egyáltalán és semmiképpen sincs, sőt azt hinni, hogy van, egyenesen agyrém, elhamarkodottság, műveletlenség. Talán csak nem gondolhatja valaki józan ésszel azt, hogy ma azért kell új élőlényhez pete, mert ma már a levegőben nincs „sok meleg vízgőz”, szénhidrogén vagy ammóniák? Ha mindez meglenne a levegőben, akkor az élet mag vagy pete nélkül is létrejönné? Micsoda félreismerése ez az egész problémának, illetve milyen lelkiismeretlen félrevezetése az olvasónak!

Igen, a szénhidrogénből és ammóniából keletkezhetnek olyan vegyületek, amelyek később fehérjeanyaggá alakulnak át, de azt elhallgatja Keller, hogy csak élőlények közvetítésével jön létre ez az átalakulás. De ha odajutnánk, hogy „szovjet tudósok” is tudnának vegyületekből

fehérjeanyagokat csinálni, akkor se étellel felruházott fehérje lenne az, itt pedig nem a fehérje, hanem az élet keletkezéséről van szó. De a mi jó Kellerünk a gyöngé érvelés alapján mégis azt állítja, hogy „így keletkeztek a távoli múltban, milliárd évekkel ezelőtt a Föld felszínén az első fehérjeanyagok. Lehetséges, hogy először meleg lápokban jelentek meg”. „A lápokban – írja végül most már egész szemtelen nyíltsággal – az első fehérjék parányi, szemmel nem látható részecskék alakjában úszkáltak.” (!)

Tehát már úszkáltak is. Igaz, hogy szemmel nem látható alakban, de hát azért mégis úszkáltak, s Keller ma, utána „milliárd évekkel”, már látja is őket, amint úszkálnak. Az igazság pedig egyszerűen az, hogy mindez nem tudósi, hanem költői fantázia szüleménye. (Tudósi fantázia egyébként nincs is, mert amelyik tudós fantáziál, az már nem tudós. Különösen nem az, ha természettudósról van szó, akinek egyetlen ismeretszerző eszköze a megfigyelés, a tapasztalat.)

Akár élő, akár élettelen fehérjéknek az élettelen anyagból való keletkezésére semmiféle tapasztalatunk nincs, sőt az igazi, a kísérletekre támaszkodó, a tapasztalatokon alapuló természettudomány a leghatározottabban azt tanítja, hogy mindaz, amit Keller az őslápokra vonatkozóan mond, nemcsak meg nem történt, hanem még csak meg se történhetett, mert hiszen a modern természettudomány egyik legkétségtelenebb érvényű, tények alapján megállapított alaptételével, az ősnemzódés lehetetlenségével ellenkezik. Ez az alaptétel, mely örökre igaz marad, az, hogy minden élőlény, legyen az akár növény, akár állat, csak hasonló élőlény csírájából keletkezhet.

Még őslápok se voltak a Föld őskorában, nemhogy ősnemzódés lett volna. A lép szó ugyanis feltételezi az élők létezését, hiszen évezredekkel ezelőtt elpusztult élőlények szerves maradványai hozzátartoznak a fogalmához.

A jó Kellernek bizonyára azért jutott eszébe, hogy az őskori lápokban úszkáltassa a metafizikai erők közreműködése nélkül megelevenedett protoplazmákat, mert tudvalevőleg különösen lápos vidéken gyakoriak a rejtelmes hőfejlődések, bizonyos rejtelmes fénytünemények, s más titokzatosnak látszó dolgok, melyeket régen „lidérceknek”, „garabonciás diákoknak” vagy boszorkányoknak tulajdonítottak.

Arról azonban megfeledeznek a nagy szovjet tudós, hogy e tüneményeknek éppen az az oka, hogy a lápok talaja tele van rothadó gyökerekkel, tőzeggel, hajdani nád, sás, káka, csuhi s effélék félig már elszenesedett maradványaival, s ha valamely okból meggyulladnak, a föld alatt éveken át lappangó tüzük okoz hőt és titokzatosnak látszó fénytani tüneményeket. Mivel azonban a nád is, a sás is, a káka is élőlény maradványa, lápok csak hosszú évezredekkel az első élőlények létrejövetele után keletkezhetnek. Az első élőlények tehát éppúgy nem úszkálhattak az őslápokban, mint ahogyan Árpád apánk nem hancúrozathatta a térdén, mint legkedvesebb dédunokáját, a legelső embert, Ádámot.

A mai lápokban éppen azoknak a maradványai okozzák a titokzatos fénytüneményeket, amik a Föld őskorában még nem voltak: az élőlények, illetve azok elhalt szerves maradványai. Mivel nád, káka, sás, zsombok nélkül lép sem képzelhető, ezek pedig mind élőlények, lép még nem is lehetett akkor, mikor Keller első protoplazmái már „úszkáltak” bennük.

Hogy lássuk, milyen fölényes a mi igazságunk az istentagadók tudománytalanságával szemben, lássuk még erre vonatkozóan Büchnernek, a szociáldemokrata-kommunista ideológusoktól hajdan szinte kátészerűen tiszteletben tartott, „Erő és anyag” című hírhedt művét is.

Büchner is elismeri, hogy „volt idő, midőn a Föld, mint izzó tűzfolyó, nemcsak hogy képtelen volt élőlényeket teremteni, hanem felületének legközelebbi környezetében élő minden állati és növényi szervezet megromlására törekedett. Csak lassú kihűlése, megmerevedése és az őt környező vízgőzöknek felszínére való lecsapódása után vett fel olyan alakot, mely további kifejlődésében különféle szerves alakok keletkezését tette lehetővé”.

Azt is elismeri, hogy „azon idők is rég letűntek, midőn általában lehetségesnek tartották, hogy mindennemű alsóbb rendszerű állat (vagy növény) szülők nélkül, pusztán az elemek együtt hatásából vagy az ősnemzés útján keletkezhetett. Minél inkább haladt a tudomány a nagyítóüveg segítségével előre, annál inkább szűnt meg az önkéntes vagy ősnemzésbe vetett hit, míg végre a legegyszerűbb alkotóelemhez, az összes összetett szerves képződmények alapanyagához, az ún. cellákhoz jutottak, melyekről azt hitték, hogy szabad vagy önkéntes módon keletkeznek az alaktalan szerves anyagfolyadékból, hasonlóan a kristályoknak az ún. anyalúgtól való elválásához”. De ezen elméletéről is nemsokára kitűnt, hogy a tényekkel ellenkezésben van. Bebizonyították, hogy soha cella (sejt) még önkéntes úton nem keletkezett, hanem mindig más cellából fejlődött ki. De még az is kitűnt, hogy a cella sokkal összetettebb és finomabb szervezetű, semhogy annak a nem szerves anyagból való ő- vagy önkéntes nemzésében hinni lehetne. Természettudományi szempontból véve, ez épp oly csoda vagy lehetetlenség lenne, mint magasabb rendű szerves lényeknek holt anyagból való önkéntes származása, melyet pedig azelőtt felette lehetségesnek tartottak. (96-97. o.) Látjuk tehát, hogy élőnek élettelenből való keletkezése Büchner szerint is „csoda”, illetve „lehetetlenség”.

Végül aztán a kérdést „szigorú tudományos szempontból” mégis úgy intézi el Büchner, hogy „valamikor és valahogy” „az első életnek mégiscsak az élettelen anyagból kellett keletkeznie”, tehát, hogy mégiscsak megtörtént a csoda, azaz a lehetetlen. Szerinte „ez tényleg nem ütközik semmi gondolkozási vagy tapasztalati nehézségbe”. (De hát nem éppen a tapasztalat bizonyítja-e, hogy ősnemződés nincs?) „Ellenkezőleg, az ősnemződés eme korlátozottabb értelmét a tudomány és az emberi szellem szükségképpen következményének kell tartanunk.”

Ezt a vakmerő és elképesztő kijelentését Büchner azzal okolja meg, hogyha az ősnemződést a Föld őskorában feltételezzük, az kevésbé ellenkezik műveltségünkkel és a tudománnyal, mintha az első élőlény keletkezését Istennek tulajdonítanánk, mert „a természeti összefüggést előidéző ok-okozati viszonyoknak megengedhetetlen megszakítása volna, ha a Föld vagy egyáltalán az égitestek keletkezésének történetében oly momentumot fogadnánk el, amelyben az összefüggést valami természetfeletti behatás vagy teremtetési folyamat megzavarváná”. (101. o.)

Hogy a Föld és a rajta élők keletkezésének természetes folyamatát természetfeletti beavatkozással megzavarni semmiképpen se szabad, azt jelenti, hogy Istent a világ keletkezésébe belekeverni tilos. Annak tehát semmiképpen se szabad megtörténnie, hogy valamit is Isten teremtetésének tulajdonítsunk. Még akkor se, ha a természettudomány és a józan ész egyaránt azt mondja, hogy egyedül csak annak lehet tulajdonítani. Ez Büchner elvtársai szerint még a természettudomány kísérletileg igazolt alaptörvényénél is fontosabb és előbbre való, tehát inkább a természettudománytól megállapított tényeket tagadom le, mintsem az Isten tagadásáról mondjak le.

Ha abból, hogy ősnemződés nincs, az következik, hogy Isten van, akkor inkább továbbra is legyen ősnemződés, még akkor is, ha nincs, mert hiszen nemcsak a természettudományos tapasztalattal, hanem a józan ésszel is ellenkezik. (Világos ugyanis, hogy a tökéletlenebb nem hozhat létre tökéletesebbet: aki maga nem él, az másnak nem adhat életet.)

Büchner érvelése petitio principiiben szenved, azaz azzal bizonyít, amit bizonyítani kellene. Azt kellene bizonyítani, hogy nincs Isten, s ezt azzal bizonyítja (hogy nincs Isten), hogy egyszerűen kimondja, hogy nincs Isten, hogy lehetetlenség hogy Isten legyen. Isten szerinte nem is lehet. Szerinte a világ keletkezésének természetes okai közé természetfölötti okot beiktatni nem szabad és nem is lehet, s ezt azzal okolja meg, hogy ez tudománytalan. De viszont hogy az élet keletkezését – mert Istennek tulajdonítania tilos – olyan természetes okkal kénytelen magyarázni, amelyről a természettudomány már egész kétségtelenül kimutatta,

hogy nincs, annyira kétségtelenül, hogy mint láttuk, azt még maga Büchner is nyíltan elismerte, hogy neki nem tudománytalan.

A tudósra szerinte szégyen, hogy az első életet Isten teremtésének tulajdonítsa. De az nem szégyen a tudósra, hogy annak az ősnemződésnek tulajdonítsa, mely a tudomány kétségtelen megállapítása szerint kezdetleges, tudománytalan gondolkodásra valló babona.

Az igazság az, hogy az élet keletkezését Istennek tulajdonítani s így a világ keletkezésének természetes okai közé természetfölöttit is beiktatni nemcsak nem tudománytalan, hanem éppen a tudomány követelménye. Aki a tudomány és a józan ész e két követelményét rosszakaratában erővel mellőzni akarja, az szánalmas és egyúttal nevetséges szerepet játszik, s olyan kezdetleges, logikátlan, önmagának ellentmondó dadogásokhoz kénytelen folyamodni, mint amilyeneket ezzel kapcsolatban a „Szabad Gondolat”-ban, a „Műveltség Könyvtárában”, Brehm: „Az állatok világa” c. művében, vagy Büchner: „Erő és anyag” c. munkájában, s Keller, a szovjet tudós érvelésében láttunk.

Mivel mi az igazságot szolgáljuk, az pedig diadalmas, az Olvasó bennünket sohase fog látni ilyen szánalmas, zavart és dadogó szerepben.

– Te – mondtam nyolcadik gimnazista koromban a keszthelyi főutcán sétálva, egyik okos zsidó osztálytársamnak, aki később egy híres színész nő férje lett – jelenleg vannak élőlények a földön. Elismered?

– El.

– Elismered? Azelőtt nem voltak, nem is lehettek, hiszen a Föld izzó volt.

– El.

– Élettelenből élőlény nem lehet, hiszen ősnemződés nincs. Elismered?

– El.

– Hát akkor mondd meg, hogy keletkezett az első élőlény, ha Istent nem fogadsz el.

Erre barátom egy kissé elgondolkodott s aztán ezt felelte: „Igaz, hogy eddig még nem sikerült a tudósoknak élettelenből élőlényt előállítani, de egy berlini tanár nemsokára feltalálja”.

Igen, Isten létét csak így lehet „megcáfolni”. Ebben a „cáfolatban” azonban minden józan, tárgyilagos ember világosan látja, hogy tudománytalan, következtetlen, elfogult és igazságellenes beszéd, melyhez, aki így beszél, egyedül csak azért folyamodik, mert neki az igazságot bizonyos okból semmi esetre se szabad elfogadnia.

Gyakorlatilag azt kell rá felelnünk, hogy: „Jól van. Majd ha a berlini tanár felfedezte ezt a hallatlan dolgot, akkor neked is jogod lesz tagadni Istent, de addig nem. Tehát most még nem.” Azóta azonban eltelt már több mint félszáz év, s a berlini tanár, akire iskolatársam gondolt, azóta már nem is élhet. Hiszen, ha akkor csak negyvenéves lett volna, ma már akkor több mint száz évesnek kellene lennie. De lehet, hogy nem él már az én zsidó barátom se, aki ezt a felfedezést várta. Tehát ma már ő se várja.

De ma már arról se tudok, hogy mások várják. Sőt az a tragédia történt meg, hogy a berlini tanár az élet helyett olyan gázt talált fel, amellyel legkönnyebben lehet az élettől megfosztani a zsidókat, akiket bizonyára nem attól függetlenül gyűlölték annyira egyes berlini tanárok, mert Istenben, az élet teremtményében ők se hittek. Könnyen meglehet, hogy ez az én barátom is éppen valamelyik berlini tanár találmányától veszítette életét, mert ez a felfedezése valóban elkészült a „berlini tanárnak”.

Közben – szorosan a tárgy mellett maradva – figyelmeztethettem volna a barátomat, hogy mennyire téved ő akkor is, mikor azt hiszi, hogy én hívő vagyok, ő pedig hitetlen. Mert lám, mennyivel könnyebben elhisz ő mindent, olyan egészen tudománytalan és tudományellenes dolgokat is, amiket én nem hiszek el. Ő tehát a hívő, nem pedig én. Ő nem is hívő, hanem egyenesen hiszékeny.

Mégpedig milyen ostobaságig menően, tehát szégyenletesen hiszékeny! Elhiszi, hogy vegyi laboratóriumokban, kémlelő csövekben és retortákban [kémiai lepárlásra használt edényekben] életet is lehet csinálni és meglehet eleveníteni az élettelen anyagot, hogy az utána majd táplálkozni fog, egyforma fokon tárolja a hőmérsékletét és szaporodik. Melyik nagyobb szégyen, nagyobb logikátlanság és kritikátlanság: ezt elhinni, vagy például Jézus feltámadását? (Mert Isten létét nem hisszük, hanem tudjuk. Azt pedig látjuk majd, hogy Jézus feltámadása mellett milyen erős történelmi érvek vannak.) A tisztánlátás kedvéért egy igen fontos dologra kell itt felhívunk az istentagadók figyelmét: Az ősnemződés képtelenségének tana nem azt jelenti, hogy a természettudomány eddig még nem ismeri az ősnemződés titkát, hanem azt, hogy a természettudomány ma már megállapította, hogy ősnemződés nem is lehet, vagyis hogy még berlini tanárok se tudják megeleveníteni az életteleneket.

Milyen analfabetizmus tehát azt állítani s abban hinni, hogy nemsokára mégis feltalálják! Minő analfabetizmus abban hinni, hogy a természettudós nemsokára megdönti a természettudományt!

Hiszen ez ugyanolyan, mintha valaki abban bízik, hogy az elektromérnök rövidesen ki fogja mutatni, hogy elektromosság nincs. Mindenki tudja, hogy az ilyen elektromérnököt mindjárt lehet is szállítani a Lipótmezőre. (Jobb ma, mint holnap!) De az olyan berlini tanárt is oda kell szállítani, aki azzal tölti az idejét, hogy megcáfolja az ősnemződést s az élettelen anyagot megelevenítse, vagy ami vele egyértelmű, a már hullává vált élő újra élővé varázsolja vissza.

Isten létét tehát csak ilyen képtelenségekkel lehet megcáfolni, és huszadik századunk emberei csakugyan ilyen örültségeket is használnak fel cáfolatára.

A legokosabban, illetve még a legkevésbé lehetetlen módon így is lehet kibújni Isten létének elfogadása alól: Nem azt mondjuk, hogy nincs ősnemződés, de azért mégis van: arról se mesélünk, hogyan „úszkáltak” (!) az őskori lápokban a maguktól létrejött, sőt meg is elevenedett első protoplazmák, azt sem lessük, mikor fedezi fel az élet titkát valamelyik berlini tanár, sőt kémcsöveiben mindjárt hogyan csinál ilyen életet, de azért mégse ismerjük el, hogy az első életnek a Földön való megjelenése kétségtelen bizonyítéka Isten létének. Helyette azt mondjuk, hogy az első élőlény a Föld őskorában hogy keletkezett, azt nem tudjuk, s nem is fogjuk soha megtudni, mert ennek megállapítása már nem esik a tudomány hatáskörébe.

Még a vallás képviselői is (nem a hivatalos tanítóegyházat értem rajtuk, hanem a hitvédő könyvek íróit) annyira hálások voltak „az igazi nagy tudósok” e nemes, tárgyilagos s bizonyos alázatosságot is jelentő nyilatkozatáért, hogy nem győzik őket érte magasztalni. Pedig az így beszélő tudósokat is lenézni és megszegyeníteni kellett volna ez „alázatosságukért”, nem pedig dicsérni és magasztalni. Még ez a beszéd is gonosz és tudománytalan ugyanis, csak nem olyan cinikusan az, mint az előbb ismertetett együgyűségek.

Az emberiségnek nem szabad oda sülyyednie, hogy ne az igazságot és az igazság nyílt és becsületes elismerését ünnepelje, ezen örvendezzen, azért rebegjen köszönetet, hogy a hamiságot legalább szerényen adják elő és az igazságot nem cinikus durvasággal és még analfabétákat is megszegyenítő kezdetlegességgel, hanem finoman és az igazság látszatával játsszák ki.

Ez az eljárás tulajdonképpen még veszélyesebb vétek az igazság ellen, mint az előbbi, mert finom, ügyes és mérsékelt lévén, több embert és köztük értékeesebbeket is megtéveszthet, mint a durva, kezdetleges és csak a legalacsonyabb szellemi színvonalon állókat kielégítő kijátszási mód.

Akkor sincs igazuk ugyanis a természettudósoknak, mikor azt mondják, hogy nem tudjuk, hogyan keletkezett a Földön az élet.

Két dolgot egészen bizonyosan tudtunk. Először egész bizonyosan tudjuk, hogy a természet erői az első élőlényt nem hozhatták létre. Egész bizonyosan tudjuk, hogy az izzóból le-

hűlt Földön mag, csíra, vagy pete semmiképpen se lehetett, mert sem a semmiből, sem a porból, vízből vagy levegőből nem jöhetett létre. Egész bizonyosan tudjuk, hogy élőlény csak hasonló élőlénytől származhat. Élőlény pedig az addig izzó Földön nem lehetett.

A másik dolog, amit éppen olyan bizonyosan tudunk, az az, hogy ez az élőlény a Föld kihűlte után valami okból mégis létrejött.

Ebből az egészen kétségtelen két igazságból aztán épp oly kétségtelenül következik az a harmadik is, hogy az első élőlény csak természetfölötti, metafizikai, isteni eredetű lehet. Tehát egészen kétségtelenül következik az is, hogy van természetfeletti lény, van Isten. Ha nem lenne, élőlény se lenne a földön ma se.

Nem igaz tehát, hogy nem is sejtjük, hogy jöhetett létre a Földön az élet, mert legalábbis azt az egyet, hogy csak természetfölötti erő, tehát Isten által, feltétlenül tudjuk, márpedig itt csak erről van szó. Abból, hogy az első élőlény létrejött, egész biztosan következik, hogy természetfölötti lény (tehát Isten) létezik. A természettudomány, illetve a tőle közölt tények alapján az emberi ész a legkétségtelenebbül megállapíthatja, hogy az első életet csak természetfölötti lény, azaz Isten hozhatta létre, tehát kell lennie ilyen lénynek.

Ezt csak az nem láthatja, aki nem akarja látni, mert a szemét készakarva befogja.

Mondjuk benézek egy szobába, s megállapítom, hogy nincs ott senki. (Mivel a szoba üres, arról se lehet szó, hogy elbújt ott valaki.) Ezután befalaztatom az ajtót, s az egész munka alatt vigyázok, hogy közben se menjen be senki. Ennek ellenére azok, akik az átellenes házból az ablakon át belátnak a befalazott szobába, nemsokára jelentik, hogy egy gyereket látnak ott benn.

Odamegyek, s én is látom. De ha látom, akkor bizonyára nem tördelem tanácstalanul a kezemet és sopánkodom, hogy én nem tudom, hogy lehetséges, hogy ez a gyerek mégis a szobába jutott, és nem állapítom meg, hogy ennek okát én nem is fogom soha megtudni, hanem hogyha egyszer bizonyos, hogy az a gyerek az ajtón nem mehetett be, s az is bizonyos, hogy mégis benn van, akkor azt fogom megállapítani, hogy bizonyára az ablakon keresztül mászott be. Ehhez igazán nem kell nagy tudomány, se különös leleményesség. Ellenben a sopánkodáshoz, s annak hangsúlyozásához, hogy a gyereknek a szobába való bekerülése teljesen érthetetlen, ugyancsak nagy rövidlátás, együgyűség, vagy talán inkább rosszakarat és elfogultság kell.

A szoba a Földünk, a gyerek az első élőlény, az ajtón át való bekerülés az ősnemződés, azaz a természet erői által való létrejövés. Az ablakon át való bejutás a természetfölötti módon, vagyis Isten teremtese által való létrejövés. Amilyen természetes, hogyha tudom, hogy a gyerek az ajtón keresztül nem mehetett be a szobába, de ha mégis benn van, akkor az ablakon keresztül ment be, épp olyan természetes az is, hogy ha tudom, hogy a Földön őskorában az első élőlényt a természet erői nem hozhatták létre, viszont mégis létrejött, akkor olyan erő hozta létre, mely arra is képes, hogy a természet szerint lehetetlen, vagyis természetfeletti erő, az Isten. Tehát van Isten.

Hiszen, ha nemcsak az ajtaját, hanem még az ablakát is befalaztattam volna annak az üres szobának, s ennek ellenére mégis gyereksírás hallatszana ki belőle, akkor még azt is kénytelen lennék feltenni, hogy alagút, vagy a mennyezet felbontása útján került oda, mert hiszen az a tény, hogy a gyerek benn van, erre a feltevésre egyenesen rákényszerítene.

Világos tehát, hogyha egyszer a Földön az élet megjelenésének megmagyarázására a természet erői képtelenek, akkor természetfölötti erőt kell feltételeznem, s ennek működését kell feltétlenül megállapítanom, ha egyszer az eredményt, az élet megjelenését látom, ha arról tapasztalati tudásom van.

Itt tehát csak az beszélhet nem-tudásról, sőt arról, hogy a tudás még a jövőre nézve is lehetetlen, akinek nem szabad magyarázatot keresnie, illetve ezt a magyarázatot nem szabad

ott-találni, ahol ez egyedül lehetséges. Azonban épp ez az, amit rosszakaratnak, elfogultságnak szoktunk nevezni, és amely annyira ellenkezik minden igazsággal, minden tudománnyal és kultúrával.

Nemcsak hogy nem igaz az, hogy nem lehet tudni, hogy az első élet a Földön hogyan keletkezett, hanem azt egyenesen a tudomány tanítja, hogy csak metafizikai úton, csak természetfölötti erő folytán, tehát csak Isten teremtese által keletkezhetett. Tehát a tudomány tanítja, hogy van Isten. Abból a két tényből ugyanis, melyet a természettudomány, illetve a tapasztalat tanít, ti. hogy az első élőlény a természet ereje folytán nem keletkezhetett, és az a másik, szintén kétségtelen tapasztalás, hogy viszont mégis keletkezett, már egyúttal azt is bizonyítja, hogy természetfeletti erő folytán keletkezett, tehát annak is bizonyítéka, hogy van természetfeletti erő, van természetfölötti lény, van Isten.

Az igaz, hogy a teremtés csoda, s ezért mikénte előttünk megfoghatatlan, ámde ebből még egyáltalán nem következik, hogy maga a tény se való, s hogy magát a tényt se tudjuk megállapítani. Hát az talán megfogható előttünk és érthető számunkra, hogyan lesz a magból növény vagy fa, miért és hogyan keletkezik a virágok szép szirma és illata? S talán az, hogy a mikéntjét nem tudjuk, akadályozza annak, hogy valóság legyen, hogy gyönyörködtessen bennünket, sőt hogy mézet, illatszert, szépfűszert is csinálhassunk belőle, vagyis, hogy a valóságot még hasznunkra is fordíthassuk?

Látjuk tehát, hogy abból, hogy a Földön keletkezett élet, már egyúttal az is következik, hogy a fizikán, a természeten kívül van metafizika is, van Isten is, s láttuk azt is, hogy ezt a letagadhatatlan igazságot csak milyen ócska és alantas mesterkedésekkel lehet tudomásul nem venni.

Azonban Isten létét illetően az igazság annyira fényes és annyira tündöklő, hogy még azokat is megnyugtathatjuk biztos megismerhetőségét illetően, akiket nem ugyan az emberi tudománynak, hanem az emberi rosszaságnak most ismertetett mesterkedései mégis megzavartak s lelkükben bizonyos fullánkot hagytak. Az Isten létének másik, most következő bizonyítása ugyanis még őket is maradéktalanul ki fogja elégíteni. Ez a második érvünk még a most tárgyaltnál is világosabb és meggyőzőbb lesz, az ellene való mesterkedések pedig még az eddigiekénél is együgyűbbek.

A világ (illetve Naprendszerünk) keletkezésének természetes magyarázata

Mielőtt a második, legmeggyőzőbb istenértv előadásába fognánk, célszerűnek tartjuk, ha előbb a világ keletkezésének tudományos magyarázatát ismertetjük. Ehhez mérjük és ennek alapján adjuk elő majd második istenértvünket. A legismertebb világkeletkezési természettudományos elmélet a Kant-Laplace-féle. Mind Kant, mind Laplace kétszáz éve éltek már, s mivel azóta a világ igen sokat haladt, világos, hogy világkeletkezési elméletüket ma már sokkal újabbak és jobbak váltották fel. Ezek az újak azonban nem olyan kézzelfoghatók, részletekbe hatolók és meggyőzők, mint Laplace elmélete, s mivel egyébként is ő volt az úttörő s az újabb elméleteket hamarosan még újabbak váltották fel, mi is megmaradunk a legelső, legnagyobb szenzációt keltett magyarázat mellett. Eszerint a következő módon keletkezett a világ, illetve Naprendszerünk.

Jelenleg a napokat a bolygóktól, s a bolygókat is egymástól nagy légüres terek választják el. Eredetileg nem így volt, hanem egy-egy naprendszer összes égitestje egy tömegben volt, vagyis minden körülötte forgó mai égitest anyaga eredetileg a Napban volt. Nagy rendetlen tömeg, káosz volt ez, mely tengelye körül iszonyú sebességgel forgásnak indult. Komolyabb művek azt írják, hogy ezt a mozgást, ezt a körforgást ismeretlen erő idézte elő, vannak azonban olyanok is, akik állítólággal még ezt az első mozgást is meg tudják magyarázni. Az mondják, hogy ennek az ősköndnek, ennek az ősmasszának, a káosznak a keleti részén egyes pontokon ismeretlen okból összesűrűsödött az anyag. Csomók keletkeztek benne, melyek aztán súlyuknál fogva lefelé egymásba estek. Ezáltal még nagyobb, még sűrűbb és így még súlyosabb csomók keletkeztek, s így még nagyobb erővel estek lefelé, míg végül a nagy lendületnél fogva az egész óriási masszát a tengelye körül kelet-nyugati irányban forgásra indították.

Mivel a tengelye körül forgó, nagyjából gömb alakú testben legnagyobb sebességgel az egyenlítő körüli, legszélesebb részeinek kell mozogniuk, itt, az egyenlítő táján az akkor még légnemű masszából a centrifugális erőnél fogva egy-egy gyűrű kiszakadt, kilódult, és a centripetális erő miatt, mely viszont vonzotta, s magához húzta, teljesen elszakadni s eltávolodni se tudott tőle.

A káosz megmaradt része a Nap, a kilódult részek a bolygók, melyek a régi gyűrű alakjukból gömbbé húzódtak össze, szintén a mozgó testek törvényeit követve. Ez az oka, hogy a bolygók gömb alakúak és a Nap körül mozognak. Távolabb menni nem tudnak tőle a centripetális erő miatt, de visszaesni se tudnak beléje a centrifugális erő miatt, s mivel mind a két erő egyszerre és egyidejűleg működik, azóta állandóan tart a forgás, s a bolygók a Naptól való távolsága is mindig ugyanaz. A két erőpár egyensúlya miatt se a távolabb, se a közelebb kerülés nem lehetséges.

A gyors forgás, a mérhetetlen nagy energia, mely működik bennük, az oka annak is, hogy az összes égitest izzó, vagy legalább izzó volt, míg le nem hűlt. (Az óriási tömegű Nap még kívül is izzó ma is, a jóval kisebb Föld már csak belsejében az, a Földnél sokkal kisebb Hold (mely a mi bolygónk, tehát a Földből szakadt ki, nem pedig a Napból) már teljesen kihűlt.)

Mikor e nap körül forgó bolygók egyike, a mi Földünk kihűlt, ősnemződéssel megjelent itt az első élőlény (azért ősnemződéssel, mert Laplace idejében még nem volt megdöntve az ősnemződés). Hogy pedig az első élőlényből hogy keletkeztek a többiek, a magasabb rendű-

ek, s végül a majomból az ember, azt megmagyarázta Lamarck és Darwin. Megfejté tehát ez az elmélet az egész világmindenség, benne a Föld és minden lakója, köztük az ember keletkezését anélkül, hogy Isten nevét még csak ki is kellett volna mondania.

Az beszéltek, hogy mikor Laplace-nak Napóleon szemére hányta, hogy hogy magyarázhatta meg a világ keletkezését anélkül, hogy Istent még csak meg is említette volna, ő állítólag önérzettel azt felelte: „Úgy és azért felség, mert nem volt rá szükség”.

Világos, hogy voltak, akiknek az egész elméletben ez volt az, ami a legjobban tetszett és ezek még utána is sokáig meg voltak győződve, hogy Laplace világkeletkezési elmélete egyszer s mindenkorra megadta a kegyelemdöfést minden babonának, vallásnak és papnak. Azóta többet őrájuk nincsen már szükség, s nem tekinthetők másnak, mint egy rég letűnt, ásatag kor ittfelejtett maradványainak.

Mit szól az egyház és a pap mindezekhez? Azt, hogy ha a hit ellenségeinek úgy tetszik, Laplace elméletét ő is elfogadja. Pedig ugyancsak kifogásolhatná, ha mindenáron akarná. Nem is lenne szüksége olyan logikai bakugrásokra, mint az élet keletkezését Isten nélkül magyarázóknak, s azoknak, akik az őskori lápokban úszkáltatják az újszülött protoplazmákat.

Laplace elméletével kapcsolatban tulajdonképpen nem természettudományról van szó, melyet kísérletek igazolnak, s így tapasztalati tények eredménye, mint például a természettudománynak az az alapvető tétele, hogy élőlény csak hasonló élőlény csírájából lehet. Azt, hogy a világ hogy keletkezett, senki nem látta, sem meg nem figyelte, s még ha el is fogadjuk, hogy a világ így keletkezhetett, abból még egyáltalán nem következik, hogy így is keletkezett.

Ide szintén hit kell tehát, csak szerencsére nem olyan hit, mint az élet Isten nélküli keletkezéséhez, mely ellenkezik a tapasztalati, egzakt tudománnyal, s így ostoba hiszékenység. A világ Laplace leírta keletkezésmódja olyan hit, amely nem ellenkezik a tapasztalati tényekkel, tehát csakugyan hihető. Ma azonban már ott tartunk, hogy még a kommunista természettudomány is azt állapítja meg róla, hogy nem is hihető, azaz fel kellett adni. (Nem a vallást kellett feladni, hanem azt a világkeletkezési elméletet, melyre a vallás ellenségei régen úgy esküdtek, mint a tudomány ragyogó, a babona sötéttségét végleg eloszlató csillagára.)

Laplace elméletével szemben ugyanis joggal lehet arra hivatkozni, hogy vannak olyan holdak, melyek gyorsabban forognak, mint a bolygói. Ezt a centrifugális erőből, tehát abból, hogy ezek a holdak anyabolygójuktól szakadtak ki, s így energiájukat tőle kapták, semmiképpen se lehet megmagyarázni. Senki se adhat ugyanis másnak többet, mint amennyivel maga bír, tehát nagyobb sebességet se.

Igaz, hogy a kérdéses hold például valamely más égitesttel való összeütközése folytán is kaphatott újabb mozgási energiát, s a két forrásból együtt már megmagyarázható lenne a nagyobb sebesség, ámde ez esetben viszont megbomlott volna a centripetális és centrifugális erőpár fentebb említett egyensúlya, s megszűnt volna a szabályos körforgás is, pedig a valóságban nem szűnt meg. Tehát közel se olyan egyszerű a magyarázat, mint gondoljuk.

Az is ellene szól a Laplace-elméletnek, hogy a Neptun egyik holdja a többi bolygóval és holdjaikkal ellenkező irányban forog, ami szintén teljesen megmagyarázhatatlan a világnak Laplace leírta keletkezésmódjából. Itt segít az a magyarázat, hogy talán ezt is egy másik bolygóval való összeütközés lökte az ellenkező irányba, mert ez esetben szétfoszlott volna ez a kérdéses hold, nem pedig épp oly szabályosan tovább forgott volna, csak ellenkező irányban.

Az se lehetetlen, hogy a ma a Neptun holdjaként szereplő s ellenkező irányban forgó kis égitest csakugyan csak egy megmaradt része az összeütközés miatt szétfoszlott réginek, melynek megmaradt része ismét gömbalakot öltött a már említett természeti törvény szerint. Ámde ez esetben is megbomlott volna a centrifugális és centripetális erőpár egyensúlya, s megszűnt volna a további szabályos keringés.

Összeütközés után lehetetlenség, hogy semmi más baj ne legyen, minthogy az összeütközéskor a kis megütött Hold azt mondja az őt meglökö nagyobbak, hogy „Pardon!”, s aztán megfordul s az ellenkező irányba kezd forogni, de épp oly körben és szabályosan, mint eddig.

Ilyesmi csak táncteremben lehetséges, de nem a természetben, s kivált a bolygóknek a nyers erők uralta világában. Ne feledjük továbbá azt se, hogy Laplace elmélete csak egy-egy naprendszer törvényszerűségeit magyarázza meg, de nem az egész világmindenségét, melynek a mi naprendszerünk csak egy elenyésző paránya.

Mi azonban most a hitetlenekkel együtt higgyük a Laplace-elméletet, és legyünk komunistábbak a kommunistáknál. Hiszen kétségtelen, hogy Laplace sok mindent igen szépen megmagyaráz, tehát elméletében kell lenni sok igazságnak is. Laplace elmélete mellett szól, hogyha nem is az egész világmindenséget, de legalább a mi naprendszerünket lényegében nagyon jól megmagyarázza, különösen például a bolygóknek a Nap körül való forgását.

Mellette szól aztán az is, hogy naprendszerünkben minden égitest – az említett kis kivétel leszámításával – mind egy síkon és ugyanabban az irányban mozog. Úgyszintén az is, hogy a Nap és a bolygók ugyanazon anyagból állnak, mint Földünk, a Földön megtalálható elemek a Napban is megvannak stb.

A képzelhető legkezdetlegesebb felfogás azonban azt gondolni, hogy a Laplace-elmélet, vagy bármely más, a világ keletkezését megmagyarázó teória halálos csapást mér a vallásra, vagy akár csak egy cseppet is kárára volt, vagy van.

A világ keletkezését Istennek tulajdonítani nem azt jelenti, hogy a keletkezésnek kivétel nélkül minden mozzanatát a legkezdetlegesebb módon közvetlenül Isten teremtető kezétől eredeztessük, s ha a Föld fejlődésében csak egy lépés is az ő közvetlen befolyása nélkül természetes erőkkel történik, ez Istenre és a vallásra sérelmesnek lássék. Éppen ellenkezőleg: ez volna az, ami sértené Isten fenségét és ez volna nem illő az ő végtelen bölcsességéhez és hatalmához.

Hagyni a természet erőit működni és így érni el azt, amit akar, sokkal nagyobb vonalú, bölcsőbb isteni teremtménymód, mintha mindent külön-külön közvetlenül maga Isten csinálna. Ha régen így képzelték – de akkor se mindenki –, ma meg azt látjuk, hogy nem így volt, az nem azt jelenti, hogy a vallás változott meg, hanem hogy az emberiség haladt, az emberek lettek okosabbak.

Ha a műveletlen tömegek nem is, de a bölcséletileg képzett, logikus hittudósok, ahogyan ma, úgy régen is logikátlanak és tudománytalanak találták, hogy olyan keletkezéseket is Isten közvetlen tevékenységének, tehát metafizikus erőnek tulajdonítsunk, amelyeket ennél sokkal egyszerűbben, a természet erőivel is teljesen meg lehet magyarázni.

Nem a vallás megváltozásának, hanem a tudomány fejlődésének következménye tehát, hogy most már olyan dolgok természetes magyarázatát is megtaláltuk, melyeket régen csak metafizikával tudtak megoldani.

Végzetes tévedés tehát azt gondolni, hogy az egyház emberei haragszanak Laplace-ra, mert a centrifugális és a centripetális erőegyensúlynak tulajdonítja a világ keletkezését és megmaradását, nem pedig az isteni gondviselésnek. Éppen ellenkezőleg, mint tudományosan gondolkodó és művelt emberek, mi is egyenesen nevetségesnek és szegénynek tartanánk metafizikával, tehát Isten belekeverésével magyarázni oly dolgokat, amelyeket a természet erői egymagukban is igen jól megmagyaráznak. Ez ugyanaz lenne, mint a falusi anyóka együgyűsége, aki lidércek, garabonciás diákok és kísértetek között éli életét, kisunokájában a fertőző gyermekbetegségek lappangási idejére jellemző fejfájást és levertséget pedig megigézésnek, vagy szemmel való megverésnek tulajdonítja.

Ezzel a természettudomány haladásával mindinkább szélesebb körűvé váló természetes magyarázatok csak akkor cáfolnák meg Isten létét és tennék feleslegessé a vallást, ha min-

dent meg tudnának magyarázni Isten nélkül. Hol vagyunk azonban ettől! Hiszen hiába halad a tudomány s hiába fedezzük fel ennek is, meg annak is a természetes magyarázatát, még mindig bőségesen maradnak olyan jelenségek, melyeket metafizika, tehát Isten nélkül semmiképpen se lehet megfejtetni. Ha aztán Laplace vagy bárki más például az élet mindenképpen természetfeletti keletkezéséről hallgat, sőt ennél tovább menve, még ezt is erővel, természetes okokkal akarja megmagyarázni, csak a mi igazságunk fölénye tűnik ki, mikor e bűnös hallgatásra rámutatunk, vagy feltárjuk azokat a szégyenletes, sőt kétségbeejtő logikátlanságokat és elfogultságokat, amelyek a hitetlenség effajta törekvéseivel kapcsolatosak.

Végzetes tévedésben vannak a hit ellenfelei, ha azt hiszik, hogy mi a tudománytól és a tudomány haladásától és mindig újabb vívmányaitól félünk. A vallás is igaz, és amit a tudomány felfedez, az is igaz. Az igaz sohase fél az igaztól, mert az igaz az igaznak soha nem lehet ellensége, hanem csak barátja. Az olyan vallásnak, melynek félnie kell a tudomány haladásától, nincs létjoga. Az igaz vallásnak a tudomány haladásából csak haszna lehet. Volt is már, hiszen éppen az imént láttuk, hogy Isten létének bizonyítására az élet keletkezéséből kapott erős érvet egyedül a tudomány haladásának az ősnemződés megcáfolásának köszönheti az egyház.

A régi kor természettudományban járatlan emberei semmi hihetlent nem láttak az ősnemződésben, tehát azon, hogy a szemétből féreg vagy kukac lehessen, egyáltalán nem akadtak fenn. Ma már – hála a tudomány haladásának – fennakadunk rajta és Isten léte mellett egy erős bizonyítékot kaptunk a természettudománytól.

A bolsevisták „természettudományos” előadásainak és „népnevelő” működésének módszere az, hogy rámutatnak a természetben található állandó fejlődésre (ami természetesen igaz) s ezt úgy tüntetik fel, mint az egyház tanításainak világos cáfolatát. Ők ugyanis azt gondolják, hogy a hívőnek azt kell hinnie, hogy a természetben mindent az Isten maga csinált. Mikor a tudomány haladásának megfelelően mind több jelenség természetes magyarázatára tudnak rámutatni, mindig azt hiszik, hogy ezzel megannyi pörölycsapást mértek a régi egyházi felfogásra, s magára a vallásra is, mert csak valamit is nem Istennel magyarázni, szerintük már kegyelemdőfés a vallásra. Az igazság ezzel szemben az, hogy csak az lenne kegyelemdőfés, ha mindent meg tudnának magyarázni Isten nélkül.

Az, amit ők diadalmasan megcáfolnak, nem az egyház, hanem a régi kor felfogása volt. A természetben megnyilvánuló fejlődés elismerése az a szabály, hogy mindent a legegyszerűbben kell magyarázni, tehát ostobaság csodával magyarázni azt, ami természetes erővel is megmagyarázható, a művelt vallásos ember gondolkodásának éppúgy alapelve, mint a valástalan művelt embernek, illetve még nála is sokkal jobban, mert hiszen az imént láttuk az élet keletkezésével kapcsolatban, hogy a hitetlenség milyen tudománytalan logikátlanságokat, következtetlenségeket és ellentmondásokat követ el csak azért, hogy Istentől szabaduljon és mert ez előbbre való neki, mint az igazság.

Mi tehát nem haragszunk meg Laplace-ra, ha Istent nem keveri bele minduntalan a világ keletkezésébe, sőt mi is megköveteljük tőle, hogy ne keverje bele. Isten, a metafizika belekeverését a világ keletkezésébe, a józan, logikus észjárás csak akkor engedi meg, ha már minden kötél szakadt, vagyis, ha a természetes magyarázat teljesen lehetetlen. Ekkor a józan ész alapján meg is követeljük ezt a belekeverést, s ha – mint az első keletkezésével kapcsolatban láttuk – valaki akkor sem hajlandó belekeverni, akkor elfogultságát, következtetlenségét, logikátlanságát és tudománytalanságát leleplezve megszégyenítjük. Haragra azonban ekkor nincs szükségünk, mert haragudni csak annak kell, akinek nincsen igaza. Mi ilyenkor nem haragudni, hanem nevetni szoktunk. Például Büchnernek az őslámpban úszkáló protoplazmáin. Ki haragudhatna ugyanis ezekre? De viszont ki ne nevetne rajtuk?

Laplace-nak nem volt igaza, sőt túlságosan is elvetette a sulykot, mikor Napóleonnak nagy büszkén azt mondta, hogy az ő rendszerének nincs szüksége Istenre. Ezt nem a tudománya, hanem az elbizakodottság mondatta vele. Könnyen meglehet azonban, hogy ezt maga Laplace nem is mondta, hanem csak azok a törpék találták ki, akik az ő elméletét a vallás ellen használták ki nagy diadallal.

De ha csakugyan mondta, rögtön látni fogjuk, hogy meggondolatlanul mondta, de komolyan maga se hitte. Sokkal okosabb ember volt ő annál, semhogy tisztában ne lett volna vele, hogy az ő elmélete Istent egyáltalán nem tette feleslegessé, annál kevésbé cáfolta meg a létét. Nemcsak hitt ő Istenben, hanem még félt is tőle.

A „La Quoditienne” című lap 1827. március 7-i (keddi) száma így közli Laplace halálát: „M. le Marquis de Laplace, pair de France, membre de l' Institut, auteur de la Mécanique Céleste et de plusieurs autres ouvrages, qui l' ont fait placer parmi les plus grands géomètres de ces dernières temps est mort hier (a közlemény kelte: Párizs, 6. Mars) dans son hotel, rue du Bac, entre les bras de ses deux pasteurs, M. le curé des Missions Etrangères et M. le curé d' Arcueil, qu il avait fait appeler pour en recevoir le dernier secours de la religion... Ses obsèques auront lieu demain, mercredi, 7., en l' église des Missions Etrangères. Le fils de M. de Laplace, qui hérite de la pairie, est chef de bataillon de l'artillerie de la garde.”

Az a Laplace, tehát, aki állítólag megdöntötte Isten hitét, mert feleslegessé tette s állítólag ezzel hencegett is, papok karjai között halt meg. Egy pap tehát nem is volt neki elég. Illetve neki talán elég lett volna egy is, de ő nem az illetékes plébánost hívatta, hanem d'Arcueil főtisztelendő urat, de azért megjelent a betegágyánál az is, akinek a plébániájához tartozott, s így halt meg azután két pap karjai között.

Hogy ez nemcsak azért történt, mert udvariasságból, hogy meg ne sértse őket, nem akarta őket betegágyától elküldeni, s tudtukra adni, hogy szolgálataikra nincs szüksége, mert nem hisz, az egész világosan kitűnik az újságközleményből, mely világosan megmondja, hogy az egyiket, d'Arceuilt, ő maga hívta oda, hogy a szentségekben részesítse.

Laplace tehát nemcsak azért gyönt meg a halálos ágyán, mert mások, például családjának nőtagjai gondoskodtak róla, s ő ellenszegülésével nem akarta őket megszorítani, mert finom ember volt, hanem a maga kezdeményezéséből és akaratából. S mivel nem azt a papot kívánta, akihez hivatalból tartozott, hanem egy másikat, s meg is mondta, hogy kit, ez azt is bizonyítja egyúttal, hogy papi ismeretsége is volt, papokkal is szokott barátkozni.

Laplace, mint látjuk, nemcsak Istenben hitt, hanem még az örök életben is. A pokoltól is félt, a mennyországban is remélt, a papok bűnbocsátó hatalmában, az Oltáriszentségben, más szentségekben s a katolikus hit egész teljességében is hitt. Hiszen enélkül, még ha két pap volt is egyszerre mellette, akkor se kaphatott volna feloldozást. De akkor nem is hívott volna papot betegágyához.

Ha azonban maga Laplace nem lett volna annyira okos, s nem látta volna maga is, hogy ő az Isten létét nem cáfolta meg, az is csak az ő baja lett volna, nem pedig az egyházé. Lettek volna ugyanis helyette más okos emberek, akik meglátták volna azt, amit ő nem látott, vagy nem akart meglátni. Ezek akkor is nyugodt fölényvel állapíthatták volna meg, hogy Laplace elméletének is szüksége van Istenre. Istent még ebbe is bele kell keverni, mégpedig nem is egyszer.

Először volt az ösköd, a káosz, mondja Laplace. De honnan volt az ösköd, mondjuk neki mi, és erre a kérdésre bizony nem lehet mást felelni, minthogy: Isten teremtette. Azt ugyanis nem mondhatjuk, hogy senki se teremtette, mert magától lett. Az, akit senki se teremtett, aki magától lett, az az Isten. Az ösköd pedig bizonyára nem az Isten. Az ösköd már csak azért se lehetne azonos az Istennel, mert láttuk, hogy élőlényt a maga erejéből nem tudott létrehozni, márpedig milyen Isten az, aki még ezt se tudja megtenni? Az ösköd, s általában az anyag mo-

zogni se tud magától, s milyen isten az, aki még mozdulni se tud? Hiszen mi is, akik tudunk mozdulni, tőle kaptuk ezt a képességet, de hogy adhatott valaki másnak olyasmit, ami magának sincs?

Ma már még azt se igen mondhatjuk, amit pedig régebben (legalábbis természettudományi szempontból) még nyugodtan mondhattak, hogy az anyag öröktől fogva van, tehát nem kellett senkinek se teremtenie. Ma már ugyanis a rádióaktivitás és atomrobbanás korszakában – tehát ismét csak a tudomány haladásának eredményeként, mely ezzel is megint csak Isten mellett szolgáltat érveket – már azt se mondhatjuk, hogy minden atom, tehát az anyag örökre megmarad. Ez a felfedezés az anyag örök voltában való hitünket is megtépázta. Ma már tudjuk, hogy tulajdonképpen az anyag se más, mint lerögzített, elraktározott energia, s mikor az elraktározott energiák felszabadulnak, az anyag (az atom) megsemmisül. Mivel pedig még nem semmisült meg teljesen, hanem ugyancsak bőven van belőle, nem lehet öröktől fogva, mert hiszen ma már rég elfogyott volna.

Tehát először bele kell keverni Laplace elméletébe Istent az anyag megteremtése miatt. (Ez nem olyan kristálytisza, egyszerű és világos bizonyítéka Isten létének, mint például az élet keletkezése. Ez utóbbi szinte kézzel foghatóan ellenőrizhető, mert nem is olyan régen történt, míg az anyag megteremtése a ködös homályba vész. De azért ez is bizonyíték Isten léte mellett.)

Másodszor bele kell kevernünk Istent a világ keletkezésének még legtudományosabb magyarázatába is a mozgás miatt. Miért és hogyan indult forgásnak az ősköd, s ráadásul oly mérhetetlen erővel, hogy még ma, milliárd évek óta se csökkent az ereje, noha maga az anyag tehetetlen? Mindig kívülről kell ugyanis jönnie annak az erőnek, mely az anyagot megmozgatja. (Az állatok, melyek látszólag önmagukat mozgatják, s így az erőt hozzá belülről kapják, a táplálkozás által, tehát szintén kívülről kapják hozzá az energiát, de ők, mint élőlények, bizonyos ideig el tudják raktározni ezt a kívülről megszerzett energiát. Innen van az a látszat, mintha belülről kapnák.)

Azokkal a csomókkal, melyek állítólag a káosz keleti (jobb) oldalán keletkeztek, s súlyuknál fogva lefelé estek, s végül az egész masszát a tengelye körül forgásra indították, egyenesen nevetséges az égitestek, sőt az egész világmindenség mozgását megmagyarázni próbálni. Ok nélkül és a semmiből semmi se lesz, de egér se szülhet elefántot. Ilyen semmiségből akkora erőt keletkeztetni, amekkorát az összes égitestek évmilliárdok óta tartó mérhetetlen sebességgel való forgása jelent, kissé sok a jóból.

Aztán joggal mutathatunk rá arra is, hogyha a keleti oldalon csomók keletkezhetnek, s azok – lefelé estükben – nyugatra lökték az ősködot, akkor miért ne keletkezhettek volna ugyanilyen csomók a nyugati oldalon is, melyek viszont az ellenkező irányba való forgást idézték volna elő? Világos tehát, hogy a végeredmény a nyugalmi állapot lett volna.

Egészen tudományellenes pedig a magyarázat azért, mert a tárgyak esését a gravitáció, a föld vonzóereje okozza (ez azonos a centripetális erővel). Ha követ dobok fel, felém esik vissza, de csak azért, mert a Földön állok, a lábam alatt van a Föld tömege s az vonzza vissza azt a követ.

A káosz keleti oldalán keletkező csomók azonban, ha súlyuknál fogva estek, csakis a káosz középpontja felé eshettek, nem pedig olyan irányban, hogy az ősködot tengelye körüli mozgásra késztehetnék volna, mert hiszen a gravitáció, a centripetális erő csakis abban az irányban működhetett, ahol a tömeg van, mert hiszen az az, ami vonz.

Ezért van aztán, hogy komoly művekben nem is találkozunk ezekkel a csomókkal és állítólagos lefelé esésükkel, hanem helyette egyszerűen csak azt találjuk, hogy az ősköd ismeretlen okból indult forgásnak. Mivel láttuk, hogy az első élőlényt is ugyanez az „ismeretlen erő”

hozta létre, már tudjuk is, mi az: Az az Isten, akit egyesek nem hajlandók megnevezni, sőt észrevenni se, mert félnek tőle (bizonyára ők tudják, miért).

Világos, hogy itt is a metafizika, tehát az Isten az, aki az ősködöt tengelye körül forgásnak indította. Mivel a mozgatóerőnek mindig kívülről kell jönnie, viszont az egész világmindenség az, ami mozgásnak indult, ami a mozgást okozta, nem lehetett a világmindenség része, tartozéka, hanem rajta kívül álló, tehát transzcendens erőnek kellett lennie.

Istennek a dologba való szükségképpen belekeverése alól itt is legfeljebb csak azzal bújhatnánk ki, ha azt állítanánk, hogy az ősköd sohase volt nyugvó állapotban, mozgása öröktől fogva tart s így nem volt szükség elindítóra sem. Ámde a gondolkodó ész ezt az öröktől fogva tartónak állított mozgás se elégíti ki, mert az erő, az energia, s kivált akkora erő és akkora energia, mely az egész világmindenséget mozgásba tudta hozni, akkor se lehet magától és ok nélkül, ha állítólag öröktől fogva van, sőt akkor talán még kevésbé. Laplace se így fogta fel a dolgot. Ő is előbb nyugvó állapotban lévő s aztán forgásnak indult káoszról beszél, nyugvó állapotból ilyen mérhetetlen erőt megkívánó forgásba átmenni azonban semmiképp se lehetséges a nagy energiával arányban lévő nagy ok nélkül.

Igaz, hogy se az anyag keletkezése, se a mozgás elkezdődése nem annyira kézzelfogható, mint a Földön az életé, mert sokkal, de sokkal régebben történt annál. Ez az oka, hogy nem a mozgást választottuk ki Isten léte bizonyítására, hanem az élet keletkezését, melynek időpontja ellenőrizhető. Azonban, hogy a világmindenség mozgása is kezdődött, hogy ez sincs öröktől fogva, szintén bebizonyítható, mégpedig sokkal világosabban, mint az, hogy az anyag sincs öröktől fogva.

Említettük, hogy a Hold már teljesen kihűlt, a Föld csak a felszínén, de a belsejében még nem, a Napnak pedig még a felszíne is izzó. Lehetséges lenne-e ez, ha az ősköd forgása, s így izzása öröktől fogva tartana? Nem következett volna-e be akkor még a Nap teljes kihűlése is már réges-régen? Akármilyen csillagászati számra lenne is szükség ugyanis ahhoz, hogy a teljes kihűlés bekövetkezzék, ha a folyamat már öröktől fogva tart, ez a teljes kihűlés mindenképpen már régen bekövetkezett volna. Világos ugyanis, hogy az „örökké” bármilyen számnál nagyobb, sőt nemcsak nagyobb, hanem még egy trillió év is csak egy napnak számít mellette.

Mikor azonban azt kell látnunk, hogy a forgás és a vele járó izzás kezdete óta csak annyi idő telt el, hogy még csak a mi kis Holdunk tudott teljesen kihűlni, a mi világviszonylatban szintén még egészen kicsi Földünk még nem, a Napon pedig még meg se igen látszik, hogy már megkezdődött volna nála a kihűlés folyamata, akkor bizony azt kell mondanunk, hogy a mozgás nemcsak kezdődött, hanem aránylag nem is olyan nagyon régen kezdődött.

De ha kezdődött, ki kezdte el? Ki indította, ki lökte meg, ki adta bele a világmindenség anyagába, az ősködbe, a mozgás energiáját? Maga a világmindenség nem adhatta, hiszen az az, ami mozog, s ami mozog, azt mindig más mozgatja. Aki pedig önmagában bírja mozgása okát, az már metafizikai lény, mert az anyagvilág ilyet nem ismer.

De az entrópia törvénye is, amit természetesen szintén nem papok, nem hittudósok, hanem természettudósok fedeztek fel, szintén a mozgás kezdődését, tehát azt bizonyítja, hogy nem lehet öröktől fogva.

Tudvalevő, hogy kétféle energia van: helyzeti és mozgási, a mozgás akkor keletkezik, ha a helyzeti energia átalakul mozgási energiává. A helyzeti energia nem más, mint intenzitáskülönbség. Helyzeti energiát képvisel, ezért alkalomadtán mozgási energiát fejthet ki például egy téglá azáltal, hogy nem lent fekszik a földön, hanem egy, két, három emelet magasra vittem fel. Ha hagyom, leesik onnan, tehát mozogni kezd, s ezzel energiát fejt ki.

Helyzeti energia van a felhúzott rugóban, a kis helyre összepréselt levegőben, vagy más gázban és a felhalmozott nagy melegben. Az intenzitáskülönbség abban áll, hogy valamely

edényben vagy gépben nagy a levegő vagy más gáz sűrűsége, míg a környező levegő ritka, a gép kazánjában nagy a hő, míg körülötte a hőmérséklet sokkal alacsonyabb. Ezért lesz mozgás s keletkezik miatta huzat, ha télen a fűtött szoba ablakát kinyitom, s annál nagyobb a mozgás, tehát annál nagyobb huzat lesz, minél hidegebb van kint s minél erősebben fűtött a szoba, vagyis minél nagyobb az intenzitás-különbség a kettő között. Az intenzitás-különbségek (a hőkülönbség, a sűrűségi különbség) el akar tűnni, ki akar egyenlítődni, entrópiálódni akar s az entrópiálódással, a kiegyenlítődéssel mindig mozgás jár. Ezért okoz viharokat (tehát nagyerejű mozgást) a Föld egyik részén erősen felmelegedett levegőnek a hidegebb levegőrétegekkel való kiegyenlítődése. Ez is entrópiálódás.

Mivel a természetben minden mozog és minden mozgás intenzitás-kiegyenlítődéssel jár, világos, hogy az intenzitás-különbségek, azaz a helyzeti energia, azaz az a lehetőség, melyből mozgás keletkezhet, mindig csökken a természetben. Ami pedig mindig csökken, egyszer csak elfogy. Eljön tehát az idő, mikor a világmindenségben már nem lesznek intenzitás-különbségek, hanem minden hő, minden energia egyenletesen lesz eloszolva. Ekkor megszűnik a mozgás. Ez lesz a végső entrópia, a nyugalmi állapot s vele a világ végének bekövetkezése.

Az, hogy a nap állandóan ontja sugarait a hideg világűrbe, szintén entrópia, s szintén arra figyelmeztet, hogy eljön az idő, mikor a Nap kihűl, sőt mikor a világmindenségben nem lesz már sehol intenzitás-különbség, nem lesz hideg az egyik részen, s meleg a másikon, hanem mindenütt egyforma hőmérséklet. De ez a végső nyugalmi állapot, vagyis minden mozgás megszűnése is lesz egyúttal.

Mivel jelenleg azt látjuk, hogy ettől az állapottól még nagyon messze vagyunk, azaz még igen sok intenzitáskülönbség van a nagy természetben, s ugyancsak messze van még az összes intenzitás-különbség végső kiegyenlítődése, azaz a végső entrópia, ez azt jelenti, hogy a mozgás, azaz az entrópiálódás, a kiegyenlítődések folyamata semmiképpen se folyhat már öröktől fogva.

Bármilyen hosszú idő kell ugyanis a végső entrópiálódáshoz, ha öröktől fogva tartana, akkor már ez a hosszú idő is rég lejárt volna, s így már réges-régen bekövetkezett volna a nyugalmi állapot. A mozgás tehát kezdődött a természetben s mióta megkezdődött, még nem telt el annyi idő, amennyi a végső energiakiegyenlítéshez szükséges. A mozgás tehát nincs öröktől fogva a világmindenségben.

Az ősköd tehát kezdetben nyugvó állapotban volt s aztán ment át mozgásba. De ha átment, nem magától ment át, hanem erő, mérhetetlen erő kellett hozzá s ezt maga a világmindenség nem adhatta magának, hanem kívülről kellett jönnie. Ki van azonban a világon, a természetben, a fizikán kívül? A természetfeletti, a metafizika, azaz az Isten.

Igaz, hogy közvetve esetleg jöhetett ez az energia egy másik, szintén teremtetten, tehát anyagi világból is, de ez nem végső megoldás, hanem csak elodázása a dolognak. Mert hiszen az a másik világ is épp úgy anyagi világ lévén, mint a mi világunk, ugyanazon törvények alatt áll és ugyanazon fogyatékokban leledzik, mint ez a világ.

Tehát az erőt, a mozgást, melyet nekünk adott, az a másik világ is csak mástól kaphatta, a végén tehát így is csak el kell jutnunk a metafizikához, tehát a természet felett álló, az erőt, a mozgást és mindent, ami pozitívum, ami tökéletesség, önmagában bíró lényhez, az Istenhez.

Így kell tehát Istent a mozgás révén is, tehát már másodszor belekevernünk a világ keletkezésébe a természettudományos magyarázat szerint is.

Harmadszor bele kell kevernünk a metafizikát a világ keletkezésébe az élet létrejötté miatt az égitestek, például a mi Földünk kihűlése után, mely kérdést már megtárgyaltuk és kellően megvilágítottuk. Láttuk, hogy a természetnek magának nem volt meg a képessége arra, hogy a Föld kihűlése után itt az élettelen anyagból csak egy bacilust is létrehozzon. Nem segít ezen még az se, ha darwinisták vagyunk, mert Darwin csak azt próbálta megmagyarázni, hogy lett

magasabb rendű, tökéletesebb állat vagy élőlény az alacsonyabb rendűből és tökéletlenebből, de nem azt, hogy keletkezett az első élőlény az élettelen anyagból.

Negyedszer, de talán legelsősorban szükségünk van Istenre, természetfeletti beavatkozásra, csodára a Laplace-elmélet alapján állva is, a világmindenségben uralkodó bámulatos és elképesztő célszerűség és a természetben megnyilvánuló okosság nyomai miatt. A centrifugális és a centripetális erő ugyanis nem gondolkodik, nem okos. Ezt a kérdést külön és hosszan fogjuk még majd tárgyalni, mint Isten létének legkétségtelenebb bizonyítékát.

Ötödször és utoljára, bele kell kevernünk Istent az ember keletkezésének megmagyarázásába még akkor is, ha elfogadjuk a legtúlzóbb darwinizmust és az ember testét az állatokból származtatjuk. Látni fogjuk ugyanis, mint egészen kétségbevonhatatlan igazságot, hogy az embernek lelke is van, nemcsak teste, s ha testét az állattól kaphatta és kapta is volna, a lelkét akkor se kaphatta onnan. Az ember lelkét Istennek külön kellett teremtenie akkor, mikor az állati testből emberi test, a lélek, a szellem szállása lett.

Látjuk tehát, hogy a Laplace-elmélet éppen nem tette feleslegessé Istent és hogy a világot ez az elmélet se tudja megmagyarázni Isten nélkül. Laplace elmélete alapján is legalább ötször kell belekevernünk a csodát, a metafizikát, az Istent a világ keletkezésébe. Pedig egyszeri belekeverés is elég lenne.

Isten létének bizonyítása a világmindenségben uralkodó célszerűségből (Teleologikus istenért)

Mi a célszerűbb működés?

Ez a teleologikus [a teológia elvén alapuló] istenért a legnagyobb bizonyító erejű minden istenért között s oly világos és erős, hogy minden józan ellentmondást lehetetlenné tesz. Mint minden nagy igazság, ez is egyszerű és könnyen érthető. Hosszasan csakis azért kell vele foglalkoznunk, hogy még azok is belássák, akik még azt se látják, ami egyenesen a szemüket kiböki.

Hogy ez ért alapján kézzelfoghatóan meggyőződhesünk Isten létéről, két igazságot kell bebizonyítanunk, illetve két igazságra kell felhívni a figyelmet. (Tulajdonképpen nem kell ugyanis egyiket se bizonyítanunk, mert egészen nyilvánvaló mindkettő.)

Az első, hogy a természetben célszerűen csak az működik, amit eszes lény hozott létre, vagy irányít, azaz – ha istentelen alapra helyezkedünk – csak az, amit ember csinált. (Ha ugyanis Istentől eltekintünk, a természetben az emberen kívül más eszes lény nincs.) Hogy ember nélkül, hogy ész nélkül nincs és nem is lehet célszerű működés, az igazán kétséghatározhatatlan. De azért ezt is megmagyarázzuk.

Cél az, ami gondolatban már megvan, de a valóságban még nincs meg, azt akarjuk azonban, hogy a valóságban is meglegyen. Például, mikor még a magyar országgyűlés a Sándor utcai kis épületkében tartotta üléseit, a nemzet azt határozta el, az volt a célja, hogy egy magához méltó, nagy Országházat épít. Akkor ez cél volt, mert gondolatban már megvolt, de a valóságban még nem. Azt akartuk azonban, hogy a valóságban is meglegyen.

A diák célja az érettségi, a betegé a meggyógyulás, mindkettő még csak gondolatban van meg (de ott megvan, mert ha a diák például nem is gondolna rá, vagy talán nem is tudná, hogy van érettségi a világon, elérése nem lehetne a célja) s mindkét esetben azt akarjuk, hogy az, ami még csak a lelki, szellemi világban, a vágyak világában van meg, a valóságban is meglegyen.

Azt a tevékenységet, melyet célunk megvalósítása érdekében kifejtünk, azt hívjuk célszerű működésnek. Például a beteg esetében, hogy orvost hív, esetleg hogy kórházba is bevonul, esetleg talán éppen egy olyan orvos kórházába, aki az ő betegségének egész különleges szakértője, hogy esetleg műtétnak is aláveti magát stb.

Aztán hogy mindezekhez megszerzi a lehetőséget a szükséges pénz előteremtésével, illetve az SZTK-tagság külsőségeinek elintézésével, aztán célszerűen működik akkor is, ha beveszi a rendelt orvosságot, engedelmeskedik az orvosok előírásainak, gondoskodik a kellő ápolásról, elhatározza magát azon áldozatok és önmegtágadások vállalására, melyek betegségével járnak, aztán a kellő nyugalomról, megfelelő táplálkozásról gondoskodik stb.

Világos, hogy mindezekre csak ésszel és csak szabad akaratral bíró személy képes. Hogy valakinek célja lehessen, már ahhoz is ész kell. Hiszen a cél gondolat, s cél csak az lehet, ami a valóságban még nincs ugyan meg, de gondolatban már megvan. Egész működésünk is csak úgy lehet célszerű, ha állandóan eszünkben van, hogy mit akarunk, ha állandóan szemünk előtt van a cél, tehát, ha állandóan szellemi tevékenységet fejtük ki. Mihelyt ugyanis elfelejtjük, hogy mit is akarunk, tehát a cél az eszünkben kiesik, teljes lehetetlenség, hogy további működésünk is célszerű legyen.

De aki célszerűen működik, annak tetteit is állandóan fontolgatnia kell s elbírálnia, hogy közelebb viszi-e célja eléréséhez, vagy nem, és csak azt tennie, amiről megállapította, hogy igen. Még két célszerű működés között is azt kell választania, amely a másiknál még célszerűbb, még hasznosabb. Világos tehát, hogy az egész célszerű működés alatt állandóan működni kell az észnek is, meg a szabad akaratnak is.

Vegyük például csak az Országház felépítésének esetét. Mikor még cél volt, vagyis csak gondolatban volt még meg ez a Duna-parti hatalmas palota, de azt akarták, hogy a valóságban is meglegyen, először kiírták a pályázatot. Aztán odaítélték a munkát Steindlnek. Neki, illetve annak a vállalatnak, mely az ügy anyagi részét intézte, már nemcsak minden szobája, folyosója, terme, lépcsőháza, kapuja, ablaka, párkánya, olyan szépen megvolt már Steindl kardonjain, a valóságban is és mégpedig a rajzzal, a tervvel hajszálnyi pontossággal egyezően meglegyen, hanem az is, hogy a munkán keressen is, mégpedig minél többet.

Hogy ezt az újabb célját elérje, ugyancsak kellett spekulálnia, gondolkodnia, mesterkednie, hogy így, vagy úgy csinálja-e, ezzel vagy azzal a céggel, kő- és márványbányával, mérnökkel, pallérral dolgoztasson-e. Kevés dolog mutatja olyan szemléltetően az emberi ész nagyságát, mint egy ilyen nagyszabású munka kivitele.

Az emberek ezreit foglalkoztatja éveken át és az ezernyi dolgozó között alig van néhány, aki a tervrajzokat látta volna, tehát tulajdonképpen tudná, hogy mi is a közelebbi cél. Egy ember irányít, Steindl, a többi csak engedelmeskedik az irányító észnek és akaratnak s valósággá lesz az, ami eddig csak Steindl agyában és képzeletében, majd a papírján volt meg, a megvalósult minden kis vonásig vagy cirádáig.

Ez az emberi ész és akarat és ez a célszerű működés, mint annak következménye.

Minden épeszű embernek van esze és szabad akarata, s így mindegyik tud célszerűen működni s működik is. Ámde a gyarló és a tucatembernek még a célszerű működése is tele van célszerűtlenségekkel majd azért, mert az esze megbicsaklik, rosszul számít, s tévedését későn veszi észre, majd azért, mert nem az észben, hanem az akaratban van a hiba: lusta, kényelmes, hanyag s hiába diktál neki a jó esze, nem hallgat rá. Megnyugtatja magát, hogy azért majd így is csak jó lesz.

Az emberi alkotásokon azonban mégse igen látjuk ezeket az emberi gyarlóságokat. Résszint, mert a nagyobb alkotásokat nem tucatemberre bízzák, hanem az emberek javára, részint mert ellenőrzik őket, s megvalósításra csak az emberek olyan munkája kerül, ami már az emberi gyarlóságoktól is megtisztult. (Az értékes embert nem is kell másnak ellenőriznie, hanem munkája tökéletlenségeit, célszerűtlenségeit észreveszi, ellenőrzi és kijavítja ő maga.)

A mondottakból önként következik, hogy állat nem működhet célszerűen. Hiszen láttuk, hogy ehhez ész is kell, meg szabad akarat is, s a kettő egyikével se rendelkezik semmiféle állat. Látni fogjuk, hogy még a legmagasabb rendű állatoknak is csak képzeik vannak és emlékezetük, de nem gondolatuk, annál kevésbé szabad akaratuk.

Aki versenyez, annak is célja van, mert ő akar az első lenni, vagy legalábbis nem az utolsó, s ez az elsőség a verseny kezdetén még csak gondolatban van meg (de ott meg kell legyen, mert az, aki azt se tudja, miért szalad, az bajosan nyerheti meg a versenyt, hiszen el se indul). Mivel tehát a versenyzésben is van cél s így ész és akarat kell hozzá, ezért – noha a szellemi képességek legkisebb foka is elég lenne hozzá – az állatok még versenyzésre sem képesek, mert az észnek és az akaratnak a legkisebb foka sincs meg bennük.

Ezért nem hallott még soha senki arról, hogy a serdülő farkaskölykök szabadidejükben az erdőkben egymás közt futóversenyeket rendeztek volna, pedig nekik a kenyérük függ tőle, hogy jó futók legyenek. (A kis macska (és más állat is) játszik, de világos, hogy csak ösztönből, nem pedig azzal a céllal, hogy gyakorolja magát, mint versenyek előtt sportolóink.)

De ha a célnak s a célszerű működésnek még a fogalmát is meg kell tagadnunk még „legintelligensebb” állatainktól is, mennyivel inkább képtelenségnek kell nyilvánítanunk még a gondolatát is annak, hogy a természet erői, például az elektromosság, mágnesesség, hő, gravitáció, centrifugális vagy centripetális erő, vagy a radioaktivitás működjék szellemi irányítás nélkül önmagától célszerűen, azaz valamely előre megállapított tervre való tekintettel, okosan!

Hogy mégis vannak olyan emberek, akik ezt a Föld őskorában működő erőkre nézve lehetségesnek tartják, az csak azért van, mert ők ilyenkor egész más elektromosságra, gravitációra és centrifugális erőkre gondolnak, mint amilyeneket ma látunk a természetben.

Pedig hát nyilvánvaló, hogy egészen oktalan és tudománytalan ez a furcsa különbségtevés, mert hiszen csak egyféle elektromosság van, s a gravitáció, a légnyomás és a centrifugális erő is csak egyféle. Természet is csak egy van, s a mi naprendszerünk törvényei, melyek változhatatlanok, bizonyára nem voltak és nem lehettek mások egymilliárd évvel ezelőtt se, mint jelenleg.

Egyes tudománytalan és logikátlan koponyák arra a furcsa feltevésre, hogy az őstermészetnek még esze is volt, csak azért képesek, mert ezeket az ősi természeti erőket lényegükben véve Istennel azonosítják, tehát panteisták. De az tulajdonképpen már az Isten létének elismerése, csak ostoba, zavaros alakban s természetesen egész tudománytalanul. A természettudomány nem ismerhet és nem fogadhat el más elektromosságot, más gravitációt, más légnyomást, mint amilyent ma észlelünk, sőt azt is tudja, hogy a természet törvényei változhatatlanok, s ha – mint ők gondolják – a természetnek nincs ura és alkotója, akkor még inkább változhatatlanok.

Világos, hogy a természet erői nem gondolkodnak, célt nem ismernek, hanem magukban véve vakon, bután és ostobán működnek. A tenger hullámai, az esők, felhőszakadások és áradások nem építenek, hanem rombolnak, és természetesen nem építettek a Föld őskorában sem. A szelek, a viharok és orkánok nem építenek, nem célszerű alkotásokat létesítenek, nem szép művészi és ésszerű lakóházakat ablakokkal, ajtókkal, sőt lépcsőkkel, erkélyekkel és művészi párkányzatokkal hoznak létre a puszta homokjából, hanem csak céltalan és haszontalan homokbuckákat. Sivatagosítanak és egész vidékeket terméketlenné tesznek, az útjukban eső esetleges célszerű emberi alkotásokat pedig tönkreteszik és lerombolják.

Micsoda mérhetetlen energiát képvisel például a légkör elektromossága. És mi hasznot hajt vagy hajtott valaha! Csak csitteg-csattog, villog, ijeszt, gyújt, rombol és céltalanul pazarolja el önmagát. Ezt minden józan eszű ember természetesnek is tekinti, hiszen az elektromosság vak erő. Ellenben, ha emberi ész avatkozik bele ugyanezen természetes erő működésére, s céljaira felhasználja, egy gombnyomásra nappali fényt áraszt ott, ahol éppen akkor erre szükség van, gépeket hajt, utazunk, repülünk, a tenger alá merülünk, borotválkozunk vele. A gravitáció (a szabadon eső test) is rombol, életet olt ki, vagy legfeljebb nem árt, nem is használ, az eszes embertől épített kötélpálya révén ellenben leszállítja a hegyek tetejéről azokat az anyagokat, amelyekre szükségünk van, s oda szállítja, ahol szükség van rájuk.

Ha előfordul, hogy a természet erői néha-néha magukra hagyva is célszerűnek látszanak működni, mindenki tudja, hogy ez a véletlen játéka s éppen olyan ritkán is fordul elő, mint más véletlenek. Ha labdarúgó fiúk közelében megyek el és a labdájuk a hátamra esik, elhiszem, hogy véletlen, de ha másodszor, harmadszor, újra meg újra oda esik, akkor már tudom, hogy itt eszes lények működnek, kiknek céljuk van, nem pedig csak az esztelen labda esik véletlenül mindig ugyanarra a helyre.

Az is előfordul, hogy éjszaka álmomból az égháborútól felébresztve, éppen akkor világítja meg a villám a szobát, mikor az éjjeliszekrényen lévő órát a kezembe veszem, s így elérem célomat: megtudom, hány óra van. Világos azonban, hogy ekkor se tulajdoníthatok se

észt, se célszerű működést az elektromosságnak, hanem tudom, hogy célom elérése véletlenül, esetlegesen történt s a légkör elektromossága ezer meg ezer esetben sül ki céltalanul és haszon nélkül, míg végre egyszer ugyanez valóban véletlenül némi haszonnal is történik.

Az is előfordulhat, hogy egy üzlet cégtáblája véletlenül éppen aznap esett le, mikor a gazdája úgy is le akarta vetetni, hogy átfestesse, tehát a leesés, a nehézkedési erő működése célszerű volt.

De hogy az ilyen véletlen esetek milyen ritkán és nehezen tudnak egyúttal célszerűek is lenni, még ez az eset is mutatja. Még így is célszerűtlen volt ugyanis az a leesés, mert igaz, hogy a nehézkedési erő, a gravitáció, éppen akkor győzte le a vakolat és a szeg kohézióját, mikor ez a tulajdonos céljának elérésére éppen célszerű volt, de a célt mégse érte el vele, mert a cégtábla egyúttal össze is törött, vagy legalább megsérült, mikor leesett, talán a falat is leverte, esetleg valamely arra menő embert is megsértett vagy talán meg is ölt. Tulajdonosának tehát csak bajt okozott még akkor is, mikor egyszer véletlenül „okosan” cselekedett.

Véletlenül most az egyszer célszerű volt ugyan a föld nehézkedési erejének működése, azonban még így is célszerűtlen volt, mert a gravitáció csökkentett működése lett volna a célszerű (kötéllel leeresztani a cégtáblát) s biztonság okából célszerű lett volna még ez időre el is rekesztetni a gyalogjárót.

Ebből is láthatjuk, hogy mennyire majdnem lehetetlen, hogy a természet vak erői akár-csak véletlenül is, kivételesen is célszerűen működhessenek.

Azt hiszem, hogy ezzel kellően be is bizonyítottuk, illetve, mivel bizonyításra nyilvánvalósága miatt nem is szorul, kellően megvilágítottuk azt a kétségtelen tényt, hogy a természetben célszerű működés csak ott és akkor lehet, ahol és amikor vagy ember, vagy Isten működött és használta az eszét és az akaratát. Tisztán a természet erői részéről ez teljes képzelenség.

A nagy természet célszerűségei

Következik most a második igazság bebizonyítása, illetve (mert oly nyilvánvaló, hogy bizonyításra ez se szorul) megvilágítása, kiemelése, ti. hogy annak ellenére, hogy a természet erői csak célszerűtlenül működhetnek, a természet tele van a célszerűségek, mégpedig a legbonyolultabb célszerűségek oly tömkelegével, melyek nem az embertől származnak, tehát kétségtelenül bizonyítják, hogy az emberen kívül és már a természet őskorában is volt eszes és szabad akaratú lény, aki a magukban véve vak természeti erőket céljának megfelelően irányította.

Ebből már nemcsak azt látjuk, hogy a természetén kívül még Isten, azaz egy metafizikai erő is van, hanem azt is, hogy ez az erő személyi. Hiszen látjuk, hogy gondolkodik, céljai vannak s céljait megvalósítja.

Hogy jól megérthessünk mindent, térjünk vissza a természet őskorába, s ahhoz a világkeletkezési elmélethez, amellyel sokan a vallást és Istent akarták megdönteni. Láttuk, hogy a mozgás megkezdődése után a Napból többek közt kilódult a mi Földünk is, melyen később az élet keletkezett s vele mi is létrejöttünk. Úgy látszik azonban, mintha ezek a különböző kilódulások nemcsak úgy vaktában történtek volna, hanem mintha lett volna egy eszes irányítójuk is, aki mindent okosan intézett, mégpedig azzal az előre kitűzött céllal, hogy éppen erre a bolygóra majd életet és embert teremthessen. Azt látjuk ugyanis, hogy a mi Földünk éppen olyan távolságra repült ki a Napból, se messzebbre, se közelebbre, mint amilyen a majdani élőlények részére a legcélszerűbb. Hiszen ha sokkal közelebb lennénk a Naphoz, akkor Földünkön mindent felperzselő hőség, ha sokkal távolabb, mindent megdermesztő fagy lenne.

Világos, hogy ez egymaga még nem érv, mert hiszen sok bolygó van, sok kilódulás történt és a sok között világos, hogy lehetett olyan is, amelynek a Naptól való távolsága olyan, ami rajta az életet lehetővé teszi, és mivel ez éppen a mi Földünk volt, ezért keletkezett itt az élet, nem pedig egy másik bolygón, ahol éppen e feltételek hiánya miatt nem is keletkezhetett.

De menjünk tovább. Tudjuk, hogy Földünknek légköre is van, azaz vagy 300 kilométer szélességben levegő veszi körül, mely a vonzás (a centripetális erő) törvényénél fogva a Földdel együtt kering. Ez a légkör a levegő, az élőlények keletkezésének és életben maradásának elengedhetetlen feltétele. Jelenléte a Föld körül tehát szintén célszerű s annál feltűnőbb, mert például a már hozzánk legközelebb lévő Holdon sincsen levegő. Magában véve még ez is lehetne véletlen és ezért joggal mondhatja a hihetetlen, hogy éppen azért keletkezett a Földön élet, nem pedig másutt, mert a Föld körül van levegő. Ne feledjük azonban, hogy itt már egyszerre két véletlennel van dolgunk. Azt ugyanis már aztán ugyancsak nehezen tulajdoníthatjuk egyszerű véletlennek, hogy éppen annak a Földnek van légköre, éppen azt a bolygót veszi körül levegő, amelynek a Naptól való távolsága is olyan, amilyen a Földön tervbe vett életre nézve a legalkalmasabb. Itt tehát egyszerre két „véletlen” találkozásával van dolgunk.

Hát még ha tekintetbe vesszük azt is, hogy a két véletlen mindegyike tulajdonképpen nem egy-egy véletlen, hanem a legcélszerűbbnek bizonyuló „véletleneknek” egész tömkelege. Ne felejtjük ugyanis, hogy Földünk és minden bolygó azért, hogy a maga tengelye körül is forog, meg a Nap körül is, egyes részeinek a Naptól való távolságát is változtatja, s míg ez a változás Földünkön a Nappal, azaz a Nap felé fordulás és az éjszaka, azaz a naptól való elfordulás állapotában mindössze csak vagy tízfoknyi hőmérséklet-különbséget okoz s a téli legnagyobb hideg és a nyári legnagyobb meleg közti különbség se több 50-60 foknál, addig Edison Pettit és Seth Nicholson amerikai csillagászoknak a Mount Wilson csillagvizsgáló százshüvelykes távcsövén a „thermocouple” villamos hőfokmérő készülékkel végzett megál-

lapításai szerint a Hold hőmérséklete napközelségben 216, naptávolságban 243 Fahrenheit-fok a fagypont alatt. A Holdon tehát élet akkor se lehetne, ha lenne légkör.

A Merkúr akkor, mikor legközelebb van a Naphoz, 720 Fahrenheit fok hőmérséklettel rendelkezik, a Vénuszon pedig az éjszakai hőmérséklet 23 Fahrenheit fok a fagypont alatt. Élet tehát e bolygókon se lehetséges. A Marson, ha napközelségben van, és ha a Nap delel felette, plusz 72 Fahrenheit fok a hőmérséklet, naptávolságban pedig a déli hőmérséklet 40 Fahrenheit fok a fagypont alatt.

A Naptól nagyobb távolságra keringő bolygókon igen nagy hideg uralkodik. A Jupiter átlagos hőmérséklete például 216 fok a fagypont alatt.

Láthatjuk az adatokból, milyen bonyolult feltételek együttes összetételalkozása szükséges ahhoz, hogy valamely bolygón élet lehessen. Hónapokon át nem szabad fagynak lennie, hogy a növények magjaikat megtermelhessék s nekünk és az állatoknak táplálékot adhassanak, de a tél és nyár hőfoka között túl nagy szélsőségeknek se szabad lenni, mert akkor nem tudnánk sem mi, se az állatok átvészelni a telet. Ezért Isten nélkül nem is lehetséges, hogy Földünkön kívül lenne még egy égitest, melynek hőmérséklete és hőmérsékletének az évszakoknak megfelelő ingadozásai az életet rajta lehetővé tennék.

A tudománytalan ábrándozások a Földön kívül még a Marsot szokták benépesíteni élőlényekkel, sőt még emberekkel is. Nos, hát azt még a bolsevista Természettudományok Kis-könyvtár 2. számából is (Lebegyinszkij: A csillagok világa, 18. o.) megtudhatjuk, hogy a „Marson csak az egyenlítő közelében emelkedik a hőmérséklet délben 10 fokkal a nulla fölé, éjjel még az egyenlítőn is erős fagyok vannak”. Pedig hát ahol minden éjjel fagy, ott nem lehet növényzet, s így nem lehet ember se.

De maga a légkör se csak egy célszerűséget jelent, tehát szintén nem intézhető el egyszerű véletlennel. Hiszen feltétlenül szükséges, hogy az oxigén ott legyen benne, s az is, hogy viszont mérges gázok ne legyenek benne. El lehet-e intézni egyszerűen a véletlennel, hogy a mi légkörünkben van oxigén és nincsen mérges gáz? (A Jupiter és a Szaturnusz légkörében például a cián jelenlétét is megállapították.) Ámde egymagában véve, azaz tisztán az oxigén is célszerűtlen (a madár az üvegbúra alatt hamarosan elpusztul tiszta oxigénben), ezért a mi levegőnkben az oxigén csak 20-30%-nyi, tehát a levegőnek még fele részét se teszi ki. Az ilyen keverék legalkalmasabb ugyanis az élet fennmaradására. Lehet ez a legcélszerűbb keverési arány oxigén és nitrogén között ismét csak véletlenül?

És – még inkább – lehet-e ismét csak véletlen az, hogy az oxigén – és ráadásul ilyen célszerű keverési arányban – éppen azt a bolygót veszi körül, és éppen annak a bolygónak a légkörében nincsenek mérges gázok se, melynek a Naptól való távolsága is és egyéb viszonyai is a legcélszerűbbek az élőlények szempontjából?

Aztán az is milyen célszerű, hogy a légkör egyik fontos alkotóelemét, az oxigént, az emberek és az állatok használják, a másikat, a nitrogént, a növények. A növények javítják a levegőt, mi pedig (és az állatok) rontjuk, s így a keverési arány nagyjában ugyanaz marad. Mindez szintén rendkívül célszerű, de lehet-e ismét csak véletlen? Véletlen csak egyszer van (azaz „véletlenül” van), de az a célszerűség, ami két-három-tíz-húszszoros, az már semmiképpen se lehet véletlen. Az már feltétlenül igazi célszerűség s csak eszes lény munkájának tervszerű eredménye lehet.

Aztán milyen célszerű a földön a víz körforgása: állandó párolgása, majd újabb lecsapódása! Ez megint egyik újabb elengedhetetlen feltétele a földi élők életének, mert hiszen láttuk, hogy az eső csinált a kihűlt lávából port, s így termőföldet, s ma is a meg-megújuló eső teszi lehetővé a növények életét. Ha a víz körforgása nem lenne, az összes eddig felsorolt célszerűségek mind hiábavalóak lennének, kárba vesznének. Ez is csak véletlen vajon, vagy pedig egy újabb célszerűség a már meglevőkhöz? Világos, hogy az utóbbi, mert ennyi véletlen

egyszerre nincs. De a világmindenségben olyan célszerűségek is vannak, melyek egyenesen csodálatosak s egészen világosan mutatják az Isten ujját.

Minden test a melegben kiterjed s a hidegben összehúzódik, tehát annál ritkább, minél melegebb, és annál sűrűbb, minél hidegebb. Egyedül csak a víz kivétel a szabályok alól, s csak azért kivétel, mert ha nem lenne az, hiába lenne minden más, eddig elsorolt, a földi élet lehetővé tevő célszerűség. A fagy már az első héten majdnem mindent lerontott volna.

Ha ugyanis a víz is úgy viselkedne, mint a többi test, akkor a nulla fokos víz, azaz a jég, sűrűbb, tehát nehezebb lenne, mint a nála melegebb, tehát még cseppfolyós víz, s így a vizek tetején keletkező jégnek első dolga lenne leszállni a víz fenekére és onnan többet fel se jönne mindaddig, amíg felette cseppfolyós víz van (mert hiszen ez nála nehezebb volna).

A vizek tehát fenéig befagynának, mert fenéktől fölfelé fagynának be. Ennek következménye pedig az lett volna, hogy az első télen kivesztek volna a vízi állatok. Nagy célszerűtlenség, mert hát akkor minek teremtette meg őket az Isten? Hiába valamit még ember se csinál, ha okos! Ezért Isten a vizeket ebben az esetben állatokkal be se népesítette volna.

De még ennél is nagyobb baj az lenne, hogy a tengerek sohase olvadnának fel, mert hiszen a fenekükre, ahol a jég volna, a napsugarak sem tudnak lehatolni. Mivel pedig a Föld háromnegyed része tenger és a tenger többnyire több ezer méter mély, ez a több ezer méter vastag, mérhetetlen tömegű és soha el nem olvadó jég teljesen lehűtené a Föld hőmérsékletét, hónapokkal késleltetné a nyár beköszöntét, kellemetlenné tenné itt az életet, s mivel az így keletkezett hűvös éghajlatban a Nap melege legfeljebb az egyenlítő tájékán tudná megérlelni a gabonát és a gyümölcsöt, a Föld mai lakóinak egy tizedrészét se tudná eltartani.

Ezért (Vagy talán másért? Vagy talán csak véletlenül?) a víz a hőmérséklet iránti viselkedésében eltér a többi testtől, de viszont éppen csak annyira tér el, hogy ez a nagy szerencsétlenség, vagy legalábbis célszerűtlenség be ne következzen.

Amint ősszel kezd a levegő lehűlni, a víz is úgy viselkedik, mint más rendes test, sűrűbb és nehezebb lesz, s így a hűvös őszi éjszakákon a vizek tetején lehűlt víz, mint hidegebb, mindig leszáll a folyók, tavak, vagy a tenger fenekére. Azonban csak addig folytatódik ez a folyamat, míg plusz 4 fokra le nem hűlt, azaz addig, mikor már megközelítette ugyan a fagyás fokát, de el még nem érte. A négyfokos víz még lemegy a víz fenekére, de ettől kezdve a további lehűléssel már nem az összehúzódás s így súlyosabbá levés folytatódik, mint más testeknél, hanem a folyamat megfordul, s újra a kitágulás, azaz a könnyebbé válás ideje következik.

A háromfokos víz már könnyebb a négyfokosnál. Tehát nem alatta, hanem fölötte helyezkedik el, s így folytatódik tovább a dolog a két és egy foknál. Mikor pedig a víz teteje, mely a hideg levegővel közvetlenül érintkezik, befagy, mivel a 0 fokos víz az alatta levő egy-, két-, három- és négyfokos víznél könnyebb, a jég a víz tetején úszik, s a hideg növekedésével legfeljebb az történik vele, hogy megvastagodik, azaz az alatta lévő vízréteg is megfagy, de a mélyebben lévő vizek folyékonyak maradnak, mert a tetőn lévő jégkéreg ráadásul még az a célszerű szerepet is betölti, hogy védi a hidegtől az alul lévő vízrétegeket.

Így aztán a jég alatt a vízi állatok megmaradnak (egyik célszerűség), tavasszal pedig a napsugár legelőször éppen a legfelül lévő jeget éri el, s így gyorsan eltávolítja az útból, hogy a minél nagyobb és gyorsabb felmelegedést és kitavaszkodást ne akadályozza (másik célszerűség).

Ki mondhatja, hogy ez is csak véletlen? Nem kell-e látnia még a vaknak is, hogy itt valaki gondolkodott, mert céljai voltak, és gondoskodott, hogy célját el is érje? Világos, hogy ez a gondolkodó nem volt, nem lehetett se az ősköd, se a légnyomás, se a légkör, se maga a víz, se a levegő, se az elektromosság, se a centrifugális erő, mert ezek mind valamik s valakik, s nincs a világmindenségben ez a valami, ami gondolkodni tudna. Ezt egyébként is csak olyan valaki csinálhatta, akitől minden függött és az egész keletkezési folyamatot intézte, sőt aki magát a természetet is és a benne található törvényeket is teremtette s törvényeit megszabta.

Aztán az is bámulatos célszerűség, hogy Földünk (éppen a mi Földünk) tengelye a pályájára 66 és fél fokos szög alatt áll, azaz ferdén. Ez a ferdeség az oka földünkön az évszakok változásának. Ezáltal ugyanis Földünk egyik fele, például az északi, ahol mi lakunk, a Nap körüli egyévi útjának fele részében a Nap felé hajol, fele részében tőle elfordul. Mikor az északi félgömb hajol a Nap felé, nálunk nyár van, a déli félgömbön tél, a következő félévben pedig megfordítva.

Ha Földünk tengelye a pályáján egyenesen állna, azaz forgása pályája a tengelyével derékszöget alkotna, akkor mindig egyforma lenne az éghajlat, akkor nem volna se tél, se nyár, hanem örök tavasz. Ha pedig állna, de a jelenleginél sokkal ferdébben, akkor viszont sokkal erősebbek, szélsőségesebbek lennének a különbségek: mind a tél hidege, mind a nyár melege kibíratatlan volna. Kétségtelen, hogy a jelenlegi 66 és fél fokos szög a legcélszerűbb, a mai állapot sokkal jobb még az örök tavasznál is. Ez utóbbi ugyanis részint egyhangúvá tenné az életet, megfosztana bennünket mind a tél, mind a nyár örömeitől, főként pedig azért lenne célszerűtlenebb, mert így nem tudna a Föld annyi embert eltartani, mint most, a 66 és fél fokos szögű tengelyével. Sokkal kisebb területen érne meg akkor a búza (a szőlőről és paradicsomról, meg kukoricáról nem is szólva), mint jelenleg, mert a növényeknek nem annyira örök tavaszra, mint inkább – ha csak rövidebb időre is – meleg nyárra van szükségük, hogy magot és gyümölcsöt hozhassanak.

Ez tehát megint egy újabb „véletlen”, mely egymagában ugyan lehetséges lenne, de a már felsorolt sok „véletlen” együttes társaságában, valamennyit egyedül a földre összpontosítva és még a víz kivételt képező célszerűségével is megtoldva, már csakis célszerűség, az alkotó eszének és akaratának terméke lehet.

Hogy a Földnek „véletlenül” holdja is van, még az is célszerű és még az is hozzájárul életünk szebbé és könnyebbé tételéhez. Akik falun vagy pusztán is laktak, ahol nincs utcai világítás, s ha van is, kétségbeesetten kezdetleges, azok nagyon meg tudják becsülni az éjszakai holdvilágot, s tudják, milyen sokat számít.

Mivel se a káosz, se a természet erői nem gondolkodnak, teljes lehetetlenség, hogy ez a célszerűség tömkeleg a mi Földünkön véletlenül összpontosult volna s tette volna nálunk lehetővé az életet.

Ma már azt is megállapították, hogy a többi bolygó közel se olyan változatos kémiai összetételű, mint Földünk. Itt vagy száz elemet találunk, míg más égitesteken úgyszólván csak 2-3 elem található. Nemcsak a Naptól való távolságunk, légkörünk, annak keverési aránya és ennek a keverési arálynak az állati és növényvilág egymást viszonylagosan kiegészítő igényei miatti egyformán maradása, a víz körforgása és a fagyás tekintetében való kivételes viselkedése, a Föld tengelyének állása, az éjszakák és nappalok, a tél és nyár váltakozása stb. célszerű, hanem – mint látjuk – Földünk kémiai összetételének változatossága is. Hogy ez se magától értetődő, láthatjuk abból, hogy csak Földünkön található ilyen sokféle elem, más égitesteken nincs. Pedig mit csinálnánk mi például egy carbonium (szén) és sav nélküli égitesten?

Ne felejtjük, hogy ha nincs Isten, hanem csak természet, akkor minden, ami célszerű, csak véletlenül lehetne az. Az emberen kívül ugyanis, aki akkor, mikor mindezek keletkeztek, még nem volt, nincs gondolkodni tudó, tehát célszerű alkotásra képes lény e földön. De az embernek egyébként se lett volna befolyása, de kellő ereje se, mert az ő alkotásai sokkal kisebb szabásúak. Tehát egyedül csak Isten lehetett a rendező, gondolkodó és megvalósító. Ő irányította az anyagot és az erőket, s az ő akaratából lett minden úgy, ahogyan lett.

Ha senki se irányított volna itt semmit, akkor a dolog vége se lehetett volna más, mint ami az eleje volt: káosz. Még ha azok a célszerűségek, melyekre rámutattunk, nem is lennének, csak a bolygók forognának szabályszerűen és pontosan, még akkor is igen nagy hit,

mégpedig vakhit (ami a művelt emberre szégyen) kellene hozzá, hogy elhiessük, hogy alkotó és indító nem volt és nem is volt rá szükség.

Egy óra és más gép is eljár magától is, ha jól megcsinálták, tudja azonban mindenki, hogy nem jár el örökké, mert időnként bizony el kell vinni az órához, ha hasznát akarjuk venni. Más gépeket még gyakrabban kell javítani, tisztogatni s ezért megállítani. El lehet-e hát képzelni – noha elméletben lehetséges lenne –, hogy ez a mérhetetlen, s már évmilliókkal ezelőtt elindított óra, a világmindenség, ezer meg ezer, millió meg millió kerekével, bolygóival, csillagával, üstökösével, Tejútjával és ködfoltjaival még ma is minden baj, megállás, összeütközés vagy más bonyodalom nélkül rendben járjon órás, gépész, karbantartás, alkatrészpótlás, olajozás, időnkénti pihentetés nélkül? Pedig hát legalábbis a mi Földünk (mely bennünket egyedül érdekel) azon több százezer év óta, mióta élőlények vannak rajta, nem ment át semmiféle, az élet kioltásával járó katasztrófán. Ilyesmi csak elméletben van, nem a valóságban. A világmindenség pedig és járása és működése is valóság.

Pedig mégis nem a makrokozmosz (nagyvilág) célszerűsége a legkézzelfoghatóbb érv Isten mellett. A mikrokozmosz (kisvilág) még hihetlenebb csodákkal szolgál s ezek még azokat is meg kell győzzék, akiket az eddig elmondott dolgok még nem tudtak volna térdre kényszeríteni. A növényi és állati test célszerűségei, csodái bizonyítják csak igazán, hogy a világmindenségnek bölcs és eszes alkotója is van, nem pedig csak a természet vak erői, vagy a véletlen működött akkor, mikor a mi csodás világunk keletkezett.

Nézzük például először a növények életét. Micsoda bámulatos célszerűségek, sőt a célszerű műveletek milyen tömkelege folyik ott. Egy-egy véletlen akadhat, de annyi, amennyit itt találunk meg egyszerre, több százezret s milliót, s ráadásul úgy, hogy egyik feltételezi a másikat, nem. Egy részeiben a legszorosabban összefüggő egész a Földön az élők világa. Az élettelenek, az ásványok szolgálják a növényvilágot. Ezek tartalmazzák a meszet, nitrogént, káliumot, foszfort, vasat, kovavasat, foszfátsavat, ammóniákat, melyekre a növényeknek szükségük van.

A növényeknek gyökereik vannak, melyek mindezeket a földből kiszedik, felszívják, vegyileg felbontják, s az eső, a víz az, ami mindezt részükre lehetéssé teszi. Még bámulatosabb, hogy a föld ezeket a növényekre szükséges anyagokat megtartja. A víz nem tudja kioldani belőle. Pedig egyébként a víz kioldja a földből a sokat. Itt tehát megint olyanforma célszerű kivétellel van dolgunk, mint a víz négy foknál való sűrűségének esetében, mely szintén kivétel, s amely szintén oly célszerű kivétel, hogy nélküle semmit se érne a többi sok célszerűség együttvéve sem.

Aztán van-e, sőt lesz-e majd valaha is a műegyetemek laboratóriumaiban olyan bonyolult vegytani folyamat, mint ami a növények leveleiben minden emberi beavatkozás nélkül folyik, melyekben a levegő nitrogénje és a napsugár halmozódik fel és alakítódik át olyan értékekké, melyekre nekünk (s az állatoknak) van szükségünk életünk fenntartására, sőt nekünk embereknek még szellemi működéseink kifejtésére is? S mindez csak úgy véletlenül keletkezett és csak úgy véletlenül tart fenn bennünket s teszi lehetővé még gondolkodásunkat is? És a haszna mellett a növényvilág milyen szép is! Gyönyörködtet szemet színpompájával, orrot illatával, fület suttogásával!

És milyen feltűnően megtalálható az alkotó értelme a növények faja fennmaradásának szolgálatában! A virágok mind csak azért vannak, színük és illatuk is. Csalogatják a rovarokat, s míg azok életfenntartását, sőt mézük által a miénket is biztosítják, a maguk célját is elérik, megtörténik a beporzás, lesz mag és lesz új növény. És micsoda elmes és változatosabbnál változatosabb elgondolások és szerkezetek szolgálják azt a célt, hogy a megtermelt mag csakugyan új élet forrása legyen, mégpedig minél több esetben és minél nagyobb területen!

Egész sereg növény érett magján még a mai léggömbjeinket és ejtőernyőinket utánzó (illetve mi utánoztuk őket) szerkezetek is vannak, mint például a gyermekláncfűnek, a pozdornak (feketegyökérnek) stb., amelyek segítségével az érett mag felszáll a levegőbe, s száll, repül árkon-bokron át, hogy más vidékre is eljusson, ott is elterjedjen.

Kétségtelenül célszerű dolog. Ha csak egy esetben látnánk, talán a véletlennel is magyarázhatnánk, de így és ilyen tömegesen, mint a természetben látjuk, semmiképp se.

Mert ott van a koldustetű is, vagy a bojtorján, mely viszont az állat szőrébe, az ember ruhájába ragad, s ily módon, tehát egész más úton éri el ugyanazt a célt: hogy terjedjen. Ez is véletlen? A természet nem eszes, nem is lehet az, hiszen az őskődtől vagy a nehézkedési erőtől nem származhat bölcsesség. Itt azonban megannyi okosságot, megannyi célszerűséget látunk. Hogy keletkezhetett, hogy fejlődhetett volna ki mindez az őslápokon úszkáló, csak úgy maguktól keletkező protoplazmákból az élettelen, a vak természetben?

S milyen szoros az összefüggés a teremtmények egyes csoportjai között! A földben lévő ásványok nélkül, no meg a levegő nitrogénje nélkül nem lehetne növényvilág. A növényvilág nélkül nem lehetne állatvilág, mert hiszen a növények adják legtöbbször a táplálékát. Rovar nélkül nem lenne madárvilág, viszont madárvilág nélkül a rovarok tönkretennének minden növényt. Még baktériumokra is szükség van, mert nélkülük nincs emésztés, de nincs termőtalaj se. Tehát minden célszerű, mindennek megvan a maga célja és rendeltetése s el is éri a rendeltetését minden. Nem külön-külön, hanem – mint az órakerékek – egymásba kapcsolódva, vagy összefüggő egészet alkotva. Ha nincs Isten, mindez véletlenül van. De lehet-e ennyi okosság egyszerre véletlenül? Van-e hát még egy oly bizonyos igazság, hogy van Isten?

A fejlődés elve

A művelt hitetlenek érveinket azzal intézik el, hogy a mindig tökéletesebb lények keletkezése a fejlődés törvényének eredménye a természetben. Arra azonban nem gondolnak, hogy a megmagyarázhatatlant nem lehet azzal elintézni, hogy nevet adok neki, mintha ismerősöm volna. Hogy ezzel a névvel, a fejlődéssel mégis olyan nagy sikert érnek el, s a legtöbb ember, aki hallja ezt a szót, tényleg kielégítő magyarázatnak gondolja, s azt hiszi, hogy ezzel már el is van intézve a dolog, annak két oka van.

Az egyik, hogy az emberi gyarlóság az olyan igazságot, mely rá nézve kellemetlen következményekkel jár, igen nehezen, ami pedig kívánatosnak látszik rá nézve, túl könnyen fogadja el. Márpedig azt, hogy nekik ne legyen égi uruk és parancsolójuk, aki egyúttal bírjuk is lesz majd, úgy látszik, igen soknak tartják magukra nézve nagyon kívánatosnak. Ezért hiszik el olyan könnyen, hogy nincs. Az eszükbe se jut, hogy ezt tulajdonképpen ostoba, és rájuk éppen a legkellemetlenebbül végződhető struccpolitika.

A másik ok az, hogy az emberek csak olyan csodákon szoktak csodálkozni, amelyeket ritkán, életükben talán csak egyszer látnak. Ami naponként folyik le szemük előtt, azt fel se veszik, s csak azért, mert mindennapos, természetes dolognak tartják még akkor is, ha magában véve sokkal nagyobb csoda, mint az, amit annyira megszodálnak csak azért, mert csak egyszer látták.

A természet tele van a legbámulatosabb csodák millióival. Körülöttünk szinte minden egyes tárgyon rajta van a teremtető Isten bölcsességének fémjelzése, mint az aranytárgyakon a finomságjelzés, vagy mint a művészi alkotásokon a művész neve vagy kézjele. De mivel nem szemünk láttára keletkeztek, hanem már születésünkkor, sőt az egész emberiség születésekor is megvoltak már s ma is változás nélkül megvannak, ezért az átlagember észre sem veszi, s ha igen, akkor is természetesnek tartja őket. Azt hiszi, másként nem is lehetne.

Nézzük meg, mi hát az a fejlődés törvénye, amivel a természet csodáit oly könnyen elintézi a modern tudomány. A fejlődés elve azt jelenti, hogy a természet már kezdetben bizonyos új világok princípiumát, csíráját rejtette magába, bizonyos életelv és törvényszerűség lakozott benne, melynek csak idő kellett, hogy kibontakozhassék és bonyolultnál bonyolultabb gépek, organizmusok egymással a legszorosabb összefüggésben lévő és maradó céltudatos törvényszerűségek tömkelegét hozva létre.

Mindennek így kellett lennie, mert az alap, az életelv már kezdettől fogva bele volt oltva a természetbe épp úgy, mint az alma magjában benne van már az egész fa pompás, ízletes, illatos, nemesített gyümölcseivel, de egyúttal kényességével, a kártevők ezreinek kitett gyöngye ellenálló erejével egyetemben. Vagy mint ahogyan az emberapa csírasejtjében benne van egy sereg ős testi és lelki jó tulajdonsága, de bűnös hajlama, terheltsége, zsenialitása vagy durva ösztönelete is, melynek idővel szükségszerűen mind napvilágra kell jönnie az illető egyén, sokszor az egész emberiség áldására vagy átkára.

Így volt meg csírájában minden az őstermészetben is, melynek csak időre volt szüksége, hogy létrehozzon és kitarjon előttünk mindent, ami elvben és csírájában már úgy is benne volt.

Mi ugyanezen a véleményen vagyunk – feleljük – s mi is így fogjuk fel a természetet és életét. A kettőnk között csak az a különbség, hogy mi nem vagyunk olyan jámbor, könnyen hívők, mint azok, akik egyébként hitetlenségükkel szoktak dicsekedni s a mi „hiszékenységek” le szokták nézni.

Láttuk, hogy hinni lehet, sőt kell is minden normális embernek, de művelt és eszes embernek nem szabad hinni mindent, csak azt, ami megokolt, ami ésszerű, de legalábbis azt, ami lehetséges. Ami az ésszel ellenkezik, azt semmiképp se. A lehetetlent még kevésbé.

Pedig a mi hitetleneink akkor, mikor a célszerűségek magyarázataként a „fejlődést” emlegetik, olyat hisznek, ami a legelemibb józan ésszel ellenkezik.

Maga az őstermészet magára hagyva, azaz Isten nélkül nem „fejlődhetett”, mert fejlődésen a tökéletesedés felé tartó kibontakozást, haladást értünk, azt azonban eszes és öntudatos irányító nélkül magáról az őstermészetről, mely valamikor káosz volt, feltenni képtelenség.

A valóságban meg volt és meg van a természetben a fejlődés, sőt ez jellegzetes tulajdonsága. A tévedés s a baj ott van, hogy sok ember csak aényt veszi tudomásul, az okát azonban nem kutatja, s így nem veszi észre, hogy aki fejlődő természetet hirdet, az tulajdonképpen Istent (illetve az Istentől, egy eszes lénytől teremtett és vezetett) természetet hirdeti.

Mivel a természet fejlődése azt jelenti, hogy káoszból óramű pontosságával működő rendezett világmindenség lett, kezdetleges, parányi dologból, csirából az idő múlásával mind magasabb rendű, élő szervezetek megannyi bámulatosán okos és célszerű szerkezetű, mindig bonyolultabb gépezetek keletkeznek, mégpedig millió meg millió esetben s mindig egyformán, törvényszerűen, sőt úgyszólván szükségszerűen. A fejlődés teremtő eszes lény közreműködése nélkül elképzelhetetlen, sőt az egészet csakis eszes lény csinálhatja. Mivel maga a természet nem eszes lény, világos, hogy aki fejlődő természetéről beszél, az már Istent is szükségképpen feltételezi és elfogadja.

A hitetlen természettudomány azt mondja, hogy a természet fejlődése eredményeként lett a káoszból rendezett világmindenség. Azon tudománytalanul átsiklik, hogy a világmindenség kialakulásában részt vevő mérhetetlen, de vak erők önmagukat nem irányíthatták, s például ahhoz, hogy a bolygók egyikén, például a mi Földünkön majd élet keletkezessen, olyan sok feltétel együttes találkozására volt szükség (melyek közül többet fentebb felsoroltunk), hogy véletlenül magyarázni teljes képtelenség. Pedig az Isten nélküli természetben célszerűség csak véletlenül jöhetett és jöhet létre.

Véletlen, a feltételek esetleges találkozása eredményeképp teljesen lehetetlen, hogy a világ keletkezésekor, illetve kialakulásakor, a rajta majd természetesen szintén véletlenül keletkező élet szempontjából ugyanaz a bolygó (a Föld) a Naptól való távolságában is, tengelye ferde állásában is, légkörrel való rendelkezésében is, e légkör összetételében is, napközelségében és naptávolságában is, az éjszaka és nappal váltakozásának célszerűségében is, a növény- és állatvilágnak a levegőhöz való, egymást kiegészítő viszonyában is, a víz körforgásának és egész kivételes fagyási fokának célszerűségében is stb., azaz mindenben megfeleljen azoknak az előfeltételeknek, melyek nélkül élet (illetve az élőlények tartós megmaradása) el sem képzelhető.

E számtalan célszerűség közül egy-kettő talán lehetséges volna véletlenül is és így megmagyarázható volna eszes és jövőendő célt szeme előtt tartó irányító nélkül is, de valamennyinek együttes találkozására ugyanazon a bolygón, véletlenül, teljes képtelenség.

Mindezt egyszerűen a „fejlődés” szóval talán el lehet intézni naiv, gondolkodni önállóan még nem tudó s tisztán a kijelentő tekintélye után induló gyerekek, de nem felnőtt és önállóan gondolkodni is tudó emberek számára.

A természet fejlődésnek további fokán megjelentek a Földön az élőlények, mondja a valástalan természettudomány. Ezzel szemben viszont az emberi ész azt mondja, hogy az ősködből lett és később kihűlt Föld az anyaggal együtt járó erejével, elektromosságával, mágnesességével, gravitációjával, centrifugális erejével, radioaktivitásával stb. is képtelen volt úgy „fejlődni”, hogy rajta élőlény jöjjön létre.

Az élet egészen más, sokkal magasabb rendű dolog, mint maga az anyag és a vele kapcsolatos erők, mivel pedig senki se adhat másnak azt, ami magának sincs, az élettelen se adhat másnak életet. Ennek belátására nem kell feltétlenül tudósnak lenni, elég hozzá az egyszerű, józan ész is.

De ha valakiből ez a kellő józanság hiányzik, akkor ott az egzakt, megfigyelt tényeken alapuló természettudomány, mely ma már szintén megállapította, hogy az ősnemzódés agyrém, s élőlény csak hasonló élőlény magjából vagy petéjéből fejlődhet. A nemrég kihűlt Föld felszínén azonban magától nem keletkezhetett ilyen mag vagy pete.

Az olyan „fejlődés” tehát, mely az élettelen vízbe, levegőbe, földbe vagy földre életet is varázsol, csak logikátlan agyakban, sőt a természettudományos tényekkel is szembeszegülő rosszakaratban és műveletlen, ostoba makacsságban található, de nem a valóságban. Az ilyen fejlődés az anyag és a vele kapcsolatos erők törvényeivel egyenesen ellenkezik.

A természet további fejlődése során – folytatja a vallástalan „tudomány” – mind bonyolultabb szervezetű, tehát mind magasabb rendű élő szervezetek, állatok jöttek létre, s végül (nem a teremtés, hanem) a fejlődés koronájaként megjelent a földön a legtökéletesebb állat, az ember.

Az igazság ezzel szemben az, hogy még az egyszerűbből bonyolultabb, tehát az alsóbbrendűből magasabb rendű állati szervezet fejlődése is megmagyarázhatatlan eszes irányító, tehát Isten nélkül, de különösen lehetetlen az a fejlődés, mely állatból embert csinál.

Semmiféle állat nem gondolkodik, semmiféle állatnak nincs szellemi lelke, s így szabad akarata se, az embernek pedig van. Ezt a pluszt mely még többet jelent, mint az élettelenhez képest az élő (mert hiszen annyira nem semmi, hogy egyenesen ez teszi az embert a természet s benne az állatoknak is urává), az ember nem kaphatta azoktól, akik maguk se rendelkeznek vele, tehát az állatoktól. Senki se adhat másnak azt, amivel maga se bír.

Ha tehát az ember mégis állatból lett, akkor világos, hogy nem az egész ember lett állatból, hanem csak a teste, lényének az a része, amely valóban az állatvilághoz tartozik. A pluszt azonban, azt, ami az embert az állattól megkülönbözteti, ami az embert a természet urává teszi, azaz a szellemet, az értelmet és a szabad akaratot csak olyantól kaphatta az ember, akinek ez is volt, aki maga is lélek, maga is értelmes és így másnak is adhatott abból, ami benne megvan, mégpedig végtelen fokban, tehát Istentől, de semmiképpen sem kaphatta az anyagtól s az anyagi erőktől.

De nemcsak az embernek az állatvilágból való „fejlődése” lehetetlen, hanem még az első élőlényből se lehet (mely itt a Föld kihűlte után – miért, miért nem – megjelent) a később keletkezett bonyolult növényi és állati szervezeteket egyszerűen csak a „fejlődés” szóval megmagyarázni. Világos, hogy a természet effajta „fejlődése” is teljesen lehetetlen Isten nélkül. Nemcsak ember nem fejlődhetett az állatból, hanem magasabb rendű állat sem lehetett az alsóbbrendűből egyedül csak a természet erejéből.

Aki a természet effajta fejlődéséről beszél, tulajdonképpen az is Istenről beszél, csak más szóval jelöli ugyanazt a fogalmat, abban bizakodva (és sajnos nem is alaptalanul), hogy az átlagembert megtéveszti majd a szó, s csakugyan elhiszi, hogy az, amit a természet fejlődésének mondanak előtte, csakugyan a természettől, nem pedig a természet urától származik, azaz a természet egymagában is elegendő oka neki.

Az a „fejlődés”, mely az évmilliók folyamán az egysejtű lényekből a magasabb rendű növények és állatok milliónyi, bonyolultnál bonyolultabb szervezetű és életműködésű fajait hozta létre, valójában semmi más, mint szakasztottan az a célszerű működés, melyről az imént mutattuk ki, hogy csakis eszes lénytől származhat, olyantól, akinek értelme és szabad akarata egyaránt van.

A magasabb rendű állatoknak szemük van, amellyel látnak, fülük van, amellyel hallanak, gyomruk van, amellyel emésztenek, veséjük van, amellyel ártalmas anyagokat szervezetükből kiválasztanak és eltávolítanak, szaporodási szerveik vannak, melyekkel fajuk fenntartásáról gondoskodnak, a növényeknek gyökerük van, melyek a földből a növény számára szükséges táplálékot ki tudják választani és céljaikra alkalmasan átalakítani; leveleik vannak,

melyekkel a levegőből választják ki a számukra szükségeset és melyekben a napsugár energiáit raktározzák el, virágaik és gyümölcsük, amellyel fajuk fennmaradásáról (s egyúttal az állatok és az ember eltartásáról is) gondoskodnak.

Mindez kétségtelenül célszerű, de épp oly kétségtelen az is, hogy effajta célszerű szervekkel azok az ősprotoplazmák, melyek a Föld őskorában az őslápokban állítólag úszkálni kezdtek, még egyáltalán nem rendelkeztek. Szó se lehet ugyan róla, de ha mégis megtesszük azt az engedményt, hogy effajta protoplazmák, azaz egészen kezdetleges élőlények, a kihűlt földbolygón található élettelen anyagokból és a velük kapcsolatos erőkből is keletkezhettek, vagyis ha ősnemződés lenne, a józan ésszel akkor is homlokegyenest ellenkezőnek kell mondanunk azt a lehetetlen feltevést, hogy aztán később az idők, a „fejlődés” folyamán ezeknek a kezdetleges élőlényeknek gyökereik, leveleik, virágaik, illetve szemeik, füleik, gyomruk, emlőik, tejük, fullánkjuk és vele kapcsolatban mérgük is csak úgy magától, akarom mondani csak olyan magától értetődő „fejlődéssel” is keletkezhettek.

Az élettelen anyag, a természetben található vagy száz elem s ezeknek számtalan vegyülete, akár szilárd, akár cseppfolyós, akár légnemű állapotban leleddden, az anyaggal kapcsolatos erők: a gravitáció, az elektromosság, a mágnesesség, a kohézió, a légnyomás, a radioaktivitás és hasonlók segítségével nem lesz képes soha arra, hogy célra törekedjék és a viszonyokat úgy legyen képes intézni, hogy céljait el is érje: lehetetlen, hogy gondoskodni tudjon a célja eléréséhez szükséges eszközökről és berendezésekről, a célja elérésének útjában álló akadályok elhárításáról stb.

Ha azonban évmilliók eltelte után, az őslápokban úszkáló ősprotoplazmáknak csak úgy maguktól célszerű gyökerei, leveleik, virágaik keletkeztek és gyümölcsük termett, ha szemeik, melyekkel látni, füleik, melyekkel hallani, gyomruk, melyekkel emésztetni, emlőik, melyekkel kicsinyeiket táplálni tudják, keletkeztek, akkor ez történt volna. Világos tehát, hogy mindezt nem lehet elintézni azzal, hogy elnevezzük a „fejlődés” törvényének.

Tény, hogy a tölgy magjából tölgy, az elefánt petéjéből elefánt keletkezik, tehát az a mag, illetve pete fejlődőképes s már eleve magában foglalja azt a képességet, hogy majdan célszerű gyökerek, levelek, virágok, gyümölcs, látó szem, halló fül, emésztő gyomor, tejet termelő emlő lehessen belőle, ámde ezzel még nincs elintézve semmi.

Ez a makk, vagy ez az elefántpete ugyanis egy olyan tölgyfától, illetve elefánttól származik, amelyben ezek a célszerűségek már megvannak, tehát egyik is, másik is csak azt származtatta át, amivel már bír. Ámde az őstermészetben a káoszból kilódult, majd izzóból kihűlt Földön keletkezett protoplazmából, illetve kezdetleges egysejtű élőlényből véletlenül vagy csak úgy taláломra semmiképpen se fejlődhettek ki a későbbi célszerű és céljaikat elérő gyökerek, levelek, virágok, illetve látó szemek, halló fülek, az ételt megemésztő gyomrok, a magzatokat tápláló emlők, melyek akkor még a Földön teljesen új, ismeretlen dolgok voltak.

A már meglévő tölgyfa termelhet makkot, a már meglévő elefánt petét, melyben benne van a fejlődés elve s melyből – ha megfelelő körülmények közé kerül – fejlődhet tölgyfa vagy elefánt, de a Föld őskorában, akkor, mikor még nem volt itt élet, nem keletkezhetett csak úgy magától élet, vagy ha igen, akkor se fejlődhetett az egysejtűből millió célszerűséggel rendelkező faóriás, vagy látó, halló, emésztő, bonyolult idegélettel bíró és szaporodó, a maga célszerűségeit utódainak továbbadó emlős. A már meglévőt lehet továbbadni, de hogy keletkeztek az elsők? Véletlenül semmiképpen se, hiszen jobban tele van a szervezetünk okossággal, mint bármely ember alkotta gép.

Az, hogy a kihűlt Földön megmagyarázhatatlan módon élni kezdő protoplazmákból jóvendő levelet, gyökeret, virágot, termést, szemet, fület, gyomrot, agyat (melyek mind működni is fognak) magukban foglaló magok és peték „fejlődtek”, kétségtelen bizonyítéka annak, hogy nemcsak a természet és törvényei vannak, hogy a természetén kívül más is volt már, az

őstermészet idejében is. Ha nem lett volna, a protoplazmák nem kezdhették volna el az úszkálást, és ha mégis elkezdtek, semmiképpen se fejlődhetek volna belőlük olyan növények és állatok, melyek bonyolult vegyi folyamatokat végeznek el, látásra, hallásra alkalmas bonyolult szerkezetekkel vannak felszerelve, melyek a természet ezernyi törvénye okos felhasználásával, bámulatos elmésséggel vannak megszerkesztve, hogy elérjék az elübük kitűzött célt. Ezt az őstermészetben keletkezett egysejtű élőlényből magából semmiképpen se tudjuk megmagyarázni, még ha az első élőlény keletkezését az élettelen anyagból meg is tudnánk.

A természet a fejlődése kezdetén nem állt másból, mint anyagból és az anyaggal kapcsolatos erőkből, s minden normális eszű ember tudja, tudnia kell, hogy ezek legfeljebb véletlenül hozhatnak létre valami okosat és célszerűt, de semmiképpen és semmiféle körülmények között se az okosságok és célszerűségek végeláthatatlan láncolatát.

Ha Földünkön csupán a véletlen folytán együttesen még azok az előfeltételek se lehetnek meg, melyekből néhányra fentebb rámutattunk, s melyek együttes meglevése nélkül itt élet sohasem keletkezhetett volna, akkor még sokkal inkább nem lehetséges egyszerű véletlen folytán az, hogy ezen az élet keletkezéséhez szükséges feltételekkel „véletlenül” rendelkező Földön nemcsak növények keletkeztek, hanem ezeknek a növényeknek gyökerei is és olyan gyökerei, melyek ki tudják választani és fel tudják szívni a talajban lévő tápsókat, melyeket „véletlenül” a víz csak azért nem tud kimosni a talajból, hogy ezek a gyökerek megtalálhassák és felhasználhassák őket.

Nem lehet egyszerű véletlen az se, hogy ugyanakkor vannak talajbaktériumok is, melyek szintén lehetővé teszik s nagyon megkönnyítik, hogy a talaj adottságait a növények felhasználhassák s így létezhesse a fejlődhesse.

Csak az anyag s a velük kapcsolatos vakon működő természeti erők csak úgy véletlenül a növények leveleit se hozhatták létre klorofilljükkal és ezernyi célszerűségükkel, hogy a növény „lélegzését” bizonyítsák, annál kevésbé a virágaikat színpompájukkal és illatukkal, magjukkal és gyümölcsükkel s a terjedésüket előmozdító különféle szerkezetekkel és ezernyi más célszerűségükkel.

Ha Isten nincs, akkor ez a sok okosság mind csak véletlenül keletkezhetett, ennyi véletlent pedig még egy örült se hihet el. Ez az oka, hogy még a hitetlenek is „fejlődésről” kénytelenek beszélni. Az élettelen és öntudatlan ősköd azonban Isten nélkül nem „fejlődik” és nem is „fejlődhet”, hiszen fejlődésen öntudatos cél felé törekvést értünk, amire az anyag és a vele kapcsolatos erők, tehát az ősköd csak akkor képes, ha értelmes lény irányítja és vezeti. Vajon a káosz, a rendetlenség tud-e létrehozni liliumot, szemet vagy agyat? Vajon a rendetlenség fejlődik-e? Vagy fejlődik-e már csak az elektromosság is ember, mérnök nélkül? Lesz-e belőle magától dinamó?

Abból a márványból, mészkőből, agyagból (a téglák anyaga), a homokból, mészből, fából, vasból és rézből, amelyből Országházunk készült, soha nem lehettek volna termek, lépcsők, ablakok, ajtók és párkányok, egészben pedig egy hasznos, tartós, s még látszatra is szép épület, ha mindezt magára hagytuk volna és ha csak a felhasznált anyagok természetes összetartó ereje (kohézió), súlya (gravitáció), keménysége működött volna és ha csak a szél (néha orkán is) fújta volna, időnként az eső és hó csapkodta volna, a villám és a fagy feszítő ereje rombolta volna az egy helyre került anyagot, de semmiféle ész vagy intelligencia és akarat nem avatkozott volna bele a sorsába.

Még az is lehetetlen, hogy ennyiféle anyag véletlenül kerülhetett volna egy helyre. Emberi beavatkozás nélkül a vas és a réz ottmaradt volna a föld mélyében, a fa a hegyek tetején és oldalain az erdőkben, a homok az alföldi pusztákon, vagy ha nem, akkor legfeljebb egy-egy kidöntött fát sodort volna le a szél vagy az áradás a hegy lábához, hogy ott elrothadjon, egy-egy márvány- vagy mészkő tömb csúszott volna le szintén csak a hegy lábáig. De az a

sok ezer tonna különféle hasznos anyag semmiképpen se került volna ide a pesti Duna partjára, éppen oda, ahol a magyar nemzet Országházat akart, a márványból sohase lettek volna lépcsők és szobrok, a vasból vagy rézből kilincsek, csatorna és ajtósarok, a homokból malter, a fából ajtó, ablakkeret, faburkolat, pad, szék, padló és parkett.

Mivel azonban az akkori magyar kormány és Steindl agya, illetve egyénisége, esze és akarata beleavatkozott a dologba, azért lett belőle fejlődés: előbb csak terv és tanácskozás, aztán intézkedések és megrendelések, aztán márvány és kőfejtés, fakivágás és feldolgozás, homok- és mészhordás, téglavetés és betonkészítés; kőművesek, ácsok, asztalosok, lakatosok százainak hónapokon át való munkálkodása, s végül a hatalmas, szép s hasznos épület létrejötte.

Itt is fejlődés történt, csak sokkal kisebb arányú és közel se olyan bonyolult, mint a természetben. De ahogyan képtelenség arra még csak gondolni is, hogy csak az Országházat is a szél és az eső hozta össze és hogy a légkör elektromossága és radioaktivitása, a természetes kohézió, a mágnesesség, a gravitáció természetes működése magától csinált belőle alakatlan massa helyett célszerű szép épületet, épp oly, sőt sokkal nagyobb képtelenség azt elhinni, hogy a hajdani őskőből, mely káosz, tehát buta összeviaskodás volt, csak úgy magától lett a mai célszerű és gyönyörű természet minden fűszála, fája, virága s a velük és életükkel járó minden szín, illat és bámulatos célszerűség, tervszerűség és okos gyakorlatiasság.

Egy növénynek is van annyiféle anyagra szüksége, hogy kifejlődhessen, zöldellhessen, virágozhasson, vitaminos gyümölcsöt és magot teremhessen, mint ahányféle anyagból az Országház épült. Ahogyan tehát képtelenség, hogy ezt az épületet a szél, az eső, vagy a légkör elektromossága hordta volna oda a Duna-partra és csinált belőle hasznos és szép épületet, épp oly képtelenség az is, hogy az élettelen természet erői a véletlennel társulva válogatták össze a talajból, levegőből, esőből és napsugárból a növény életéhez és termékeihez szükséges számtalan alkotórészt (cukor, olaj, méreg, vitamin, illat stb.) az őstermészetben a növények keletkezése idején.

A Hold képe, ha nagyon akarjuk, ráfoghatjuk, hogy emberi arc, a hegyek és a sziklák közt is akadnak olyan alakúak, melyek érdekesek, s rájuk foghatjuk, hogy ehhez vagy ahhoz hasonlítanak. Maga Olaszország is csizmához hasonlít. Ezek az érdekességek maguktól, azaz véletlenül lettek. Ennyinél többre aztán nem is képes a véletlen, azaz a magára hagyott és gondolkodó és terveit megvalósító ész és akaratot nélkülöző természet. Azoknak a csodálatos törvényszerűségeknek a létrehozására azonban semmiképpen se, melyekre a növények életében már rámutattunk, az állatok életében pedig ezután fogunk rámutatni. Aki azt hiszi, hogy mindezt elintézte azzal, hogy a természet „fejlődéséről” beszél, annak szellemi képességei iránt legőszintébb részvétünket kell kifejeznünk.

Kétségtelen, hogy a természet fejlődik, de éppen ez a fejlődés bizonyítja azt, hogy van Isten, mert ez a fejlődés nem származhat az anyagból. Fejlődés, azaz a célszerű kifejlés, az állandó tökéletesedés és előbbre haladás már magában foglalja az eszes irányadót is. Aki tehát elismeri, hogy a természetben fejlődés van, az már azt is elismeri, hogy a természetnek bölcs alkotója és irányítója (tehát Isten) is van. Nélküle a természet nem „fejlődne”, hanem legfeljebb csak annyi történt volna, hogy a Nap egy ideig melegített és világított volna, a bolygók pedig egy ideig forogtak volna körülötte.

A Föld – igaz – kihűlt volna Isten külön beavatkozása nélkül is, utána a gőzök is lecsapódtak volna nélküle is, s a kihűlt lávát, a hegyek oldalát az esővíz porlasztotta volna, s így termőföldet hozott volna létre Isten nélkül is. De a talajátalakító baktériumok már nem származhattak volna (mert ezek már élőlények, tehát a talajból ősnemződéssel nem keletkezhettek), és szerves anyagok se, mert ezek elpusztult élőlények maradványai. Pedig ezek nélkül a föld nem teremhet.

De nem is lett volna kár, ha nem termett volna, mert úgyse lett volna, kinek teremjen, s úgyse lett volna növény s annak gyökere se, mely a talajt kihasználja. Ez ebben az esetben nem fejlődés lett volna, tehát nem tökéletesedés, s egy megszabott cél felé való ésszerű haladás.

A fejlődéshez cél kell, melyet valakinek ki kell tűznie s eszközök és lehetőség e cél elérésére. Csak az ész és akarat együttesen biztosíthatja, hogy az eszközök működhessenek és a kitűzött célt valóban elérjék, ne pedig semlegesen viselkedjenek irányában, sőt esetleg akadályozzák.

Mindehhez az anyag és az anyagi erők egymagukban nem elégségesek, hanem értelem is szükséges hozzájuk, mint természetes uruk és irányítójuk. Ezt az eszes tényezőt látjuk működni a természetben s ezért mondhatjuk róla azt, hogy fejlődik. A fejlődő természet azonban semmi más, mint egy eszes és akarni tudó lény, az Isten irányítása és vezetése alatt lévő, nem pedig magában álló természet.

Aki tehát a természet fejlődéséről beszél, már el is ismerte az Istent. Hogy sokan ugyanekkor azt hiszik, hogy – éppen ellenkezőleg – feleslegessé tették és megcáfolták vele, az csak együgyűségüket bizonyítja. Hogy ebben az együgyűségben egyesek egyenesen műveltséget és tudományt látnak, az kellemessé, sőt előkelővé teszi ezt az együgyűséget, de viszont annál szerencsétlenebbé.

Ha ugyanis valaki már olyan szerencsétlen, hogy együgyű, sokkal hasznosabb lenne rá nézve, ha mindjárt ki is csúfolnák érte, mert akkor legalább észre térne. Így azonban, mikor tömjénezést és nagy műveltségének magasztalását kapja helyette cserébe, mivel a tömjénezés kellemes neki, nem tér észre, még ha egyébként hajlama lenne rá, mert a józan gondolkodás törvényei nem egészen ismeretlenek előtte.

Még ha azt el is hihetnénk, hogy az élettelen anyag hozta létre az életet, azt még akkor se hihetnénk el semmiképpen se, hogy csak maga az anyag egyúttal bámulatosan bonyolult szerkezetű, működő, sőt magukat még karban is tartó gépezeteket is létrehozott.

Gépek nem keletkeznek maguktól, de véletlenül se, sőt a tapasztalati igazság az, hogy a természetben még az eszes embertől már létrehozott gépek is idővel tönkremennek, elromlának, megszűnnek működni. Mihelyt az ember létesítményét létrehozta és az ő célszerű működése ezzel befejeződik, alkotása, a gép ettől kezdve már csak kopik, használódik, mindig kevesebbet ér, mindig célszerűtlenebb lesz, végül teljesen használhatatlanná válik.

Az előrehaladás, a fejlődés, a mindig tökéletesebbé válás csak addig tart, amíg az eszes lény, az ember működése is tart. Mihelyt ez megszűnik s az ember abbahagyja munkáját, akár azért, mert már elérte, amit akart, akár, mert közbejött idegen tényezők akadályozták meg folytatásában, attól kezdve a célszerű alkotás lassan ismét kezd visszasüllyedni abba a tehetetlenségbe, esetlegességbe és célszerűtlenségbe, melyből az ember kihozta és amely az anyaggal vele jár, s egyik fő ismertetője. A magára hagyott természetben tehát a fejlődésnek éppen az ellentéte megy végbe.

Amíg készült az Országház, amíg Steindl esze és akarata működött, mindig szebb, mindig nagyobb, mindig célszerűbb, mindig impozánsabb lett az épület. Addig haladt a munka, addig fejlődés történt. Mikor aztán elkészült, az építész szerepe befejeződött és a kész munkát, a megvalósított tervet átadta megbízóinak, attól kezdve az Országház kopik, vénül és mindig kevesebbet ér. Ha karbantartják, időnként javítják, tatarozzák, tetejét javítják, vakolják, cserepezik – de ez mind újabb emberi, tehát eszes munkát kíván –, meg tudják hosszabbítani az alkotás létét, ki tudják tolni azt az időtartamot, ameddig meg tud felelni annak a célnak, melynek szolgálatára készítették, de előbb-utóbb így is csak eljön a végleg céltalanná, használhatatlanná válás ideje.

Jól láthatjuk ezt a folyamatot az omladozó várakon. Eleinte még lakhatók, később már csak az egyik szárnyuk. Eleinte még a tetők is megvannak, később már csak a falak. Eleinte

még a faalkatrészek, ajtók, ablakok is szolgálnak, később már csak az, ami kőből épült, eleinte még 10-20 méter magas falak, tornyok állnak, később falai már csak alig állnak ki a földől, a legvégén pedig csak akkor lehet megállapítani, hogy itt valaha vár is volt, ha a földben ásunk.

Láthatjuk tehát, hogy célszerűt, például lakás vagy védelem céljára szolgáló épületet nemcsak magától nem hoz létre a természet, hanem csak a természet ellenére kifejtett munkával (a buta, vak természet ellenállásának legyőzése a munka, ezért kell hozzá hosszabb, rövidebb erőfeszítés) tudja csak létrehozni a föld eszes lakója. Mikor már célszerű alkotását létrehozta a természet erői ellen, akkor is állandóan gyámolítania kell az eszével, sőt fizikai erőfeszítésére is szükség van az anyag tehetetlenségének és így szükségképpen minden célszerűvel való természetes ellenkezésének legyőzésére. Ugyanúgy küzd létfenntartásáért és védekezik a természet erőinek rombolása ellen a növényi és állati szervezet is, mely szintén eszes lény működésének eredménye. Így se tudja elkerülni a célszerű alkotás, hogy előbb-utóbb olyanná ne váljék, mint amilyen az anyag, és mint amilyen maga a természet is: céltalanná, tehetetlenné, minden olyannak, ami célt szolgált s öntudatosan hasznót hajt, ellentétével s így ellenségével.

S ha ez a sorsa az ember alkotta célszerű épületeknek, melyek mozdulatlanul állnak, még sokkal inkább ezt kell mondanunk a szintén ember alkotta, működni képes gépekről (az emberen kívül más ki is tudna gépeket csinálni a természetben), amelyek élettartama s vele működési képessége még az épületek tartósságánál is sokkal rövidebb idejű. Ha a gép elkészült, és ha sikeresen készült el, mert működik, akkor is már új korában is embert kell melléje állítani.

Hiába van ugyanis az ember esze, tehát a célszerű működés lehetősége belefektetve a gépbe, azt már magától nem tudja a gép, mikor kell elindulnia, mikor kell megállnia, milyen ütemben, milyen sebességgel kell működnie, hogy hasznót hajthasson. Különféle automatikus berendezésekkel még ezt is mechanikussá tehetjük, ámde olyan gépet ember még nem csinált és nem is fog csinálni, amelyhez sohase kell gépész, mely működését a pillanatnyi adottságoknak megfelelően önmaga szabályozza, a feldolgozandó anyagot a gép rendelkezésére bocsássa, a már feldolgozottat elvigye onnan, önmagát olajozza, az állandóan adódó működési hibákon segítsen, az elhasználódott alkatrészeket maga cserélje ki újakkal stb.

A gép mindenképpen kopik, mindig kevesebbet ér, mindig kevésbé felel meg céljának, végső bedöglése is előbb-utóbb elkerülhetetlen. A bonyolult gépek, ha e természetes folyamatot nem ellensúlyozzuk, idő múltával mindig egyszerűbbekké válnak, mert hol ez, hol az a kényesebb berendezésük mondja fel a szolgálatot és válik használhatatlanná, ha az ember újabb meg újabb közbelépésével a hibát ki nem javítja.

Aki nem folyamodik óráshoz, annál mindennapos dolog, hogy az ébresztőórája, mely azelőtt járt is és csengetett is, később már csak jár, de már nem csenget, az állóórája, mely azelőtt újkorában az órákat is ütötte meg a negyedeket is, később már csak a negyedeket üti, s míg új korában pontosan vert, később már esetleg mindig három perccel később ver a rendes időnél.

Az is mindennapos dolog, hogy a rádiónk, mely azelőtt mindig tisztán szólt, később már recseg, s hatásköre is mindig szűkebb lesz. Nekem is volt olyan bonyolult nagy vevőgépem, amellyel később már csak Budapestet lehetett fogni.

Ki látott azonban olyan rádiót, amely a fejlődés képességével bír, mint állítólag a természet Isten nélkül, s ezért először, tehát új korában fogja csak Pestet, s csak vagy húszévi használat után tér át a fejlődés magasabb fokára s terjeszti ki működését minden gyári beavatkozás nélkül, csak úgy magától a rövid hullámokra is? Vagy amely újkorában recseg és csak évek múlva kezd tiszta hangot adni, eleinte bűgásával zavarja a vételt, s csak később jut el a fejlődésnek arra a fokára, hogy már nem, s amely – teringgetté! – később még varázsszemmel is rendelkezik, noha mikor a gyárból kijött, még nem volt neki, végül pedig valóságos zene-gép lesz belőle?

Vagy kinek volt már olyan órája, amely újkorában csak járt, de akkor is rosszul, tíz év múlva már pontosan járt, húsz év múlva már csöngetett is, ha akartuk, harminc év múlva ütni is kezdett, mégpedig eleinte csak negyedeket, negyven év múlva már az órát is, fél század múlva minden negyedkor már azt is elütötte, hogy hány óra múlt, sőt százéves korában már nem is naponta, hanem csak havonta kellett felhúzni, ötszáz év múlva pedig az atomrombolásból származó radioaktív erők titokzatos működése miatt csak úgy magától, már mindig automatikusan fel is húzza magát? Ilyen lenne ugyanis a fejlődő óra.

Amilyen képtelenség ez, olyan, vagy ennél is nagyobb képtelenség a magától fejlődő természet. Hiszen a már kész óra is a természet egy része, annak anyaga, és rajta is épp úgy a természet törvényei érvényesülnek, mint a természetben bárhol másutt. A magára hagyott, az eszes lénytől nem kormányzott természetben nincs és nem is lehet fejlődés, de igenis van visszafejlődése annak, ami célszerűséget Isten vagy az ember belevetett. A természet tehát egyenesen ellensége, lerontója, közömbösítője a célszerűségnek, tehát a fejlődésnek.

Fejlődés a természetben csak addig van, míg Isten vagy ember, azaz az eszes létezők ezt, a természet ellenkező tendenciája ellenére, keserves munkával létrehozzák. (A „keservesség” természetesen csak az ember munkájára vonatkozik, mert Isten nem keservesen dolgozik, sőt Isten nem is „dolgozik”, mert e szó fogalmához már hozzátartozik a keservesség. Isten „mondotta”, hogy legyen és lett.)

De ezen isteni vagy emberi alkotásokkal szemben a természet mást se csinál, minthogy igyekszik ezt a célszerűen működő gépezetet, mint egy tőle teljesen különböző világba tartozó, nála sokkal magasabb rendű lény köréből kiküszöbölni, ami előbb-utóbb mindig sikerül is neki.

A magára hagyott természetben ezért sohase fejlődés (evolutio) van, hanem devolutio, rombolás; annak, amit az ember célszerűvé tett, ismét célszerűtlenné tevése.

Még az Isten alkotta célszerűségekkel is így tesz a természet, éppen csak az a különbség, hogy ez a munkája nem olyan sikeres, mint az alkotásokkal szemben. De azért így is micsoda erdőrengetegek kerültek már a föld alá s pusztultak el (a föld gyomrában található szén mind így keletkezett); hány állat és ember célszerűen működő szervezetét pusztította már el a föld-rengés és más természeti katasztrófák; sőt még a természet hétköznapijaiban is mennyi megtermelt virágpor és pete pusztul el anélkül, hogy a megfelelő élőlény, ami rendeltetése volt, létre tudta volna hozni!

Fejlődésre csak eszes lények képesek. A fejlődés az ő életük ismertetőjele. Látjuk is az emberiség történetében. Milyen viskókat tudott csak összetákolni az ember az őskorban, s milyen felhőkarcolókat épít jelenleg! Milyen kezdetleges kordékon közlekedett az őskorban, s milyen autói, hajói és repülőgépei vannak jelenleg!

Régen a marha faggyúját égette és használta fel a sötétség elűzésére, ma egy gombnyomásra egyszerre milliónyi vakító fény gyullad ki a világvárosban. Régen vitorláson közlekedett, ma úszópalotákon, de tud a tenger alatt is. Milyen volt fél ezer évvel ezelőtt Gutenberg nyomdája, s milyen ma a nyomdája egy világlapnak! Milyen gépen repültek át fél századdal ezelőtt a La Manche csatornát, s milyen repülőgépeink vannak ma!

Ámde annak ellenére, hogy a természet a fejlődés fogalmát nem ismeri és nem is ismerheti, mert ahhoz ész kell, sőt a természet egész munkája abban áll, hogy még az ember alkotott célszerűségeket is lerontsa, mégis azt látjuk, hogy a természet fejlődött, sőt talán még ma is fejlődik. Először csak egysejtű élőlényeket tudott létrehozni, évezredek múlva – állandó, következetes fejlődéssel – már bonyolult szerkezetű gyomrokkal, agyakkal, szemekkel, fülekkel ellátott állatokat és gyökereikben és levélzetükben bámulatos kémiai műveleteket elvégző fákat.

Mindez azonban csak annak fényes bizonyítéka, hogy itt nem a természet egymaga működött, hanem a természet urának, a Teremtőnek a bölcsessége is olyan formán, mint mikor a mérnök a természet anyagából és az anyaghoz kötött természeti erők törvényeinek kilesésével és felhasználásával gépeket, mégpedig mindig bámulatosabb gépeket hozott és hoz létre. A kettő közötti különbség csak az, hogy Isten – értelme és teremő ereje végtelenségének megfelelően – nem külön-külön és újra meg újra avatkozva bele a természet mechanikus folyásába hozta létre a kezdetleges élőlények után a magasabb rendűeket és mindig bonyolultabbakat, hanem ahogyan például az ember mai petéjében, csírában benne van már az egész ember, tehát jövődő gyomra is, agya is, szeme is, füle is, idegei is, tehetsége, hajlamai, terheltségei, jó tulajdonságai s bűnös hajlamai is, abban az első élő sejtben, melyet a Föld kihűlte után először megteremtett az Isten, csírában talán már benne volt az összes későbbi magasabb rendű növény és állat összes faja gyökérzetükkel, leveleikkel, virágaikkal, célszerűségeikkel, gyomrukkal, szemükkel, fülükkel, idegeikkel, agyukkal, esetleg talán még az emberi testtel is együtt.

De éppen az, hogy a természet inerciájával (tehetetlenségével), sőt a célszerűségeket állandóan romboló, a fejlődést mindig akadályozó természetes és szükségszerű működésével szemben itt éppen ellenkezőleg, haladást, tökéletesedést, felfelé menést, azaz fejlődést tapasztalunk, kétségtelenül bizonyítja minden gondolkodó ember számára, hogy itt nem maga a természet, hanem a természet eszes Ura működött s egyedül ez az oka, hogy a természetben a rombolással szemben az anyag adottságaival ellenkezően fejlődést, haladást látunk.

Láttuk, hogy maga a természet Isten nélkül még az első egysejtű, tehát egészen egyszerű élőlényt se hozhatta létre. Hogy hozhatott volna hát létre olyan élőlényt, mely egyszerű, kicsiny és igénytelen volt ugyan, de fejlődésképes, s kicsiből, egyszerűből, igénytelenből mindig célszerűbb, mindig magasabb rendű, mindig tökéletesebb lett, mert csírájába már bele volt oltva a későbbi gyökerek, levelek, virágok, szemek, fülek, gyomrok, vesék, idegek, agyak minden bonyolult célszerűsége is?

Nem véletlen, hogy ez a bámulatos fejlődés azután kezdődött meg a természetben, mikor Isten már beleavatkozott működésébe azzal, hogy az első élőlényt megteremtette. Az első élőlényhez is Isten kellett, és ahhoz az első élőlényhez, mely ilyen fejlődésre volt képes, sokkal inkább Isten kellett. A víz, a levegő meg a kihűlt láva ilyen lényt nem hozhatott létre.

Aki azonban azt gondolja, hogy mindezt elintézte annak megállapításával, hogy a természet fejlődik, az éppen olyan ostoba, mint az, aki természetesnek veszi, hogy igénytelen kis néprádiója idők múltával világgevővé, sőt zenegéppé fejlődik a szobájában, egyszerű zseborája pedig zenélő órává fejlődik majd a zsebében.

Bámulnunk kell tehát azt, hogy a XX. századnak műveltségére oly büszke embere olyan együgyű tud lenni, hogy ezeket a hihetetlen dolgokat rendületlenül hiszi, és minél műveltebbnek tartja magát, annál rendületlenebbül hiszi, sőt lenézi és elmaradottnak és ostobának tartja mindazokat, akik ezt vele együtt nem hiszik. Még sajátságosabb, hogy azok, akik ennyire ostoba hitre képesek, mégis szentül meg vannak róla győződve, hogy ők hitetlenek, és éppen azokat nevezik lenézően hívőknek, akik ennyire bárgyú hitre nem képesek, mert az eszük s műveltségük tiltakozik ellene.

Elhisszük mi is, hogy a természet fejlődik. El is kell hinnünk, hiszen látjuk, mert bizonyítják a Föld rétegei. De viszont mi az eszünkkel ellenőrizni is szoktuk azt, amit látunk s ezért az eszünk az, amely mondja, hogy ez a fejlődés nem egyszerűen a természetnek, vagyis az ősköd fejlődése, amely képességgel maga ruházta fel magát, hanem egy, az ősködöt is teremő, értelmes és végtelen lény műve. Nem lehet másé, hiszen tele van ésszel, melynek magában a természetben nyoma sincs, és mert a fejlődés olyan tulajdonság, melynek a természetben éppen az ellenkezőjét látjuk.

A természet maga mást se csinál, mint hogy egymás után rontja le, teszi tönkre annak a fejlődésnek az eredményeit (épületeket, gépeket, csatornákat, gátakat), melyeket az Isten képére alkotott eszes lény, az ember alkot.

Az a fejlődés, azok a célszerűségek tehát, melyek a természetben megtalálhatók, nem magának a természetnek a létesítményei, hanem a természet eszes alkotójáéi s ezeket annál kevésbé tulajdoníthatjuk magának a természetnek, mert az nemcsak az emberi alkotásokat, hanem a saját maga „fejlődésének” eredményeit, a rajta lévő élőlények szervezeteit is állandóan rombolja, pusztítja (betegség, természeti katasztrófák, halál). A halál is a természet produktuma ugyanis, mégpedig természetes produktuma. Hány állatfaj elpusztult már, mely az őstermészetben még élt! A halál természetes dolog a természetben, de az élet, az első születés éppen nem.

Az állatvilág bámulatos célszerűségei

Ha a növények után az állatokat is nézzük, még jobban bámulnunk kell, mit hozott létre a természetnek ez az annyira magától értetődőnek tartott „fejlődése”. Az állatok tele vannak ösztönökkel, azaz olyan célszerű cselekedeteik vannak, melyek nem tőlük származnak, hanem velük születtek, a szervezetükkel járnak, tehát annak eszes voltát és gondolkodását bizonyítják, aki alkotta őket. Ezek az ösztönök azt is bizonyítják egyúttal, hogy nem alkothatta őket csak a természet, hiszen a természet nem eszes. Ilyesmit egyszerűen a természet „fejlődésével” magyarázni s így mintegy magától értetődőnek venni kétségbeejtő felületesség, igazi gyerekes gondolkodás jele. Mindenegybes állati ösztön Isten létezésének és személyi-voltának is bizonyítéka, mert hiszen az ész kétségtelen nyomait mutatja, tehát csak eszes alkotótól származhat. A természet azonban nem eszes lény. De természetesen az „östermeszt” se volt az.

Ott vannak például a rovarevő énekes-, vagy a mocsári állatokkal táplálkozó gázlómadarak. Ezek a mi éghajlatunk alatt az első télen mind kipusztultak volna, mert télen befagynak a vizek és a mocsarak, a rovarok pedig eltűnnek. Kipusztulásuk azonban célszerűtlen lett volna, hiszen akkor felesleges volt őket megteremteni.

Hogy ez a célszerűtlenség be ne következzen, ezek a madarak vándormadarak, s télre délvidékre költöznek. Vándorlásuk vitán felül célszerű, mert megmenti őket a kipusztulástól.

Itt tehát valaki feltétlenül gondoskodott, gondolt a jövőre. Előre tudta a fenyegető bajt s idejében való okos intézkedéssel elhárításáról is gondoskodott. Hiszen az emberek nem mind és nem egyformán okosak, a vándormadarak pedig, akár a rovarevők, akár a gázlók, egyformán okosak valamennyien s mind ugyanazon a módon érik el a célt, a téli kipusztulás elkerülését.

Azonkívül a vándormadarak maguk még csak azt se tudhatják, hogy nálunk tél is szokott lenni s ilyenkor nincs rovar, s a vizek is befagynak. Hiszen ők telet még nem is láttak. Azt se tudják, mi az. Amelyik látott, megtudta, az el is pusztult, tapasztalatát tehát nem adhatta tovább utódainak.

De egyébként az, hogy a vándormadár el tud repülni délvidékre, ez se tőle függ, hanem attól, aki szervezetét megalkotta és olyannak alkotta, hogy ilyen rengeteg utat is meg tud tenni. Aztán meg honnan tudhatná a madár magától, hogy van délvidék is, hogy vannak olyan vidékek is a földön, ahol soha sincs tél, s honnan tudja még azt is, hogy merre vannak ezek a vidékek?

Azt az ösztönt tehát, amely a vándormadarat szeptemberen délvidékre viszi, az ősködből, a centrifugális erőből, a légnyomásból semmiképpen se lehet megmagyarázni, de természetesen a természet „fejlődéséből” se. Józan ésszel a véletlennek se tulajdoníthatjuk, kivált mikor a természetben millió meg millió ilyen okos „véletlent” találunk. Ezt csak a Teremtő eszes voltából lehet magyarázni. Hogy ez a vándorösztön a viszonyok változásának hatása alatt bizonyos változásokat is mutat, magának a ténynek nagy bizonyító erejét szintén nem rontja le.

De a denevér is rovarevő, télen tehát neki is ki kellett volna pusztulnia, s ő bár repül, délvidékre még úgy se tud elmenni, mint a veréb. De a medvének sincs az erdőben télen enni-valója, se gyümölcs nincs ugyanis télen, se rügyek, se rovarok. Viszont őt még kevésbé küldheti a „természet” telenként délvidékre, mint a denevért.

De azért se ők, se számtalan más hasonló nehézségek elé állított társuk, szintén nem pusztultak ki, mert ők meg téli álommal védekeznek a téli éhség s a belőle következő pusztulás ellen. A hidegvérű állatok ilyenkor szinte élettelennek válnak, sokszor csontkeményre fagynak, a tavaszra mégis felébrednek (mivel ez bizonyára nem tőlük, hanem a szervezetüktől függ, kétségtelen, hogy a teremtetjük akarata nyilvánul meg ebben is, nem az övék).

A medve téli álma előtt igyekszik jól meghízni, egy kis zsírréteget szerezni, s ez annál könnyebb neki, mert a tél előtt, ősszel van a legtöbb gyümölcs, azaz táplálék az erdőben. Az alatt a pár téli hónap alatt pedig, mikor lehetetlen számára az élet, védett helyre visszavonul s mozdulatlanul, lecsökkentett életműködéssel, a képzelhető leggyöngébb szívveréssel és lélegzéssel, tehát a lehető legkevesebb energiát fogyasztva, zsírtartalékból húzza át a telet.

Ez is célszerű. Kétségtelen tehát, hogy itt is gondolkodott és teremtményeiről gondoskodott valaki, de hogy ez a gondolkodó és gondoskodó itt se maga a medve, az még kétségtelenebb. Az pedig, hogy a gondolkodó és gondoskodó nem az ősköd, nem is a centrifugális erő, sem a radioaktivitás, se nem az őstermészet volt, az meg a legbizonyosabb.

Az ürge, a hörcsög és társaik szintén nem tudnak délvidékre vonulni télre, de téli álomba merülni se. Ők viszont úgy bírják ki a telet, hogy aratáskor annyi gabonát halmoznak össze földalatti vackukban, hogy a téli hónapok alatt vígan megélnek rajta. Hogy itt megint nemcsak az ürge ennyire előrelátó, gondos és szorgalmas, hanem az, aki ilyennek alkotta, szintén kétségtelen. Hiszen még ember is hányszor nem képes ilyen előrelátásra és takarékosagra még akkor se, ha már nem egy télen koplalt is a könnyelműsége miatt!

Az ürge tehát csak nem okosabb, vagy nem nagyobb akaraterejű, mint az ember? De ha így lenne, akkor se lehetne mindegyik ürge ilyen kiváló, hanem csak egyik-másik, mint ahogyan az emberek között is csak egyik-másik okos és erős akaratú, de nem mindegyik.

Még jobban elbámulunk azonban, ha azt is megtudjuk, hogy az ürge, a hörcsög még azt is tudja, hogy az összegyűjtött gabona ott lent a földben idő múltán csírázni kezd, ezáltal megromlik, s táplálkozásra alkalmatlanná válik. Hogy ez meg ne történjék, az „okos” állat még ezt is állandó figyelemmel kíséri s a csíráat azonnal lerágja, hogy idejében elejét vegye a bajnak.

No de azt már mégse mondhatjuk, hogy ez is benne volt az ősködben, s a vele járó gravitációban, elektromosságban vagy akármi másban, ami az ősködhöz, az anyaghoz tartozik? S ha mégis még ez is „kifejlődött” belőle, talán nem kell józan embernek külön bizonyítanunk, hogy egyedül az őstermészetből jött ki, hanem még néminemű más kellékek és feltételek is kellettek hozzá? Ekkora ész, ekkora előrelátás és ekkora gondosság ugyanis kissé sok lenne egy ősködtől még akkor is, ha olyan előkelő görög neve van, hogy káosz.

Érdekes, hogy ezzel szemben viszont vannak olyan állatok, például a darazsak, amelyek hímjei és dolgozói minden télen valóban mind ki is pusztulnak. Ezek kipusztulása elé a „természet” nem vet akadályt, mert nincs rájuk szükség. Az anyadarazsak ugyanis megmaradnak, s ezek a faj fenntartására teljesen elegendők. Sőt, ősz végén maguk a darazsak szedik ki a sejtekből azokat az ivadékaikat, melyeknek még nem volt idejük kibújni és elpusztítják őket, hogy utánuk aztán maguk is elpusztuljanak.

Egyik esetben tehát így, a másokban úgy, a harmadikban amúgy, de végeredményben „a természet” mégis eléri célját, mert megmaradnak a vándormadarak is, a denevérek és medvék is, és a darazsak is. De bizonyára nem az ősköd és járuléakai, azaz az őstermészet előrelátása, okossága folytán, s bizonyára nem is csak „véletlenül”.

Maga a természet ugyanis nem okos, hanem buta, mégpedig bosszantóan az, sőt az okossággal nincs és nem is lehet semmi kapcsolata vagy viszonya. Az egyik is egészen más és a másik is. A természet (az anyavilág) nem lehet okos, és aki vagy ami okos, az nem lehet a természet származéka, mert akinek magának nincs esze, az másnak se adhat.

De a madarak vagy rovarok szárnya, a halak úszóhártyája, a méh vagy a mérges kígyó fullánkja s csípése se lehet egyszerűen a lélektelen természet fejlődésének eredménye, mert mindegyik célszerű, a célnak, melyért van, teljesen megfelel és mindegyik a célszerűség egész tömkelegéből áll, melyek csak együttesen érik el a célt. Ha egy részük hiányozna, semmit se érne az egész. Az anyag törvényeinek egész seregét felhasználja ez a tökéletes gépe-

zet, melyet készen kap a tulajdonosa, hiszen tudta és hozzájárulása nélkül fejlődik, mert a hozzávaló képesség benne van már a petéjében.

De melyik ember tud olyan bonyolult gépet csinálni, mely benne van már egy porszemben (a pete, még az elefánt petéje is, még a porszemnél is kisebb). És ezzel a porszemmel nem is kell semmit csinálni, csak várni kell, míg kifejlődik, sőt még a jövőendő állati test fejlődéséhez szükséges anyagok is már helyben vannak és automatikusan rendelkezésre állnak. Később pedig, ha növényről van szó, akkor a gyökere kiszedi a földből, ha állatról, a táplálékból választja ki elképesztően bonyolult vegyi folyamatokkal például azt a bonyolult vegyi összetételt, mely a kígyómérget vagy a növényi mérget jelenti. Vajon ezeknek a kígyómérgekhez szükséges anyagoknak a táplálékból való kiválasztása könnyebben magyarázható-e a véletlenből, mint az Országház anyagának a Duna-partra kerülése megmagyarázható volna ugyanebből a véletlenből?

Vajon hogy lehet megmagyarázni az ősködből, Földünk onnan való kilódulásából, lehüléséből, esőinkből, légnyomásunkból, szeleinkből és elektromos kisüléseinkből (még akkor is, ha olyan kezdetleges gondolkodásúak lennénk, hogy magát az életnek keletkezését meg tudnánk belőle érteni) azt, hogy annak az élettelen anyagokból ősnemződéssel keletkező élőlénynek később például célszerű szárnya, védekezésre alkalmas fullánkja is keletkezett, „fejlődött”, s ráadásul olyan fullánkja, mely még egy hólyaggal is kapcsolatos, melynek tartalmából egy-egy adagot minden csípés alkalmával a megcsípött áldozat vérébe sajtol s e hólyag tartalma „véletlenül” még méreg is, olyan anyag, mely kint, sőt halált okoz az illető állat élete ellen törőnek?

Ez is célszerű, mert védi az állatot, mert ellenségei félnek tőle miatta, de viszont olyan bonyolult védelem és célszerűség, melyet véletlenből vagy valami értelmetlen és megmagyarázhatatlan „fejlődésből” semmiképpen sem lehet eredeztetni.

Mérget még a mi vegyészeink is nehezen tudnak összekotyvasztani, hogy lehet tehát, hogy az állat részére viszont állandóan készen tartja a „természet”, mert az állat egyszerűen a táplálékából tudja kiválasztani? Olyan táplálékból, mely maga nem mérges, sőt az illető állat részére csak jót és kíváncsiasat tartalmaz? Hiszen a mérgeset nem is eszi meg az állat. És mindez az ősködből, a kihűlt lávából, a vízből, a levegőből, sziklaporból, elektromosságból, légnyomásból csak úgy magától keletkezett, akarom mondani: fejlődött?

Nem nagyobb babona-e ez, mint a legelmaradottabb négereké, és elhívéséhez nem kell-e nagyobb hiszékenységgel és gyermetegebb lelkiület (de persze csak észbelileg gyermetege, nem erkölcsileg), mint az ezeregy éjszaka meséinek rendületlen elhívéséhez.

Még ha el is hisszük, hogy az élőlények minden megcáfolt ősnemződés és józan ész ellenére létrejöttek a porból, levegőből, meg persze az őslápokból (hiszen legelőször ott úszkáltak), azt még akkor is nehéz elhinni, hogy később aztán csak úgy magától szívük is keletkezett, akarom mondani „fejlődött”? Az a szívük, mely olyan bonyolult működésű gépezet, hogy rendeltetéséről és működéséről ezeroldalas könyvek szólnak, de azért mégse ismerjük teljesen?

Aztán hogy lehet, hogy véletlenül tüdeje is lett és veséje is, szintén ezeroldalas könyvet megtöltő bámulatos szerkezetével és célszerűségeivel. Aztán gyomra, mája, hasnyála mind-mind ezeroldalas orvosi könyveket megtöltő célszerű berendezéssel? Aztán szeme, a fénytán összes törvényének felhasználásával, lencsével, mely automatikusan domborul és homorul, aszerint, hogy közelre nézünk vagy távolra, és amely nem is kép alakban mutatja a tárgyakat, hanem a maguk domború valóságában, mint a panoptikumban és színesen, és noha két szemünk van, mégis csak egyet mutat?

Aztán hogy lehet, hogy szintén véletlenül és csak úgy magától még füle is fejlődött annak a szerencsés élőlénynek, a hangtan összes törvénye felhasználásával, szintén ezeroldalas

könyvek terjedelmét kitöltően, bonyolult szerkezettel, noha milyen messze vagyunk még attól, hogy minden titkát, csínját-bínját ismerjük? Aztán hogy lehet, hogy agya és idegzete is lett egész ijesztően nagy és bonyolult hálózatával és a maga ezernyi törvényével?

Hiszen mikroszkóp alatt még a bőrünkől csak egy négyzetmilliméternyi is egy egész rengeteg világ idegeinek, véredényeinek és sejtjeinek útvesztőjével! Pedig semmi sincs ott hiába, mindennek megvan az oka, rendeltetése és haszna. Mind működik, mind csinál valamit s mind olyat, amire szükség van. Magában az emésztés folyamatában is van legalább egymilliárd célszerűség.

Az állati szervezetekben olyan gépezetekkel állunk tehát szemben, amilyen bonyolultakat ember még nem alkotott, s ráadásul az állati szervezet minden gépe olyan, hogy karban is tartja magát, hiszen 70-100 évig elműködik, s a közben adódó kisebb hibákat ő maga is javítja. A káros baktériumok ellen hőmérséklete felfokozásával, lázzal, a gyomorrontás ellen étvágytalansággal, a test megsérülése, sebek esetén új sejtek alkotásával, a nagy meleg ellen izzadással, mely párolgásával hőt von el, a nagy hideg ellen didergéssel és fogvacogással, tehát meleget fejlesztő önkéntelen mozgással, a vérbe jutott méreg ellen antitoxinok termelésével védekezik stb.

S mindez csak úgy magától, illetve az ösködtől?

Még ha azt elhihetnénk is, hogy az ösködből élet keletkezhetett, akkor is hogyan keletkezhetek egyedül az anyagból az életen kívül még ezek a bámulatos, működő és magukat még karban is tartó gépek? Gépek nem keletkeznek maguktól a természetben, de véletlenül se, de tapasztalati igazság, hogy még a meglévő gépek is idővel elromlanak. Néha még el se indulnak. De ha mennek is, mindig gépész kell melléjük.

Mindennapos dolog, hogy a bonyolult gépek mindig egyszerűbbé válnak, mert hol ez, hol az a kényesebb berendezésük romlik el. Csak az ösköd, a mi áldott természetünk olyan boszorkányos ezermester, hogy először csak egysejtű élőlényeket tudott létrehozni, évezredek múlva azonban – állandó és következetes „fejlődéssel” – már bonyolult gyomrokat, agyakat, szemeket, füleket produkált? Sajátságos, hogy az emberek ezt el is hiszik neki, sőt éppen azt tartják ostobának és elmaradottnak, aki ezt nem hajlandó elhinni. Még sajátságosabb, hogy akik ilyen ostoba hitre képesek, mégis „hitetleneknek” nevezik magukat, s éppen azokat nevezik lenézően „hívóknak”, akik ennyire bárgyú hitre nem képesek.

Hát hiszen mi is elhisszük, hogy a természet fejlődik. El is kell hinnünk, mert hiszen látjuk, mutatják a Föld rétegei. De mi sajnos nem tudjuk a dolgot egyszerűen csak azzal a „fejlődéssel” megmagyarázni, mely, ha a képesség az ösködben már benne volt, s amelyet ez az ösköd önmagának adott, hanem csak a hatalmas és végtelen Isten mérhetetlen bölcsességével tudjuk megfejtetni, de még így is elámulunk tőle és térdre borulunk az előttünk megnyilvánuló végtelen értelem és erő előtt. Ezek a mi hitetlenjeink azonban mindent egyszerűen csak a természet fejlődésének tulajdonítanak s ráadásul még így se csodálkoznak rajta. Nekik minden a lehető legtermészetesebb.

Egy vízcseppben az élők valóságos világa van a mikroszkóp alatt, tele a célszerűségek seregével. Ez a világ a természetből, tisztán csak annak erejével nem keletkezhetett, hiszen élő világ van benne, a természetben pedig nem élt eleinte semmi, jó ideig még a Föld kihűlése után se. De esze se volt a természetben senkinek, aki célszerűségeket hozhatott volna létre, pedig még a vízcsepp kis élőlényeinek szervezete és életműködése is tele van célszerűségekkal.

Isten nélkül még azt se lehet megmagyarázni, hogy a rovarok a levelek alsó felére rakják a petéiket. Kétségtelenül célszerű dolog ez, mert így az eső nem tudja onnan őket lemosni, de bizonyára nem a rovarok bölcs előrelátásából történik. Ha pedig valaki elfogultsága egész addig menne, hogy inkább okos rovar tétélezzzen fel, mintsem Istent, azt kérdezzük tőle, hogyan lehet, hogy még az állatok közt is az utolsók közé tartozó rovar is egyenesen okosabb,

mint az ember (mert igen sok ember nem lenne ilyen elővigyázatos), s ráadásul még kivétel nélkül minden rovar ennyire okos? Hogyan, hogy a rovarok közt nincsen még gyenge tehetségű se? Gyenge tehetségűek csak az emberek között vannak. A rovarok közt mindenki zseni? A tudatlanság csak az emberek kiváltsága? Náluk még a kaosz is különb, mert hiszen a rovar ezt az okosságát tőle kapta. Ha egy hernyó leesik arról az ágról, melyen mászik, azonnal hálót bocsát ki testéből, s ezért nem esik le, hanem azon lóg. Kaphatta-e a hernyó ezt a célszerű berendezését az ősködtől? Lehetett-e abban ilyen „fejlődésre” képesség?

Hát az meg milyen célszerű, hogy ha gyermeke születik, az anya tejet választ ki? Ebben a tejben egymagában van vagy millió célszerűség, mert hiszen megvan benne minden: víz, zsír, fehérje, keményítő, vitaminok, ami csak a magasabb rendű állat fenntartására szükséges, s ráadásul könnyen emészthető alakban s még édes is. A rögtön a szülés után keletkező tejben ráadásul még olyan anyagok is vannak, melyek még az újszülött belei kitisztítására is alkalmasak, s ezért más tejjel nem is pótolhatók.

Hogy lehet mindezt megmagyarázni egyszerűen csak a természet „fejlődésével”? Ne felejtjük ugyanis, hogy itt a Föld kihülés után még egy sejt, még egy protoplazma se volt. És ha logikátlanságunkban mindenáron azt állítjuk, hogy az őskori lápokban legalább a vírusokhoz hasonló, egész különlegesen alsórendű lények mégis keletkezhetek, akkor se tudjuk megérteni, hogy keletkezhetek belőlük később magasabb rendű állatok is szemmel, füllel, gyomorral, szívvel, tüdővel, idegrendszerrel és csecsemők részére tejjel és ilyen célszerűen összeállított tejjel? Csak úgy maguktól: „fejlődéssel”? Ha az őstermészet mellett még Isten is volt és van, akkor értünk mindent; ha csak az anyagvilág, semmiképpen se érthetjük a dolgot.

A pók tudvalevőleg hálót sző és ez a háló rendkívül célszerű, mert a pók vele keresi kenyerét: beleakadnak a legyek és más bogarak. Hogy lehet ezt megmagyarázni a természet vak, ész nélküli működéséből? Hogy „fejlődhetett” hálót szőni nem tudó rovarból az ésszel meg nem áldott természet erejéből hálót szövő pók? Nem kell-e világosan látnia mindenkinek, hogy itt a „fejlődés” szó a természetén kívül, melyet csak eszközül használt, még egy eszes teremtet is feltételez, mert hiszen a természet csak anyagból és a vele kapcsolatos erőkből (fény, hő, elektromosság, mozgás, radioaktivitás, mágnesesség stb.) áll, ezek pedig magukba véve épp úgy nem tudnak fejlődni, azaz célszerűen s valami okosat létrehozóan alakulni, mint ahogyan a szél, az eső, az égiháború, vagy a gleccserek magukban véve sem hozhatnak és nem is hoznak létre semmi okosat és célszerűt. Ha igen, legfeljebb nagy kivételesen, tudtuk nélkül s véletlenül. De szemet, gyomrot, tejet véletlenül semmiképpen se lehet létrehozni, mert ahhoz ezek túlságosan is bonyolultak. Sokkal bonyolultabbak, mint a mi fényes Országházunk, pedig a szél bizonyára azt se tudta volna összefűjni, se az eső összemosni.

De ugyanilyen bonyolult a pók hálószővási módja is. A hozzá nem értő nem is gondolja, mennyi minden célszerűség és okosság van itt is felhalmozva. Először is honnan veszi a pók azt az anyagot, amelyből a háló áll, mely ragadós, nyújtható, tapadós és vízmentes, szélnek, húzásnak ellenálló? Ezt az anyagot a szövőmirigyek választják ki. Hogy keletkeztek szövőmirigyek az őslápokban úszkálható, vírusszerű, egészen kezdetleges élőlényekből?

Ha azt mondom, hogy ez a természet „fejlődése”, ezzel igazán nem magyaráztam meg semmit, mert a magyarázatot nem lehet névvel helyettesíteni, kivált mikor a név egészen ostoba is, mert hiszen a fejlődés egy meghatározott cél elérése felé haladást jelent, a természet pedig, mely csak anyag és erő, célt nem is ismerhet és afelé tudatosan nem törhet. Ha mégis tör, világos hogy nem a természet, hanem egész más valaki az, aki e cél felé tör, s e közben a természet erőit csak felhasználja.

A buta, a vak természet – márpedig az ősköd, a kő, a talaj, a víz, a levegő s minden, ami belőle lehetett, buta és vak és magában véve buta és vak a légnyomás, a kohézió, az elektromosság és a radioaktivitás is – sohase hozhatott létre egyes rovarokon szövőmirigyeket, me-

lyek hálót tudnak kiválasztani, kivált, ha tudjuk, hogy a pók egyszerre 400 szálát is tud kiválasztani (ennyi szövőcsatorna van a testén), egy-egy pókhálósál tehát egyszerre négyszáz különálló szálból van összesodorva. (Természetesen nem működik mindig egyszerre mind a négyszáz, s vannak vékonyabb szálak, melyek kevesebb szálból állnak.) De aztán a pókháló elkészítéséhez, rögzítéséhez, alakjához is ész kell, mert kétségtelenül az is célszerű és gyakorlatias. Hát ez az egész megint kitől származik?

A póknak, mely hálója rejtett helyen várja a zsákmányt, még telefonszerű készüléke is van. Az egyik szálnak ugyanis az a rendeltetése, hogy amint egy rovar beleakad a hálóba, megrezdülésével a pókot értesítse az eredményről. Ekkor előront, újabb fonalakat bocsát ki testéből s ezt most már abból a célból teszi, hogy vele az áldozatot összekötözze s védekezésre képtelenné tegye. De azért biztonság okáért áldozatát még el is bódítja (ehhez méreggel is rendelkezik), mielőtt felfalja. Ez megint csak újabb célszerűség, mely természetesen nem fejlődhetett ki csak úgy magától az ősködből, se a kihűlt lávából, se a fényből vagy hőből, de vírusokból vagy baktériumokból se, ha csak valaki – eszes lény – a lehetőséget, a céltudatos-ságot, a tendenciát bele nem teremtette.

Tessék elolvasni egy méhészeti szakkönyvet. A bámulatos célszerűségek és okosságok egész tömkelegét tudhatjuk meg belőle a méhek, az egészen alsórendű rovarok életében. Szó se lehet róla, hogy ők maguk lennének ennyire okosak. A méh hátsó lábai valóságos virágporgyújtó készülékek kefével és kosárral. A méh szeme kettős szem, s egyenként mindegyik még külön „csekély” 3500 egyszerű szemből áll. Hogy jöhetett ki ez a bonyolult készülék az őslápból s milyen örültség ezt egyszerűen csak a természet „fejlődésével” magyarázni.

Aki csak egy cseppet hajlandó gondolkodni és tárgyilagos lenni, annak ez a „fejlődés” szó egyet jelent Isten létevel. Az effajta „fejlődés” csak azért olyan könnyen érthető a modern „művelt” hitetlen számára, mert az élőlények világa ma már megvan és régen megvan már az a mag és pete is, melyben ez a fejlődőképesség már évezredek óta el van raktározva. De hát ez az első élőlény keletkezésekor, a Föld kihűlése után nem volt és nem is lehetett még meg. Hogy keletkezhetett hát a legelső, és hogy lehet, hogy a legelső ilyen bámulatos fejlődőképességel bírt?

A méhek a legbiztosabb időjósok a méhészt számára. Ha szép, derűs idő van s méhei mégse hagyják el kaptárukat, nem mennek gyűjtő útra, tudja, hogy hamarosan eső lesz, tehát a jó idő csalóka. Viszont ha álmos, borús idő van, de méhei mégis útra kelnek, tudja, hogy hamarosan kitisztul az ég, s megjavul az idő.

Mivel lehet megmagyarázni, hogy ezt a méhek megérik? Az őslápból és a vírusokból semmiképpen se. S ha mégis onnan „fejlődött” ez az érzék, csak úgy fejlődhetett, mint egy műpark, vagy az Országház, azaz olyan valakinek az irányításával, aki okos volt, de hatalommal is bírt mindannak létrehozására, amit az eszével megtervezett.

A mézet a méhek természetesen nem nekünk gyűjtik, hanem petéikből kikelő lárváiknak. Ezek részére rakják megint csak bámulatosan célszerű, szabályos hatszögű sejtjeiket. (Há-nyan tudnak szabályos hatszöget szerkeszteni még Budapest lakosai közt is, pedig itt van a legtöbb művelt magyar ember összezsúfolva!)

A méznek eleinte nagy a víztartalma s az ilyen méz idővel megromlik, megsavanyodik. Ezért mikor már a méhek telerakták vele a sejteket, mielőtt beforrasztanák, szárnyaikat lebegtetve huzatot csinálnak, hogy a víz párologjon, s a méz sűrűbbé s így eltarthatóvá váljék.

Honnan szerezte a méh ezt a bámulatos ösztönét? Vagy talán ez is csak úgy magától fejlődött? Ez egymaga is nem bizonyítja-e éppen eléggé, hogy a méh nemcsak a természetből fejlődött, hanem létrejöveteleiben olyan valakinek is része van, aki nem a természet alkotórésze, hanem eszes és gondolkodik, amit az anyagvilágról, azaz a természetről semmiképpen se mondhatunk?

Hogy a méh csápjai 12 tagból állnak, s hogy nemcsak tapintani tud velük, hanem szagolni és hallani is, az is csak azt bizonyítja, hogy az a bizonyos „fejlődés” a természetben nem is olyan természetes s magától értetődő dolog a közel olyan független Isten lététől, mint a mi hitetleneink hinni szeretnék.

Vajon az őstermészet, melyben élőlények még nem voltak, hozhatott-e létre magától ilyen méheket, még akkor is, ha egymilliárd év kellett neki hozzá?

Az is érdekes, hogy van több százféle olyan méhfaj is, mely se mézet nem gyűjt, se lépet, sejteket nem épít, hanem helyette petéit olyan méhek sejtjeibe csempészi, amelyek fáradnak és dolgoznak. Kétségtelenül ez is okos és célszerű eljárás, ha nem is szép, és eredetét az őslápból szintén bajosan lehet megmagyarázni. De a „fejlődésből” sem.

Persze mikor dolgoz méhre gondolunk, nemcsak a mi házi méhünket kell rajta értenünk. Világos, hogy kívülük is sok méh dolgozik még. Például a kőmíves méh (mely szintén igen közönséges nálunk) külön a dologtalan méhek és darazsak álcáinak becsempészése elleni védekezésre van berendezve. Olyan kőkemény sejteket készít petéi részére apó kavicsokból, melyeket alig lehet megfűrni, s hogy az építés alatt se kerüljön beléjük bitorló, egyenként rakja őket s mikor mézzel is telehordta, épp olyan kemény fedővel mindjárt be is tapasztja őket.

Sajnos, mégis mindegyikbe kerül sokszor 3-4 idegen pete még így is, s ezek – ismét csak „véletlenül” – olyan erős állkapoccsal bírnak, ha megnőttek, hogy még e kőkemény falon is lyukat tudnak fűrni és kibújni. Az idegen álcák azonban előbb („jutalmul” az ingyen nevelésért) még meg is ölik az apai ház jogos lakóit.

Megtehetik, mert akiknek védelmére a természet ilyen áttörhetetlenül erős várról gondoskodik, azoknak nem szokott erős fegyvert vagy szívósságot adni. De hogy azért a kőmíves méh e baj elleni előrelátó védekezése sincs hiába, mutatja, hogy fajtája e veszélyes ellenségei ellenére se pusztult még ki, sőt vígan tenyészik.

Azt a bámulatós célszerűséget, hogy a kőmíves méh kavicsot gyűjt, a gyűjtött kavicsokat ragadós nyálával olyan kőkeménnyé váló malterrel tudja összeilleszteni s e házikókat is olyan kőkeményen tapasztja, hogy kézzel nem is lehet levenni, hanem kalapács kell hozzá, még növeli az, hogy mivel az épületek vakolata igen sokszor meginog és le hull, házikóit mindig már lehullott vakolatú, pusztá falra építi s mindig függőleges falra, nem ferdére, hogy a víz gyorsan leszaladjon rajta s így a házikó tőle át ne nedvesedhessék s így meg ne puhuljon.

Hogy aztán ez a sok okosság, célszerűség, előrelátás, sőt furfangosság hogy származhatott az őskődből vagy akár csak a vírusokból vagy baktériumokból, azt gondolkodó ember számára nem lehet azzal elintézni, hogy ez a természet örök fejlődése. Ha ugyanis a természet, amely nem okos és nem gondolkodik, ilyen okosan, bölcsen és előrelátóan „fejlődött”, akkor ugyan a természet volt az, ami fejlődött, de Isten volt az, aki fejlesztette, mert csak úgy véletlenül ilyen okosan semmi se fejlődik, de legkevésbé az esztelen anyag. Ha a természet csak úgy magától „fejlődött” volna, akkor bizony nem jött volna ki belőle soha semmi okos.

Schütz írja apologetikai tankönyvében, hogy a „calicurgus scurra” nevű dongó pontosan intézett szúrásokkal széttroncsolja a keresztspók olló- és lábidegeinek központjait s így ártalmatlanná teszi anélkül, hogy megölné, mert ivadékaiknak élőhússal kell táplálkoznia”.

Honnan tudhatna ennyi mindent ez a calicurgus scurra, ha egyszerűen csak az őstermészet fejlődésének eredménye volna? Kétségtelen ugyanis, hogy célszerűen jár el, pedig célszerű eljárásra magától még a majom se képes, nem egy dongó. A célt, hogy ivadékait élő hússal láthassa el, csak olyan mesteri műtéttel tudja elérni, amelyre a világ legképzettebb és legügyesebb állatorvosa se volna képes.

Honnan tudja ez a dongó, hogy a rovaroknak idegdúcaik vannak, melyek végtagjaik mozgását kormányozzák? Honnan tudja, hol vannak ezek az idegdúcok? Honnan tudja, hogy

ezeket meg lehet bénítani, s hogyan tudja őket fullánkjaival olyan pontosan eltalálni? Nekünk pedig milyen csúfnévvel kell illetnünk azt az embert, aki elhiszi, hogy a *calicurgus scurra* ezen bámulatos tudománya az ősköd fejlődésének természetes következménye s e következmény bámulatosságát egyszerűen azzal akarja magyarázni, hogy a természetnek ez a fejlődése már évmilliók, sőt évmilliárdok óta tart. Eszerint tehát az esztelen még az eszesnél is okosabbat tud létrehozni, ha türelmünk van kivárni azt a hosszú időt, amelyre ehhez szükséges-e van?

Schütz könyve alapján azt hiszi az Olvasó, hogy a *calicurgus scurra* egy egészen különleges állat, amelyből még az Isten se teremtett többet, mint csak ezt az egy fajt. De nem így áll a dolog. Amit a *calicurgus scurra* csinál, egészen általános dolog a rovarvilágban. Az inkább vallástalan, mint kálvinista Bíró Lajos (emiatt kommunistáink is nagy reklámot csináltak neki) Új-Guineában nem a *Calicurgus scurrán*, hanem a *Pison* (*Pison nitidum*) nevű darázson figyelte meg ugyanezt. Nagyon tévednénk azonban, ha azt hinnénk, hogy Új-Guineába kell mennünk, ha hasonlót akarunk észlelni, vagy hogy Új-Guineában is csak a *Pisonnak* van meg ez a tudománya.

„Megkezdí a *Pison* a behurcolkodást, bebútorozza a lakást” – írja Bíró, akinek nem is kellett kimennie az őserdőbe, hogy a dolgot megfigyelhesse, hanem bent a lakásban figyelhetett meg mindent. „Nem holmi haszontalan cókókkal – folytatja –, hanem a legszükségesebbel, jó ennyival, kövér falatokkal, olyan bőségben, hogy elég legyen a fiának, míg csak nagykorúságát el nem éri, s ő maga is kész darázssá nem fejlődik. Ő is tudja azt a művészetet, hogy fullánkjaival nem öli meg zsákmányát, hanem csak megbénítja, hogy két hétig is élve marad, csak mozogni nem tud. Épp úgy ért ehhez, mint magyarországi, meg itteni rokonsága és a *Pelopoeus*.”

Az én új-guineai *Pison*-darazsam fészkeben is mindig ilyen megbénított pókot találtam mindig vegyesen két faj kisebb keresztespók-félét: egy varacskoshátút meg egy simát. Itt él nem messzire a háztól mind a kettő az apró fű közé font hálóban. De ami a legkülönösebb, akár kisebbek, akár nagyobbak voltak a pókok, mindig éppen öt volt a fészekben! Hát ez a *Pison* még számolni is tud? Bizony sok pápua fiú nem tud ennyit számolni, ötre már azt mondja: sok!” (Bíró Lajos: Új-guineai utazásom emlékei, 130. o.)

Leírja aztán e művében még Bíró (aki Istent természetesen nem említi), hogy a *Rhynchium haemorrhoidale* nevű vaskos, fekete darázs „minden fia számára külön szobát épít, újat, mert a régi már nem jó neki. Az ócska sejtbe a *Pison* hurcolkodik be. Sok munkát kímél meg vele. A vastag, erős sárfal már készen van, csak hogy nagy neki a szoba, hát csinál belőle kettőt. (A *Pison* kicsiny darázs.) Ferde sárfalat húz keresztül a közepébe. De itt is takarékoskodik a munkával, olyan vékonyra csinálja, mint a papíros. Sárfalnak az ilyen vékonyság nagyon gyenge volna, tehát kifelé boltozatosra építi. De hát honnan tudja ezt a *Pison*, hogy a boltozat a kívülről jövő nyomás ellenében erősebb az egyenes falnál, míg belülről az ő fia, ha majd megnő könnyebben áttörheti? Hol tanulta az építés művészetét?”

„Harmadik lakótársam szintén ismeretes magyarországi darázsalak, a *Pelopoeus laetus*”, írja Bíró. Aztán az „óriás keszegjárom pók” is lakója volt Bíró új-guineai szobájának, „amelynek lábai úgy vannak alkotva, hogy meg se kell fordulnia, előre-hátra, jobbra-balra egyformán jól tud szaladni”. Emellett villámgyors és egy harapása öl.

A *Pison* pókokat fog, bénít meg és helyez el kikelő petéi táplálékául, s mint láttuk, mindig egyformán ötöt. A *Pelopoeus* szintén pókokat, a *Rhynchium* azonban hernyót. Bíró órászám figyelte és látta, hogy munkája mennyire nem könnyű feladat. A hernyó összesodort levélben tartózkodik (levélsodró hernyó). Úgy sodorja össze a levelet, hogy a két végén nyílás maradjon s mikor a darázs az egyik nyíláson át megtámadja, a hernyó az ellenkező nyíláson át kibújik. Ez a játék sokáig tart.

Mikor a Rhynchium végre elveszti a türelmét s bebújik utána, a hernyó leveti magát a levélről, de ilyenkor, mint ezt mindenki megfigyelhette már nálunk is, mint a pók, azonnal fonalat ereszt és azon ereszkedik lefelé. A fonalon lefelé ereszkedő hernyó hamarosan újabb levelet ér, de a darázs nem hagyja abba üldözését, mert tudja, hogy felfelé nem tud ereszkedni, csak lefelé, s így előbb-utóbb földet ér. A hernyó még a földön is védekezik ugrálással.

„A puszta földön húsz-harminc lépésig is láttam őket kergetőzni, akkor se mindig a darázs lett a nyertes, ha a hernyó elérhette a sűrű fűvet. Hanem, ha egyszer a darázs körme közé kerül, hiábavaló a fickádozás! Egy fullánkiszúrás és a hernyó bénultan terül el. Párszor még szárnyrezegetve futkározza körül a szerencsés vadász, aztán kinyújtóztatja, megfogja állkapcsával és mind a három pár lábával s vízszintesen tartva repül vele hazafelé lassan, nehézkesen.”

„Végre megtelik az éléskamra pettyes hernyókkal. Szépen hosszában, kinyújtóztatva fekszenek egymáson, mint a gazdag élestarban a búzaszszákok. Még vonaglanak, még élnek, egymás után eledelül szolgálnak a falánk darázlárvának, mely a most odatojt petéből fog kikelni. Erre a darázsanya befalazza a sejt „száját”, hogy az óriás keszegjáró pók, meg a hangyák a tárolt eleséget el ne pusztítsák arra, mire a pete kikel. Ezek úgyis már addig is fogyasztják őket, mire a befalazás is megtörténik, sok élősdijük is van, melyek aztán nemcsak a pókot vagy a hernyót fogyasztják, hanem a darázs lárváit is megölik, úgyhogy 5-6 kikelő pete közül csak ha egy tud felnőni. De mégse kár értük – jegyzi meg Bíró –, mert más-képp annyi lenne a darázs, hogy élni se tudnánk tőlük.”

*

A múlt század nem egy elbizakodott „természettudósa” olyan feltűnően fölényes hangot használt, hogy – egész jól látható – kétségtelenül bizonyosra vette, hogy száz év múlva már nem is lesz vallás, vagy ha igen, legfeljebb falusi anyókák számára. (A mi kommunistáink még ma is így beszélnek s írnak.) S lám, száz év múlva, 1952. szeptemberi számában a „Reader’s Digest” az orvostudományi Nobel-díj nyertesének, Sir Charles Sherringtonnak, akit korunk egyik legnagyobb alkotó szellemének mond („as one of the creative intellects of our era”), a Cambridge-i egyetem kiadásában megjelent „Man On His Nature” című művét ezzel a jelíggel vezeti be: „Az emberi szem bonyolult szerkezete mögött egy mesteri terv lélegzetelállító megnyilvánulásai lappanganak”.

Érdemes idézni, hogyan ír Sherrington, az orvosi Nobel-díj nyertese és egyáltalán korunk egyik legnagyobb intellektusa, például a szem bámulatos célszerűségéről:

„Hogyan lesz a sejtek egy gombostűfej nagyságú gömbjéből jó néhány hét alatt gyermek? Lássuk csak egyik részletének: a szemnek keletkezése történetét.”

„Az a sok sejt, ami az emberi szemet alkotja, legelőször is a legszabályosabban elhelyezett egy olyan sokszoros táncot, melyben a táncosok milliói vettek részt a különböző lépések százszoros egymásutánjaiban. E teljesítmény bonyolultságának és egyúttal precizitásának szemléltetésére csöddöt mond minden emberi képzelőerő. Tudatos viselkedési mód feltételezésére kényszerít bennünket, mégpedig nemcsak egyes sejtek, hanem egész sejtcsoportok részéről. Nem túlzunk, ha azt mondjuk, hogy a magától értetődő igazság erejével hat ránk az a benyomás, hogy itt egy célra összpontosított cselekvésről van szó.”

„A szemgolyó egy kis kamera (sötétkamra). Hogy kicsi, csak tökéletességét növeli. Egy ellipszis alakú (apheroid) kamera, mely önműködően hozza létre a gyújtópontját azon kép távolságának megfelelően, amely iránt érdeklődik. Abba az irányba fordítja magát, mit a tárgy, melyet látni akar, megkíván. A valóságban két kamera van, ugyanazon méretben, úgy hogy az agy a két képet egynek olvassa le. És úgy van megszerkesztve, mintha előre gondja lenne még önvédelemre is. Ha veszély fenyeget, a bőre egy pillanat alatt szorosan becsukódik és megvédi az átlátszó ablakot.”

„Ha egy iparost keresnénk, hogy csináljon egy kamerát, az nyersanyagul fát, fémét és üveget kívánna. Ha azt mondanám neki, hogy helyette valami albumint, sőt és vizet használjon, egész bizonyos, hogy el se kezdené a munkát. Pedig hát a fejlődni kezdő embrió, a sokasodni kezdő sejteknek ez a kis gombostűfej nagyságú bimbója, mely egy tizedrésze sincs a szemgolyó nagyságának, így kezdi meg a munkáját. Az egész szerkezet, egész céltudatosságával és hatályosságával, a szemcsés bőr sejteinek részecskéiből és által keletkezik, melyek saját elhatározásukból hátrákká és rétegekké alakítják át magukat, és úgy látszik, mintha megbeszélt terv szerint járnának el. Azok a bűvös erővel rendelkező nedvek, melyek a szemet teszik, vegytanilag ilyen neveken szerepelnek: protein, cukor, zsír, sók, víz. A 80%-uk víz. Az egész úgy hangzik, mit egy ügyetlen, eltúlzott mese, mely próbára teszi az emberi hiszékenységet. Pedig a lelkiismeretes megfigyelés kénytelen megállapítani, hogy úgy van. De találunk ennél még többet is.”

„A bikonvex lencse a bőrt alkotó sejtekhez hasonlóan áll, csak arról történt gondoskodás, hogy olyan átlátszóak legyenek, mint az üveg. Aztán pontosan olyan helyre van lökve, hogy központjában legyen azon fény útjának, mely néhány hónap múlva majd a szembe fog hatolni. A sötétben történt készülődés olyasmire, amit majd a fényben kell használni. Szemben vele egy kör alakú vetítővászon ellenőrzi, mint a kamerában az íriszzáró, a fénysugár szélességét és beigazítható, hogy gyenge világítás esetén többet eresszen be belőle a kép számára. A kamerában ezt a beigazítást az a megfigyelő végzi el, aki a szerkezettel dolgozik. A megfigyelő szolgáltatja a szükséges hajtóerőt. A szemben ez a beigazítás önműködően történik és maga a kép hajtja végre.”

„A lencsének nemcsak átlátszónak kell lennie, mint az üveg, hanem az alakjának is optikailag helyesnek kell lennie. Két – elülső és hátulsó – domborulatának ugyanazon tengelyen kell helyesen összpontosulnia és mindkét domborulatának a megkívánt fokon kell görbülnie, hogy a fény gyújtópontja éppen a retinán legyen, és így ott tiszta képet adjon. Az optikus megkapja a megkívánt refraktív indexű üvegeket és a megfelelő matematikai formuláknak megfelelően ügyesen kicsiszolja őket. A szem lencséjénél viszont valaki egy csomó szemcsés bőrsajtnek azt mondja, hogy hagyja ott azt a bőrt, amelyhez tartozik és az optikai kehely szájánál telepedjék le és összpontosítsa magát egy tömör és használható alakú golyóvá. Aztán azt a parancsot kapják, hogy alakuljanak át átlátszó rostokká, alakítsanak subsphaerát – egy megfelelő alakú lencsét – és helyezkedjenek el éppen a megfelelő távolságra elől a szem átlátszó ablaka, hátul pedig a retina érzékeny látóhártyája között. Röviden: úgy viselkednek tehát, mintha ördögös erővel lennének felruházva.”

„Továbbá a szem lencséje, olyan működési kört ölelve át, amelyre semmiféle üveglencse nem képes, maga cserélgeti a görbületét, úgy, hogy tetszés szerint lehet a gyújtópontja közeli vagy távoli tárgyaknak, például mikor olvasunk. De nemcsak a lencse, hanem a pupilla, a kamerazáró is önmagát szabályozó. S mindez anélkül, hogy mi magunk akárcsak óhajtánánk is, sőt akárcsak tudnánk is róla valamit. De azért úgy látunk, ahogy kell.”

„A lencse és a vetítőhártya a szemkamerát egy mellső és egy hátsó félre bontja, mindkettő tele tiszta folyadékkal, gyakorlatilag vízzel, s az a rendeltetése, hogy a megfelelő nyomás alatt a szemgolyó megfelelő alakját fenntartsa. A mellső kamerát kiegészíti egy bőrréteg, melynek az a különlegessége, hogy mindig átlátszó és ment a véredényektől, melyek, ha lennének benne, árnyékot vetnének a szemben. Ez a hártya – élő állapotban – állandóan egy könnyvíz réteggel van fedve, amely állandóan újul és amelynek az a vegytani hatása is megvan, hogy fertőtleníti, megöli a csírákat. A szem ablaka alatti és feletti bőr belül azonban nedves, és azáltal, hogy állandóan friss könnyvízzel látja el a felületét, minden pillanatban tisztára törli az ablakot.”

„Az egész szemszerkezet alapja a fényérzékeny hártya a hátulján. Ez fogadja be, veszi fel és továbbítja az állandóan változó, mozgó képeket, élethossziglan, minden „lemez”-csere nélkül, minden áldott nap. És állandóan változó lerögzítéseit jelzi az agynak. Nagy bonyolultságú, kilencszeres rétegből áll. A szó szoros értelmében egy, a szemben lévő agy.”

„Azok a sejtek, melyek a kehely alján vannak, egy fotoszenzitív réteggel vannak ellátva – ez a kamera szenzitív filmje. Azok az idegszálak, melyek ezt a fotoszenzitív réteget összekötik az aggyal, nem egyszerűek. Az emberi szemnek mintegy 137 millió (!) különálló „látó”-eleme van a retinahártyáján elszórva. Azoknak az idegszálaknak a száma, melyek belőlük az agyba vezetnek, már annyira lecsökkent, hogy csak kevéssel haladja meg a milliót. Közbeeső állomásaik vannak, mindegyik egy kis agyhoz hasonló, s mindegyik olyan alakú és úgy van összekötve, hogy az agynak éppen megfelelő pontjára továbbít minden fényképet, amelyet a szem éppen akkor hozott létre, tehát „felvett”. Az érző sejtrétegen a kép kétdimenziójú, mint a festmény. Mert az agy az, ami hozzáadja a harmadik dimenziót, mikor tudomásul veszi a kétdimenziójú képet! És az agy az is, mely hozzáteszi még a színt is!”

„De a legcsodálatosabbat még nem érintettük. A szem az agy sejt- és rosterdejébe egész napon át állandóan küldi a kis, pillanatonként elenyésző elektromos potenciál ritmikus hullámain. A nyüzsgő elektromos pontoknak ez a rezgő, hullámozó áradata az agy spongya-szerkezetében nem olyanként rögzítődik meg, mint amilyenek azok a kis kétdimenziójú, fejtetőre állított képek a külvilágról, melyeket a szemgolyó fest le az agyba vezető idegszálak kezdetére. Ezek a kis képek ugyanis egy elektromos áramot indítanak meg. És ez az elektromos áram az agysejtek egész seregét érinti meg. Elektromos áramot magukban véve nem bírnak a leghalványabb vizuális elemmel se, de nem ismerik a „távolság”, a „merőleges” vagy „vízszintes” fogalmát se, de a „szín”, a „fény”, az „árnyék”, a „körvonal”, a „közel”, a „távol” fogalmát se, szóval semmi vizuálisít, de azért mégis megértik mindezt. Kis elektromos sugarak áradata felidézni bennem, mikor nézek, a tájképet, hogy milyen távolságra van tőlem.”

„Hogyan tudnánk megmagyarázni a szemgolyó megépülését és kialakulását (ti. abból a csírából, melyből az embrió keletkezik) és idegzeti összeköttetésének kialakulását az agy megfelelő pontjaival? És hogyan lehetne megmagyarázni nem a szemet, hanem az agy „látását” ott a szem mögött? Ez a csodák csodája. Egész az unalomig ismerjük. Éppen ezért feledkezünk meg róla egész életünkön át.”

Eddig az idézet az orvosi Nobel-díjas Sherringtontól. Olvastára önkéntelenül is eszünkbe jut a Szentírás szava, hogy „csak az esztelen mondja azt, hogy nincs Isten”. (Zsolt 14,1; 53,2) Látjuk, hogy a tudomány ezt még a Szentírásnál is jobban mondja.

*

Ha mint hajótörött, kivetődök egy lakatlan szigetre, ott kutatóútra indulok, s a porban meglátok egy rozsdás órákereket, tudom, hogy itt ember járt. Miért? Mert az órákerék célszerű, tehát ész kell hozzá, esze pedig a természetben egyedül csak az embernek van. Ha pedig valaki erre azt válaszolja: Nem biztos, mert hátha ennek a szigetnek a talaja véletlenül igen gazdag rézben és hátha az eső mosta ki a földből ezt a rezet, akkor felhívom az illető figyelmét, hogy az, amit találtam, nemcsak réz, hanem kerék is.

Egy ilyen kerék létrejöveteléhez, mert hiszen nemcsak a legszabályosabb kör, hanem egyforma vastag is mindenütt, s ezenkívül még fogai is vannak, s mindenegyes fog egyforma alakú és nagyságú, s egymástól is pontosan egyforma távolságra van, 8-10 véletlennek is találkoznia kellett volna egyszerre, hogy létrejöhessen. Nem kell tehát éles ész, csak egyszerűen józan ész annak megállapítására, hogy ezt a kereket – bármilyen sok réz lenne is abban a talajban – nem a víz mosta ki onnan, tehát nem a természet erőinek „játéka” hozta létre, ha-

nem csakugyan eszes lénytől, embertől származik. Ez nem is csak valószínű, hanem egészen bizonyos.

Hogy azonban az emberi ész, mikor Isten léte következne belőle, miért olyan nehezen találja meg még a legegyszerűbb igazságot is, annak az oka, hogy most nem a megismerés vágyával nézi az igazságot, még csak semlegesen sem, hanem ellenszenvvel és gyűlölettel, s ezért lelkülete már eleve úgy van beállítva, hogy az éremnek azt az oldalát, mely Isten mellett szól, sőt kiabál és ordít, nem hallja, nem látja, csak azt veszi észre, sőt szedi össze a legnagyobb kutatással, ami látszólag ellene szól.

Például egyszer, mikor az órakeréket említve azt a kifejezést használtam, hogy itt ember járt, a diákjaim közül az egyik rögtön közbevágott, hogy nem biztos, mert repülőgépről is eshetett oda az az órakerék.

Megjegyzésével bebizonyította, hogy még azt se tudta, miről van szó, s természetesen azért nem tudta, mert nem arra törekedett, hogy a magyarázatot s a könnyebb megértés érdekében felhozott hasonlatot megértse, hanem csak arra, hogy ne értse meg, s megcáfolja.

Így aztán belekapaszkodott abba a kifejezésbe, hogy „itt ember járt”, nem is sejtve, hogy itt nem arról van szó, hogy gyalog járt-e itt az ember, vagy repülőgépen, vagy akár csak hajótörést szenvedett a közelben, s nem is őt, hanem csak a mentőcsónakját, vagy annak rakományából is csak egyet-mást sodort ki a partra a víz. Lelke rosszindulatú beállítottsága miatt tehát nem vette észre, hogy itt nem arról van szó, hogy gyalog, kerékpáron, motoron vagy repülőgépen járt-e ember ezen a szigeten, hanem az órakerék csak emberi eredetű lehet, csak tőle származhat. Az pedig igazán kétségtelen.

Aki tehát Isten létét akarja bizonyítani az embereknek, annak még ilyesmire is vigyáznia kell. Annak nem szabad magát úgy kifejeznie, hogy másképpen is lehessen érteni, mint kell, mert hallgatói vagy olvasói, vagy legalábbis közülük egyesek egész bizonyosan ezen a másképpen való módon fogják érteni. Aztán ebbe bele is kapaszkodnak, sőt kívülről mást nem is látnak és nem is értenek. Aztán ezen az alapon azt is megállapítják, hogy az érvelés rossz, az állítás nem igaz (mert hát az az órakerék repülőgépről is eshetett oda).

Könnyen meglehet azonban, hogy hasonló ostoba és logikátlan közbeszólások, s kivált – ahogyan a legtöbbször történnek – udvariatlan, sértő nyersséggel előadva magát, az előadót is zavarba hozzák, aki látja ugyan a megjegyzés logikátlanságát, de nem tudja, vagy legalábbis rögtön nem tudja megmutatni, hogy miért ostoba és logikátlan. Az is lehet, hogy a közbeszóló mondhatatlan korlátoltsága és rosszakarata bosszantja fel vagy keseríti el annyira, hogy miatta nem tud hirtelen okosan válaszolni, s így aztán magyarázata esetleg kárba vész még azok előtt is, akik jóakarattal vagy tárgyilagosan hallgatták, s akiknek maguktól effajta ellenvetések eszükbe se jutottak volna.

Az is előfordult velem, hogy közvetlenül az első kommunizmus bukása után egy ipari tanuló hallgatóm Isten léte ellen azt az ellenvetést tette, hogy ha van, miért nem látjuk.

Erre felhívtam a figyelmét, hogy minden művelt ember tudja, hogy sok minden van, amit nem látunk. Többek közt felhoztam neki, hogy azt se látja, hogy van-e a vezetékben elektromosság, pedig esetleg még agyon is csaphatja az, amit nem lát: annyira van. Mikor kérdeztem tőle, hogy talán csak nem a drót, amit látott, s nem is a semmi, amit nem látott, csapta agyon az illetőt, nagy fölénnnyel azt felelte: ne fogta volna meg, s nem ütötte volna agyon!

Világos tehát, hogy neki nem az volt a fontos, amiről szó volt, hogy van-e, lehetséges-e olyasmi, amit nem látunk és mégis van, hanem csak az, hogy a vitatkozásban alul ne maradjon.

A bebizonyítás alatt álló igazság elleni ellenszenv, no meg a hiúság, mely már csak a jelenlévők miatt se szenvedhet sérelmet, el tudja homályosítani a józan ész annyira, hogy az illető, és sokszor vele együtt még a kezdetleges műveltségű hallgatóság se veszi észre, hogy annak,

hogy megfogta-e valaki az elektromos vezetőket vagy nem, a kérdéshez semmi köze, ellenben a felhozott példával az, hogy létezhet is, amit nem látunk, kétségtelenül bizonyítva van.

Másrészről azonban az is tagadhatatlan, hogy az emberi ész hosszabb ideig még ilyen rosszakarattal se tud dacolni a nyilvánvaló igazsággal. Ebből a fölényeskedő kommunista ellenvetésből is az előadások hatása alatt már egy fél év múlva jóakarátú és alázatos katolikus lett. Nem sokkal később még a lakásomon is felkeresett gyónás céljából, olyan nagy lett már a vallásos meggyőződése, s meggyőződéséből ennyire levonta a belőle folyó erkölcsi következményeket is.

Ez azonban egyedül csak azért volt lehetséges, mert az illetőt, mint utolsó évét töltő tanoncot, az állam törvénye kötelezte arra, hogy hittanra járjon. Másképp nem szabadulhatott volna fel, s nem lehetett volna segéd. Ugyanez miatt a hittanórán is kénytelen volt nagyjából figyelni és csendesen viselkedni is.

Ha csak tőle függött volna, hogy meghallgassa-e a sorozatos előadásokat és ott hogyan viselkedjék, aligha lett volna belőle valaha meggyőződéses katolikus, sőt valószínűleg az előadások állandó zavarásával még azt is meg tudta volna akadályozni, hogy a többiek (nála jobb akaratúak) hasznot meríthessenek belőle.

Felnőttebb tanulók hittanóráin mindig a fegyelem biztosítása volt a legnagyobb nehézség még akkor is, ha az állam az oktató mögött áll. Egyesek – úgy látszik – azért nem helyeslik annyira a kényszer-hittant, nehogy még az ilyenekből is vallásos ember lehessen. Pedig hát majdnem minden elevenebb és tehetségesebb serdülő vagy már azon túl lévő fiú ilyen.

A legtöbb ember esetében emiatt az igazság erején kívül még egy kis rendre és fegyelemre s az ezt bizonyító tekintélyre is szükség van, hogy a hallgatóságban a vallási meggyőződés létrejöhessen. Tisztán a maguk féltelenségére hagyva, kevesen tudják legyőzni magukban a dolog természetével járó ellenszenvet s megszerezni azt a tárgyilagosságot, mely az igazság bírásának elengedhetetlen feltétele, kivált, ha olyan igazságokról van szó, melyek annyi áldozatot és önmegtagadást kívánnak az embertől, mint a katolikus igazságok. De kevesen tudják legyőzni magukban még azt a kényelemszeretetet és nemtörődömségüket is, hogy legalább a vallási igazságok iránt érdeklődjenek. Még erre is kényszeríteni kell őket.

Tehát nem az a fontos, hogy az az ember, akitől az órakerék származott, gyalog járt-e a lakatlan szigeten, vagy elrepült felette, vagy akár csak mentőcsónakja romjait sodorta ki a víz a partra, hanem az, hogy órakeréket nem hozhatnak létre a természet magukra hagyott erői, például nem moshat ki az eső véletlenül a rézben gazdag talajból. Ez maga azonban annyira kétségtelen igazság, hogy még a rosszakarat is úgy érezte, hogy másképpen, mint a fenti logikátlansággal és a figyelemnek mellékvágányra terelésével nem térhet ki elfogadása elől.

Ámde a mi Földünk hajdan szintén lakatlan szigetén, melyen mi most járunk, nem egy órakeréket találunk, hanem működő szemeket, májakat, veséket, füleket, gyomrokat, tejet, idegrendszeret, melyek egyenként nem egy órakeréknek, hanem olyan bonyolult gépóriásoknak felelnek meg, amilyeneket ember még nem hozott létre. (Hogy e gépóriások nem nagyok, hanem többnyire kicsinyek, csak növeli konstrukciójuk bámulatos voltát, mert hiszen kicsinyben ugyanazt megcsinálni mindig sokkal nagyobb művészet, mint óriás-alakban.)

Nincs olyan embercsinálta gép, melynek egész szerkezetét és minden csínját-bínját egy 30-40 lapos füzetbe le ne lehetne írni, s melynek kezelésére, sőt apró hibái kijavítására is egy négy polgárit, sőt akár csak négy elemít végzett gépészt meg ne lehetne tanítani. De a gyomor, a szem, a máj, a vese, az idegrendszer berendezéséről, működéséről, élettanáról és rendellenességeiről (betegségeiről) egyenként sok ezer lapos könyvek szólnak, a legnagyobb tudományúaknak tartott tudósok foglalkoznak velük, s mégse ismeri egyikük se tökéletesen a szerkezetüket és működésük titkait és szabályait. (Most láttuk a szemén.)

Ilyen gépekkel van tehát tele a Föld körülöttünk és ezekről a gépekről egész bizonyosan tudjuk, hogy nincsenek öröktől fogva, mert igen sok forrásból kétségtelenül tudjuk, hogy a Földön eleinte nem volt más, mint csak az élettelen anyag és a vele összefüggő erők: fény, hő, gravitáció, elektromosság, kohézió, radioaktivitás, mágnesesség. Csak nyersanyagok voltak, amelyekből még órakereket se tud alkotni az anyag és a természet ereje, nem pedig olyan bonyolult és működésben is lévő gépeket (mint például a szem), melyeket ennek ellenére ezerszámra látunk körülöttünk.

Aki még ezekből se tudja megérteni, hogy itt Isten járt, nem gyalog ugyan, se nem repülőgépen, hanem teremő erejével és bölcsességével s esze működésének nyomaival azért rakta tele a Földet, hogy mi észrevehessük és észre is vegyük, s hogy ugyancsak jogosan és méltán vonhasson majd érte felelősségre bennünket, ha mégse vettük őket észre, annak számára nincs mentség.

De az ilyen ember nem is érdemli meg, hogy valaki segítsen rajta, mert megátalkodott. Az ilyen ember látván csakugyan nem lát, és esze lévén még sincs esze. Azért nincs, mert azt gondolja, hogy így ész nélkül kellemesebb az élet, s ha elismerné, hogy kívüle más úr is van, mégpedig olyan, akinek az urasága még rá is kiterjed, akkor az ő gögjén csorba esnék.

Érvek a célszerűségi istenérv megdöntésére

1.) Az elsővel, mely mindent a természet „fejlődésével” akar megmagyarázni, már foglalkoztunk. Meg is cáfoltuk. „A gondviselést fejlődésnek nevezzük”, idézi nagy büszkén Büchner az „Erő és anyag” c. művében Garrisons, sőt egyenesen jelígenek választja könyvében az Istent a világmindenség célszerűségéből bizonyító érv megdöntése céljából írt fejezethez. Csakhogy mi már ezen régen túl vagyunk, s láttuk, hogy ha fejlődésről beszélünk, akkor már el is ismertük az Istent, mert a fejlődés mindig célt tűz ki és célt is ér el, tehát irányítóul és megindítóul feltétlenül eszes lényt feltételez.

Mivel pedig az őstermészetben eszes lényt nem kereshetünk, aki a természet fejlődéséről beszél, s kivált olyan fejlődéséről, melynek eredménye a célszerű állati ösztönök, a szem, idegzet, fül, gyomor, tej, szaporodás stb., az már el is fogadja az Istent, vagy pedig magát a természetet tartja annak. De ha a természetet tartja Istennek, épp oly logikátlan, mintha Istent tagadná, mert a természet tisztán csak anyag és erő (és ezt éppen Büchner hangsúlyozza legjobban s ezért adta meg könyvének is ezt a címet), gondolkodásra és célszerű működésre pedig se az anyag, se az erő nem képes. Az az anyag, az az őstermészet, mely gondolkodik és irányít, csak Isten alkotása lehet.

Mikor tehát Garrisonék és Büchnerék Isten helyett fejlődést emlegetnek, nem veszik észre, hogy azzal, hogy az ismeretlennek nevet adtak, nemcsak nem magyaráztak meg semmit, hanem tulajdonképpen el is ismerik vele azt, amit mi állítunk. A fejlődés eredménye mindig okos, célszerű dolog, s láttuk, hogy a természet is a legokosabb dolgokat hozta létre „fejlődésével”. Vagy a természet maga okos tehát, vagy pedig okos ura és irányítója van.

Ki meri azonban azt mondani, hogy maga a természet okos? Ezt még az se mondhatja, aki a növényt s az állatot már okosnak tartja, mert hiszen az őstermészetben, mely a mai természetet létrehozta, nem volt még növény s állat, csak anyag és erő. Mindkettő pedig esztelen. Nemcsak az anyag, hanem a természet erői (a hő, az elektromosság, a mágnesesség, a gravitáció stb.) mellé is ember kell, ha azt akarjuk, hogy célszerűen működjének, hasznot hajtsanak, sőt még akkor is, ha csak azt akarjuk, hogy legalább kárt ne csináljanak. Még maga a gép is haszontalanul működik, sőt felrobban, kárt csinál, ha nem áll mellette eszes ember, aki irányítja és kormányozza, a nyersanyagot, melyet feldolgoz, helyébe vigye, a már feldolgozottat az útból elvigye. Hogy várhatunk hát fejlődést, tehát okos és célszerű működést a természet vad, szabadon garázdálkodó, mert magukra hagyott erőitől?

Látjuk tehát, hogy micsoda kezdetleges észjárásra vall, s egyúttal milyen lekicsinylése az Olvasónak, ha azt akarjuk neki bebeszélni, hogy megoldottuk a problémát és megnyugtattuk az ő lelkiismeretét is, ha a világmindenség számtalan célszerűségére, a lábaink körül csak úgy nyüzsgő bámulatosan bonyolult s nem mitőlünk származó gépek százezreire egyszerűen csak rámondjuk, hogy ezek a természet fejlődésének eredményei. Úgy teszünk, mintha azt se tudnánk, mi az a természet, s mintha azt hinnénk, hogy ahogyan mi nem tudjuk, más se tudja, se az egyiket, se a másikat.

2.) A második ellenvetés annak a megállapításában áll, hogy nemcsak célszerűségek, azaz teleológiaiak vannak a természetben, hanem célszerűtlenségek, diszteleológiaiak is, mégpedig ezek is özönnel.

Minek a mandula a torkunkban? – kérdik. Minek a féregnyúlvány a vastagbelünkön, mikor gyulladásával mindkettő annyi bajt okoz, s mikor eltávolításuknak semmi hátrányát se érezzük? Miért teremtett az Isten tetűket, bolhákat és poloskákat? Csak nem azért, hogy minket gyötörjenek?

Miért nő szakáll a férfinak, mikor a kultúremler úgy is eltávolítja? Miért van a vakondnak is szeme, mikor úgyis sötétben él a föld alatt, s egyébként se lát vele akkor se, ha világosra jön, hiszen elcsökevényesedett, korcs szem stb.?

Erre az ellenvetésre először is azt feleljük, hogy logikátlan, s arra vall, hogy az ellenvető nem értette meg érvelésünk lényegét.

A mi érvelésünk nem azon alapszik, hogy a természetben minden célszerű, hanem azon, hogy vannak benne célszerűségek is. Mi szükség is lenne arra, hogy mást se lássunk körülötünk, mint csak gépet, mikor egyetlenegy gép, sőt egyetlenegy órakerék is már éppen eléggé bizonyítja, amit akarunk, azaz, hogy gépészenek kellett lenni. Hiszen azon a lakatlan szigeten is, amelyen kivetödtünk, egy órakerékből állapítottuk meg, hogy itt ember járt, nem pedig abból, hogy a szigeten minden órakerékből állt. Még előbb említett együgyű hallgatónknak se az volt az ellenvetése, hogy kérem, itt minden órakerék, hanem csak ez az egy található az egész szigeten; sőt azzal se érvelt az egy órakerék ellen, hogy nézze a madarak se félnek tölünk semmit, s ez is bizonyítéka annak, hogy itt nem járt ember: hanem még ő is csak azzal „bizonyított”, hogy az órakerék megmagyarázására elég az is, ha az eszes ember nem járt ott, hanem csak repülőgépen repült el a sziget fölött.

Látjuk tehát, hogy egyetlen célszerűség is tökéletesen elegendő annak bizonyítására, hogy a természetben kívül még Isten is van, mert csupán a természetből még ezt az egy órakeréket is épp úgy nem lehet megmagyarázni, mintha az egész természet csupa gépből állna.

Sőt látjuk, hogy még az se volna komoly ellenérv, hogy a madarak viselkedése se vall arra, mintha embert már láttak volna. Akárhogy viselkednek ugyanis a madarak, az órakerék akkor is órakerék, s azt az eső véletlenül akkor se moshatta ki a talajból. Egyébként pedig az órakerék ottléte nem is bizonyítja még azt, hogy az ember ott is lakott a szigeten, s kívált, hogy hosszabb ideig lakott ott. Ennek a szempontnak a belekeverése tehát csak a kérdés logikátlan bonyolítása s elködösítése.

Egy gyomor, egy szem, egy méh, egy pók, egy csepp tej, melyet a természet „fejlődése” hozott létre, már teljesen és kétségtelenül bizonyítja az eszes alkotót, tehát Isten létét. Hogy tehát diszteleológiák is vannak-e vagy nem, annak ehhez a kérdéshez semmi köze.

Ellenben, ha nem arról tárgyalunk, hogy Isten létevel, hanem hogy Isten végtelen bölcsességével összeegyeztethetők-e a természetben található célszerűségek, akkor már elő lehet hozni a diszteleológiákat, mert úgy látszik, hogy ezek Isten végtelen bölcsességével csakugyan ellenkeznek. Mivel pedig Isten végtelen bölcsessége együtt jár Isten fogalmával, tehát Isten létevel is, mert a nem eléggé bölcs Isten nem Isten, így már közvetve Isten létebe is bekapcsolódik a dolog.

Mit szölünk tehát a természetben található állítólagos célszerűtlenségekhez?

Azt, hogy nincsenek. S ezt annál könnyebben mondhatjuk, mert minden vérbeli természettudós ezt tartja, még akkor is, ha nem tartozik a hívők közé, sőt talán éppen harcos ateista. Hogy célszerűtlenségek nincsenek a természetben, azt annál nagyobb joggal mondhatjuk ki szabályként, mert hiszen kétségtelen, hogy amilyen arányban halad a természettudomány, olyan arányban csökkennek a természet állítólagos célszerűtlenségei is, sőt ma már azt mondhatjuk, hogy teljesen el is tűntek.

Egy okos orvos se mondja például, hogy a feregnyúlvány vagy a mandula haszontalan és felesleges szerv, noha kétségtelen, hogy nem nélkülözhetetlen. De hiszen a gyomor se az, mert annak kioperálása után is élhet az ember. De ha egy szerv szerepe nem életbevágó fontosságú, abból még egyáltalán nem következik, hogy nincs is szerepe, hogy felesleges. S ha az, hogy nincs mandulánk vagy feregnyúlványunk, kisebb baj, mintha van ugyan, de állandóan gyulladásba jön, ebből még nem következik, hogy a mandula vagy feregnyúlvány nélküli állapot az egészséges mandulánál vagy feregnyúlványnál is jobb vagy vele egyenrangú állapot.

Világos, hogy ha egyenként sorra vesszük a természet minden alkotását, keresgetjük, mire való az egyik és mire a másik, és mondogatjuk, hogy nem lett volna-e így jobb, mint úgy, akkor vége soha se lesz a találgatásoknak és kifogásoknak. Azonban ez még nem jelenti azt, hogy nekünk van igazunk, nem pedig a természetnek.

Hogy ebben a kérdésben helyesen ítélni és jogosan kifogásolni tudjunk, ahhoz olyan tudásra és olyan széles természettudományos ismeretekre lenne szükségünk, amilyen embernek még nem volt, de nem is lesz.

Érdemes a természet titkainak kutatásával foglalkozni, azonban csak szerényen és alázatosan, nem pedig fölényeskedve s mindent jobban tudva, mert akkor nemcsak bűnösségünk, hanem egyúttal ostobaságunk is kísül.

Az igazságot akkor találjuk el, ha arra az álláspontra helyezkedünk, hogy úgy van a legjobban, ahogy van, s ha mi a természetet nem felelősségre vonjuk, hanem alázatosan kérjük, tárja fel előttünk titkait. Amit a gőgös emberi ész célszerűtlennek, tehát helytelennek gondol, az csak titok az ember előtt, de nem célszerűtlenség, s könnyen meglehet, hogy már nem is marad sokáig titok.

Büchner például még azt is célszerűtlenségnek tartja s még azért is egyenesen felelősségre vonja a teremtet (aki persze szerinte nincs is), hogy miért nem teremtett nekünk, embereknek is szárnyat. Ha azzal is ellátott volna bennünket – mondja –, a természettudomány s különösen a meteorológia sokkal gyorsabban fejlődött volna, meg a térképészet is, sőt – teszi hozzá – ez a szárny különösen éppen az Isten tiszteletét hirdető lelkész uraknak lenne a legcélszerűbb, mert milyen jó lenne nekik, ha a sok papolásban kiizzadva legyezhetnék vele magukat a szószéken, a beszéd végeztével pedig áldólag terjeszthetnék ki őket a hallgatóság felé.

Ez utóbbi „célszerűtlenséget” bizonyára Büchner is csak szellemességgnek, unatkozó hallgatósága felüdítésére szánta, de ami a térképészetre és meteorológiára vonatkozó, s tőle annyira fájlalt célszerűtlenséget illeti, azt feleljük neki, hogy lám, nincs szárnyunk, mégis tudtunk teremteni meteorológiát és tudtunk csinálni olyan pontos térképeket is, amelyeknél jobbat még szárnyakkal megáldva se csinálhatnánk, sőt ma még repülünk is, tehát még szárnyunk is van.

Hol van azonban megírva, hogy Isten az embert köteles el is kényeztetni, s azt, amire szárnyak nélkül is képes, mindenképpen szárnyakkal megkönnyíteni? A szárnytalan ember ma már sokkal gyorsabban repül, mint hajdan a szárnyas ember repült volna.

Még az öntudatos gyerek se szereti, ha az apja még abban is segít neki, amit magától is meg tud tenni, ha csak egy kicsit is megerőlteti magát, és ha többször is megpróbálja azt, ami azonnal nem sikerül.

Ami a férfiak szakállnövelését illeti, ez a nemek közti megkülönböztetést szolgálja. (Az állatok közt is különböznek szőrzetben, tollazatukban a hímek a nőstényektől.) De célja lehet még a torkunk védelme is a hideg ellen.

Arra az ellenvetésre pedig, hogy miért nem védi a természet akkor a nők torkát is ugyan ezen hideg ellen, azt feleljük, mert a nők az a rendeltetése, hogy a meleg családi tűzhely körül legyen, ott nevelje a gyerekeit és hogy a házi tűzhelyet tegye barátságossá a kenyeret kereső férje részére. A nők tehát a természet szándékai szerint nem volna szabad kitéve lennie az idő viszontagságainak úgy, mint a kenyérkereső férfinak.

Az élősdieket, férgek, bolhák, poloskák megteremtésével talán a járványok ellen akarta óvni a természet a tömegeket, s ezzel kényszerítette őket az annyira fontos tisztaságra. A tisztálkodás ugyanis farsztó, mert munkával jár s pénzbe is kerül (melegvíz, szappan stb.) s ezért munkájában elfáradt és csak a létminimumot megkereső tömegek könnyen hajlamosak lennének elhanyagolására, ha az élősdiek elszaporodása és a vele járó kellemetlenségek nem

kényszerítenék rá őket. Bizonyára van az élősdí férgeknek még más céljuk is, de ebből az egyből is láthatjuk, hogy haszna még annak is van, amiről a legkevésbé gondolnánk.

Még a csökevényes szervek, amelyek igazán haszontalannak látszanak, azok se olyan haszontalanok, mint amilyeneknek gondolnánk őket. Például a szarvasmarha álcgülke (olyan kis elcsenevészedett csülkölcske, amely lóg a levegőben, nem is ér a földre) igazán feleslegesnek látszik. Egyik tanítványomnak mégis feltűnt, hogy mikor a marhák vizenyős réteken legelnek (a vizenyős rét igen gyakori, mert hiszen a rétek alacsony fekvésűek szoktak lenni), ez a kis csenevész álcgülök mennyire akadályozza a mocsárba való besüppedésüket. Ha pedig valaki erre azt feleli, hogy miért nem akadályozza a lovat is álcgülök ugyanebben, mert hiszen neki már nincs, azt feleljük, hogy a ló nem is legel vizenyős helyen. A gazdák igen jól tudják, hogy a ló a nedves helyen termő, úgynevezett savanyúfűvet nem is eszi meg.

A vakond csökevényes szemét, azaz az olyan szemet, mely van, de látni nem lehet vele, magam is célszerűtlenségnek voltam kénytelen tartani azelőtt, s mivel célszerűtlenségek nincsenek, emiatt elismerni, hogy ez az evolúciónak, az állatfajok egymástól való leszármazásának (köznnyelven: darwinizmusnak) egyik tényleges bizonyítéka.

Ha Isten teremtette volna a vakondot, lehetetlenség, hogy teremtett volna neki szemet, s kivált ilyen, használatra úgyis alkalmatlan szemet. Az ilyen szem célszerűtlenség. Mivel pedig a természetben célszerűtlenségek nincsenek, mert Isten végtelenül bölcs, a vakondot nem teremthette maga az Isten.

Azóta azonban ennek a magyarázatát is megtaláltam, s látnom kellett belőle, mennyire nem szabad nekünk a természetben célszerűtlenségről beszélni. Megtudtam, hogy a vakondok csökevényes szeme nemcsak nem célszerűtlenség, hanem éppen a természet egyik legbámulatosabb teleológiája.

Szakemberek tudják, hogy nem mese, de nem is babona, hogy vannak egyének, akik megérzik, illetve meglátják, hol van a föld belsejében víz, s az ilyen egyéneket nagy haszonnal lehet felhasználni akkor, mikor kutató vagy artézi kutató akarnak fúrni. Sivatagos helyen, ahol ritkaság a forrás, tőlük kérdezik meg, hol fürjanak. Az ember bajosan érti meg, hogy lehet embernek ilyen „tehetsége”. Kénytelenek bűbájosságra, vagy ördöggel való cimboraságra gondolni; aki pedig ilyesmiben nem hisz, kénytelen mesének vagy szélhámosságnak tartani a dolgot. Pedig mégis valóság és a bűbájossághoz sincs semmi köze.

A dolog magyarázata az, hogy a fény, melynek sugarai tudvalevőleg a szírvány színeire bonthatók, a szírványszíneken túl is bír még sugarakkal, amelyeket azonban a mi szemünk nem fog már fel. Ezekkel az ibolyántúli sugarakkal rokonok a röntgensugarak is, melyek tudvalevőleg a testeken is áthatolnak, s melyek segítségével ott is látunk, ahol szabad szemmel nem látunk. Mivel ezek az ibolyántúli, röntgen- vagy x-sugarak károsak az emberi szervezetre, mert vegyi átalakulásokat is okoznak, szemünknek tulajdonképpen nem fogyatékosága, hanem tökéletessége az, hogy ezeket a sugarakat már nem fogja fel, illetve közömbösíti, így ártani nem tudnak neki.

A szemünkben külön olyan szerkezetek vannak, melyeknek az a rendeltetésük, hogy ezeket az ibolyántúli sugarakat közömbösítsék, s így káros hatásukat a fejünkől távol tartsák.

Újabb bámulatos célszerűség, mely talán még jobban bizonyítja a bölcs alkotót és a természetes, mindent az anyagból és a természeti erőkből megoldani akaró magyarázat képtelenségét.

Láthatjuk belőle azt is, hogy nemcsak célszerűtlenség nincs a természetben, hanem épp azok a célszerűségei a legbámulatosabbak, amelyeket mi eddig nem is láttunk, sőt éppen azért, mert előttünk ismeretlenek, illetve szűk ismeretkörünket messze meghaladók, nagy szerényen még azt is rájuk fogtuk, hogy célszerűtlenségek.

Azok az egyének, kik meg tudják mondani, hol van forrás a földben, tulajdonképpen egy bizonyos szembajban szenvednek, olyanban, melyben a szemnek az ibolyántúli sugarak hatását közömbösítő szerkezete nem működik, s emiatt bizonyos, a röntgensugár hatásához hasonló képességekkel bírnak: átlátnak a földrétegeken. A bejrúti (Libanon) főiskola tanárai kísérleteztek egy ilyen képességekkel bíró ottani arab lánnyal.

A főiskola épületének földszinti folyosóin és pincéjében több helyen vízzel teli kádakat helyeztek el s az épületben még sohase járt lányt a legfelső emelet folyosóján végigvezették. A lány pontosan megmondta, hol lát maga alatt vizet. S mikor kérdezték, hogyan látja, azt felelte, hogy azokon a helyeken sötétséget lát, s ebből tudja megállapítani, hogy ott víz van. Ennek alapján aztán másutt is végeztek kísérleteket orvosok különféle vakokkal és ismételten megállapították, hogy voltak köztük olyanok, akik a szomszéd szobában tárolt, tehát tőlük fallal elválasztott vizet látták s meg tudták az irányt mutatni, hogy hol van. Ők is sötétség alakjában „látták”.

Világos, hogy alaposan kikutatva még nincs ez a dolog, de annyira kézenfekvő, hogy igazsággént máris megállapíthatjuk, hogy a vak vakondok azon szeme, mellyel nem lát, tehát a szívrávnysugarakra bomló fénysugarakat nem tudja vele felfogni, nem célszerűtlenség, mert hiszen a föld alatt, ahol él, nincsenek fénysugarak, s úgyse lenne ott mit felfogni.

Mégse felesleges azonban a vakondok szeme az ibolyántúli sugarak miatt, amelyeket felfog és amelyeknek ott a föld alatt egyedül veheti és veszi is hasznát. Így tudja elkerülni a földben lévő forrásokat, amelyekbe ha beletúrna, halálát okoznák még akkor is, ha még idejében tudna menekülni s nem fulladna beléjük. Átnedvesedett bundája ugyanis ott a föld alatt bajosan tudna megszáradni.

Tény, hogy a vakondok sohase túr bele forrásba, azt mindig gondosan elkerüli. Ezt pedig csak úgy lehet megmagyarázni, ha feltesszük, hogy van ez irányban valami tájékoztatója. Ez a tájékoztatója pedig a tőlünk könnyelműen felháborító célszerűtlenségeknek tartott vak szeme. Ez, mint a forrásokat megérző egyes embereké és egyes emberi vakoké is, csak az ibolyántúli sugarak felfogására képes, tehát átlát a földrétegeken s sötét foltok alakjában messziről jelzi, hol van víz.

3.) A harmadikfajta kísérlet a természet célszerűségeinek megmagyarázására a következő:

A célszerűséget csak mi utólag magyarázzuk bele a természet alkotásaiba. Például mi azt gondoljuk, hogy a Föld nagysága is célszerű. Hiszen, ha például tízszer ilyen nagy lenne, akkor a vonzereje is tízszer akkora lenne, míg ha mai terjedelmének csak tized részével bírna, a Földön a gravitáció is csak tizedrésze lenne a mainak. Az előbbi esetben olyan nehezen tudnánk mozogni, hogy alig tudnánk járni vagy dolgozni, mert rögtön kimerülnénk, viszont az utóbbi esetben túl könnyen elvesztenénk egyensúlyunkat s még a szellő is lefújna bennünket a lábunkról. Ennek alapján aztán sietünk megállapítani, hogy ránk nézve a Föld jelenlegi nagysága a legcélszerűbb, tehát ebben is Isten tervszerű előrelátását kell felfedeznünk.

Nyilvánvaló, hogy ez az érvelés téves. Nem a mi kedvünkért lett a Föld akkora, amekkora valóban, hanem a mi testünk és testi erőink alakultak a Föld nagyságának és a velejáró gravitáció mérvének megfelelően. Egy nagyságban a mai tízszeresének megfelelő Földön a maiaknál tízszer nagyobb és erősebb emberek és állatok fejlődtek volna ki, tízszer kisebb Földön pedig tízszer kisebb méretű és erejű emberek és állatok.

Ez mind igaz – állapítjuk meg most végeredményként – de mi éppen ezért nem is hoztuk fel a Föld nagyságát is bizonyítékul a természet célszerűségére. Azonban a természet azon milliárdnyi produktuma közül, melyek célszerűeknek látszanak, csak nagyon kevésre lehet felhozni ilyen természetes magyarázatot. A Földön az élet lehetősége például az okok, lehetőségek, feltételek és kivételek olyan bonyolult tömkelegétől függ, hogy egységes és együttes fennforgásuk véletlenül teljesen lehetetlen.

Igaz, elképzelhetjük, hogy egy olyan bolygón is, melynek légköre nem oxigénből és nitrogénből áll, melyen nem víz, hanem helyette valami egészen más anyag van, amelyen továbbá nem váltakozik a nappal az éjszakával s melynek hőmérséklete is egész más, mint a mi Földünké, keletkezhettek volna lények, melyek létfeltételei, az élettani törvényei teljesen különbözök lehetnének a mieinktől. Ámde ezzel szemben az is tagadhatatlan, hogy az a számtalan feltétel, melynek mindegyike elengedhetetlen ahhoz, hogy itt a Földön mi (és természetesen az állatok és növények) élhessünk, itt a Földön teljes egészében együtt van.

Igen, ha mások lennének itt a feltételek, más természetűek és más törvényekkel bírók lennének itt az élőlények is, ámde akármilyenek lennének is ezek az élőlények, az életükhöz ez esetben is olyan sok feltételnek egymást kiegészítő, egymásra támaszkodó és egymásba kapcsolódó együttes fennforgása szükséges, hogy semmiképpen se lehetséges olyan bolygó, amelyen ezek mind véletlenül, esetlegesen lehetnének meg együtt.

Amit tehát a világmindenség, illetve a Föld az élőlények szempontjából való célszerűségét illetően annak idején megállapítottunk, azt ezen ellenvetés tekintetbevétele után is teljes egészében fenn kell tartanunk. Így is teljes egészében igaz marad az, hogy tisztán esetlegességből, tehát véletlenül semmiképpen se lehetséges, hogy éppen annak a bolygónak van légköre, melynek a Naptól való távolsága is célszerű az élőlények szempontjából. Hogy éppen e bolygónak a tengelye alkot 66 és fél fokos szöget a pályával, mely az évszakok célszerű változását eredményezi. Hogy éppen ennek a bolygónak van olyan holdja, mely éjszaka világít. Hogy éppen e bolygón váltakoznak szabályosan a nappalok és éjszakák, valamint a tél és a nyár. Hogy éppen e bolygó levegőjében oxigén van, de ez is keverve van nitrogénnel és mérges gáz nincs benne. Hogy éppen ezen a bolygón van víz, mely állandóan párolog, aztán újra lecsapódik, s így lehetővé teszi a növényvilágot és a földművelést. Hogy ezen a bolygón a növények a földből ki tudják vonni azokat az anyagokat, melyekre szükségük van, a növényekből viszont az állatok táplálkoznak. Hogy a levegőből az állatok az oxigén fogyasztják, viszont a növények megtermelik az oxigént s így egymást kölcsönösen kiegészítve eredményezik azt, hogy a levegő keverési aránya változatlan marad. Hogy a vizeknek csak a teteje fagy be ezen a bolygón, mert a víz kivételt képez az anyag általános törvénye alól stb.

Más kiterjedésű, a Naphoz sokkal közelebb vagy tőle sokkal távolabbra fekvő, más összetételű légkörrel és más természeti adottságokkal rendelkező égitesten egészen más törvényekkel bíró, tehát egészen más természetű élőlények keletkezhettek volna, de mind azoknak, mind a Földünkön tényleg meglévőeknek az életéhez egyaránt oly sok feltétel együttes fennforgása szükséges, hogy se az egyik, se a másik tisztán esetlegesen, tisztán az anyag és a vele kapcsolatosan mechanikusan működő erők játékának eredményeként soha létre nem jöhetett volna, épp úgy nem, mint ahogyan gép se jöhet létre véletlenül.

Pedig az ember alkotta gépek működésének egyikéhez se kell annyi feltétel együttes jelenléte és annyi káros tényező távolléte, mint az élőlények életműködésének lehetővé tételéhez és üzemben maradásához. Ez pedig a Földön tagadhatatlanul megvan, s ami még bámulatosabb, már évmilliók óta megvan anélkül, hogy a Föld viszonyai e közben akár csak rövid időre is olyanokká változtak volna, ami az élet megőléséhez vezetett volna. Ez időnként előfordult és előfordul ma is a Föld egyes részein, de az élet keletkezése óta sohasem fordult még elő az egész Földön.

Még tarthatatlanabb ez az ellenérv, ha a makrokozmosz helyett a mikrokozmoszt, a növényi vagy állati szervezeteket és annak célszerűségeit nézzük. Pedig az istenhit ellenségei érvüket erre is kiterjesztik. „Szemeinket – írja Büchner az „Erő és anyag” c. művében – nem azért ajándékozták nekünk, hogy azokkal láthassunk, valamint lábainkat azért, hogy járhasunk velük. Csak azért látunk s járunk, mert épp szemünk és lábunk van. A szokás nem eredete, hanem inkább eredménye, következménye a dolognak. A látás nem létezett, mielőtt a

szemünk, és a beszéd sem, mielőtt a nyelvünk volt, hanem mindennek az ellenkezője történt. Ugyanezen okból nem mondhatjuk, hogy a szarvas vagy őz azért kaptak hosszú lábszárakat, hogy gyorsan futhassanak, hanem azért futnak gyorsan, mert épp hosszú lábszáraik vannak. Szóval minden úgy van, ahogy van, mert a millió sokaságú kölcsönös érintkezés és találkozás folyamán ekként fejlődtek. Alakultak volna a létezők másként, mi őket nem kevésbé célszerűeknek találhánk.”

Nem tudom, mi szükség azt annyira hangsúlyozni, hogy látás nem volt addig, amíg szem nem volt, a beszéd nem volt addig, míg nyelvünk nem volt. Hiszen sem a látás, sem a beszéd nem metafizikai, hanem az anyagvilággal kapcsolatos dolog, s így világos, hogy a látás szem nélkül, a beszéd nyelv nélkül bajosan képzelhető el. Annál feleslegesebb mindezt annyira hangsúlyozni, mert hiszen kétségtelen, hogy a beszéd ugyan nem, de a gondolat előbb van, mint beszélő szerveink kimondják.

De mit ér annak a különbségnek a hangsúlyozása is, hogy a szarvas nem azért kapott olyan pompás lábszárakat, hogy nagyszerűen futhasson s így életét ellenségei ellen megvédelmezhesse, hanem csak azért fut, mert véletlenül éppen igen jók a lábszárai. Akár az egyik, akár a másik igaz ugyanis, aki az anatómiát, biológiát, fiziológiát stb. ismeri, tudja, hogy a szarvas lábszárainak szerkezete, benne a véredények, inak, idegek, a bőr, az izmok, a törvényszerűségeknek olyan tömkelegéből állnak, melyek csak az ősködből, csak az anyagi természetből és csak a hozzá fűződő erőkből semmiképpen se keletkezhetek. A szarvas lábszáraiban ezernyi célszerűen működő gép van s mindegyik bonyolultabb, mint az emberi technika alkotta gépek akármelyike. Gépek pedig nem szoktak csak úgy maguktól vagy véletlenül keletkezni, sőt nem keletkezik így még egyetlen órakerék se.

Még bámulatosabb, hogy ez a célszerű lábszár inaival, idegeivel és véredényeivel s ezernyi bonyolult élettani berendezésével az anyaszarvas vemhében már akkor készül a futásra minden legapróbb részében a legcélszerűbben, amikor ott még futásról szó sincs. A szeme is sötétben készül arra, hogy a fényt majd befogadja, s felhasználja.

Mondjuk, hogy a gyomrunk nem azért keletkezett, hogy emésztessünk vele, hanem azért emésztünk, mert gyomrunk van, és mert a gyomrunk olyan, hogy emészteni tud. Ámde így is tagadhatatlan, hogy ez a gyomor már az anyaméhben létrejön, akkor keletkezik, mikor még emésztésről szó sincs és nincs is rá szükség, legalábbis a magzatnak még nincs.

Az is tagadhatatlan, hogy a gyomor működése is a legbámulatosabb célszerűségeknek olyan szövődékéből áll, hogy hozzá képest a televíziós berendezések gyermekjátékok. Ilyen berendezések azonban csak úgy maguktól nem jönnek létre még akkor se, ha a XX. század bolondos embere a fejébe venné, hogy a televíziós készülék nem azért van, hogy lássunk és halljunk vele tőlünk száz kilométerre történő dolgokat, hanem csak azért használjuk fel ilyesmire, mivel látjuk, hogy erre véletlenül alkalmas.

Ha a gyomornak nem célja az emésztés, hanem az emésztés csak egyszerű következménye a gyomor célszerű berendezésének, hogy lehet az, hogy egészen külön berendezése van a szénhidrátok (hasnyálmirigy), egész más a zsírok (epe) és egész más a fehérjék megemésztésére s egyúttal az emésztetetlen rostok (cellulóz) eltávolítására is be van rendezve, s mi véletlenül éppen ezt a háromféle táplálékot visszük a gyomrunkba megemésztés végett, s ezeket vittük oda már akkor is, mikor még azt se tudtuk, mi az a szénhidrát és mi az a fehérje, és vittünk és viszünk oda megemésztetetlen cellulózt is, ami valóban eltávolításra szorul?

Vajon számít-e s jelent-e megemlíthető különbséget az, hogy valakinek a szérűjében azért működik a cséplőgép, mert a gépet tudatosan rendelte e célra a gyárból és a gyár a rendelést neki szabályszerűen leszállította, vagy pedig azért, mert mikor szérűjét örökölte, már ott találta a gépet, s mivel látta, hogy cséplőgép, és látta, hogy csépelni is lehet vele, neki pedig cséplénivalója volt, hát felhasználta és csépelt vele.

A lényeg itt nem az-e, hogy akár így, akár úgy jutott a gazda ahhoz a cséplőgéphez, az így is, úgy is gép, mégpedig cséplőgép, tehát cséplésre lehet használni, mindenképpen valamelyik gépgyárból került ki valamikor a szerelők, mérnökök, konstruktőrök, és – urambocsá! – még feltalálók is kellettek hozzá.

Mondjuk, hogy a tej se azért készült, hogy a csecsemő táplálkozzék vele, hanem a csecsemő csak azért táplálkozik vele, mert látja, hogy jó és alkalmas a táplálkozásra. Ez esetben is tagadhatatlan azonban, hogy a tej, melyet a csecsemő akár ezért, akár azért szopik, minden szükséges tápszert (még a vitaminokat is beleértve) magában foglal, emellett édes és könnyen emészthető is, rögtön a szülés után pedig még a csecsemőgyomor kitisztítására alkalmas anyagokat is tartalmaz, tehát ezernyi célszerűséggel bír, s mindez az anya hozzájárulása, sőt tudta nélkül keletkezik akkor, mikor szül. Mindez az ösködből, amely nem gondolkodott, semmiképpen se magyarázható meg, de még azokból a kezdetleges élőlényekből se, melyek – fogadjuk el – az őslápokban maguktól kezdtek úszkálgatni.

A szem szerkezetét fentebb részletesebben ismertettük. Ennek ismeretében nem egyenesen az együgyűséggel határos-e azzal próbálni elintézni a dolgot, hogy nem azért kaptuk ezt a természetből olyan pompásan berendezett szemünket, hogy lássunk vele, hanem csak azért nézünk vele, mert ha már egyszer ilyen pompás szemünk van, hát természetesen használjuk.

A jó Büchner és társai – mert természetesen nem csak az ő érve ez, hanem az egész valóságellenes „tudományé” – egészen megfélemeznek arról, hogy ha úgy fogjuk fel a dolgot, ahogyan ők akarják, akkor is tagadhatatlan, hogy ez a mi éppen készen kapott szemünk valóban egy minden emberalkotta gépnél nagyszerűbb, bonyolultabb és százezernyi szerkezetet (sőt láttuk, hogy százmilliónyi), célszerűséget és éleselméjűséget magában foglaló és feltételező bámulatos géptömkeleg, mely (mikor még egy órakerék se keletkezik véletlenül) nem kerülhetett volna csak úgy magától, vagy akár az anyag örök „fejlődésével” oda a koponyánkba, s megmagyarázására sem a természetben található száz elem, sem ezeknek százezernyi vegyülete, sem a fény, sem a hő, sem az elektromosság, sem a mágnesesség, sem a radioaktivitás nem elégséges, mert csak ezek még nem hoznak össze gépet, sem semmiféle használható szerkezetet még akkor se, ha az a szerkezet nem azért lett olyan célszerű, hogy mi hasznát vehessük, hanem csak azért vesszük hasznát, mert látjuk, hogy létrejött, célszerű és használható. Mennyire igaz tehát, hogy csak az esztelen mondhatja szívében: „Nincs Isten!” (Zsolt 14,1; 53,2)

4.) Következik a negyedik, utolsónak hagyott cáfolatkísérlet a teleologikus istenérv megdöntésére. Ezt kell mondanunk a „legtudományosabbnak”. Büchner is felhozta már Brehm „Az állatok világa” legújabb, Klebelsberg Kunó-féle magyar kiadásának előszava is ezzel magyarázza az élő szervezetek célszerűségeit és a Pázmány Péter Tudományegyetemen használt tankönyvek is ezt a magyarázatot adták – sajnos – már akkor is, mikor még hazánk nem került istentelen uralom alá s fővárosunk egyeteme se változott még át – csak azért, mert az ördög köztudomásúlag fél a szenteltvíztől – Pázmány Péter helyett Eötvös Loránd Tudományegyetemmé. Az érv így szól:

A természet erői már évmilliárdok óta működnek. Az elemek, molekulák, atomok állandó mozgásban vannak, kombinálódnak, variálódnak, permutálódnak. A mi mai célszerű világunk az elemek és molekulák ez évmilliárdok óta tartó mozgásának eredménye. Világos, hogy ez évmilliárdok óta tartó kombinálódás közben jöttek létre kevésbé tökéletes, sőt egészen tökéletlen szerves alakulatok is, sőt elsősorban ilyenek jöttek létre, hiszen eszes lény nem irányította őket. Ámde ezek éppen azért, mert tökéletlenek voltak, nem voltak vagy nem voltak eléggé életképesek, s elpusztultak.

Hogy a mai szemlélőnek a természet világában minden annyira okosnak, célszerűnek, sőt tökéletesnek látszik, annak az az oka, hogy ma már mindannak, amit a természet valaha

létrehozott, csak a java van meg, az, ami kibírta az élet próbáját, mert legsikerültebb volt s így legalkalmasabb a fennmaradásra, a selejteket azonban már rég kipusztultak.

Hogy például a szemünk ma olyan bámulatosan célszerű és tökéletes szerkezet, hogy anyatejünk olyan elsőrangú és a célnak annyira megfelelő vegytani képződmény, hogy méheink olyan elsőrangúan és okosan csinálják a dolgukat, s természetesen nemcsak a méh, hanem a többi rovar is, mert hiszen az imént láttuk, hogy a darázs még elmésebben gondoskodik alicái táplálásáról, de például az a másfajta méh is, mely a dolgozó méh gyűjtötte mézzel táplálja a lárváit, szintén okos, még a dolgozó méhnél is okosabb (nem becsületesebb), mert dolog nélkül is megélni, s még utódokat is felnevelni még nagyobb művészet, mint ugyanezt állandó munkában való görnyedéssel valószínűsíteni meg, mindez csak azért van, mert a kevésbé sikerülteket, az alkalmatlanokat és féltökéleteseket ma már nem látjuk. Azok keletkeztek, de el is enyésztek, s ma már nyomuk sincs. Mi ma már csak azokat látjuk, melyek nemcsak keletkeztek, hanem meg is maradtak, mert életképeseknek bizonyultak.

Az élőlények, s kivált a magasabb rendű élőlények oly bámulatosan célszerű szervei és életműködései tehát nem elsőnek s nem is ezrediknek keletkeztek, hanem évmilliárdok folyamán lassú, fokozatos tökéletesedéssel jöttek létre s így fogva fel a dolgot, a haladást, az állandó tökéletesedést lehetségesnek tartanunk eszes irányító, tehát Isten nélkül is.

Kétségtelen, hogy az élet öntudatlanul is szelektál. Az élehetetlen, az alsóbbrendű, a kevésbé alkalmas háttérbe szorul és pusztul, az erősebb, a jobb és alkalmasabb szervekkel bíró előtérbe lép és érvényesül.

Ez az igazi oka annak, hogy az, ami a természetben ma megvan, mindenben a legjobb, a legtökéletesebb. Ezért célszerű és okos (szabatosabban kifejezve: ezért látszik célszerűnek, okosnak) a ma élő növények és állatok szervezete, életműködése. A természet természetesen nemcsak ilyeneket hozott létre, de ma már csak az ilyenek vannak meg. Hozott létre ugyanez a természet nem célszerűeket és kevésbé célszerűeket is, mégpedig ezer annyit, mint a célszerűek, de ezek ma már – érthető okokból – nincsenek meg. Ezért olyan tökéletes, célszerű ma a természetben minden.

Feleletünk: hiába színezzük ki a mesét, és hogy hihetővé váljék, hiába beszélünk százmillió vagy trillió évekről, az egyszerű józan ész bizony akkor is csak azt mondja, hogy ami élehetetlen egy vagy száz év alatt, az élehetetlen ezermillió év alatt is.

Mi fentebb a józan ész alapján nem azt állapítottuk meg, hogy az, hogy a természet magukra hagyott vak erői (például az atomok és molekulák állandó kombinálódása) célszerűt, okosat, gépet hozzanak létre, még ha ez a gép csak egy szabályos órakerék is, néhány év alatt élehetetlen, hanem azt, hogy abszolúte élehetetlen, élehetetlen tehát ezermillió év alatt is. Eszes lény irányítása nélkül még ilyen mérhetetlenül hosszú idő alatt is legfeljebb véletlenről lehet szó. Hogy pedig ez a véletlen legfeljebb csak mit hozhat létre, már láttuk. Vajon ha millió évig várunk, akkor a víz a rézben gazdag talajból szabályos órakeréket is fog kimosni? Pedig hát hol van egy órakerék célszerűsége például a gyomor vagy a szem működésének célszerűségétől?

Rá kell aztán arra is mutatnunk, hogy a természet félig tökéletes, félig életképes, félig használható szervezeteket se hozhat, vagy hozhatott létre magától, azaz a tényezők esetleges találkozása folytán. Nemcsak Rolls-Royce autókat, hanem taligákat se hoz létre a véletlen. A háromkerekű kocsik csak félig célszerű, kivált, ha a harmadik kereke nem középen van, de azért bizonyára nem találunk olyan józan eszű embert, aki elhiszi, hogy akár csak az ilyen csonka és megbillent kocsi is véletlenül keletkezett, tehát emberi beavatkozás nélkül jött létre.

Ilyen kocsit józan eszű ember csak úgy tud elképzelni, hogy ember csinálta és valamikor megvolt a negyedik kereke is, csak bizonyos idő elteltével a természet vak erői az ember alkotta célszerűség egy részét lerontották. Az ilyen szekérre senki se úgy néz, mint egy fejlődő-

désben lévő szerszám egyelőre még kezdetleges, félig tökéletes állapotára, hanem mint egy hajdan a maga nemében tökéletes, célszerű emberi alkotásnak a minden célszerűséggel szemben ellenségesen viselkedő anyagi erőktől részben már lerontott maradványára.

Ugyanezt a megállapítást kell tennünk egy már kissé elformátlanodott és már foghíjas órakerékre. Erre se azt mondjuk, hogy az eső mosta ki a rézben gazdag talajból, s ma még nem tudta egész szabályosnak és használhatónak kimosni, de néhány ezer év múlva már ez is megtörténik, hanem azt, hogy ez a félig célszerű órakerék is eszes lénytől származik, valamikor nem is csak félig volt célszerű, hanem egészen, s a véletlen, azaz a természet vakon működő erői tették félig már tönkre.

De ha ezt kívánja tőlünk a józan ész még akkor is, ha csak egy félig célszerű szekérről vagy órakerékről van szó, mit mondjunk arra a „tudományra”, mely elhiszi, hogy félig célszerű, félig tökéletes szemet vagy tejet a véletlen, azaz a vak természet is létre tud hozni? Például olyan tejet, melyben van már szénhidrát is, zsír is, fehérje is, csak még vitaminok nincsenek benne, vagy amelyben a szénhidrát még nem cukor, hanem csak keményítő alakjában van meg, tehát még nem édes, vagy olyan tejet, mely édes is már, vitaminok is vannak már benne, csak még nincs meg az a tulajdonsága, hogy rögtön a szülés után még a csecsemő beleire is tisztító hatást gyakoroljon?

Vagy olyan szemet már véletlenül is tudott-e létrehozni a természet, mellyel látni ugyan lehetett már, de még fejtetőre állítva adta a képeket, a két szemmel még kettőt lehetett látni, nem egyet, a kép nem volt még színes és még csak kép alakja volt, nem pedig, mint a valóság, domború? De általában az, aki tudja, mi az a tej, tudja, mi az a szem, az csak lenézéssel, sőt megvetéssel nézhet arra a „tudományra”, amely akár csak félig tökéletes tejet vagy szemet is lehetségesnek tart és elhisz, mint a véletlen eredményét, noha egyébként a „hívőket” a „tudós” fölényével nézi le? Sajátságos, hogy az ezt tanító tankönyveket komolyan veszik azok a professzorok és hallgatók, akik pedig tudják, mi az a szem és tudják, mi az a tej, hiszen orvosprofesszorok és orvostanhallgatók is vannak köztük?

De még magához az atomok és molekulák örökös kombinálódása és variálódása elhívéséhez is sokkal nagyobb hit kell, mint a katolicizmus dogmáihoz. Ki figyelte meg valaha, tehát ki tud erről az ezermillió év óta folyó állandó kombinálódásról? De nemcsak nem tud és nem is tudhat róla senki, hanem a tapasztalat épp ennek a feltevésnek az ellenkezőjét bizonyítja.

Igaz, hogy a természetben minden mozog. Ma, az atomkorban már azt is tudjuk, hogy egy-egy atomon belül is van mozgás, ámde az elemek olyan mozgásáról, mely szervezeteket hozhatott volna létre, egyáltalán nem tudunk. Az effajta kombinálódások egyenesen lehetetlennek látszanak.

A tejben (de általában az állati szervezetben) például olyan sokféle alkotórész van együtt, hogy nincs helye a világnak, ahol ennyi elemet egyszerű mozgás segítségével egyszerre mind össze lehetett volna hozni. Ezeket a bonyolult összetételű anyagokat csak a növény gyökerei tudják összeszedni a földből és az állat különféle szervei tudják kiválasztani a táplálékból. De mivel a növény is élőlény már, s az állat is az, mielőtt az élőlények létrejöttek volna, lehetetlen, hogy ezek az alkotórészek csak a vak kombinálódás révén már együvé kerülhettek volna.

„Mindaz, ami most a világon létezik – írja Büchner –, csak végtelen kezdet és számtalan fejlődési folyamat maradványa. E szempontot száz évvel Krisztus születése előtt Empedoklész görög bölcse is bámulatra méltó éleslátással ismerte fel és tanította, hogy az anyagnak alakká való képződése előtt számos szabálytalan alaknak kellett léteznie, melyek részben nem tartották magukat fenn és kölcsönös küzdelemmel csak lassan nyerték el célszerű szerkezetüket.”

A mi büszke, modern tudósainknak is Empedoklész kétezer évvel ezelőtti színvonalára kell tehát visszaüledniük, mikor Isten ellen küzdenek. Rámutattunk, hogy a természet fejlődéséről és a molekulák állandó kombinálódása folytán félig és egészen célszerű szerveze-

tek létrejöttéről csak akkor lehet józanul beszélni, ha tulajdonképpen panteisták vagyunk s magát a természetet tartjuk gondolkodó lénynek, tehát végeredményben Istennek. Látjuk, hogy a célszerű szervezeteket létrehozó anyaggal kapcsolatban Büchnerrel egyetértésben Empedoklész is az anyagok „kölcsonös küzdelméről” és a „maguk fenntartására” való törekvéséről kénytelen írni, tehát úgy beszélni, mintha az anyag nemcsak élne, hanem még öntudata is volna s célra is törekednék. Ilyen anyag azonban nincs, az ilyen beszéd teljesen tudománytalan.

Ami pedig azt illeti, hogy Empedoklész már évezredekkel ezelőtt kitalálta azt, amit a modern természettudomány csak száz éve fedezett fel újra, nincs mit csodálkozni, mert hiszen nemcsak a mai, hanem a régi pogányok is küzdöttek Isten ellen. Hogy olyan régen élt s mégis kitalálta már azt, amit a modern természettudomány, az lehet, hogy becsületére válik Empedoklésznek, de bizonyára nem a mai „természettudósoknak”.

Láthatjuk belőle, hogy ehhez nem is kell olyan nagy tudomány. Ez csak azt bizonyítja, mennyire nem a modern természettudomány, s mennyire nem a XX. század vagy a haladás következménye az istentelenség és a melléje felhozott tudományos érvek, hanem egyedül csak a rosszaságé, mely természetesen Empedoklész idejében is éppúgy megvolt már egyes emberekben (tudósokban és egyszerű emberekben egyaránt), mint manapság. Empedoklésznek a mai „tudósokkal” szemben még az a mentsége is megvan, hogy ő legalább a görög mitológia gyarló istenei ellen hozott fel érveket, s ha azok ellen berzenkedett a józan esze, érthető is. Büchner és társai azonban a kereszténység tiszta istenfogalma ellen berzenkednek.

De ahogyan Empedoklészek, azaz tudományos hitetlenek voltak már Krisztus előtt is, épp úgy voltak hitvédők már akkor is. Már Cicero megírta, hogy rázhatunk akárhogy és akármeddig egy csomó betűt, abból ugyan soha ki nem fog jönni az Iliász vagy az Odüsszeia, s ezzel természetesen azt akarta mondani, hogy a természet vakon működő erői véletlenül semmiképpen se hozhatnak létre okos, célszerű dolgot.

Lássuk csak például azokat a betűket. Türelmes és kitartó rázogatóra annyit elértünk, hogy egyes egyszerű szavak, mint „te”, „nem”, „ki”, „de”, „bele”, „jó” stb. nagy ritkán létrejönnek, sőt nagy néha talán még ilyenek is: „igen”, „igaz”, „sűrű” stb. Nagyobb szabású eredményt, például egy hosszabb értelmes mondatot azonban csak úgy érhetnénk el, ha a már véletlenül létrejött, egyszerűbb szavakat lerögzítenénk, hogy a további rázások folyamán el ne enyészzen az a célszerű, ami már létrejött, hanem hozzájuk teheszük azokat, amelyeket majd az újabb véletlenek eredményeznek. Ámde ekkor már nem a vak rázás, tehát nem a véletlen hozná létre az értelmes mondatot, hanem éppúgy egy értelmes, gondolkodó lény, mint a nyomdában a szedő, csak sokkal lassabban és keservesebben.

Ha csak a rázásra, csak a fizikai erőre, tehát pusztán a vak véletlenre hagynánk a dolgot, pedig hát az őstermészetben csak így lehetett volna, még az eleinte véletlenül létrejött kis értelmes szavakkal sem nyernék semmit, mert éppen azért, mert a rázás irányítás nélkül, tehát vakon, a véletlenre bízva történnék, a további rázásnak legelső eredménye az volna, hogy a már véletlenül létrejött értelmes szavak is ugyanezen véletlen folytán hamarosan éppúgy eltűnnének, mint ahogyan előbb létrejöttek. Igaz, az újabb rázással keletkeznének ismét újabb értelmes szavak is, de értelmes mondat most se lenne belőlük, mert mire az újabb értelmes szó létrejönne, arra már az előbb létrejött értelmes szó szétrázódna.

Egy fül, egy gyomor, egy szem, a vér, vagy a tej egy kissé bizonyára bonyolultabb dolog, s ezért kissé nagyobb hadilábon áll a véletlennel, mint egy értelmes összetett mondat betűinek szabályszerű összekerülése. Pedig hát ugyanannak az állatnak szeme is, füle is, gyomra is, vére is, teje is van egyszerre.

Látjuk tehát, micsoda örültséget hisz el és tanít az egyetemi tankönyv és minden e kérdéssel foglalkozó „tudományos” mű! Láttára igazán elmondhatjuk, hogy valósággá lett a

képtelenség: egy egyszerű parasztember (mert az nem hiszi el) okosabb lett, mint az egyetemi tanár (ez elhiszi és tanítja).

Pedig hát még azt is hozzá kell tennünk, hogy mikor az Iliász kinyomtatásához szükséges betűmennyiséget rázogatjuk, a jövőendő tervezett könyv anyaga (a betűk) már elkészítve rendelkezésünkre áll. Itt tehát, hogy a célszerű könyv létrejöttön, csak az szükséges, hogy a már rendelkezésünkre álló alkatrészek (betűk) mindegyikét a maga megfelelő helyére juttassuk. De ha rázással, tehát tisztán fizikai erővel, még ez is képtelenség, hogy lett volna lehetséges az őstermészetben olyan élő szervezetek létrejötte eszes irányítás nélkül, tisztán a molekulák és elemek mozgása folytán, amelyek bonyolult összetételű anyaga semmiképpen se lehetett még készen úgy egy helyre hordva, mint ahogyan a rázandó betűk már rendelkezésre állnak.

A természetnek, mikor például az első körmöt akarta létrehozni védekező eszközül is, de az ujj érzékeny végének védelmére is, tehát kétszeres célszerűségül (de láttuk, hogy nem is akarta ezt a természet, hanem csak mikor már megvolt, akkor vette észre az állat, hogy ennek hasznát is lehet venni) nem állt készen rendelkezésre ez a szaruszerű anyag úgy, mint az Iliászhoz a betűk. A köröm anyagát (no meg hát a kígyó mérgét, a poloska bűzét, az agyar elefántcsontját stb.) magának a természetnek kell előállítania s a táplálékként magába szedett anyagból kiválasztania. El lehet-e ennek lehetőségét még csak álmunkban is képzelni véletlenül? S e képtelenségen bizonyára édeskeveset segít az az együgyű kibúvó, hogy nem azért kapott az állat karmokat, hogy karmoljon velük, hanem csak azért karmol, mert vannak karmai, s azok erre is jók, nem azért jut a kígyó vagy a méh marásával mérge a sebbe, hogy védekezni tudjon vele, hanem csak azért védekezik vele, mert látja, hogy véletlenül megvan ez a képessége a védekezésre.

Persze a pók se azért kapta hálószővő képességét, hogy hálót szőjön, s így rovarokat fogjon vele, hanem csak azért fog vele rovarokat, mert észrevette, hogy a háló, melyet elő tud állítani, erre is jó. De ha a kész betűket rázzuk, hogy kijöjjön belőlük az Iliász, kissé könnyebb dolgunk van, mint a természetnek, mikor az egyszerű rovarból véletlenül hálót szőni is tudó pókot rázott ki, mert neki nem volt ott készen a kezénél a pókháló szövésehez szükséges anyag. Honnan és hogyan teremtette elő mégis?

A betűket a kezünkbe adják, mégis „bármilyen sokszor” (Büchner) rázzuk, mégse jön ki soha belőlük az Iliász. Az ősovarnak nem voltak a kezében, de még közelében se azok a vegyi anyagok melyek a háló célszerű, ragadós fonáljának elkészítéséhez szükségesek, még csak nem is kereste őket, mert hiszen nem volt célja és így nem is akart (nem is akarhatott) semmit, s lám, mégis egyszerre ott volt minden, mikor kellett.

Ámde a pók testén hatszáz ilyen hálószővő mirigy is van, s hogy lehet, hogy véletlenül ilyen sok keletkezett? Eleinte bizonyára nem is keletkezett egyszerre ennyi, hanem csak egy, vagy mondjuk: három. Az ezekből szőtt háló természetesen szinte semmit se ért, mert mindjárt elszakadt. Érthetetlen azonban, hogy a természet örökös kombinációinak utána egybillió év múlva véletlenül már sikerült olyan pókot is létrehoznia, amely nemcsak hálót szőtt, hanem egyszerre több száz szálból szötte azt a hálót, hogy ne szakadjon el.

Hogy azok a pókok, „akik” hálójának fonala csak néhány szálból állt, kipusztultak, mert nem voltak életképesek, s azért nincsenek ma már ilyen kezdetleges pókok, azt értem. De azt már sehogy se értem, hogy egész addig az egybillió évig, ami ahhoz kellett, hogy a természet örök változása és fejlődése a mai, modern pókot is létrehozza, ezek a félig célszerű pókok nem pusztultak ki, hanem kipusztulásuk csak akkor történt meg, mikor már volt tökéletes pók is.

Az igazság az, hogy ezek a kezdetleges pókok nem egybillió, hanem már egy év alatt is kipusztultak volna. Így azonban, ha újabb példányok keletkeztek helyettük, azok nem lehet-

tek tökéletesebbek náluk, mert hiszen akkor a természetnek mindet előlről kellett kezdenie, mert hiszen nem építhetett arra, ami már részben megvolt.

De a pók nemcsak 600 szálal hálót sző, hanem azonkívül még azzal a célszerűséggel is bír, hogy áldozatát mérgével is elbódítja. A mérreg megint célszerű, de egyúttal meglehetősen bonyolult vegyi összetételű dolog is, tehát csak úgy véletlenül nem nagyon keletkezhetett azokból az anyagokból, melyekkel a pók táplálkozik. Ehhez megint kellett egymillió esztendő, mire csak úgy magától összerázódott. Eszerint milliónyi évekig kellett élni mérreg nélküli, tökéletes póknak is, mire jött a mai, egész tökéletes pók, mire aztán a tökéletlenek és féltökéletesek kipusztultak. De hogy lehet az, hogy addig, míg ez be nem következett, nem pusztultak ki, hogy egymillió évig féltökéletesen is el tudtak élni, s csak akkor pusztultak ki, mikor már volt egészen tökéletes egyed is? Azt nem mondhatjuk, hogy ezeknek a tökéleteseknek nagy versenye pusztította ki őket (mert miattuk nekik már nem maradt rovar), mert nagyon jól tudjuk, hogy most, mikor már egész tökéletes és ugyancsak nagyszámú pók is már évmilliók óta is van, még mindig van elég rovar.

Láttuk aztán, hogy a méh hátsó lábán van kefe is, kosár is és mindkettő szükséges és célszerű. Ez a két célszerűség szintén nem fejlődhetett ki egyszerre, hiszen véletlenül legfeljebb csak a legegyszerűbb célszerűségek keletkezhetnek. Először tehát csak kefék, vagy csak kosaras lábú méh volt s végül talán sokszázezer év múlva lett olyan is, amely egyszerre mindkét célszerűséggel bírt. A féltökéletesek most is kipusztultak (mert ma már nem találjuk meg őket), de érdekes, hogy addig a több százezer évig, míg az egész tökéletesekre várni kellett, nem pusztultak ki.

Azt is értem, hogy azok a méhek, melyek nem voltak még olyan okosak, hogy a gyűjtött méz víztartalmát a sejt végleges betapasztása előtt elpárologtatták volna, kipusztultak, mert hiszen csemetéik bélhurutot kaptak a megromlott, megsavanyodott méztől. Azt azonban már sehogy se értem, hogy lárváik a bélhurutot csak akkor kezdték megkapni (mert hiszen csak akkor pusztultak ki), mikor már véletlenül azok a méhek is kitenyésződtek, melyek már annyira okosak voltak, hogy ezt is tudták, s huzat előidézésével még a felesleges víztartalom elpárologtatásáról is gondoskodni tudtak.

Az igazság tehát az, hogy a modern tudományosság magyarázatából semmit sem értek, nem is érthetek. Hiszen még Büchner se érti még azt se, hogy a már készen lévő betűkből rázással, tehát eszes irányítás nélkül mechanikus erővel Iliász lehessen. Hogy lehetett volna hát a föld anyagából csupán mechanikus erővel hálót szövő, vagy mérget kiválasztani tudó, sőt a méz túl nagy víztartalmát is mesterségesen elpárologtató állat? Aki azt hiszi, hogy csak millió évek kellenek s akkor már ez ész nélkül is lehetséges, az nemcsak tudósna nem jó, hanem még normális észjárású embernek se tekinthető.

Józan ésszel legfeljebb az engedhető meg, hogy olyanforma célszerűségek, mint egy teknő alatti mélyedés a sziklában, melyben megmarad a víz, egy olyan villámlás, melynek fényénél meglátom az órát, a betűk olyan rázása, melyből két-három-négy betűből álló értelmes szavak kijönnek, a szabad természetben is létrejöhessenek. Ezt nagyon helyesen nevezik az istentelen tudomány képviselői a természet erői játékanak, mert épp úgy nem kell hozzá ész, mint ahhoz, hogy valamely tárgyat a tenger hullámai ringassanak. De azt állítani, hogy a természet mechanikus erőinek ez a „játéka” azokat a tökéletességeket is létrehozhatta, melyeket ma a természetben látunk, s a növényi és állati szervezet bámulatos célszerűségeiben csodálunk, az egyenesen a nevetségesség határait súrolja.

A pók és a méh példájánál még sokkal világosabban látjuk ezt a tejképződésben vagy az emésztés (a gyomor, belek, máj, hasnyál, vese, epe stb.) működésén. Az emésztésben a célszerűségnek olyan, egymással a legszorosabban összefüggő, egymásba kapcsolódó és egymástól el nem választható tömkelege van, hogy hozzá képest az Iliász véletlen összerázása

olyan egyszerű, igénytelen dolog, mint egy bicska a televíziós készülék vagy egy nyomdai rotációs gép mellett.

És ez a célszerűség-tömkeleg nem egymás mellé rakott, egymással össze nem függő alkatrészekből áll, melyek esetleg és lassacskán, évmilliók elteltével sorakozhattak egymás mellé, hanem egymásba kapcsolódó, egymást feltételező, egymás nélkül mit sem érő jelenségek láncolatából, melyeknek egyszerre kellett keletkezniük, mert egymástól elválaszthatatlannak és egymás nélkül haszontalanok, tehát esetlegességgel, véletlennel semmiképpen se magyarázhatók.

Emésztőszerveinknek például egész más módszerei vannak a fehérjék, mint a szénhidrátok vagy a zsírok felbontására és megemésztésére. Pedig hát a magasabb rendű állatok szervezete a bizonyosság rá, hogy arról szó sem lehet, hogy egykori őseink eleinte csak fehérjével, vagy csak zsírral, vagy csak szénhidráttal táplálkoztak, s csak évmilliók eltelte után tértek át a vegyes táplálkozásra, mert a természet csak akkor jutott el a fejlődésnek arra a fokára, mely részükre ezt is lehetővé tette, és végül mind a szénhidrátokat, mind a fehérjéket, mind a zsírokat egyformán meg tudta emésztetni.

Még egyszerűbben és világosabban láthatjuk állításunk igazságát a tej esetében. A mai anyatej véletlenül rögtöni létrejötté sokkal nagyobb lehetetlenség, mint a betűk rázásával az Iliász létrehozása. Ha mégis ragaszkodunk Isten nélküli, tehát esetleges úton való keletkezéséhez, csak apránként, részletekben képzelhetjük el. (Még így se, mert hiszen láttuk, hogy a rázás mechanizmus folytatásával jönnek ugyan létre új, értelmes szavak is, de ugyanakkor és ugyanezen ok miatt a már létrejött régiek eltűnnek.) Ámde kétségtelen, hogy a tejnek az emlősök magzatai csakis az esetben vehették hasznát, ha a Föld őskorában is már épp olyan tökéletesen kapták az egészet készen az anyjuktól, ahogyan ma kapják.

Mit ért volna nekik az olyan tej, amelyben még nem volt zsír (ha más minden alkatrész meg is lett volna már benne), vagy amelyben nem volt keményítő, vagy volt már, de nem cukor alakjában, vagy ha semmi más nem hiányzott belőle, csak a vitaminok?

Tehát már a legkezdetlegesebb tejben is meg kellett lennie minden alkatrésznek és minden célszerűségnek, ami most megvan benne. El lehet-e képzelni tökéletlen, a mai tej alkatrészeinek csak egy töredékével bíró tejen nevelt magzatokat, melyeknek fajtája éppen emiatt ki is pusztult ugyan már, de nem pusztult ki addig a több százezer, sőt millió évig, míg végül megjelentek a Földön azok az emlősök is, amelyek már tökéletes tejjel tudtak szolgálni magzataiknak?

Egy tehát egészen bizonyos: A tejnek egyszerre kellett keletkeznie minden százezernyi célszerűségével és tökéletességével. Ez azonban ész nélkülibb betűrázással, az elemek vagy molekulák tisztán mechanikus mozgásával és kombinálódásával nem lehetséges, tehát a természet erőinek játékával se. Ez se több ugyanis, mint a betűrázás, sőt még annyi se. Hiszen annak az embernek, aki a betűket rázza, van esze, csak éppen ekkor nem használja, a természetnek azonban egyáltalán nincs, tehát ha akarná, akkor se használhatná. Láttuk tehát, hogy milyen logikátlan, s milyen szígyenletesen gyerekes hiszékenység kell a természet célszerűségeinek effajta magyarázatához! S egyetemeinken mindezt, mint tudományt, tanítják!

A józan ész világos szava elől azzal se lehet kitérni, hogy – hogy az elhitetés könnyebb legyen – nagyon hangsúlyozzuk, hogy az, amit a józan ész ellenére állítunk, csak évmilliók eltelte után történt meg.

Ami ugyanis a józan ésszel ellenkezik, azt évmilliók segítségül hívásával se lehet lehetségessé tenni. Vajon ha sokmillió éven át való rázogatást tételezünk fel, akkor már kijöhet az Iliász értelmes szövege? Vagy akkor már lehetségesnek kell mondanunk, hogy egy sziget részben gazdag talajából szabályos órakerekeket mosson ki az esővíz? És évmilliók elteltével lehetségesnek tarthatjuk ezt akárcsak akkor is, ha szép, szabályos, egyforma és egyenletes fo-

gú órakerek mellett szép számmal találunk ott kevésbé sikerült, többé-kevésbé szabálytalan órakereket is és ez alapon jogunk van megállapítani, hogy a nem sikerült példányokat régebben, a tökéletesebbeket pedig a legújabbban mosta ki az esővíz?

Pedig hát mi a természetben ilyen félig sikerült állati szervezeteket nem is találunk. Ezeknek nyomuk sincs még a paleontológiai rétegekben se, legfeljebb hihetjük, ha akarjuk, hogy hajdan voltak, s ma már azért nincs nyomuk, mert éppen tökéletlenségük miatt kipusztultak.

De hát ki hiszi el, hogy akár rossz órakereket is mosott ki valaha a talajból esővíz? Pedig hát hol van egy órakerék célszerűsége egy magasabb rendű állat fülétől, szemétől, tejétől, emésztésétől és sokszor bámulatosan célszerű ösztöneitől, mégha az szem, fül, gyomor, tej még nem is egészen tökéletes?

Pedig hát láttuk, hogy még ez az elmélet is csakis abban esetben tartható, ha ezek a hajdani állítólagos féltökéletes és csak részben célszerű szervekkel bíró lények tökéletlenségük ellenére is azért még évmillióig éltek s csak akkor pusztultak ki, mikor már (az évmilliárdokon át tartó rázás következtében) megjelentek az egész tökéletesek is, melyekkel ők már természetesen nem bírták a versenyt. A félig célszerű (sőt eleinte csak századrészben célszerű) szervezettel bíró lény még akkor se bírja a versenyt, ha nincs versenytársa, de véletlenül szervezet sohasem jön létre, még olyan szervezet se, melyben ugyanannyi a célszerűtlenség, amennyi a tökéletesség. Lotyogó kerekű talyiga se keletkezik véletlenül.

Büchner ellenvetései a célszerűségi istenérv ellen

Látni fogjuk, hogy Büchner ellenvetései közel se érnek annyit, hogy a velük való foglalkozást megokolttá tennék. Büchnernek, ha érdemes munkát akart volna végezni, a mi istenérveinkkel kellett volna foglalkozni. Bonckés alá kellett volna vennie őket s kimutatnia, miért nem helytállóak, mi miatt nincs bizonyító erejük. Büchner ezt meg se kíséri, s úgyszólván kizárólag csak azt bizonyítja, mennyire tökéletlen ez az állítólag a végtelenül bölcs Istentől teremtet világ s mennyivel jobb lenne, ha minden másképp lenne, mint ahogyan van.

Kétségtelen azonban, hogy ez is elégséges a gyarló és a kételkedésre annyira hajlamos ember lelkének megzavarására, kivált mikor Büchner olyan fölényes hangot használ s annyira mindenütt a tudományra hivatkozik. Mivel az ember természete egyébként is olyan, hogy vitás esetekben mindig elsősorban az ellenfél véleményére kíváncsi, s titkon akaratlanul is arra gondol, hogy ha ő maga nem is, de az ellentábor egy-egy igazi szakembere bizonyára meg tudná cáfolni az egyház érveit, s azt hiszi, hogy felfogása nem lehet tárgyilagos, ha csak az egyik felet, az egyházat hallgatta meg, emiatt is megokoltnak látszik Büchner érveinek bővebb ismertetése.

Büchner „Erő és anyag” című műve szinte az istentelenség kátéjának vagy inkább talán parádés művének tekinthető. Különösen marxista körökben volt és van ma is még nagy tekintélye, noha már száz éve, hogy megjelent. Mivel azonban emiatt már elavultnak tekinthető, kívülre még bőven ismertetjük majd Gurjevnek, az orosz szovjetembernek magyarul „Az istenhitről” címen kiadott (több kiadásban is megjelent) könyvét, illetve – mert ez már sokkal kisebb szabású, mint Büchner Erő és anyag c. műve – füzetét. Gurjevnek 1955-ös második magyar kiadását használjuk, Büchnernek pedig az 1905-ös magyar kiadását, mely Seress László fordítása.

Gurjev művecskéjét 1955-ben a magyar kommunista állam adta ki magyarul, Büchnert ellenben 1905-ben csak egy Vass József nevű Erzsébet körúti (38. sz.) könyvkereskedő, antikvárius, aki természetesen magyar neve, sőt a benne levő két „s” ellenére is Izrael nemzetiségéből származik. Jellemző, hogy Seress László, a fordító, viszont protestánsnak látszik. A magyar társadalmat tehát egy zsidó üzletember protestáns közreműködéssel ismertette meg ezzel az istenhitet cáfoló művel.

A zsidó üzletember talán nem is annyira a kereszténység (és a saját vallása) iránti gyűlöletből adta ki magyarul is a hírhedt és oly romboló hatású művet (de természetesen azért is), hanem elsősorban bizonyára a jó üzlet reményében, mely számára természetesen fontosabb volt annál, hogy igazat s jót tartalmaz-e a kiadott mű, vagy rosszat és hamisat.

A jó üzletember jól ismerte a közönséget s tudta, hogy ilyen tárgyú és irányzatú művek jobban fogynak, mint az ájtatos tartalmúak. S ha ez mindig igaz, 1905-ben, a Ferenc József-i gazdasági virágzás s a belőle folyó jól kereső és az élet örömeit vígan habzsoló, de ifjúkorukban még vallásosan művelt emberek nagy meglepődéssel vehették tudomásul, hogy Isten nincs s így haláluk után nem kell majd az örök bíró ítéletétől félniük.

Az is jellemző, hogy ugyanez a Vass József adta ki Kacziány Géza protestáns lelkész „Vértanúk albumát” is, mely viszont „izzó magyar hazafiságával” és szinte az eszelősséig menő Habsburg-gyűlöletével tűnik ki, mint később a természetesen szintén protestáns Baráthosi Balogh Benedek, vagy Gelsei Bíró Zoltán pamfletjei.

Vass József izraelita üzletember tehát a lángoló magyar „hazafiságnak” épp oly lelkes terjesztője volt, mint az istentelenségnek. Ebben is bizonyára ugyanaz a kettős ok vezette, ami az istentelenség terjesztésében. Ez az „izzó hazafiság” is népszerű volt s így üzletet lehetett vele csinálni s végeredményben ezzel is csak a kereszténységnek ártott, hiszen meggyü-

lőltette vele a papokat és azt az uralkodóházat, mely a „papok uralmát” itt visszaállította s az egyházat itt negyyszáz éven át védte.

Gurjev művét ízléses kiállításban, gondos fordításban s olcsón adták a magyar közönség kezébe. Hiszen az állam adta ki s annak bevételeiből telt. Vass József izraelita üzletembernek azonban – szerencsére – előbbre való volt az üzlet, mint a „népnevelés”. Ő az „Erő és anyag” c. könyvet silány papíron, ócska kiállításban és sajtóhibákkal tele jelentette meg hanyag, csapnivalóan rossz fordításban, annyira, hogy sok helyen egyenesen értelmetlen. Jellemző például, hogy a „halhatatlant” mindig „hallhatatlannak” írja (ez tehát nem sajtóhiba, hanem a fordító fogyatékos műveltségének jele). Aztán a tárgyas és tárgytalan ígeragozás közti különbséget úgy intézi el, hogy se azt nem írja, hogy „megállapíthatnánk”, se azt, hogy „megállapíthatnók”, hanem neki a kettő közti átmenet tetszik s ezért az arany középutat választja: „megállapíthatnók”.

Úgy látszik, hogy Vass József, ez a már ötven évvel ezelőtt is „haladó” világnézetű és „izzóan magyar” izraelita üzletember a pénzét még a haladó világnézetnél és „imádott” hazájánál is jobban szerette, s ezért Büchner „örökbecsű” művének magyarra ültetésére – hogy minél kevesebbe kerüljön – egy egész ismeretlen nevű fiatalembert választott ki, de – úgy látszik – még az ő szerény anyagi igényeit is oly gyarlón elégítette ki, hogy elkeseredésében még ő se akart érdemes munkát végezni. (A „Vértanúk albuma” is feltűnően olcsó kiállítású.)

*

Büchner ezt írja: „A tudomány számos tapasztalat alapján meggyőződött arról, hogy a természeti intézmények célszerűsége nem egyéb és nem is lehet egyéb, mint a természetes létezésnek és történéseknek szükségképpen és magától értetődő következménye és kísérője.” (E mondatban, hogy érthetőbb legyen, két stiláris javítást is csináltam.)

„A tudomány győződött meg” tehát erről, s ráadásul „számos tapasztalat alapján”? Dehogy. A tudomány annak megállapításával, hogy élőlény csak ugyanolyan élőlény petéjéből keletkezhet, ennek éppen az ellenkezőjéről „győződött meg”, mégpedig nem is „számos”, hanem kivétel nélkül minden tapasztalat alapján. Ebből következik, hogy a kihűlt Földön az élőlények megjelenése nemcsak nem „szükségképpen”, sőt – urambocsá! – „magától értetődő”, hanem egyenesen lehetetlen s így megmagyarázhatatlan metafizikai lény létezése nélkül.

Ahhoz pedig nem is kell tudomány, hanem csak egyszerű józan ész, hogy fejlődés, állandó tökéletesedés csak ott van, ahol eszes irányító is van, hogy gépeket a természet magától nem hoz létre, hogy gyomrok, szemek, tej létrehozására a kihűlt Föld és a benne lévő természeti erők magukra hagyva semmiképpen se lehettek képesek, de olyan méhek létrehozására se, melyek a méz túl nagy víztartalmát mesterségesen elpárologtatják, olyan darazsakéra se, melyek élő, de megbénított idegzetű, s így nekik ártani nem tudó pókokkal, illetve hernyókkal tudják ellátni kikelő lárváikat, sőt még olyan rovarok létrehozására se, melyek – hogy az eső le ne mossa – mindig a levél alsó lapjára rakják petéiket. Maga a természet ugyanis nem gondolkodik. „A tudomány” tehát nem „számos”, hanem minden tapasztalat alapján éppen az ellenkezőjét tanítja annak, amit Büchner állít. A tudomány éppúgy Isten létezését tanítja, mint a józan ész.

Mondjuk, kivándorol valaki Kanadába s útrakelte előtt elbúcsúzik édesanyja „kakukkfűvel benőtt”, korhadó fakeresztű sírjától. Mikor harminc év múlva visszajön, anyja besüppedt sírhantja helyett gyönyörűbbnél gyönyörűbb virágokat és gránit síremléket talál. Vajon nem tartaná-e mindenki meghibbantnak ezt a hazatalált vándort, ha a tapasztalt nagy változást anyja sírján „szükségszerűnek” és „magától értetődőnek” találná és „a természetes létezések és történések” természetes következményének tartaná?

Ahogy ez a hazajött vándor az anya sírján bekövetkezett „fejlődést” józan ésszel nem tulajdoníthatja másnak, mint hogy itthon maradt testvérei azóta meggazdagodtak s nekik köszönhető ez a „fejlődés”, vagy hogy ő maga lett ott Kanadában annyira világhírű ember, hogy itthoni hazája, vagy szülőfaluja érdemesnek tartotta így megtisztelni anyja sírját: épp így minden józan eszű ember – s természetesen a fenséges „tudomány” is, feltéve, hogy az is józan eszű – nem a természetes fejlődésnek, nem is a természetes létezés és történelem szükségzerű és magától értetődő következményeinek tulajdonítja azt, hogy a kihált Földön élőlények, mégpedig nagyszerűen működő, szemekkel, fülekkel, gyomrokkal s éles előrelátásra valló ösztönökkel megáldott élőlények keletkeztek, hanem egyedül csak azzal tudja megmagyarázni, hogy a természetén kívül, mely anyagi, tehát oktan, van még a természetnek ura és alkotója is, aki eszes és okos, tehát személy épp úgy, mint mi, csak nálunk különb, tökéletes személy.

Ahogy kanadai vándorunk az anya sírján bekövetkezett változást akkor se tarthatná természetesnek s magától értetődőnek, ha nem harminc, hanem harmincmillió év múlva jött volna Kanadából (sőt akkor még kevésbé, mert ha csakugyan „természetes” lett volna azon a síron a „fejlődés”, ennyi idő alatt már a kakukkfű, a kereszt, sőt maga a sírdomb, sőt maga a szülőfaló is rég eltűnt volna), épp oly keveset segít a „tudomány” is, ha ennek a szerinte annyira természetes fejlődésnek a megmagyarázására millió éveket tart szükségesnek. Ha a Föld és a természet metafizikai erő nélkül csak maga lett volna, évmilliók alatt épp úgy nem fejlődött, hanem éppen ellenkezőleg, mindig jobban elhasználódott, a hasznostól és a célszerűtől épp úgy mindig jobban eltávolodott volna, mint ahogy az a kakukkfűves, magára hagyott sír. Így járt volna egymillió év alatt az őstermészet is, hiszen az a sír is a természet egy része, rajta s körülötte is a természet erői működnek.

„Már csak azért sem vagyunk feljogosítva – folytatja Büchner – célszerűségről beszélni, mert mi a dolgokat csak jelen alakjukban és szerkezetükben ismerjük és fogalmunk sincs arról, hogy milyennek tűnének ezek nekünk a maitól eltérő, más állapotban. Hogy ezt tehesük, szükséges volna a jelen és a múlt, egészen másként berendezett világrend között különbséget tenni, ami pedig lehetetlenséggel határos.”

Micsoda gyenge, vértelen, ingatag és zavaros kis érvelés a vallásos magyarázat józan logikájával szemben! Büchner úgy látszik azt, hogy a szem vagy a fül működése célszerű-e s így feltétlenül eszes lénytől származik-e, csak akkor tudná megállapítani, ha más, a miénktől eltérő világok berendezését is ismerné. Ezért mindjárt örömmel meg is állapítja, hogy a feltétel teljesítése lehetetlen, tehát a kérdést nem lehet eldönteni.

„De legyen a világ bármiként is berendezve, mi azt – feltéve, hogy benne élénk – mindig és mindenképp célszerűnek tartanánk.”

Hát persze, hogy annak tartanánk, feleljük, ha valóban lenne is. Ha ugyanis egy másik világban élénk, az is csak célszerű lehetne, mert ha nem lenne az, már régen kipusztultunk volna, s így ma már nem élhetnénk benne. De viszont ennek a másik világnak a célszerűségét épp úgy nem lehetne tisztán a természet vak erőiből megmagyarázni, akár a mi célszerű világunkat nem lehet. Abban a világban, melyet a maga vak erőire hagyott természet hozott volna létre, nem lenne se ember, se élőlény, mert hiányoznának létük célszerű feltételei.

Mindezekből jól láthatjuk azt is, hogy Büchner is abban a tévedésben leledzik, mintha a célszerűségi istenért lényege az lenne, hogy a világ a legcélszerűbb és hogy benne minden célszerű. Pedig mi egyáltalán nem mondjuk azt, hogy a világ a képzelhető legcélszerűbb.

Mivel Isten nemcsak embert teremtett, hanem nála alsóbbrendű emlősállatokat is, s aztán a náluk is alsóbbrendű férgek, sőt baktériumokat is, meg a még náluk is alsóbbrendű növényeket, s a még náluk is alsóbbrendű életteleneket is, világos, hogy nem is teremthetett olyan

világot, mely a képzelhető legtökéletesebb. Ha egyszer már Isten anyagi világot teremtett, nem is teremthetett tökéletes világot.

Büchner vagy nem tudja, vagy azért, hogy legyen, amit még ő is meg tud cáfolni, nem akarja tudni, hogy mi azzal bizonyítjuk Isten létét, hogy ez a világ a képzelhető legcélszerűbb, tehát legtökéletesebb, hanem azt állítjuk, hogy egyetlen igazi célszerűség is (az, ami véletlenül semmiképpen se magyarázható) már megmagyarázhatatlan Isten nélkül, s így egymagában is már kétségtelen bizonyítéka annak, hogy a világnak eszes alkotója van.

Még kezdetlegesebb Büchner további érvelése:

„És tényleg úgy is van, hogy különböző körülmények között a legkülönbözőbb állapotok is célszerűeknek tetszenek aszerint, mint ahogy egyéniségünket azokkal megegyeztetni tudjuk.”

Első pillanatra meg se értenénk, hogy mit akar Büchner s miért hozza elő egyáltalán ezeket a dolgokat. Egy kis utánagondolással azonban megértjük, hogy azért, mert ő azt hiszi, hogy Isten létét egyedül az bizonyítaná, ha a világ a lehető legtökéletesebb volna.

Úgy látszik, hogy ő magától értetődőnek tartja, ha az anyag és az anyagi erők is gondolkodnak. Istenre tehát szerinte csak azért és akkor van szükség, ha ez a gondolkodás és a belőle folyó célszerűségek egyenesen végtelen, tehát egyedül csak Istentől származtatható bölcsességre vallanak.

Láttuk már, hogy erről szó sincs. Nekünk eszünk ágában sincs ezt a teremtett világot azért származtatni Istentől, mert végtelenül bölcsen, a képzelhető legbölcsebben kigondoltak és berendezettnek látjuk.

Isten létének bizonyításához nincs ilyen sokra szükség, hanem csak egyetlenegy gépre, egyetlenegy olyan, a természetben található jelenségre, mely ész nyomait viseli magán. Nem kell ennek az észnek végtelennek lennie, hanem egyszerűen csak észnek. Ennek bizonyító ereje még akkor is megvolna, ha – mint az emberi észműködés is – időnként még esztelenségeket is tartalmazna az okos mellett.

A vastól, széntől, oxigéntől, nitrogéntől, hidrogéntől, foszfortól, gravitációtól, fénytől, hőtől, elektromosságtól, radioaktivitástól, tehát mindattól, ami e világot az élőlények megjelenése előtt alkotta, egyetlenegy gép, sőt még csak egy célszerű órakerék se eredhetett. Ha tehát mégis találunk ilyet, márpedig ezrével találunk, mégpedig nemcsak órakerékeket, hanem minden embertől gyártott gépnél ezerszerre célszerűbbeket és bonyolultabbakat, akkor már a józan ész alapján szükségképpen fel kell tételeznünk a gondolkodni nem tudó természetén kívül és felette egy eszes lényt, aki a jelen esetben csak Isten lehet.

Ez a mi érvünk, s ehhez mindannak, amit itt nekünk Büchner mesél, semmi köze.

Az Isten által teremtett világnak akkor se kell a képzelhető legtökéletesebbnek lennie. Csak Isten maga az, aki ilyen tökéletes. Az azonban, ami anyagból áll, vagy vele kapcsolatos, nem is lehet más, mint többé-kevésbé tökéletlen.

De halljuk tovább Büchner érvelését:

„És tényleg úgy is van, hogy különböző körülmények között a legkülönbözőbb állapotok is célszerűeknek tetszenek aszerint, mint ahogy egyéniségünket azokkal megegyeztetni tudjuk.”

Igen, feleljük, mert ezek a természetben található állapotok nem abban különböznek egymástól, hogy az egyik célszerű, a másik pedig célszerűség nélküli, vagy legfeljebb véletlenül tartalmaz célszerűt is, hanem abban, hogy az egyik jobban célszerű, a másik kevésbé, de az egyik is, másik is többé-kevésbé az.

Világos, hogy az, aki nem ismeri az autót, az a gumikerekű fiákert is rendkívül célszerűnek találja, sőt igen megvan vele elégedve, mert a nem gumikerekűnél csakugyan az is célszerűbb. De viszont a nem gumikerekű fiáker is célszerűbb, mint a parasztszekér, s akinek csak a szekérrel összehasonlítani van alkalma, az is rendkívül célszerűnek tartja, és igen meg van

vele elégedve. Aki pedig csak a kordét ismeri, annak a szekér is egyenesen tünemény, annyira célszerű.

Mi azonban Isten létét nem azzal bizonyítjuk, hogy ez a mi teremtett világunk a képzelhető legtökéletesebb, azaz valóságos Rolls-Royce autó, hanem azzal, hogy még egy nyomorult kordé összeállításához és kitalálásához is ész kell, s véletlen, tehát a természet magára hagyva még azt se tudta volna létrehozni. A kordét se lehet tehát eszes lény, ember nélkül megmagyarázni.

Isten létét azzal bizonyítjuk, hogy mindezek ellenére mégis tele van a természet ilyen kordékkal, sőt gyors, kényelmes és elegáns hintókkal, sőt még a Rolls-Royce-nál is külön autókkal is. Ezen érvünk megcáfolására Büchner ismertetett „cáfolatai” nemcsak nem elégségesek, hanem még csak nem is tartoznak a kérdéshez. Büchner egész más malomban örül mint mi, s „érvei” azt bizonyítják, hogy még csak azt se tudja (vagy talán készakarva nem akarja tudni), miről van itt tulajdonképpen szó. Hiszen Isten létét még az is kétségtelenül bizonyítaná, ha csak egy olyan kordét is találnánk a természetben, melyet nem az emberek csináltak, még ha ez a kordé lötyögő kerekű, s már megviselt állapotban lenne is.

Csendes mosolyon kívül mást válaszolhatunk-e hát Büchnernek, mikor nagy tudálékoskodva így folytatja: „Az észak lakójának a hideg, a délvidékieknek a meleg kellemes és hasznos”. Mi köze ennek a tárgyhoz? Pedig még ez se igaz, mert senki se becsüli annyira a meleget, mint éppen az eszkimó, az örök jég hazájának lakója, hisz tudvalevő, hogy nagy melege miatt még az egyszeri hithirdetőtől hirdetett pokol is állítólag inkább csábító, mint elriasztó hatással volt rá. A hús levegőt se értékeli annyira senki, mint éppen a forró égőv lakója.

„Az arabs a pusztát, a hajós a tengert, a vadász az erdőt és hegyet, a földműves a földet, a városbeli pedig a házakat és embereket szereti.”

Itt is megjegyezzük, hogy senki se értékeli annyira az oázist, vagyis a nem-pusztát, mint éppen a pusztalakó arab, a hajósok is ugyancsak örülnek, mikor szárazföldre léphetnek s ezért csapnak olyan éktelen mulatást a kikötővárosok kocsmáiban. A földműves, igaz szereti a földet, de a fiát – akit még a földnél is jobban szeret – mégis csak akkor hagyja meg parasztnak, ha úrnak nem nevelheti; a kirándulásnak pedig, ahol nem lát házakat és embereket, senki se örül annyira, mint éppen az a városi, aki Büchner szerint „a házakat és embereket szereti”.

Mert mindenkinek csak az tetszik célszerűnek – halljuk a folytatást –, ami egyéni és személyes nézeteire vagy szükségleteire kellemes és hasznos, vagy ami személyiségének jobban megfelel.

Szó sincs róla. Hogy a pók hálót sző, s ránk nézve éppen nem kellemes; hogy a vipera mérget termel, s ezt a megmart testbe mindjárt bele is lövelli, szintén se nem hasznos, se nem kellemes ránk nézve, és azt se nagyon mondhatnánk róla, hogy „személyiségünknek valami nagyon megfelel”. Mindezekről mégis azt állapítottuk meg, hogy célszerűek, maga a természet nem hozhatta őket létre, tehát Isten létét bizonyítják.

„De szellemünknek nincs is szüksége arra, hogy a meglévő valósággal beérje, mert van-e olyan természeti intézmény vagy dolog, amely egy vagy más módon jobban és célszerűbben nem volna berendezhető?”

Tehát a jó Büchner még mindig egész más malomban örül, mint kellene. Még mindig azt hiszi, hogy Isten létét az bizonyítja, hogy a világ végtelenül célszerű.

„Igaz, vannak oly magasabb rendű természeti intézmények, amelyekről tudományosan beigazolható, hogy a lassankénti fejlődés és alkalmazkodás útján még távolról sem érték el a tökéletesség azon fokát, amelyre szükségünk volna akkor, ha célszerűségi szempontok szerint teremtették volna őket. Így a látást, vagy szemünk művésziesen berendezett szervezetét a laikus a célszerűség csodájának, vagy a legmagasabb és áthatóbb bölcsességtől látás céljaira

rendelt alkotásnak tartja, holott a kutató vizsgálódása abban a hibák és tökéletlenségek egész sorát fedezte fel.”

Itt újra figyelmeztetnünk kell arra, hogy Isten létét nem az bizonyítja, hogy a szem a képzelhető legtökéletesebb szerszám, hogy annyira tökéletes, hogy nála jobbat és tökéletesebbet még elgondolni se lehet, hanem az, hogy ez a szem van, s ha ezerszerre tökéletlenebb volna, mint amilyen, akkor is bizonyítaná az Isten létét. Nemcsak a Rolls-Royce kocsi előállításához kell ugyanis ész, hanem a talpigáéhoz is.

Ami pedig a szem „tökéletlenségét” illeti, én nem laikusoktól hallottam dicsérni, sőt bámulni a szem s általában az emberi test célszerű, sőt elképesztően bölcs berendezését, hanem a világ legkiválóbb szemorvosaitól és orvostanáraitól, sőt nem is találtam még közöttük olyanra, aki abban nem a „hibák és tökéletlenségek egész sorozatát”, hanem csak egyetlenegy hibát is felfedezett volna. Csak az imént láttuk a Nobel-díjas Sherrington véleményét e tekintetben.

„Már azon körülmény, hogy oly sok embernek kell szemüveget és nagyítót használni, világosan mutatja a szem tökéletlenségét. Ha valamely földi optikus egy hasonló módon szerkesztett készüléket szállítana megrendelőjének, azt, mint Helmholtz mondja, rossz munkaként menten visszaadná neki. E körülmény oka abban keresendő, hogy a szem (valamint az összes állati és növényi testek szervezete) számtalan fokozaton ment keresztül (honnan tudja?), míg a tökéletlenség (?) mai fokára jutott és oly kiképződést nyert, mely, mint tudjuk, a legtökéletesebb szemben sem teljesen tökéletes.”

Büchnert szerényen figyelmeztetjük, hogyha „őseink”, a szabad természetben élő majmok szemét vizsgálnák meg a gondos szemorvosok, nem pedig a miénket, egyiknek se kellené szemüveget rendelniük. De nincs szükségük szemüvegre a halászoknak, vagy csikósoknak se.

Ebből láthatja, hogy ha sok embernek mégis szüksége van rá, ennek nem az az oka, hogy a természet alkotója nem elég jól alkotta meg a szemet, hanem az, hogy az ember élt vissza vele s ő nem használta okosan és célszerűen. Márpedig, ha egy gépet valaki éppen ellenkező módon járat, vagy kezel, mint elő van írva, karban pedig nem tartja, akkor bizonyára még addig se szolgálna javítás nélkül, mint Büchner és társainak szeme.

De ha egy karban nem tartott, kontártól kezelt, elhanyagolt gép elromlik, okos emberek nem szokták érte a gyárat okolni. Ami pedig a Büchner, sőt – urambocsá! – a Helmholtz emlegette optikust illeti, bizony nagy áldás lenne ránk nézve, ha lennének olyan optikusaink, akik a mi természetből készen kapott szemünk pótlására csak századrész annyi célszerűséggel bíró készüléket tudnának szállítani részünkre, s ha azt csak tizedrész olyan nehezen lehetne tönkretenni és elrontani, mint a mi istenadta szemünket!

Ami pedig Helmholtzt magát illeti, aki tudvalevőleg kissé nagyobb koponyájú ember volt, mint Büchner, azt feleljük, hogy nem hisszük, sőt egyenesen lehetetlennek tartjuk, hogy ő valaha ilyen ostobaságot mondott, sőt leírt volna. Hiszen az, ami Büchner Helmholtzcal bizonyít, még Büchner ostobaságai közt is az egyik legnagyobb.

Helmholtz tanúságát annál több jogunk van kétségbe vonni, mert Büchner még csak kísérletet se tesz annak idézésére, vagy Helmholtz azt, amit szájába ad, hol mondta, vagy melyik műve melyik lapján írta.

Ha akarom tehát, hiszem, ha akarom, nem hiszem, a Büchnernek természetesen nem hiszem. De nemcsak nem hiszem, hanem cáfolni is tudom. Mert Helmholtz ugyan nem volt vallásos ember, ami, mivel protestáns volt, nem is nagyon feltűnő (ha protestánsnak születtem volna, én se lennék vallásos), de van az ellenkezőre is adat. Például E. Dennert „Die Religion der Naturforscher” című művében (Berlin, 1901., 34. o.) azt írja róla, hogy „én a legjobb forrásból hallottam, hogy eljárt az istentiszteletre, sőt hogy időnként az úrvacsorához is járult”.

Königsberger pedig „Hermann von Helmholtz” című Braunschweigben 1902-ben megjelent művében közli Helmholtznak atyjához írt levelét, melyben ezt olvashatjuk:

„Mi matematikus természetvizsgálók, a tények és végső következtetések vizsgálatában igen aggodalmas pontossághoz vagyunk szoktatva. Kölcsönösen arra kényszerítjük egymást, hogy gondolatunk csapongását a föltevésekben, melyekkel a még ismeretlen teret iparkodunk megvizsgálni, igen rövidre és szorosra fogjuk, úgyhogy azt hiszem, igenis nagy a félelmünk a tudományos tények merész értékelésében, ami más viszonyok között talán igazolt lehet.”

„Azt látom leveledből, mintha gyanakodnál, hogy hátha én is a Vogt és Maleschott-féle triviális tirádának híve vagyok.” (Erről a Vogtról és Maleschotról a Pallas-lexikon azt írja, hogy Büchner mellett „a materializmus legkiválóbb képviselői”.)

„Legkevésbé sem. Az ellen is tiltakoznom kell, hogy te ezt a két embert a természettudósok képviselőinek tartsad. (Kellte ez neked Büchner?) Egyik sem bizonyította be mostanáig részleges tudományos kutatások által, hogy a tények előtt tisztelettel meg tudnának hajolni, és hogy következtetéseikben elsajátították volna azt a megfontoltságot, melyet a természetkutatás megkíván.”

„A komoly természetbúvár nagyon jól tudja, hogy azon a címen, hogy kissé mélyebb bepillantást nyert a természet folyamának bonyolult szövédékebe, semmivel sincs több joga a lélek természetét tagadni, mint más embernek. Azért azt hiszem, nincs igazad, mikor a higgadt természettudósok nagyobb részét a bölcsélet ellenségei közé számítod. Igenis, a nagyobb rész közömbössé lett iránta, de ebben egyedül Hegel és Schelling bölcséletének túlzásait látom hibásnak, kiket egyenesen úgy mutattak be nekik, mint minden bölcsesség megszemélyesítőit.” (Hegel és Schelling bölcséletét természetesen az Egyház is elítéli, sőt csak az ítéli el igazán.)

Büchner tehát ezt a Helmholtzt állítja be úgy, mintha istentelen volna!

De halljuk tovább Büchnert:

„Ugyanaz áll a minden cél nélküli nagy fülkagylókkal ellátott fülről vagy hallószervezetről, melynek belső berendezése épp annyi hibában szenved, mint a szemé (szóval épp oly tökéletes, mint az), úgyhogy semmi mély és magas hangot nem hallhatunk, és ugyanez áll többé-kevésbé minden más érzékünkről is, melyek eredetileg nem voltak, és nem egyebek, mint részei a külső bőrfelületnek, melyben érzéki idegeink elterjedtek és melyek időről időre kifejletségük mai fokára jutottak. Oly folyamat ez, mely a kikeltett tyúktojás különböző állapotaiban még ma is felismerhető.”

E zagyvaságból csak annyi világos, hogy Büchner a kelleténél nagyobbnak találja az emberek (vagy az állatok) fülét és kétségbeejtőnek tartja, hogy a fülünk csak annyi hangot tud felfogni, mint amennyit tud.

Már ismételten hangsúlyoztuk, hogy egy, a mai fülünknel százaszorta tökéletlenebb hallószerv még mindig bőségesen elég volna egymagában is Isten létének bizonyítására. Azt ugyanis még egy órakerék is bizonyítaná, mert magától (illetve eszes irányítás nélkül) az se jöhet létre. De azért rámutatunk arra, hogy se a mi gyönyörű népdalaink, se Beethoven fenséges szimfóniái nem mutatják valami nagyon a mi fülünk kétségbeejtő tökéletlenségét s annak a nagy kárát, hogy „semmi mély és semmi magas hangot nem hallhatunk”. Annál magasabb hang, mint amit mi fel tudunk fogni, nem is kívánatos. De mélyebb se.

„Az élet legalsó fokán – folytatja Büchner – érzéki tevékenység még különösen érzékek és idegek nélkül is lehetséges. E tények (mint Haeckel megjegyzi) azt bizonyítják, hogy még a legtökéletesebb érzéki szervek sem egy előre átgondolt termelési terv mesterséges termékei, hanem mint az állatvilág minden más szervezete, öntudatlan teremtményei a létért való küzdelemben történő természetes fajkiválasztásnak.”

Hát ezt bizony Haeckel nagyon rosszul „jegyz meg”.

Először is Darwin létért való küzdelme és fajkiválasztása, illetve az ezekből levont következtetések ma már meghaladott dolgok.

Másodszor abból, hogy az alsóbbrendű állatokban külön e célra szolgáló szervek nélkül is van bizonyos kezdetleges érzéki tevékenység, még egyáltalán nem következik, hogy a magasabb rendű állatok fejlettebb érzékszerveinek és ezeknek megfelelően a sokkal magasabb rendű érzéki tevékenységnek „kifejlődése” ebből a kezdetleges érzékelésből csak úgy magától következik. Éppen ellenkezőleg.

Az östermészetben (Isten nélkül) csak az ellenkező folyamat következhetne be, az ti., hogy a külön látó-, halló-, szaglószervekkel bíró s így tökéletesebb látású, hallású és szaglású állatok esetleg külön érzékszervek nélküli s így a látásnak, hallásnak, szaglásnak csak kezdetleges elemeivel bíró állatokká süllyednek le. De nem megfordítva. A magára hagyott természetben csak lesüllyedés lehetséges, nem felemelkedés, tökéletesedés, azaz fejlődés.

Láttuk, hogy az, hogy valakinek az órája az idők haladtával már csak jár, de nem üt és nem csönget, természetes jelenség, de az nem, hogy az óra kezdetben, tehát újkorában szorítóközzé csak a járásra s legyen a legkezdetlegesebb óra s 30-40 évi használat után térjen át lassacskán a csöngetésre is, meg az ütésre is.

Ha az östermészet kezdetleges állatai után mindig magasabb rendű és mindig tökéletesebb szervezetű állatokat látunk megjelenni a Földön, az annak a kétségtelen bizonyítéka, hogy itt nemcsak az élettelen természet vak erői működtek, hanem egy intelligens lény esze és akaratja is. A fejlődés princípiuma a haladás, a fejlődés és tökéletesedés csak tőle származhat.

A mi érünk lényege az – s ezt Büchner nemcsak meg nem döntötte, hanem még csak meg se gyengítette, sőt még csak meg se próbálta meggyöngíteni –, hogy célszerű valamit, gépet, azt, amit valamire lehet használni, mert okosan kigondolt szerkezete van, csak ésszel lehet létrehozni.

Ha mégis létrejön, csak véletlenül történhet, mint például az, hogy a vadon sziklában bármilyen okból keletkezett mélyedés is összegyűjti az esővizet éppúgy, mint egy ember építette edény s az arra járó turista meg is mosdhat benne, tehát véletlenül célszerű is. Az ilyen célszerűségeket azért kell a véletlennel magyaráznunk, mert nem az ember csinálta őket. A természetnek pedig nyilvánvalóan nincs esze, vitán felül áll tehát, hogy nem gondolkodik s nem készít víztartó edényeket, annál kevésbé bonyolult gépeket.

Ezért nagyon is jó az a hasonlat, hogy ha egy sok száz oldalas mű nyomdai kisérdéséhez szükséges betűket az ítélet napjáig rázzuk is (vagy – mivel az ítélet napja nem elég „tudományos” – ha százezer-trillió évig rázzuk is összevissza), abból sohase fog kijönni az az értelmes mű, melyet a nyomdász, az eszes lény, néhány hét alatt létrehoz ugyanezen betűkkel. Ebben még Büchner is egyetért velünk, sőt egyenesen azt mondja rá, hogy: „persze”.

De bizonyára még azt is elfogadja, ha azt mondjuk, hogy nem egy több száz oldalas művet, hanem még egyetlenegy előre megszabott, értelmes sort se lehetne így összehozni még trilliónyi évek alatt se, mert hiszen ha egy-egy rövid szó össze is jönne, amint tovább folytatjuk a rázást, hogy a sor másik fele is létrejöjjön, mire ez végre csakugyan megtörténne, arra már százszor szétszóródott volna a sor előbb véletlenül létrejött eleje. Ha pedig ennek szétszóródását addig megakadályozzuk, akkor már eszes lény működik öntudatosan, célszerűen.

Már most ki meri mondani, hogy az anyatej kémiai összetételéhez kevesebb irányítás, kevesebb szellemi munka és gondolkodás szükséges, mint egy könyv kisérdéséhez? Vagy hogy a gyomor, a szem, a fül, az idegrendszer keletkezésében, törvényszerűségeiben, működésében kevesebb az intelligencia, a céltudatosság és a szellemi ténykedések sorozata, mint egy könyv kinyomtatásában?

Hogy lehet, hogy Büchner egy könyv létrejövetelét, még ha a betűk készen is vannak már, eszes ember, intelligencia közreműködése nélkül (tehát véletlenül) lehetetlennek tartja, sőt a lehetetlenséget olyan természetesnek találja, hogy még beszélni róla is felesleges, viszont a növényi és állati szervezet bámulatos, sőt elképesztő célszerűségei: egy működő

szem, fül, gyomor, idegrendszer, a fák leveleiben vagy az állatok szervezetében végbemenő bonyolult kémiai folyamatok, melyek többek közt a levelet, a virágot, a magot, a körmöt, a hajszálat, a tollat, a szemlencsét, az epét, az anyatejet létrehozzák, minden szemrebbenés nélkül tud a véletlenrel magyarázni?

Azt Büchner is látja, hogy a véletlen ilyesmit nem produkálhat. Azt mondta, hogy nem Isten, de nem is a véletlen műve mindez, sőt ideje lesz, ha már egyszer ennek az agyoncsé-
pelt véletlennek békét hagyunk.

De hát ha nem az Isten, nem is a véletlen művei e csodák, akkor mi hozta őket létre? – A természet, mondja nagy bölcsen Büchner.

De hát hiszen éppen ez az a véletlen, feleljük neki, mely ellen oly látszólagos fölénnel harcol. Hiszen a vadon szikláiban azt a nemrég említett bemélyedést, mely éppen úgy felfogja az esővizet, mint egy edény, szintén a természet hozta létre, s éppen ezt hoztuk fel nagyon jó példának arra, hogy legfeljebb csak mire képes a véletlen.

A véletlen tehát olyan célszerűség, melyet nem eszes lény, hanem tisztán a természet hoz létre. Az anyagi természet más célszerűséget nem ismer. Amikor rázzuk az Iliász vagy Odüsszeia betűit, akkor is a természet működik, mert hiszen rázni, mozgatni, mozogni a természet erői szoktak, azonban mivel a természet nem ésszel, tehát nem célszerűen ráz, ezért jöhet csak kivételesen, véletlenül létre ebből a rázásból valami célszerű eredmény.

Tehát igenis nem a természet, hanem az annyira agyoncsé-
pelt véletlen hozza létre, ha mégis létrehozza néha a természetben az okosat és célszerűt.

Ha azonban azt látjuk, hogy a természet ennek ellenére mégis ezrével hozta létre az okosat és célszerűt és százszor akkorákat, mint amekkorák az Iliászban és Odüsszeiában találhatók, akkor világos, hogy a természetben nemcsak rázás történt, hanem gondolkodás, tervezés is, tehát nemcsak a természet maga működött, hanem mellette más is, olyan valaki, akinek esze is van: a természet ura és alkotója, az Isten.

Ennyire világos és bizonyos az, hogy Isten van, s bizonyos volna ez még akkor is, ha az első élőlény csakugyan az élettelen anyagból keletkezhetett volna és ha a darwinizmus is igaz volna, azaz az első élőlényből az összes későbbi növények és állatok, s végül az ember is külön teremtmői beavatkozás nélkül is létrejöhetett volna. A fejlődés elvét ugyanis az anyag és az anyagi erők nem olthatták bele a keletkezett első élő sejtbe.

Büchner a továbbiakban már csak félrebeszél, a tárgyhoz nem tartozó dolgokat emleget, mint eddig is csinálta. Mivel azonban a hitetlenkedő embereket még ez is megzavarja, nem lesz azért felesleges további érvelését is ismertetni:

„Ha tehát mindezek után kétségen kívül áll, hogy a természet nem öntudatos célok és szándékok, hanem vak szükségszerűség szerint működik (igen: a természet magában véve és magára hagyva csak így működhetne, s éppen az bizonyítja Isten létét, hogy ennek ellenére mégis nem vakon működik, hanem tele van célszerűségekkel, melyekről éppen emiatt joggal állapíthatjuk meg, hogy nem származhatnak magától a természettől), úgy a dolog természetében rejlik, hogy ily működés mellett sok oly dolgot és intézményt is hoz létre, melyek, ha megítélésüknél a célszerűség elvének mértékét alkalmazzuk, a legnagyobb mértékben haszontalanok, tökéletlenek és meg nem felelők.”

„És valóban, mihelyt a célszerűség szempontjából vizsgáljuk a természetet, úgy nemcsak, hogy számtalan célszerűtlenséget és tökéletlenséget tudunk a legnagyobb könnyedséggel mindenütt felfedezni, hanem a legszembetűnőbben mutathatjuk ki azt is, mily nagy hibákat és ferdeségeket követ el a természet, ha külső véletlenek vak működését megzavarják. Sokszor az elébe tornyosuló legkisebb akadályt se tudja legyőzni vagy célszerű módon eltávolítani, a teljesen korlátolt működése folytán oly zavarokba és nehézségekbe bonyolód-

dik, amelyeket öntudatos szellem, vagy öntudatlan, de célszerűségi tekintetből vezetett működés feltétlenül kikerült volna.”

Igazán el kell képednünk e hitetlenség vakságán és értelmetlenségén. Mintha csak kész-akarva örölné mindig más malomban, csak azért, nehogy az igazságot még megértse. Látjuk, hogy a hitetlenek, csakhogy kibújhassanak annak elismerése és következményei alól, hogy a természetben nyilvánvalóan vannak célszerűségek, melyek kétségtelenül bizonyítják az eszes alkotó működését és irányítását, ezekkel egyáltalán nem is hajlandók foglalkozni.

Ők csak kettőt tudnak elképzelni: vagy a legkisebb nyoma sincs a természet berendezésében és működésében Istennek, vagy ha igen, akkor az egész természet csupa isteni megnyilvánulás, tehát olyan végtelenül bölcs, okos és tökéletes, mint maga az Isten. Mivel pedig ez utóbbit természetesen nem lehet megállapítani, ők ezen a címen megállapítják azt, hogy Isten működésének nyoma sincs a természetben.

Pedig láttuk, hogy egyetlen órakerék erejéig menő célszerűség is már teljesen kétségtelenül bizonyíthatná Istent, mert hiszen véletlenül még az se jöhet létre. Ha azonban a véletlen nem hozta létre, akkor már csak eszes lénytől származhat, az pedig egyedül csak Isten lehetett, mert eszes lény az embernek a Földön való megjelenése előtt Istenen és az angyalokon kívül nem volt. Láttuk már, hogy még félig célszerű, tehát rossz gépet is csak eszes lény hozhat létre, mert hiszen az is gép, azaz abban is van sok célszerűség is a célszerűtlenségek mellett.

Hol van az megírva, hogy ha van Isten és ő teremtette a természetet, akkor annak folyásába minduntalan bele kell avatkoznia? Az igazság az, hogy Isten megteremtette a világot, aztán magára hagyta, hogy működjék tovább azon törvények alapján, melyeket elébe szabott. (Hiszen, ha nem hagyná működni ezeket a természeti törvényeket, hanem mégis közvetlenül maga irányítana mindent, akkor mi szükség volna a törvényekre?) Mivel pedig e törvények az anyag törvényei, s mint ilyenek, ész nélküliek és vakok, világos, hogy vakon is működnek. Ha Isten élőlényeket nem teremtett volna, a világ megteremtése után nem is kellett volna többé beleavatkoznia a világ folyásába.

Mivel azonban az élőket a magukra hagyott természeti erők és törvényszerűségek maguktól nem hozhatták létre, beleavatkozott ugyan, de ezek megteremtésével és a szervezetükkel együtt járó és életük és fajuk fenntartására szükséges célszerűségek megteremtésével, de ezekben is csak annyiban, hogy a fejlődés elvét és képességét beleoltotta az első élő csírába. (Láttuk, hogy ezt maga a természet nem olthatta bele, mert ész, nagy ész feltételez, ebből pedig magának a természetnek még egy parányi sincs.)

Világos azonban, hogy ezen a feltétlenül szükségesen túl Isten már itt se avatkozik bele tovább a dolgokba, s az élőlények (s legalább testünket illetően még mi emberek is) a természet törvényei szerint, azok vasuralma s bizony igen sokszor vak célszerűtlensége alatt töltjük el itt életünket.

Büchner csodálkozik, hogy a bölcsen megalkotott s egyébként annyira célszerűen működő természet egyszerre a legostobábban viselkedik, mihelyt rendkívüli körülmények közé kerül, olyanok közé, melyekre az Istentől alkotott gépek (élő szervezetek) nincsenek beállítva. Mi éppen ellenkezőleg azon csodálkoznánk, ha nem így volna. Hát talán a tőlünk, emberektől alkotott gépek nem mondják föl ilyenkor szintén azonnal a szolgálatot, sőt sokszor nem robbannak még fel is egyúttal, maguk körül mindent, még alkotójukat, az embert is elpusztítva? S ez talán annak a bizonyítéka, hogy a gép nem volt gép, azaz nem eszes lény alkotta?

Az se válasz erre, hogy ez azért történik, mert az ember esze véges, tehát nem tud tökéletes gépet alkotni, de Isten, ha csakugyan Isten, akkor végtelenül bölcs. De ha ő se tud külön gépeket csinálni, mint az ember, akkor már nem Isten, tehát azt a természetet, mely ennyire tökéletlen, nem alkothatta.

Abból – feleljük –, hogy Isten végtelenül bölcs, még nem következik, hogy a természetet is, melyet alkotott, végtelenül tökéletesnek kellett alkotnia. Sőt éppen ellenkezőleg: a természet nem is lehet végtelenül bölcsen alkotva, még akkor se, ha Isten alkotása, mert hiszen világos, hogy Isten az ő alkotásaiba az ő végtelen bölcsességének csak egyes parányait fektethette bele. Ha a maga egész bölcsességét beléjük adta volna, akkor nem teremtményt, hanem megannyi újabb isteneket teremthetett volna, ami képtelenség, mert Istenen kívül újabb istenek nem lehetnek. Végtelenül tökéletes csak egy van és több nem is lehet. De az anyagnak egyébként is természetével jár a tökéletlenség.

Azt kívánni tehát, hogy az Isten, noha anyagi természetet alkotott, mégis tökéletes természetet alkosson, azt jelenti, hogy fából vaskarikát csináljon. Arra pedig – látni fogjuk – még Isten se képes, sőt ő a legkevésbé, mert hiszen ez ostobaság.

A méh, mint láttuk, olyan okos, hogy huzatot csinál, szárnyaival verdesi a levegőt, hogy mielőtt befedi és elzárja a mézzel teli sejteket, csökkent legyen a méz víztartalma s így vegyi elváltozáson gyorsan ne menjen át. Ugyanakkor ugyanaz a méz kifolyik belőle, ezt már nem veszi észre s a feneketlenné vált hordóba továbbra is épp oly szorgalmasan hordja a mézet, mintha semmi baj se lenne.

Büchner ebből azt a következtetést vonná le, hogy Isten tehát nem volt elég bölcs, mikor a természetet, például a méheket megalkotta. Mi éppen ellenkezőleg, csak azt látjuk belőle, hogy ami bölcsesség és célszerűség a méhek szervezetében és életmódjában megnyilvánul, az nem a méhek, hanem alkotójuk, az Isten bölcsessége. Mi a méh egyszerűségéből azt látjuk, hogy – ami egyébként is magától értetődő – nem maga a méh gondolkodik, hogy az az ezernyi gondolat és célszerűség, mely életmódjában megnyilvánul, nem tőle származik, hanem attól, aki beleoltotta.

Ha a méhnek a rendkívüli helyzetekből adódó célszerűtlenségek eltávolítására is lenne esze, akkor nem tudnánk megállapítani azt, hogy az embernek van lelke, az állatnak meg nincs, mert mindenki azt gondolná (hát még a Büchnerek!), hogy maga a méh, maga az állat az, aki gondolkodik, nem pedig a teremtője.

Az igazság azonban az, hogy nem a méh cselekszik célszerűen, hanem a szervezete van célszerűen megalkotva, s a beléje oltott ösztönök azok, amik célszerűek. Maga a méh esztelen, ostoba. Ezért hordja a feneketlen sejtbe is a mézet.

Aztán meg méltó lenne-e a végtelen Istenhez, ha csak olyan világot tudott alkotni, hogy a folyásába minden nap, sőt naponta ezerszer újra meg újra bele kell avatkoznia, mert másképp felmondja a szolgálatot és bedöglük az egész?

Világos tehát, hogy hagyja, hogy a méh a feneketlen hordóba is hordja a mézet, mert lám, emiatt azért a méheknek még eszük ágában sincs kipusztulni. Viszont ugyanakkor a gondolkodó ember a maga nagy hasznára kénytelen belőle látni, hogy a méhek okossága nem a méhek egyéni okosságától származik, hanem az állati test célszerűségeiben épp olyan gépekkel van dolgunk, mint amilyenek más gépek is, könnyen elromlanak, s ha az ember nem áll mellettük, mindjárt célszerűtlenül működnek, mert nem ők maguk az okosak, hanem az, aki konstruálta őket.

A verkli eljátssza a nótát s eljátszotta ezerszer is, de csak azt a nótát, amelyet építője belekonstruált. De viszont azt se játssza el s menten felmondja a szolgálatot, ha mechanizmusának útját valami rendkívüli dolog megzavarja. De a bedöglött verkli épp úgy nem keletkezhetett véletlenül, mint a működő verkli. A természet célszerűségei bizonyítják tehát az eszes alkotót, az Isten létét akkor is, ha valami különleges ok miatt kivételesen nem is érik el céljukat s tervszerűségük kivételesen nem is érvényesül.

Isten létét még az is világosan bizonyítaná, ha nem is látnánk a természetben mást, mint csak bedöglött gépeket. Ráműtattunk ugyanis, hogy a bedöglött gép is gép, tehát az is csak eszes alkotótól származhat.

Isten a világot nem öröknek szánta (hogy nem fog örökké tartani, azt még Büchner is hangsúlyozza: 84. és 14. o.), tehát tulajdonképpen Isten akarata az, hogy itt végül minden bedögljön. Azokkal a részleges, idő előtti bedöglésekkel, melyeket időnként már ma is láthatunk körülöttünk, bizonyára erre a végső bedöglésre akar bennünket figyelmeztetni az Isten.

Nincs itt a földön örökös lakásunk. A természet nem tökéletes. A természet csak Isten létét mutatja és bizonyítja. Végtelen jóságát, bölcsességét, szentségét, szeretetét csak részben. Annak igazi fenségét majd csak az a másik világ mutatja, melyben halálunk után, a földi világ elmúta után jutunk. Hogy ez a világ elmúlik, már az maga is mutatja, hogy nem tökéletes. Ha tökéletes lenne, örökké tartana, örökké működne.

Mindezekkel nagyrészt már arra is megelégtünk, amit Büchner ezután mond:

„Ezen állításunk bizonyítására elegendő a kártékony állatok és növények nagy számára és gyakran korlátlan termékenysége vagy életképessége hivatkozunk, amelyek ellen szakadatlanul izgató és gyakran sikertelen küzdelmet kell folytatnunk. Százféle húsevő ragadozó – mondta Garrison a chicagói bölcsészeti társulatban tartott felolvasásában – teszi bizonytalanná erdőinket és folyamainkat és több mint háromezerféle kígyó veszélyeztet állandóan embert és állatot. Micsoda józan ok lehet a csörgőkígyó megteremtésével egybekapcsolva? És ahelyett, hogy földünket paradicsommá varázsolja az isteni mindenhatóság, betölté azt szúnyogokkal, bogáncssal, tücsökkel és más férgekkel!”

Mindezzel bizony Büchner nem magyarázza meg, hogy a természet Isten nélkül is létre tudta hozni azt a sok bámulatosan célszerű gépet, amelyekkel tényleg tele van. Mellébeszélés ezzel szemben azt kérdezi, mit, miért úgy, mit, miért nem úgy teremtett az Isten. Világos, hogy így a kérdéseknek nem lesz vége, de az is világos, hogy mikor ezt is, az is kifogásoljuk s azt gondoljuk, hogy mi jobban csináltuk volna, akkor nem nekünk van igazunk.

Láttuk, hogy mi a vakondoknak vak szemet nem teremtettünk volna. Csak hát aki ezt a vak szemet teremtette, egy kicsit többet tudott, mint mi, s mi csak azért, mert nem értünk valamit, még nem foghatjuk rá, hogy ostobaság az egész.

„De még a nem közvetlenül ártalmas növények vagy állatok közt sincs egy, vagy fél, illetve vagy egyharmad százalék, amelyet az ember, kinek céljára ez az egész természet állítólag teremtve volna, igaz hasznára fordíthatna.”

No ez aztán igazán tudománytalan és valótlan megjegyzés. Mivel az ember növényekkel is táplálkozik, minden állatfaj (pedig van belőlük jó pár ezer), mely rovarral táplálkozik s így a növényekre hasznos, nekünk is „igaz hasznunkra van”. Mivel pedig hússal is táplálkozunk, szükségünk van sokféle állatra közvetlenül is. S ezek az állatok is növényekkel táplálkoznak. De az állatok szőrükkel, bőrükkel, csontjukkal, szarvukkal stb. is „igaz hasznunkra vannak”. Amely növényt továbbá nem eszünk mi, eszik azok az állatok, melyekre nekünk akár táplálkozás, akár ruházat szempontjából szükségünk van, s van igen sok, vegyi gyárakban nyersanyagul használt növény is és sok gyógynövény is. És Büchner azt írja, hogy a Földön található növényeknek és állatoknak még egyharmad százaléka sincs igaz hasznunkra!

De a növényvilág még azzal is hasznunkra van, hogy javítja a levegőt.

„A többi pedig közvetve mind ártalmas, amennyiben a földet és levegőt megrabolják (!) azon élelemtől, amely hasznosabb lény illetett volna.”

Képtelenül túlzó állítás, mert hiszen e „megrablás” után is bőségesen marad mindenkinek táplálék is, levegő is. Vagy félmillió fajhoz tartozó milliárdnyi állat él a földön ma is, ember pedig hárommilliárd. De Büchner azt is teljesen elfelejti, hogy ha az embernek nem

lennének ellenségei s nem lennének betegségek s járványok, akkor már régen annyian lennénk, hogy a Föld nem is tudna bennünket eltartani.

„Gondoljunk továbbá – folytatja Büchner – a betegségek egész seregére, melyek oly retentő fájdalmat, nyomort és kétségbeesést hoztak már és hoznak még az emberiségre, és amelyekkel szemben mindama gonoszságok, melyeket az emberek egymás ellen elkövettek (és ennek száma bizony nem valami csekély) egészen eltörpülnek. De ha a teremtető bölcsességének mentségére azt hozzák föl, hogy ő e bajok leküzdésére egyúttal gyógyító ellenszerekről is gondoskodott, akkor valósággal kigúnyolják őt, mert hát eltekintve attól, hogy célját minden körülmények között elérő gyógyszer nincs egyáltalán (Büchner tehát még azt is kifogásolja s még azt is célszerűtlennek tartja, ha a gyógyszer nem használ kivétel nélkül mindig), azt állítják róla, hogy két bajt teremtett egyszerre, holott mindkettőt elhagyhatta volna.”

Szó sincs a „Teremtető kigúnyolásáról” – feleljük – és „bölcsessége mentségére” sincs semmi szükség. A Föld ugyanis az érdemszerzés ideje, a földi élet a „küzdő egyház” terepe, küzdeni pedig csak úgy lehet, ha van ellenség és van baj is.

Úgy látszik, Büchnernek az volna a célszerű és bölcs, ha az éremszerzés idején nem lehetne érdemet szerezni (márpedig, ha nincs se ellenség, se baj, s minden úgy megy, mint a karikacsapás, mivel lehet akkor érdemet szerezni?) és azt szeretné, ha „a küzdő egyháznak” nem volna mi ellen küzdeni.

Elfelejtí azt is, hogy az ember munka, küzdelem nélkül nem lehet. Lelkileg megsavanyodna, elvesztené életkedvét, de életerejét és ellenállóképességét is. Olyan világ tehát, amelyben se baj, se akadály nem volna, melyben sült galambok repülnének az ember szájába, nem pedig magának kellene megkeresnie élelmét munkával és erőfeszítéssel, nemcsak célszerű világ nem volna, hanem egyenesen végzetes következményekkel járna.

Ne „gúnyolják” tehát Büchnerék elbizakodottan az Istent s ne hányják szemére, hogy mikor betegséget is teremtett meg orvosságot is, akkor tulajdonképpen „két bajt teremtett egyszerre, holott mindkettőt elhagyhatta volna”, mert igenis az az okos és az a célszerű, hogy van baj, de van rá orvosság is, mert csak így lehet az ember köldöknéző buta Buddha helyett eszes, tevékeny, életképes, öntudatos és önérzetes lény, akinek a fekete kenyér is becsebb és edesebb, ha ő kereste meg, mint az ingyen kapott kalács, s mert szájába repülő sültgalambokkal és az ölébe rakott puha kalácsokkal nevelni gyereket minden, csak nem okos vagy célszerű. Mi lett volna az egész emberiségből, ha a mennyei Atya is Büchner eszével gondolkodott volna, vagy megijedt volna attól, hogy Büchner és elvtársai „kigúnyolják”?

„De különben is – folytatja Büchner – hiányzik minden célszerűségi arány a tényleges gyógyító növények és azok feltalálási helye között. Így a kínafa, a lázas betegségek e legjobb ellenszerét szolgáltató növény épp azon mocsaras tájakon hiányzik, ahol leginkább van rá szükség, s a legnagyobb mennyiségekben van meg és a legkitünőbbben fejlődik ott, ahová azt az ember azóta elültette. De még jobb, illetve célszerűbb lett volna, ha a lázbetegség csírájának megteremtése marad vele el, melynek hiányában kínafára is bizonyára kisebb szükség lett volna.”

Büchner tehát egyenesen azt követeli, hogy annak a betegségnek az orvossága, amelyet a mocsár okoz, ugyanabban a mocsárban legyen mindjárt megtalálható is. Ha már messzebb van tőle, az már neki tűrhetetlen célszerűtlenség. Azt észre sem veszi, hogy a kinin valóban ott terem, ahol legnagyobb szükség van rá, a trópusok alatt, bár igazán nem lenne baj akkor se, sőt csak az emberi munkának és leleménynek adna teret, ha egész más vidéken teremne, mint ahol szükség van rá. Az ember esze és munkája ugyanis már rég legyőzte a közlekedési nehézségeket. Mi lett volna azonban az emberből, ha a Teremtető célszerűségi tekintetben Büchnerékre hallgatott volna és a sült galamb mindig egyenesen a szájába repült volna?

„Gondoljunk továbbá – halljuk a folytatást – mindama kegyetlenségekre (?), melyeket a természet árvizekkel, földrengésekkel, villámcsapásokkal, tűzvészekkel, jégverésekkel, tűz-

hányóhegyek kitörésével, viharokkal stb. napról napra és óráról órára saját teremtményein és gyermekein elkövet, és amelyek, ha az ember azoknak csak századrészét követné el embertársai ellen, a világ legnagyobb gonosztettei volnának?”

Tehát Isten „kegyetlenségeihez” képest a világ legnagyobb gonosztevői kegyetlenségeinek még a századrésze is semmi! Amit a természet erői tesznek, azt Büchner szerint maga az Isten teszi. Pedig hát ha az Isten anyagot teremtett, akkor nem is lehet másképp, mint ahogy van, mert hiszen az anyagnak s a vele kapcsolatos erőknek éppen az a jellegzetes tulajdonságuk, hogy nem gondolkodnak, tehát vakon és célszerűtlenül működnek. Világos tehát, hogy az embert s munkáját is tönkreteszik, ha útjukba kerül és ha a vak szükségyszerűség úgy hozza magával.

Ámde, ismételjük, ez már szükségképpen együtt jár az anyagi erők természetével s elkerülni csak úgy lehetett volna, ha Isten anyagi világot, s bele embert vagy nem teremtett volna, vagy az anyagi világ természetéből szükségképpen folyó bajokat, csapásokat és szenvedéseket állandó közbelépéseivel akadályozná meg, azaz ha naponta számtalanszor tenne újra meg újra csodát.

Ez utóbbi egyébként teljesen célszerűtlen is volna, mert hiszen ha Isten óráról órára látható módon beavatkozna földi sorsunkba, akkor még a Büchner-féle emberek is egyenesen kényszerítve lennének a hitre. De az ilyen hitet s a rajtuk alapuló erkölcsöt nem jutalmazhatná Isten, mert nem lenne érdem, hanem egyszerűen az észből egyszeregynyi világossággal folyó, sőt tapasztaláson alapuló tudás és a belőle folyó kényszerű cselekvés. Így Istennek arról az örök boldogságról kellett volna lemondania, melyet nekünk arra az esetben szánt, ha e küzdelmes életben is megálljuk a helyünket és megmaradunk a jó úton, ha a lábainknál heverő, tőle alkotott gépeket akkor is észre vesszük, ha nem annyira nyilvánvalók, hogy egyenesen a szemünket bökik ki, hanem, ha akarjuk, azt is megtehetjük, hogy nem vesszük őket észre.

Büchnernek tehát csak az volna célszerű, ha a mennyország itt a földön lenne, ha itt nem lenne sem könny, sem baj, sem betegség, sem szenvedés, s itt a földön lenne osztályrészünk ké olyan sors, amilyen csak Isten fiait illeti majd meg, de még azokat is majd csak az örökkévalóságban.

Ámde a vallás lényege éppen az, hogy a mennyország nem itt van, itt csak a siralomvölgye van. De viszont ez a siralomvölgye is hasznos és célszerű, mert itt és ezzel lehet megérdemelni azt az országot, melyet Büchner már itt a földön akarna látni. De hát Isten igazságossága azt követeli, hogy ezt az országot ne ingyen adja, mert hiszen az a célszerű és igazságos, hogy előbb megérdemeljük.

Azt se veszi észre Büchner, hogy ha valóban úgy lenne, mint ő tartja célszerűnek és Istenhez méltónak, akkor teljesen érthetetlen és céltalan, hogy még egy másik világ, tehát örök élet is legyen. Márpedig hogy más világ is van, az a vallásnak ismét csak lényege.

Amit Büchner Istentől kíván, illetve amit szerinte Isten végtelen bölcsessége és jósága kíván, a zavartalan boldogság, az is meglesz, mert Isten terveiben az is benne van. Csupán csak az a kis különbség van meg Büchner terve és Isten akarata között, hogy az az ideális világ, amelyben minden a legjobban lesz (mert ott csakugyan Isten bölcsessége és szeretete uralkodik, nem pedig az emberi bűn és természet, az anyag buta erői), majd csak a földi élet után következik. Így aztán meg fog nyilvánulni Isten végtelen szeretete és bölcsessége egyaránt, de melléje még Isten igazságossága is, melynek pedig a Büchner képzelte világban semmi szerepe sincs, de Büchnerék részére – úgy látszik – nem is kívánatos, hogy legyen.

Mivel Isten nemcsak végtelenül jó és bölcs, hanem végtelenül igazságos is, azért kell megelőznie a Büchner kívánta világot előbb még a földi világnak, ahol küzdeni, szenvedni is kell és vele a másik, boldog világot megérdemelni. Ez azonban teljesen lehetetlen volna, ha már itt a földön is minden fenéig tejföl volna, Isten pedig nemcsak a lábaink körül heverő

gépekkel adná itt tudtunkra, hogy ő is van és vár bennünket, hanem térdre kényszerítően, el-lentmondást nem tűrően, egyszeregynyi világossággal. Pedig ez nem lenne célszerű, mert lehetetlenné tenné a mennyei jutalmat (ingyen ugyanis azt nem lehetne adni).

Ezért történt, hogy Isten nem úgy adta tudtunkra, hogy van, hogy egyenesen ránk kiált, vagy azonnal a villámaik cikáztatja, ha vétkezünk, hanem kiáltás helyett csak a természetet rakta tele a keze alól kikerült gépekkel, hogy aki akar, értsen belőlük, de aki nem akar, azt is megtehesse, hogy ne értsen.

„Miért élhet millió és millió lény csak úgy, ha már millió és millió társát a legkegyetlenebb módon megöli vagy kínozza? Miért vértől és öldökléstől eltöltött csatatér a természet és miért van az élő állatok között annyi élősködő, amelyek csak élettársaik terhére tudnak élni? Lehetett kegyesség és jóakarát azon lény célja, mely a macskát és a pókot kegyetlenné teremtetten, sőt magát az embert, a teremtés ún. koronáját (szóval az ember nem koronája a teremtésnek?) is olyan természettel ruházta fel, amely saját neme ellen irányuló minden vak és undok tette képes?”

Büchner, úgy látszik, az állatok elpusztítását épp oly nagy bűnnek tartja, mint az emberét. Az ő nagy kultúrája és finom műveltsége őket épp úgy sajnálja, mint az embert. Arra nem gondol, hogy e finomkodás gyakorlatilag nem azt eredményezi, hogy az ember olyan finom és érzékeny lesz, hogy még egy féregre se tud rálépni (mert hiszen kénytelen őket pusztítani, sőt még a csibét és a borjút is leölni, ha enni akar), hanem éppen ellenkezőleg azt, hogy hamarosan az emberi életet is csak annyira tiszteli majd, mint az állatot.

Az állatoknak nincsenek jogaik, mint az embernek (Istennel szemben az embernek sincs semmi „joga”). Az állatok azért vannak, hogy a mi érdekeinket szolgálják, s igényeinket kielégítsék. Egyébként az alsóbbrendűek (például a férgek is) nem is éreznek fájdalmat, s a felsőbb rendűek, melyek éreznek, se úgy érzik és szenvedik, mint az ember. Hogy egyik megeszi, elpusztítja a másikat, nem kár és nem baj, hiszen az egyik azért van, hogy a másik elpusztítsa. Élettartama amúgy is rövidre szabott mindegyiknek, s így anélkül is elpusztulna. Ha pedig sohase pusztulnának el, csak az volna igazán a célszerűtlenség. Mit csinálnánk tőlük?

A macska játszik az egérrel, igaz. De hogy lehet ebből józan ésszel világnézeti problémát csinálni? Az egér sír, hangot ad, ha fél vagy szenved, de még sohase hallottam, hogy a macskától „kínzott” egér olyan sírást és keserves cincogást csinált volna, hogy a nézőknek idegeire ment, mint láttam például olyan kutyával, melyet autó gázolt el, melynek kínjait tehát nem Isten vagy a természet okozta.

De a jó és finom Büchner még a póktól kínzott legyet is sajnálja, mikor a férgek nem is éreznek fájdalmat, s mikor a pók az áldozatát, mielőtt felfalná, még méreggel el is bódítja.

Ha csakugyan szenvedne az az áldozat, egyenesen annak ellenkezőjére volna példa, amivel Büchner vádolja, mert hiszen a pók itt ugyanazt tenné, mint az orvos a betegével az operáció előtt, elbódítja, hogy ne fájjon neki. (Mivel azonban anélkül se fáj neki, a pók ezt azért teszi, hogy ne védekezhessék, ne csíphessen, ne haraphasson az a rovar. Mert hiszen világos, hogy nemcsak házilégységet kerülhet a hálójába.)

Ami pedig végül az emberek rosszasága elleni kifogást illeti, őket nem Isten teremtetten rosszraajlóknak, hanem az eredeti bűn tette őket ilyenekké. Őseink bűnei miatt lettünk rosszraajlók, a bűnhöz pedig Istennek semmi köze. A bűn az ő akarata nélkül, sőt világos parancsa ellenére történt és történik.

De azért még a bűnnek is van haszna: aki akar, okulhat belőle, mert láthatja, hogy egy bűnből sokszor hány ezer lesz, és hogy terheltség alakjában még a késő utódok is szenvedhetnek és szenvednek is miatta.

S aztán ezeket a visszataszító bűnöket ellensúlyozza és feledteti az a sok erény és jóság, ami az emberekben még ma, az eredeti bűn után is lakozik, és amely bennük csakugyan Is-

tentől és az ő kegyelmétől származik, s ami értékesebb emberek számára egyedül teszi edessé a földi életet. Hogy minél több ilyen jó ember legyen, abban közreműködni az ember leg-szebb életcélja, de olyan művekkel, amilyeneket Büchner írt és a kommunisták adnak ki, éppen az ellenkezőjét érjük el.

Az élősködőket se úgy kell felfogni, mint a dologtalan és élősködő embert, mert állat nem lehet bűnös. Az állatok csak a természet Istentől megszabott törvényeit követik, a beléjük oltott ösztönnek engedelmeskednek, senki jogát nem sértik. Állattársuknak ugyanis nincs joga. Az élősködő állatnak is Isten szabta meg, hogy így éljen, Isten ezt igazságtalanság nélkül szabhatta meg, hiszen annak a másik állatnak is, amelyen élősködik, ő adott ingyen mindent.

Az igen jó gazdag emberen is élősködnek mások, sokszor még nem rászorulók is, s nem is akarata ellenére, mert hiszen jósága miatt akkor is csak folytatja a segítséget, mikor már is-mételten figyelmeztették a visszaélésekre. De ha Isten ezt emberekben eltűri, sőt azt, aki eltű-ri, még tetszéssel is nézi, miért ellenkeznék jóságával, ha viszont az állatvilágban, hol nincs önállóság és szabad akarat, az egyik állat arra kapott képességet, hogy például a mézet nagy szorgalommal összegyűjtse, a másik pedig arra, hogy az ettől a másiktól gyűjtött méz egy ré-szét nem is a maga, hanem kicsinyei részére, nem kis fáradsággal és ügyességgel megszerez-ze? Hiszen ugyanezek a méhek a saját heréjüket is táplálják, pedig azok se dolgoznak. Királynőjüket pedig, „aki” szintén nem dolgozik, még maguk etetik is, tehát azt a mézet, melynek megszerzéséhez semmivel se járult hozzá, még a szájába is teszik. Ha az nem ellen-kezik Istennek sem jóságával, sem bölcsességével, hogy az anyaméhnek a sült galamb a szó szoros értelmében a szájába repüljön, miért ellenkeznék az, hogy teremtett olyan méheket is, amelyek fenntartásáról úgy gondoskodik, hogy mézgyűjtő képességet és tehetséget nem adott ugyan nekik, de adott tehetséget és ügyességet annak a méznek megszerzésére, melyet mások gyűjtöttek? Aki ebben lopást lát, melyen fel kell háborodni, s melyet Istennek nem volna sza-bad megengednie, csak nevetségessé teszi magát.

Ez tulajdonképp az antropomorfizmus, melyet Büchner elítél, de természetesen miben-nünk találja meg, mert ránk fogja, hogy Istent mi fogjuk fel emberiesen.

Ő viszont az állatokat fogja fel emberiesen. Mivel nekünk bűn a lopás, azt hiszi, hogy az állatoknak is az. Pedig ami az állaté (vagy az emberé), az Istené is. Mikor tehát Isten másnak ajándékozza, ami a miénk, nem lop. De nem lop az a méh se, melybe Isten azt az ösztönt ol-totta, hogy azt a mézet, melyet más méhfajta gyűjtött, a maga ivadéka számára megszerezze. Hiszen ez csak kárpótlás azért, hogy neki nem adta meg a mézgyűjtő ösztönt vagy képessé-get. Az, hogy beléje azt az ösztönt oltotta, hogy a másfajta méh gyűjtötte mézet lopja el, azt jelenti, hogy Isten maga ajándékozza neki azt a mézet. Egyébként a más gyűjtötte méz vagy más táplálék megszerzése legtöbbször épp oly fáradsággal jár, mint magának a méznek az összegyűjtése. Egyébként mindkettő célszerű működés, tehát bizonyítja Isten létét.

„Miért ruháztatott fel a tigris, kérdé Garrison, oly állkapcsokkal, fogakkal, érzékekkel és testalkotással, amelyek őt más állatok és emberek megölésére képesítik? És miért nyert az antilop oly ügyességet, hogy a tigris elől gyors futással menekülhet? Kevesebb gond a tigris-re, kevesebb gondot szükségelt volna az antilopra nézve is. És miért legyen egyáltalán vala-mely állat arra hivatva, hogy más állatot felfaljon?”

Megint csak az állatok életéért való aggódás, mintha állat-élet és emberélet egyforma volna. Miért ne falhatná fel egyik állat a másikat, mikor nekünk is szabad felfalnunk őket?

De még hasznuk is van az antilopoknak abból, hogy van tigris, mert ha sohase fenyeget-né őket veszély, elsatnyulnának és az egész faj sokkal jobban és könnyebben kipusztulna, mint így. A ragadozók ugyanis csak a betegesebb, a gyöngébb, az ügyetlenebb, életképtele-nebb állatokat tudják elpusztítani, s így egyedül a ragadozó állatok teszik lehetővé, hogy

azokból az állatfajokból, melyekkel táplálkoznak, csak az erősebb, életképeesebb egyedek maradnak fenn, s plántálják tovább a fajt.

Ha tehát nem lennének tigrisek, az antilopok még hamarabb kipusztulnának, mint így. Az emberek között is kisebb ellenálló erővel bírnak azok az egyedek, akiknek sohase kellett szenvedniük, akiknek sohase kellett a létükért küzdeniük, akik a szélről is óvva növekedtek, s akiknek mindent a helyükbe vittek, mint azok, akiknek már kiskorukban a maguk lábán kellett megállniuk, s ezért megedződtek és hozzászoktak idejében az élet harcaihoz. Ezért van szükség még tigrisekre is és éppen az antilopok érdekében.

Hogy mennyire hamis Büchner érvelése, mutatja, hogy nem az ő féltett antilopjai, hanem a gyűlölt tigrisei vannak ma már kipusztulóban.

„Micsoda előnye vagy élvezete lehet az Istennek a világon elterjedt eme kegyetlenkedésekből? Azt mondják, Isten minden állatot és minden dolgot „a maga dicsőségének növelésére” alkotott, nos, akkor ez azt bizonyítja, hogy ő barátja a vérontásnak és hogy mielőtt a természet nagy munkájába fogott volna, nem volt oly dicsőséggel teljes, mint amilyennek kíváncsozott.”

Mennyi tudatlanság s mennyi, a józan ész működését akadályozó gyűlölet e pár sorban! Büchner megint vérontást emleget, mert embervér vagy állatvér neki természetesen mindegy.

Ami a földön történő sok embervérontást, tehát tényleges vérontást illeti, ahhoz Istennek semmi köze, hiszen megparancsolta, hogy „ne ölj!”. Viszont azt meg egyenesen kénytelen eltűníteni, hogy az emberek mégis ölhessenek, ha akarnak, ha egyszer már teremtett olyan lényeket is, akik olyanok, mint ő: azt teszik, amit akarnak. Hogy mégis teremtett ilyen lényeket is, az Isten végtelen szeretetére vall (mert minél többet ad valaki, annál jobban szeret), hogy pedig ezeknek, ha mégis azt teszik, amit ő nem akar, a végén pórul kell járniuk, azt végtelen igazságossága követeli.

Az állatvér csak azért van, hogy omoljon, ha nekünk szükségünk van rá. Hogy egyik állat is ontja a másikét, az meg az önfenntartás ösztönéből következik, mely világos, hogy akadálytalanul érvényesül az anyagi világban.

Tőlünk azonban, ha üdvözülni akarunk, azt akarja a Teremtő, hogy győzzük le az anyagnak bennünk is teljes erővel működő alaptörvényét, az önzést, s ugyancsak isteni példát adott rá, mikor maga is meghalt és önmagát feláldozta értünk. Ezzel éppen eléggé világosan megmutatta, hogy az állatokat nem azért teremtette úgy, hogy egymást is felfalják, hogy mi is így tegyünk egymással, hanem, hogy az anyagi világ önzésével szemben, melynek az állat szükségyszerű rabja, mi, emberek, Isten önzetlen szeretetét utánozzuk és gyakoroljuk.

Hogy a tigris és társai nemcsak antilopot, hanem néha bizony embert is ölnek, szintén nem adhat okot botrányozásra. Hiszen öl embert még az élettelen anyag: a mozgásban lévő kő, a lavina, a tűz és a vízáradás is. Mindez arra figyelmeztet bennünket, hogy nem a Föld a mennyország.

Ami magukat a ragadozókat illeti, még hasznunk is van belőlük, mert az ősember se edződött volna úgy meg, s szellemileg se fejlődött volna oly gyorsan, ha életét semmi veszély se fenyegette volna. Nem lett volna ugyanis akkor szüksége védekezésre és fegyverek kitalálására.

A legvisszataszítóbb és egyúttal legeggyűgyűbb azonban Büchner akkor, mikor azt a tényt, hogy „Isten mindent a maga dicsőségére teremtett” (nem pedig a fokozására, mert Isten dicsőségét nem lehet fokozni), hitvány cinizmussal arra magyarázza, hogy nem volt akkora dicsősége, mint amekkorát kívánt. Az igazság az, hogy nemcsak volt akkora, hanem oly nagy volt, hogy nem is lehetett nagyobb. Az az Isten ugyanis, akinek kisebb a dicsősége, mint amekkorára lehetséges, nem Isten.

Hogy Isten mindent a maga dicsőségére teremtett, csak azért mondjuk és azért kell is mondanunk, mert Isten a minden, tehát más dicsőségére nem is lehet semmi, csak az övére. Kívüle nincs más, csak az, amit ő teremtett, aminek ő adott létet, világos tehát hogy célja se lehet soha más, mint csak önmaga. Amelyik istennek magán kívül van a célja, vagy akár csak magán kívül is van célja, nem Isten.

Itt tehát megint csak Büchner követi el azt az antropomorfizmust, melyet fölényeskedve nekünk szeret a szemünkre hányni. Istent ember módra, tehát kezdetlegesen fogja ugyanis fel az, aki azt gondolja, hogyha emberben hiúság és nagyravágás az, ha a maga dicsőségét keresi, akkor Istenben is az.

Az emberben azért ellenszenves a nagyravágás, mert mindent Istentől kapott. Ha tehát mégis a maga dicsőségére használ valamit, jogtalanságot követ el vele s olyan, mint a rabló, aki azt a dicsőséget, ami Istennek jár, a maga számára akarja ellopni.

Isten dicsősége azonban magától értetődő. Ő nem vágyódhat dicsőség után. Épp úgy, mint ahogyan ember nem vágyódhat az után, hogy ember lehessen. Hiszen már úgyis az. Isten is maga a dicsőség, s ezért még a dicsőség nagyobb foka után se vágyódhat, hiszen azonos lévén vele, a képzelhető legnagyobb fokban bírja.

„A teológusok ugyan azt állítják, hogy mindez csak a bűnbeesés és az emberek erkölcsi romlása következtében alkotott mesterséges úton az akkor még tiszta és ártatlan természetben. Csakhogy persze nem tudják, vagy nem akarják tudni, hogy a természeti törvények minden időben ugyanazok voltak, és hogy a paleontológia özönvíz előtti időkből származó elkorcsosodott állati és emberi csontokról számtalan és megdönthetetlen bizonyítékot tud felmutatni. A betegség, mint ez más belső okokból nem is lehet másképp, mint oly régi, mint maga a szerves élet és a betegségektől és bajoktól ment paradicsom a természetbúvárló kutató szemében nem más, mint a népek gyerekes képzeletéből származó mese, mely az emberi kedélynek a dolgok egy jobb állapota után való sikertelen vágyakozásából keletkezett.”

Ismét a tökéletes tudatlanság. Ki mondta valaha, hogy az állatok csak azért eszik meg egymást, és csak azóta vannak élősdű állatok, mióta Éva a paradicsomban vétkezett?

De Büchner természettudományos állításai is csak részben igazak. A paleontológia régebbi rétegeiben beteg embercsontokat nem találhattak, mert mikor ezek a rétegek lerakódtak, még egészséges emberek se voltak a Földön.

De ha éltek volna emberek már akkor is, s így találtak volna betegséget bizonyító csontokat is, ezek akkor se bizonyítanák azt, hogy sohase volt paradicsom, s az ember kezdettől fogva beteges volt és szenvedett, mert hiszen a Szentírás szerint paradicsomban csak a legelső emberpár, tehát mindössze csak két ember volt, az se sokáig. Már akkor is rég nem voltak ott, mikor az első gyerekük született.

Mi címen akarja hát Büchner ráfogni bármely földrétegben talált s betegség nyomait mutató embercsontra, hogy megcáfolja a paradicsomot? Hiszen még ha az a csont magának Ádámnak vagy Évának a csontja volna is, ezt akkor se bizonyítaná, mert hiszen még ők is csak a paradicsom után kaphatták volna betegségüket. Életük legnagyobb részét ugyanis már ők is a siralomvölgyben, nem pedig a paradicsomban töltötték.

Az állatok részére sohase volt paradicsom a földön, betegek azonban ők is bajosan lehetnek a paleontológiai korokban, mert hiszen beteg állatok még mai is csak az ember közelében élő háziállatok között vannak, a szabad természet állatai még ma is végelgyengülésben pusztulnak el, ha erőszakos halál nem éri őket. Nyomoréknak született állatok, melyek egyébként még ma is a legnagyobb kivételek, esetleg akkor is lehettek, a nyomorék állat azonban úgyse nő meg, mert mint a létért való küzdelemre képtelen, már csecsemő korában elpusztul. Fel-nőtt nyomorékok csak emberek között vannak, akiket a szülői szeretet nyomorékuul született voltuk ellenére is mesterségesen életben tart.

Ami pedig azt a paradicsomot illeti, melyről Büchner oly fölényes biztossággal állapítja meg, hogy mese, azt kérdezzük: honnan tudja? Amennyi bizonyítékot ő fel tud hozni arra, hogy nem volt, legalább annyit mi is fel tudunk hozni amellett, hogy volt, még akkor is, ha a Szentírásból, mint ő, mi se hinnénk el egy szót se.

Az ő egyetlen bizonyítéka, hogy „az emberi kedélynek a dolgok egy jobb állapota után való sikertelen vágyakozásából keletkezett”, de természetesen ezt csak hiszi, de nem tudja. És hogy mer egy természettudós s kivált egy hitetlen és hitetlenségével kérkedő átermészettudós hinni? Neki csak tudni szabad, hinnie nem, még okosat se, itt pedig egészen ostobát hisz. Azt ugyanis még a vak is látja, hogy aki „egy jobb állapot után” vágyakozik, az azzal kecsgetti és áztatja magát, hogy jön majd egy jobb állapot, tehát hogy lesz majd paradicsom is a földön, nem pedig azt találja ki, hogy volt, de elmúlt.

Mi azonban, akiknek szabad hinnünk, mert hiszen nem hitetlenek, hanem hívők vagyunk, okosan hisszük a paradicsomot, ha hisszük, mert a Szentírásan kívül még azt is felhozhatjuk mellette, hogy nincs nép, melynek ősmondáiban ne szerepelne. Tehát éppen nem mondhatjuk, hogy csak a zsidók hittek benne, akiktől a mi Szentírásunk származik.

Ez az általánosság pedig elfogulatlan ember számára igen nagy bizonyíték a dolog történeti valósága mellett.

„Mivel magyarázzák a teológusok azt, hogy a szentek és hívők sincsenek a szerencsétlenségektől, a betegségektől és a haláltól jobban megóvva, mint a hitetlenek és az eretnekek? Vagy hogy a villám jóval többször csap le a templomok magas csúcsaira, mint a kocsmák és elzúllott házak alacsony tetőire? Vagy hogy az oltáron áldozó lelkézt halállal sújtja, az ájtatos hívőket csak megijeszti, vagy legfeljebb kissé megpörköli?”

„A teológusok persze nem késnek a válasszal, sietnek ezzel az ismeretes igével: »Akit Isten szeret, azt megfeddi«, azt állítván vele, hogy a baj eltakart jótétemény és minden jó és rossz csak az ember javára vagy. De Isten nemcsak azokat szokta megfedni, akiket szeret, hanem azokat is, kiket nem szeret. Tehát megfeddi az igazságost és igazságtalant is, mint nem épp a szerető atyák teszik. Hisz miért teremtette egyáltalán Isten az embereket, amikor ezek neki csak bajt és kellemetlenséget okoznak? Vagy ha már okvetlen meg akarta őket teremteni, miért nem teremtette úgy, hogy kedvét találja bennük?”

Itt Büchner talán még az előbbinél is tudatlanabb és rosszakaratúbb. Említettük s egyébként is mindenki tudja, hogy a földi élet azért van, hogy megszerezhessük vele az örök boldogságot, azt pedig szeretettel, lemondással, áldozathozattal, önzetlenséggel, a szenvedések türelmes elviselésével szerezhethjük meg. Hogy lehet tehát olyant kérdezni, hogy miért betegek a jók is és miért éri őket is szenvedés? Hát a jóknak nem kell megérdemelnük az üdvösséget? Ők talán ezt ingyen kapják?

De hogy lehet olyat is kérdezni, hogy a betegség és szenvedés Isten szeretetének jele, miért szenvednek és miért betegek akkor a rosszak is? Hát talán Isten nem szereti a rosszakat is, s talán őket is épp úgy taszítja a pokolba, hogy előbb meg se próbálta, hátha ők is akarnak érdemet szerezni és tudnak üdvözülni?

Az azonban – úgy látszik – igaz, hogy Isten itt a földön főként azokat sújtja, akiket szeret, mert a jók feltűnően többet szenvednek, mint a rosszak. S ezt még a rosszak is észreveszik. Egy nem is pesti, hanem vidéki egykés iparosanya például egyenesen azzal okolta meg gyermeke vallásos tanítónője előtt, hogy leányát nem akarja „túl vallásosnak”, mert azok szerinte mind „olyan szerencsétlenek”. Ha jó ember feltűnően szerencsétlen, ez valóban Isten szeretetének jele és az üdvözülés záloga.

Arról nem tudunk, hogy a villám gyakrabban csapna be a templomokba, mint a viskókba. Akkor se történt ez meg, mikor még a templomok nem voltak ellátva villámhárítókkal. Pedig egyébként érthető volna, mert a villám a magas tárgyakba inkább csap, mint az alacsony

nyabbakba, a templom tornya pedig a legmagasabb épület a faluban, sőt még a városban is. De hogy időnként azért a templom tornyába is becsap, természetes. Hiszen másképp Istennek minden esetben csodát kellene tennie, ha azt akarná, hogy „az ő házába” ne csapjon bele sohasem a villám. Világos, hogy emiatt Isten nem tesz csodát, mert említettük, hogy nem csodákkal kormányozza a világot, hanem azon törvények érvényesítésével, melyeket a világ megteremtésekor ő szabott a természet elé.

Ez az állandó csodatevés rendkívül célszerűtlen is volna, mert hiszen akkor az ember egyenesen rá lenne kényszerítve, hogy higgyen, nem lehetne hát a hit érdem, melyet örök élettel lehet jutalmazni. Ha a káromkodóba vagy Isten létét tagadóba azonnal belecsapna a mennykő, minden parázna pedig nemibeteg lenne azonnal, se a vallásosság, se az erkölcs nem lehetne érdem, hiszen akkor a közönséges önzés követelménye lenne. Lehetne-e és kellene-e hát ezt az önzést még külön jutalmazni is?

Isten nekünk örök boldogságot szánt, de igazságosan, tehát nem ingyen. Ezért kell tűrnie, hogy a villám az Isten házába is belecsaphasson, esetleg az oltárnál térdelő papot is le-sújthassa, s hogy esetleg éppen az kapjon büntetésül nemi betegséget, aki csak egyszer vétkezett életében, s az meg nem, aki már százszor is vétkezett. Másképp ugyanis nem szeretetből, hanem rettegésből és önzésből hinnének benne s engedelmeskednének neki az emberek, ezért pedig nem jutalmazhatná őket. Látjuk tehát, hogy Büchner minden akadékoskodása ellenére is minden úgy van a legjobban, ahogyan van.

Büchnernek arra az ellenvetésére pedig, hogy miért teremtett Isten olyan embereket, akik neki csak bajt és kellemetlenséget okoznak, s miért nem teremtette őket olyannak, hogy kedvét találhassa bennük, az a feleletünk, hogy Isten teremtett ilyen lényeket is, sőt az embert és az angyalt kivéve (tudvalevő, hogy az angyalok közül is sokan vétkeztek, tehát bennük se lelt kedvét) minden teremtménye ilyen.

Az élettelen természet és a növény- és állatvilág mindig és mindenben követi az Istentől elébe szabott törvényeket s nem vétkezik, mert Isten olyannak teremtette, hogy nem is vétkezhet. Ezek tehát mind olyan teremtmények, hogy Isten csakis kedvét lelheti bennük.

Istennek azok a teremtményei, akik neki „csak bajt és kellemetlenséget okoznak”, a szellemi lények, azok, akiket „saját képére és hasonlatosságára” teremtett. Emiatt ugyanis az ő létükkel együtt jár a szabad akarat, tehát az, hogy Istennek nemcsak szolgálni, hanem vele ellenszegülni is tudnak.

Isten csak úgy érthette volna el, hogy neki „bajt és kellemetlenséget” teremtményei ne okozzanak, ha olyan lényeket, mint ő maga, nem teremtett volna. De viszont akkor Isten nem lett volna végtelenül jó, mert nem adott volna meg teremtményeinek mindent, amit csak adhatott (például szabad akaratot nem adhatott volna), de éppen emiatt örök boldogsággal se jutalmazhatta volna őket, mert igazságossága miatt azt ingyen nem adhatta senkinek.

Hogy Isten teremtett magához hasonló lényeket még azon az áron és annak tudatában is, hogy egy részük a kapott isteni képességeket rosszra használja, csak Isten szeretetének végtelenségét bizonyítja. Oly fokát, hogy Büchner és társai még elhinni se tudják.

Egyébként sem igaz, hogy Istennek az emberek „csak bajt és kellemetlenséget” okoznak, mert Istennek se bajt, se kellemetlenséget nem okozhat senki (Isten szükségképpen mindig végtelenül boldog) és mert okoznak örömet is. Vannak olyan anyagi jóságú emberek is (az igazi keresztények, különösen papok és szerzetesek között), akik társaságában a mennyország előízét érzi az ember.

Az ember jósága, mivel eszes és szabad akaratú lény, önkéntes szolgálat. Ezért, még ha csak egy ember részéről lenne is valóság, akkor is többet érne, mint az egész anyagi világ minden öntudatlan istendicsőítése együttléve. S ha csak egy ember érné el az örök üdvösséget, még az is jobban hirdetné Isten végtelen dicsőségét, mint milliók örök kárhozata. Az

egyébként Isten szeretetének bizonyítéka, ez pedig igazságosságának szükségszerű következménye.

Isten végtelen szeretetét bizonyítja az a tény, hogy még annak ellenére is teremtett ésszel és szabad akaratral bíró szellemi lényeket, hogy megteremtésükből szükségszerűen következett az is, hogy ezek egy része azt, amit kapott, ellene fogja fordítani.

Láttuk Büchner hosszadalmas érveit Isten léte ellen, de most, mikor végre végükhöz értünk, nyugodtan megállapíthatjuk, hogy érvei inkább Isten létének bizonyítására, mint cáfolatára alkalmasak. Nagyon igaznak kell lenni annak az állításnak, melynek megdöntésére csak ilyen érveket lehet felhozni s melynek cáfolója csak mellébeszélni tud.

Büchner egész másról beszél, mint amiről kellene. Az ösnemződésről maga is elismeri, hogy természettudományosan tarthatatlan, de viszont mégis ragaszkodik hozzá.

Mikor napnál világosabb, hogy egyetlen igazi célszerűség (olyan, melyet a véletlenből sehogy se lehet megmagyarázni) már feltétlenül Isten létének bizonyítéka, ő csak annak megállapításával foglalkozik, hogy a természetben nem minden célszerű, a természet nem a képzelhető legtokéletesebb alkotás. Ennek azonban Isten létehez semmi köze, ennek ellenkezőjét mi soha nem is állítottuk, sőt kimutattuk, hogy Isten nem is teremthetett volna tökéletes világot, nem is szólva arról, hogy az anyagnak egyenesen lényege a tökéletlenség.

Annak cáfolatára tehát, ami fontos, s a kérdést eldönti, egy szava sincs Büchnernek. Hosszan bizonyítja azonban azt, amiben vele anélkül is egyetértünk. Ideje legnagyobb részét annak a haszontalan kérdésnek a feszegetésével tölti el, miért így teremtett Isten valamit és miért nem úgy. Láttuk, hogy éppen úgy lett volna a legrosszabb, ahogyan Büchner ajánlja. Kifogásainak azonban akkor se volna Isten létehez és a mi bizonyítékainkhoz semmi köze, ha effajta javaslatok okosak lennének.

Büchner még azt is felhossa ellenvetésül, hogy Isten – ha van – miért nem írta fel nevét lángbetűkkel az égboltra. „Ezzel – írja – minden aggódó és kötekedő emberi lelket megóvott volna mindama végtelen vitatkozásoktól, melyeket a saját lényük mibenléte felett folytattak s melyek a szegény, örökké sötétben tapogatózó emberiségre oly sok bajt és nyomort hoztak.”

„Miért bújik el előlünk és vet hurkokat szellemi erőnkre, hogy így végtelen kétkedésbe és zavarokba ránts on bennünket? Hogy tudná az Isten, ha egyáltalán léteznék, nyugodtan elviselni az ő saját létezése feletti tudatlanság összes szomorú következményét, mikor oly könnyű volna neki az egésznek véget vetni?”

„Egy könnyen érthető jel, amelyről nem lehetne kétségbe vonni, hogy isteni eredetű, vagy az üstökös-farok alakjában az égre írt egynéhány szó mindenesetre elegendő volna, hogy minden hitetlenségnek valahára már vége szakadjon. Egy igazán halottnak új életre támasztása az alsót felsővé és a hit diadalát a tudás felett teljessé tenné.”

Először is a legutolsó kifejezésre kell megjegyzést tennünk: A hit nem akar és nem is tud diadalt aratni a tudás felett, legfeljebb az olyan ostoba „tudósok” felett, mint amilyennek Büchner mutatja magát. Amit tudunk, az igaz, azon tehát nem lehet, de nem is kell diadalt aratni. Itt csak arról van szó és lehet szó, hogy a vallásos hittel szerzett ismeret is lehet épp oly igaz, sőt épp oly biztos is, mint a tudással szerzett. (Természetesen nem minden vallásos hit, hanem a katolikus vallásos hit, mert ha nem vallást, hanem vallásokat ismerek el, akkor már le is mondtam arról, hogy a vallás igaz is lehessen.)

Ami pedig azt a „szerény” kifogást illeti, hogy Isten miért nem írta fel nevét lángbetűkkel az égboltozatra, ha azt akarta, hogy vegyük tudomásul, hogy van, már tulajdonképpen meg is feleltünk rá, mikor azt mondtuk, hogy nagyon célszerűtlen volna, ha a hitre és a vele járó erkölcsre Isten egyenesen rákényszerítene bennünket. Hiszen akkor nem jutalmazhatna bennünket érte.

Isten eléggé gondoskodott róla, hogy megtudhassa létezését az, aki akarja, és akit ez érdekel. Csak arra van szükség, hogy a dolog érdekeljen bennünket. De akit még nem is érdekel, szabad Istennek azután szaladnia?

Láttuk, hogy szerteszéjjel valóságos nyomdai rotációs gépeknek vagy televíziós adóállomásoknak is beillő, sőt ezeket is jóval meghaladó komplikáltságú gépek hevernek a földön a lábaink előtt, annak ellenére, hogy már egy árva órakerék is teljesen elegendően bizonyítaná azt, hogy itt Isten ujjai van.

Az emberek azonban mégse hajlandók őket észrevenni, vagy legalábbis az alkotójukat nem, s mikor figyelmeztetjük őket rájuk, olyan nevetséges és a tárgyhoz nem tartozó meséssel állnak elő magyarázatukra, s ezeket a meséket oly rendületlenül hiszik is, mint Büchner „Erő és anyag” c. műve, a Pázmány Péter Tudományegyetemen használt tankönyvek és Brehm: Az állatok világa c. művének legújabb magyar kiadása bizonyítja (hogy „népi demokráciánk” Természettudományos Kiskönyvtáráról ne is beszéljünk), hogy még a vaknak is látnia kell bennük az együgyűséget és a rosszakaratot.

Láttuk azt is, hogy az élet keletkezése is milyen világosan bizonyítja Isten létét, s mégis mennyire nem ismerik el ezt se, se a Kiskönyvtár, se a Brehm, se az egyetemi tankönyv, se Büchner. Láttuk, hogy a természettudomány olyan világosan tanítja, hogy ősnemződés nincs, hogy még ezek az istentelen művek se merik kétségbe vonni, de azért mégis egytől egyig azt állítják, hogy mégiscsak van, vagy legalábbis volt, mert hiszen akkor a tudománynak Istenre kellene rámutatnia, ezt pedig már csak mégse teheti! Aztán rendkívül tanulságos az a képmutató jámborkodás is, mellyel az a Büchner, akinek cinizmusát, rosszakaratát és sértő fölényeskedését eddig állandóan tapasztalnunk kellett, most egyszerre „aggódó és kételkedő emberi lélekről” és az Isten létezésére vonatkozó tudatlanság „szomorú következményeiről” csicsereg, mintha ő és hitetlen társai az aggódó lelkiismeret kínjai között kutatták volna egész életükön át Isten létét, s mintha ők örülnének neki legjobban, ha Isten volna.

Pedig ha csakugyan megtörténnék még az is, amit Büchner kíván, neki még az se használna semmit. Hiszen mikor Krisztus Urunk született, akkor csakugyan csillag jelent meg az égen, de melyik Büchner hiszi ezt el? És ha akkor, kétezer éve, az az égi jel csakugyan olyan kétségtelenül jelent volna meg az égen, hogy még az akkori Büchnerek is elhitték volna, akkor is melyik mai Büchner hinné el most? Tehát Istennek nemcsak lángbetűkkel kellene nevét felírnia az égboltozatra, hanem legalább minden öt évben újra meg újra fel kellene oda írnia azt a szent nevet. (De akkor is lenne akárhány könnyelmű ember, aki még négy-öt évre se volna már hajlandó visszaemlékezni.)

De ha Isten minden nap újra felírna nevét lángbetűkkel az égboltozatra, akkor is csak ott lennének, ahol a mádi zsidó. Ha ugyanis Budapest belvárosa felett felírna, már Mátyásföldön se látna senki. S ha Mátyásföldről még csak bemennénk is megnézni, Csajág-Röcsögéről már nem nagyon (pénz sincs ott hozzá), Berlinből és Stockholmból már csak kivételesen, s így a legtöbb embernek így is csak hinnie kellene, ha akarná. De a külföldieknek nem is lenne nagyon érdemes idefáradniuk, mert hiszen természetesen magyarul lenne odaírva (másképp felesleges lenne éppen Pest fölé írni), ők meg magyarul úgyse nagyon értenek.

Érdekes, hogy Büchner legcélszerűbben éppen egy üstökös farkával íratná az égre azokat a lángbetűket. Ámde üstökös ritkán látható (még minden tíz évben se), s akkor is az éjszaka sötétjében kell lesni. Ismerve tehát az embereket, egész bizonyosan mondhatjuk, hogy nem éjszakázna emiatt mindenki, különösen a Büchnerek nem. Aztán meg hátha éppen akkor felhős idő volna?

Ha pedig nem volna előre bejelentve a dolog, hanem váratlanul jönne, s így csak egyesek, akik véletlenül amúgy is figyelték az eget, azok látták volna, ki hinné el nekik? Ki nem fogná rá azokra, akik látták, hogy képzelődtek (éjszaka különösen könnyű tévedni: rossz a

világítás és álmos is az ember), kivált mikor még a figyelők közt is bizonyára akadnának olyanok, akik azt mondanák, hogy ők nem láttak semmi különöset. Hát az esemény után egy-két évre, hát harminc évre ki beszélne már a dologról, s ha beszélne, ki hinne neki?

Érdemes lenne hát Büchner kívánságát komolyan venni. Ennél bizony sokkal meggyőzőbb bizonyítéka annak, hogy az Isten van, a tej, az állati gyomor vagy a szem. Nagy ész nem kell hozzá, hogy valaki beláthassa, hogy véletlenül nem jöhetett létre s állandóan látható, nem pedig csak éjszaka és akkor is csak néhány percig. S látható minden faluban, nem pedig az egész földön csak egy helyen. De ha a Büchnereknek ez se használ, talán egy üstökös farka többet használna?

Egyébként éppen szóról szóra azt, amit Büchner kíván a hit megkönnyítésére, Isten már nemegyszer meg is tette. Nemcsak Krisztus Urunk támadt fel és támasztott fel „igazán” halottakat és ezt szemtanúk írták le, hanem Szent Pál, s azonkívül még nem egy szent is megtette már ezt, s olyan körülmények közt, hogy egész megbízható bizonyítékok vannak rá. S lám, annyira nem beszél róluk még a kutya se, hogy Büchner még nem is hallott róluk, nem-hogy hinné őket.

Még „a Napnak emberi kérelemre történő egy pillanatra való feltartása”, tehát egyenesen éppen Büchner kívánsága is megtörtént a portugáliai Fatimában, 1917. október 13-án, mégpedig csakugyan előzetes emberi kérelemre, s az ott előzőleg megjelent Boldogságos Szűz előre meg is mondta, hogy mikor fog megtörténni a kért nagy csoda, s így mikor megtörtént, csakugyan 50-70.000 ember szeme láttára történt s nem is csak „egy pillanatra”, hanem tíz percig állt meg a nap. (Nem tényleg maga a Nap állt meg, hanem erre valló fénytűnemények voltak). S mit használt? Nem hiszem, hogy például Budapest másfél millió lakója, s köztük egymillió katolikusa közül egyszázezernél több még akár csak hallott is volna róla.

Mikor a második világháború alatt Budapest első nagy angolszász bombázása alkalmával a Ferencváros külső részében levő Szent László Járványkórház kápolnaépülete olyan légiaknát kapott, hogy az épületből még romok se maradtak, csak egy nagy bombatölcsér, a tölcser tetején ott találták a kápolna fából készült tabernákulumát teljesen sértetlenül a benne a szintén sértetlen Oltáriszentséggel. Még a tabernákulum ajtaja se nyílt ki s még a szegek is ott voltak rajta, amelyekkel az oltár többi részéhez oda volt erősítve. Mintha csak egy asztalos szakértő óvatos keze választotta volna le a tabernákulumot a teljesen eltűnő oltárról.

Ennek a dolognak se ment el a híre még Budapesten se. Nem tudok róla, hogy akár csak a hitbuzgalmi lapokban is írtak volna róla. Pap és pesti lakos létemre még én is csak jóval később hallottam róla véletlenül egy olyan paptól, aki ott járt és a szemével látta. Jellemző, hogy én magam se voltam annyira kíváncsi, hogy utána kimentem volna személyesen megnézni. (Azért nem mentem ki, mert aki nekem mondta, olyan komoly, okos, művelt és megfontolt szemtanú, hogy még csak eszembe se juthatott, hogy a szavában kételkedjem.)

Hogy az emberek (még a Büchneréknél sokkal jobb emberek is) mennyire lennének kíváncsiak, ha Isten valahol lángbetűkel írná fel nevét az égboltozatra, annak bizonyítására, íme, egy másik tanulságos eset.

„Náci demokráciánk” harmadik vagy negyedik évében, akkor, mikor még az iskolákban megvolt a hittan, iskolám egyik elismerten legműveltebb tanárától hallottam, hogy az ajkai üvegyárban annak a művezetőnek, aki parancsra eltávolította a gyár egyik munkaterméből a feszületet, utána vér szivárgott az ujaiból és teste más részeiből is. Az illető tanár ezt orvos-tanhallgatóktól hallotta, akik a beteget maguk látták el a veszprémi kórházban, ahova szállították.

Mikor az esetről először hallottam, a dolog annyira komolytalannak látszott előttem, hogy semmi jelentőséget se tulajdonítottam neki, sőt magamban csodálkoztam, hogy ez a művelt tanár ezt az együgyűséget elhitte, sőt még továbbadni is érdemesnek tartja. Azonban,

mivel éppen akkor volt egy ajkai tanítványom is, később tőle is hallottam az esetet. Neki Ajkáról felutazó apja beszélt. Tőle azt is megtudtam, hogy a szerencsétlenül járt egyén, ha jól emlékszem, Blahó volt a neve, nekik igen jó ismerősük.

Ő már azt is közölte, hogy a Blahó bácsit az eset után Pestre is elszállították a kórházba, de itt se tudtak rajta segíteni, s már otthon, Ajkán el is temették. Mivel közelebbit nem tudott mondani, megkértem, hogy majd ha karácsonyra hazamegy, menjen el a megholt feleségéhez, s kérdezze ki jól, hogy történt a dolog, férje betegsége és halála milyen összefüggésben van a keresztlevéllel, s miben állt tulajdonképpen a betegség.

Utána a „dolgozók iskolája” egyik osztályában is megemlítettem az esetet s mondtam, hogy itt egy ajkai fiú, aki jól ismeri a szereplőt és családját s karácsony után majd elmondja nekem alaposan, mi igaz a dologból. Megbíztam ugyanis, hogy járjon utána. Láttam, hogy a hallgatókat igen érdekli a dolog.

Vagy két hónap telt el, mire eljött a karácsony, de mikor utána megint megkezdődött az előadás, hallgatóim a dolgozók iskolájában, akiknek legalább fele nő volt, arra már úgy elfeledték a dolgot, hogy már senki se volt kíváncsi az eredményre. Pedig jóra való voltak s igen érdekelte őket a hittan (hiszen önként jártak, sőt hittanra járni még akkor jelentett némi kellemetlenséget is). De hát más, fontosabb gondjaik voltak. Mivel ők nem voltak rá kíváncsiak, én se hoztam elő a dolgot. Végül aztán egy nőnek mégiscsak eszébe jutott a dolog és megkérdezte, mit mondott az az ajkai fiú. Ez az egy érdeklődő azonban éppen egy apácájelölt volt. Az sült ki, hogy a hihetetlen dolog igaz volt. Tehát éppen olyan egyén volt csak kíváncsi a dologra, akinek már nem szorult megerősítésre a hite. A többieknek, akiknek fontosabb lett volna, hogy hitüket megerősítsék, nem volt olyan fontos az ügy, hogy eszükbe jutott volna.

Gondolhatjuk ezek után, hogyan érdeklődne a cinikus, fölényeskedő és tudományával hetvenkedő Büchner vagy a falusi papokat, püspököket, Mindszentyt, Spellmant, rádióban, újságban, filmen, színházban napról napra sátáni gyűlölettel rágalmazó, gúnyolódó, szidalmazó magyar vagy külföldi kommunisták és milyen komolyan vennék azt az üstököst, mely farkával lángbetűkkel írogatná Isten nevét az égboltozatra, hogy ők a szegény „aggódó és kételkedő lelküket” megnyugtassák és hogy a hitetlenség „szomorú következményeitől” szabadulhassanak. Az igazság az, hogy ők egy cseppet se mutatnak aggodalmat, sőt nagyon is jól érzik magukat a hitetlenség „szomorú” következményei között, melyeket egy cseppet se találhatnak szomorúnak. Hiszen éppen azért hitetlenek, mert nem akarnak szomorúak lenni. Az a már említett egykés szülő is csak azért nem akarta a gyermekét vallásosnak, mert a vallásosokat találta annyira szerencsétleneknek, nem pedig magát. Ezért aztán azt, hogy azoknak van-e igaza, vagy neki, már nem is kutatta.

Nem igazságot akar tehát a hitetlen vagy hitközönyös, hanem víg életet, s nem a valótlanlanságtól fél, hanem csak a szomorúságtól. Nekem is volt, nem sok ugyan, de több tanítványom, aki 18 éves fejjel is már így fejezte ki négyéves hitoktatói vesződésem eredményét: „Nem mondom, hogy a vallást nem hiszem s hogy nem igaz, de én még fiatal vagyok s az életemet ki akarom élvezni s azért nem ígérhetem, hogy vallásos leszek”.

Megérdemlik az ilyenek, hogy az Isten halottát támasszon fel nekik, vagy hogy lángbetűkkel írogassa fel kedvükért a nevét az égboltozatra?

Büchner ellenvetéseit se azért ismertettük ilyen bőven, mintha Isten létezésének a természet célszerűségeiből való bizonyítékának cáfolatához csak valami közük is lenne, hanem csak azért, hogy láthassuk, mennyire a rosszaság az, ami hitetlen bennük, nem pedig az ész, a tudomány, a műveltség vagy a kultúra, és hogy mennyire származhat a dadogás mindaz, amit Isten léte ellen fel lehet hozni.

Isten létének bölcseleti bizonyítása és Isten mibenléte

A már közölt istenbizonyítékok természettudományos tapasztalati tényeken alapulnak, ezért megértésük könnyű, nem kíván mélyebb gondolkodást, nem feltételez magasabb műveltségi fokot. Hátrányuk azonban, hogy szorosan csak Isten létét bizonyítják, de hogy ki és milyen az Isten, azt alig sejtetik. Éppen csak a célszerűségi elvből tudjuk meg, hogy Isten szellemi lény és személy, mert hiszen látjuk, hogy gondolkodik, célszerűen cselekszik.

A természettudományos istenbizonyítékok e fogyatékosága az oka annak, hogy meghallgatásuk után a diák (de sokszor a felnőtt is, mert hiszen az se sokkal logikusabb), mint nagy jelentőségű és az egész kérdést megcáfoló dolgot, ezt a bejelentést szokta tenni: No jól van, de hát az Istent ki teremtette? Valakinek ugyanis azt is csak kellett teremteni.

Ez az ellenvetés vagy kérdés nem hangzott volna el, ha az illetők Isten bölcseleti bizonyítását is hallották volna, illetve, ha csak sejtették is, miről van itt szó.

A bölcseleti érvek nagyobb elmélyedést és erősebb gondolkodótehetséget kívánnak, de sokkal alaposabbak is, s ha megértjük őket, egyúttal Isten lényét, mivoltát is megértjük belőlük. A bölcseleti érvek alapján már azt is sejtjük, ki az az Isten s nem állunk elő olyan bárgyú kérdésekkel, hogy hát az Istent ki teremtette? Hiszen az egész okoskodás lényege éppen az, hogy kell lenni olyan lénynek is, aki mindent és mindenkit teremtett, őt azonban senki se teremtette, nem is teremthette, hiszen éppen az a lényege, hogy magától való és így szükségképpen van.

Azt persze nem tudjuk elképzelni, hogy lehet valaki magától való, de elgondolni tudjuk. Nem úgy, mintha magát a dolgot tudnánk megérteni, mert hiszen Isten szükségképpen meghaladja a mi véges eszünket, hanem úgy, hogy a létezést ilyen végső ok, ilyen önmagától létező lény nélkül nem lehet megmagyarázni s így egy ilyen lénynek feltétlenül lennie kell. Ezt az eszünk a legvilágosabban mondja.

Isten létét bölcseletileg is sokféleképpen lehet bizonyítani. Mi csak kétféle módon bizonyítjuk, az okság elvéből és (még alaposabban) abból, hogy Istenen kívül minden létező esetleges.

1.) Az okság elvéből így bizonyítunk:

Magától semmi se lesz. Mindennek oka van. Ha valami szemünk láttára keletkezik (például a sötétség egyszerre világossággá változik át), azonnal kérdezzük: miért? Miért lett sötétből egyszerre világos? Ha az eddig gazos kerti földön palánták jelentkeznek, azt is mindenki tudja, hogy nem maguktól és nem ok nélkül jelentkeznek.

Ha a világosság megvolt már akkor is, mikor mi megjelentünk, vagy ha a földön a palánták már akkor is ott voltak, mikor mi először megláttuk, akadnak lusta gondolkodású emberek, akik ilyenkor már nem kérdik, miért, mert nekik csak az a feltűnő s csak annak oka után kutatnak, ami szemük láttára jön létre. Világos azonban, hogy nemcsak az nincs magától, tehát nemcsak annak van oka, ami a mi megfigyelésünk idején, vagy a mi életünk tartama alatt keletkezett, hanem annak is, ami akkor is már régen megvolt, mikor mi születünk.

A természetben az okoknak szinte végtelen sorozatát látjuk, hiszen mindennek oka van és mindennek másban van az oka, mindent más hozott létre. Hogy valaki vagy valami önmagától legyen oka, képtelenség, mert hiszen az oknak előbb kell lenni, mint az okozatnak, viszont önmagánál előbb senki se lehetett.

Mindennek tehát egy más valami az oka és az okláncolatban ez így megy szinte a végtelenségig. Éppen olyan a helyzet, mint a hosszú vonattal: végeláthatatlan számú vagonokból áll. Az egyiket mindig az előtte lévő másik húzza, mindenki a másiktól kapja az energiát, melyet mindenegyes vagon csak kap és továbbít, de nem tőle származik, nem ő hozza létre.

Világos, hogy ha olyan hosszú is lenne egy vonat, hogy senki emberfia nem látja a mozdonyát, azaz azt az erőforrást, mely nem kapja meg, nemcsak továbbítja, hanem adja, fejleszti az energiát, sőt ha akár a vonat végtelen hosszú is volna, akkor is lenni kellene mozdonyának, ha egyszer megy, halad, sőt rohan.

Maguk a vagonok semmiképpen se volnának elégségesek a vonat robogásának megmagyarázására akkor se, ha a vagonok száma végtelen lenne, sőt akkor még kevésbé, mert hiszen minél több a mozgásban lévő vagon, annál nagyobb erő szükségeltetik a röptésükre. Ezt az erőt a vagonok ugyanis csak közvetítik, továbbadják, tehát mikor ők kapják, már megvan, s ha megvan, világos, hogy valahonnan lennie kell, a semmiből nem jöhet.

Ha tehát látom, hogy a világmindenségben minden mozog, de semmi se mozog magától (sőt még ha nem mozogna, akkor is tagadhatatlan volna, hogy van, létezik a világmindenség, pedig nincs semmi magától), akkor mozgásának, vagy akár csak létezésének problémáját nem oldhatom meg úgy, hogy azt mondom, hogy öröktől fogva mozog, vagy öröktől fogva van, vagyis a mozgást, illetve a létet már öröktől fogva adogatják egymásnak a létezők. Világos ugyanis, hogy a vonat akkor se mozoghatna mozdony nélkül (mely nemcsak továbbítja az energiát, hanem adja, termeli is), ha olyan hosszú volna is, hogy a mozdonyt nem látom és senki emberfia nem látja. Sőt nem mehetne a vonat mozdony nélkül akkor se, ha valóban végtelen hosszú volna, vagyis végtelen lenne azoknak a vagonoknak a száma, melyek az energiát csak továbbadják egymásnak, de nem termelik.

A világmindenség mozgását (sőt egyszerűen a létét) is csak úgy lehet megmagyarázni, ha a világmindenség élén ott az Isten, melytől az energia származik; ha a keletkezések elején ott az Isten, a végső ok, melytől minden ered, mely minden energiának és létnek alapja és összforrása. Isten léte tehát az emberi gondolkodás elengedhetetlen követelménye, s ha az, akkor világos, hogy semmi se bizonyítható oly kétségtelenül, mint éppen az, hogy a világnak teremője van, tehát Isten van.

Léteznie kell olyan lénynek, aki egész más természetű, mint azok a lények, melyeket körülöttünk látunk és a természetben tapasztalunk. Más ő mint a többiek, mert nem mástól lett, nem keletkezett, mert minden másnak oka és önmagának is. Világos, hogy ezt a lényt elképzelni se tudjuk. Azt se tudjuk felfogni, hogy lehet valaki önmagának oka. Mindez azonban csak természetes, mert hiszen Istent, a végtelent felfogni és megérteni embernek nem lehet.

Azt azonban fel lehet fogni, sőt egyenesen követeli eszünk és gondolkodásunk, mint alapigazságot, hogy ha egyszer a világmindenség van, mi is benne vagyunk, akkor Istennek, ennek az önmagától való legfőbb és első lénynek is kell lennie, mert hiszen nélküle megmagyarázhatatlan minden.

Az első lény nem lehetett épp úgy mástól, mint a többiek, az utána következők. Hiszen ha az első is mástól lett volna, akkor az, akitől lett, még nála is előbb lett volna, az elsőnél pedig nem lehet elsőbb. Akkor ez az állítólagos első már második volna. Az első lénynek feltétlenül magától kellett keletkeznie. Tehát tulajdonképpen nem keletkezett, hanem mindig volt és van, mert léte okát önmagában nem bírja. Ez a lény az Isten, s Istennek ez a tulajdonsága a lényege. De az is kétségtelen, hogy ilyen lénynek kellett és kell lennie. Ha Isten is mástól lenne, akkor nem lehetne időben az első lény. Akkor nem tartószeg, hanem ő is épp olyan, csak közvetítő szerepet betöltő láncszem lenne, mint a többi.

Nézem Budapesten a Dunát, s kérdem, honnan jön. Vácról, mondják. Ha Vácott kérdem: Esztergomból, a felelet. Ha Esztergomban: Komáromból. Aztán Győrből, Pozsonyból, Bécsből, Passauból, Regensburgból stb. Világos, hogy e megállapításokkal még nem magyaráztam meg a Duna eredetét s nem magyaráznám meg ezt akkor sem, ha olyan hosszú volna a Duna, hogy senki emberfia a forrását még nem látta, s így nem is tudja senki, hogy ez hol van.

Ekkor is tudnám, hogy kell lennie forrásának, mert a felsorolt városok a csak már meglévő Dunát adják át, továbbítják egymásnak, s legfeljebb a közelben lévő mellékfolyók adta újabb víztömeggel gazdagítják, de nem fejtik meg, annál kevésbé teszik fölöslegessé az eredetét.

Hogy forrása, eredete van a Dunának, ha nem tudnánk, hol van, akkor is tudnánk, hiszen Amerika és Afrika teljes felfedezése előtt nem egy nagy folyót ismertünk, melynek se hosszát, se eredetét még nem kutattuk fel, tehát nem ismertük, de abban azért bizonyára senki se kételkedett akkor se, hogy azért eredetük ezeknek a folyóknak is van.

De világos az, hogy eredetének akkor is kellene lenni a folyónak, ha a hossza valóban végtelen volna s forrását nemcsak még nem fedezték volna fel, hanem megtalálása és felfedezése egyáltalán nem is esne a véges eszközökkel dolgozó emberi kutatás hatáskörébe. Ez esetben nem tapasztalatilag, tehát földrajzilag, hanem csak bölcseslegesen, az ész alapján tudnánk megállapítani, hogy forrása van ennek a folyónak is, de világos, hogy ez a megállapítás akkor is épp oly bizonyos és épp oly tudományos lenne, mint a tapasztalati megállapítás. Isten létének megállapítása ugyanilyen.

Vagy például vegyünk egy láncot, mely a magasból lóg, a legalsó szeme a mellemig ér. Miért nem esik le? Mi tartja? – kérдем. A felette lévő szem. S azt? A felette lévő, s így tovább, de hiába nézem messzelátóval, hiába ülök mellette repülőgépre és hatolok fel a sztratoszférába, olyan hosszú ez a lánc, hogy még ott is csak láncszemeket látok egész a végtelenségig. Világos azonban, hogy ha egyszer mégis lóg az a lánc, ha nem esik le, akkor, ha nem is látom és nem is tudom felfedezni és megmutatni, mégis tudom, hogy a végén mégiscsak kell lenni egy szögnek, vagy karnak, vagy bármi más rögzítő erőnek, ami az egészet tartja, az egész terhet viseli.

Azt az erőt, melyet érzékeimmel felfedezni nem tudok, fel kell fedeznem az eszemmel. Ez az ész világosan megmondja, hogy azzal, hogy a láncra azért, mert én nem látom a végét, ráfogom, hogy végtelen, még nem magyaráztam meg azt is, hogy miért lóg, azaz miért nem esik le. Azzal, hogy ráfogom, hogy végtelen hosszú, még nem tettem feleslegessé azt a tartóerőt, melyet a láncszemek csak közvetítenek, továbbítanak, de nem létrehoznak vagy okoznak. Hiszen ebben az esetben a semmit továbbítanak.

Magától nem lóghat az a lánc a levegőben, a semmi nem tarthatja. Ha a lánc végtelen hosszú, akkor annál kevésbé tarthatja a semmi, mert hiszen a lánc annál nagyobb súlyt jelent, tehát annál nagyobb erő kell a tartásához, minél hosszabb.

Ide tartozik és itt van a megoldása annak a tréfás kérdésnek is, hogy mi volt előbb: tyúk vagy tojás. Akár az egyiket, akár a másikat mondom elsőnek, mindenképpen megcáfolnak, mert ha azt mondom: tyúk, azt felelik: nem igaz, mert a tyúk tojásból kelt ki, tehát a tojás előbb volt.

Ha azt válaszolom: tojás, ismét csak megcáfolnak azzal, hogy azt a tojást tyúk tojta, tehát mégiscsak a tyúk volt előbb.

A megoldás az, hogy teljesen mellékes, tyúk vagy tojás volt-e előbb. Lehetett akár az egyik, akár a másik az első, a fő az, hogy vagy egy olyan tojás volt legelőször, melyet nem tyúk tojt, hanem Isten közvetlenül teremtett, vagy olyan tyúk, mely nem tojásból kelt ki, hanem közvetlenül Isten teremő erejéből.

Itt is ugyanazzal az esettel van dolgunk, mint a láncsal, a Dunával, vonattal. A tyúkok és tojások sorozata szintén láncszemek, melyek egymásnak továbbítják az életet, de már készen kapják azt, amit továbbítanak, nem pedig maguk hozzák létre. A tyúk is él már és a tojás is, s ez utóbbiban már csírában benne van a jövőő tyúk, őseinek minden előnyös és minden hátrányos tulajdonságával. Mivel a Föld izzó volt s csak lehűlése után jelenhetett meg rajta az élet, itt természettudományosan, tehát tapasztalatilag is bizonyítani tudjuk, hogy a láncolat nem végtelenül hosszú, hanem kezdődött, tehát Istennek kellett teremtenie az első.

De ha nem lenne rá tapasztalati bizonyítékunk, mint ahogyan például a mozgásra, s még inkább az anyag keletkezésére vonatkozóan nincsen, akkor is bizonyítja az eszünk, hogy az élet, tehát a tyúk keletkezése se magyarázható meg egyszerűen csak a tyúkok és tojások végeláthatatlan sorozatával. A végén ki kell lépnünk a lánckereskedelem labirintusából és a végén épp úgy meg kell találnunk a Duna forrását, a lánctartó szeget és a végtelen vonat elején működő láthatatlan mozdonyt is. De meg kell találnunk a mindig mástól származó lények sorozatának elején is a létének okát önmagában bíró Istent.

2.) Az Isten létének másik, még az okságinál is mélyrehatóbb bizonyítása a következő:

A létezők tulajdonságait két csoportra oszthatjuk: Vannak olyan tulajdonságaik, melyek lényegesek, és vannak, melyek esetlegesek. A lényeges tulajdonság az olyan, amely elengedhetetlen, s nélküle a létező elképzelhetetlen, tehát nem létezhet. Az esetleges tulajdonságok ellenben nem fontosak, mindegy vannak-e vagy nincsenek, nélkülük egész szépen el lehet a gazdájuk. Hogy éppen jelenleg mégis megtaláljuk bennük ezt a tulajdonságot, az esetlegesség, valami olyan ok következménye, melynek nem kell szükségképpen fennforognia, s nem is találjuk meg mindig, hanem csak ebben az esetben, vagy néha-néha.

Például, hogy a virág virág, az asztal asztal, az a virágnak, illetve az asztalnak lényeges tulajdonsága, mert enélkül nem lehetne az, ami. Ennek a tulajdonságának tehát mindig egyformán meg kell benne lenni. Ellenben az, hogy a virág piros, az asztal kerek, az a virágnak, illetve az asztalnak esetleges tulajdonsága. Meg lehet ugyanis nélküle is, s ha ez a virág piros, vagy ez az asztal kerek, abból még nem következik, hogy minden asztal és minden virág ilyen.

(Félreértés elkerülése végett ki kell emelnem, hogy mikor azt mondom, hogy az asztalnak az, hogy asztal, lényeges tulajdonsága, tehát hogy ez magától értetődő, hogy az asztalnak szükségképpen asztalnak kell lennie, másképp el se volna képzelhető, akkor nem ezt az asztalt értem, mely mellett ülök, akkor nem erről az asztalról állapítom meg, hogy szükségképpen lett asztal, akkor nem azt mondom, hogy ezt nem lehet másnak még csak el se képzelni, mint asztalnak. Nem egy meghatározott asztalról van itt most szó, hanem az asztalról, azaz az asztalról általában.

Ha nem általánosságban értem a dolgot, hanem erre a meghatározott asztalra, akkor már nem így van a dolog. Akkor már akörül forog a kérdés, hogy magától értetődő-e, szükségképpen-e, hogy abból a fából, amelyből ez az asztal készült, éppen asztalt csináltak. Világos, hogy ez esetleges, nem pedig magától értetődő, mert hiszen csinálhattak volna abból a fából széket vagy szekrényt is, sőt tüzelésre is felhasználhatták volna. Hogy tehát egy meghatározott asztal anyagából éppen asztal lett, az nem szükségképpen, hanem esetleges módon történt, de hogy az, ami asztal, csakugyan asztal, az már magától értetődik.

Világos, hogy az asztal semmiképpen se lehet szék vagy más bútor. Az asztalnak szükségképpen asztalnak, a virágnak szükségképpen virágnak kell lennie.)

Az Olvasó itt legfeljebb azon csodálkozhat, hogy miért kell ilyen magától értetődő dolgot hangsúlyozni. De éppen ez a csodálkozása igazolja, hogy igazunk van, mert hiszen éppen azt akarjuk bizonyítani, hogy a szükségszerű tulajdonságok maguktól értetődők. Azokról senki se kérdi, miért vannak.

Az asztalról nem kérdezhetem, hogy miért asztal, a virágról, hogy miért virág, mert hiszen mindez (mert lényeges tulajdonság) magától értetődő, ami pedig magától értetődő, azt nem szokás kérdezni, annak nem kell okát kutatni, mert annak nincs oka. Ellenben az esetleges tulajdonságoknak okuknak kell lenni, ezek nem maguktól értetődők. Tehát ha mégis megtaláljuk őket, joggal kérdezzük, miért vannak. Például az asztaloknak nem kell szükségképpen kereknek lenniük, mert vannak négyszögletes asztalok is. Hogy tehát éppen ez az asztal kerek, az nem magától értetődő, s így oka van, ha mégis kerek. Úgyszintén egy virág-

nak is, mely, ha virág, akkor magától értetődő, hogy virág, már nem magától értetődő tulajdonsága a piros szín, mert épp úgy lehetne fehér vagy sárga is, mert akkor is virág volna. Ha tehát mégis éppen piros az esetleges tulajdonság, az nem magától értetődő. Annak oka van, melyet az emberi ész keres is.

A lényeges tulajdonságoknak azon első tulajdonságukon kívül, hogy maguktól értetődőek, tehát nincs okuk s ezért nem is keresi az okukat senki, a második ismertetőjelük az, hogy tulajdonképpen azonosak azzal a dologgal, amelynek lényeges tulajdonságát alkotják. (Ezért nem keressük az okukat, ezért magától értetődőek.)

Az asztal azonos az asztallal, a virág azonos a virággal, ellenben a kerekiség nem azonos az asztallal, se a pirosság (a piros szín) a virággal. (Az, hogy piros, a piros színnek, az hogy kerek, a körnek a lényeges tulajdonsága, tehát vele azonos.)

E második tulajdonságból szükségképpen következik a harmadik is, hogy a lényeges tulajdonság állandó tulajdonság, mely az illető létezőből sohase hiányozhat. Világos, hogy az asztal mindig asztal, mindig bírja ezt a tulajdonságát, s egy pillanatig se lehet el nélküle, s a virág is mindig virág, ő se lehet el egy pillanatra se e tulajdonsága nélkül, e tekintetben tehát nem változhat, s megmarad virágnak akkor is, ha esetleg a színe elváltozik. A kerek asztal is asztal marad, ha később négyszögüvé alakítanak is át. (Ellenben a pirosság, a piros szín mindig piros, a kör mindig kerek, mert itt ez a lényeges tulajdonság.)

A negyedik ismertetőjele a létezők lényeges tulajdonságának, hogy mindig a képzelhető legnagyobb fokban van meg a létezőkben. Az asztal egészen, teljesen, a legnagyobb fokban asztal, s el se képzelhető, hogy ha már egyszer valami asztal, akkor ne egészen, hanem csak részben legyen asztal, vagy hogy a virág ne egészen legyen virág. Ha ilyesmi lehetséges lenne, akkor az már új, más lény lenne és úgy hívnánk, hogy félasztal vagy félvirág. Ha azonban nem annak nevezzük, hanem egyszerűen csak asztalnak vagy virágnak, világos, hogy akkor egészen az. (A pirosság, a piros szín se lehet nem eléggé piros, se a kör nem eléggé kerek.)

Az esetleges tulajdonságokkal nem így vagyunk. Ezeknek nem kell a legnagyobb fokban meglenniük a létezőkben, mert hiszen van erősebb piros és halványabb piros és csak részben piros virág, s asztalt is lehet csinálni olyant, mely kerek is meg nem is, a kerekiség tulajdonságát tehát bírhatja csak részben is. Sőt az esetleges tulajdonság nem is lehet soha legnagyobb fokú.

Végül az ötödik, amit itt még meg kell állapítanunk az, hogy azoknak a tulajdonságoknak, melyek csak esetlegesek, mindig olyan létező az oka és forrása, amelyben ugyanez a tulajdonság nem esetleges, hanem lényeges. Ha tehát nem lenne olyan lény, amelynek ugyanez a tulajdonság lényeges tulajdonsága, akkor ez a tulajdonság esetleges tulajdonsága se lehetne senkinek vagy semminek. Például kerek asztal csak azért van és csak azért lehetséges, mivel van kerekiség, van kör, tehát van olyan létező, amelynek ez a lényeges tulajdonsága s ennek megfelelően azonos is vele, tehát magától értetődően, szükségképpen és mindig az.

Ha nem volna kör, ha nem volna kerekiség, nem lenne és nem is lehetne kerek asztal se. Ha nem volna pirosság, ha nem volna piros szín, akkor nem lenne és nem is lehetne piros virág se.

A piros szín azonos a pirossággal, a piros szín magától értetődően piros, mindig piros és a legnagyobb fokban piros. Mert mi lenne nem eléggé piros, ha még maga a pirosság, a piros szín se lenne eléggé az? Ha nem lenne kör, nem lehetne kerek asztal se, más szóval az asztal esetleges tulajdonsága (a kerekiség) nem létezhetne, ha nem volna kör, tehát olyan valami, amelynek a kerekiség lényeges tulajdonsága. És a virág se lehetne piros, ha nem volna a világos piros szín.

Jegyezzük meg ezt a legutóbbi megállapításunkat nagyon, mert Isten léte ettől függ. Az is épp oly bizonyos lesz, mint ez. Kétségtelen, hogy a józan észből következik, hogy semmi se lehetne piros színű, ha nem lenne piros szín, és hogy ez nemcsak igaz, hanem annyira nyilván-

vánvaló, hogy az Olvasó inkább azon csodálkozik, hogy mi szükség van hangsúlyozására. Pedig mindjárt kitűnik, hogy Isten léte is épp oly világos, mint ez az állításunk. Amilyen kétségtelen, természetes és magától értetődő, hogy nem lehetne egy tárgy se piros színű, ha nem volna piros szín, éppen olyan természetes, kétségtelen és magától értetődő és a logikus ész követelménye az is, hogy Istennek lennie kell. Pedig ne feledjük, hogy azt, amit a piros színnel kapcsolatban kifejtettünk, olyan természetesnek találtuk, hogy egyenesen azon bosszankodott az Olvasó, hogy mi szükség azt, ami amúgy is kétségtelen, annyira hangsúlyozni.

A kérdés Isten létével kapcsolatba a következőképpen kerül:

A létezés, tehát az, hogy valami van-e vagy nincs, létezik-e vagy nem, a világmindenségben kivétel nélkül mindenkin és mindenben (önmagunkat is beleértve) kétségtelenül esetleges tulajdonság. Senki se mondhatja, hogy neki a létezés lényeges tulajdonsága. Hiszen ha így lenne, akkor magától értetődő és szükségképpen lenne, hogy például egy ember legyen, azaz éljen, pedig hát 80 évvel ezelőtt még nem volt, 80 év múlva pedig már nem lesz. Ha a létezés az embereknek szükségképpen tulajdonságuk lenne, akkor még elképzelni se lehetne, hogy az ember ne legyen (azt ugyanis valóban még elképzelni se lehet, hogy a virág ne legyen virág, az asztal ne legyen asztal).

Világos, hogy még a Nap és az egész világrendszer se olyan, amelynek feltétlenül kell léteznie s még elképzelni se lehetne, hogy ne legyen. Egy-egy csillagról, bolygóról, egy-egy országról, helyről, folyóról, egy-egy állat- vagy növényfajról még kevésbé mondhatjuk ezt.

A létezés tehát az egész világra és minden egyéni létezőre nézve egyformán esetleges tulajdonság: éppen olyan, mint a virágban az, hogy piros színű. Az lehet piros is, meg nem is, a világmindenség pedig, vagy annak bármely része létezhet is, meg nem is.

De nem mondhatjuk a világmindenségről azt, hogy a létezés szükségszerű tulajdonsága, azért sem, mert a létezés nem a legnagyobb fokban van meg benne, noha ha lényeges tulajdonsága lenne az, hogy létezzék, akkor ennek a tulajdonságnak – láttuk – a legnagyobb fokban kellene meglenni benne. Ezzel szemben azt látjuk, hogy a világmindenség egyik része nagyobb, másik kisebb (tehát a létből egyik nagyobbat, a másik kevesebbet bír); egyik keményebb s így tartósabb, másik puhább, s így hamarabb pusztuló, egyik van, de élettelen (a Nap, a bolygók, a levegő, víz, ásványok, folyók, hegyek stb.), a másik nemcsak van, hanem él is. Azok közül pedig, amelyek élnek, az egyik csak helyhez kötve tud élni (növény) és érezni már nem tud, a másik a helyét is tudja változtatni s érez is (az állat), míg mi, emberek, még célszerűen is tudunk működni is, öntudatos lények is vagyunk és a természetet és erőit is céljaink szolgálatába tudjuk állítani, tehát a létnek sokkal nagyobb fokát bírjuk. A létezőknek tehát nem lehet lényeges tulajdonságuk ez a hol nagyobb, hol kisebb fokú létezés, mert a létet a képzelhető legnagyobb fokban kellene bírniuk akkor, ha ez lényeges tulajdonságuk volna.

Nem lehet lényeges tulajdonsága a világmindenségnek a létezés végül azért sem, mert hiszen a létezők nem bírják ezt a tulajdonságot mindig. Az asztal mindig asztal, a virág mindig virág, a piros szín mindig piros, ellenben nem csak az élőlények, a növények, az állatok és mi, emberek születünk és pusztulunk, tehát egy ideig bírjuk a létezés tulajdonságait, aztán elvesztjük, hanem láttuk, hogy még ami a földön most hegy (pedig a hegyek látszanak legállandóbbaknak), az se volt mindig az, sőt hegyek, folyók és szigetek még szemünk láttára is tűnnek el földrengések következtében, sőt magának az egész világnak is vége lesz s ezt – láttuk – még Büchner is elismeri.

Ez is világosan bizonyítja, hogy a létezés a világmindenségnek nem lehet lényeges tulajdonsága. De ebből egyúttal azt is jól látjuk, hogy a világmindenségben a lényeges tulajdonságnak az az ismertetőjele sincs és nem is lehet meg, hogy magától értetődő, szükségképpen. Hogy lenne a világmindenség létezése szükségképpen és magától értetődő, mikor tudjuk,

hogy eljön az idő, mikor már nem is lesz. Vajon lesz-e valaha olyan idő, hogy az asztal nem lesz asztal, a kör nem lesz kerek, a piros szín nem lesz piros?

Vitán felül áll tehát, hogy a világmindenségnek (egészében épp úgy, mint részeiben) az, hogy létezik, nem lényeges, hanem esetleges tulajdonsága. Ez is csak olyan viszonyban van a létezésével, mint a virág a piros színével.

Ámde láttuk, hogy éppen ilyen kétségtelen igazság az is, hogy ha valami valamiben mint esetleges tulajdonság van meg, akkor kell lenni egy olyan lénynak is, melyben ez a tulajdonság, mint lényeges tulajdonság, létezik. Lehetetlenség, hogy egy asztal kör alakú legyen, ha a világon nincs is kör, lehetetlenség, hogy egy virág piros lehessen, ha nincs is a világon piros szín.

Lehetetlenség tehát az is, hogy a mi világmindenségünk s benne mi is létezzünk, ha nincs olyan lény, akinek a létezés lényeges tulajdonsága; vagyis lehetetlen, hogy ne legyen olyan lény, akinek muszáj létezni, hogy ne legyen olyan lény, aki létezésének nincs oka, mert hiszen létezése magától értetődő, szükségszerű, akinek a fogalmához tartozik a létezés, mert a józan ész természetes követelménye épp úgy, mint ahogyan a józan ész követeli azt is, hogy a kör kerek és a piros szín piros legyen.

Ez a lény az Isten és ezért kell lennie Istennek, ezért szükségszerű a létezése.

Isten tehát az a lény, akinek lényeges tulajdonsága az, hogy létezzék, az, hogy legyen. Róla tehát nem kell és nem is lehet kérdezni, hogy miért van, annál kevésbé, hogy őt ki teremtette, mert ahogyan a piros szín az oka a világon minden pirosságnak, épp úgy az Isten az oka a világon minden létezésnek (tehát még a piros színnek is). Ő a lét ősoka. Ennek az Istennek tehát épp oly szükségképpen kell léteznie akkor is, ha egyszer már mi, teremtetett dolgok létezzünk, mint ahogyan piros színnek is szükségképpen kell lennie, ha van piros virág, piros kelme, vagy piros vér.

Milyen az Isten?

Ha most végigmegyünk a lényeges tulajdonságok kifejtett öt ismertetőjelen, akkor sok mindent megtudhatunk abból is, hogy ki az Isten, mik a tulajdonságai, milyennek kell Istent gondolnunk.

Elképzelni nem is tudjuk az Istent, mert nem anyag, de elgondolni igen. Mindjárt látjuk is, milyennek kell gondolnunk eszünk útmutatása szerint. Aki azonban azt kifogásolja, hogy miért nem tudjuk még elképzelni is, azt figyelmeztetjük, hogy nemcsak Istent nem tudjuk elképzelni, hanem semmi más olyat se, ami valami lényeges tulajdonságot jelent.

Mi a kört, a kerekséget csak akkor tudjuk elképzelni, ha mint esetleges tulajdonság jelentkezik, például a kocsikereket, vagy a kerek asztalt, tehát egy olyan tárgyat, melynek a kerektség esetleges tulajdonsága, de magát a kört, a kerekséget nem, csak a piros virágot, vagy piros kendőt tudjuk csak elképzelni, de magát a piros színt, a pirosságot nem. Olyan asztalt se tudunk elképzelni, melynek esetleges tulajdonságai ne lennének, tehát csak ezt vagy azt az asztalt tudjuk elképzelni, de az asztalt nem. Ezért nem lehet elképzelni Istent se, aki viszont maga a lét.

A kerektség, a pirosság is a létnek egy-egy megnyilvánulása. Az anyagi világban ezek se léteznek, hanem csak a szellemi világban. Ezek tehát a létnek csak egy-egy megnyilvánulási formájában képviselik az ősokot, valamiből a legtöbbet, míg Isten magában a létben, tehát minden pozitívumban képviseli ugyanezt.

Hogy tehát Istent elképzelni nem tudjuk, az egyenesen természetes.

Lássuk tehát, milyennek kell Istent gondolnunk. Láttuk, hogy aminek valami lényeges tulajdonsága, az azonos ezzel a lényeges tulajdonságával: a kerektség azonos a körrel a piros

szín azonos a pirossággal, Isten is azonos tehát lényeges tulajdonságával: a létezéssel. Isten maga a megtestesült lét. Isten a van.

Itt – bár szorosan nem tartozik a kérdéshez – igen tanulságos és hasznos lesz megemlítenünk, hogy a Szentírás mikor elbeszéli Mózes történetét az égő csipkebokorral, mely égett és mégse égett el, azt mondja, hogy mikor Mózes kérdezte, hogy ki beszél ott hozzá, nem azt a választ kapta, hogy „az Isten”, vagy „a te Urad és Teremtőd”, hanem ezt: „Én vagyok az, aki vagyok”. Mikor pedig Isten üzenettel is megbízta a zsidókhoz s Mózes újra kérdezte, hogy mit is mondjon majd nekik, ha kérdik majd tőle, ki küldötte, a csipkebokorból megint így felelt neki: „Így beszélj Izrael fiaihoz: Aki van, az küldött engem hozzátok.” (Kiv 3,14) Isten tehát az, aki van, akinek lényeges tulajdonsága a létezés, aki azonos magával a létezéssel.

A Szentírás tehát ugyanazt mondja, amit a bölcelet, mégpedig már a Szentírás egyik legrégebb (második) könyvében, melyet Krisztus előtt vagy ezer évvel írtak. Kérdek mindenkit: Már ez egymaga is nem bizonyítja-e a Szentírás isteni eredetét? El lehet-e képzelni, hogy egy olyan embernek, aki Krisztus előtt ezer évvel él, s kora kezdetleges műveltségének és gondolkodásmódjának megfelelően mindenféle gyerekes meséket kellene összeírnia, sőt sok istenről kellene beszélnie, ilyen képzelhető legtisztább fogalma legyen az Istenről?

Hiszen a nála sokkal műveltebb görögök és rómaiak még ezer évvel később is sok istent hittek és a legkezdetlegesebb fogalmaik voltak róluk: férfiaknak és nőknek, törvényes és törvénytelen gyerekekkel bírónak, irigyeknek, féltékenyeknek és veszekedőknek gondolták őket. Milyen toronymagasan áll ezek fölött a Szentírás „Én vagyok, aki vagyok”-ja?!

Aki gondolkodik és gondolkodásából a helyes következtetések levonását nem akadályozza az egyéni érdek és elfogultság, azt egyedül ez a már Krisztus előtt ezer évvel kimondott „Én vagyok, aki vagyok” és „Aki van, az küldött hozzátok” meggyőzi arról, hogy a Szentírás Isten szava, s aki írta, nem a maga fejéből írta ezt így már ezelőtt 3000 évvel.

De folytassuk Isten mibenlétét.

Mivel az, ami valaminek lényeges tulajdonsága, nemcsak azonos ezzel a tulajdonságával, hanem ez a tulajdonsága magától értetődő és szükségszerű tulajdonsága is, ezért Isten léte magától értetődő és szükségszerű. Ahogyan nem lehet kérdezni, miért piros a piros szín, vagy miért asztal az asztal, nem kell és nem lehet kérdezni azt se, miért van az Isten. Szükségszerűen és magától értetődően van ugyanis. Így kell ennek lennie. Ha egyszer vannak létezők, kell lennie olyan lénynak is, akinek lényeges tulajdonsága a létezés, aki szükségképpen van. Mint ahogyan piros virág se lehetne, ha nem volna piros szín.

De éppen emiatt azt se lehet kérdezni, hogy ki teremtette Istent, mert ha teremtette volna valaki, akkor létét mástól kapta volna és valamely tulajdonságunkat csak akkor kaptuk mástól, ha ez a tulajdonság esetleges tulajdonságunk. Ha lényeges, akkor nem mi kaptuk mástól, hanem mi adtuk és adjuk át másnak, akkor bennünk magától értetődő és szükségszerű ugyanez a tulajdonság. Tehát Istenek a létet nem kellett és nem is lehetett kapnia. Ki kérdi azt például, hogy miért piros a piros szín, a pirosság?

A lényeges tulajdonság, ahol ugyanez csak esetleges tulajdonság, oka, ősforrása és előidézője ennek az esetleges tulajdonságnak. Minden piros színű tárgy színe a pirosságtól, a piros színtől származik. Ez teszi lehetségessé, hogy piros színű tárgy lehessen. Tehát Isten, akinek a létezés lényeges tulajdonsága, az oka minden létnek, neki köszöni minden és mindenki, hogy van, minden és mindenki léte tőle származik, benne bírja ősokát és forrását. Ő azonban magától való, önmagában bírja a létezés okát. A lényeges tulajdonságát ugyanis senki se kaphatja mástól. Éppen azért kell ennek így lennie, mert semmi más létező nem ilyen. Bennük ugyanis esetleges tulajdonság a létezés.

Mivel a pirosság és a kerektség is valami, tehát létezés, ezek is Istentől származnak. Ezért azt lehet kérdezni, miért van kerektség is, nemcsak szögletesség, s miért van piros szín is,

nemcsak zöld, mert az általános lét viszonylatában ez is esetlegesség s így az ősokát ez is Istenben bírja. A színek viszonylatában a pirosság, az alak viszonylatában a kerektség végső ok, de nem az a lét általános viszonylatában. A legvégső ok tehát Isten, hiszen a pirosság és a kerektség is tőle származik, mert az is lét, az is olyan valami, ami van.

Láttuk azt is, hogy az asztal hol kerek, hol nem, a virág hol piros, hol nem, ellenben a kör, vagy a kerektség kivétel nélkül mindig kerek, és a piros szín, a pirosság is mindig szükségképpen piros, az is volt mindig és az is lesz mindig. Ezért Isten is, akinek lényeges tulajdonsága a lét, sőt azonos vele, szükségképpen mindig van, tehát öröktől fogva van, örökkévaló, s lehetetlen, hogy valamikor ne létezzék, vagy ne létezett legyen. A teremtett dolgok, a létüket mástól kapó dolgok elmúlnak, nem lesznek örökké s nem is voltak örökké, de Isten, aki maga a lét, tehát azonos vele, el nem múlik és el nem múlhat soha. Nem is keletkezhetett, mert hiszen akkor létének oka volna a lényeges tulajdonság, pedig magától értetődő, s így nincs oka.

Legtöbb tanulság következik azonban a lényeges tulajdonságnak abból az ismertetőjeléből, hogy aki valamit lényeges tulajdonságként bír, azt mindig és szükségképpen a legnagyobb fokban bírja. Magával a pirossággal nem fordulhat elő, hogy nem eléggé piros, annak a lehető legpirosabbnak kell lennie. Tehát így vagyunk Isten lényeges tulajdonságával, a léttel is, ő is azonos vele. A lét az, ami van, tehát pozitívum, tökéletesség. Ellentéte a nincs, a hiány, a semmi, a tökéletlenség, a negatívum. Isten tehát szükségképpen maga a tökéletesség; fogyatékoság, tökéletlenség, hiány, negatívum benne nem lehet. Ő a van; a nincs, a hiány ellentéte.

Ebből következik, hogy Isten él s ezt a tökéletességét nem is vesztheti el, tehát soha meg nem halhat. Hiszen ha nem élne, vagy élettelené válna, hiányozna belőle egy tökéletesség, lenne benne negatívum, hiány, tökéletlenség is. Ez lehetetlen olyan lényben, aki maga a „van”. De egyébként se adhatta volna Isten az életét másnak: növényeknek, állatoknak, embereknek, ha magának nem lett volna. Az Isten tehát nem lehet azonos sem a Nappal, sem a csillagos éggel, sem a tűzzel, mert ezek mind élettelen dolgok, tehát negatívum, hiány is van bennük, nemcsak pozitívum. Ha az Isten maga élettelen volna (mint például a tűz vagy a Nap) akkor másnak se adhatott volna életet.

De következik az is, hogy az Isten nemcsak él, hanem szellem is, aki gondolkodik és akar, tehát személy is. A személyiség a lét legmagasabb foka, s mivel még a teremtett, tehát a létet csak esetlegesen bíró lények közt is vannak személyek (ember, angyal), Istennek is kell a lét legalább ilyen magas fokán állnia. S nem is teremthetett volna Isten még személyeket is, ha maga a létnek a személyiségnél csak alacsonyabb fokát bírná, mert senki se adhat másnak azt, ami magának nincs.

Bennünk és az angyalokban a személy mindkét tulajdonsága, az ész is és az akarat is csak véges fokban van meg, vagyis úgy, hogy a lét keverve van a nemléttel (van sok, amit tudok, de van sok olyan is, amit nem tudok, van, amit megtehetek a szabad akaratommal, de van, amit nem vagyok képes vele megtenni). Ellenben világos, hogy Istenben, akiben a lét a legnagyobb fokban van meg (mivel a lét neki lényeges tulajdonsága, sőt azonos vele) nemlét nem lehet, s így mindent kell tudnia, mert a tudás ellentéte, a nemtudás (ami tökéletlenség, hiány) nem lehet meg benne.

De nemcsak mindentudónak, hanem mindenhatónak is kell lennie, mert hiszen ha lenne olyan, amire nem képes, akkor már a lét ellentéte, nemlét, hiány, fogyatékoság, gyengeség, tökéletlenség is lenne benne, ami pedig abban, aki azonos a léttel, a vannel, tehát a tökéletességgel, lehetetlenség.

Ezért mindentudó és ezért mindenható az Isten, de ezért végtelenül jó, végtelenül szent és végtelenül igazságos is, mert hiszen a bűn, a rossz, a gyűlölet, az igazságtalanság is hiány,

tökéletlenség, tehát nemlét, abból pedig abban, aki maga a lét, maga a tökéletesség, ennek el-
lentéte nem lehet.

Hogy Isten nem lehet anyag, tehát hogy az a lény, aki szükségképpen van, aki önmagának
oka, s így senki se teremtette, nem lehet például maga a világmindenség, szintén bizonyítható
a lényeges tulajdonságoknak abból a sajátságából, hogy a legnagyobb fokban kell meglen-
niük abban, akinek lényeges tulajdonságai. Abban tehát, aki maga a lét, nem lehet nemlét.
Márpedig minden, ami anyag, nem más, mint lét és nemlét, tökéletesség és tökéletlenség, po-
zítívum és negatívum keveréke. Tökéletes csak szellem lehet, tehát olyan lény, amelyben
nincs anyag.

Minden anyag részekből áll, s ami részekből áll, az szükségképpen létből és nemlétből
áll. A rész ugyanis azt jelenti, hogy van is (amekkora tudniillik) és nincs is (vagyis, hogy
csak ekkora és nem nagyobb). Ami részekből áll, abban állandóan korlátozva van a lét, mert
hiszen az, hogy részei vannak, azt jelenti, hogy minden alkotórésze önmagában korlátozva
van. A részek terjedelme jelenti benne a létet, a meglevőt, de hogy a terjedelmük csak ekkora
s nem nagyobb, az megmutatja benne a lét ellenkezőjét, a korlátot, a negatívumot. Egy-egy
rész csak ekkora, s nem nagyobb. Akiben tehát csak lét van, akiben a lét ellentétéből nem lehet
semmi, az nem állhat részekből. Az szükségképpen oszthatatlan, mint a szellem is ilyen.
Vagy van, vagy nincs, de félig vagy részben nem lehet. Isten is ilyen, sőt legelső sorban ő
ilyen.

Hogy ami részekből áll, nem lehet végtelen, tehát nem lehet Isten, bizonyítani tudjuk így
is: A végtelennek képzelt anyagból le tudunk vágni egy nagy darabot, például százbillió ton-
nányit. Az a százbillió tonna, amit elvettünk belőle, kétségtelenül nem végtelen, hiszen most
mondtuk, hogy „csak” százbillió tonna. Az a rész, ami megmaradt, most már szintén nem le-
het végtelen, még akkor se, ha előbb az lett volna is, mert most már kisebb lett, mint volt. Ha
most újra visszateszem hozzá az elvett százbillió tonnát, az egész se lehet végtelen, mert hi-
szen ha két végest összeadok, az összegük is csak véges lehet. Tehát a végtelennek képzelt
anyag már akkor se lehetett végtelen, mikor még nem vettem el belőle a százbillió tonnát.
Ugyanígy lehet bizonyítani azt is, hogy végtelen szám sincs, mert hiszen az is részekből áll s
abból is el lehet venni százbilliót, aztán újra visszatenni. A mennyiségatlanban szereplő végte-
len tehát valójában nem végtelen, hanem csak meghatározhatatlanul sok.

De az anyag azért se lehet végtelen, tehát azért se lehet Isten, mert magában véve élette-
len, tehát a létnek az élőknel kisebb fokát bírja, tehát van benne negatívum is, hiszen hiány-
zik belőle az élet (és a szellem tökéletessége is). De hogy lét és nemlét keveréke, tehát a létet
nem a legnagyobb fokban bírja, mutatja az is, hogy színe van. Mert ha piros, akkor nem fe-
hér, se nem fekete, se nem sárga stb. Ez pedig megannyi hiány, megannyi negatívum. Min-
den színű anyag ugyanis nincs (ha van, mert minden része más színű, akkor se az, mert nem
mindenütt mindenszínű).

Hogy az anyagnak szükségképpen alakja van, ez is a nincs és a van keverékét jelenti
bennre. Ha ugyanis kerek, akkor nem szögletes, ha puha, akkor nem kemény, ha sima, akkor
nem érdes stb., nem is szólva arról, hogy az alak mindig határt is jelent, azt, hogy eddig ter-
jed, s nem tovább, ekkora és nem nagyobb, ez pedig megint csak a van és a nincs, a lét és
nemlét keverékét jelenti. Tehát ami anyag, az semmiképpen se lehet tökéletes vagy végtelen,
tehát nem lehet maga a lét, tehát az Isten.

Az anyagnak nem lehet a lét lényeges tulajdonsága. Még akkor se, ha szellem, ha anyag
is párosul vele, mert ez a vele járó anyag már szükségképpen magában foglalja a lét mellett a
nemlét elemeit is, a tökéletesség mellett a tökéletlenséget is, ez utóbbi pedig abban, aki maga
a lét, nem fordulhat elő.

Még a teremtetett szellemek is a lét és nemlét keverékéből állnak akkor is, ha nincs testük. Azáltal ugyanis, hogy nem végtelen szellemek, van, amit tudnak, van, amit nem tudnak, van, amire képesek, van, amire nem képesek. Tehát még akkor is végesek, tehát nemcsak lét, hanem nemlét is alkotja őket, ha halhatatlanok. Egyébként mivel Isten teremtményei, nem is léteztek mindig, s mivel létüket kapták, nem lehet lényegük a lét s nem azonosíthatók vele.

A fenti fejtegetésekből még azt is nagyon jól látjuk, hogy ha az, aminek lényeges tulajdonsága valami, másoknak ad belőle esetleges tulajdonságként, ezzel nem lesz szegényebb, sőt úgy látszik, mintha egyenesen még gazdagabb lenne általa. A pirosság, a piros szín nem veszít erejéből, ha sok piros rózsza, vagy sok piros kendő van a világon, sőt annál jobban meg tudja belőle mindenki, hogy van piros szín. Isten se veszít azáltal, ha teremt és sokat teremt, tehát a létből másoknak is ad és igen soknak ad, sőt csak dicsőségére válik, mert annál jobban látja mindenki, mennyire van az Isten, s mennyire ő az oka, életetője, teremtetője, jótévője mindennek.

De abból, hogy valami valakinek lényeges tulajdonsága, annak mindig a lehető legnagyobb fokban, tehát végtelenül kell meglennie benne, az is következik, hogy Isten szükségképpen ugyanaz, azaz változatlan. Ha ugyanis Isten, tehát maga a lét megváltozna, akkor vagy tökéletesebbre változna, mint amilyen eddig volt, vagy tökéletlenebbre. Egyik se lehetséges. Még tökéletesebb nem lehet, mert hiszen már végtelenül tökéletes. Hiszen a van, mivel lényeges tulajdonsága, szükségképpen a legnagyobb fokban van meg benne mindig. Tökéletlenebbre pedig azért nem változhatna, mert ha ez megtörténnék, abban a pillanatban megszűnne Isten lenni, mert már nem lenne maga a lét, mert belekeveredett volna valami a nemlétből is.

Ez egyébként is lehetetlen, mert hiszen ha Isten maga a lét, akkor nem lehet benne semmi a nemlétből. A pirosság, a piros szín se lehet se még pirosabbá, se kevésbé pirossá. Elgondolkodásra késztet, sőt megint csak bizonyítja a Szentírás isteni eredetét, hogy Istennek ezt a tulajdonságát is megtaláljuk benne. Mégpedig szintén még az ószövetségi részben (Malakiás próféta könyvében). „Én ugyanis nem változom!” – mondja itt magáról az Isten (Mal 3,6).

Végül még azt is tisztán és világosan meg tudja állapítani az emberi ész az itt tárgyaltakból, hogy Isten nem lehet több, még kettő se, hanem szükségképpen s mindenképpen csak egy.

Ha két Isten lenne, egyik se lehetne maga a lét. Mert aki maga a lét, abban a létnek a legnagyobb fokban kell meglennie, s abban a nemlétnak nyoma sem lehet. Ha azonban két Isten volna, akkor már mindkettő a lét és a nemlét keverékéből állna. Lét lenne ugyanis mindkettőjükben az, ami az egyiküké, nemlét az, ami a másiké. Ha ugyanis mindegyikük megkapná azt is, ami a másik állítólagos istené, tehát ha az az erő és tökéletesség is mind az övé lenne, ami jelenleg a másiké, akkor még tökéletesebb, még erősebb lenne, még több lét, még több érték, pozitívum lenne benne.

Az olyan Isten azonban, aki lehetne erősebb is, lehetne hatalmasabb, lehetne tökéletesebb is, bírhatna több léttel is, mint amennyivel tényleg bír, annak nem lehetne lényeges tulajdonsága a létezés, az nem lehetne azonos a léttel, a vannal, a tökéletességgel, a pozitívummal, egyszóval az nem lehetne Isten. Két Isten képtelenség, mert ha már ketten vannak, akkor egyik se az. Az Isten, aki maga a lét, szükségképpen mindig csak egyetlen.

Látjuk tehát, hogy eléggé tudjuk, milyen az Isten és hogy az emberi ész milyen sok mindent meg tud róla állapítani, mégpedig csálhatatlanul. Azt is, hogy egy, azt is, hogy szellem, azt is, hogy személy, tehát gondolkodik és akar, azt is, hogy végtelen, azt is, hogy mindentudó és mindenható, azt is, hogy végtelenül tökéletes, tehát végtelenül jó, igazságos, kegyes és irgalmas, azt is, hogy változatlan, azt is, hogy magától való, öröktől fogva van és örökkévaló, hogy mindennek ősoka és szükségképpen van.

De hangsúlyozzuk, hogy érvelésünknek nemcsak az a haszna, hogy megtudtuk belőle, milyen az Isten, hanem azt is bebizonyítottuk vele, hogy van Isten. Abból, amit a lényeges és esetleges tulajdonságokról és a köztük lévő különbségekről mondtunk, Isten léte épp oly világosan következik, mint ahogyan igaz az, hogy nem lehetne egy virág se és egy ruha se piros, ha nem létezne piros szín, ha nem lenne pirosság. Márpedig ennek az állításnak az igazságát csak nem lehet kétségbe vonni?

Pedig amennyire ez igaz és amennyire a piros virágok és ruhák bizonyítják és hirdetik, hogy van piros szín a világon, épp oly világosan és kétségtelenül hirdeti a teremtett világ azt, hogy kell lenni olyan lénynek is, mely nem esetlegesen, nem véletlenül, nem azért van, mert teremtették, hanem akinek a létezése lényeges, tehát szükségképpen tulajdonsága, ezért szükségképpen van és a legnagyobb fokban van, s ezért maga a létezés, maga a van, maga a tökéletesség, ezért soha meg nem szűnhet, el nem fogyhat. Tőle származik minden, ami kívülle még van, él, gondolkodik, akar, vagy bármi más tökéletességgel bír.

Ahogyan az, hogy legyenek piros színű virágok, csak akkor lehetséges, ha van a világon piros szín (tehát ha van olyan lény, melynek a piros szín lényeges tulajdonsága), épp úgy létező dolgok is csak akkor lehetnek, ha van olyan lény is, akinek a létezés lényegi tulajdonsága, ezt a tulajdonságot a legnagyobb fokban bírja, azonos vele.

Azt a tudományt, mely megállapítja, milyen az Isten, tehát Isten tulajdonságaival foglalkozik, s mely a bölcséletnek egy része, s melyből mostadtunk egy kis ízelítőt, theodicaeának hívjuk.

Egyik volt tanítványomat érettségije után évek múlva Heves megyében azzal hozták egy társaságban zavarba, hogy „bebizonyították” neki, hogy Isten nem mindenható.

Azt kérdezték tőle: Tud-e az Isten akkora követ teremteni, hogy még ő maga se tudja felemelni?

Azt nem merte felelni nekik, hogy nem tud, mert akkor elismerte volna, hogy Isten nem mindenható. De viszont azt se mondhatta, hogy tud, mert akkor megint csak az sült volna ki, hogy nem mindenható, mert hiszen akkor lenne olyan kő, melynek felemelése erejét felülmúlná, tehát megint csak nem lenne mindenható. Az illető levélben fordult hozzám felvilágosításért ez ügyben, ami mindenesetre jót jelentett, mert bizonyította igazságszeretetét, de egyúttal nemeslelkűségét is. Nemcsak olyasmivel törődött, amivel pénzt lehet keresni.

Így válaszoltam neki:

Azt a kérdést, hogy Isten tudna-e olyan nagy követ teremteni, amelyet még ő maga se bírna megmozdítani, másképpen így is meg lehetne fogalmazni: Meg tudja-e az Isten cáfolni azt, hogy ő mindenható? Világos, hogy az a felelet rá, hogy: nem. A kérdésre tehát, hogy Isten tudna-e olyan nagy követ teremteni, melyet még ő maga se tudna felemelni, egész nyugodtan és határozottan azt kell felelni, hogy: nem. Az ugyanis, hogy nem tud, Isten mindenhatóságának nem cáfolata, hanem bizonyítéka.

Tegyük fel, hogy egy gimnáziumban olyan okos számtantanár van, hogy senki, se tanár, se diák nem tud neki olyan számtanpéldát feladni, hogy meg ne tudná oldani. Vajon mi bizonyítaná a tanár igazi nagy tudását jobban: az-e, ha ilyen példát nemcsak mások, hanem még ő maga se tudna magának feladni, vagy pedig az, ha mások ugyan nem, de ő maga talált volna már még számára is megoldhatatlan számtani problémákat?

Világos, hogy Isten is csak akkor igazán mindenható, ha nemcsak mi nem tudunk mutatni olyan követ, melynek felemelése erejét felülmúlja, hanem még ő maga se tudna teremteni ilyen nagy követ. Hiszen éppen ez mutatja, hogy igazán és valóban mindenható.

Ha tehát nemcsak teremtett lény, de még Isten maga sem tudja bebizonyítani, hogy ő nem mindenható, ez az ő mindenhatóságát nem cáfolja, hanem bizonyítja. De magától értetődő is, mert hiszen, ha egyszer Isten mindenható, akkor világos, hogy ő maga se bizonyíthatja

be, hogy nem mindenható. Ki látott olyan mindenhatóságot, melyről csak mi hisszük, hogy megvan, de az, akinek birtokában van, amikor akarja, akkor mutatja ki, hogy nincs meg? Ha Isten valóban mindenható, akkor ezt ő maga se cáfolhatja meg, tehát nem tud teremteni ő se akkora követ, mely mindenhatósága cáfolata volna.

Egyébként, hogy Isten se tehet meg mindent, az közel se olyan nagy újság, mint az avatatlanok gondolják. Például kétségtelen, hogy fából vaskarikát Isten se tud csinálni. Azt megteheti, hogy a fát előbb átváltoztatja vassá, s aztán vaskarikát csinál előle, de azt, hogy a fa fa maradjon, de azért mégis vaskarika legyen belőle, azt ő se teheti meg, mert ez lehetetlenség, butaság. Hogy pedig Isten butaságot nem tud csinálni, az nem szégyen, hanem magától értetődő.

Azt se teheti meg még Isten se, hogy kétszer kettő öt legyen. Azért nem, mert ő szabta meg, hogy négy legyen, s mindig az is maradjon. Ha azonban most ugyanezt megváltoztatná, akkor nem lenne se végtelenül bölcs, se változatlan. Szeszélyesnek lenni nem tökéletesség s nem isteni tulajdonság. Hogy tehát Isten nem szeszélyes és nem változik, az természetes. Ez nem fogyatékosága, hanem tökéletessége.

Azt se teheti meg Isten, hogy aki már elmúlt húszéves, újra tízéves legyen. Az idő múlását is Isten szabta meg, mégpedig szintén úgy, hogy kivétel ne lehessen alóla. Ha most mégis kivételt csinálna, megint megváltoznék, sőt szeszélyes volna. Ez fogyatékoság, tehát képtelenség. Mindezek tehát nem azt bizonyítják, hogy Isten nem teheti, amit akar, hanem azt, hogy nem változhat s nem lehet benne tökéletlenség, azaz csak olyant nem tehet, ami fogyatékoság, ami gyarlóság, tehát ami nem illik hozzá. Vajon szégyen-e egy gazdára, ha ő nem is tudna rosszul gazdálkodni, vagy a cipészre, ha ő csak jó és kifogástalan cipőt képes csinálni?

Mi, keresztények, azt is tudjuk, hogy Isten mivoltához az is hozzátartozik, hogy három személyből áll, azaz Szentháromság. Ennek tárgyalása tulajdonképpen nem tartoznék ide, mert csak a kinyilatkoztatásból tudjuk, mi pedig itt tisztán az emberi ész alapján tárgyaljuk Isten létét és tulajdonságait. Mivel azonban ez a kérdés itt mindenkinek eszébe jut, olyan bőven pedig később sem szándékozunk vele foglalkozni, hogy külön fejezetként legyen érdeemes előhozni, legalkalmasabb lesz itt szólni róla néhány szót.

Természetes hogy azt, hogy Isten három személyből áll, nem a józan eszből tudjuk, hanem csak onnan, hogy Isten ezt így adta tudtunkra. A Szentháromság annyira nem következik a józan eszünkből, hogy az eszünk még csak fel se tudja fogni. Emiatt általában ellenszenves is az embernek a Szentháromság titka. Pedig, ha gondolkodnának, éppen az ellenkező következtetésre kellene jutniuk.

Nem természetes-e, ha mi a végtelent, tehát az Istent nem tudjuk teljesen felfogni? Ha Istennel kapcsolatban olyasmikre is bukkanunk, amelyek a mi véges eszünket felülmúlják?

Hogy Isten olyan, hogy mivolta a véges emberi ész felülmúlja, az épp oly természetes, minthogy a földkerekséget nem lehet egy kalapba beletenni. Ha egy vallás az Istenről az igazat mondja, akkor előre bizonyosak lehetünk benne, hogy olyanokat is fog mondani róla, melyek a mi eszünk terjedelmét meghaladják.

Az olyan istenfogalom, amelyben mindent teljesen meg lehet érteni, nagyon gyanús. Az ilyen vallást illetően joggal gyanakodhatunk arra, hogy emberi találmány, hiszen teljesen az ember eszének kaptafájára van szabva.

Amit ember talál ki, világos, hogy úgy találja ki, hogy az ember meg is érti. Ellenben, hogy a kereszténység az Isten fogalmával kapcsolatban olyan dolgokat is tartalmaz, melyeket hinnünk kell, mert igazak, de majd csak az örökkévalóságban értjük meg, vagy teljesen akkor se, okos ember számára annak a bizonyítéka, hogy a kereszténység nem emberi elme szüleménye, hanem valóban maga az Isten kinyilatkoztatásának eredménye.

Ami pedig magát a kérdés lényegét illeti, rá kell mutatnunk, hogy a Szentháromság nem ellenkezik az emberi ésszel, mint zavaros logikátlansággal, az említett szovjet író, Gurjev is

állítja. Ha a Szentháromság titka az eszünkkel ellenkeznék, nem lehetne igaz. A Szentháromság titka csak felülmúlja az emberi észet, de nem ellenkezik vele. Kétségtelen azonban, hogy az, ami az emberi észet felülmúlja, még lehet igaz. Hiszen mindennapi dolog az is, hogy amit az egyik ember esze felér, az a másikat már meghaladja. Vajon ezen a címen joga van-e a buta embernek azt állítani, hogy az, amit ő nem ért, nem is igaz, hogy ezt mások se értik, s csak nagyzolásból, s hogy őt félrevezessék, állítják az ellenkezőjét?

De kétségtelen, hogy van sok olyan igazság is, amit emberi elme egyáltalán nem tud felfogni. Például hogy milyen lehet a világ vége (ahol Hány János a lábát „lelógatná”), azt se tudjuk felfogni, pedig hát kétségtelenül van vége, mert a teremtet világ nem végtelen. Az egzakt természettudomány még nem találta meg a világ végét, mert minél távolabb látunk el a világűrben, annál távolabbi csillagokat fedezünk fel a mindig tökéletesebbé váló távcsöveinkkel.

Ámde másrészt az is lehetetlen, hogy a csillagvilágnak sehol se legyen vége. De ki tudja elképzelni a végét, tehát azt, ahol már semmi sincs, és általában, hogy mi az a semmi, s hogy meddig terjed ez a semmi?

De még közelebb fekvő dolgokat (olyanokat, amelyek nem kapcsolódnak a végtelenbe) se tudunk megérteni. Hogy lehet például, hogy noha egyes családokban csak hat fiú van s lány egy se, másokban viszont csak öt lány van s fiú egy se, ennek ellenére összlétszámban mégis mindig annyi fiú születik, mint lány, sőt mindig valamivel több fiú (száz lányra száz-négy fiú) s ez az arány mindig változatlan?

A Szentháromság nem mond ellene az eszünknek, mert az Egyház nem azt tanítja, hogy három Isten van s mégis csak egy Isten van, vagyis, hogy ebben az esetben a három egy. Ez valóban ellenkeznék az emberi ésszel, tehát nem is lehetne igaz. Az Egyház csak azt tanítja, hogy az Istenben három személy van s az Isten mégis csak egy, de nem azt, hogy a három személy egy személy. A három személy három, csak az Isten egy.

A Szentháromság nemcsak nem ellenkezik az eszünkkel, hanem némileg még meg is tudjuk magyarázni. Például a háromszög oldala külön-külön három, mint háromszög azonban egy. A víz is más, a hó is más és a jég is más, mégis mind a három egy, víz.

Istennek (mint nekünk magunknak is, hiszen az ő hasonlatosságára teremtettünk) két működési módja van: az értelem és a szabad akarat. Mivel azonban Isten változhatatlan, az ő értelme nemcsak időnként működik, mint a miénk, hanem állandóan, mindig egyformán. Mivel Isten végtelenül tökéletes lény, azért az ő értelmi működése, gondolkodása is végtelenül tökéletes. Ezért az ő gondolata nem esetlegesség, nem járulék, nem akcidencia, mint a mi gondolkodásunk, hanem ez is szubsztancia, azaz lényeg. Benne az értelmi képesség nem is csak lehetőség, potencia, amely csak időnként megy át a valóságba s válik aktussá, hanem állandó valóság, állandó aktus.

Ezért az Isten értelmi működése is külön személy, a második isteni személy, a fiú, akinek bizonyára ezért adja a Szentírás (Szent János evangéliuma) az Ige nevet.

Ha azonban így áll a dolog, akkor világos, hogy az Ige az Isten értelmi működése is Isten, épp olyan Isten mint az Atya, mert hiszen szubsztancia, nem pedig akcidencia, aktus, nem potencia, és végtelen is, mert Istennek minden tulajdonsága immanens [benne rejlő, természetéből következő] és végtelenül tökéletes.

Az Isten épp úgy végtelen és tökéletes, mint maga az Atya, mert hiszen Istennek minden tulajdonsága tökéletes. Épp úgy öröktől fogva való is, mint maga az Atya, mert hiszen nem később kezdett el gondolkodni (önmagát megismerni), hanem létével egyidejűleg, mert mióta Isten van, gondolkodik is. Itt tehát az Atya nem volt előbb, mint a Fiú, mert Istenben a változás lehetetlen lévén, ha most Atya, akkor mindig is az volt. De ha Isten mindig Atya volt, akkor a Fiú is megvolt már kezdetől fogva.

Az emberatyák előbb vannak ugyan, mint a fiúk, ámde (egyetlen, egyszülött fiúról lévén szó), ők is csak mint emberek léteztek előbb, mint fiúk lett. Tehát mint atya, az emberatya is teljesen egyidős a fiával. A különbség csak az, hogy az emberatya nem kezdettől fogva atya, míg az Istenatya kezdettől fogva az.

A harmadik isteni személy, a Szentlélek viszont Isten második működésének, az akaratának a következménye. Az akarat Istenben azonos a szeretettel, tehát a harmadik isteni személy Isten immanens, végtelen szeretetének terméke, illetve jele. Isten végtelen értelmével látta, megismerte az ő végtelen tökéletességét és ez a megismerés olyan tökéletes, hogy állag, alany, szubsztancia s ezért második isteni személy. A kettő együtt végtelen tökéletességükből következően végtelenül szerette egymást. Világos, hogy akaratuk ezen megnyilvánulása, a szeretet is oly tökéletes bennük, hogy ez is szubsztancia, állag, személy. Ez a Szentlélek. A Szentháromság tehát nemcsak nem ellenkezik az eszünkkel, hanem bizonyos tekintetben egyenesen belőle következik.

Egyéb, Isten létét bizonyító érvek

Sajátságos, hogy az emberekkel mennyire velük születik a vallásosságra való hajlam s a gyerekek a maguk természetességében mennyire fogékonyak reá. Egyenesen elképedtem egyszer, mikor egy anya a csecsemőjét lefekvés előtt jelenlétében imádkoztatta. Nem volt több másfél vagy két évesnél, tehát a beszéd képességének még a legelején tartott, s mégis, mikor a Miatyánk és az Üdvözlégy szavait mondta az anyja után – természetesen még ki se tudta őket rendesen mondani –, mégis a neki feltevésünk szerint akkor még érthetetlen ima szavai közé ismételt belekevert ilyesmiket: Segítsd meg az anyukát! Segítsd meg az Apukát stb., pedig ezt az anyja nem mondta neki elő, hanem a gyermek magától illesztette bele az ima szövegébe. A gyerek még annyira kicsiny volt, hogy én azt hittem, hogy nem is tudja hogy az, amit mond, imádság, s lám, még önállóan is imádkozott már!

Milyen mulasztás, s milyen bűn a természet törvényei ellen, ha a gyermeknek az imádságra és a vallásosságra ennyire fogékony lelke szülei vagy nevelői hanyagsága miatt nem kapja meg a természet törvényei szerint neki járó ez irányú lelki táplálékát!

Nagy bizonyító erővel bír Isten léte mellett az a kétségtelen tény is, hogy minden népnek volt és van vallása. Sok istent hittek, ostobán hittek bennük, a maguk képére formálták őket, de – sajátságos – azt minden nép tudta, hogy az embernek és a világnak természetfeletti teremtménye van s tudta a következményét is: azt, hogy emiatt az ember nem független; hogy nem teheti azt, amit akar, hanem alkalmazkodnia kell teremtménye akaratához.

Ha az istenhit tévedés, képzelődés, hogy lehet ezt a feltűnő és állandó jelenséget megfejtetni?

Az nem válasz, hogy régen azt is minden ember hitte, hogy a Föld a világmindenség középpontja, pedig ma már tudjuk, hogy ez a hit, bármily általános volt, mégse volt igaz. Itt ugyanis az emberiség azért tévedett, mert érzékei vezették félre. Azért gondolta a világmindenséget geocentrikusnak s a Földet is laposnak, mert így látta, mert érzékei félrevezették.

Istent azonban sohase látott egy nép se, benne érzékei ellenére hitt. Azt azonban már igazán lehetetlen elképzelni, hogy még az is tévedés legyen, amiben az egész emberiség hitt, anélkül, hogy valaha látta volna vagy róla érzékeivel bárki meggyőződhetett volna.

A vallás ellenségeinek és lenézőinek talán legkedvesebb vesszőparipája az az állítás, hogy a vallást a tudatlanság és a vele járó félelem hozta létre. A buta és tudatlan ősember szemében – mondják – minden titokzatos volt, mert semminek se ismerte az okát. Mivel pedig a természet erői: az áradások, égháborúk, viharok, a haragos tenger, a földrengések és tűzhányók állandóan veszélyeztették életét és fáradsága gyümölcsét, világos, hogy félt tőlük, s mivel magánál erősebbeknek, hatalmasabbaknak látta őket, rémültében meg is személyesítette, meg is tisztelte őket, imádkozott hozzájuk, vagyonából áldozott nekik. Így keletkezett a vallás, melybe aztán az idők és a műveltség haladtával egyes bölcsek értelmesebb és tisztább elemeket is keverték.

Természetesen a vallás keletkezésének ilyfajta magyarázatához is hit kell, nem tudás, mert világos, hogy senki se látta, sem bizonyítékok nem maradtak róla, hogy valóban így keletkezett a dolog. Legfeljebb tehát arról lehet szó, hogy esetleg így is keletkezhetett a vallás. Könnyű azonban kimutatnunk, hogy ezt még elhinni se nagyon dicsőség, mert itt éppen nem okos, vagy ésszerű hitről van szó.

A természet erőitől: a mennydörgéstől, közelgő vihartól, földrengéstől, napfogyatkozástól az állatok épp úgy, vagy talán még jobban félnek, mint mi, emberek. Mi az oka tehát, hogy az állatok mégse lettek vallásosak miatta, s amennyire általános a vallás az emberek között, épp olyan általánosan hiányzik az állatok körében?

Kétségtelen tehát, hogy még ha hozzá is járult volna a vallás keletkezéséhez a természet erőitől való rettegés, bizonyos, hogy nemcsak ez volt az oka, hanem az is, hogy annak az ősembernek a rettegésén kívül még esze is volt, tehát gondolkodott is, míg az állatok csak rettegnek, de nem gondolkodnak. Ezért lett az embereknél az állítólagos rettegésből vallás, s ezért maradt meg az állatoknál a rettegés csak rettegésnek.

A valláshoz tehát ész is kellett, nemcsak rettegés, tehát a vallás közel se olyan alantas, állati eredetű, mint ellenségei elhítni szeretnék. A vallás nem állati vonás az emberben, hanem éppen ellenkezőleg: az állatoktól megkülönböztető jelleg. Homo est animal religiosum: Az ember vallásos állat. Valóban nemcsak abban különbözünk az állatoktól, mert gondolkodunk s értelmesek vagyunk, hanem abban is, hogy vallásosak vagyunk, de egészen kétségtelen az is, hogy azért vagyunk vallásosak, mert értelmesek vagyunk. Emiatt okozott nálunk a félelem vallást (ha ugyan ez okozta), s ezért nem okozott és nem ugyanez a félelem az állatoknál mást, mint csak buta és tehetetlen rettegést.

Hogy minket csakugyan az, ami emberré tesz bennünket, tehát az intelligencia tett vallásosakká, nem pedig az állati félelem, azt azonkívül, hogy az állatokat ugyanez a félelem nem tette vallásosakká, még az is bizonyítja, hogy éppen most láttuk, hogy a bölcelet milyen világosan követeli és bizonyítja Isten létét. De bizonyítja a természettudomány is, mikor azt tanítja, hogy ősnemződés nincs, tehát nem is volt. Azok részére pedig, akik se bölcselkedni nem tudnak, se a természettudományokhoz nem értenek, ott vannak a teleológiák, azok a bámulatos célszerűségek, melyekkel tele van a természet és amelyek, hogy a természet vak erőitől nem származhattak, annak megállapítására elég a legegyszerűbb természetes ész is, de az szükséges hozzá. Ezek miatt lett az ember istenhívő, nem pedig azért, mert félt a földrengéstől vagy az elektromosságtól. Ezért lett vallása az eszes embernek s ezért nem lett a csak érzelmi világgal rendelkező állatnak.

Aztán meg ne felejtjük azt se, hogy a félelem nem feltétlenül butaság vagy szégyenletes dolog. Éppen ellenkezőleg: nagyon sokszor éppen azért félünk, mert eszünk van, mert okosak vagyunk. A megvadult bikától bizonyára az okos ember fél és az ostoba megy vakmerően neki. A nemi betegségektől se azért félünk, mert buták vagyunk. S ha már tudom, hogy Isten van, akkor szintén az eszem mondja, hogy féljek is parancsai megszegésétől.

A vallásnak egyszerűen csak az ősember buta rettegéséből való származtatása annál helytelenebb, mert hiszen ma már általánosan elfogadott dolog, hogy az ősember vallása sokkal józanabb, helyesebb és értelmesebb volt, mint a későbbi természeti népeké. Az emberiség az ősellátokhoz képest vallásilag nem emelkedett, hanem lesüllyedt.

A kereszténység azt tanítja, hogy a vallás nemcsak nem a félelemből lett, hanem még csak az emberi értelemről se, hanem kinyilatkoztatásból: Maga az Isten adta tudtul magát értelmes teremtményeinek. De ha valaki ezt nem hiszi, akkor is, mint ma már kétségtelen tudományos megállapítást kell tudomásul vennie, hogy az ősember az egyistenhitből süllyedt le a bálványimádás állapotába, nem pedig megfordítva.

Bizonyítja ezt az, hogy még a legostobább és legelfajultabb vallásokban is felfedezhetők a hajdani monoteizmus nyomai, sőt Isten neve (az elfajult vallásokban a főisten neve) is kimutathatóan egy töből származik a legtöbb nyelvben. Szó se lehet tehát arról, hogy a vallást az állatiasan buta rettegés hozta létre.

Tény azonban, hogy az elfajult, pogány, buta vallásokat az emberek hozták létre az eredeti jóból, a monoteizmusból, azért, mert kényelmesebbnek tartották, ha isteneik is láthatók, s különösen, ha épp oly gyarlók és bűnösök mint ők maguk. A vallás tehát nem a természet erőitől való félelemből keletkezett. Az emberek csinálta vallások ellenben azért keletkeztek, hogy az embernek ne kelljen nagyon félniük Istentől.

Ezt a folyamatot egyébként jól láthatjuk napjainkban és művelt, modern társadalmunkban is, melyben az embereknek a kereszténység, s kivált a katolicizmus helyett inkább a spiritizmus, a teozófia, sőt az iszlám és a buddhizmus tetszik. Ezekben a kezdetleges vallásokban még a modern emberek is könnyebben s különösen szívesebben hisznek, mint Krisztusban.

Egészen kezdetleges a vallás keletkezésének az a kommunista felfogása, mely szerint a rabszolgatartók, a kapitalisták találták ki, hogy az embereket a földi elnyomásért azzal a boldogsággal vigasztalják meg, mely majd a másvilágon vár rájuk s így itt a földön könnyebben eltűrik a kizsákmányolást.

Rendkívül együgyű magyarázat, mert hiszen még egy örült se mondhatja nemcsak Krisztust, de még Buddhát vagy Mohamedet se a kapitalisták vagy a rabszolgatartó kizsákmányolók ügynökének. Egyébként a több száz millió hívőt számláló buddhizmus nem is hisz az örök boldogságban, hanem helyette a nirvánát, a megsemmisülést hirdeti. Maguknak a rabszolgatartóknak pedig éppen nem volt szükségük a vallásra uralmuk fenntartásához, mert erre a vallásnál sokkal alkalmasabb eszköz állt rendelkezésükre: az erőszak.

Éppen a katolikus vallást már csak azért se lehetne ilyen nemtelen célok szolgálatával vádolni, mert hiszen azok, akik templomba szoktak járni és prédikációt (tehát a papok „ámításait”) is szokták hallgatni – de ezek persze nem a (többnyire nem is katolikus) kommunisták közül kerülnek ki –, nagyon jól tudják, hogy a papok prédikációikban sokkal inkább a poklot szokták híveik előtt emlegetni, mint ami rájuk vár, mint a mennyországot.

Ezek sohase tapasztalhatták azt, hogy a papok paraszt- és munkás híveiknek azt mondogatják, hogy a szegényekre vár a másvilágon a mennyország és a gazdagokra a pokol. Hiszen például éppen nekünk, magyaroknak minden szentünk gazdag, sőt király volt: Szent István is, László is, Erzsébet is, Margit is, sőt még a boldoggá avatott kassai vértanúk is nemesek voltak.

Különösen az egyszerű katolikus ember, bizony főként azért tartózkodik a bűntől, azért jár templomba és megy el gyónni, hogy a pokolba ne kerüljön. De ha a templomban mindig csak azt hallották volna, hogy a pokolba majd a gazdagok kerülnek, a szegények csak tűrjenek és dolgozzanak, s csak tiszteljék az urakat és szolgálják alázatosan a gazdagokat, s ezért ők majd a mennyországba kerülnek jutalmul, akkor az, hogy a szegény katolikusok mégis oly nagyon rettegnek a pokoltól, egyenesen érthetetlen.

Nagy bizonyíték aztán Isten léte mellett a lelkiismeret is, a lelkünkben ott lakó bíró. A természetnek és vak, buta erőinek bizonyára nincs lelkiismerete és erkölcsi érzéke. A természet szemében nincs és nem is lehet bűn vagy erény, becsület vagy becstelenség, s ha se az élők, se az emberek megteremtéséhez nem kellett Isten, hanem az ember is csak a természeti fejlődés eredménye, akkor az emberben a bűnei miatt jelentkező lelkiismeret-furdalás egyenesen megmagyarázhatatlan. Pedig nem is gondolná, aki külön nem figyelte, mily erősen megvan ez a lelkiismeret-furdalás az emberekben!

Milyen harcokat vívnak s milyen szenvedéseken mennek át egyesek lelkiismeretük szava miatt azért, mert vétkeztek! Még megrögzött rablógyilkosban is gyakori, hogy mikor áldozata holtteste elé vezetik, abbahagyja a tagadást, megtörik és vall.

Az ember – mondja Chateaubriand a „Genie du Christianisme” c. művében –, ha ölt, a lelki kínoktól nem tud utána aludni, az oroszán, ha ölt, utána jól alszik.

Általában mi az oka, hogy az ember fél a másik ember holttestétől? Hiszen az sohase bántotta s holtan már különösen nem bánthatja?

Miért közömbös minden állat a hasonló állat holtteste iránt? Miért nem fél az állat is társa tetemétől?

A lelkiismeret-furdalás okozta kínokat nem lehet azonosítani egyszerűen a büntetéstől való félelemmel, például arra való hivatkozással, hogy az állat is fél, ha rosszat tett, tehát őt

is „bántja a lelkiismeret”. Ez ugyanis az állatban egyszerű önzés, a veréstől való félelem, az önfenntartó ösztön megnyilvánulása s oka a szoktatás, a dresszúra: mivel sokszor megtörtént már, tudja előre, hogy verést kap s ezért fél előre, ha rosszat tett.

Kétségtelen, hogy az emberek „lelkiismeret-furdalása” is sokszor alig más, mint egyszerűen a büntetéstől való állati félelem. Hiszen az egyik részünk nekünk is állat s bennünk is megvan az önfenntartó állati ösztön. Az értelem és vallásosság minél kisebb fókán áll valaki, ez a félelem annál nagyobb szerepet játszik „lelkiismeret-furdalásában”. Kétségtelen azonban, hogy az emberben nemcsak ezt találjuk meg. Nálunk (persze nem mindig és nem mindenkinél, mert a szellem s vele a szellemi tulajdonok, sohase oly erőszakosak, mint az anyag törvényei s a nemes növényt is mindig könnyebb kiölni, mint a dudvát) akkor is van lelkiismeret-furdalás és vannak lelki kínok, ha a bűnös a büntetésre nem is gondol s büntetés egyáltalán nem is fenyegeti. Nemegyszer előfordul, hogy a lelki kínok hatása alatt a bűnös maga vonja magára a büntetést azáltal, hogy önként jelentkezik ott, ahol büntetnek.

Az ilyen lelkiismeret-furdalásról van szó, s ez az, ami bizonyítja Isten létét, mert nélküle megmagyarázhatatlan. Az ilyen lelkiismeret-furdalást bizonyára nem lehet az önzésből magyarázni, hiszen éppen ellentéte neki, mert a bűnös nem a büntetéstől akar menekülni jelentkezésével, hanem éppen vele von magára büntetést. De nem lehet félelemből se eredeztetni, mert hiszen épp az, hogy maga kéri a büntetést, bizonyítja, hogy nem fél, illetve hogy a lelkiismeret-furdalás okozta kínok még félelménél is nagyobbak.

A gyónástól is hogyan rettegnek sokan, s mégis általában éppen azok mennek leginkább gyónni, akik legjobban félnek tőle. Hogyan szégyellik magukat gyónás közben, s mégis mennyire megmondanak mindent: azt is, amit legjobban szégyellnek! Még akik csak kényszerből gyónnak (például iskolába járó nagyobb diákok, esküvő előtt a jegyesek) gyónásukban óriási többségükben még azok is megmondanak mindent! Tehát még az átlagemberben is nagyobb a lelkiismeret ereje és az Istentől való félelem, mint az önérzet és szégyenérzet, azaz az önfenntartó ösztön.

Az évszázados szoktatás, beidegződés nem magyarázat erre, mert hiszen ez a megalázás az önfenntartó ösztönrel ellenkezik, annak legyőzését jelenti, ösztönt pedig, kivált éppen a legerősebb ösztönt, melyen az egész anyagi, állati vagy érzéki élet nyugszik, még ezredek szoktatásával se lehet kiirtani, sőt még meggyengíteni se.

Vannak olyanok is, akiket egyáltalán nem bánt a lelkiismeret, s még a gyónásban is hidegvérűen hazudnak. Nekem is volt olyan tanítványom, aki rögtön érettségi után verseskötetet adott ki, melyben ország-világ előtt eldicsekedett, hogy „megint utcalányt öleltem” stb. Nekem, a lelki atyjának pedig még négy szemközt is (nem gyónásról van szó) mindig azt mondta, hogy tiszta és romlatlan.

De az ilyenek kivételek, s nekem harmincéves hittanári működésem alatt nem annyira az effajta rosszaságokon kellett szomorkodnom, hanem inkább azon örvidenem, hogy általában mennyire lelkiismeretesek, mennyire őszinték és becsületesek a 17-19 éves diákok. Hacsak az őstermészet fiai volnának, ilyesmi lehetetlen volna. Az nem olthatta volna beléjük erkölcsi törvényeit, mert erkölcsi törvényei nincsenek is, csak fizikaiak, s annak megszegését, ami nincs, nem kérhetné számon tőlük senki. Az erkölcsi törvények Isten törvényei, s ha Isten nem volna, a lelkiismeret szava se lehetne.

Számomra egyik legnagyobb, sőt legmegdöbbentőbb bizonyítéka Isten létének az a nagy ellenszenv, sőt gyűlölet, mellyel a bűnös hitetlenek a vallással, a szolgálival és a vallásos emberekkel szemben viselkednek.

Gyárban, katonaságnál, munkahelyen, sőt – nagyobb diákokról lévén szó – még iskolában is úgy lenézik, úgy gúnyolják a vallásosokat, hogy valósággal lehetetlenné teszik a nyil-

vános vallásgyakorlatot. Böjtölni, templomba járni, imádkozni, pap iránt tiszteletet mutatni emiatt még a jók is csak titokban mernek.

Ha a vallás nem bír objektív alappal, ha csak anyag van s az emberiség is csak az anyag fejlődésének eredménye, honnan és mivel lehet ezt a nagy gyűlöletet, ezt a féktelen terrort megmagyarázni az Isten dolgai ellen? Hogy keletkezik és miért van ez a nagy gyűlölet a semmi, a nem létező ellen?

Végül Isten létével kapcsolatban érdemesnek tartjuk egy kissé azzal is foglalkozni, milyen viszonyban voltak, milyen álláspontot foglaltak el a modern ember részére egyedül elfogadható, logikus hitet képviselő katolikus egyház irányában azok, akik legnagyobb szakértői voltak a természet azon törvényeinek, melyeknek alapos ismerete Büchner szerint kizárja az Istenbe való hitet és a vallást, mert annak csak a kezdetleges műveltségi állapotok és a középkor szellemi sötétsége, különösen pedig a természettudományokban való elmaradottsága adott létjogot.

Hogy e tekintetben még Laplace és Helmholtz is hogy gondolkodott, arra rámutattunk már s már ebből is joggal megállapíthattuk, hogy Büchnert aligha a természettudomány tette Isten és a vallás olyan nagy ellenségévé. Lám, a nála bizonyára kissé nagyobb természettudományos ismeretekkel bíró Helmholtzt és Laplace-t nem tette istentelenné a nagy tudománya, sőt Laplace, aki az igaz vallást, a katolicizmust is ismerte (Helmholtz nem ismerte), a halálos ágyán épp úgy félt az Istentől és pokoljától, mint az ősemler a természet erőitől, pedig az ősemler állítólag csak azért félt tőlük, mert tudatlanságában nem ismerte őket. Vajon Laplace is ezért fél nem a haláltól (mert azon a két odahívott pap együtt se segíthetett), hanem attól, ami utána következik?

Darwin se ismerte a katolicizmust, elég hírhedt is vallási szempontból, de – ki hinné? – még ő is éppen az ellenkező eredményre jutott a természettudományokban való jártassága következtében, mint a nála bizonyára kissé járatlanabb, de a fenénagy tudományától egészen megköttyösödött Büchner.

„Arra a kérdésre – írja –, vajon a világnak van-e teremője és kormányzója, a legnagyobb szellemek mind igenőleg válaszoltak.” Aztán: „A kételkedés legőőbb fokán sem voltam ateista oly értelemben, hogy Isten létét tagadtam volna”. Végül: „Csak azt akarom mondani, hogy számomra Isten létezésének feltételezésére a legfontosabb indítóok az, hogy lehetetlen elképzelnem, hogy ez a nagyszerű és csodálatos világ, velünk, öntudatos lényekkel együtt, pusztá véletlen által keletkezett”. (Leben und Briefe von Ch. Darwin, herausgegeben von seinem Sohne, Fr. Darwin, 1913, 212. o.)

A protestáns Darwin tehát szokott kételkedni, de oda, hogy Isten létét tagadta volna, még akkor se jutott el még ő se, mikor legjobban kételkedett. Látjuk, hogy ő is a célszerűségi istenérvet tartotta a legmeggyőzőbbnek. Az ő eszt nem tudta kielégíteni az az együgyű magyarázat, mely Büchnert, Brehm: „Az állatok világa” c. művének kiadóit és budapesti egyetemünk már egyes régebbi professzorait is kielégítette, hogy ti. a természet teremő ereje, molekuláinak állandó kombinálódása hozta létre a célszerűségeket s csak azért látszik ma már minden olyan célszerűnek, mert a létrejőttek közül csak azok maradtak meg, amelyek a legcélszerűbbek voltak, a többiek már rég kipusztultak. Szerintük tehát csak igen sokáig kell rázni a nyersanyagot, akkor célszerűen működő gép lesz belőle.

Természetesen nem a vallásnak válik dicsőségére, hogy Darwin eszt mindez nem tudta kielégíteni, hanem csak Darwinnak, mert maga az igazság még Darwin nélkül is igazság s nélküle is megvan. A természettudósok itt közlendő nyilatkozatainak ezért mi nem is tulajdonítunk különösebb jelentőséget, mert aki ismeri az embereket, tudja, milyen keveset számít az ő véleményük, vagy meggyőződésük még akkor is, ha világhírű tudósok az illetők. Ezért

bizony a vallás igazsága igen gyöngye alapokon állna, ha csak a tudósok tekintélyére támaszkodna.

A vallás igazságának becsületes elfogadásához nem annyira nagy tudósnak, hanem inkább nagy jellemnek kell lenni, s bár a nagy ész gyakrabban párosul nagy jellemmel, mint a közönséges, s még inkább, még a közönségesnél is kisebb tehetség, de azért természetesen a nagy ész se mindig párosul vele.

A hírnév igen gyakran elbizakodottsággal és hiúsággal jár. A tudós szeret feltűnni, újat mondani s 50-100-150 évvel ezelőtt, mikor a legnagyobb tudósok és felfedezők éltek, még azzal lehetett újat mondani és feltűnni, ha a vallás ellen nyilatkozott valaki. (Ma már kevésbé.) Mivel a könyvkiadás és a sajtó a vallás- és keresztényellenes zsidóság kezében volt, az ilyen tudósok a nagy sajtópropaganda miatt világhírűek is könnyen lehettek. Nehéz volt tehát ellenállni a csábításnak.

Aztán, hogy valaki vallási kérdésben szakembernek számíthasson, nem annyira természettudósnak kell lenni, akinek a munkaköre a kísérletezés és a természet erőinek kutatása, hanem nagy gondolkodónak, bölcselőnek. Ennek kell lennie a természettudósnak is, hiszen éles ész, logika és szabatos következtetés nélkül nem lehet felfedezéseket tenni és törvényszerűségeket megállapítani. Azonban ezzel szemben tehetetlenség ott áll a szaktudós egyoldalúsága.

Ma már valaki valamiben szakember csak úgy lehet, ha szűk körű szakmáján kívül más nem érdekli, mással nem foglalkozik. Ezért a természettudósok vallástalansága inkább abban áll, hogy nem törődnek a vallással, de nem abban, hogy ellene vannak vagy támadják. Erre a térre közülük csak azok csaptak át, akiket a reklám csábított oda, de ezek természetesen nem a legnagyobbak közül kerültek ki.

Hogy a világ vagy az első élet hogy keletkezett, hogy az állatfajok egymástól származtak-e vagy nem, hogy keletkeztek-e protoplazmák az őslápokban s úszkáltak-e ott vagy nem, mindez nem is tartozik a tulajdonképpeni természettudomány hatáskörébe. Hiszen ez egzakt tudomány, tényekkel foglalkozik, nem sejtelemekkel, s mindent kísérletekkel bizonyít.

Vallásellenes műveket csak olyan természettudósok írnak (mint például Haeckel), akiknek tulajdonképpeni szakmájukban nincsenek sikereik (mit fedezett fel például Haeckel?), nem is lehetnek, hiszen nem a tulajdonképpeni természettudományokkal foglalkoznak, hanem ködös elméletekkel. Rendkívül tevékenyek azonban, s még ennél is hiúbbak, s ezért nem tudnak ellenállni a zsidó sajtó reklámjának s az így megszerezhető világhírnek.

Korunk egyik leghíresebb (ma már nem élő) budapesti orvostanárának előadásai alatt az orvostanhallgatók azzal csúfolták ki az egyébként tehetséges és nagyhírű professzor állandó dicsekvését és mérhetetlen hiúságát, hogy ennek mindenegyes megnyilvánulása alkalmával tüntetően zajos tapsban törtek ki gúnyból. S a híres tudós hiúsága annyira nagyobb volt, mint ítélőképessége, hogy azt, ami valójában gúny volt, őszinte ünneplésnek vette s mindig boldog hajlongásokkal köszönte meg.

Nem vette észre, hogy hátul a hallgatóság majdnem megszakad miatta a röhögéstől. Mivel emiatt a tapsvihar nem akart csillapodni, ő se szűnt meg újra meg újra, s még az eddigiek-nél is boldogabban hajlongani, ami természetesen csak fokozta a derűtséget és a tapsvihart. Ugyanezen professzor klinikája ismert volt arról, hogy ott halt meg legtöbb beteg pap nélkül, mert a híres professzor azt tartotta, hogy a pap megjelenése izgatón hat a betegre, tehát hívása nem javallható. Hogy a beteg ne izguljon, fontosabb volt neki, mint a beteg örök üdvössége.

Aki ilyen jeleneteknek volt tanúja, annak nem nagyon sokat jelent, ha valamelyik tudós a vallás ellen nyilatkozik. Pedig ez az egész fonákságig menő hiúság éppen nem kivétel a tudósok s általában a híres emberek világában. A mi Nobel-díjas Szent-Györgyi Albertünk is a vallás, sőt Isten ellen nyilatkozott, de persze csak a kommunizmus uralma alatt. Ő egyébként

nem (vagy talán nem csak) hiúsága, hanem inkább üzletei és csinos és fiatal nőhallgatói iránti nagy érdeklődése miatt esett hallgatói kifogása alá. Egyébként neki is mentsége, hogy a kato-
licizmust nem is ismerte. (Zsidó származású volt.)

Mint általában egyéb nagy embereink, természettudósaink is a 150 évtől 50 évvel ez-
előttig terjedő időben éltek. Ez az idő pedig a francia forradalom után eltelt száz esztendő. Az
az időszak, melyben a legvallástalanabb volt az értelmiség s ennek megfelelően az irodalom
és a közszellem is. Tessék megnézni az ez időben megjelent könyveket és újságokat: csak
úgy tombol bennük a pap- és egyházgyűlölet s ez időben még száraz statisztikai művek is a
pápai csalatkozhatatlanság ellen csatáznak.

Annál feltűnőbb, hogy az igazi természettudósaink között még egyet se tudok, aki hitet-
len vagy egyházellenes lett volna. Még a protestánsok se (Kepler, Newton, Faraday, Helm-
holtz, Ohm, Gauss stb.). Ezek a nagy szellemek tehát nem dőltek be a divatnak. Meglepetve
értesültem, hogy protestáns létére új találmányait még Edison is először a pápának szokta
megküldeni.

Természettudósaink tehát nem úsztak a vallástalan árral, nem hódoltak a divatnak, nem,
még a protestánsok se, akiknek pedig ezt könnyebben meg lehetne bocsátani, mert hiszen a
kereszténységnek csak torz alakját ismerték, vagy az igazinak csak egyes részleteit.

Mindez mindenesetre éles bizonyítéka annak, mennyire nem voltak e nagy természettu-
dósok más tekintetben se tucatemberek, hanem igazi nagyok. De bizonyítja azt is, hogy a
francia forradalom után elterjedt vallás- és egyházellenes szellem mennyire nem a tudomány
és a haladás következménye, hanem éppen ezzel ellenkezőleg: dekadencia, az alacsonyrendű-
ség megnyilvánulása volt. (Jól láthatjuk ezt abból is, hogy ugyanezen időben – II. József egy-
házellenessége korában – éppen a lángeszű s bátorsága miatt is világhírű Hadik András
tábornagy volt az, aki a Bécsbe látogató pápa lábát a nyilvánosság előtt csókolgatta, az
összes Habsburg főherceg között pedig ez időben éppen az a Károly volt a legvallásosabb,
aki olyan tehetség volt, hogy még Napóleont is megverte.)

Így aztán nem csodálkozunk, ha ugyanezen kor katolikus természettudósai nem vallástal-
anságukkal s nem is hitközönyösségükkel tűntek ki, hanem az egyház iránti engedelmessé-
gükkel, mint egyesek mondanák: bigottságukkal.

Ott van például az elektromosság három fénylő csillaga, akiknek neve él mindaddig, míg
elektromosság és ember lesz a földön, aki céljaira használja: Galvani, Volta és Ampère.
Mind a hárman katolikusak voltak (a két első olasz, a harmadik francia) és mindhárman „bi-
gottak” és „klerikálisok”.

Galvaniról nem sokat tudunk, de azt tudjuk, hogy tagja volt a Szent Ferenc rend harmad-
rendjének (Liszt Ferenc is tagja volt). Pedig hát ez különlegesen nagy „bigottságot” jelent.

Bolognában volt egyetemi tanár, s mikor a XVIII. század utolsó éveiben ott is győzött a
vallástalanság és olyan forradalmi alkotmányt fogadtak el, melyben több egyházellenes pont
is volt, Galvani olyan nagy jellem volt, s olyan fontosnak tartotta vallásos meggyőződését,
hogy megtagadta az esküt az új alkotmányra. Ennek következtében ekkor állását is elvesztette.

Látjuk tehát, hogy nemcsak az egyház „üldözte” Galileit (aki egyébként szintén vallásos
és hívő katolikus volt) azért, mert ugyan nem felfedezte (mert ez egy kanonok, Kopernikusz
névéhez fűződik), hanem ő is tanította azt, hogy a Nap, nem pedig a Föld a középpontja a vi-
lágmindenségnek, hanem üldözte a tudósokat a hitetlenség is, mely magát nagy szerényen
„felvilágosultnak” nevezte, üldözte Galvanit, az elektromosság felfedezőjét, vallásos meg-
győződéséért.

Azt, hogy Galileit üldözték, mindenki tudja, sokan még azt is, hogy kivégezték, amit
persze sohase tettek, s még azt is tudják, hogy az ítéletkor még bosszúsan dobantott is lábá-
val, hogy „Azért is mozog!”, amit perszer szintén esze ágában se volt tenni vagy mondani.

De ki tud arról, hogy az elektromosság felfedezőjét a hitetlenek fosztották meg egyetemi tanárságától, mégpedig vallásosságáért?

Annyira nem botránkoznak ezen a felvilágosultak”, hogy ha meg is írják, csak annyit mondanak, hogy ez „politikai okokból” történt. Tehát ilyen könnyen elintézik a dolgot, sőt az úgynevezett a vallással való összefüggését észre se hajlandók venni.

Igaz, hogy Galvanit hamarosan újra visszahelyezték állásába, de hát Galileivel is egész különlegesen bánt az egyház. Noha bűnösnek találták (tévesen), a haja szála se görbült meg, sőt halála után maga a pápa állíttatott neki fényes síremléket.

Galvaniban valóban a vallásos meggyőződés volt az, ami miatt nem tartották alkalmasnak az egyetemi tanárságra, ellenben az egyház Galilei ellen nem azért indított eljárást, mert azt tanította, hogy a Föld mozog, hiszen azt a Kopernikusz kanonokot, aki sokkal előbb tanította ugyanezt, senki se bántotta érte (csak Luther találta tanát a Szentírással ellenkezőnek s gyalázta miatta), hanem azért, mert „Dialogo”-jában a beavatottak nagyon is észrevették, hogy „az ostoba” képében a pápát szerepelteti. (Tudományos ellenfelek voltak a pápával még a régebbi időből.)

A pápa azonban uralkodó volt, és aki az uralkodót nevetségessé teszi, az ellen ma is megindítják a felségsértési eljárást, sőt manapság még az se lehetséges, hogy ilyen irat megjelenhessék.

Galileit tehát csak e véletlen mellékkörülmény miatt üldözték tudományos meggyőződése miatt s e mellékkörülmény tekintetében nem is ártatlanul. Galvani azonban tisztán vallásos meggyőződése miatt vesztette el tanári állását, tehát azért szenvedett üldözést a vallástalanság részéről.

Ami Voltát illeti, annyira vallásos volt, és annyira vallása szerint is élt, hogy vele kapcsolatban egyenesen életszentségről beszélhetünk. És szentéletű volt nemcsak idősebb korában, hanem már fiatalon is és egész életében.

Szinte tombolt az egyházellenesség abban a korban, melyben élt (1827-ben halt meg), de ő Comóban, ahol lakott, mégis mindennap szentmisét hallgatott, minden ünnepnap áldozott, az úrnapi körmenet alatt házát, sőt még az utcát is, ahol lakott, feldíszítette. Háza kapuja felett egyébként egy Szűz Mária-kép volt s valahányszor házába be- vagy kilépett, a kalapját e kép előtt mindig tisztelettel megemelte, szombati napon pedig még mécses is égettetett előtte. Ha a háznépe megfélemedezett róla, akkor személyesen gondoskodott a mécses meggyújtásáról.

A szentolvasó imádkozásához még anyja szoktatta hozzá gyermekkorában s egész életében mindennap elmondta. Comóban vasárnap délutánonként a templomban a katekizmust szokta magyarázni a gyerekeknek, mert a vallástalan irányzat miatt az iskolában akkor nem volt hitoktatás. Mikor Párizsban és Lyonban tartózkodott, ott is rendszeresen járt templomba, noha akkor ott ehhez még nagyobb bátorság és önfeláldozás kellett, mint a mi „népi demokráciánk” „vallásszabadsága” idejében.

Természetesen volt olyan művelt vallásilag s volt olyan gerinces is, hogy gondja volt rá, hogy a pap, akinek miséjére elment, „prêtre non assermenté” legyen, vagyis olyan pap, aki a forradalmi alkotmányra nem esküdött fel. Pedig egyenesen veszedelmes dolog volt ez akkor, mert hiszen a „reakciósságot” jelentette s Lyonból hazairt levelében írja is, hogy elég nehezen tudott ilyen papot találni. (Az ilyen papoknak ugyanis akkor bujkálniuk kellett.)

„Új felfedezéseinknek – írja –, újonnan szerzett ismereteinknek, az új utaknak, melyek feltárultak előttünk, nem szabad előítéletet kelteni bennünk a régi igazságok iránt, nem szabad előttünk elzárniuk a kitaposott ösvényeket, nem szabad eltéríteniük bennünket róluk.”

Mikor hetedikes gimnazista koromban fizikai tanulmányi kirándulás keretében megnéztük a városi villanygyárat, ugyanaz a zsidó osztálytársam, aki a berlini tanárral nemsokára fel

akarta fedeztetni az élő az élettelenből, odaszólt hozzám: „Te, nézd micsoda gépek! Hogy lehet ezeket összeegyeztetni a vallással?”

Látjuk, hogy aki feltalálta őket, nemcsak össze tudta egyeztetni ezeket a gépeket a vallással, hanem maga tanította a gyerekeket katekizmusra, mécesst égetett a Mária-kép előtt s naponta olvasót imádkozott. Aki pedig nézi ezeket a gépeket, az sehogy se tudja őket összeegyeztetni a vallással! Igazán komikus, mikor az ember olyan gépen, amelyet nem lehet összeegyeztetni a vallással, nagy betűkkel azt látja felírva: Volt.

Egy szerencsés véletlen és Volta páratlan szívjósága és alázatossága folytán még okmányyszerű bizonyítékokkal is bírunk a nagy természettudós megingathatatlan katolikus meggyőződéséről és példás katolikus életéről. Milánóban ugyanis egy nagybeteget Giacomo Ciceri kanonok nem tudott rávenni a bűnbánatra. Azt felelte neki az illető, hogy a hit már csak műveletlen, elmaradott embereknek való. A kanonok erre Volta példájára hivatkozott előtte, s mivel látta, hogy ez a betegre hatással volt, megkérte Voltát, adna neki egy kis írást arról, hogy amit a betegnek mondott, igaz. Ekkor Volta a következő bizonyítványt írta meg Ciceri kanonok részére:

„Non se chi mai possa dubitare della mia sincerità e costanza in questa religione, que, professo, che é la Cattolica, Apostolica, Romana, nella quale sono nato ed allevato ed a cui mi sono attenuto sempre sì interiormente, che esteriormente. Ho ben mancato, pur troppo, riguardo alle buone opere di Christiano Cattolico e mi sono fatto reo di molte colpe: ma per grazia speciale del Signore, non ho mancato mai, per quanto mi dice la coscienza, di fede.

Che se quelle colpe e disordini miei hanno per avventura dato luogo ed occasione a taluno de sospettare in me qualche incredulità, a titolo di riparazione e ad ogni buon fine dichiaro a quel tale ed a ogni altra persona e sono pronto a dichiarare in ogni incontro ed a qualunque costo, che ho sempre tenuto e tengo per unica, vera ed infallibile questa Santa Religione Cattolica, ringraziando senza fine il buon Dio d’ avermi infusa una tale fede, in cui mi prepongo fermamente di voler vivere e morire con viva speranza di conseguire la vita eterna.

La riconosco sì per un dono di Dio, per una fede soprannaturale: no ho pero tralasciato i mezzi anche umani di vieppiù confermarmi in essa, sgombrare qualunque dubbio potesse sorgere a tentarmi, studiandola attentamente nei suoi fondamenti rintracciando colla lettura di libri i apologetici, che contrari, le ragioni pro e contra, onde emergonogli argomenti più validi, che la rendono anche alla regione naturali credibilissima, e tale, che ogni animo non pervertito da vizi e da passioni, ogni animo ben fatto non può non abbracciarla ed amarla.

Possa questa protesta, che mi viene ricercata, e che io di buon grado rilascio scritta e sottoscritta di mio mano, ostensibile, cime si come, ed a chiunque, giacche non erubesco evangelium, produrre qualche buon frutto.”

„Nem értem, hogy kételkedhet valaki, hogy őszintén hiszek és kitartok abban a vallásban, melynek híve vagyok s amely a katolikus apostoli és római, amelyben születtem és nevelkedtem és amelynek megfelelően viselkedtem mindig mind bensőmben, mind külső magatartásomban.

Igaz sajnós, hogy a keresztyény katolikusokhoz illő jócselekedetek gyakorlásáról megfedkeztem és sok vétekben vagyok bűnös, de Isten különös kegyelméből – legalább a lelki ismeretem azt mondja – a hit ellen sohase vétettem. Ha pedig említett bűneim és hibáim valakinek netalántán arra adtak okot és alkalmat, hogy miattuk bennem bizonyos fokú hitetlenségre gyanakodjék, akkor, hogy bűneimért elégtételt adjak, hogy bármi más jó célra közreműködjem általa, kijelentem annak a bizonyos személynek vagy akárki másnak, és kész vagyok kijelenteni akárkinek és bármibe kerüljön is, hogy ezt az én szent katolikus valláso-

mat mindig egyedül igaznak és csálhatatlannak tartottam és tartom, szüntelenül hálát adok az én jó Istenemnek, hogy belém oltotta a hitet, melyben erős elhatározással akarok élni és meghalni, mert biztosan remélem, hogy általa érem el az örök életet.

Ebben a hitben ugyan – mert természetfölötti hit – Isten ajándékát ismerem el, azonban nem hanyagoltam el a természetes eszközöket sem, hogy benne minél jobban megerősödjem és hogy minden kételytől ment legyek, mely megkísértésekre bennem felmerülhetne. Ezért figyelmesen áttanulmányoztam a hit alapvető tanait, s aztán olvasgatva hitvédő és hitellenes könyveket, mérlegeltem a hit mellett és a hit ellen szóló érveket és ezáltal olyan erős bizonyítékokat szereztem, melyek a hitet még a természetes észre nézve is kétségtelenné teszik annyira, hogy minden becsületes léleknek elfogadnia és szeretnie kell, akit a bűnök és szenvedélyek elfajulttá nem tettek.

Ez az én hitvallásom, amely felkérésre készült, de a legszívesebben írtam meg és írok alá saját kezűleg, s melyet felhasználhatnak, amikor akarják és aki részére akarják, mert nem szégyellem az Evangéliumot. Bár járna valami haszonnal!

Milano, 1815. január 6.

Alessandro Volta.”

Látjuk tehát, hogy olyan nyilatkozat ez, amelynél szebbet, odaadóbbat, lelkesebbet, önzetlenebbet, „klerikálisabbat”, bigottabbat”, „fanatikusabbat”, vakbuzgóbbat” még kigondolni se lehetett volna.

Láthatjuk belőle, milyen katolikus volt Volta Sándor. De az is látszik belőle, milyen szentéletű is volt, például, hogy milyen alázatos. Vele alighanem éppen az ellenkezője történt volna annak, ami a pesti orvosprofesszorral történt. Ő nem a gúnytapsot magyarázta volna ünneplő tapsnak, hanem a tiszteletnyilvánítást minősítette volna tévedésnek.

Hiszen látjuk, hogy noha úgyszólván egész élete állandó istentisztelet volt s még az olvasó elmondását se mulasztotta el soha egy napra se, mégis, mikor arra kérték, hogy adjon róla írást, hogy hisz, mert nem akarják elhinni, nem tudott másra gondolni, mint csak arra, hogy az élete nem elég katolikus s vallásos katolikushoz nem illő élete miatt nem akarják elhinni, hogy hívő.

Arra is hivatkozik Volta, hogy tanulmányozta a kérdést, foglalkozott a vallással, azért hisz annyira. Életrajzírói azt mondják, hogy mikor szabadságon volt, vagyis mikor pihent, akkor tanulmányozta a vallásról szóló műveket. Melyik hitetlen s különösen melyik hitetlen természettudós mondhatja el magáról, hogy ő azért lett hitetlen, mert sokat tanulmányozta a vallásos műveket? Ellenben Volta arra is hivatkozik, hogy a hitellenes könyveket is tanulmányozta, nemcsak a hitvédőket, s ennek eredményeként szerezte a sziklaszilárd hitet.

De a hitetleneknek is jól odamondogat, mikor tanulmányai eredményeként megállapítja, hogy hitlenné nem az esze teszi az embert, hanem esze ellenére a bűnei és szenvedélyei, melyeket meg kell fékeznie annak, aki az igazságot bírni akarja. Másként ugyanis önmagát kellene elítélnie a bűnösnek, ha elismeri a hit igazságát. Pedig világos, hogy erre senki se szánja rá magát könnyen.

A Volta hitvallását tartalmazó eredeti kézirat 1899. július 8-án a comói Volta-kiállításon kitört tűzvész alkalmával elégett.

Ampère, az elektromosság történetének harmadik nagy csillaga, nem Volta-jellegű ember volt. Míg Volta lelkében mindig béke honolt a gyermeki ártatlanság és a hitben való állandó szilárdság miatt, Ampère-t fiatal korában elragadták a szenvedélyek, sőt a francia forradalom korának hitelensége is. Azonban mikor legnagyobb tudományos felfedezéseit tette, már javában újra hívő katolikus volt.

Megtérésekor ezt írta naplójába: „Én Istenem, köszönetet mondok Neked, hogy megteremtettél és isteni világossággal megvilágosítottál, midőn a katolikus egyház kebelében születnem engedté. Köszönetet mondok Neked, hogy visszahívtál tévelygésem után és megbocsátottál. Érzem: azt akarod, hogy ezentúl csak Neked éljek s minden pillanatomat csak Neked szenteljem. El akarsz tőlem venni minden földi szerencsét? Te úr vagy minden felett, megteheted. Bűneimért meg is érdemlem ezt a büntetést. De hátha talán mégis csak hallgatsz irgalmasságod szavára. »Multa flagella peccatoris (a zsoltárost idézi), sperantem autem in Domino misericordia circumdabit.«” Magyarul: „Könyörülj rajtam, Uram, tele vagyok félelemmel, tekintetem komor a gondtól, testem, lelkem összetörve.” (Zsolt 31,10)

Legjobb barátja, Ozanam, aki egy ideig nála is lakott s így mindenkinél jobban ismerhette, így ír róla: „A vallás volt, amely egész gondolkodását irányította, mely munkáira fényt derített. A hit főszege középpontjából ítélte meg mindent, még magát a tudományt is (s látjuk, mennyire nem akadályozta ez abban, hogy nagy tudós válhassék belőle). Ez a tiszteletreméltó tudós és számos kitüntetéssel elhalmozott fő minden fenntartás nélkül meghajolt a hit titkai előtt. Egy cseppet se kevésbé, mint azt tőle az egyház tanító tekintélye megkívánta.”

„Senki se tartotta meg nagyobb lelkiismeretességgel az Egyháznak az emberi természet előtt ridegnek látszó és mégis oly édes parancsait... Mégis legszebb látvány annak a hatásnak szemlélete volt, melyet nagy lelkének belsejében idézett elő a kereszténység. Bámulatos az egyszerűsége, a lángelme szerénysége, mely mindent tudott, csak a saját nagyságát nem, az a felemelő és a tudományban annyira ritka egyeneslelkűség, mely kizárólag az igazságot, nem pedig a tapsokat keresi: a barátságos, közlékeny szeretetreméltóság, az őszinte jóakarat, melyre mindenki, de főleg az ifjabbak iránt viseltetett. Ismerünk egyeseket, akiknek szinte atyai készséggel és figyelmességgel sietett segítségükre. Bátran kimondhatom, hogy azok, akiknek csupán nagy elméjéről volt tudomásuk, csak a tökéletlenebb oldaláról ismerték e nagy férfit. Ha nagyok voltak lelkének felvillanó gondolatai, még nagyobb volt a szeretete.” (Oeuvres complètes de A. F. Ozanam, VIII. Paris, 1872, 89. o.)

Látjuk a módból, ahogyan ír, hogy milyen nagy katolikus volt ez az Ozanam is, mivel pedig Ampère legjobb barátja volt, s madarat tolláról, embert barátjáról lehet megismerni, láthatjuk belőle már azt is, milyen lehetett Ampère. Az is érdemes volt a kiemelésre, hogy – mint láttuk – naplójában azt a katolikus hitet, melyet a Büchnerek sötétségnek, a marxisták pedig népbútításnak tartanak, Ampère, a világ egyik legnagyobb természettudósa „világosság”-nak nevezi.

A fénytán egyik legfényesebb csillaga, Fresnel, szintén katolikus volt. Igen vallásos családból származott s a tudomány éppen nem tette annak ellenségévé, amit anyjától gyermekkorában tanult. Fennmaradt egy nagybátyjához írt levele, melyben a szellemi lélek létét bizonyítgatja neki (mert – újra hangsúlyozzuk – Ampère is, Fresnel is olyan korban éltek, melyben úgyszólván minden művelt férfi vallástalan volt. Ampère 1836-ban, Fresnel 1827-ben halt meg, tehát mindketten a francia forradalom istentelenségében éltek, s ráadásul éppen az istentelenség központjában, Franciaországban).

Fresnel annyira lelkiember volt, hogy még a korai halált (még 40 éves se volt, mikor már meg kellett halnia) s emellett fényes tudományos pályája hirtelen megszakítását is alázattal fogadta Isten kezéből, s annyira csak a másvilágon volt az esze és gondja, hogy még a legnagyobb angol tudományos kitüntetés, a Rumfold-emlékérem odaítélése se volt rá semmi hatással.

Barátja, Duleau mérnök így ír róla: „Végét egy olyan ember vallásos érzelmeivel várta, aki, mivel a hozzá hasonlóknál mélyebben adatott behatolnia a természet csodáinak titkaiba, tökéletesen át volt hatva az Alkotó hatalmától és végtelen jóságától. Azok a szolgálatok, melyeket kutatásai által a tudománynak tett és gyakorlatilag alkalmazott, az ő szemében nem

voltak mások, mint egy rá nézve kötelező küldetés teljesítése. A legmeghatóbb erények gyakorlása volt az, mellyel ezt az emberiség iránti kötelezettségét teljesíteni vélte, s amely megnyugtatta lelkiismeretét. Én voltam az, aki mellette voltam utolsó pillanataiban és hallottam utolsó szavait, melyekben kinyilvánította, melyek voltak az ő szigorú és változtathatatlan elvei: hogy hogyan imádta az erényt, melyet még a tudománynak és a lángésznek is elébe helyezett, hogy milyen erős volt a lelke, nemcsak a halállal szemben, hanem azoknak a felfedezéseknek a megszakadása miatt is, melyeket már előkészített és amelyekből oly hasznos alkotások születhettek volna”. (Duleau: Notice, Revue Encycl. XXXIX., 566-567. o.)

A fénytán másik nagy csillaga a német Fraunhofer, szintén katolikus és szintén ennyire vallásos volt. Pedig ő is kortársa volt az előbbieknek (meghalt 1826-ban). Ő is már 40 éves korában meghalt. Igen sokat szenvedett, szegény volt, s már 11 éves korában apátlan-anyátlan árva. Ingerlékeny természetű volt, de nagyon jószívű. Az Egyházhoz való viszonyára jellemző, hogy asztalánál pénteken még a protestáns vallású vendégek se kaptak húst.

A szintén katolikus Fiseau, aki már kissé későbbi kor gyermeke, mint az előbbiek (1819-ben született), szintén buzgó és vallási kötelezettségeit mindig teljesítő katolikus volt és a tudósok gyülekezeteiben tartott beszédeiben is mindig nyíltan kifejezést adott a vallás iránti megbecsülésének. Mivel az ő korában se volt még se divat, se előny a vallásosság, kivált Franciaországban még az is megtörtént vele, hogy mikor a Francia Tudományos Akadémia százéves fennállását ünnepelte, őt, mint nagy katolikust, tudományos érdemei elismerése ellenére is törölték a becsületrend keresztjével kitüntetendők jegyzékéről.

Tehát nemcsak Galvanit, hanem Fiseau-t is üldözte a „felvilágosultság” vallásosságáért. Persze a Galilei-eseten annyira botránkozó közvélemény erről se tud semmit. Nem is botránkozhat hát rajta. Pedig hát Fiseau mellett milyen tudományos törpék voltak azok a „felvilágosultak”, kik őt nem tartották érdemesnek a becsületrend keresztjére! Ki ismeri ma már az ő nevüket?

A 49 éves korában elhunyt s elsősorban a Föld forgását bizonyító ingakísérletéről ismert Foucault (1819. szeptember 18. – 1868. február 11., aki gyermekkorában sajátságosan lassú felfogásúnak, gyenge tehetségűnek látszott) annyira belevetette magát a természettudományokkal való foglalkozásba, hogy Istenről is megfedkezett és vallási kötelezettségeit is elhanyagolta. De mikor a túlfeszített szellemi munka következtében szélütést kapott és élőhalott lett, észre tért és nemcsak megtért és meggyónt, hanem úgy látszott, mintha a szélütéstől megbénult nyelve is jobban működött volna akkor, mikor betegségében Krisztusról beszélt.

A természettudományokban korszakalkotó működésű Pasteurt kortársai olyan vallásosnak találták, mint egy breton parasztot. Pasteur azonban az ő nagy vallásosságát annak tulajdonította, hogy tanulmányozta a vallást. Azt mondta, hogy ha még többet tanulmányozta volna, akkor egyenesen olyan vallásos lenne, mint egy breton parasztasszony.

Hogy a legnagyobb magyar fizikus, Jedlik Ányos, a dinamó felfedezője egyenesen bencés szerzetes volt, az is köztudomású. Az olasz Marconi, a dróttalan távíró s így a rádió felfedezője is olyan katolikus volt, hogy az olasz katolikus nagygyűléseknek ő szokott lenni az elnöke s az egyház iránti hódolata jeléül a Vatikán rádióadó-állomásának felszerelését személyesen irányította. Ezek után igazán derűt keltő a mi jó Népszavánk eljárása, mely vagy ötven éve többek közt azzal a megállapítással csinált propagandát az istentelenségnek s azzal bizonyította, hogy ez a haladással jár, hogy a legnagyobb természettudósok mind istentelenek voltak. Meg is említett közülük három ilyen istentelent: Keplert, Kopernikusz és Secchit. Hát ezek csakugyan nagy természettudósok voltak (Secchi fedezte fel a földrengésjelző szeizmográfot), csak az a baj, hogy Kepler, noha protestáns volt, csak olyan „istentelen” volt, hogy természettudós léteére még egy kis művet is írt az evangélikusok védelmére; Koperni-

kusz, mint említettük már, olyan hitetlen volt, hogy mellesleg kanonok is volt; Secchi pedig már nem csak pap, hanem egyenesen jezsuita volt.

Ezek után aztán igazán nem tudjuk, mit gondoljunk a Népszaváról. Talán azt, hogy nem is sejtette szegény, hogy kik voltak ezek a természettudósok, s csak úgy vaktában említette meg éppen ezt a hármat. Az pedig, hogy igaz-e az, amit állít, egyáltalán nem is érdekelte, vagy pedig tudott mindent, csak „népi democráciánk” cinikus hazudozási hulláma már akkor elöntötte.

Istentelenség, materializmus, panteizmus és deizmus

Láttuk, hogy soha nem volt még nép, melynek vallása ne lett volna. Világos, hogy egyedekre vonatkozóan ezt már aligha mondhatjuk, mert istentelen emberek mindig voltak. Olyan ember azonban, aki soha, életének egy szakaszában se hitt volna, hanem mindig és változhatatlanul ki tudott tartani istentelensége mellett, talán még egyedileg se található. Ha igen, semmiképpen se tarthatjuk az illetőt normális átlagembernek, hanem olyan különtség hordozójának, melyet az egzaltált idegzet beteg gögje hozott létre. De arra is számtalan bizonyítékot találhatunk, hogy ha valaki hirdeti, hogy ő istentelen, az még nem bizonyítja, hogy belül is és valóban is az.

Azt pedig még általánosabb szabályként jelölhetjük meg, hogy se az állítólagos, se a valódi istentelenség fő oka sohasé értelmi eredetű. Még kivételképpen sincs köztük olyan, aki behatőbb és lelkiismeretes tanulmányozás eredményeként szerzett meggyőződésből lett istentelenné. (Amelyik hitetlen olvasott is, az csak vallásellenes könyveket olvasott.)

Az ok vagy fiatalos értetlenség, illetve hetvenkedési hajlam, vagy a vallásos szülők szigorúsága elleni dacos visszahatás, vagy az akár jogos, akár jogtalan papgyűlölet, melynek bűnös rosszasága abban áll, hogy x pap méltatlan életéért, vagy y pap részéről szenvedett sérelméért az illető az egész papságot, sőt az egész egyházat és vallást gyűlöli meg. Arról ne is szóljunk, hogy az illető maga igen gyakran annál sokkal nagyobb bűnöket is minden további nélkül elkövet, amelyeken a papban annyira megbotráncozott.

Igen gyakran pedig az élet csapásai és az elkeseredés idézi elő a hitetlenséget. De ez szintén jellegzetesen nem értelmi eredetre vall, hanem sátáni önzésre, mely csak azt az Istent volna hajlandó imádni, aki őt már itt a földön, sőt azonnal megjutalmazná érte. A másvilági jutalom ennek az önzésnek nem elég bizonyos, s ha igen, akkor is igen messze van. A vallástalan ember önzése és szenvedélyes természete a jutalomra várni nem hajlandó.

Mikor 1909 júliusában Spanyolországban az egyházellenes propagandától mesterségesen megrontott csöcselék felgyújtotta és lerombolta a templomokat s a kolostorokat (megtették ott ezt, mégpedig az 1909-esnél sokkal nagyobb fokban, később közvetlen Franco szabadságharcát megelőzőleg is), s hivatalos rendőri megállapítást nyert, hogy egyesek ezt papi, illetve szerzetesi ruhába öltözve csinálták. (Revista Popular, 1910. évf.) Ez már valóban az isten-gyűlölet öröklése.

Az 1910-es portugál forradalomban a forradalmi rendőrség a letartóztatott jezsuiták közé a börtönbe prostituáltakat küldött. A Budapest elfoglalását követő időben nálunk is bevitték a bolsevik tisztok az utcáról egy fehér csuhás pálos növendéket (szép derék fiatalembert), s le-dér nőkkel meztelenül, erkölcstelen orgiákat mutattak be neki, sőt tudvalevő, hogy ilyesmit börtönében még Mindszenty bíborossal is megcsináltak. S az egyház ellenségei ugyanakkor a papságot vádolják azzal, hogy erkölcstelen, s például ezt Mindszentyről is mindenáron be szeretnék volna bizonyítani.

Ilyen esetek mutatják, milyen sátán lakik az emberben s mi az igazi oka az ember Isten elleni lázadásainak. De az ilyen rémítő ateizmusok nem Isten léte ellen, hanem egyenesen mellette szólnak, épp úgy, mint a lelkiismeret szava. Az mint jó, ez mint rossz, egyformán Isten létét bizonyítja.

Tisztán az ősködből, tisztán az anyagból az ilyenfajta sátáni dacokat ugyanis nem lehet megmagyarázni épp úgy, mint a lelkiismeret jóra intő szavát sem.

Ha az ember végeredményben csak tökéletesedett állat, az állat pedig az ősköd, az élette-len anyag és a vele összekötött erők működésének és természetes fejlődésének eredménye,

akkor honnan és hogyan került bele az emberbe ez a sátáni, Istennel oly dühvel szembesze-
gülő dac? Az anyag nem mérges, nem bosszúálló, s arra az Istenre, aki egyébként nincs is,
nem haragudhatok ennyire csak azért, mert nem segít, de azokra se, akik hisznek benne s lé-
tét hirdetik.

Hogy a materializmus nem igaz és hogy nemcsak anyag van, azt az eddigiek után már
nem kell bizonyítanunk, s így a materializmus külön cáfolatával se kell foglalkoznunk. Vilá-
gosan láttuk ugyanis, hogy a világmindenség, mind a makrokozmosz, mind a mikrokozmosz,
tele van egy nagy intelligencia lenyűgöző nyomaival. Hiszen bámulatosan célszerű, célszerű-
ség pedig az anyagtól nem származhat. Világos tehát, hogy nemcsak az anyag létezik, mert
kétségtelen, hogy a világmindenség létrejöttében nem csupán az anyag és a vele kapcsolatos
erők játszottak szerepet.

De azt is láttuk, hogy Isten azonos a léttel, ő a megtestesült van, tehát a lét ellentétéből
nem lehet benne semmi. Az anyag azonban a lét és nemlét keveréke, sőt a legalsóbbrendű
minden létező között. Világos tehát, hogy mindennek végső oka semmiképpen se lehet az
anyag. Tőle nem származhattak a nála tökéletesebben élők s annál kevésbé a gondolkodó
ember.

Ami a panteizmust illeti, mely az istentelenségnek az a bolondos fajtája, mely nem azt
mondja, hogy nincs Isten, hanem azt mondja, hogy maga a világmindenség az Isten (pan =
minden, theos = Isten, tehát a mindenség az Isten).

A hitetlenségnek ezzel a fajtájával szintén szükségtelen bővebben foglalkoznunk, mert
másnak, mint mókának, nem tekinthetjük. Aki ugyanis azt mondja, hogy a világmindenség
az Isten, az azt mondja, hogy nincs Isten. Mi azonban már bebizonyítottuk, hogy van Isten.

Nem lehet magát a világmindenséget nevezni Istennek, mert hiszen világosan láttuk,
hogy ha a világmindenség volna egyúttal az Isten is, akkor élőlények nem lehetnének rajta,
mert azok létrehozására a világmindenség a maga erejéből nem lett volna képes. Célszerűsége-
k se léteznének benne, mert maga a világmindenség nem értelmes és nem gondolkodik. S
láttuk azt is, hogy Isten, aki maga a lét, nem lehet anyag, mert az anyag a lét és nemlét keve-
réke. A világmindenség pedig anyag.

Olyan mókák tehát, hogy én nem tagadom Isten létét, én nem vagyok istentelen, de sze-
rintem maga a világmindenség, a nagy természet, az Isten teljesen feleslegesek és haszontala-
nok. Akiknek ilyen istene van, azok istentagadók. Hát még milyen lehet az az erkölcs, mely
ilyen Istenre támaszkodik!

Ha csakugyan a világmindenséget tartanánk az Istennek, akkor csakugyan joggal kérdez-
hetnénk Büchnerrel, hogy hogyan lehetnek a természetben (tehát az Istenben) naplopó élő-
dik; hogy lehet, hogy az istentelenség egyik része (a tigris) felfalja a másik részét (az
antilopot) stb., s akkor csakugyan joggal kérdezhetnénk, hogy lehet az istenség részese, sőt
legtökéletesebb alkotórésze az ember, annyira gonosz és elvetemült?

De perszer amennyire bolond, olyan kényelmes is az ilyen vallás. Hiszen így a saját ma-
gunk istenei vagyunk, sőt még urai is vagyunk istenünknek, mert hiszen a természet erőit mi
emberek, szolgálatunkba állítjuk.

Akkor még bűneink is az Isten cselekedetei lennének, mert hiszen mi is részei vagyunk a
természetnek, tehát az Istennek. Világos tehát, hogy nem is lehetnek bűnök a bűnök. Ennél
tehát még sokkal okosabb dolog (és becsületesebb is), ha valaki nem mókázik és nem is akar-
ja becsapni sem magát, sem más, hanem megmondja magyarul, hogy ő istentelen, nem pe-
dig azt mondja, hogy ő panteista.

A rideg, sőt visszataszító valóságot még szép versekkel se lehet széppé tenni, mint a mi
Petőfink próbálta, mikor egy zugligeti kirándulás hatása alatt így énekelt („A bokor a vihar-
hoz” című költeményében):

Lassabban, haragos lelkek testvére, vihar, hogy
Lombjaim árnyékát szét ne zilálja dühöd!
Szentegyház vagyok én, e fészek bennem az oltár,
És ezen oltárnak papja a kis csalóány.
Hadd dicsérje, ne bánts, éneklésével az istent,
A természetet, a szent közös édesanyát.

De hogy Petőfi még maga is csak mennyire becsülte az ilyen istent, mutatja, hogy még arra se érdemesítette, hogy nagybetűvel írja a nevét. Hogy még egyszerű, tót, s lutheránus anyja is mennyire becsülte ezt az „istentiszteletet”, mutatja fiának ez a kijelentése: „Elkárhózástól félt édesanyám”. Ilyen isten mellett bizony félthette is!

A materializmussal és panteizmussal ellentétben már egyáltalán nem felesleges a deizmusról beszélnünk, mely – különösen gyakorlatilag – ugyancsak elterjedt közöttünk. Sőt még elméletben is, mert hányszor, de hányszor halljuk a kijelentést: „Isten hiszek, mást semmit!” Pedig hát ez a deizmus.

A deisták nemcsak Istenen kívül nem hisznek mást semmit, hanem még azt se hiszik, hogy Isten törődik a világgal. Szerintük tehát még isteni gondviselés sincs. Isten szerintük sokkal nagyobb úr annál, semhogy a világgal és a mi apró-cseprő ügyeinkkel bíbelődjék.

Az imádságot is teljesen feleslegesnek tartják a deisták, sőt ostobaságnak, mert Isten felesleges zaklatását látják benne.

Istent – mondják – nem kell figyelmeztetni arra, hogy mi is vagyunk a világos, s hogy rólunk el ne feledkezzék. Ha bajunk van, azt ő figyelmeztetés nélkül is tudja, s azt is tudja, mit szeretnénk vagy mire van szükségünk. Őt tehát erre figyelmeztetni tulajdonképpen a valóságosság bizonyos kezdetleges, művelt emberhez nem illő, naiv alakja, mely antropomorfizmusban szenved.

Mivel az embert figyelmeztetni kell, hogy segítsen a felebarátján, mert másképp bizony nem nagyon segít, némely naiv azt hiszi, hogy Isten is csak akkor segít rajtunk, ha idejében felhívjuk rá a figyelmét. Mivel továbbá az emberek igen sokszor elfelejtik, amit ígértek, azt hiszik, hogy Isten is elfelejti. Mivel az emberek nem nagyon adakoznak, Isten se ad, ha nem kérünk.

Az igazság ezzel szemben az, hogy az Isten olyan elképzelhetetlen magasságban áll felettünk, emberek felett, hogy egyenesen Isten fogalma ellen vétkezik, aki felteszi róla, hogy ő, aki ronthat, teremthet száz világot és teremtett és rontott is, akinek alkotásai között a mi Földünk még a legkisebbek és legigénytelenebbek közé tartozik, de mi még itt is a három-milliárd ember között csak az egyik vagyunk, a mi anyagi bajainkkal, vagy egészségi állapotunk hullámválásaival, vagy kenyérkereső ügyeinkkel bíbelődik. (Istennek ezt a szentségesen szent fenségét annál érdemesebb kihangsúlyozni, mert vele nemcsak Istent mentjük meg az állandó „háborgatástól”, hanem így nekünk magunknak se kell templomba járással tölteni az időnket, s mikor fáradtam le akarunk feküdni, nem kell előbb még ötperceket vagy negyed-órákat töltenünk térdeléssel és imádkozással. A dolog tehát „kölcönösen” kényelmes.)

De hát éppen ez a velejáró kényelem teszi már eleve gyanússá ezt a deizmust. Ha aztán egy kicsit megpíszkáljuk a meggyőző érveket, rögtön látjuk azt is, hogy mint valóság, csak a mi kényelmünk marad meg belőle, az igazságnak azonban nyoma se. A deisták lenézik a kereszténység antropomorfizmusát, a valóságban azonban az ő tévedésük alapul a leggyerekesebb antropomorfizmuson.

Igaz, hogy egy őrmester, sőt százados egyébként ismerheti és ismeri is katonáit s mind-egyikük egyéni ügyeivel is törődhet, ha akar, de például már Ferenc Józseftől a legjobb aka-

rattal se kívánhattuk, hogy mindenegyes katonáját személyesen ismerje. Hiszen az ember feje nem káptalan.

A deisták tévedése azonban azon alapul, hogy azt hiszik, hogy az Isten is csak olyan, mint Ferenc József. Nem azt gondolják persze, hogy Isten nem is tudna ennyi embert egyébként számon tartani, hiszen jól tudják, hogy ennek lehetséges volta Isten végtelenségéből és mindenhatóságából egyenesen következik, de igenis azt, hogy ez Istennek nehezére esik, erőmegfeszítésébe kerül, vagy legalábbis untatja a velünk, parányokkal való foglalkozás. Pedig hát ez is antropomorfizmus.

A valóság az, hogy Istennek nemcsak az ismeretköre és érdeklődési köre végtelen, hanem neki milliárdok, sőt billiók ügyeivel törődni, őket mind egyenként számon tartani egy cseppet se kerül nagyobb szellemi tevékenységbe, hogy megerőltetésről ne is beszéljünk, mint néhányét. Ez világosan következik Isten végtelenségéből.

Ha a végtelenből kivonunk egyet, az eredmény végtelen, azaz ugyanaz, mintha nem is vontunk volna ki semmit. De ha a végtelenből százezerbilliót vonunk ki, az eredmény akkor is végtelen, vagyis akkor is olyan, mintha nem is vontunk volna ki semmit. Isten előtt és Isten számára tehát az egész világmindenség összes naprendszerével, állócsillagaival, tejútjával, ködképeivel s benne a mi kis földünk hárommilliárdnyi emberével egy cseppet se több, mint egy embernek egyetlen hajszála.

Ha tehát Isten a mi egyetlen hajszálunkkal nem törődik, akkor az egész világmindenség se törődik, ha ez nem fontos neki, akkor az se. Márpedig azt még a deisták se gondolják, hogy Istent a világmindenség összességében sem érdekli. Hiszen ha nem érdekelt volna, nem teremtette volna meg.

Világos tehát, hogy Istent érdeklik egy gyermek kised játéka is s Istennel való viszonylatban nincs és nem is lehet sok vagy kevés, kicsi vagy nagy, mert hiszen hozzá képest a legtöbb és a legnagyobb is semmi, tehát egyforma jelentős a kicsivel. Láttuk már, hogy Isten olyan nagy, hogy minél többet ad magából, minél többet teremt, minél többeknek ad az ő létéből, az ő „van”-jából, csak annál többnek látszik, illetve annál jobban tündöklök és imponál az Ő örök, végtelen és soha nem fogyó „van”-ja.

Minél több piros virág vagy ruha van, annál többet jut eszünkbe a pirosság és annál jobban tudjuk, hogy van piros szín. (Így értjük meg azt is, mit jelent, hogy Isten mindenütt jelen van. Azt, hogy mindenütt az ő „van”-jával találkozunk.)

Isten tehát nemcsak törődik minden legkisebb teremtményével, hanem lehetetlenség is, hogy ne törődjék velük s ez a törődés Isten részére nem szellemi megerőltetés, hanem lényéből folyó, magától értetődő dolog.

Hogy részünkre a valamivel való törődés szellemi munka, tehát fáradságot, gondot jelent számunkra s általában minden szellemi működésünk fáradsággal jár, annak oka erőnk és tehetségeink végessége. Emiatt állandóan a kimerülés fenyeget bennünket. Ez az, ami ránk terhes nyomasztó hatással van, s részint a gondtalanság és pihenés utáni vágyban, részint az unalomban jelentkezik. Nagy antropomorfizmus azonban Isten szellemi tevékenységét is ilyenformán elképzelni. A végtelen nem fogyhat el, de nem is csökkenhet, világos tehát, hogy Isten lényegénél fogva mentes a teremtményeivel való törődés e kellemetlen vagy terhes kísérőitől.

De Isten lényéből és teremtményeihez való viszonyából az is következik, hogy ez a velük való törődés, azaz a gondviselés Isten részére nemcsak teher, hanem szükségszerűség is. Abban a pillanatban ugyanis, melyben Isten megszűnne a világgal törődni, vagyis nem szerepelne Isten gondolataiban, meg is szűnne a világ. Visszamenne abba a semmibe, amelyből Isten létrehívta.

Az Isten nemtörődése nem olyan, mint az emberek, például az atya vagy a jótevők nemtörődése: megérezzük, hátrányát látjuk, de azért miatta nem szűnünk meg azonnal létezni. Isten nemtörődése azonban a mi létünk azonnali megszűnését is jelentené egyúttal. Abban a pillanatban, mikor Isten elkezdene nemtörődni a világgal, meg is semmisülne a világ. Mivel pedig látjuk, hogy a világ még megvan s vele mi is megvagyunk, világos, hogy Isten még törődik vele s velünk is. (Velünk, emberekkel törődni is fog mindig, de az anyagi és állati világgal nem.) Tehát itt is Isten antropomorfisztikus, kezdetleges felfogása okozza a tévedést.

De Isten végtelen jósága, szeretete és tökéletessége is követeli, hogy törődjék velünk. Ha nem törődne velünk, akkor Isten a rossz szülőhöz, a rossz tanítóhoz, a rossz uralkodóhoz hasonlítana, tehát gyarló volna.

A dolgok rendjével, amelyet pedig Isten szabott meg, jár együtt, hogy mindenki szeresse az alkotását, gyönyörködjék benne s egyenesen örömet okozzon neki a rá gondolás, a vele való foglalkozás. Olyan jóleső érzés ez, hogy miatta még mi, fáradékony emberek se érezzük, hogy ez tulajdonképpen részünkre szellemi munka, s így fáradság.

Ki látott olyan szülőt, aki megszüli gyermekét, de aztán többet nem törődik vele? Ki látott olyan iparost, akit nem érdekel, hogy munkája jó-e vagy rossz, dicsérgetik-e az emberek, vagy leszólják? Ki látott olyan művészt, aki dalt szerez, de nem érdekli, hogy énekelik-e, színdarabot ír, de nem érdekli, hogy előadják-e, fényes Országházat épít, de nem érdekli, hogy az ostromban lebombázták-e stb.? Talán csak nem lehet Isten is ilyen alkotónak gondolni? Miért alkotott volna, ha alkotásai nem érdeklik? Az ember legfeljebb akkor nem szeret alkotására gondolni, ha rosszul sikerültek. Lehet-e azonban Istennek nem sikerült alkotása?

Az az állítás pedig, hogy az imádkozás Isten antropomorfisztikus felfogására vall, hogy tulajdonképpen sértő Istenre, mert olyasmire figyelmezteti, amit úgy is tud, s azt teszi fel róla, hogy olyan mint a gyarló emberek, s kérés, sőt unszolás és zaklatás nélkül nemigen hajlandó jót tenni, nemcsak tudatlanság, hanem rosszakarat cinizmus jele is, sőt elsősorban az.

Nem hiszem, hogy még a legeggyűbb hívő se volna tisztában azzal, hogy Isten az ő figyelmeztetése nélkül is tudja, hogy milyen bajban van, vagy hogy mit szeretne tőle. Istent kérni mégis helyes, mert nemcsak a jó szülőnek, tanítónak, uralkodónak kötelessége, hogy törődjék alattvalóival s szeresse őket, hanem a gyermeknek, tanítványnak és alattvalónak is kötelessége, hogy törődjék szüleivel, tanítóival, uralkodójával és szeresse őket.

A szeretet, kivált, ha olyanra vonatkozik, aki több nálunk s így nem szorul reánk, abból áll, hogy gondolunk az illetőre s viselkedésünkkel elismerjük a jót, amit tett velünk s érte hálaát tanúsítunk iránta. Ha sohase imádkoznánk, rossz teremtmények lennénk, mert sohase gondolnánk teremtnkre.

Világos, hogy gyarló teremtmény az, aki dicsőítő és hálaadó imát sohase mond, hanem csak kérőt, mert csak akkor jut eszébe teremtetje s csak akkor lép velve érintkezésbe és mutatja ki iránta való szeretetét, ha valamit szeretne tőle. Azonban még ez is jobb a semminél, mert ezzel is elismeri az ember teremtetőjének, bírójának és jótevőjének azt, aki valóban az, mert tőle várja javát és szerencsáját, nem pedig csak teremtményeitől.

Ha pedig valaki igen sokat és igen kitartóan imádkozik, az nem annak a jele, hogy Istent legtöbbször zaklatja s így a legönzőbb, hanem azt, hogy a legtürelemesebb, a legnagyobb a bizalma, hite és szeretete iránta. Ez az ember a legönzettelenebb is, mert a látszólagos kudarc és eredménytelenség se tudja megtörni hitét, bizalmát és szeretetét s akkor se fordul idegen istenekhez s nem próbál Isten nélkül, s még kevésbé Isten ellenére boldogulni. A megpróbáltatásban se áldozza fel Isten országát – még gondolatban se! – a földért és az emberekért.

Az imádságban hajol meg eszünk és akaratunk Isten előtt, noha meglenne hozzá a lehetőségünk, hogy eszünket hódolat helyett Isten tagadására és a Büchner-féle kifogások kiagyaltására fordítsuk, akaratunkat pedig bűnre.

Világos tehát, hogy az imádság az ember fő kötelessége s Isten előtt a legkedvesebb cselekedete, s ha gyarlóságokkal párosul is, például többnyire csak kérésre szorítkozik s még itt is többnyire is csak földi dolgok kérésére, azért akkor is csak imádság, tehát lényegében akkor is jó és dicséretes, bár a belekeveredett gyarlóság sokat ront értékéből.

Ember meg ember közti viszonylatban is nemegyszer fordul elő, hogy akkor is kérünk, mikor nagyon jól tudjuk, hogy úgyis tudja az illető, mit akarunk. Vajon például nem tudja-e nagyon jól a lány, hogy szerelmese csókot szeretne? Vajon nem tudja-e nagyon jól az apa, milyen boldog lenne a fia, ha egy kerékpárt venne neki? Mégis elvárja mindkettő, hogy az illetők kérjék is, sőt sokszor a hónapokon át való kunyerálást is eltűrik, hogy ne mondjam: elvárják.

Vajon miért nem jut eszébe ilyenkor a fiúnak vagy a szerelmesnek is, hogy minek kérem, hiszen úgy is tudja, hogy szeretném, és miért jut eszébe a deistának s általában a vallástalannak ugyanez Istennel szemben akkor, mikor imádkozni kellene? Azért, mert ott van a szeretet és ezért van alázatosság, főképpen pedig önzés, mert igen sokra tartja az egyik az első csókot, a másik pedig a kerékpárt. Isten iránt azonban nincsen a deistában se szeretet, se alázat.

Önzés lenne benne, csak komoly hit nincs. Ezért a vallástalan ember a lány óhajtott szerelmét magától a lánytól, a kerékpárt az apától kéri, nem pedig Istentől. Világos, hogy azért, mert Istenben komolyan nem is hisz, főként pedig azért, mert érdeklődési köre és vágyai az anyagi és ösztönvilágon túl nem terjednek, az olyan javak pedig, melyeket csak Istentől lehet kapni, nem érdeklik.

Az is gyarlóság, ha valaki még Istentől is csak az ösztönvilágba tartozó javakat kér, de legalább mégis van valami lelki, valami spirituális abban, hogy legalább ezeket Istentől is kéri. Abban, aki még földi dolgokat se kér Istentől, még annyi lelki elem sincs. A legellenszenvesebb pedig az benne, hogy ahelyett, hogy elismerné az igazat, hogy ő vallástalan, kevély vagy kényelmes, úgy beszél, mintha az, amit tesz, illetve amit nem tesz, nem fogyatékoságából, hanem tökéletességéből folyna, mintha az ő magasztos istenfogalmából következne, nem pedig emberi gyarlóságából.

Látjuk tehát, hogy Isten nemcsak van, hanem törődik is velünk s természetesen nekünk is kötelességünk vele törődni s azt a „van”-t, amit tőle kaptunk s főképpen a legbecsesebbet, az észet és akaratot kötelességünk az ő szolgálatába állítani. Eszünket akkor állítjuk szolgálatába, ha imádkozunk, akaratunkat, ha a rossztól tartózkodunk és jót cselekszünk.

Szabó Dezső érvei az istentelenség mellett

Tudvalevő, hogy Szabó Dezső Budapest ostroma alatt halt meg élete 66. évében, 1945. január 13-án, a József körút 31/a. sz. ház pincéjében.

Úr György, a ház lakóinak egyike, „Szabó Dezső utolsó napjai” címen kiadta vele kapcsolatos óvóhelyi élményeit. Eszerint Szabó Dezső valóságos előadásokat tartott az óvóhelyen a ház lakóinak, akik benne a nagy embert tisztelték. Többek között azt mondta:

„Hívő voltam életemnek gyenge periódusaiban, de hosszas töprengés és tapasztalat arra a meggyőződésre juttatott, hogy nincsen Isten.” Szabó Dezső tehát gyengeségnek tartotta a hitet s a tapasztalat és a lelki érettség eredményének a hitetlenséget. (De kár, hogy nem érte meg a kommunizmust!)

Szabó Dezső az óvóhelyen meg is okolta, miért jutott el erre az eredményre. Noha e megokolás, mint látni fogjuk, kétségbeejtően együgyű, az is kétségtelen, hogy akitől származik, éles eszű és őszerejű nagy tehetség. Érvei is sokaknak megcáfolhatatlanoknak látszanak. Érdemesnek tartjuk tehát külön foglalkozni ezekkel a kétségbeejtően együgyű és mégis oly meggyőző érvekkel.

„Ha rólam valaki – kezdi – szemembe jót mond és dicsér, elpirulok és röstellem magam. A nekünk hirdetett Isten pedig azt kívánja, hogy tömjénezzük és imádjuk őt.” (Egy magyar anyanyelvű ember a végén ezt az „őt” elhagyta volna.)

„Az Isten úgy él az emberek felfogásában, mint az Ótestamentumban, az akkori zsidó erkölcs és felfogás szerint. Ha a mai erkölcsi felfogás szerint képzeljük magunk elé Istent, akkor a fogalom, amire tanúsítanak, téves. Például, ma azt az erkölcsi felfogást tanítják, hogy aki elutasítja a hízelgést és a hódolatot, az a tökéletes ember. Ezzel szemben azt tapasztalom, hogy az öreg Isten, mióta elvégezte a teremtetést, szolgálhadával, az angyalokkal udvaroltat és fuvaláztat magának.”

Elismertem fentebb Szabó Dezső őszerejű írói tehetségét, sőt éles eszét és logikáját is. Annál megdöbbenőbb az az együgyű kezdetlegesség és logikátlanság, amely ebben az érvelésben megnyilatkozik. Mivel azonban ez a kezdetleges észjárás csak egy olyan nagy elmében megdöbbenő, mint Szabó Dezső, az olvasó tömegekben azonban – sajnos még a művelt tömegekben is – általános, rendkívül mételgető hatása.

A legtöbb ember ugyanis azt, amit Szabó Dezső itt mondott, nemcsak ostobának nem találja, hanem egyenesen megcáfolhatatlannak látja. Szabó Dezső maga is, akit mindenben az írói hiúság vezetett, bizonyára nem erre számított.

Válaszul először is állapítsuk meg, hogy szó sincs róla, hogy Szabó Dezső „röstelli”, ha őt szemben dicsérik. Éppen ellenkezőleg: egyenesen megkövetelte, hogy dicsérjék. Ennek Úr György óvóhelyi élményeinek is minden sora bizonyíték. Szabó Dezső nem is tudott ellenni „tömjénezés” és „fuvaláztatás” nélkül. S bár kapott belőle eleget, mégis annyira kevesellette, hogy még maga is állandóan tömjénezett magának. Még ott, az óvóhelyen, a halál árnyékában is.

Még ott is azzal tetszelgett magának, sőt nyíltan dicsekedett is vele, hogy milyen nagyszerű temetést rendezne öneki az ország, ha ott, az óvóhelyen elpusztulna. (Az igazság aztán az lett, hogy a szomszéd házakból még az orvosok se voltak hajlandók átmenni a kedvéért, mikor rosszul lett. Mikor pedig meghalt, nemcsak nagyszerű temetést nem rendezett neki az ország, hanem még csak olyanok se akadtak, akik – mert a dolog életveszélyes volt – holttestét elföldelték volna. Előbb a liftaknában helyezték el, aztán a kapu alatt, végül – mert az orosz parancsnok ott nem tűrte meg – kitették a Rákóczi térre. Ott aztán még mindig tíz napig feküdt temetetlenül.)

Azzal dicsekedett az óvóhelyen, hogy „én örökké akarok és fogok is élni”. Hogy „erős ember vagyok. Anyám emlője, a dús magyar kalász Herkulest csináltak (magyarul: csinált) belőlem. Izmaim sohase ernyedhettek, mert mindig ütöttem vagy visszaütöttem. Nem tudom, mi a betegség. Kharón csónakjában is az egészség kacagásával érkezem majd”.

Dicsekvését aztán sokkal hamarabb megcáfolta az élet, mint gondolta volna, s bizony „Kharón csónakjába” épp oly letörtén és tehetetlenül érkezett, mint más földi halandó.

Erősnek, bátornak dicsekedte magát, lekicsinyelte a „percemberkéket” és „a bérencek légióit”, a valóságban pedig lelkiileg olyan erőtlen, sőt gyáva volt, hogy még Úr György tömjénező jóakarata se tud mást hangsúlyozni óvóhelyi életéről, mint csak azt, hogy mennyire félt. Riadókor mindig ő szaladt a pincébe legelőször s ebben „senki se tudta őt (ez a szó itt is törlendő) megelőzni”. Félt a lifttől, félt a haláltól, félt a nyilasoktól. „Mindig elhallgatott, ha nyilas, vagy németbarát jött a közelünkbe”. „Nagyon megijedt, mikor bekopogtattak hozzá és sápadtan mesélte el megmenekülésének történetét.”

Szabó Dezső tehát nemcsak nem röstellte, ha szembe dicsérték, hanem ő maga se győzte magát eléggé dicsérni soha. Tudvalevőleg még azt is ő maga állapította meg magáról, hogy ő Európa legnagyobb jelenleg élő prózaírója. Pedig nem hiszem, hogy ezt valaki akár szemben, akár a háta mögött a nevetségesség látszata nélkül megállapította volna róla. „Az öreg Istennek” tehát nemigen kellett magát szégyellenie Szabó Dezső előtt, hogy szembe dicsérteti magát, „udvaroltat és fuvoláztat magának”. Amit magában kellett volna gyűlölnie, azt maga helyett az „öreg” Istenben utálta Szabó Dezső s ezért maradt egész életében olyan kétségbeejtően gyalró ember.

Ezzel természetesen még nem intéztük el Szabó Dezső érveit, mert az még igazán nem elég Isten „mentségére”, ha megállapítjuk róla, hogy Szabó Dezső se volt sokkal különb nála. Nem is ez a mi érvünk Szabó Dezső érvelése kétségbeejtő együgyűségének kimutatására. Az érvelés logikátlansága abban áll, hogy az okos Szabó Dezső nem veszi észre, hogy „az öreg Isten” egész más speciesbe [kategóriába] tartozik, mint ő. Az ő okoskodása csak akkor lenne helytálló, ha ugyanabba a speciesbe tartoznék.

Quod licet Jovi, non licet bovi [azaz amit szabad Jupiternek, nem szabad az ökörnek]: ami illik egy elefánthoz, nem bizonyos, hogy illik egy egérhez is. Ami természetes a sasban, nem bizonyos, hogy természetes a verébben. Ami helyes egy szülőben, éppen nem bizonyos hogy helyes viselkedés a gyermek részéről is és bizonyára Ferenc Józseftől se ugyanazt a viselkedést vártuk, mint például a közbakától.

Szabó Dezső kifogása éppen olyan együgyű, mint ha egy gyermek azt kifogásolná az apjában és mint erkölcstelenséget bélyegezné meg benne, hogy őtöle kívánja, hogy kezét csókoljon neki vagy tisztelettel felálljon, mikor megérkezik, de apja – minő erkölcsi eltévelyedés! – sohase csókolt még kezét öneki, sőt fel se áll székéről, mikor fia az iskolából vagy a játszótérrel hazaérkezett. Vagy ha a közhuszár azt találná undorítónak Ferenc Józsefben, hogy trombitáltat, zenéltet magának, míg ő maga oda se néz egy közönséges huszárnak.

De Szabó Dezső együgyűsége még ezeknél is sokkalta nagyobb. Az elefánt és az egér, a sas és a veréb ugyanis ugyanazon speciesbe tartozik: mindnyájan egyformán állatok, sőt a veréb épp úgy madár is, mint a sas, s az egér egy cseppet se kevésbé emlős, tehát még az állatok keretébe se tartozik alsóbbrendű csoportba, mint az elefánt. Az egér is a legmagasabb rendű állatok közé tartozik. És az iskolásgyerek is épp úgy „homo sapiens”, mint a papája, és a közhuszár is épp úgy a teremtés koronája, mint Ferenc József, sőt egyik is katona volt és a másik is, sőt mivel a közbaka fiatalabb és testileg is erősebb volt, bizonyos tekintetben még több is volt az öreg Ferenc Józsefnél.

Az Isten meg az ember között azonban még annál is nagyobb a különbség, mint egy porszem és a Himalája, mint egy véglény, egy mikroba és Napóleon között. A porszem és a Hi-

malája is, a véglény is és Napóleon is egyaránt véges és teremtett lény ugyanis, míg az Isten magától való és végtelen, és ilyen csak egy van. Mi (emberek) vagyunk a legtöbbek a világ-mindenségben, de mi is semmik vagyunk Isten mellett. Nem annyiban különböztünk Istentől, mint a porszem a Himalájától, egy légy Dantétól, Newtontól vagy Napóleontól, hanem még ennél is sokkalta jobban. A porszem ugyanis ugyanabba a speciesbe tartozik, mint a Himalája: mindegyik élettelen anyag, porszem. Csak az egyikben „valamivel” több van belőle mint a másokban.

Lényegében még Petőfi és Napóleon is egy speciesbe tartozik a porszemmél. Mindegyik teremtett lény, mindegyik létezése esetleges, nem szükségszerű. Mindegyik másnak köszönheti azt, hogy van. S hogy az egyikben több volt a létben, mint a másokban, az is független tőlük maguktól, mert azt is egyedül csak a mindenek urának, a Létnek, tehát „az öreg Istennek” köszönik.

Mivel pedig minden, ami van, minden, ami érték, ami lét, ami dicsekedni való, egyedül tőle származik, mivel tőle való még az is, ami jelenleg a miénk, mert azt is ő adta nekünk, világos, hogy minden dicséret, minden dicsőség, minden „udvarlás”, minden „fuvolázás” egyedül Őt illeti. Itt nem lehet szó hízelgésről, mert annak lényege az, hogy hamis érdemeket hazugul „fuvolázunk” vagy „fuvoláztatunk”. Itt ellenben olyasmiről van szó, ami a dolgok reális rendjéből folyik, olyasmiről, aminél természetesebb, magától értetődőbb s így kötelességszerűbb dolog el se képzelhető.

Ha egy csodaszép, fiatal lány szépségét dicsérik, Szabó Dezsőt se fogja el irigység, ő se beszél „hízelgésről”, hanem meggyőződéssel, sőt lelkesen csatlakozik a dicsérőkhöz. De mi a lány szépsége Isten tökéletességéhez képest? Pedig ráadásul ő is mindent Istentől kapott.

Isten tehát nem intheti le, nem cáfolhatja meg a dicséretet, mert hiszen akkor hazudna.

Az tehát, hogy az angyalok, az égi karok és az emberiség is mennyben, földön és minden helyen Istent dicsőíti, neki „fuvoláz”, az nem fonák, annál kevésbé ellenszenves dolog. Nem is azért írja elő ezt a vallásunk kötelességünkül, mert a 3000 éves zsidó Ótestamentum így adja elő, s nekünk, modern embereknek, vallásilag még ma is 3000 éve elavult színvonalon kell állnunk, hanem azért, mert ez éppen a legmodernebb, legigazabb és legbölcseletibb istenfogalom következménye: mert így kívánja ezt az örök igazság, melyet csak olyan együgyű gyermekfilozófiával lehet tagadni és furcsállani, mint itt a Szabó Dezsőé.

Az Ótestamentum nem a zsidó nép bölcsességének terméke, melyet azóta az emberiség meghaladott, hanem magának az Istennek 3000 évvel ezelőtt történt kinyilatkoztatása, melyet a XX. század embere ma is joggal bámul s amelynél azóta nemcsak jobbat és nagyobbbat nem találhatott, hanem ma is szellemi működései legnagyobbjai közé tartozik, ha mélyére tud hatolni és lelkét gazdagítani, telíteni tudja vele.

Szabó Dezső is sokkal okosabban írt volna, ha arra törekedett volna, hogy megértse, nem pedig nagy fölénnyel arra, hogy kicsúfolja és nevetséges voltára rámutasson.

Így azonban megérdemelte, hogy az eredmény az lett, hogy ő vált nevetségessé, mégpedig nagyon. Nemcsak abban, hogy éppen azt kifogásolta Istenben, ami éppen neki, magának volt legvisszataszítóbb tulajdonsága, hanem főképpen abban, hogy olyan nevetségesen kezdetleges istenfogalomról tett tanúságot, ami még egy bantu négerben is megbotránkoztató ma már.

A létnek, a „van”-nak, a megtestesült pozitívumnak, annak, aki mindig csak adott és ad és adni fog, mégse fogy el soha, sőt még csak kisebb se lesz, nem lehet hízelegni, mert őt nem lehet hazugul dicsérni, nem lehet olyanért magasztalni, ami valójában nem tulajdona. Arra nem lehet olyan jól ráfogni, ami nincs meg benne s olyat se, amit csak kölcsönbe kapott mástól.

Ez csak velünk fordulhat elő s emiatt mondja erkölcsi érzékünk (s nemcsak most, a XX. század kultúrájában mondja, hanem mindig is ezt mondta), hogy piruljunk el, ha dicsérnek

bennünket s ne fogadjuk el a dicséretet, mert hiszen szellemi tolvajlást követünk el vele. (Istenem, mennyire elfogadta ezt a szellemi tolvajlást Szabó Dezső, sőt mennyire megkövetelte, hogy mások is tolvajoljanak számára s neki adják azt a dicsőséget, ami Istené!)

Ha minket magasztalnak, amiatt magasztalnak bennünket, ami nem a mienk. Ezért kívánja ilyenkor az erkölcsi érzékünk, hogy elpiruljunk.

De micsoda éretlen gyerekész az, mely ezen a címen azt kívánja, hogy Isten is elpiruljon és tiltakozzon ellene, ha az emberek dicsőítik!

A Himalája is porlad, s ha időtlen idők kellenek is hozzá, de a végén mégiscsak elkopik, ha ugyan Isten megvárja az időtlen idők elmúlását. Ma már Napóleon is csak volt. Dante is, Petőfi is. Szabó Dezső se erős ma már. Hiába volt olyan nagy emlője az anyjának és olyan sikerrel teli búzakaija a magyar Alföldnek (bár mellesleg megjegyezve, Szabó Dezső, mint erdélyi ember, csak a Mezőföldnek sokkal kevésbé ékes kalászaiból sült kenyerén nőtt fel).

Ma már senki se fél Szabó Dezső terrorjától és veszedelmes nyelvétől, dühétől és bosszújától, mert az „őreg Isten” már elvette tőle az erre való képességet, sőt még azt az erőt is, hogy tollat vehessen kezébe. Isten azonban nem porlad, nem változik, nem öregszik. Ő már kezdetben is „őreg” volt, de aggastyán sohase lesz. Ezért tartozik más speciesbe, mint mi, s ezért van az, hogy tőlünk úgy illik, hogy elpiruljunk, ha dicsérnek bennünket és hogy ne fogadjuk el a dicséretet, hisz ha igaz is, akkor se igaz, mert annak jár igazság szerint, aki adta nekünk, s aki azt bármikor elveheti tőlünk, s a halállal mindig el is veszi. Ellenben Isten felé szükségszerűség a dicséret, mert a valóságból, az igazságból folyik s az igazság ereje támasztja alá.

Isten tehát nem mondhatja angyalainak, hogy ne dicsérjék, s nekünk se mondhatja, hogy ne magasztaljuk. De attól se féljen Szabó Dezső, hogy ezt a sok és egyhangú dicsérést meg is lehet unni, s még a mennyei boldogságot is unalmassá teszi majd. Az igazság, a való, a jó, a nemes, ugyanis sohase lehet unalmas, s ha itt a földön néha mégis azzá válik, csak azért van, mert az unatkozó, terhelt, beteg idegzetű ember, vagy ha nem az, agya, idegei, az anyagvilághoz, Isten alsóbbrendű teremtéséhez tartoznak s ennek gyarlósága, fáradékonyága nyilvánul meg bennük.

Ez sincs ok nélkül vagy hiába, mert Teremtőnk arra akar bennünket figyelmeztetni vele, hogy nincs itt a földön maradandó lakásunk, nem itt van a mi igazi hazánk. Majd a másik hazában, a szellem világában nem húz le bennünket az anyag, ott majd nem unjuk meg még a jót is, ott majd az anyag ólomsúlya nélkül élvezzük az igazságot: a jót, az igazat, a „van”-t, a tökéletességet.

Az „őreg Isten” örökkévaló dicsérete tehát nem más, mint az örök boldogság, az örök öröm, az örök megnyugvás, az örök beteljesedés. A földi boldogtalanság legfőbb oka, hogy sokszor kell látnunk, hogy a butaság, az alsóbbrendűség, a hamisság, a tehetetlenség, a nem igaz, a bűn, a jogtalanság, a nem szép, a nem jó uralkodik.

Majd ha Isten mindig és mindenkitől megkapja azt az „udvarlást” és „fuvolázást”, ami neki az igazság érvényesülése és a dolgok rendje folytán jár, akkor majd mindez nem lesz így. Akkor nem lesz csalódás, nem lesz fonás, nem lesz békétlenség, nem lesz nyugtalan-ság, nem lesz bűn, nem lesz hízélgés. Ez lesz a végső és örök boldogság, mégpedig nemcsak Isten számára, mert neki ez már eleinte is megvolt, megvan és meg is lesz, hanem a mi számunkra is.

Hogy Szabó Dezsőt éppen az bántja, hogy mindez sokszor már itt a földön is megtörténik, hogy neki éppen ez ellenszenves, csak azt mutatja, mennyire nincs tisztában a dolgokkal, mennyire vallási analfabéta. Annál visszatartóbb, hogy mégis ítélni akart elevenek és holtak, sőt maga az „őreg Isten” fölött is.

Egyébként pedig láttuk, hogy ezt az érvet már Büchner is előhozta. A nagy Szabó Dezső tehát még csak nem is eredeti, mikor istentelenkedik.

*

De van további érve is Szabó Dezsőnek: „Ha Isten valóban mindenható, akkor hatalmában áll minden embert jóvá tenni és ezzel meggátolni azt, hogy ilyen borzalmas vérengzések (melyek miatt neki az óvhelyre kellett járnia) legyenek. Mert ezek a vérengzések semmi esetre sem jók és hasznosak senkire. Minthogy Isten ezeket a haszontalan dolgokat nem gátolja meg, ennél fogva egy tökéletlen valaki és nem mindenható.

Természetesen ebben is Szabó Dezső bizonyul nagyon is „tökéletlen valakinek”, nem pedig az Isten. Istennek nem áll hatalmában minden embert jóvá tenni, tehát azt a rosszat, amely tőlük származik, megakadályozni.

Ha már Isten olyan lényt is teremtett, mint az ember, akkor nem áll módjában megakadályozni, hogy rossz is történjék a világban, vagyis olyasmi is, amit nem ő akar, hanem az ő akarata ellenére a teremtményei akarják.

Hogy Isten ilyen lényt is teremtett, nem sérti mindenhatóságát, mert hiszen Istennek nem kellett embert (vagy angyalt) teremtenie, tehát ha akarta volna, nem történhetnék semmi az ő akarata ellenére. Ezt egyedül ő tette lehetővé, mégpedig – mint látni fogjuk – végtelen szeretetében.

Szabó Dezső Istennek ezt a nagy szeretetét se helyesli. Azt is mondta már, hogy Krisztus Urunk csak egyet nem tett jól, azt, hogy ezekért a becstelen, pimasz emberekért meghalt. Ebből a véleményből az is következik, hogy szerinte azt se tette jól Isten, hogy ezeket a piszok, ezeket a becstelen embereket egyáltalán megteremtette.

Szabó Dezső kívánsága azonban megint csak kezdetleges és logikátlan, mert bizonyára szerinte is kár lett volna, ha Isten a világot például az ő lángelméjétől megfosztotta volna. De ha ember nem lenne, akkor e világ minden szépsége és öröme, s benne a fény törvényei, a hang harmóniái, az elektromosság törvényei és a rádióhullámok is mind hiábavalóak lenének, mert nem lenne ember, aki élvezze, illetve felfedezze és hasznosítsa őket.

De Isten főként azért teremtett embert is, mert nemcsak mindenható, azaz nemcsak az ereje és hatalma végtelen, hanem a szeretete is. Az szeret, aki ad. Az szeret végtelenül, aki odaad mindent, amit lehet, aki nem irigyl meg másról semmit: aki nem tart meg semmit magának.

Isten annyira nem szerethetett, hogy mindenét odaadja, azaz hogy más isteneket is teremtsen, mert ez képtelenség. Láttuk, hogy Isten, azaz olyan lény, aki maga a „van”, csak egy lehet, s akit teremtenek, az már nem is lehet Isten. Megtehetette azonban, és végtelen szeretetében meg is tette, hogy teremtett olyan lényeket, mint ő, de a végtelenség tulajdonságának ajándéka nélkül.

Isten szellem: mi is azok vagyunk. Isten gondolkodik: mi is gondolkodunk. Isten szabad: azt teszi, amit akar, mi is szabadok vagyunk, s amennyiben véges erőnk képes rá, azt tesszük, amit akarunk. Még magával Istennel is szembeszállhatunk akaratunkkal. Itt még azt a lehetetlen helyzetet is előidézhetjük, hogy nem az történik, amit Isten akar, hanem az, amit vele szemben mi akarunk, tehát sokszor a bűn és a rossz. Ezért volt egymás után két világháború, két tömeggyilkosság is, noha Isten nem akarta. Nem Isten miatt kellett Szabó Dezsőnek óvóhelyre járnia.

Isten csak kettő között választhatott. Vagy nem tűri, hogy más történjék, mint amit ő akar, azaz hogy bűnös, gonosz teremtményei is legyenek, vagyis vagy nem teremt olyan lényt, mely még tömeggyilkosság kioltására is képes, azaz akinek még vele szembe szállni is hatalmában áll, vagy pedig szeretetének végtelensége annyira diadalmaskodik, hogy kedvéért még azt is eltűri, hogy addig, míg a földi élet tart, ne ő legyen a feltétlen úr,

hanem teremtményei is belekontárkodhassanak az ő terveibe és akaratába. Világos, hogy az Isten ez utóbbit választotta, s nem is választhatott mást, mert hiszen ha a másik lehetőséget választotta volna, szeretete nem lenne végtelen. Akkor teremtményeinek nem adott volna meg mindent, amit adhatott.

Igaz, hogy Szabó Dezső itt bizonyára azt mondaná, hogy így meg Isten hatalma nem végtelen, s ez is lehetetlenség. Nincs igaza, ha ezt mondja. Aki ugyanis maga, önként, szeretetből, ereje tudatában és ideiglenesen (mert hiszen az, hogy Isten véglegesen lemondjon mindenhatóságáról, képtelenség) mond le hatalmáról, az nem gyöngeségéről, hanem éppen ellenkezőleg, erejéről és méltóságáról tesz tanúságot.

Mikor egyszer 1954 nyarán Esztergomban a Kis-Duna partján sétáltam, a bolsevik Vörös Hadsereg egy díszszakasza vonult el mellettem zeneszóval. Ugyanakkor fürdőruhás utcagyerekek a szakaszt vezénylő tiszt előtt és feléje fordulva mókát csináltak a díszmenetből is, meg a zenéből is (természetesen gyerekségből, nem reakciósságból).

Ez volt az egyetlen, ami tetszett abból, amit a bolsevikoktól láttam: Noha ugyanis ez a csúfondáros vonulás száz métereken át folytatódott, a vezénylő tiszt nem vett róla tudomást. Menetelt és vezényelt tovább, mintha semmit se látna. Ezzel ennek a katonai szakasznak parancsnoka nem gyengeségéről, hanem valóban katonai erejéről tett tanúságot. Méltóságot mutatott. Nem a tőle vezényelt katonaság gyengeségét, hanem erejét, öntudatát és méltóságát mutatta ez a viselkedés. Bezzeg nem így viselkedett a kommunizmus, mikor felnőtt emberek adtak kifejezést iránta való megvetésüknek! Ilyenkor ugyanis gyengeségét érezte, nem erejét.

Isten mindenhatósága se vesz azzal, ha a tőle az emberek uralmának egyelőre átengedett földön véres háborúk keletkeznek és folynak évtizedeken át, noha Isten azt parancsolta, hogy „ne ölj”, vagy ha itt holmi Szabó Dezsők gúnyosan beszélnek arról, hogy miért udvaroltat magának „az öreg Isten” s gúnyos fölényrel azt következtetik belőle, hogy nem is létezik, mert hiszen tökéletlen és a tökéletlen Isten nem Isten.

Nem Isten mindenhatóságának cáfolata az ilyen szomorú jelenség, mert mindenki tudja, hogy az Ő szeretete eredménye még az is, hogy egyáltalán vannak emberek és vannak Szabó Dezsők, s az is, hogy hetvenkedhetnek s azt az ést és szabadságot, melyet az Ő szeretetéből kaptak, ellene használhatják fel, hogy eszükkal azt mutatják ki, hogy Ő nincs, akaratukkal pedig felmondják neki az engedelmséget.

Isten még azt se tehetné meg, hogy ezekben a Szabó Dezsőkbe egyszer s mindenkorra belefojtsa a gúnyt. Igaz ugyan, hogy éppen Szabó Dezsővel igen könnyen megtehetné volna, hogy ott az óvóhelyen néhány héttel előbb némítsa el és sújtsa porba, de ennek semmi értelme se lett volna, mert hiszen minden Szabó Dezső minden hasonló káromkodásával nem tehet így.

Ha így tenne, akkor tulajdonképpen visszavenné azt a szabad akaratot, melyet az embereknek szeretetből adott. Ha ugyanis minden káromkodót és minden bűnözőt azonnal agyoncsapna a villám, akkor nem lenne ugyan káromkodás és bűn, de akkor szabad akarat, tehát Istenhez hasonlóan szabad lény se lenne. Akkor a szabad akarat csak elmélet lenne, de nem valóság. Akkor Isten teremtett volna is magához hasonló szabad lényt, meg nem is, hiszen az egyik kezével lerontotta volna azt, amit a másikkal alkotott. De akkor Isten szeretete abban a nagy jutalomban se részesíthetné azokat, akik a rosszra való szabadságuk ellenére is híven szolgálnak neki, amelyben jelenleg részesíti.

*

A mondottakkal félig már megfeleltünk Szabó Dezső harmadik érvére is: „Emelkedett erkölcsi felfogás szerint a legfőbb jó a megbocsátás. Ezzel szemben létesítettek egy intézményt az örök megtorlásra, a poklot. Erkölcsileg nem szabad hinnünk az örök megtorlásban, a pokolban, mert a legfőbb jó a megbocsátás”.

Igen, feleljük, csak az a baj, hogy mindent, tehát a megbocsátást is okosan kell csinálni, Isten pedig nem is csinálhatja másképp, mint okosan.

Ami az ésszel, ami az igazsággal ellenkezik, mindig rossz és helytelen, tehát még a megbocsátás is. Szabó Dezső érvelése szerint talán csak nem az az eszményi apa, aki fiának mindig csak megbocsát s olyan apát, aki az egyetemen tanuló fiáról végleg leveszi a kezét azért, mert már hatszor egymás után eltékozolta azt a pénzt, melyet a szigorlati díj lefizetésére küldött neki, rossz apának kell tartani és el kell ítélni?

S vajon az állam is rosszul tesz, mikor fegyházakat épít, sőt hóhért tart, mikor „a legfőbb jó a megbocsátás”? Vajon mi lenne belőlünk, ha az állam is mindig csak ezt „a legfőbb jót” gyakorolná? A bíró nem bocsáthat meg a bűnösnek, hanem aki vétkezett, azt büntetni kell. Isten pedig a legfőbb bíró.

Isten természetesen gyakorolja a legfőbb jót, a megbocsátást is. Annyira gyakorolja, oly elnéző és türelmes a bűnösök iránt, hogy a legtöbb hitetlen éppen amiatt tagadja létét, mert lehetetlennek tartja, hogy ha Isten van, akkor olyan szabadon garázdálkodhassanak a bűnösök a földön, mint ahogyan a valóságban garázdálkodnak. (Láttuk, hogy Szabó Dezső is ezen az alapon tagadja Isten létét.) Istenre igazán nem foghatjuk rá, hogy nem végtelen a megbocsátásban is, mikor nemcsak tűri a bűnösöket s rögtön megbocsát nekik, mielőtt megtérnek, hanem emberré is lett és a keresztre, a gyalázat fájára, tehát az akasztófára is felment értük.

Előbb láttuk, hogy az Isten szeretete akkora, hogy – csak hogy adhasson – még önmagához hasonló szabad lényeket is teremtett s ezáltal még abba a lehetetlen helyzetbe is beleegyezett, hogy e teremtményei miatt ne csak az történhessen a Földön, amit ő akar, tehát a jó, hanem amit ezek akarnak, tehát esetleg a rossz is (s mint láthatjuk, ezek a drága teremtményei ugyancsak akarják a rosszat).

Világos azonban, hogy Istennek ez a szeretete csak végtelen, csak tökéletes lehet, de nem lehet ostoba, nem lehet dekadens szeretet, nem lehet ellentétes Isten másik épp oly lényeges tulajdonságával, az erővel, a hatalommal, a mindenhatósággal, a szentséggel. Isten csak jó lehet, de nem lehet gyagya, nem lehet tehetetlen, nem lehet együgyű, nem lehet trotli. A gyagyaság szánandó tulajdonság, Isten pedig nem lehet szánandó. A gyagyaság fogyatékoság, Isten pedig azonos a tökéletességgel.

A pokol, az örök büntetés tehát nem a szeretet, a megbocsátás hiánya Isten részéről, hanem szükségszerűség, mert az igazság követelménye. Ha Isten szabad embert teremtett, akkor már poklot is kellett teremtenie, mert ha végleg eltűrné azt, hogy ne az ő akarata történjék, nem szeretet lenne tőle, hanem tehetetlenség. Ki látott azonban tehetetlen Istent?

És ennek a pokolnak, ennek a megtorlásnak öröknek is kell lennie, mert aki a végtelenbe ütközik, aki a végtelennel száll szembe, annak végtelenül kell bűnhődnie. Mi tudatában is vagyunk ennek, mikor vétkezünk. (Aki nincs tudatában, az nem is kap végtelen büntetést érte, annak a bűne nem halálos bűn.) Végtelennek kell lennie ennek a büntetésnek azért is, mert ha a végén minden bűn bocsánatot kapna, még az a bűn is, amelyhez elkövetője végig ragaszkodott, tehát sohase bánt meg, akkor nem lenne meg a végső elégtétel, akkor nem az igazság, nem az Isten győzne. Ez pedig nem lehetséges. (Ez a kérdés egyébként még később is előkerül).

Az, hogy az Isten még olyan embert is teremtett, aki életét, eszét, szabad akaratát és képességeit Teremtője ellen használhatja fel s emiatt még az a hallatlan dolog is előfordul, hogy nem az történik, amit Isten akar, hanem amit lázadó teremtménye, Isten akarata ellenére egymás után még két világháború is lehet, mutatja, mennyire valóban végtelen az isteni szeretet. Ugyancsak Isten szeretetének végtelen fokát bizonyítja az is, hogy még ezek az emberek is üdvözülnek, ha magukba szállnak, mint a bűnbánó, tékozló fiú (Lk 15,11-32), Teremtőjükhez visszatérnek s akaratának végül mégis alávetik magukat. A pokol pedig és azok kárhozata, akik rosszra használták az Isten végtelen szeretetéből kapott képességeiket, akik életükben

az isteni akarat elleni lázadók voltak, s mint ilyenek haltak is meg, Isten végtelen igazságosságának (és mindenhatóságának) bizonyítéka.

Az is igaz, hogy Isten végtelenül jó és megbocsátó, és az is igaz, hogy mindenható, hogy egyedül ő az úr, ő az erő, ő az akarat. Az elsőt, a szeretetet, bizonyítja Krisztus keresztye és az a sok bűn, ami Isten türelmessége miatt megtörténhet, sőt betölti a földet és ami a keresztet okozta és okozza, továbbá a mennyei boldogság, melynek azok közül is sokan részesei, akik hajdan a lázadók, a káromlók, a Szabó Dezsők között voltak. A másodikat, az igazságot és az erőt bizonyítja a pokol, azoknak örök hazája, akik miatt az történt és történik ma is a földön, amit Isten nem akar. Hogy ezek megtorlása végtelen legyen, az igazság kívánja. Az igazság pedig Istennek éppen olyan lényeges és elengedhetetlen tulajdonsága, mint a szeretet.

Látjuk tehát, hogy az Isten és az Egyház igazsága annyira megdönthetetlen és örök, hogy még olyan tehetséges ember is, mint Szabó Dezső, csak ilyen logikátlan, kezdetleges, sőt együgyű módon tudja „cáfolni”.

Jellemzésül még hozzátehetjük, hogy Szabó Dezső, akit állítólag az intelligenciája nem engedett Isten létében hinni, abban, amit egy jövendőmondó mondott neki, mint Úr Györgytől megtudjuk, hitt. Ez a hit nem ellenkezett Szabó Dezső intelligenciájával. Babonásan félt például a lifttől, mert Párizsban hármat jövendöltek meg neki (műveltségével tehát az se ellenkezett, hogy jósoltasson). Kettő már beteljesedett, s a harmadik az volt, hogy szerencsétlen véget fog érni. Ez persze nem teljesedett, de hát Szabó Dezső ezt már nem tudta meg, de hitte.

Befejezésül csak azt említem meg még, hogy az istentagadó Szabó Dezső református volt, s istentagadása egyáltalán nem akadályozta abban, hogy ennek ellenére a vagyonát mégis református felekezeti célra hagyja. Katolikus istentagadókkal sohase fordul elő, hogy a vagyonukat az Egyházra, vagy – mint ők mondják – a „papoknak” hagyják.

Szabó Dezső népe, a magyarság becsületére örömmel említem, hogy bár köztudomásúan e nép vallásosabbjai nem a fővárosban laknak (de viszont a kálvinistái se itt laknak), Szabó Dezső fent idézett istentelenségei hallatára mégis „a pincelakók egyik része felháborodottan bújt össze és vetette magára a keresztet (ezek – látszik – nem kálvinisták voltak), mikor meghallotta Szabó Dezső dörgedelmes vádbeszédét az Isten ellen”. S úgy látszik, ez a felháborodás nem is korlátozódhatott csak a pincelakók kisebb részére, mert Szabó Dezső, látva, hogy „a különféle sarkokból megjegyzéseket tesznek előadására, kiment a folyosóra és rágyújtott”.

Szabó Dezső népe tehát sokkal jobb, mint maga Szabó Dezső volt. Örvendetes.

A leszármazáselmélet (evolúció)

Az egyes növény- és állatfajokat vagy közvetlenül maga az Isten teremtette külön-külön, vagy pedig csak egy élőlényt teremtett, a legelső, illetve annak is csak a csíráját, de azt úgy, hogy ahogyan ma a nemesített szegfű magjában, vagy egy fajkutya petéjében benne van már az egész fajszegec, vagy fajkutya minden kiváló tulajdonságával s csak megfelelő körülmények s idő kell hozzá, hogy kifejlődhessék s minden, ami benne rejtőzik, napvilágra jöheszen. Ebben az egy csírában már benne voltak a ma élő növény- és állatfajok százezerei, csak engedni kellett működni a természetet s megvárni az időt, ami végleges kifejlődéséhez szükséges volt.

Az eddigiekből is megtudhattuk már, hogy Isten létének bizonyítása szempontjából semmi jelentősége sincs annak, hogy az élőlények megteremtése ezen vagy azon a módon történt-e. Az első élőlény megteremtéséhez így is, úgy is természetfeletti erő kellett. Ugyanis sem a növényi és állati életet magát, sem szervezete célszerűségeit nem lehet semmiképpen se megmagyarázni tisztán a természeti „fejlődésből”.

Az pedig, hogy a metafizikát, azaz Istent, hatszor kell-e belekevernünk a világ teremtésébe, vagy pedig csak ötször, az ebből a szempontból teljesen mellékes dolog. Sőt egyenesen azt kell mondanunk, hogy az az Isten, aki csak egy élő csírárt teremtett, de azt olyan rejtett erővel ellátva, hogy a maga erejéből hozhassa létre az élőlények színes, lenyűgöző változatosságú seregét, sokkal nagyobbnak és fenségesebbnek látszik annál az Istennél, aki mindegyik növény- vagy állatfajt külön-külön természetfeletti beavatkozással maga teremtett volna.

Hiszen az élő egyedeket ma se Isten közvetlenül teremti, hanem a természetnek Istentől már megkapott erői hozzák létre. Miért ne járhatott volna hát el Isten ilyen módon annak idején nemcsak az egyedek, hanem a fajok megteremtésében is?

Az pedig kétségtelen, hogy az a mérnök, aki csak egy gépet csinál, de azt úgy, hogy ha az egyik gombot nyomom meg rajta, akkor eke, ha a másodikat, akkor henger, ha a harmadikat, extirpátor, ha a negyediket, tárcsa, ha az ötödiket, vetőgép stb., az sokkal nagyobb szabású mérnök, mint az, akinek ezek mindegyikét külön-külön kell megcsinálnia.

Világos tehát, hogy bennünket a vallás igazságát bizonyító szerepükben a legkisebb elfogultság vagy irányzatosság se vezethet a leszármazás-elmélet ellen és semmi se akadályoz elfogadásában se, ha a természettudomány bebizonyítja, vagy legalább erősen valószínűsíteni tudja.

Nem is kellene itt ezzel a kérdéssel foglalkoznunk, ha nem aknázták volna ki annyira a vallás ellen, és ha végeredményben nem érintené az ember származását is. Ámde mivel ez a származás is csak az ember testére vonatkozhat, ha be tudjuk bizonyítani, hogy az embernek lelke is van, és elsősorban ez különbözteti meg az állatoktól, akkor vallási szempontból még az emberi test ilyen módon, tehát az állati testből való keletkezését is elfogadhatnánk. A Szentírásnak az ember teremtéséről való elbeszélését ugyan kissé nehezebb lenne ezzel az elmélettel összeegyeztetni, de ez se lehetetlen.

Hogy mikor Isten az állatok után az embert is megteremtette, ez hogy történt: közvetlenül az élettelen anyagból-e, azaz úgy, hogy az anyagi világ legalsóbbrendű formájából, az élettelen anyagból lett közvetlenül az emberi test, a lélek hordozója, vagy pedig ez az anyag végigment létezőmódja összes, állandóan tökéletesedő fokozatain, előbb a növényi életformán, azután az állatin, mégpedig előbb az egész alsóbbrendű állatin, s végül az érzéki étellel bíró, képzetekkel és emlékezőtehetséggel rendelkező és szeretni és gyűlölni is tudó magasabb rendű állati életformán, s innen lépett egy fokozattal feljebb, mikor a lélek hajléka lett, arról a Szentírás nem beszél, de ez nem is esik a kinyilatkoztatás hatáskörébe. Ennek kikutatását meghagyta Isten az embernek, hiszen azért adott neki ésszt és tudásvágyat.

Az ember e téren még nem tudta feltárni az igazságot. Csak eszébe jutott ez a leszámazási lehetőség is, de ez se nagyon régen. A dolog természete és jelenlegi állása azt mutatja, hogy a kérdést biztosan eldönteni talán nem is tudjuk soha. De hát ez se olyan nagy baj. Vallási szempontból pedig annál is inkább mellékes a dolog, mert hiszen látni fogjuk, hogy természetfölötti beavatkozás nélkül a leszámazás se történhetett. Ez Isten nélkül másképp, mint Darwin vagy Lamarck módjára, el se képzelhető, az ő elméleteik pedig már régen a történeleméi. Tisztán csak arról lehet szó, hogy Isten az ember teste teremtésének ezt vagy azt a módját használta-e. Mivel az ő közvetlen beavatkozása nélkül se így, se úgy nem történhetett a dolog, a kérdés a vallás szempontjából tulajdonképpen mellékes.

Vegyük azonban szemügyre ezt a kérdést is és nézzük meg, mi az, ami csakugyan tudomány és igazság belőle, és mi az, ami csak az istentelenek vágyálma.

*

Mikor egyszer, még kisgyerekkoromban, disznóöléskor végignéztem, amint a hentes kettévágta és felbontotta a rendfán előttem függő disznót, már akkor feltűnt, hogy a disznó szervezete milyen szembetűnően hasonló az ember szervezetéhez. Fej, nyak, gerinc, has, hát, végtagok, tüdő, szív, gyomor, belek, máj, epe, hasnyál, vese, minden épp úgy megvan benne, mint az emberben, s ugyanazon a helyen és elrendezésben. Nem kell-e, hogy mindez, ami még a gyereknek is feltűnik, önkéntelenül is eszünkbe juttassa, hogy nem közös eredetű-e az emberi és állati test?

Kétségtelen, hogy mindegyik egy kaptafára van szabva, s az is kétségtelen, hogy az egysejtű lényeken, majd a férgek, halakon, hüllőkön, madarakon és emlősökön át egészen az emberig, az állati test fokozatosan nagyobb tökéletesedését látjuk. Ami az alsóbbrendű állatokon csak kezdeteiben van meg, például idegrendszer, emésztés, lélegzés, hallás stb., az mindig fejlettebb és tökéletesebb állapotban található meg a felsőbbrendű állatok szervezetében. Nem valószínű-e tehát, hogy az állati s végeredményben az emberi szervezet is valóban átment mindeme fejlődési fokozatokon?

Mindez kétségtelenül érv és gondolkodásra késztető, de világos az is, hogy még nem bizonyíték. A lehetőségesség még nem valóság, sőt még a valószínűség se valóság. Ha az állatfajok így keletkezhetek, az még egyáltalán nem bizonyítja, hogy így is keletkeztek. Ehhez bizony jó adag hit kell, ha még annyira hitetlennek is mondják magukat azok, akik képviselik.

Másodiknak csatlakozik érvül, illetve valószínűsítésül a paleontológia, vagyis a föld rétegeit kutató tudomány. Ez is azt tanúsítja, hogy az összes állatfaj nem egyszerre jelent meg a földön, hanem az alsóbbrendűek sokkal korábban, mint a felsőbbrendűek, s legutoljára az ember.

Ez is érv, de szintén inkább valószínűsít, mint bizonyít. Egyrészt mert a paleontológiában ez a szabály nem valami feltűnően érvényesül és jócskán vannak alóla kivételek is, másrészt még ha feltűnő és tagadhatatlan jelenség is volna, akkor is legfeljebb valószínűsítene, de nem bizonyítaná az állatfajok egymásból való származását. Az ugyanis, hogy a magasabbrendű állatok később jelentek meg a földön, még nem bizonyítja, hogy az alsóbbrendűekből fejlődtek. Valószínűsíteni azonban valószínűsít.

Nehéz elképzelni, hogy ha Isten közvetlenül és külön-külön teremtett volna minden állatot, miért kellett neki százezer esztendőket várnia, mire az alsóbbrendűek után magasabbrendű állatokat is teremtett? Ez tehát elég nyomós érv volna, ha a paleontológia ezt a fokozatos megjelenést kétségtelenül bizonyítaná.

A harmadik érvet, az egyes állatokon található csökevényes, visszafejlődött szerveket (rudimentumokat) magam régebben a legerősebb érvnek tartottam az állatok egymástól való származása mellett. Ezek a csökevényes szervek ugyanis (féregnyúlvány a vakbélben az em-

bernél, fölöslegesnek látszó álcgülök a szarvasmarhánál, szem a vak vakondoknál stb.) feleslegesek, mert haszontalanok, célszerűtlenek.

Mivel a természetben célszerűtlenség nincs, a dolgot mással nem lehet magyarázni, mint csak azzal, hogy az álcgülök valamikor rendes gülök volt, tehát volt haszna és rendeltetése, az a csökevényes szem is a vakondokon valamikor látószem volt, a mi félregnyűlványunk pedig valószínűleg gyomor, s talán a sok gyomorral rendelkező hajdani kérödző állapotra utal, s annak a maradványa. Ha azonban a vakond nem volt mindig vakond, a marha azelőtt nem volt marha, hanem másféle állat, az embernek pedig hajdan több gyomra volt, bizonyítva van az evolúció.

Ámde láttuk, hogy a tudomány haladása azóta ezt az érvet is alaposan megtépázta. Láttuk, hogy a vakondok szeme éppen nem célszerűtlen, éppen nem felesleges. A vakondok szemével is lehet látni, mégpedig ott és úgy, ahogyan arra a vakondoknak a föld alatt szüksége van.

Láttuk, hogy a marha álcgülke se annyira teljesen felesleges, hogy a Teremtő becsülete megmentésére feltétlenül az evolúcióhoz kellene fordulnunk magyarázatért.

Az ember félregnyűlványának kérödző magyarázata pedig egyébként is a legingatagabb és a legkevésbé megalapozott állítás, s ellene szól az is, hogy a kérödzők és az ember közé eső állatfajokban viszont nem találjuk meg ugyanezt a félregnyűlványt, pedig, ha még az emberben is ennyire láthatóan megmaradt, az átalakulásnak az embernél alacsonyabb, tehát régebbi fokozataiban még jobban és feltűnőbben meg kellene találunk, mint az emberben.

A hitetlen tudomány, különösen legújabbán, a leszármazás-elmélet mellett a legnagyobb bizonyítóerőt annak az érvek tulajdonít, melyet állítólag az embriológia szolgáltat neki, s ez lenne a negyedik érv az evolúció mellett. Azt mondja, hogy az emlős és maga az ember is, embrió korában ma is átmegy az állatfajok és az állati szervezetek összes fokozatán. Kezdi a létét mint egyséjtű, s csak abban különbözik például egy baktériumtól, hogy az megmarad mindig baktériumnak, míg az emlőspete néhány pillanat alatt, a sejtmag kettéoszlásával, már kétsejtűvé válik s folytatja a fejlődését tovább, átmegy a gerinctelenek (tehát például a férgek), aztán a halak fejlődésén (az emlős-, sőt embermagzatnak valóságos kopolyúja van), aztán később már látható rajta, hogy négy végtagú gerinces, de nem látható még, hogy ember, míg végül fejlődésének ez utolsó állomását is eléri.

Az én eszem ebben az érven nem lát bizonyító erőt s nem is talált soha. Ez egy érdekes gondolat, semmi más, s érv nem lesz belőle akkor sem, ha még oly szép „tudományos” nevetek adunk is neki. Haeckel ugyanis elnevezte az egészet „biogenetikuss” alaptörvénynek s megállapította, hogy az ontogenezis (az egyed fejlődése) azonos a „filogenezis”-sel (a faj fejlődésével) s ezek az idegen szavak sok természetbúvárnak, úgy látszik, nagyon imponáltak. Én mosolykeltőnek találok őket.

Világos, hogy az ember nem kezdheti létét kétméteres magasságban, hanem ahogyan nemcsak a fű és a kerti főzelék lesz kis magból, hanem a hatalmas fenyő és tölgy is, épp úgy egy kis petéből lesz nemcsak légy, hanem az elefánt és az ember is. A kettő között a különbség csak az, hogy a fű, vagy a légy magja vagy petéje olyan természetű, hogy csak centiméterekre nő meg, míg a tölgyfáé, emberé, elefánté méterekre. Az azonban, hogy látszólag ezek is csak olyan magból vagy petétől lesznek, mint az igénytelen fű vagy légy, még nem bizonyítja azt, hogy hajdan a föld vagy fenyő is csak fű és az elefánt vagy az ember is csak légy volt.

Világos, hogy az ember-embriónak eleinte még nincs kemény, csontos hátgerince, hiszen még a gyermeké is csak porcogószerű. Ez azonban még egyáltalán nem jelenti azt, hogy az ember-embrió fejlődése kezdetleges állapotában nem más, mint egy gerinctelen, tehát alsórendű állat. S mikor már látszik a négy végtagja is, de akkor se lehet még megállapítani, hogy ember, az még egyáltalán nem bizonyítja, hogy valamikor még maga az ember is négylábú

volt, de még nem ember. Világos ugyanis, hogy akkor, mikor még nincs egészen kifejlődve, még nem lehet annyira ráismerni, hogy még azt is lássuk már, hogy ember.

Az pedig, hogy az emlős-embriónak később egy időre kopolyúja lesz, nevetséges állítás. Kopolyúja nem lehet, hiszen nem olyan közegben és olyan életkörülmények között él az anyaméhben, mint a hal a vízben. Legfeljebb csak arról lehet szó, hogy bizonyos része lát-szólag, külsőleg olyan forma, mint a hal kopolyúja, de világos, hogy nem valójában az. Pedig, hogy valaki még külsőleg is annak lássa, ahhoz is olyan nagy jóakarat kell, hogy a kereszténység igazságának elfogadásához e jóakarat tizedrésze is elég volna.

Ha azt állítjuk, hogy evolúció történt és azt kívánjuk, hogy állításunkat el is fogadják, akkor azt is meg kell mondanunk, hogyan történt. Azonban, ha a tudomány még magát az evolúció tényét se tudja bizonyítani, annál kevésbé tudja megmagyarázni a mikéntjét. Lamarck és Darwin ugyan ezt is megpróbálta megmagyarázni s elméletüket fel is kapta, hitte is szentül a hitetlenség, reklámot is csapott neki akkorát, hogy még most is hatása alatt áll az emberiség, azonban ma már mindkét elmélet régen olyan, mint az „uraságoktól levetett” ruha, a műveletlen tömegeknek még megfelel, ők még mindig a tudomány vívmányát látjuk bennük, de az „uraságok”, a tudományos szakkörök már régen kinőtték s egy rég meghaladott, ma már semmiképp se tartható kísérletet látnak benne.

Nagyszerűen láthatjuk ezt, ha az 1893-ban megjelent Pallas és az 1926-ban megjelent Tolnai Világlexikona ítéletét összehasonlítjuk a dologról. Mind a két mű olyan messze van a katolikus világnézettől, mint Makó Jeruzsálemtől, és ha kettőjük között különbség van, akkor bizonyára a Tolnai még messzebb áll tőle, mint a Pallas. Mivel azonban 33 év telt el a kettő között, a Pallas az ódon, s még szinte térdre borul a darwinizmus nagysága előtt:

„Se a lélektan, se az antropológia, se az etológia nem vonhatja ki magát – írja – Darwin felfogási módjának hatása alól.” „Filozófiai tekintetben – mondja – a darwinizmus betetőzése a mechanisztikus világnézetnek.” „Darwin elmélete az első ésszerű kísérlet a szerves élet célszerűségének mechanikus úton való magyarázatára.”

„Ma Darwin elmélete az állat- és növényelmélet magyarázatának terén majdnem egyedül uralkodik, sőt ennek az elméletnek a szelleme az összes tudományokat, melyekhez férközhetett, áthatotta.”

„Darwin elméleténél egyszerűbb s a természet magyarázatának általános elveivel inkább megegyező még eddig nem találtatott.” Pedig a cikket akkor igen felkapott és tekintélyes tudós, Alexander Bernát írta. (Természetesen Izrael nemzetségéből.)

Ezzel szemben az újabb Tolnai Világlexikonában már ezt kell olvasnunk:

„Ma már nem kérdés tárgya, hogy nemcsak visszavonulóban vannak a darwinisták, hanem még az sem, hogy a darwinizmus ma már a történelemé. Amilyen hangos volt a diadala, olyan befejezett az elmúlása.”

Pedig az, hogy a darwinizmus „elmúlt”, hogy „már a történelemé”, azt jelenti, hogy tisztán természeti erőkkkel, tehát Isten teremő erejének tekintetbe vétele nélkül képzelt evolúció az, ami meghaladott dolog ma már. Ha ugyanis az állatok leszármazása egymásból tisztán a természet alkotó erejének hatására történt, az másképpen, mint Lamarck vagy Darwin magyarázta, nem történhetett. Másféle magyarázat lehetetlen metafizikai elemek, tehát Isten belekeverése nélkül. A darwinizmussal és lamarckizmussal tehát maga a leszármazás (értve természetesen az Isten nélküli, a mechanikai leszármazást) van megcáfolva.

Darwin, illetve Lamarck így képzelte el a tökéletesebb állatfajoknak a tökéletlenebbektől való leszármazását (a kettőt azért olvassuk egybe, mert Lamarck eszméi sokszor még tetszetősebbek és valószínűbbnek látszóbbak, mint Darwinéi és mert a nagyközönség a lamarckizmust is darwinizmusnak mondja):

Igaz, hogy egy légy meg egy elefánt között olyan mérhetetlen különbség van, hogy bajos elképzelni, hogy tisztán a természet erejéből a légyból valaha elefánt lehetett, ámde a kettő között – mint megannyi közbeeső állomás – számtalan állatfaj van s két rokon, egymáshoz legközelebb álló állatfaj közt nincs akkora különbség, hogy egymásból való származásuk feltevése lehetetlen volna.

Az evolúció fő tényezői a következők voltak: a létért való küzdelem, az a kiválogatódás (selectio), amit ez az állatok körében okozott, az átöröklés, és végül a környezet (milieu), a természeti és éghajlati viszonyok, életkörülmények befolyása.

Az állatok élete a szabad természetben állandó küzdelem a létért s ez a küzdelem ugyanazon faj egyedei közt is megvan. Ha bizonyos állatfaj túlságosan elszaporodik, ha sok lesz az eszkimó és kevés a foka, akkor az állatok egymás közt is viaskodnak, hogy az eleség az övék legyen, ne a másiké.

Ez a küzdelem kiválogatódást okoz az állatok között. Azt eredményezi, hogy a gyöngébbek, a satnyábbak kipusztulnak, s csak a fejlettebbek, az erősebbek maradnak életben. Ugyanezt eredményezi a nemi kiválogatódás is, mert a hímek küzdelmében is az erősek, a fejlettebbek a győztesek, a fajt tehát azok plántálják tovább.

Ez a létért való küzdelem s egymással való viaskodás annyiban is hozzájárul új fajok keletkezéséhez, hogy az állatok egyes szervei, azok, melyeket a létért való küzdelemben a legtöbbet használnak (láb, ormány, agyar stb.), erősen kifejlődnek, s így hozzájárulnak új faji sajátosságok keletkezéséhez.

Mindez azonban természetesen csak úgy lehetséges, ha a harmadik fontos tényező, az átöröklés is hozzájárul az első kettőhöz. Az erősebb, fejlettebb egyedek utódai már fejlettebbnek is születnek s ezenkívül a létért való küzdelemben megnövekedett ormányt, agyart, kifejlett lábat is átörökítik utódaikra, s ez az évezredek át tartó lassú, de állandó átörökítésből származó haladás eredményez aztán végül egészen új fajokat.

De még az eddigieknél is nagyobb szerepe van a negyedik tényezőnek: a környezet, az életkörülmények, az éghajlat befolyásának új fajok keletkezésére. Ahogyan Ádám és Éva egyforma utódaiból a sarkövi éghajlat és a vele járó életkörülmények létrehozták az eszkimókat, a trópusi éghajlat pedig a fekete és gyapjas hajú négereket, a sivatagi miliő az arabokat, a pusztai és hidegebb a mongolokat, éppúgy hozhatták létre hosszú százezer évek alatt a természet annyira különböző viszonyai a különböző fajú állatokat is, mindegyiket annak az életmódnak, éghajlatnak, környezetnek megfelelően, melyben élniük adatott. A mi erdeink medvéi barnaszőrűek, a jegesmedve ellenben fehér mint a hó és a jég, melynek körében él, viszont a barlangok sötéttségében vak állatok élnek. Kétségtelen, hogy csakis a barlangi miliő tette őket ilyenekké.

Mindez szépnek és valószínűnek látszik, ha jóakarattal vesszük, azaz, ha egyszerűen csak hiszünk. Azonban a tetszetős érvek alaposabb vizsgálat után semmivé válnak annyira, hogy – mint láttuk – még a Tolna Világlexikonának is csak lekicsinylés a szava rájuk, de az egész rendszerre is, melyet képviselnek.

Lássuk a felhozott négy tényezőt egyenként:

Létért való küzdelem van a természetben, de nem olyan nagy, nem olyan vad és nem olyan általános, mint Darwin rendszerében. De ha nagy is, illetve hajdan nagy is volt, semmiképpen se lehetett olyan tartós és szünetet nem ismerő, mint Darwin állítja. Pedig a darwinizmus csak hosszú évezredek, sőt százezredek állandó és meg nem szűnő létért való küzdelme esetén képzelhető el. Csak ilyen létért való küzdelem hozhatott létre ugyanis új szerveket s új fajokat.

Azonban tudvalevő, hogy az elszaporodott állatokat, például mezei egér, ürge, patkány, posloska), időnként rendszeresen járványok tizedelik meg vagy természeti csapások irtják ki

(például a mezei egereket az esős őszi, a poloskákat egy bizonyos, vele táplálkozó rovar megjelenése). A túlszaporodás s a velejáró erős létért való küzdelem tehát sohasem állandó, sohasem megszakítás nélküli a természetben.

De ha időnként megszűnik, illetve alábbhagy a létért való küzdelem, megszűnik a kiválogatódás is, meg új szervek keletkezése is, s ha aztán később megint egy újabb nagy létért való küzdelem kezdődne is, már az egész folyamatot újra, előlről kellene kezdeni. Világos tehát, hogy új fajok keletkezéséről e révén szó se lehetne. Ez csak úgy lehetséges, ha a vázolt folyamat az évek százazein át állandóan és megszakítás nélkül folytatódik. (Csak így lehet állandó átöröklés.)

Például teljesen tarthatatlan Lamarcknak az az egyébként is mosolyra keltő példája, hogy a hosszúnyakú és hosszúlábú zsiráfaj úgy keletkezett, hogy az eredetileg még elég tisztességes formájú ősök igen elszaporodván minden fűvet és bokrot lelegeltek s az alacsonyabb és rövidebb nyakú egyedek éhen pusztultak, mert zöldség már csak a fák magasabb ágain maradt. De a hosszabb lábú és nyakú egyedek élete se állván emiatt másból, mint folytonos ágaskodásból és nyaknyújtogatásból, ezek lába és nyaka még jobban megnyúlt. Mivel ezt utódaik örökölték és egész életükben ismét csak ugyanezt gyakorolták, jött létre hosszú évezredek folyamán átörökléssel a mai zsiráfaj.

Az egész furcsa történet megcáfolására elég csupán az a meggondolás, hogy mikor a zsiráf-ősök majdnem mind éhen pusztultak s csak a pár hosszabb lábú és hosszabb nyakú érte meg a telet, a következő tavasszal, mikor újra kizöldült a mező, nem lévén már, „aki” lelegelje, ezek a megmaradt hosszúak már ugyancsak nem voltak rákényszerítve, hogy továbbra is a magasabb fák levelei után ágaskodjanak és nyújtózkodjanak, mert volt már lent is elég zöldség. Tehát egyszer s mindenkorra, vagy legalább jó néhány évtizedre meg is állt a láb- és nyakhosszabbító, tehát új fajt képező folyamat.

Csak nevetni lehet hát rajta, hogy a jó evolúcionista csak nyújtogattatják a szegény zsiráfok nyakát és csak ágaskodtatják őket rendületlenül hosszú évezredek át megszakíthatatlanul (hiszen másképp szó se lehetne új faj keletkezéséről), mert hiába zöldül ki minden tavasszal a mező s hiába pusztult ki majdnem minden zöldségpusztító már az előző őszi, levél azért mégis évezredek át továbbra is rendületlenül csak a fák magasabb ágain lelhető. Így aztán persze csak bizonyos sötét koponyákban jön létre új faj, de nem a valóságban.

De ha a létért való küzdelemmel nem is lenne baj, akkor is baj lenne a második tényezővel, a szelekcióval. Kétségtelen, hogy értelmesnek látszik az az okoskodás, mely a létért való küzdelem eredményeként kiválogatódásra következtet, csak az a baj, hogy a valóság ellenkezik vele. Márpedig a valóság még a legokosabbnak látszó következtetésnél is előbbre való, mert contra factum non valet argumentum [a tényekkel szemben nincs érv]. A tények bizony azt mutatják, hogy az évezredek haladtával nem a gyenge és védtelen, hanem sokkal inkább a fejlett, hatalmas és erős állatok pusztulnak ki és vannak ma is kipusztulófélben.

Rég kipusztultak már például a száuruszok, ezek az óriásgyíkok, a leghatalmasabb szárazföldi állatok. Teljesen meddő igyekezet, ha a darwinizmus hívei kedvenc elméletük megmentésére azt hozzák fel magyarázatul, hogy a kipusztulásnak itt egész különleges oka volt: a száuruszok fejének (szájának) aránylag kis volta, mely elégséges táplálkozásukat igen megnehezítette.

Hogy fogadhatnánk ezt el elegendő magyarázatul? Hiszen kipusztult a mamut is, a száuruszok után legnagyobb és legerősebb szárazföldi állat, kipusztultak a bölények is, ezek a szarvasmarháknál is sokkal erősebb növényevők, kipusztulófélben vannak a bálnák, a világ leghatalmasabb állatai, a cápák, az elefántok, oroszlánok, krokodilok, tigrisek, párducok, medvék, farkasok, hiúzok és vadmacskák. Ellenben a gyöngye és védtelen tetvek, bolhák és poloskák, pókok, sőt még a náluk is védtelenebb legyek egyáltalán nem szándékoznak ki-

pusztulni. De még az emlősökből is a gyengék és védtelenek, például az egér, a patkány vígan szaporodnak. A madarak közül is a veréb vígan tenyészik s esze ágában sincs kipusztulni, ellenben a hatalmas sasok, keselyűk, sőt még a baglyok, ölyvek és vércsék is a kultúra haladásával ki fognak pusztulni.

Az érthetetlennek látszó dolog magyarázata nagyon is egyszerű: Amely állatok hatalmasok, fejlettek és erősek, azok szaporítlanok. A szarvasmarha, a ló évente egyszer ellik, s akkor is csak egyet, a még hatalmasabb elefánt még ennél is ritkábban, ellenben az egér, a patkány, a nyúl évente három-négyszer, s mindig öt-hatot, vagy még többet, a légy és társai pedig évente egyenként százezernyi petét is leraknak. Hasonlóan a szintén védtelen halak is. Ezért pusztulnak ki inkább az erősek és tenyésznek vígan a gyengék.

Még ennél is gyengébb pontja azonban a darwinizmusnak az átöröklés. Átöröklés szempontjából meg kell különböztetnünk egyéni, faji és szerzett tulajdonságokat.

Faji tulajdonság például az emberben a 36,7°C hőmérséklet, a 32 fog, vagy a 10 ujj, mert minden, a fajhoz tartozó egyedben megtalálható. Világos, hogy ezeket örököljük a szüleinktől s utódaink is örökölik tőlünk. A faji tulajdonságok tekintetében tehát van átöröklés.

Az egyéni tulajdonságok olyanok, melyek nem faji ismertetőjelek, hanem csak egyénekéi, de azokkal velük születtek. Például vörös haj, szemölcs a jobb arcon, zenei tehetség stb. Átöröklés itt sincs. Örökölhétjük őket, de nem kell örökölnünk, s a tapasztalat azt mutatja, hogy ezeket inkább nem örököljük, mint örököljük.

Végül a szerzett tulajdonság olyan egyéni tulajdonság, mely még az egyénnel se született vele, hanem élete folyamán jutott hozzá. Például valaki baleset folytán elvesztette az egyik karját, vagy az állandó lovaglástól kissé félkör alakot öltött a lába.

Mindenki tudja, hogy a szerzett tulajdonságok sohasem öröklődnek. Aki villamos-szerencsétlenségben elvesztette az egyik lábát, annak nem kell attól félnie, hogy gyermekei is fél lábbal születnek, s akinek a rövidlátás nem veleszületett tulajdonsága, hanem csak a túl sok olvasással szerezte, annak nem kell attól tartania, hogy gyermekei is rövidlátók lesznek.

Mit állít ezzel szemben Darwin? Azt, hogy az állatok örökölték szüleiknek a létért való küzdelemben szerzett tulajdonságait, például az örökös küzdelemben megnyúlt ormányt, az emiatt megerősödött hátsó végtagokat stb. De ráadásul nem is csak egyszer örökölték. Pedig még ez is lehetetlen, hanem örökölték évezredek át, kivétel nélkül minden nemzedékben. Hiszen ha nem mindig örökölték volna, akkor szó se lehetne új fajok keletkezéséről, mert még ha tízszer egymás után örökölik is s csak a tizenegyedik esetben nem, akkor már ott vagyunk, ahol a mádi zsidó. Akkor már nem keletkezhetnek új szervek. Új fajok még kevésbé.

Darwin tanainak ez az átöröklésről szóló része tehát teljesen tudománytalan, sőt egyenesen képtelen, örült állítás.

A fajnak olyan öntudatos és következetes megváltoztatásáról és a természet folyásába való olyan következetes beavatkozásról, mint ez a zsidó fiúgyermekek körülmételésében már négyezer év (Ábrahám) óta állandóan, kivétel nélkül minden nemzedékben megtörténik, szó se lehet véletlenül, tehát a maga törvényeinek átengedett szabad természetben.

Mivel azonban a zsidók – különösen régebben – fajilag egyáltalán nem keveredtek, a mai zsidók legnagyobb részéről egészen kétségtelen, hogy négyezer év óta állandóan körülmételt apától származnak. Ez a körülmételés nem is olyan gyökeres megváltoztatása a faji jellegnek, hiszen a leglényegesebb és a legkevésbé változó csontrendszert nem érinti, s ha öröklődnek, csak fajtajelleggel bírna.

Mégse öröklődött még ma se, s a zsidó fiúk ma is épp úgy körülmételtlenül születnek, mint azok az emberegyedek, akiknek őseink nem hajtottak végre már négyezer éven át minden nemzedékben hasonló műtetet. Lehet-e ennél meggyőzőbb, csattanósabb és minden ellenvetést elnémítóbb cáfolatot elképzelni a szerzett tulajdonságok állítólagos átöröklésére s vele az

egész darwinizmusra? Hogy keletkezhetek volna új fajok átörökléssel, mikor még a praeputium [fityma] eltávolítása, ez a kis jelentéktelen fajtajelleg se öröklődött még négyezer éves állandó beavatkozás hatására se?

Az irodalomban több helyütt is azt találtam, hogy zsidóknál előfordul a körülmetélten (a praeputium nélküli) születés. Lehet. Nagyon becsapná azonban magát az, aki ebből azt következtetné, hogy ez minket megcáfol, s azt bizonyítja, hogy mégiscsak tartható a darwinizmus.

Először is ne feledjük, hogy egy rendszer nemcsak akkor hamis, ha négy tartóoszlopa mindegyike törött, hanem akkor is, ha a négy közül csak egy. Mit használ például a darwinizmusnak, ha átöröklés van, de létért való küzdelem nincs, vagy van, de szelekciót nem okozott stb.

Hogy a darwinizmusnak nemcsak egy vagy két, hanem mind a négy tartóoszlopa rossz és törött, az a darwinizmus külön szerencsétlensége. Meg lenne azonban csúfolva a darwinizmus akkor is, ha csak a négy állítás egyikéről tudnánk kimutatni, hogy használhatatlan. Ha tehát maga az átöröklés még menthető volna, abból nem következik, hogy a darwinizmus is menthető.

Másodszor, olyan következetes, tervszerű és kivételt nem tűrő beavatkozás a természet folyásába, mint az a zsidó fiúk körülmetélésében történik, a szabad természetben (tehát véletlenül) nem is fordulhat elő. Harmadszor pedig – s ez a lényeg – az, hogy valaki csodálkozik azon, hogy körülmetélt gyerek is születhet, a szakértelem és a szabatos gondolkodás hiányának a jele, s ezért már az is irányzatosságra vall, ha valaki erre, mint fontos dologra egyáltalán nem hivatkozik.

Világos fejű embernek tudnia kell, hogy a természetrajz és az élettan nem matematika. Annak a törvényei nem olyanok, mint a számtané, hogy kivételt és ellentmondást nem tűrnek. A természet törvényei mindig csak az átlagot jelzik, de kivételt megtűnnek s ismernek is. Aki csak egy cseppet is ért a dologhoz, tudja, hogy nem minden ember testhőmérséklete 36,7 fok, sőt még a szíve se hajlik minden embernek balfelé. Ha születtek már hatujjú és háromfülű gyerekek is, pedig születtek, miért csodálkozunk azon, ha azt állítják, hogy születek már körülmetéltek is. A lényeg itt az a tagadhatatlan igazság, hogy a szerzett tulajdonságokat nem örökljük. A zsidók még a négyezer év óta állandóan „szerzett” körülmetélést se. Mert hiszen az elvitathatatlan tény, hogy a zsidó fiúkat ma is épp úgy körül kell metélni, mint Ábrahám idejében. Ezzel aztán a kérdés el is van döntve, a darwinizmusnak pedig megadva a kegyelemdőfés. (Egyébként nemcsak a zsidók, hanem egyes néger törzsek, sőt a 400 milliós mohamedánság is használja a körülmetélés szertartását, s szintén már több mint ezer éve s természetesen a mohamedánokon se öröklődik.)

De ezeknek a szerzett tulajdonságoknak, ezeknek a faj megváltoztatását célzó beavatkozásoknak csökönyös és következetes nem-öröklése még akkor se, ha már évezredek múlta tekintenek vissza, nemcsak a darwinizmus alapját és fő érvét, az átöröklést cáfolja meg, hanem ellentmondást nem tűrően bizonyítja a fajok változhatatlanságát is. De bizonyítja ezt az a tíz-húszezer éves tapasztalat is, mellyel ma már az emberiség bír s ami óta a fajok változhatatlanságát látjuk. Az ember és a körülötte élő állatok és növények ugyanis az alatt a több ezer év alatt, amennyire emlékeik visszanyúlnak, nem mentek át változáson.

A szerzett tulajdonságok, a fajok öröklött alkatába való mesterséges beavatkozások nem öröklődnek. A természet új fajt nem tűr, hanem csak azt, amit Isten teremtett. A megváltoztatásra irányuló mesterséges beavatkozás eredménye csak az illető egyén élete végéig tart. Az utódok a testi átváltozáson átment szülőktől is mindig csak azt öröklik, amit a szülő a természettől kapott. Amit élete folyamán ő maga szerzett, az utódaiban már elenyészik, maradandó nyoma nem marad.

Azt kérdezhetné már most valaki: De hát ha a szerzett tulajdonságok semmiképp se öröklődnek, hogy keletkezhetek akkor mégis a különféle emberfajták, például a néger, a mongol vagy az eszkimó fajta? Azt feleljük erre, hogy a mutációkból. Vannak olyan elválto-

zások az egyedeken, melyek öröklődnek, és ezeket hívjuk mutációknak. Röntgenbesugárzással például hozhatnak létre a csírasejtekben, a génekben olyan elváltozásokat, amelyek öröklődnek. Ezek az öröklődő mutációk abban különböznek a sohasem öröklődő más szerzett elváltozásoktól, hogy ezek ismeretlen, titokzatos módon, látszólagos ok és minden rendszer nélkül jelennek meg, belülről keletkeznek, a génekből indulnak ki, míg a nem öröklődő szerzett tulajdonságokat külső tényezők idézik elő, mégpedig rendszeresen és az ész részére érthető módon.

Ha tehát történt evolúció (ami bizonyítva nincs s valószínűleg nem is lesz soha), az is ilyenformán, ilyen mutációk által történhetett. Isten a meglévő állatok génjeiben, csírasejtjeiben olyan mutációkat hozott létre, melyek a ma is meglévő s mindig tökéletesebb és bonyolultabb szervezetű százezernyi fajból álló növény- és állatvilágot eredményezték.

Világos azonban, hogy ilyen mutációkat csak Isten létesíthetett. Mert igaz ugyan, hogy mutációkat a természet vak erői is hozhatnak létre és mi is tudunk mesterségesen is létrehozni, például röntgenbesugárzással, ámde az így előidézett mutáció csak elfajulásokat (például kinövéseket a test egyes részein) eredményeznek, de nem tökéletesülést, azaz evolúciót.

Hogy a természet rombolni magát is tud, az természetes, s ebből még nem következik, hogy akkor építeni is tud magától. Ha a szelek lerombolják a gyerekektől célszerűen épített homokvárakat (sőt évszázadok folyamán a felnőttektől alkotott várakat is), ebből még nem következik, hogy ugyanezek a szelek, ugyanilyen homok- vagy igazi várakat építeni is tudnak.

Semmi feltűnő sincs abban, hogy a röntgensugárnak megvan az az ereje, hogy az élő szervezetben olyan roncsolást végez, mely még az utódokban is megmarad roncsolásnak. De ebből nem következik még, sőt ennek alapján egyenesen képtelenség arra következtetni, hogy tisztán a vak természeti erők (akár röntgensugarak, akár elektromosság, akár rádiumkissugárzás) olyan elváltozást, olyan mutációt is tudtak létrehozni az élő szervezetekben, melyek célszerűségek, tehát tökéletesedés alakjában öröklődtek.

Például egyszerű rovarból 300 fonálból álló hálót szövő pók; alsóbbrendű rovarokból a méz víztartalmát elpárologtatni sem tudó méh, fullánk nélküli vízisiklókból kígyómérget is kiválasztani tudó csörgőkígyó, patkányból vak szemével ultraviola-sugarakat felfogni tudó és a föld alatt is tájékozódni tudó vakondok; tojást tojó madarakból eleveneket szülő s ezen elevenek számára mindjárt a képzelhető legtökéletesebb és legalkalmasabb tápszert, a tejet előállítani tudó emlős; a csak kezdetleges érzékszervekkel bíró s csápját szemnek is, fülnek is, orrnak is, tapogatónak is használó egyszerű rovarból a fénytán összes törvényeit alkalmazó szemmel, a hangtan összes törvényeit hasznosító füllel, gyomra és belei képében pedig a legbonyolultabb vegyészeti laboratóriumokkal ellátott magasabb rendű állat csak úgy magától semmiképpen se jöhetett létre.

Aki elhiszi, hogy ehhez nem kellett más, mint csak a természet játéka, aki azt gondolja, hogy ezt azzal, hogy evolúció vagy mutáció alakjában nevet ad neki, vagy azt mondja, hogy a természet örök fejlődésben van, már mindent meg is magyarázott, annak szellemi képességéhez, de egyúttal szegényletes nagy hiszékenységéhez is csak őszinte részvétünket fejezhetjük ki. Mi, sajnos, ilyen örültül hinni nem tudunk, de más normális ember se tud.

Látjuk tehát, hogy ha volt evolúció, ahhoz épp úgy csoda, épp úgy Isten, épp úgy természetfölötti erő kellett, vagy talán nem is épp úgy, hanem még jobban, mint minden állatfajnak külön-külön való teremtéséhez. Az evolúció tehát éppen nem olyan szó, amellyel Istent lehet feleslegessé tenni, de még kevésbé olyan, amellyel a lelket lehet megcáfolni (ezt látni fogjuk, ha a lélekről lesz szó).

De hamis a darwinizmus negyedik bizonyítéka is. Hogy a környezet, éghajlat és életkörülmények hatásából eredeztet új fajokat, az megint egészen kezdetleges okoskodásra vall.

Az eszkimókkal és négerekkel, a barnamedvével és a jegesmedvével érvelni itt teljesen meddő és felesleges dolog. Hiszen azt, hogy fajtákat tud létrehozni a milió, a verebek is csiripelik. A leszármazás-elméletnek azonban azt kellene bizonyítania, hogy a természet nemcsak fajtákat, hanem fajokat is képes létrehozni. Ezt bizonyára azzal kell vagy lehet kimutatni, hogy rámutatunk, hogy hiszen fajtákat hozott létre. Épp olyan együgyű eljárás ez, mintha valaki azt, hogy a Holdra is el lehet repülni, azzal bizonyítaná, hogy Amerikába is el lehet.

Fajták létrejövele természetes, a kertész, az állattenyésztő és a szabad természet a példák százezreivel szolgál rá. Ellenben új fajt keletkeztetni még senki se látott, s hogy hajdan keletkezett volna, annak sincs semmi nyoma. Ugyancsak nem magától értetődő tehát, ha Darwin azt mondja, hogy új faj keletkezése is lehetséges, sőt meg is történt.

Faj és fajta között áthidalhatatlan különbség van. A fajták azok a változatok, melyeket a milió a fajok keretei között létrehozott. A fajták ugyanazon faj tagjai, a faj kereteit egyáltalán nem lépték át. Ennek kétségtelen bizonyága az, hogy egymás között termékenyek.

A fehér és a néger, vagy az indián és a néger közti házasságok épp oly termékenyek, mint a tiszta fehér, vagy tiszta néger, vagy tiszta indián házasságok, bizonyítékaul a közös eredetnek. Az egyszerű csipkerózsa (vadrózsa) is a legcifrább és legkülönlegesebb, kitenyésztett nemes rózsával beporozva is magot és a kettő közti átmenetet képező új változatot, fajtát ad. Ellenben szegfűt hiába poroznak be rózsával, kutyát hiába párosítanak macskával (ez egyébként nem is lehetséges), utód sohase lenne, mert ezek külön fajok s a természet új fajok keletkezését, a fajok töle megszabott kereteinek átlépését nem tűri.

Persze, mivel nem számtannal van dolgunk, itt is van kivétel. Az e kivétel következtében származó utódok a korcsok, vagy idegen szóval bastardok, de ezek aztán igazán olyan kivételek, amelyek erősítik a szabályt. A ló és a szamár párosodásának már egyáltalán nem mindig, de mégis sokszor van eredménye, az öszvér. Ámde maga az öszvér már terméketlen, s ha a legnagyobb ritkaságként mégis fog csikót, visszaüt az ösökre s az utód vagy szamár, vagy ló. Azt is hallottam már több forrásból is, hogy házinyúl és patkány keveredéséből is származtak már utódok. Nem tudom igaz-e, de annyit tudok, hogy ilyen állatok nincsenek. Ha tehát keletkeztek, ki is pusztultak, ezek a korcsok is terméketlenek voltak.

A korcsok terméketlensége újabb fényes cáfolata a darwinizmusnak, mert szintén szembeötlően bizonyítja a fajok változatlanlanságát. A természet nem tűri, hogy a fajok átlépjék fajuk megszabott kereteit. Nem tűri, hogy új fajok keletkezessenek, azaz olyanok, melyeket nem ő alkotott. Ezért a szaporodás csak a faj keretei között lehetséges.

Az egymáshoz legközelebb álló fajok között van néhány kivétel, de éppen ezek a kivételek bizonyítják legjobban a törvényt, mert a természet ezeket a kivételeket csak egy nemzedéken át tűri meg, de aztán pusztulniuk kell. A korcsoknak már nincsenek utódaik, vagy ha igen, visszatérnek ismét a régi faj ideiglenesen elhagyott keretei közé.

De mikor a természet ennyire hangsúlyozza előttünk a fajok változatlanlanságát s még kivételt is csak egészen kis keretek között s ideiglenesen tűr meg, hogy állíthatja akkor valaki, hogy olyan tényezők, mint a milió és a létért való küzdelem új fajokat hoztak létre? Új fajt létrejönni nemcsak soha nem látott még természetbúvár, de látnia és tapasztalnia kell állandóan a természetnek ezzel éppen homlokegyenest ellenkező és mindig érvényesülő törvényeit.

Átöröklés tehát – legalábbis a szerzett tulajdonságokat illetően – egyáltalán nincs, a létért való küzdelemben szerzett tulajdonságoknak olyan (évezredekken át tartó s állandóan érvényesülő) átöröklése pedig, amilyenre Darwin alapítja elméletét, egyenesen képtelenség. Létért való küzdelem sincs olyan, amely évezredekken át tart, sohase szűnik meg, sőt nem is enyhül. A szelekciót se tapasztaljuk a szabad természetben, hanem – feltűnő módon – ennek éppen az ellenkezőjét, a milió pedig fajtákat hoz létre, nem fajokat. A darwinizmusnak tehát minden érve egészében is és minden részletében is hamis. Pedig megcáfolására elég lenne az is, ha

Darwin bizonyítási sorozatából csak egy láncszem tarthatatlanságát tudnánk kimutatni, mert hiszen akkor már lehetetlenné válna az egész folyamat is.

Van azonban még külön négy olyan érvünk, mely általánosságban is bizonyítja az egész rendszer lehetetlenségét:

1. Az első, hogy jelenleg a természetben még nyomát se találjuk átalakulóban lévő, tehát átmeneti állapotnak. Ma a fajok állandóak, változatlanok a természetben s nemcsak ma van ez így, hanem így volt abban a sok ezer évben is már, ameddig a mi emlékeink visszanyúlnak.

Hogy lehet, hogy régen állítólag átalakultak a fajok és újak keletkeztek, ma már nem alakulnak át s nem keletkeznek újak? Hogy lehet, hogy régen fajokat hozott létre a miliő, ma pedig már csak fajtákat képes létrehozni? Hogy régen a létért való küzdelem új fajokat eredményezett, ma csak a régi fajok pusztulását, s elsősorban éppen a legerősebbekét. A természet mindig ugyanaz. Ha halad, fejlődik, evolúción megy keresztül, akkor ez ma is folytatódna, hiszen ez egyenesen a dolog fogalmához tartozik.

Tutanhamon sírjának felfedezői megállapították, hogy a háromezer éve elzárt sírban „nemcsak a baktérium élet nem volt jelen, hanem semmiféle életnek nem volt nyoma. Gombatenyészet volt a sírkamra falán is, de a gomba mindenütt száraz és halott volt. Rovarokat is találtak, de ezek is élettelenek voltak. A tudományos vizsgálat, melyet az egyiptomi földművelésügyi minisztérium és a Királyi Földművelésügyi Egyesület szakemberei végeztek, azt mutatta, hogy ezek apró férgek, melyek halott szerves anyagon élősködnek s ma is közönségesek Egyiptomban, tehát a 3000 év semmit sem változtatott sem alakjukon, sem nagyságukon.” (Howard Carter: „Tut-Ankh-Amen koporsója és múmiája”, fordította Dr. Balassa József, 163. o.)

Olyan fejlődés sohase lehetett a természetben, amelynek ma már nyoma sincs, sőt amelynek ma éppen az ellenkezőjét tapasztaljuk, s kivált mikor a tapasztalattal ellenkező hit mellett csak olyan vérszegény „bizonyítékokat” lehet felsorakoztatni, mint amilyenek Lamarckéi, vagy Darwinéi.

2. A második bizonyítékot a darwinizmus ellen a paleontológia szolgáltatja. Ha az evolúciós folyamat, melyet Darwin vagy Lamarck előad, valóban megtörtént volna, tehát ha a természet – ami egyébként már eleve is hihetetlen – régen más természetű lett volna, mint ma, akkor a föld rétegeiben ezrével kellene találni az átmeneti állatok maradványait. Hiszen bő maradványok vannak még abból a korból is, mikor még csak kezdődött az élet a földön. Ilyen átmeneti alakokat annál nagyobb tömegben kellene találni a föld rétegeiben, mert hiszen mind Darwin, mind Lamarck szerint minden új faj lassan, számtalan évezred folyamán alakult ki. Ilyen hosszú idő alatt pedig az átmeneti egyedek milliói éltek volna. Vajon lehetséges-e, hogy e milliárdnyi átmeneti alakból semmi sem maradt volna meg, ha valaha csak ugyan éltek volna?

Képzeljük csak el, hány százezer év kellett ahhoz, míg a miliő, a létért való küzdelem s az átöröklés a halakból hüllőket, a hüllőkből vagy madarakból emlősöket csinált? Mire a haluszony vagy a szárny lábba alakult? Hogyan lehet, hogy mégse találtak egy olyan csontvázat se, mely félmadár, félemlős, félhal, vagy félhüllő volna? Pedig a paleontológia bizonyosága, hogy ti. ilyen átmeneti alakok sohase voltak, már nem hit, hanem tudás, tapasztalat. A darwinisták hiszik, hogy régen keletkeztek új állatok. Mi tapasztalatból, a föld paleontológiai rétegeiből látjuk, tehát tudjuk, hogy nemcsak ma nem keletkeznek, de nem keletkeztek régen se. Láthatunk ugyanis ott megkövesedve több százezer éves állati maradványokat is, de olyanokat, melyek két jelenleg élő állatfaj vagy állatosztály közti átmenetet mutatnak, egyáltalán nem találunk.

3. Amit a tapasztalat „a posteriori” [utólagosan] bizonyít, ugyanazt bizonyítja az eszünk is „priori” [előbb]. Egy csepp gondolkodással megállapíthatjuk, hogy a Darwin és a Lamarck állította átalakulások nemcsak nem történtek, hanem nem is történhetek meg a természetben. Az, hogy oly módon keletkezzenek új állatok, mint ők állították, nem is lehetséges. Ha halakból hüllők, madarakból emlősök lettek, s ez a folyamat az évek százazei alatt történt, akkor ezen átalakulási folyamat közepe felé például olyan állatoknak kellett élni, élelmüket megkeresni és a létért való küzdelemben helyüket megállni, amelyeknek az első két végtagjuk már csak félig volt szárny, de viszont láb is még csak félig volt. Repülni tehát már nem tudtak, járni pedig még nem tudtak velük. Pedig világos, hogy ilyen állapotban évezredek át kellett élniük, mert hiszen a fejlődés a képzelhető leglassúbb folyamat volt.

Ezek az állatok közönséges nyomorékok lettek volna, melyek legfeljebb nyomorékmenhelyek biztos oltalma alatt és ellátottságában maradhattak volna meg, de nem a szabad természet Darwintól különösen rémesnek mondott létért való küzdelemben. S ráadásul évezredek, sőt százévezredek át! Csodálkozhat-e valaki ezek után, hogy a paleontológia mit se tud az effajta nyomorékokról?!

Aztán nem képtelenség-e még csak elképzelni is olyan halakat, melyeknek az uszonyaik már félig lábak s melyek félig már a szárazföldön, de félig még mindig a vízben élnek s ez az állapot az évezredek százain át tart? Nem egészen kétségtelen-e, hogy ha halakból csakugyan hüllők, madarakból emlősök lettek, az átalakulás csak rögtön, tehát ugrásszerűen történhetett, nem pedig lassú átalakulással? Ugrás azonban nincs a természetben. Ahhoz metafizika, tehát Isten kell.

4. De végül az állatok szervezetéből és ösztöneiből is a legteljesebb bizonyossággal kimondhatjuk, hogy sem darwinizmus, sem lamarckizmus a valóságban soha nem volt és nem is lehetett. Új fajok úgy, ahogyan ezek az elméletek mondják, nem keletkezhetek.

Keletkezhetett-e például lassan, folytonos átörökléssel történő átalakulással légyből, vagy bármilyen más rovarból az a pók, mely többek között abban különbözik attól, „akitől származott”, hogy ő hálót is tud szőni, az őse pedig nem? A póknak az ő hálószővő tudományát és képességét, a hozzá való mirigyeket és a pókháló „nyersanyagot”, amelyet ma a teste egyszerűen kiválaszt, nem részenként, nem fokozatosan, hanem egyszerre és egészben kellett szereznie.

A pók csakis hirtelen, egyszerre, ugrásszerűen keletkezhetett, de semmiképpen se évezredek át lassú fejlődéssel s a nemzedékek ezrei alatt folytatódó átörökléseken átesve. Hiszen ha így keletkezett volna, akkor évezredek át éltek volna olyan pókok, melyek előbb egynegyed részben, néhány ezer év múlva már fele részben, ismét néhány ezer év múlva háromnegyed részben tudtak volna már hálót szőni, s így a kenyerüket vele megkeresni. Minden józan eszű ember tudja, hogy az őspók is vagy egészen jól és tökéletesen tudott hálót szőni, vagy pedig sehogy se. A póknak egyszerre kellett teljesen tökéletesen és igazán póknak születnie. A félpók nyomorék, tehát a valóság világában képtelenség.

Hát azok a méhek meg milyenek lehettek, amelyekben még csak kezdett kifejlődni az az ösztön, hogy a méz víztartalmát csökkenteni kell, mert másképp megromlik, és hogy ezt a huzat csinálásával lehet előmozdítani, és hogy erre az ő szárnyaik mozgatása is alkalmas?

Milyenek lehettek, mikor már – teszem fel – félig méhek voltak és így félig már csinálták a huzatot, de még csak félig, mert pár ezer évig várniuk kellett, míg a folyamat egészen lezajlik és befejeződik. Világos tehát, hogy a méhek se keletkezhetek se Darwin-, se Lamarck-módra, hanem nekik is egy csapásra kellett méhvé lenniük abból az ősvorból, mely nem volt még méh s ilyen okos ösztönnel még nem rendelkezett.

A vándormadarak, például a fecskék, többek közt abban is különböznek más madártól, például a verébtől, hogy ők télre délvidékre mennek, míg a veréb itt marad. Eszerint tehát, mivel több ezer éven át éltek félverebek, félfecskék, mert hiszen lassú átörökléssel történt az átalakulás, a vándorlás ösztöne is lassan alakult ki bennük s eleinte – néhány ezer éven át – csak negyed részben repültek még el délvidékre (vagy talán csak minden negyedik évben?), aztán néhány ezer éven át már félig, míg végül aztán egészen, vagy mindig? Nem egész kétségtelen-e, hogy a fecske se keletkezhetett lassan, hanem csak egyszerre, s hogy vagy először is már egészen vándorolt, vagy sehogy se?

Aztán hogy lehettek például hüllőkből, vagy madarakból emlősök Darwin-módra? Hiszen a madarak is, a hüllők is tojást raknak s abból lesz az ivadékuk, míg az emlősök eleve-neket szülnek s tejükkel táplálják őket. Hogy lehet ennek a különbségnek a kialakulását lassan elképzelni? Mikor például már félig tojásból kel ki az új ivadék, félig pedig már az anyja szüli, sőt már holmi kezdetleges korcstejjel is kezdi táplálni?

Kell-e szót szaporítani tovább, hogy ez az átalakulás se keletkezhetett Darwin-módra, tehát lassú átalakulással, hanem, ha történt, ennek is átmenet nélkül, hirtelen kellett történnie? Ha azonban így történt, akkor nem történhetett természetfölötti erő nélkül, mert természetes módon csak úgy keletkezhetek új fajok, ahogyan Darwin vagy Lamarck elképzelte, azaz lassú átmenettel. Ha tehát volt evolúció, csak a Teremtő, csak természetfölötti erő csinálhatta, nem maga a természet.

Látjuk tehát, hogy nem hiába és nem ok nélkül kicsinyelte le még a Tolnai Világlexikona is a darwinizmust s nem hiába állapította meg róla, hogy ma már a történelemé, igazságáról szó se lehet. Ezzel természetesen nincs még megcáfolva egyúttal az evolúció is, melynek a természettudósok legnagyobb része ma is híve. Magam is valószínűnek tartom az állat- (és növény-) világ evolúciós eredetét, részint, mert az élő szervezetek feltűnően egy kaptafára vannak alkotva, részint mert az Isten fenségének és hatalmának is így felel meg jobban. Szó se lehet azonban arról, mintha az evolúció már be lenne bizonyítva s a tudomány megállapítása lenne, s mintha csupán természetes erőkkal a természet spontán fejlődésével meg lehetne vásárolni.

Még Méhely Lajos, a Pázmány Péter Tudományegyetem volt élettantanára, aki fiatalabb korában ugyancsak nagy darwinista volt, s ugyancsak kevés tiszteletet tanúsította a hit, főképp pedig a saját katolikus egyháza iránt, a Természettudományi Közlöny 1921/22-es Pótfüzetében így írt már az evolúcióról: „Sem azt, hogy a fajok egymástól származtak, sem annak ellenkezőjét soha nem fog sikerülni szabatosan bebizonyítani. Ez a kérdés természeténél fogva mindig reflexió tárgya fog maradni, melyet a legjobb esetben is csak nagyon valószínűvé, beláthatóvá és gondolkodásunk által elfogadhatóvá tehetünk, bebizonyításáról azonban mindenkorra le kell mondanunk”.

Ez bizony ugyancsak kijózanító egy vélemény, mert nemcsak azt jelenti ki, hogy az evolúció még nincs bebizonyítva, hanem még azt is, hogy nem is lesz soha. Legfeljebb arról lehet szó, hogy azt mutatják ki, hogy el lehet hinni. Méhely szavaiból azonban azt is láthatjuk, hogy ez ideig még erről se lehet valami nagy szó. Kälin professzor pedig, a kérdés egyik jelenlegi legismertebb szakértője, vagy negyedszázaddal Méhely után, ugyanezt így fejezi ki: „Tudományosan a leszármazás-elmélet sem nem igaz, sem nem hamis, hanem alapjában véve lehetőség, melynek tudományos jelentőségét nem szabad túlbecsülni”. (Zum Problem der Menschwerdung. Schweizer Rundschau, 1946., 611. o.)

Az evolúciót, a hitetlenek e hajdani kedves vesszőparipáját tehát, melyet csak azért kedveltek annyira, mert azt hitték, hogy a hit akasztófája, nem tudni, hanem csakis hinni lehet. A hitetlenek hisznek benne, de ha akarunk, hihetünk benne mi is, mert nemcsak akasztófát nem

jelent a hit számára, hanem talán egyenesen támasztékot. Nem a darwinizmust lehet ugyanis hinni, hanem csak az evolúciót. Magát a darwinizmust ma már még hinni se lehet.

A közöltek alapján egészen kétségtelen, hogy ha történt evolúció, az csakis hirtelen, ugrásszerűen történhetett, olyanformán, mint ahogyan a begubózott hernyókból kirepül a lepke.

Ugyancsak különbség van hernyó és lepke között, s mégis csoda nélkül, természetes erővel lesz egyik a másikból. Világos azonban, hogy az élettelen anyagból, a porból, vízből és levegőből, de a véletlenből se keletkezhettek a hernyó ezen képessége, mert hiszen a célszerűségek egész tömkelegét tartalmazza. Ennek a fejlődésnek ősoke csak teremtményi erő lehetett s olyan petét, amely mind e képességeket virtualiter [elképzelten] magában foglalja, csak Isten hozhatott létre mindenhatóságával és végtelen bölcsességével.

De ha még azt se lehet eredetében is természetes erőből megmagyarázni, hogy a hernyóból egyszerre lepke lesz, amit most már a természet erői maguktól hoznak létre, hogy lehetne azt, amit a természetben se láttunk soha megtörténni, hogy ti. a magasabb rendű állatfajok készen ugráltak ki az alacsonyabb rendűekből, egyszerűen csak a természet erőinek tulajdonítani?

Ezt nem lehet elintézni és megmagyarázni azzal, hogy a „fejlődés” nevet adjuk neki s kijelentjük, hogy a természet az állandó fejlődés állapotában van. Hiszen éppen az előbb állapítottuk meg, hogy a természet effajta állítólagos „fejlődése” már rég megállt, ma már rég nem fejlődnek új fajok. Nemcsak ugrásszerűen nem, hanem még a sokkal kevésbé meglepő, Darwin- vagy Lamarck-féle lassú átalakulással se.

Ha mindezt valaki egyszerűen a „fejlődés” szóval akarja elintézni, önkéntelenül is Haeckel cinikus és Büchnertől még nagyobb cinizmussal egyenesen jelígenek használt (Erő és anyag, 106. o.) mondása jut eszünkbe:

„Fejlődésnek nevezzük mostantól fogva azt a varázsszót, mellyel minden bennünket körülvevő talányt megoldhatunk, vagy legalábbis megoldásának útjára juthatunk.”

Az igazság az, hogy a fejlődés egy bizonyos meghatározott cél elérésére irányuló olyan tevékenység, mely ma már mechanikusan, azaz tisztán természetes erőkkel halad ugyan előre, de éppen azért, mert tervszerű és célok elérésére irányul, csakis eszes lénytől származhat, mert hiszen célja csak eszes lénynek lehet és csakis eszes lény választhatta ki és szabhatta meg az ebben a természetes fejlődésben résztvevő természetes erők irányát. Ehhez ugyanis értelem és válogatás, tehát szabad akarat is kell. Mindez az östermészettől, mely nem állt másból, mint anyagból és az anyaggal kapcsolatos erőkből, melyek vakon működnek, semmiképpen se származhatott.

A növényi mag és az állati pete már magában hordozza egy megszabott, célszerű fejlődés törvényeit, csak meg kell indítani, mint bármely más gépet s a szükséges üzemanyag, az olajozás a természet normális viszonyai között már adva is van, mert a mag földbe kerül, ahol humusz és talajbaktériumok, fölötté levegő is van, s időnként eső is van.

Még ez se érthető meg alkotómérnök nélkül, magát a kihűlt Földet pedig minden közetével, levegőjével, párájával és elektromosságával semmiképpen se tarthatjuk alkotómérnöknek. Hogy tudnánk hát Isten nélkül megmagyarázni azt, hogy a Föld őskorában az addig élettelen természetben olyan pete keletkezett, amelyből nemcsak egy állatfaj kelt ki, mint jelenleg történik, hanem csírában benne volt még az a képesség is, hogy mint a hernyóból ma a lepke, ebből az egy petéből a ma élő és már kihalt összes állati és növényi fajok százezrei kiugráljanak vagy kirepüljenek? Világos, hogy a teremtmény ilyen módjához éppúgy Isten kellett, mint minden állatfaj külön-külön való teremtményéhez, sőt még annál is jobban.

Nagyon tévednek tehát azok, akik azt hiszik, hogy evolúció hirdetésével egyúttal az Isten fölöslegességét is hirdetik. Erről csak az evolúció darwini vagy lamarcki formája alapján lehetne beszélni, bár gyakorlati jelentősége akkor se volna semmi, mert hiszen akkor is csak az

a haszna volna, hogy természetfölötti beavatkozásra nem hatszor, hanem csak „ötször” lett volna szükség a világ létrehozásában. Ma azonban már ezen is túl vagyunk.

Azt, hogy hogyan keletkeztek a különböző növény- és állatfajok, nem is sejtjük. Csak annyit tudunk, hogy ha maguktól keletkeztek, akkor ugrásszerűen kellett keletkezniük. Ebben pedig már benne is van az, hogy nem természetes erővel, mert ezt a képességüket az anyagtól és a vele kapcsolatos mechanikus erőktől nem szerezhették.

A magasabb rendű növények és állatok sokkal bonyolultabb szerkezetűek, mint az alsóbbrendűek, tehát sokkalta nagyobb ész, munka és szellemi működés feltételezői, mint azok. Mechanikus úton tehát semmiképp se keletkezhetek sokkal egyszerűbb lényekből. Egy egyszerű gépből magára hagyva sohasem lesz bonyolultabb gép. Csak az ellenkező lehetséges. A magára hagyott bonyolultabb gépnek hol ez, hol az a szerkezete mondja fel a szolgálatot. Például előfordulhat, hogy a kombájn, mint aratógép még működik, de cséplésre már nem lehet használni, az óra még jár, de már nem üt és nem csenget, a „világvevő” rádióval már csak Budapest I-et lehet fogni stb.

Teljesen képtelenség, hogy az egysejtű lényből a mai méhek, pókok, emlősök bonyolult összetételű vérükkel, tejükkel, gyomrukkal, tüdejükkel, szemükkel, fülükkel, bámulatosan célszerű ösztöneikkel keletkeztek, ha csak az a véglény nem volt olyan, hogy ez mind már akkor benne volt csírájában, mint ahogyan most benne van az ondószálacskában az apa és minden ősenek minden erénye, büne (a hozzávaló hajlama), tehetsége és betegsége, kiválósága és terheltsége.

Világos azonban az is, hogy mindezt (vagy mindebből akár csak egy paránykát is) maga a természet, ez a kihűlt égitest nem tudta létrehozni. Ha tehát evolucionista vagyok, az nem azt jelenti, hogy Istent az állatok és növények teremtéséből sikerrel kizártam, közvetlen működését ez irányban feleslegessé tettem, hanem csak azt, hogy Isten teremtő működését nem úgy képzelem el, mint a régiek, hanem más módon, mégpedig az ő nagyságát és bölcsességét még csodálatosabban bizonyítván.

Ez a végeredménye és tanulsága az evolúciónak, de ennek a kedvéért igazán kár volt a hitetleneknek, akiknek vele a céljuk Isten feleslegessé tétele volt, annyi puskaport fogyasztani s a kérdésbe annyi energiát beleölni.

Az ember testi származása

A mondottakkal tulajdonképpen már az ember származását is elintéztük. Mivel azonban minket elsősorban a kérdés ezen része érdekel, mert a vallással sokkal szorosabb összefüggésben van, mint az állatok származása, az evolúciónak ezt a részletkérdését érdemes külön is vizsgálat tárgyává tennünk.

Darwin leszármazásról szóló tanítását eleinte csak az állatokra korlátozta s csak később terjesztette ki az emberre is. Összekötő kapocsnak az ember és az állatok között csak a majmokra gondolhatt s csak rájuk gondolhatunk mi is. A majmok azonban nem egy állatfajt képeznek, hanem egy családot, mely több száz fajból (nem fajtából) áll. Az embert tehát nem egyszerűen a majmokból eredeztethetjük, hanem az emberszabású majmokból, melyek még mindig három fajra oszlanak: a csimpánzra, a gorillára és az orángutánra. A majmok közül ezek hasonlítanak ugyanis legjobban az emberre és nagyságuk és életkoruk miatt egyedül jöhetnek tekintetbe akkor, mikor az ember származásának megmagyarázásáról van szó.

Ámde még az emberszabású majmok és az ember között is oly nagy különbség van még testileg is, hogy áthidalni nyomósabb bizonyítékok nélkül lehetetlen. A főbb különbségek a következők:

Az ember fejalkata egészen más, mint az emberszabású majmoké, amelyek teljesen állati jellegű koponyával bírnak. Az ember feje elsősorban agyburok, s az agyburok mellett az állkapocs egészen háttérbe szorul. Az emberszabású majmok (ezután rövidség okáért csak majmokat mondunk) koponyáján viszont az állkapocs játssza a főszerepet. Innen van, hogy az emberrel egyenlő testsúlyú, sőt nála még nagyobb testű emberszabású majmok koponyájában mindössze 600-700 gramm agyvelő van, az ember koponyájában pedig átlag 1300-1500 gramm.

Dr. Raitsis Elemér, az állatkert igazgatója írja a Természet című folyóirat 1928. júliusi számában, hogy mikor az emberszabású majom hulláját boncolja (Raitsis Elemérnek alkalma volt ilyen boncoláshoz, mert a budapesti állatkert egyik ilyen kincse éppen akkoriban pusztult el), szinte megijed az agyvelőnek attól a feltűnő kicsinységtől, amit a koponyájában talál.

A majmok koponyája teljesen állatkoponya: hosszúkas, előrenyúló. A hatalmas állkapocs, mely a fej nagy részét teszi, a háttérbe szoruló homlok előtt messze előreugrik, míg az emberkoponyában az egészen kisméretű állkapocs nem ugrik előre, hanem a homlok alatt van. Ebben különbözik az emberarc az állati pofától.

A kettő közti különbséget a Camper-féle arcszöggel fejezzük ki, melynek csúcsa az orrtő, egyik szára a fültőtől, másik a homloktól indul. A fültőtől induló szár vízszintes, a homloktól induló az emberen merőleges, s ezért a szög derékszög. Ellenben az állati, és közte az emberszabású majomkoponyán is, az állkapocs előreugrása és a homlok hátracsapott volta miatt erősen ferde s így 30 foknál nagyobb szöget nem alkot.

A majomkoponya ezen kívül nem sima felület, mint az emberé (s természetesen nem is domború, mint ez), hanem egyenetlen: horpadások és kidudorodások vannak rajta, sőt a gorilláén a fejtető közepén még egy hatalmas felfelé néző csonttaraj is van, melynek két oldalán tapadnak meg a hatalmas rágóizmok.

Általában a koponyacsont külső felületének egyenetlenségei az állati jelleg megnyilvánulásai, mert mind azt a célt szolgálják, hogy a rágóizmok kellően megtapadhasanak. A ragadozó állat ugyanis harap, tépi a húst, általában testi erejével keresi táplálékát és küzd léte fenntartásáért, míg az ember szerszámával, melyet természetesen eszével készített. Ezért a sima emberi és az egyenetlen, durva majomkoponya szemléltetően mutatja az ember és az állat közti lényegi különbséget (hogy az egyik eszes lény, a másik nem), de mutatja azt is, hogy a majom épp úgy állat, mint a többi állat.

Tudvalevő, hogy a fej az alsó részén lévő foramen magnum (öreglyuk) által ízül a törzs vázát képező hátgerinccel. Ebben is lényeges különbség van ember és majom között. Az öreglyuk helyzete ugyanis az emberen olyan, hogy neki a hátulsó két végtagján állás, azaz a hátgerinc merőleges helyzete a természetes testtartása.

Az embernek akkor lóg a feje, ha négykézláb van, míg a majomnak akkor, ha felegyenesedik. Az emberben tehát a csontszerkezet, az anatómia kívánja meg, hogy két lábon járjon. Ekkor érzi jól magát ugyanis, s ekkor szilárd a teste helyzete. A majomnál akkor van ez így, ha a hátgerince vízszintes helyzetű, azaz négykézláb helyzetben.

Láthatjuk tehát, milyen tudománytalan, sőt mennyire gyerekes az az állítás, amellyel pedig régen nagyon sűrűn találkoztunk, hogy az ősember még négykézláb járt. Honnan tudják? Ki figyelte meg? Azt azonban hogy nem négykézláb járt, hanem egyenes testtartással, mint mi, csontszerkezetéből, az anatómiából tudjuk.

Az ősember bizonyára ember volt, hiszen azért volt ősember. De ha ember volt, akkor két lábon is járt, mert az emberben ezt a csontalkat berendezése kívánja így. Ha négykézláb járt volna, annak a jele lenne, hogy (legalább ebben az egy tekintetben) még állat volt. Azonban éppen ezt kellene bizonyítani, mert soha senki még olyan emberi csontvázat, mely a négykézláb való járásra engedne következtetni, nem talált.

Van aztán lényeges különbség ember és majom között a fogazatban is. Az emberszabású majmok szemfogai agyarak, melyeknek, mivel ennyire nagyok, a másik állkapocs megfelelő részén üres hely felel meg, míg az ember szemfogai nem nagyságukkal, hanem csak alakjukkal térnek el a többi fogtól.

Ez a különbség is az emberi és állati jelleg közti ellentét kifejezése, s szintén azt bizonyítja, hogy az egyik a testi erejével, a fogával védi magát és szerzi meg táplálékát, míg a másiknak erre nincs szüksége, mert a testi erőt pótolja az ész.

Nem fontos, de érdekes különbség az is, hogy a majomnak nincsenek ajkai, mint az embereknek. Ez is egyik oka, hogy az állatpofa (s köztük természetesen a majomé is) nem szép, nem vonzó, míg az emberarc az.

A törzset illetően ismét erősen állati jelleg az emberszabású majomban, hogy hátgerince felső részén (tehát a nyakán) hosszú, szinte bordaszerű csontok nyúlnak ki a hátgerinc csigolyáiból, melyek szintén izmok tapadására alkalmasak s összefüggnek a gorilla félelmetesen nagy állati erejével. Ezek a csontnyúlványok az eszes emberben, mint akinek baromi testi erőre nincs szüksége, hiányoznak. A majom medencecsontjai is egészen más alakúak, mint az emberéi.

A legfeltűnőbb különbség azonban az, hogy míg az emberben a hátgerinc alul, a végbél fölött véget ér, addig az állatokban, s köztük az emberszabású majmokban is hosszabb vagy rövidebb farokban folytatódik.

Még a törzsnél is nagyobb azonban a különbség a végtagokban. Az emberszabású majmok négykezü állatok. Mind a négy végtagjuknak elsősorban a fogás a rendeltetése, nem pedig az, hogy a testük rájuk nehezedjék, azaz, hogy járjanak rajta. Ezzel szemben az ember első két végtagja kéz, tehát fogásra való, a hátulsó kettő pedig láb, tehát járás a rendeltetése.

Ebből a szempontból a majmok még jobban különböznek az embertől, mint például a kutya vagy a ló, mert ezek épp úgy a földön járnak, mint az ember, ellenben a majom fán élő vadállat, mely csak ott érzi magát elemében.

Ennek a kúszó életmódnak következménye az a másik különbség is, hogy míg az ember lábai hosszabbak, mint a kezei, addig az emberszabású majmokkal éppen megfordítva van: ott a mellső végtagok hosszabbak, mint a hátulsók, mégpedig egész feltűnő módon.

Ez is a kúszó, a fán élő életmóddal függ össze, mert hiszen kapaszkodásra, fogásra, a kúszó négykezü állat is elsősorban a mellső végtagjait használja, tehát ezek hosszabbak voltak a célszerűbb. A végtagok hosszúságát illetően a következő adatok mutatják a helyzetet:

	Gorilla	Csimpánz	Orangután	Fehér ember	Néger
Mellső végtag	64,9 cm	67,7 cm	80,7 cm	45,43 cm	45,16 cm
Hátsó végtag	34,9 cm	35,2 cm	34,7 cm	48,8 cm	48,5 cm

Látjuk tehát, hogy a különbség szinte hihetetlenül nagy. De érdekes az is, hogy azok a négerek, akiket a naivak hajlandók az ember és a majom közti átmenetnek tekinteni, a végtagok hossza tekintetében még a fehér embernél is jobban különböznek a majmoktól.

Az, hogy az emberszabású majmok testét is éppúgy sűrű szőr fedi, mint más állatokat, még nem sokat jelentene, mert hiszen a szőrzet fajták szerint is változni szokott s közel se bír olyan jelentőséggel s bizonyító erővel, mint a csontrendszerben való különbség.

A szőrzetnek az ember testéről való eltűnése az évezredek óta tartó ruhaviselettel (mely magának a testnek a hideg ellen való védekezését feleslegessé teszi) is megmagyarázható volna. (Megint érdekes azonban, hogy a négerek teste még szőrtelenebb, mint a fehér emberé, pedig ők ruhát még úgy se viselnek, mint mi.)

Mégis éppen a szőrzet volt egyik fő oka annak, hogy az embernek emberszabású majmoktól való származtatását még a vallástalan szakemberek is elejtették már (mert látni fogjuk, hogy már ők is elejtették). Ha ugyanis az ember őse a majom volna s testéről a szőr csak az állandó ruhaviselet miatt tűnt volna el, akkor az emberi testen ott maradt volna meg legjobban a szőrzet, ahol az a majomi testen a legdúsabb, és megfordítva.

Feltűnő azonban, hogy ennek éppen az ellenkezője az igazság. Az emberi test éppen ott a legszőrösebb (arc, fejtető, hónalj, szeméremtáj), ahol a majomtest a legszőrtelenebb, s ahol azt csak pihék fedik. Ez a feltűnő jelenség az emberi testnek a majomtól való származását egyenesen lehetetlenné teszi, mert hiszen a valóság a feltett fejlődésnek éppen az ellenkezőjét mutatja.

De persze azokat a feltűnő csonttani különbségeket, melyekre rámutattunk, azokat se lehet áthidalni ember és majom között, kivált mikor erre az áthidalásra a paleontológia tanúsága szerint a természet a legkisebb hajlamot se mutatja.

Próbálták ugyan megmagyarázni, hogy történhetett az átalakulás, de ez már a hit dolga, nem a tudományé, hitetleneknek pedig nem volna szabad hinniük. De valószínűtlen, sőt szinte lehetetlent még az se hisz el, aki nem hitetlen ugyan, de viszont józan és okos.

Például az a majomember, akinek hátsó végtagjai már kezdtek átalakulni lábbá s koponyája alján az öreglyuk is már kezdett olyan helyzetet elfoglalni, mely már a felegyenesedett testtartással való járást tette kényelmessé, de még csak félig, ha nem is volt annyira tehetetlen nyomorék, mint a félig már járó, de félig még mindig repülő állítólagos madarak, vagy a félig már délvidékre vonuló fecskék, de azért kétségtelenül ő se volt valami nagyon alkalmas a létét való küzdelemre s így bajosan képzelhető, hogy évezredek át létezni és a létért való küzdelemben helytállni tudott volna.

Aztán meg vajon mi adhatott volna okot erre az átalakulásra? Bizonyára az, hogy a majom is kénytelen volt a fákon való mászkálás helyett a földön járni. Ámde teljes lehetetlenség, hogy az a majom, melynek a tápláléka (rügyek, gyümölcs, férgek) a fákon található és a szervezete is arra való, hogy ne a földön járjon, hanem a fákon mászkáljon, és ezért a fák tején ellenségei elől is sokkal könnyebben tud menekülni, mint lent a földön, egyszerre ott hagyja a fát és földön járóvá válik.

Bizonyára azért történt ez meg mégis, mert valami természeti katasztrófa elpusztította az erdőt, válaszolják erre. Túlságosan nagyméretű katasztrófa – feleljük – nem lehetett, mert akkor az erdővel együtt a majmok is elpusztultak volna.

De ha egy mégis megmenekült volna, s éppen ez vált volna a mi őszünkké, akkor se képzelhető el, hogy ez a majom az alatt a több tízezer esztendő alatt, amely végtagjai átalakulásához szükséges volt, ne talált volna többé fát és erdőt. Hiszen ennyi idő alatt még azt a területet is, ahol a katasztrófa kipusztította az erdőt, már réges-régen ismét rengetegek borították. A kipusztult helyébe új erdő már 50-100 év alatt is keletkezik (a trópusok alatt, ahol a majmok élnek, még sokkal hamarabb). Egészen érthetetlen tehát, hogy a majom évezredek át mégse ment többet vissza soha abba az erdőbe, melyben való élésre testalkata és életmódja rendeli?

De ha mégis engedelmesen elfogadjuk a feltevést, hogy az emberré fejlődő majom hosszú évezredek át se jutott a földön (és éppen a buja trópusok alatt) fákhoz, amelyeken szervezetének megfelelően élhetett volna, akkor is bajos, sőt egyenesen lehetetlen elképzelni, miért nem mind a négy, hanem csak a hátulsó két végtagját használta járásra ez a szerencsétlen vagy szerencsés majom. A furcsaságot még csak növeli, hogy hiszen foramen magnumának helyzete is azt követelte, hogy gerincét vízszintesen s ne merőlegesen tartsa, vagyis, hogy négykézláb járjon.

Aztán miért tűnt el ennek a két lábon járni kezdő majomnak a farka is? Hiszen a farknak semmi köze sincs a két vagy négy lábon való járáshoz. Talán azért, mert nem használta?

De hát miért ne használta volna (például a legyek elkergetésére), ha egyszer volt neki. De ha csakugyan nem használta volna, maga a farok akkor se tűnt volna el, legfeljebb, hosszú évszázadok folyamán a farokmozgató izmok haltak volna el, de nem maga a farok is. Mi se használjuk a fülkagylónkat, mert nem fordítjuk a hang irányába, mint az állatok, de azért mégis megvan ma is, csak mozgatni nem tudjuk. Bizonyára a főregnyúlványunkat se használjuk (mozgatjuk) a vakbelünkön, még sincs esze ágában se eltűnni.

Aztán miért kellett a mellső végtagjainak megrövidülni annak a majomnak, mely a földön és két lábon kezdett járni? Mert többet nem nyújtózkodott az ágak után? Ha nem nyújtózkodott, az csak azt magyarázza meg, miért nem nyúlt még hosszabbra. De ha nem nyújtogattunk valamit, attól még nem rövidül meg. Aztán a hátulsó végtagjait se nyújtogatta, sőt mivel rajtuk járt, inkább talán összenyomta. Miért nem rövidültek meg hát azok is, sőt – egészen érthetetlen – miért lettek egyenesen hosszabbak még a kezénél is?

Aztán mi az okozati vagy logikai összefüggés a kétlábon járás és a koponya átalakulása és az agyvelő megnövekedése között?

Mivel lehet ennek bekövetkeztét megokolni? Talán, mert erdő és fa nélkül volt kénytelen élni, sokkal nehezebben tudta magát fenntartani s rászorult az esze segítségére? De hát ami nincs (mert hiszen esze akkor még nem volt), azt nem is használhatja senki, ha még úgy rászorul is. Aztán vannak olyan majmok is (például a pávián), amelyek nem élnek fákön, mégse okosabbak mint a többi majom, a koponyájuk se intelligensebb szabású.

Ami pedig az emberszabású majmok agyaráit illeti, ezeknek az erdő elhagyásával nem visszafejlődniük kellett volna a megváltozott életmód következtében, hanem éppen ellenkezőleg, még jobban megerősödniük és még állatiasabbá válniuk. Az erdőtől megfosztott emberszabású majom ugyanis a növényi táplálék (rügyek, gyümölcs) helyett nagyobb mértékben volt kénytelen hússal táplálkozni. Ez pedig az agyarak erősebb használatával jár.

Mivel a kúszó majom életeleme a fa és a kúszás, lent a földön még akkor se tudott volna ellenségei elől oly ügyesen elmenekülni, mint a fán, ha félláb-félkéz végtagjain nem is csetlett-botlott volna. Emiatt is többször volt tehát kénytelen ellenségeivel nyíltan szembeszállni, tehát agyaráit használni, mint hajdan az erdőben.

Az erdő elhagyása tehát semmit sem magyaráz meg, nem is szólva arról, hogy az erdőt elhagyó és oda soha többet vissza se térő gorilla majdnem olyan, mint a vizet elhagyó és oda többet vissza se térő hal, és egészen olyan, mint a mocsarat végleg elhagyó béka. Az egyiknek ugyanis az erdő, a másiknak a mocsár az életeleme, táplálékát onnan szerzi, ott tud legjobban védekezni ellenségei ellen s egész szervezete és ösztönei is úgy vannak alkotva, hogy csak ott s ne másutt éljen. Hogy tehát a fákra termett és a fákból élő majom végleg otthagyja az erdőt és a fát, egyenesen képtelenség.

„Míg a kapaszkodásban és kúszásban utolérhetetlenek – írja a budapesti állatkert igazgatója a „Természet” már idézett számában „Az emberszabású majmokról, különös tekintettel állatkertünk orangutáncsaládjára” című cikkében –, addig annál esetlenebb a földön való járásuk.”

„Járásuk – írja újra – esetlen, imbolygó, Heck szerint mintha bizony mankón járnának.”

És ez a földön járva annyira ügyetlen orangután hagyta volna ott az erdőt és a fát, mégpedig örökre és csetlett-botlott volna a földön évezredek át, mintha csak előre tudta volna, hogy az emberré levés olyan nagy méltóság, hogy ezt a sok szenvedést és türelmet megéri? De ha így lett volna, akkor se lehetett volna így, mert ellenségei akkor se tisztelték volna ezt a tiszteletreméltó kitartást s a „mankón járó” állat, mire vágyai netovábbját elérhette volna, s emberré válhatott volna, már régen kipusztult volna.

Ma már az ember majomi származása épp oly meghaladott és maguktól az evolucionista, sőt egyházellenes természettudósoktól is feladott dolog, mint a darwinizmus.

Raitsits idézett cikkében ezt írja: „Bár az emberhez való hasonlóság megvan, már régésrég túlhaladott álláspont az embernek leszármazása a majomtól, mely még a mai napon is oly nehezen törölhető ki a köztudatból”. (Vajon, hogy kerülhetett bele ilyen erősen a köztudatba?) „A tudományos kutatások kétségtelenül kiderítették, hogy a teremtés koronája, az ember, a mai napon is élő embermajmoktól nem származhatott, hanem az ősemlerből, kinek késői utóda a mai kultúremler.”

A Pallas-lexikonban 1893-ban még ezt írja Alexander Bernát: „Kimutatták, hogy a majom és az ember testalkata a legkisebb részletekig (!) megegyezik egymással”. (Micsoda szégyen ez az állítás a mai tudomány világánál! Nagyszerűen bizonyítja, hogy az úgynevezett hitetlenek milyen könnyen tudnak hinni ott, ahol akarnak!)

1926-ban azonban még a Tolnai Világlexikona is ezt írja: „Szakember ma már álmában sem (!) gondol arra, hogy az élő emberszabású majmoktól vezesse le az embert”. (Mind a Pallasban, mind a Tolnaiban a „darwinizmus” címszónál található az idézett rész.)

Tanulságosan mutatja a két, egyaránt a tudományra vagy a szakemberekre hivatkozó, s egymásnak homlokegyenest ellenkező állítás, mennyit lehet adni az úgynevezett tudományra s mennyire nem szabad mindjárt bedőlni annak, amit „a tudomány” nevében akarnak velünk elhíttetni. De hogy mennyire feladta már még a legtúlzóbban istentelen „tudomány” is a majomelméletet, mutatja, hogy még népi demokráciánk világnézeti kiadványai és felvilágosító tanfolyamai is hangsúlyozzák, hogy a tudomány azt nem tanítja, hogy az ember a majmoktól származott.

Gondolhatjuk azonban, hogy ez a materialista tudomány, mely, mint láttuk már, még 1953-ban is görcsösen ragaszkodik a középkor együgyű babonájához, az ősnemzödshez, mert ha csak Isten és a babona között választhat, akkor inkább a babonát választja, mint az Istent, nem hangsúlyozná ilyen nyíltan, hogy tarthatatlan a majomelmélet, ha nem talált volna ki helyette rögtön egy másik elméletet. Erre Raitsits is céloz, mikor azt mondja, hogy az ember nem a majomból lett, hanem az ősemlerből.

Most már az a divat hitetlen berkekben, hogy az ember nem a majomból lett, hanem a majomemberből, az ősemlerből, az előemlerből, egy, az emberszabású majmok és az ember között álló átmeneti alakból, s valószínű, hogy nemcsak az ember származott tőle, hanem az emberszabású majmok is. Az ember evolúcióval, azaz tökéletesedéssel, a majom devolúcióval, vagyis lefelé süllyedéssel.

Az ember az ősemlernek felfelé, a majom lefelé fejlődött utóda. Az emberszabású majmok degenerált, elfajult utódai az ősemlernek, mert olyan körülmények közé kerültek, melyek lefelé taszították őket, az emberek pedig olyan utódai, akik olyan szerencsés körülmények közé kerültek, melyek lefelé taszították őket, az emberek pedig olyan utódai, akik olyan szerencsés körülmények közé kerültek, melyek előmozdították azt, hogy az állatvilág fölé emelkedhessenek és a teremtés koronájává lehessenek.

Igaz, hogy ez az elmélet megold sok nehézséget, többek között azt is, miért éppen ellentétes irányú az emberi test szörzete a majoméval, de maga ez az ötlet talán mégiscsak kevés ahhoz, hogy az elméletet be is bizonyítsa, vagy akár csak valószínűsítse. Olyanforma eljárás ez, mint mikor valaki a fülhöz keres fazekat, nem pedig megfordítja.

Ki nem látja itt, hogy ez az egészen különleges és vakmerő elmélet csak azért találódott ki, hogy az ember csak azért is az állatoktól származzék. Mivel az első nyom, a majomi eredet rossznak bizonyult, nagy reményeket keltve, sőt egészen biztos zsákmányt ígérve azonnal elindítanak bennünket a másik nyomon, de az első nyom helytelen és elhibázott voltát természetesen csak akkor és csak azért ismerik el, amiért és amikor már megvan helyette a második nyom. Ha ezt a másféle magyarázatot nem találták volna meg, kitarítottak volna az első

mellett, ha még oly lehetetlen is lett volna. Hiszen az ősnemződésnél lehetetlenebb ez se lehetne s amellet mégis még mindig kitartanak, csak azért, mert helyette más okosabb nincs.

Ha most megnézzük ezeknek az embert akár közvetve, akár közvetlenül a majomtól származtatóknak az érveit, meglepődünk szegénységükön és semmitmondásukon. A mi mászás anatómiai érveinkkel, az emberré alakulás lehetetlenségének kimutatásával és a paleontológia negatív tanulságával szemben ők csak olyan semmiségekre tudnak rámutatni, mint például, hogy a majoméval egyezően az ember felső karján is lefelé, alsó karján pedig felfelé dőlnek a szőrök.

Ha nem is egészen, de nagyjában így van ugyan, de micsoda semmiség ez ahhoz a nagy érvhez képest, hogy az ember teste éppen ott a legszörösebb, ahol a majmoké a legkevésbé s ami miatt – mint láttuk – még a materialisták is kényszerítve látják magukat a közvetlen majomi származás elvetésére!

Aztán, hogy nekünk ugyan már nincs farkunk, de hogy az őseinknek volt, azt bizonyítják elcsenevészedett farkcsigolyáink. Pedig hát azok a kis csontok, amelyek az emberi hátgerinc alsó végén találhatók, ha farkcsont nevet viselnek is, egyáltalán nem bizonyítják még azt, hogy csakugyan egy hajdani fark maradványai. Lehet erre is magyarázni őket, de lehet azzal is megokolni jelenlétüket, hogy mivel a hátgerinc kezdődését (vagy ha tetszik: végződését) jelentik, egyszerűen csak szilárdabbá tevését szolgálják. Építészek, sőt asztalosok munkáin is láthatunk (oszlopok és pillére elején és végén, asztal lábán) hasonlót nemcsak díszítés, hanem szilárdság céljából is.

A többi érvük majdnem mind az embriológiából való, pedig rámutattam már, hogy az, amit embriókorban tapasztalunk, semmit se bizonyít a hajdani ősök mellett, legfeljebb talán halványul sejtettet valamit, amit ha akarok, elfogadok, ha akarok nem, mert sejtelemmel nem lehet bizonyítani.

Épp így nincs bizonyító ereje annak se, hogy születtek már szőrös gyerekek is, sőt minden emberi embrió kezdetleges állapotában szőrrel van borítva, amely szőrzet később ugyan visszafejlődik és eltűnik, de mégis bizonyára a hajdani állati eredet bizonyítéka.

Nem bizonyíték ez először, mert állatian sűrű szőrzetű emberek születése még talán ritkább, mint a háromlábúaké, másodsor, mert egyáltalán nem bizonyítéka az állati eredetnek, mert lehet egyszerű fejlődési rendellenesség is, mint például a hat ujj.

Az emberi embriót kezdetleges állapotában egyébként is nem szőr fedi, hanem pihe, s ez egyáltalán nem bizonyítéka annak, hogy valamikor az embernek szőrrel fedett testű ősei voltak. Mivel még a növények virágának vagy termésének kezdeti állapotában is szinte szabály a pihesség, az ember-embrió pihés volta bajosan lehet bizonyítéka a majomi származásnak.

Az se bizonyíték a majomi ősök mellett, hogy született már farkos gyerek is. Született ugyanis már kétfejű borjú is, s ez csak nem bizonyítja azt, hogy a szarvasmarha ősei sárkányok voltak, még ha nem is éppen hét, hanem csak kétfejű sárkányok? Az ilyen esetek sokkal inkább lehetnek egyszerűen csak születési rendellenességek, mint a tavizmusok, azaz a hajdani őseket bizonyító visszaütések.

Pedig hát farkos gyerek valójában nem is született még. Az az egy eset, amelyet az irodalom erre vonatkozóan említ, annyira jelentéktelen, hogy csak az igazsággal, tehát a tudománnyal annyira ellenkező irányzatosság, hiszékenység, sőt lelkiismeretlenség (mely annyira jellegzetessége a vallástalanságnak) fújta fel bizonyítékokká.

A Tolnai Világlexikona a „Származástan” címszóval kapcsolatban egy képet közöl, mely alá ez van írva: „Visszaütés az ősökre (atavizmus). Tízéves fiú, akinek 5 cm hosszú, puha tapintású farka volt”. Ha azonban a kép mellett levő „Származástan” című hosszú, komoly és érdemes cikket elolvassuk, ott ennek a farkos fiúnak nyomát se találjuk. A szerző ilyesmiről egy szót se szól.

A dolog magyarázata minden bizonnyal az, hogy a Tolnai Világlexikona illusztrációs anyagát nem azok válogatták össze, akik a cikkeket írták. A cikkírók komoly szakemberek voltak (legalábbis a „Származástan” címűt olyan írta), a képeket pedig félművelt, különlegeségeket hajhászó üzletemberek keresték ki.

Nagy kár ez, mert a Tolnai Világlapja kiadványaiban elsősorban nem a szöveg, hanem a képek terjesztették a „kultúrát”. Például a „Világlexikon” 50.000 olvasója közül nem hiszem, hogy akár csak 50 is elolvasta a „Származástan” című komoly s ezért rendkívül unalmas, az átlagembert nem érdeklő s tőle nem is érthető cikket. Egész bizonyos azonban, hogy a képeket mindenki megnézte és az alájuk írt rövid magyarázatokat is többnyire elolvasta. Nyilvánvaló, hogy a szerkesztőség is tisztában volt ezzel, s ez az oka, hogy a képek alá külön felvilágosító magyarázatokat fűz.

A Tolnai Világlexikonának magyar viszonylatban szinte mérhetetlenül nagyszámú olvasója, illetve átnézője feleségével, gyerekeivel (már az elemi iskolásokkal is) tanoncaival és egész rokonságával a „tudományos” lexikonból megtudta, mégpedig egyszer s mindenkorra (hiszen más tudományos könyvet nem olvas), hogy farkos gyerekek is születnek és a „tudósok szerint” ez kétségtelen bizonyítéka annak, hogy a majmoktól származunk.

Pedig a „tudós” erről még a Tolnai Világlexikonában se szól egy szót se, hanem csak arról, aki a mű illusztrálásáról gondoskodott, s aki annyira nem volt tudós, hogy még az „ata-vizmust” is „atovizmusnak” írja (azt hiszem ugyanis, hogy ez itt nem sajtóhiba). Maga a kép pedig nem bizonyít semmit, mert először is a fark legfeljebb csak atavizmus jele is lehet, de nem bizonyosan az. Sokkal bizonyosabb, hogy csak születési rendellenesség az egész.

Másodszor, ha Tolnaiék azt kívánták volna, hogy állításukat ne meseként kezeljük, hanem tudományos állításnak tartsuk, akkor nem egy „tízéves fiúról” beszélnének, hanem megmondanák a nevét s azt is, hogy hol és mikor született ez a nevezetes tízéves fiú. Erre azonban a legkisebb hajlandóságot sem mutatják.

A közölt kép nem fénykép, hanem rajz, tehát semminemű bizonyító ereje nincs, mert a „Tolnai-műintézetben” tisztán hasból is készülhetett. Sőt a vak is látja, hogy valóban így is készült. A kísérő magyarázat ugyanis a képen látható farkot 25 centiméter hosszúnak mondja, s ha lemérjük, megállapíthatjuk, hogy a gyerek 7,5-szer olyan hosszú, mint a farka, tehát ha a farka 25, akkor maga a gyerek 187 centiméter magas. Ki látott azonban 187 centiméter hosszú tízéves gyereket? A mű egyébként a legkisebb célzást se teszi arra, hogy a gyerek termete nagyobb lett volna a rendesnél. Világos tehát, hogy a kép a legeggyűgyűbb hamisítvány. (Bizonyára nem a Tolnai műintézete hamisította, hanem az a fércmű, amelyből Tolnaiék átvették. Jellemző azonban, hogy a hitetlenségükben olyan hiszékenyek voltak, hogy még ezt a kiáltó ostobaságot se vették észre.)

Azt hisszük, azt is sikerült kinyomoznunk, honnan ered egyébként az egész „tudományos” bizonyítás s milyen kis egérből csinált elefántot a „tudomány” népszerűsítésére vállalkozók „elfogulatlansága” és „tárgyilagossága”.

Az „Archiv für Anthropologie” című német folyóirat 1881-es évfolyamában a 411. oldalon találhatunk egy közleményt, mely szerint az öthónapos Holznagel Ervin nevű fiúnak hátul, a keresztcsont és a farkcsont érintkezésénél háromszögletes képződménye van, mely két sekély, lefelé összehajló bőrráncból áll. A háromszögletű mező alapja 1 cm széles, mind-egyik oldala 2,5 cm hosszú. A két ránc csak a bőrnek petyhüdt állapotában észlelhető. Ha a bőr akár a medence, akár a lábszárak előrehajlása folytán megfeszül, a ráncok eltűnnek. Az eset ismertetője Dr. Max Bartels.

Látjuk tehát, milyen csekélység az, ami tudományos valóság a kérdéses esetben, és milyen elefántot csinált belőle a járatlanság és az egyházellenesség lelkiismeretlensége.

Az „Archiv für Anthropologie”-ban nem egy „egyszer volt, hol nem volt” fiúról van szó, hanem Holznagel Ervinről. Nem tízéves azonban, hanem öthónapos. Nem farka van, hanem csak sajtáságos bőrképződménye (a fark csontképződmény), ez a bőrképződmény nem is a fark helyén van és nem 25, hanem 2,5 cm hosszú. De még ez is csak akkor vehető észre, ha a bőr petyhüdt; ha megfeszül, eltűnik.

Látjuk tehát, hogy ez az egész dolog annyira semmitmondó, hogy igazán csak azzal magyarázhatjuk, hogy mégis szükségesnek tartotta közzétenni az a bizonyos dr. Max Bartels, hogy akkor 1881-et írtak, tehát még a Pallas-lexikon megjelenési idejénél is 12 évvel hátrább voltak s akkor még az Egyház ellenségei egyenesen bolondjai voltak a darwinizmusnak.

Dr. Bartels azonban még ennek ellenére se merte a „fark” szót még kimondani se, hanem csak „képződmény”-ről beszél. A Tolnai Világlexikon azonban – s ráadásul 1929-ben! (mert ez a kötet már akkor jelent meg) – egyenesen és határozottan farkot emleget, melyet illusztrációjában is bemutat, s mely ott még kunkorodik is már, mint a malacé.

A kis féléven aluli Ervinkét aztán megteszi tízévesnek, mert így hatásosabb, farkát pedig – a tizedespont kifejejtésével – 2,5 helyett 25 centiméteresnek, bár az is lehet, hogy ez nem véletlenül, hanem készakarva történt azon a címen, hogy ha az a fark féléves korában már 2,5 cm volt, akkor tízéves korra tízszeresére nőtt.

Pedig az igazság minden valószínűség szerint az, hogy mire Ervinke tízéves lett, arra „farka” már egyáltalán nem volt, hiszen ez féléves korában sem volt neki, hanem csak háromszög alakú bőrképződménye (a fark bizonyára nem háromszög alakú), de az is csak a bőr petyhüdt állapotában.

Következtetésünket megerősíti még az is, hogy a tízéves Holznagel Ervinről már semmi szó sincs az irodalomban. Pedig elhihetjük, hogy a tudálékos dr. Max Bartels, aki ezt a kis bőrképződményt olyan fontosnak tartotta, hogy „tudományos” cikket írt róla, utána ugyancsak gondos figyelemmel kísérte a kis Ervint, s ha később lett volna szenzációs mondanivaló róla, ugyancsak megjelent volna róla egy újabb cikk az „Archiv für Anthropologie” hasábjain.

Hallgatása világosan bizonyítja, hogy az, ami már öthónapos korban is semmi volt, később még Dr. Bartels szemében is tényleg valóságos semmivé vált. Azt, hogy az állítólagos fark csak bőrképződmény volt, tehát tulajdonképpen nem volt fark, burkoltan még a Tolnai Világlexikona is elismeri, mert azt még ő is bevallja, hogy „puha tapintatú” volt. A kép „tudományos” bámulói közül azonban hányan vették észre, hogy ez tulajdonképpen azt jelenti, hogy az a fark nem volt fark? Hiszen az állati fark nem bőr, hanem csontképződmény, tehát nem puha tapintású.

A még 1881-nél is régebbi időkben az emberi farkra vonatkozólag még bolondabb hírek voltak elterjedve még a tudományos világban is. Régebben egész sereg utazó értesítette a szakköröket arról, hogy Afrikában egész embertörzsek vannak, melyeknek farkuk van, például a niam-niam négeknek. Emiatt híres műve első kiadásában még Linné is megemlíti a farkos embert, a homo caudatust. Tehát eleinte még őt is félrevezették.

Ma már annyira tudja mindenki, hogy mindebből egy szó se volt igaz, hogy a mai emberek még nem is tudnak arról (még a darwinisták se), hogy hajdan ilyen bolondgombokat is tenyészített a „tudományos” irodalom. Az eset azonban annyira tanulságos, hogy mennyire nem szabad mindjárt készpénznek venni, még ha komoly tudományos közleményekben jelenik is meg, s nem szabad még akkor se, ha a közlő azt állítja, hogy ő maga észlelte. Farkos embereket is látott már ugyanis nem egy komoly utazó.

A tévedés oka az volt, hogy ezek a farkosoknak állított néger törzsek majom vagy más állat bőrét hátuk leterítésére használták, s mivel így az illető állat farka éppen a néger testének megfelelő helyére került, messziről is felületes megfigyelésre csakugyan alkalmat adhatott a végzetes tévedésre. Mindenesetre kellett azért hozzá jókora szenzációhajhászás is

(világos, hogy minden utazó szeret újat és feltűnőt megállapítani), no meg egy kis mesterséges hajlam is az ember lebecsülésére és az Egyházzal való dacolásra.

Régebben nagy érvnek tartották az ember állati származása bizonyítására, hogy fejlődése kezdetlegesebb állapotában az ember-embriónak is határozottan észrevehető a farka s csak később tűnik el. Ezt már maga Darwin is hangsúlyozta. Ma azonban – noha maga az állítás igaz – már senki se tekinti ezt a „farkot” az állati eredet bizonyítékának.

Ma már minden szakember tudja és elfogadja, hogy az, ami faroknak látszik, valójában a hátgerinc, mely mint az egész szervezet váza, még hamarabb fejlődik ki az embrióban és ezért eleinte hosszabb a törzsnél. Amint azonban a test többi részei is megfelelően kifejlődnek, utolérik, s akkor már nem nyúlik túl a törzsen. Ez egyébként természetes is, mert a fark még az állati testnek se olyan fontos tartozéka, hogy az embrióban éppen neki kellene legelőször kifejlődnie. Érthetetlen lenne ez tehát még akkor is, ha őseink csakugyan rendelkeztek volna még vele.

Igen nagy bizonyítéknak tartották régen az állati eredet mellett a vér-reakciót is. Tudvalevő, hogy minden állatfajnak másnemű a vére, s ezért valamely állat ütüerébe más fajú állat vérének befecskendezése az állat pusztulását okozza. Ha pohárba teszünk bármilyen állatvért s arra másfajta állat vérsavóját (szérumát) öntjük, ez a vérben lévő vértesteket feloldja, azaz elpusztítja, s ezért ott csapadék keletkezik. Megállapították azonban, hogy az ember vére, mely például a lóvért oldja, az emberszabású majmok vérének nem oldja. Kétségtelenül bizonyítva van tehát – mondták – a vérrokonság, a kétféle vér azonossága, tehát az ember és az emberszabású majmok közös eredete.

Ma azonban már ez a hajdan legnagyobbnak tartott bizonyíték is teljesen elvesztette bizonyító erejét. A házinyúl vére ugyanis épp úgy nem oldja az embervért, mint az emberszabású majmoké nem oldja, s ezzel világosan bizonyítja, hogy a véroladás, illetve a vér nem oldás nem bizonyítja se a leszármazást, se a vérrokonságot. Azt ugyanis csak nem mondhatja senki, hogy éppen a házinyulakkal vagyunk közeli rokonságban s így tőlük származunk.

Azonban, ha ez a házinyúl adta kivétel nem lenne, akkor se jelentene ez a vérreakció semmit. Csak azt bizonyítja ugyanis, hogy az emberszabású majmok vére közelebb áll az emberéhez, mint például a lovaké, vagy a szarvasmarháké. Azt pedig enélkül is tudtuk. Annak megállapítására, hogy a majomtest jobban hasonlít az emberi testhez, mint a ló- vagy a marhatest, nincs szükség vérreakcióra, hiszen nyilvánvaló. Ezzel a hasonlósággal azonban már együtt jár az a valószínűség, hogy a vérünk is hasonlóbb a majmokéhoz, mint a lovakéhoz. Ezzel tehát semmi újat nem tudtunk meg.

Azonban éppen ez a vérreakció bizonyítja azt is, hogy ez a vérhasonlóság nem egyezést, nem azonosságot jelent. Hogy jelenthetne azt, mikor tudvalevő, hogy még maga az embervér se azonos minden emberben, hanem még az emberfaj keretei között is van többféle vércsoport, s vérátömlesztéskor vigyázni is kell arra, hogy az illető olyan vércsoportba tartozó ember vérének kapja, melybe ő maga is tartozik. Ha tehát még az egyik ember vére se mindig azonos a másikéval, hogy lehetne akkor józan ésszel arra gondolni, hogy például a csimpánz-vér, vagy az embervér mindegy?

Hogy azonban az emberszabású majmok és az ember vére között sokkal, de sokkal nagyobb a különbség, mint az egyik vagy másik vércsoportba tartozó embervér között, mutatja, hogy például a majmok a nemi betegségeket, köztük a vérbajt nem ismerik, sőt még ha a vérbaj bacilusait, a spirochaetákat beoltjuk például a gorilla vérébe, az akkor se lesz tőle vérbajos.

Ha tehát a spirochaeta az ember vérében megél, a majoméban pedig nem, abból ugyan csak láthatjuk, milyen nagy különbségnek kell lenni az egyiknek és a másiknak a vére között.

Ezt egyébként az említett vérreakcióval is be lehet bizonyítani. Ha ugyanis nemcsak az előbb említett egyszerű, durva reakciót alkalmazzuk, hanem bonyolultabb eljáráshoz folya-

modunk (melynek mikéntjét hosszadalmas lenne itt leírni), akkor ezzel a finomabb reakcióval épp úgy lehet bizonyítani a majomvérnek az emberitől való különbözőségét, mint ahogyan a durvább reakció bizonyította azt, hogy a majomvér (illetve nem minden majom, hanem csak az emberszabású majomvér) közelebb áll az ember véréhez, mint például a loé (de nem, mint a házinyúlé).

Az is érdekes, hogy vannak egészen alsórendű majmok, melyek vére még jobban rokon a miénkkel, mint az emberszabású majmoké. Pedig az alsóbbrendű majmokból épp úgy nem lehet eredeztetni az embert, mint a házinyulakból, mert majdnem épp úgy elütnek tőlünk, mint azok. Például épp oly kicsinyek, sőt még kisebbek is vannak köztük, mint a nyulak.

*

A majomi származás tarthatatlanná válása s így elvetése után az egészen kalandos, a majom s az ember között álló, az ősemberrel azonosított majomembertől való származtatás csak akkor vezethető el komikus jellegűvé, ha lenne rá valami tárgyi, tehát paleontológiai bizonyíték, azaz valami kézzelfogható lelet.

Az ember, jelenti ki nagy önérettel Raitsits is, nem a majomtól, hanem az előembertől származik. De ha ezt mondjuk, akkor a legelemibb követelmény, hogy bebizonyítsuk, hogy volt előember, azaz, hogy az ősember nem olyan volt, mint a mai ember, hanem középuton állt az ember és az emberszabású majmok között.

Majdnem egész természettudományos irodalmunk tele van az így értelmezett ősember emlegetésével, pedig hogy volt valaha ilyen, arra – noha a legutóbbi években meglepő felfedezések történtek e téren – ugyancsak gyöngék a bizonyítékok még ma is. Az ősember, illetve egyes korok és vidékek ősembere durvább alkatú volt, mint a mai ember, de nem volt egy, az ember és az emberszabású majmok között álló külön faj, tehát nem lehetett összekötő kapocs az ember és az állatok között.

Régebben a Jávában talált, úgynevezett majomembert, melynek még tudományos latin nevet is adtak (*Pithecanthropus erectus* [a már egyenesen járó előember]), s ezt nevezték ki az ősembernek. Rendkívül tanulságos s az elfogult, rosszakarattal művelt „természettudományra” ugyancsak szégyen, mert egyenesen komikus az, amit ezzel a jávai „majomemberrel” a „tudományos” irodalom elkövetett.

A holland Dubois fedezte fel s érdekes és jellemző, hogy nem véletlenül, hanem egy olyan tudományos felfedező úton, melyet külön a majomember megtalálása céljából vezetett, melynek előre nagy hírverést csapott.

Egyébként az egész lelet mindössze egy koponyatetőből, egy lábszárcsontból és két fogból áll, de még ezeket se egyszerre és nem is egészen ugyanazon a helyen találták. Mikor Dubois megtalálta őket, ismét nagy hírverést csapott, hogy megtalálta a majomembert, de sokáig nem volt hajlandó senkinek se megmutatni, amit talált. (Ez is egészen különös.) Később megmutatta ugyan, de nem sok sikerrel, mert például 24 szakember közül, aki megvizsgálta, csak 7 mondta átmenetinek a maradványokat, míg szintén 7 embernek, 10 pedig emberszabású majomnak. Elmondhatjuk tehát, hogy „nesze semmi, fogd meg jól”. A bizonytalanság egyébként érthető, mert kéz- vagy lábfej egyáltalán nem maradt, s a koponyából is csak a tető, melynek legfeljebb sima vagy egyenetlen voltából lehet következtetni hajdani tulajdonosa mibenlétére, de az állkapocs előreugrását, tehát az arcszőget nem lehet megállapítani belőle.

Hogy két lábon járt-e valaki vagy négyen, azt csak a lábfejből és az öreglyuk helyzetéből lehetne megállapítani, de a jávai leletben egyik sem található meg. Jellemző azonban Haeckelnek, a hasonló dolgokban főtudósnak, mind lelkiismeretlenségére, mind tudománytalanságára, mind vallásellenes elfogultságára, hogy tudományos latin névül mégis azt adta a leletnek, hogy két lábon járó (az „*erectus*” ezt jelenti). Pedig a leletből éppen ezt lehetett a legkevésbé megállapítani. Ő tehát nem azt fejezte ki a „tudományosan” megadott névvel,

amit tapasztalt s ami, mint természettudóshoz, egyedül illetet volna, hanem amit vallástalansága miatt szeretett volna tapasztalni.

Lambrecht Kálmán, aki a Tanácsköztársaság idején még kommunista volt, a két világháború között megjelent „Az ősember” című, üzletileg erősen terjesztett népszerű művében, a bevezetésben ő maga ismeri el, hogy ő ezzel a kérdéssel csak akkor kezdett foglalkozni, mikor a kiadó cég felszólította a mű megírására. (Jellemző, hogy a kiadó mégis éppen őt szólította fel a mű megírására. Csak természetes, hogy itt határozottan az ember állati származása mellett foglalt állást.)

Műve „A jávai majomember” aláírással két színes mellékletet is közöl. Az egyik – a fehérszínű talán még fel is sikolt láttára – egy teljesen szőrös testű, homlokán csontdudorral bíró, félig előreugró állkapcsú, vérben forgó szemű lény látható a szájából kiálló agyarakkal, egyik kezében egy husángot, a másikon hozzá hasonlóan szőrös kölykét fogva. Alája csak ez van írva: „A jávai majomember”, s csak a kép hátsó lapján fedezheti fel, aki keresi, hogy „Pólya Tibor festőművész elgondolása szerint”.

Meg kell hagyni, hogy Pólya Tibor festőművész jól „gondolta el” a dolgot, mert a majomember csakugyan ilyen lett volna, ha lett volna. Ámde a kérdéses műnek éppen azt kellett volna bizonyítania, hogy csakugyan volt is ilyen „majomember”. Ezt azonban – bizonyítékok hiányában – nem lehet azzal elintézni, hogy megbízunk egy festőművészt, hogy gondolja el, milyen volt a majomember, ha volt, s aztán ezt az elgondolást úgy adjuk a tudományszomjas Olvasó elé, mint valóságot, s mint a tudomány, nem pedig a festőművészi képzelőerő vívmányát. Ki gondolná ugyanis, mikor „a jávai majomemberen” szörnyülködik, hogy az a valóságban mindössze egy koponyatető, egy lábszárcsont és két fog. Pólya Tibor festőművész tehát semmiképpen se e lelet, tehát a bizonyítékok alapján „gondolta el” azt a „majomembert”.

Ma már nincs szükség a „jávai majomemberre”. Legújabbban találtak már egész csontvázakat is, s nem is egyet, melyeknek a koponyateteje a jávai lelet hajdani tulajdonosára vall. Ez újabb leletek nyomán ismét annyira telekürtölték a világot, hogy most aztán csakugyan és végleg megvan a majomember, hogy még én is és még az eddigi kiábrándító tapasztalatok után is komolyan vettem a dolgot s azt hittem, hogy csakugyan valami egészen különlegesen nagy dolgot és minden eddigit messze felülmúlót találtak.

Azonban most, mikor már itt is kezdenek lehiggadni a felizgatott „tudományos” kedélyek, újra csak kisült, hogy tulajdonképpen most se találtak semmi különösét, legkevésbé azonban „majomembereket”. Azokat csak szerettek volna és szeretnének találni bizonyos tudós urak. Mivel pedig az egész világon a sajtó is olyan hajlamú emberek kezében van, mint az effajta tudós urak, ezért és csak ezért terjedt el eleinte az egész világon, hogy az ember állati származása most már csakugyan bizonyítva van.

Később ugyanezek a tudósok állapították meg, hogy alig jutottunk előbbre. A majomember tehát olyan ősemberféle, aki összekötné az ember testét az állatvilágéval. Ez ma sincs még felfedezve, s most már ők is kezdik azt hirdetni, hogy talán már nem is lesz.

Jávában is, Kínában is és Dél-Afrikában is találtak újabb „majomembereket”. A kínaiak a „*sinanthropus pekinensis*” nevet kapták, s mivel ezek teljes csontvázak, a tudomány nem volt találgatásokra utalva, mint a jávai fogyatékos lelettel kapcsolatban. E csontvázakról világosan megállapítható, hogy emberi maradványok. Testalkatuk, végtagjaik teljesen emberre vallanak, mindössze fogazatuk durvább, állatiasabb mint a mai emberé, s a koponyájuk se annyira sima, agyvelő se lehetett bennük több 1000-1100 grammnál.

Mindez azonban semmi újságot nem jelent, mert hiszen az oly sokat emlegetett (mert már sokkal régebben felfedezett) neandervölgyi ember is ilyen volt. Annak se volt ennél nagyobb agyveleje, annak koponyája se sima, sőt a homlokán még csontkidudorodás is van s

éppen emiatt „gondolta el” a megbízott festőművész a jávai „majomembert” is megmaradt homlok nélkül is ilyen homlokúnak.

A legfontosabb azonban az, hogy ezek mellett az ősemberek mellett tűz maradványait, edényeket, szerszámokat – sokszor feltűnően tökéleteseket –, játékokat találtak, sőt a neandervölgyi és más barlang-emberek mellett olyan művészi rajzokat is láthatunk a barlang falán, hogy még egy mai embernek is becsületére válnának.

Azok, akik mindenképpen majomembert akartak felfedezni, az ősember ezen alkotásai láttára eleinte úgy akartak magukon segíteni, hogy a mellettük talált szerszámokra ráfogták, hogy ezek nem származhattak ezektől a kezdetleges emberektől, hiszen képtelenség, hogy ezergrammos aggyal valaki ilyesmire képes legyen. Ezeket más, náluk fejlettebb, régebben élő emberek hagyhatták ott a barlangban s készen találva használták fel őket ezek a későbbi, fejletlenebb emberek.

Erre persze semmi bizonyíték nincs (s egyébként is csak a szerszámokra és a festményekre adnak magyarázatot, de a tűzre nem), nem is szólva arról, hogy ha a majomember előtt már sokkal régebben élt szépen rajzolni tudó, tehát igazi ember is, akkor hogy származhatott volna az ember a majomembertől?

De hogy a tűz is, az edények is, a szerszámok is, a rajzok is egészen szépen származhattak az ezergrammos agyú majomembernek kinevezett embertől, arra éppen elég bizonyíték az, hogy az egyik világhírű, egyébként egyházellenes cinizmusáról ismert francia írónak (pár évtizeddel ezelőtt még nálunk, Magyarországon is mindenki őt olvasta), Anatole France-nak az agyveleje is mindössze ezer gramm volt.

Ilyen kicsi aggyal tehát nemcsak tüzet lehet rakni, szerszámokat és művészi rajzokat lehet csinálni, hanem még olyan regényeket is lehet alkotni, melyek még a XX. században is az egész világot elbűvölik szellemességükkel. Leibnitznek, az emberiség egyik legnagyobb gondolkodójának agya is mindössze csak 1200 gramm volt. A bécsi agykutató intézetben pedig Inaba japán kutató egy egyenesen csak 851 grammos agyvelőt vizsgált meg, amely egy 26 éves „normális intelligenciájú” nőé volt. (Schaffer: A lángész, 15. o.)

Hogy lehetne tehát a pekingi ősembert a mai és a majmok közötti átmenetnek tekinteni azon a címen, mert az agya csak 1000 gramm volt?

Aztán van még egy nagy nehézség a durvább, ha tetszik, állatiasabb csontozatú embereknek az állatoktól való származtatása ellen, s ez az, hogy nem ők voltak a legrégebbi emberek. Ez a nehézség már az első jávai lelettel kapcsolatban is megvolt, mert azt is olyan rétegben találták, melyben már ember is élt, tehát az ember semmiképpen sem származhatott ettől „a majomembertől”.

Az ember az első jégkorszakban jelenik meg először a Földön. Érdekes, hogy az ebből a korszakból származó maradványok, leletek teljesen olyan jellegűek és csontozatúak, mint a mai ember. A középső jégkorszakból való leletek már állatiasabbak s az utolsó jégkorszakból származók még inkább azok. Ez a megállapítás megadja a kegyelemdöfést minden állati származásnak, mert hiszen a mai ember előbb élt, mint az állítólagos „majomemberek”, „előemberek”, ősemberek, s így tőlük nem származhatott.

A dolog magyarázata csak az lehet, hogy az ősi korok emberei egyes vidékekre nagy természeti csapások következtében igen kemény, sanyarú viszonyok közé kerültek s maradtak évszázadokon vagy évezredek át. Emiatt életszínvonaluk lesüllyed, az elemektől és az életükre leselkedő állatoktól igen sokat szenvedvén, primitívebbekké váltak és életük megvédésén és táplálékuk megszerzésén kívül mással alig törődhettek. Lesüllyedésük fő oka a túl hideg éghajlat lehetett. Hogy egyes geológiai korok folyamán a Föld éghajlata nagy változásokon ment át, hogy a sarki égöv hajdan sokkal délebbre terjedt, mint ma és így hajdan olyan

helyeken is örökös jég és fagy volt, ahol ma a mérsékelt égöv áldásait élvezi az ember, arra kétségtelen bizonyítékaink vannak.

Ez a zordon éghajlat és a természet keménysége okozta tehát a későbbi jégkorszakok emberének eldurvulását (de nem mindenütt) s ezért találjuk egyes megmaradt csontvázaikat durvábbaknak, állatibb jellegűeknek, nem pedig azért, mert a majomtól származtak. A még náluk is régebbi ember ugyanis nem mutatja az állatias jegyeket annak ellenére, hogy neki még náluk is jobban kellene mutatnia, ha teste állati eredetű volna.

Azonban ez az eldurvult ember is ember volt, sőt a környezetében található szerszámok tanúsága szerint neki is volt olyan kultúrszínvonala, mint akár a mai egyszerű természeti népeknek. Egyébként biztos következtetések levonására e leletek már csak régiségük miatt se alkalmasak. Az újabb jávai leletek se épek, a dél-afrikaiak is hiányosak, a kínai koponyák is mind sérültek.

Szó se lehet tehát arról, mintha be lenne bizonyítva, hogy az ember akár a majomtól, akár a majomembertől származott. De arról se, hogy majomember egyáltalán volt. Viszont az, hogy egyáltalán nem sikerült illetet találni, s az, hogy a legrégebbi ősember még emberibb vonásokkal bír, mint a későbbi, egyenesen azt bizonyítja, hogy majomember, sőt csak olyan ősember is, melyet a maitól eltérő új fajba lehetne sorolni, sohase volt.

Az idők jele a budapesti egyetem volt élettan tanárának, annak a Méhely Lajosnak az esete, aki azelőtt darwinista és durván egyházellenes megnyilatkozásairól volt híres, s aki Szuszai Antalnak egy fél századdal ezelőtt megjelent Apologetikájában még a darwinizmus fő képviselői között szerepelt.

Mikor ugyanis „fajvédő”, zsidóellenes cikkei miatt a bolsevista börtönök rabja lett és tudtára adják, hogy ha a kommunizmus materialista világnézetének megfelelően hajlandó a darwinizmust terjesztő és népszerűsítő cikkeket írni s ez irányban munkásságot kifejteni, akkor elengedik a büntetését, ő kijelentette, hogy effajta munkássága ifjúkori eltévelyedése volt, melynek helytelenségéről ma már meggyőződött s ma már olyan tudományos nézeten van, mely az effajta munkássággal nem egyeztethető össze.

És az öreg, sőt aggastyán professzor, a hajdani egyházellenes darwinista, inkább megmaradt rabnak. Amit most mondtam, maga beszélte el a váci fegyházban egy pap rabtársának 1952 végén, tehát 8 évvel a második kommunizmus uralomra jutása után. Becsületére válik az aggastyánnak, de mutatja azt is, mennyire nem tudomány ma már az, amit félszáz éve még annak gondoltak.

Annál kevésbé válik azonban becsületére a magát tudománynak nevezni szerető istentelenségnek, hogy fő-fő atyamestere, a német Haeckel Ernő olyan mélyre süllyedt, hogy céljai elérésére még a csalást is felhasználta. Hogy ugyanis bizonyítsa, hogy embrió korában mennyire hasonlít egymáshoz az ember meg a csimpánz, egymás mellett közölte a kettő képét, de hogy csakugyan hasonlítsanak, ugyanazt a klisé nyomatta le mind a kétszer s egyik alá azt írta: „ember”, a másik alá: „csimpánz”. És persze a kettő csakugyan nagyon hasonlított.

Dennert ezt és még egy, ehhez hasonló felháborító csalást olyan kétségbevonhatatlanul rábizonyított Haeckelre, hogy csalását maga is kénytelen volt elismerni s „élete legnagyobb tévedésének” mondta a dolgot.

Még Haeckel ügyénél is nevezetesebb a piltdowni eset: Az itteni (dél-angliai) lelet volt a legnagyobb bizonyíték az ember állati származása mellett. Egyik apologetikai művében P. Bangha is arra a megállapításra jutott, hogy a piltdowni leletet kivéve egyetlen más lelet se bizonyít semmit.

Ma azonban már általánosan elfogadott dolog, hogy a piltdowni lelet hamisítvány. Maga a koponya eredeti (s noha régiebb, mint a neandervölgyi, mégis fejlettebb, emberibb nála), az állkapcsa azonban egy csimpánz állkapcsa, melyet – rendkívül ügyesen – ismeretlen tettes il-

lesztett oda. Így aztán érthető, hogy ez a „lelet” a tudományt megmagyarázhatatlan rejtély elé állította s 40 éven át parádés, megdönthetetlen bizonyítéka volt a vallástalan tudománynak.

A tettes csak szakember lehetett. Más honnan szerzett volna csimpánz állkapcsot Dél-Angliában s más nem tudta volna olyan ügyesen beleoperálni az ásatag koponyába, hogy évtizedeken át még a szakemberek se tudtak a csalásnak nyomára jönni.

Vajon miért csinálhatta ezt az ismeretlen, titokzatos szakember? Még ha bolondos is volt, akkor is gonosz hajlamú bolond volt. Hiúság nem vezethette tettében, mert hiszen tudnia kellett, hogy előbb-utóbb nyomára jönnek, s akkor a felfedezés dicsőségét ugyancsak lerontja a csalás becstelensége. A legvalószínűbb tehát valami olyanforma sátáni gyűlölet és cinizmus Isten és a vallás ellen, mint amilyenre már felsoroltunk néhány esetet.

Szép, ha egy eszmének rajongói vannak, de csak akkor szép ez, ha jó, nemes és igaz eszmének vannak rajongói. Az igazat azonban nem kell csalással bizonyítani, mert anélkül is igaz. Aki pedig jóért és nemesért lelkesedik, az nem is kapható csalásra. Haeckel és a pilttdowni lelet megghamisítója eljárásával bebizonyította, hogy nem jó ügyért dolgozott s nem is igazért. Egyik se lelkesedett tehát, hanem csak gyűlölt. A jót és igazat gyűlölte, mert amit tett, csak így lehet megérteni.

A legjobb esetben csak azt feltételezhetjük róluk, hogy egyszerűen csak hiúságból cselekedtek. De mennyit adhatunk olyan „tudósokra”, akiknek a hiúság előbbre való, mint az igazság és hogy szenzációkat mondhassanak s ellenfeleiket elhallgattassák, még csalásra is képesek?

Az ember származásával kapcsolatban igen nagy szégyellnivalója van a tudománynak, illetve nem a tudománynak, hanem azoknak, akik a tudomány képviselőinek adták ki magukat, mikor valójában csak az egyházellenesség képviselői voltak, a tudományt azonban nem szolgálták, hanem lejáratták.

A Szentírás és a természettudományos haladás

Isten létének bizonyítékai annyira egyszerűek és világosak, hogy mindenkinek be kell látnia őket, hacsak az ítélőképesség nem hiányzik teljesen valakiből, vagy pedig rosszakarata nem hagyja benne érvényesülni a józan ész szavát. Mivel azonban az emberek átlaga józan ésszel is bír és átlagos becsületérzéssel is, be is látja majdnem mindenki Isten létét, ha a mellette szóló érveket megismeri.

Azok azonban, akik némi olvasottsággal is bírnak, ekkor többnyire ezt mondják: Ne azt bizonyítsa be nekem, hogy Isten van, mert hiszen ezt eddig is hittem. Legfeljebb nem láttam oly világosan és nem tudtam olyan bizonyosan, mint most. Azt bizonyítsa be, hogy a modern természettudomány vívmányai a Szentírással nem ellenkeznek.

Világos, hogy nem Isten létét cáfolják meg a természettudományos világkeletkezési elméletek. Világos, hogy nem Isten létét teszi feleslegessé a leszármazás-elmélet, s hogy nem az ember szellemi voltát cáfolja meg az emberi test állati származása, hanem a Bibliának a világ hat nap alatti teremtéséről és Ádámról meg Éváról szóló „meséit”. Itt tessék világosságot teremteni s a Szentírás igazságossága és Istentől sugalmazott volta elleni, ugyancsak erős kifogásokat elintézni!

Ebben a fejezetben erre vállalkozunk.

Büchner, de különösen a kommunista népszerű „tudományos” előadások és ismeretterjesztő füzetek, elsősorban azért tartják a bibliai elbeszéléseket mesének s a XX. század felvilágosult embere részéről mással, mint szánandó mosollyal nem fogadhatóknak, mert ezt az egészen kezdetleges, évezredekkel ezelőtti felfogást tükrözik vissza és hirdetik, mintha a Föld volna a világmindenség középpontja, az összes égitest közül a legfontosabb és mintha minden: Nap, csillag, égitest, üstökös egyedül a Föld, illetve a rajta élő emberek kedvéért volna.

Az igazság ezzel szemben – mondják – az, hogy a mi Földünk egy cseppet se több a világmindenségben, mint egy porszem a végtelen Szaharában, a Föld még a Nap bolygói közt is a legjelentéktelenebbek közé tartozik, a világmindenség, a csillagos ég s maga a Föld és a Hold is évmilliók óta megvolt már akkor is, mikor még nem volt rajta ember, aki „célszerűségeit” élvezni, s szépségében gyönyörködni tudott volna. A mai tudományos nézetek – írja a „Természettudományos Kiskönyvtár” 5. számában „Miért változnak az évszakok” címen Kunyickij – a Földre vonatkozóan nagyon távol állnak a Biblia és más hozzájuk hasonló valóságos meséktől... A Föld semmi esetre se a mindenség alapja, csak egy a nagyszámú kísérő csillagok közül” stb.

A kérdés egyik része a legnagyobb könnyűséggel elintézhető, az ti., hogy a Szentírás miért tartja a Földet a világ középpontjának s általában olyan fontosnak, hogy miért állítja be a dolgot úgy, mintha a világon minden a mi kedvünkért keletkezett volna, a Nap azért, hogy nekünk világítson, a csillagos ég, a hegyek, a gyönyörű vidékek, a virágok illata és színpompája pedig mind csak azért, hogy mi gyönyörködhessünk bennük és megláthassuk bennük Isten végtelen hatalmát és irántunk való szeretetét. Hiszen maga az egész ellenvetés nem más, mint rosszakaratú kötekedés s mindenáron nehézség keresésére még ott is, ahol egyáltalán nincs.

Nemcsak a háromezer éves Szentírás, hanem a mai kor modern és felvilágosult embere számára is a Föld a középpontja a világmindenségnek. Ha tudjuk is, hogy Földünk milyen jelentéktelen a többi égitesthez képest, nekünk akkor is fontosabb, mint a mérhetetlen tejút, vagy az a Jupiter, mely a Föld háromszázszorosa.

A Festetics herceg százezer holdja is több, sokkal több volt, mint Nyers József három holdja Balatonberényben, de Nyers Józsefnek ez a három hold mégis sokkal fontosabb, mint

az a Festetics-féle százezer, mely őt közelebből nem érdekli. Ugyanennek a Nyers Józsefnek a vásárban potom pénzen vett pantallója is fontosabb, előbbre való és jobban a világ közép-pontja, mint a Festetics herceg drágakövekkel díszített, értékes díszmagyarja.

Minden józan eszű ember tudja és érti, miért. Azért, mert ez a három hold és a pantalló az övé, míg az a nagy latifundium és drága díszmagyar nem az övé. Azok sorsa össze van kötve az övével, s ha azok körül baj történik, neki kell megsíratnia, míg ezek bármely nagyok, szépek és értékesek is, őt közelebből nem érdeklik.

Mikor egyszer egy Pesten járó falusi embert egy jó pesti úr oly túlbuzgón igazított útba, hogy még arra is felhívta a figyelmét, hogy a két villamossín közé ne álljon, mert akkor a villamos elgázolja, a tudatlannak látszó atyafi finoman úgy adta tudtára a pesti úrnak, hogy azért ő se hülye, ha mindjárt falusi is, hogy mikor hamarosan utána a pesti úr rágyújtáshoz gyufát kért tőle, azt monda neki: De azon a végén húzza ám meg, amelyiken a gömb van, mert másképp nem gyullad meg!

Ezek a Büchnerek és a fensőbbeséges szovjet kultúrát terjesztő Kunyickijek ugyanígy minden józan ok nélkül néznek le bennünket, illetve a Szentírást.

Mivel Nyers József a maga három holdját meg a pantallóját a maga részéről fontosabbnak tartja a herceg uradalmainál vagy díszmagyarjánál, sőt azokhoz képest ez utóbbiakkal alig törődik, bizonyára furcsa lenne és sértő Nyers József józan eszére, ha valami tudákos pesti vagy szovjet „úr” ebből azt következtetné, hogy Nyers József egyáltalán nem tud számolni s annyira elmaradott és együgyű lelkivilágú, hogy még azt se tudja, hogy százezer több, mint három, és hogy egy több száz éves, drága díszmagyar nagyobb érték, mint egy ócska falusi pantalló.

Józan ésszel és a legcsekélyebb tárgyilagossággal tehát senki se magyarázhatja természettudományos elmaradottságnak, ha a Szentírás úgy beszél, mintha neki a Föld előbbre való lenne, mint akár az összes égítest együttevve, s mintha a Földön kívül a többiekkel nem is igen törődnék. Csak emiatt bizonyára nem mondhatjuk még az egész Szentírást mesének.

Nekünk, embereknek, bizony nemcsak évezredekkel ezelőtt, az elmaradottság korában, hanem ma, a XX. században és a világvevő rádiókészülékek, televízió és a csillagvizsgálók óriás látszóvei korában is bizony a Föld a legfontosabb része a világmindenségnek s a mi szempontunkból a Föld a világ középpontja ma is.

Mit ér nekünk, ha az egyik égítest 300-szor, a másik 300.000-szer nagyobb és impozánsabb, mint a mi Földünk, mikor a mi életünk mégiscsak ehhez a kis Földhöz van kötve és sorsunk vele kapcsolatos? A Szentírás írója tehát még akkor se írhatott volna másképp, mint ahogyan írt, ha a fejében ugyanaz a „mérhetetlen” természettudomány lett volna, ami a „világhírű” szovjet tudósnak, Kunyickijnek.

De nemcsak viszonylagosan és lélektani alapon igaz a Szentírás a Földet oly fontosnak tartó világszemlélete, hanem bizonyos szempontból még abszolúte is. Eszes, szellemi lények, emberek csak a Földön élnek a világmindenségben, öntudatuk is csak nekik van, a szépet, a jót, a helyeset, a célszerűt is egyedül csak ők tudják észrevenni és élvezni. Világos tehát, hogy egyetlenegy ember is nagyobb érték, mint a Földnél háromszázszorta nagyobb Jupiter s így a rajta élő emberek miatt a Föld is fontosabb és előbbre való, mint olyan égítestek, melyek ezerszer nagyobbak ugyan, mint a Föld, de nincs rajtuk ember. Vajon ér-e annyit százmillió tonna dolomit és százmillió volt elektromosság, mint egy eszes ember?

Mivel az összes teremtetett lény között (az angyalokat nem számítva) öntudata is csak az embernek van, tehát Isten létét, mindenhatóságát és szeretetét is az egész teremtetett világban csak egyedül az ember tudja észrevenni s élvezni, világos, hogy nem naiv, hanem nagyon is logikus az a megállapítás, hogy Isten a világot elsősorban azért teremtette, hogy az ember él-

vezhesse és gyönyörködhessek benne, tehát hogy a teremtés az ember kedvéért is történt. Nincs itt tehát szó semmiféle naivságról.

Az, hogy a természet szépségei évmilliókon át megvoltak már, amikor még senki se gyönyörködhetett bennük s mikor még láttukra senki szívében se ébredhetett hála a Teremtő iránt, szintén nem helytálló ellenvetés, mert hiszen nem azt mondtuk, hogy csak az ember kedvéért teremtette Isten a világot, hanem azt, hogy az ő kedvéért is, sőt elsősorban az ő kedvéért.

De még ha más célja nem is lett volna a teremtésnek, csak az ember, akkor se volt céltalan az anyag hosszú létezése már az ember előtt is, mert hiszen később megtudta az ember azt is, hogy a világ milyen régóta létezik már, s mennyivel nagyobb is, mint régen gondolták, s látva belőle a Teremtő végtelen hatalmát és örökkévalóságát, ez is Isten nagyságának bámulására és az iránta való hódolat és hála fokozására lett alkalmas.

Egyébként most nekünk kell figyelmeztetnünk világnézetünk ellenfeleit arra, amit ők szoktak annyira hangsúlyozni, hogy ti. a Föld és a világmindenség állandó fejlődésben van, ezekre az évmilliókra feltétlenül szükség volt, hogy eljusson végre abba az állapotba, melyben a szerves élet s végül az ember is megjelenhetett rajta.

Azok az évmilliók tehát, melyek látszólag haszontalanul múltak el, valójában éppen nem múltak el cél nélkül, mert annak lehetővé tételét szolgálták, hogy a teremtés koronája s Isten munkájának öntudatos észrevevője és élvezője, az ember, itt a földön majd megjelenhessek.

A világ és az ember megteremtése között tehát nem múlhatott el kevesebb idő, mint amennyi a valóságban elmúlt, az anyagot csakugyan olyan régen és az embert csakugyan olyan későn kellett megteremteni, mint ahogyan történt, még akkor is, ha minden csakugyan csak az ember kedvéért teremtdőtt.

Sőt többet mondok, még a világ is csakugyan csak azóta olyan szép, mióta az ember gyönyörködhet benne, s akkor, mikor még ember nem volt, s nem láthatta, nem is volt még szép. Hiszen mikor a Föld még izzó volt – pedig az eltelt évmilliók idején izzó volt –, a természet mai szépségéről még nem lehetett szó. Akkor még nem voltak, nem is lehettek erdők, madarak se, sőt még akkor se voltak, mikor már „csak 60-70 fok meleg volt, mert hiszen a vizek legnagyobb része még mindig pára és gőz alakjában fent a légkörben volt. Tehát hiába lett volna az ember a Földön, a nagy ködben nem láthatta volna a csillagos égboltot, de a föld, a hegyek és a tengerek szépségeit se, mert hiszen akkor még mindent elnyelt a köd és a pára. Nem olyan sokat vesztett tehát az ember, hogy nem hamarabb jelenhetett meg a Földön. Nem sok gyönyörtől fosztotta meg magát miatta.

Nincs tehát semmi naivság, kezdetlegesség vagy lenézni való meseszerűség abban, hogy a Szentírás a világmindenségben olyan fontosnak tartja a földet, sem abban az állításban, hogy a világ az ember kedvéért teremtdőtt.

Már kissé bonyolultabb a kérdés második része, az, hogy a Szentírás szerzői nyilvánvalóan azt hiszik, hogy nemcsak lélektanilag, tehát a mi szempontunkból, hanem geometriailag is a Föld a világ középpontja, s nyilvánvaló, hogy a Szentírás laposnak is gondolja a Földet, nem pedig gömbölyűnek.

Luther is azzal érvelt a heliocentrikus világrendszer felfedezője, Kopernikusz ellen, hogy Józsué a Szentírásban nem a Földre szólt rá, hogy álljon meg, hanem azt mondta: „Állj meg, Nap!” (Józ 10,12) Világos tehát, hogy a Nap forog a Föld körül, nem pedig megfordítva, mint a „bolond” Kopernikusz gondolja. Ez az „érv” aztán Galilei perében is szerepelt.

Erre vonatkozólag a következő a válaszuk:

A Szentírás Isten szava. A katolikus egyház azt tanítja, hogy a Szentlélek sugalmazta s ezért valótlan vagy tévedést nem tartalmazhat. Ezt a sugalmazást nem úgy értjük, hogy Isten diktálta, hanem úgy, hogy két szerzője van: az Isten és az, aki írta. A fogalmazás, a stílus az emberé, a tartalom azonban Istené.

Ami a Szentírásban állítva van, az Istennek is állítása és a Szentírás tévedhetetlensége mindenre vonatkozik, amit állít, tehát nemcsak a hit és erkölcs dolgára. Másrészt azonban az is kétségtelen, hogy Isten a kinyilatkoztatást s így a Szentírást csak azért adta, hogy benne valláserkölcsei felvilágosításokat adjon nekünk, olyanokat, melyek az embernek természetfölötti, másvilági ügyeit tárgyalják. Természettudományos s általában földi életünket vagy jólétünket érintő kérdések feltárása nem célja.

A Szentírás akkor, mikor azt mondta: „Állj meg, Nap!”, azt akarta mondani: „Állj meg, idő!”

A józan észből következik, hogy ennek kifejezésére a Nap helyett a tudományos igazságnak megfelelően nem mondhatta azt, hogy: „Állj meg, Föld!” Először is, mert az emberek akkor még ezt meg se értették volna, sőt bizonyosra véve, hogy az író tollhibát követett el, a szöveget, melyet eredeti fogalmazásában meg se értettek, mindjárt ki is „javították” volna. Ha tehát a természettudományos igazságnak megfelelően tudatosan akarta volna így kifejezni magát a szent író, aki, mikor azt mondta volna: „Állj meg, Föld!”, zárójelben mindjárt hozzá is kellett volna tennie: „Mert hát atyámfiak, én, mint a veletek beszélő Isten tolmácsa, kénytelen vagyok veletek közölni, hogy tévedtek ám akkor, mikor a látszat után indulva azt hisztek, hogy a Nap forog körülöttek, nem pedig a ti Földetek forog a Nap körül!” Az, hogy a Szentírás így beszéljen, az célszerűtlen, sőt – mivel Isten nem bölcsen, nem célszerűen nem cselekedhet – egyenesen lehetetlen.

Miért volna célszerűtlen, ha a Szentírás ilyen természettudományos kinyilatkoztatást is adna? Először, mert a vallás tisztán a természetfölötti igazságok körül forog. Arra tanít bennünket, hogy a mindennapi kenyeret Istentől kérjük, nem pedig arra, hogyan lehet a földből minél több kenyeret kihozni s például a szárazság káros hatásait elkerülni.

Ily dolgok belekeverése a Szentírásba egyenesen a vallás tulajdonképpeni céljainak, a természetfölötti hangsúlyozásának, a figyelem égre terelésének és a földi ellenszolgáltatást nem váró, önzetlen istenszolgálat megtagadása volna. Az effajta felvilágosításokat még mai elvilágiasodott és annyira anyagi gondolkodású népünk is nem a templomi prédikációktól várja, sőt, ha ott is ezt kapja, megbotránkozik rajta. Mindennek megvan ugyanis a maga helye.

De hogy Isten a Szentírásban természettudományos felvilágosításokat adjon, s ezáltal megelőzze s így feleslegessé tegye a tudományos kutatásokat, azért is egyenesen lehetetlen, mert hiszen Isten – mint egyszer erről szó is volt – éppen azért adta az embernek az észet, hogy használja s ezekre az igazságokra maga jöjjön rá vele. Látjuk, hogy nem a Nap forog körülöttünk. De ha az Isten előre mindent, vagy legalább sok mindent megmondott volna, olyat is, ami tudományos kérdés, akkor a saját terveit és elrendezéseit zavarta volna össze. Mert minek adta akkor az Isten az embernek az észet, ha már előre közli velünk mindazt, amit vele később felfedezhettünk volna?

Ha Isten az embernek észet ad, akkor lehetőséget is kell adnia hozzá, hogy használhassa. Világos tehát, hogy nem rája előre a szánkba mindazt, amit később magunk is megtalálhattunk és megállapíthattunk volna. A munka terhes ugyan (az ész munkája is az, sőt talán még terhesebb mint a testé), de mindenki tudja, hogy testi munka nélkül igen hamar tönkremegy, elbetegesedik, életképtelenné válik a test. De épp így van a lélek is. A lélek se élvezi a tétlenséget, az igazság megtalálása pedig örömmel tölti el.

Sokkal többre becsüljük az igazságot akkor, ha magunk jöttünk rá, mintha mástól kaptuk készen. Igaz, hogy Istentől tanulni nem megalázó, de épp oly igaz az is, hogy az olyan ész birtoklása nem jelent boldogságot, amely számára nincs érvényesülési lehetőség, mert készen kapja azt, amit maga tudna és szeretne felkutatni és megtalálni.

Mindenképpen képtelenség tehát, hogy Isten az embereknek azt nyilatkoztassa ki, hogy mint keletkezett a világ, hogyan keletkeztek az állatok, vagy hogy a Föld lapos-e vagy gömbölyű és hogy a Nap a Föld körüli forgása csak látszat-e vagy valóság.

Mivel azonban Isten a természettudományos igazság ellenkezőjét se mondhatja, mert ő maga az igazság, világos, hogy nem marad más hátra, mint az, hogy ezeket a kérdéseket kikerüli, érintetlenül hagyja.

Krisztus Urunk is azt mondta, mikor kérdezték tőle, mikor lesz a világ vége, hogy ezt ő, a Fiú nem tudja, ezt csak az Atya tudja. (Mt 24,36; Mk 13,32) Mivel azonban máskor világosan megmondta, hogy amit az Atya tud, azt ő is tudja (Lk 10,22), világos, hogy válasza azt jelenti, hogy ez a kérdés nem tartozik a kinyilatkoztatás keretébe. Ezt csak a mennyben lévő Isten tudja, a földön járó nem, azaz kinyilatkoztatásuk nincs benne Isten terveiben. De még ennél is jobban ellenkezik Isten terveivel az, hogy természettudományos vagy csillagászati igazságokat közöljön az emberek számára. A Szentírás tehát, mikor ilyen kérdések előfordulnak, alkalmazkodik az emberek akkor szokásos kifejezőmódjához, s azt mondja, hogy „Állj meg Nap!”. De ez semmiképpen se jelenti azt, hogy magáévá is teszi s mint Isten kinyilatkoztatását hirdeti is azt a tévedést, melyben az emberek leledzenek. Nem azt akarja állítani ezzel, hogy a nap forog körülöttünk, hanem csak azt a kifejezést használja, melyet az emberek akkor használtak, sőt ma is használnak, tehát e kérdés tárgyalása elől – a jelzett okok miatt – kitér.

Hiszen még a XX. század csillagászatilag művelt embere is ilyen kifejezéseket használ: „A Nap már messze előrehaladt az égen” s még a kommunista meteorológiai intézet is azt a kifejezést használja, hogy a Nap kel és nyugszik ennyi meg annyi órákor.

Ahogy ez a kifejezés a tudományos intézet részéről nem jelenti az elavult geocentrikus természetszemlélet magáévá tevését vagy hirdetését (mert most nem erről van szó, hanem egyszerűen csak az időjárás szokásos közléséről), épp úgy használhatja Isten is ahelyett, hogy „Állj meg, idő!”, azt a kifejezést: „Állj meg, Nap!”, mert a Szentírásban és az isteni kinyilatkoztatásban nem arról van szó, hogy a Nap forog-e vagy a Föld, hanem Isten szolgáltatáról, örök üdvösségről és lelki felemelkedésről.

Világos, hogy ugyanezt kell mondanunk akkor is, mikor a Szentírás a világ teremtéséről, az állatvilág s az ember megteremtéséről s arról beszél, hogy hány év telt el az ember megjelenése óta a földön.

Igaz, hogy ezeket a kérdéseket a Szentírás kifejezetten tárgyalja, nem pedig csak mellesleg, egy szokásos kifejezés használata által kerülnek elő, de mint előbb láttuk, épp oly igaz az is, hogy a kinyilatkoztatás szándéka itt csak arra terjed ki, ami a kinyilatkoztatás célja, tehát a kérdés vallási oldalára, nem pedig természettudományos kérdésekre. Láttuk, hogy egyenesen lehetetlen, hogy ezekre is kiterjedjen, mert hiszen ez célszerűtlenség és Isten terveivel ellenkező volna, Isten pedig célszerűtlenül, tehát oktanul nem cselekedhet.

A világ teremtéséről csak azért beszél a Szentírás, hogy tudunkra adja, hogy a világ nem öröktől fogva van, nem is magától lett, hanem Isten teremtménye. Ez és egyedül csak ez a kérdés vallási oldala. Hogy geológiailag hogyan keletkezett a Föld vagy az egész világminőség, ahhoz a Szentírásnak semmi köze, sőt nem is szabad közének lennie, mert hiszen akkor természettudományos kinyilatkoztatás történnék, ami pedig Isten céljait és bölcsességét tekintve lehetetlen, mert célszerűtlen.

Ami pedig az ember teremtését illeti, csak az valláserkölcsei vonatkozású benne, hogy az embernek a testen kívül lelke is van s ez csak közvetlenül Istentől eredhetett. Ő is lehelte bele a már meglévő testbe. Hogy a teste hogyan keletkezett, közvetlenül-e vagy előbb átment-e az alsóbbrendű élőlények fokozatain, az természettudományos kérdés, mely nem tartozik az isteni kinyilatkoztatás keretébe s oda ezt is belevonni egyenesen ellenkeznék Isten kitűzött céljaival.

A Szentírás tehát mind a világ, mind az ember megteremtésével kapcsolatban egyszerűen közli az akkor elfogadott hagyományt, de ez nem azt jelenti, mintha ez is Isten kinyilat-

koztatása volna, s mintha Isten azáltal, hogy a Szentírás szerzőjének megengedte, hogy írásába ezt is beleszője, egyúttal az isteni szentesítést is rá akarta volna adni. Erről már csak azért se lehet szó, mert hiszen láttuk, hogy ez természettudományos kinyilatkoztatás lenne, ez pedig, mivel Isten egyéb céljaival ellenkezik, célszerűtlen és így – mivel Isten nem cselekedhet célszerűtlenül – egyenesen lehetetlen.

Hogy ezek a világ keletkezésére és az emberiség őskorára vonatkozó szentírási közlések nem isteni kinyilatkoztatásból folynak, hanem csak mint az akkori tudomány vívmányait, illetve az őshagyomány maradványait illesztették be őket műveikbe a szent szerzők, mutatja az is, hogy sok tekintetben hasonlóságot mutatnak más egykorú népek, különösen a babiloniak azóta felfedezett írott emlékeivel (Marduk-eposz, Gilgames-eposz, Hammurabi törvényei stb.), ami szintén annak a jele, hogy a szent szerző közlésükkel csak az emberi tudás akkori kincseit akarta az Olvasóval közölni.

Ugyanezt kell mondanunk a szentírási kronológiákról is. A szent szerző ezeket beiktatta művébe, mint készen kapott, akkor nagy becsben álló és objektíve is sok becses adatot tartalmazó adatokat, de nem mint Istentől kapott kinyilatkoztatást. Nem is tartoznak a kinyilatkoztatás tárgykörébe, mert Isten céljai közé az se tartozhatott, hogy közölje velünk, mióta élnek emberek a Földön. Ez szintén tisztán földi tudományos kérdés, a vallással és az örök élettel semmi összefüggésben sincs, az emberi ész és kutatás hatáskörébe tartozik, s így kinyilatkoztatása egyenesen célszerűtlen lenne Isten részéről.

Ez az okoskodás azonban a Szentírás értelmezésének legszabadelvűbb módja, melyet az Egyház óvatosan fogad bár, de kereken nem kárhozzát. Nem kerülünk szembe tehát az Egyház tanításával akkor se, ha erre a szabadelvű felfogásmódra helyezkedünk, pedig ez minden (a Szentírás és a tudomány között elképzelhető) ellentétet eleve kizár.

*

Meg lehet azonban védeni a Szentírás tekintélyét és isteni eredetét akkor is, ha nem tesszünk ilyen nagy engedményeket, hanem ezeket a természettudomány hatáskörébe eső szentírási adatokat is mint a kinyilatkoztatás tárgyait s így Isten szavát vesszük. Először is nem jutunk vele az imént fejtegetett igazsággal ellentétbe, mert a Szentírás e tekinteten sokkal homályosabb és sokkal általánosabban beszél, semhogy arról lehetne szó, hogy Isten vele elébe vághatott volna az emberi tudományos kutatásoknak és azokat feleslegessé tette volna. Hogy így van, azt majd jól látjuk a kérdés ismertetésekor.

Lássuk tehát, ellenkeznek-e a Szentírásnak a természettudomány körébe eső állításai a modern tudomány vívmányaival, vagy pedig nagyon szépen összeegyeztethetők, sőt sokszor egyenesen bámulatosan egyeznek vele?

A világ teremtésével kapcsolatban két nagy ellenkezés látszik a Szentírás elbeszélése és a tudomány tanítása között. Az egyik, hogy a Szentírás szerint a világ teremtésére Istennek hatnapi időre volt csupán szüksége, tehát az ember keletkezése az ősköd mozgásnak indulása után mindössze 5 nappal később történt, a tudomány viszont azt tanítja, hogy a kettő között több millió évnél kellett eltelnie.

Ezt a Szentírással ellenkező dolgot a tudomány nem is csak sejtés és ingatag elméletek alapján tanítja, mint például az állatok egymásból való leszármazását, hanem biztos észlelések nyomán. Hiszen csak a Föld kihüléséhez milliányi esztendőkre volt szükség. De a paleontológiai földrétegek azt is világosan bizonyítják, hogy a Föld kihülése után is (mert a földrétegek, melyek a vízből rakódtak le, csak a Föld kihülése után keletkezettek) újabb több százezer év telt el, mire az ember megjelent a Földön. Az tehát tudományos bizonyosság, hogy a világ nem hat nap alatt keletkezett.

A tudomány és a Szentírás közti ezen ellentétet egyházi részről úgy próbálták eloszlatni, hogy azt mondták, hogy a Szentírásban emlegetett „nap”-on itt nem 24 órából álló, hanem tetszés szerinti időtartamú időt, tehát valójában korszakot kell érteni. Ezen állítás igazolására felhozták, hogy már Szent Ágoston (meghalt 430-ban) is így magyarázta a dolgot, pedig akkor még szó se volt arról, hogy a természettudomány kényszerítette volna ki ezt a magyarázatot.

Rámutattak arra is, hogy a hetedik nap, Isten nyugalma azóta állandóan, tehát máig is tart. Miért ne lehetett volna tehát épp ily hosszú az első hat nap mindegyike is?

Utaltak végül arra, hogy a Szentírás szerint Isten a Napot csak a negyedik napon teremtette meg. Addig azonban, amíg nem volt Nap (Sonne), nem lehetett nap (Tag) se. A Szentírás tehát a hat napon (legalábbis az első három) nem is érthet szoros értelemben vett napot, azaz 24 órából álló időközt.

A sok szép érv azonban mégse ér semmit, mert a Szentírás – sajnos – egész világosan megmondja, hogy ő nem korszakot, hanem igenis 24 órás igazi napot ért a hat nap alatt. Minden egyes nap végén ugyanis ezt a kifejezést használja: „Este lett és reggel, az első nap... És este lett és reggel, a második nap” stb. Tehát szó se lehet arról, hogy nap helyett korszakot érthessünk.

A kérdés helyes (minden nehézséget teljesen leküzdő) megoldása a következő:

Igen gyakori dolog, hogy Isten a kinyilatkoztatásait álomban adja. Látjuk ezt a Szentírásban, sőt a szentek életében is. Jákob álmában látta az égig érő lajtorját s a rajta fel-alá járó angyalokat (Ter 28,10-22); a még gyermek Sámuel is álmában kapta Istentől az első kinyilatkoztatást (1Sám 3,1-18); Szent József is álmában kapta az intést, hogy „vedd a gyermeket és anyját és menekülj Egyiptomba” (Mt 2,13). A napkeleti bölcsek is álmukban kapták az intést, hogy a Kisjézus megtalálása után ne térjenek vissza Heródeshez (Mt 2,12). Assisi Szent Ferencc is álmában hallotta a kérdést, ami aztán megtérése fő indítéka lett: „Ki nagyobb: az úr vagy a szolga” stb.

Isten Mózesnek is álmában nyilatkoztatta ki a világ teremtését. Összekötötte azonban a dolgot egy másik igen fontos dologgal: a hetedik napi munkaszünet kérdésével, s ezért nem egyszerre közölte vele a világ teremtésének kinyilatkoztatást, hanem hat egymás után következő éjszaka, melyek mindegyikén csak egy-egy részletet látott a világ keletkezéséből, melynek folytatása a következő éjszakai álomban következett, míg aztán a hetedikén közölte vele Isten, hogy azon kívül, hogy a világ az ő alkotása, még azt is adja tudtára az embereknek, hogy az ő akarata, hogy minden hetedik napon sabbathot, azaz munkaszünetet tartsanak.

Ahogy látad – mondta neki – az én teremtményem működését hat napon át, úgy dolgozzanak ők is egyfolytában hat napon keresztül, a hetediket pedig nevezzék el sabbathnak, pihenésnek, s ahogyan én a hetedik napon befejeztem teremtményem működését, illetve annak számodra való kinyilatkoztatását, úgy ezen a napon ők is mindig fejezzék e heti munkájukat és pihenjenek meg.

A hetedik napi munkaszünetre vonatkozó kívánsága volt az oka tehát annak, hogy Isten nem egyszerre, hanem hat egymás után következő részletben nyilatkoztatta ki Mózesnek a világ teremtését.

Nem hat korszakról van tehát szó, hanem hat napról, de nem a világ teremtése történt hat nap alatt, hanem a világ teremtésének kinyilatkoztatása. Mózes számára történt ez a hat nap alatt s Mózes csak azt írja le, amit látott. Csak így teremtette Isten a világot „hat nap alatt”. Így aztán nem nehézség az sem, hogyan lehetett már az első három napban is nap („Tag”), mikor Isten csak a negyedik napon teremtette meg a Napot (a Sonne-t).

Sőt, hogy a dolgot nemcsak így is lehet, hanem egyenesen így kell érteni, azt szinte megdöbbentően igazolja az, hogy Mózes az egyes napokra vonatkozó teremtmény működés elmondása után, mind a hatszor mindig azt mondja: „Este lett és reggel”, nem pedig azt hogy

reggel és este lett. Világosan jelzi tehát, hogy mindig este kezdődött a dolog és reggelre végződött, tehát nem Isten valóságos teremtését, hanem csak a teremtésnek számára való kinyilatkoztatását írja le, mely éjszaka, álmában történt.

Ha nem így értjük, nem tudjuk megmagyarázni, hogy már az első három napon is volt nap (Tag), pedig Sonne, tehát a Nap, mint égítest még nem volt, s még inkább: másképp mivel tudjuk megmagyarázni, hogy a teremtés mindig este kezdődött és reggelre végződött? Még gondolatnak is képtelenség ugyanis, hogy Isten mind a hat napon át mindig csak éjszaka teremtett volna. Ez legfeljebb a „sötétség fiához”, a sátánhoz illenék, nem Istenhez.

A hat nap tehát egyáltalán nem nehézség s egyáltalán nem dönti meg a Szentírás isteni eredetének hitét. Tanulságos azonban abban a tekintetben, hogy mennyire nem szabad elhamarkodottan megállapítani, hogy a Szentírás téved, vagy hogy ellenkezik a tudománnyal. Ilyenkor legfeljebb azt volna szabad mondanunk, hogy nem értjük a dolgot, nem pedig fölényeskedni. De hát ehhez tárgyilagosság kellene, az meg természetesen nincs meg az olyan emberben, akinek a célja a Szentírás mindenáron való megcáfolása, nem pedig az igazság.

Ennek a hat nap alatti világteremtésnek a kérdésében igazán úgy látszott, mintha nem elfogultság lenne annak megállapítása, hogy a Szentírás állítása ellenkezik a tudománnyal, tehát mese. De lám, még itt is túl korai és könnyelmű volt a megállapítás.

Még a hat napnál is lehetetlenebbnek látszik a másik nehézség megoldása, az ti., hogy a Szentírás szerint Isten csak a negyedik napon teremti meg a Napot, mikor nyilvánvaló, hogy ha egyszer körötte forog, akkor a Föld is belőle repült ki, tehát a Nap előbb volt, mint a Föld. Mivel pedig a Szentírás szerint Isten a növényeket már a harmadik napon megteremtette, a Szentírás ezt az egészen képtelen állítást is tartalmazza, hogy nemcsak a Föld, hanem még a növények is előbb megvoltak, mint a Nap. Ez még nagyobb képtelenség.

Ha azonban a kérdést alaposabban megvizsgáljuk, ez a nehézség is épp oly fényesen megoldódik, mint a hat nap, sőt a kérdés cáfolat helyett egyenesen a Szentírásnak szerez becsületet és egyenesen kinyilatkoztatott, tehát Istentől származó voltát igazolja.

A Szentírás így adja elő a világ teremtését (Ter 1,1-2,4):

„Kezdetben teremtette Isten az eget és a földet...” – kezdi. – Az első napon pedig „Isten így szólt: »Legyen világosság«, és világos lett. Isten látta, hogy a világosság jó... Azután este lett és reggel: az első nap.”

Isten tehát az eget és a földet „kezdetben”, a világosságot pedig az első nap teremtette.

A második nap „Isten megalkotta a szilárd boltozatot, és elválasztotta vele a boltozat fölötti és a boltozat alatti vizeket... Erre este lett és reggel: a második nap.”

A harmadik napon Isten elválasztotta a vizeket a szárazföldektől és mondta: „Teremjen a föld zöldellő növényeket, amelyek termést hoznak, és fákat, amelyek magot rejtő gyümölcsöt teremnek a földön”, azaz egyúttal megteremtette a növényeket is.

A negyedik nap rátevé Isten az égre „a nagy világítót” és elnevezé Napnak, és a „kis világítót” és elnevezé Holdnak, azaz a Napot és Holdat teremtette az égre.

Az ötödik nap mondta, hogy hozzon elő a víz halakat, a levegő madarakat és a föld csúszómászó állatokat, azaz megteremtette a madarakat, a halakat és a hüllőket.

Végül a hatodik nap teremtette Isten az állatokat (emlősök) és végül az embert.

Hasonlítsuk most össze ezt a leírást a tudomány tanításával, s nemcsak ellentétet nem találunk a kettő között, hanem egyenesen elképedünk a hasonlóságtól. Tekintettel pedig arra, hogy a Szentírás első könyve, a Teremtés, melyben mindez el van mondva, már 3000 évvel ezelőtt íródott, a tudomány tanításával való összehasonlítása után egyenesen azt kell mondanunk, hogy ezt 3000 évvel ezelőtt nem írhatta egyszerűen csak ember, hanem annak csakugyan isteni sugalmazásban kellett részesülnie.

A világ teremtésének a Szentírásban való leírása, annak ellenére, hogy éppen ez a Szentírás legrégebbi része, nemcsak nem hat meseszerűen a XX. század modern emberére, hanem annyira megegyezik a tudományos megállapításokkal, hogy ez maga is bizonyítékot szolgáltat az Egyház azon tanítása mellett, hogy a szent könyvek isteni sugalmazásból íródtak.

Lássuk:

Laplace elmélete azt mondja, hogy először volt az ősköd, a káosz, azaz egy buta, rendezetlen tömegben az egész jövődő világmindenség anyaga. A Szentírás pedig azt mondja, hogy kezdetben teremtette Isten az eget és a földet, de az akkor még „puszta volt és üres”. Tehát tulajdonképpen ugyanazt mondja, amit a mai természettudomány. „Az ég és föld” azonos a világmindenséggel. A Szentírás héber eredetije a „puszta és üres” szavakat a „tohuwabohu”, a „zürzavar”, „rendetlenség” szóval fejezi ki, tehát tulajdonképpen ugyanazt mondja héberül, amit Laplace görögül „chaosz”-nak mond. (Laplace nemigen olvasságta a Szentírást, nem volt akkor az divat. Ha ugyanis tudta volna, hogy a Szentírás is ezt a kifejezést használja, akkor ő bizonyára már csak azért is mást mondott volna. Mikor ugyanis közöltük, hogy a halálos ágyán önként megtért, azzal nem azt akartuk mondani, hogy éltében is ugyanilyen vallásos volt.) Tehát tulajdonképpen a Szentírás is azt mondja, hogy kezdetben volt a káosz, mert hiszen világosan megmondja, hogy az az ég és föld, amit Isten legelőször teremtett, kezdetben még tohuwabohu volt.

Külön ki kell emelnünk azt is, hogy a Szentírás nem azt mondja, hogy az ősködot Isten az első nap teremtette, hanem azt, hogy „kezdetben”. Tehát mikor Mózes az első éjszaka látni kezdte a világ teremtését, az ősköd, a tohuwabohu, már megvolt.

Laplace arról nem beszél, honnan jött az ősköd, a káosz anyaga, Isten azonban világosan megmondta Mózesnek, hogy ezt is ő teremtette, csak már nagyon régen. Még „kezdetben”. S ez világos is, hiszen láttuk, hogy az ősködnak, mint anyagnak, nem lehetett lényeges tulajdonsága a lét, tehát mástól kellett kapnia ezt a létet, olyantól, aki azonos ezzel a léttel s így maga a megtestesült létezés, maga a van.

Mózes az első éjszaka azt látta, hogy a káosz, a tohuwabohu, mely már akkor is, mikor ő látni kezdett, megvolt, mérhetetlen energiával a tengelye körül forgásnak indult. Ettől (a gyors forgás okozta sűrűlódástól) gyulladt ugyanis ki. Mózes ez a kifejezése tehát: „És lön világosság”, valójában egyet jelent azzal, hogy a káosz forgásnak indult. Ebből mindjárt láthatuk egyúttal azt is, hogy aligha lesz olyan veszélyes a napnak csak a negyedik napon való teremtése se, mert hiszen a világosságot Isten már az első Nap teremtette, a világosság pedig azonos a Nappal. „Az ég és föld” pedig, tehát benne a Nap is, már ennél is előbb, már „kezdetben” megteremtődött.

Mivel a világmindenségből minket elsősorban a Föld érdekel, a második éjszakától kezdve Mózes már a Föld fejlődését látta. Mivel a Föld eleinte izzó volt (hiszen azért „lett világosság”), víz pedig csak száz fokon alul van, világos, hogy akkor még az összes tenger minden vize fent volt a légkörben, gőz alakjában tehát addig csak felső vizek voltak, s csak attól kezdve kezdett lecsapódni alsó vizekké, mikor a hőmérséklet már jóval a száz fok alá süllyedt. Ennek az állapotnak elérékezését látta Mózes a második nap.

A föld fokozatos lehűlése folyamán végeszakadatlan, óriási felhőszakadásokat észlelt s ennek szemléltetésére úgy fejezi ki magát, hogy „elválasztá Isten a felső vizeket az alsó vizektől”. Eddig csak felső vizek voltak, mert minden víz gőz alakjában fenn volt. Csak ettől kezdve lettek „alsó vizek” is a megcsökkent, de azért a légkörben továbbra is megmaradó párák, azaz „felső vizek” mellett.

Látjuk tehát, hogy a leírás nagyon is tudományos, s nemcsak ellentétben nincs, hanem feltűnően megegyezik azzal, amit a természettudomány mond részünkre a Föld fejlődésével kapcsolatban. De vajon honnan tudhatta mindezt Mózes Krisztus előtt már vagy ezer évvel?

Természetes, hogy miközben a mai végtelen óceánok minden vize lecsapódott, a sok víz, a sok eső mindent elborított. De világos, hogy elsősorban a mélyebb helyeket lepte el s a hegyek, melyeket az azelőtt még izzó láva forrongása s a belőle történő nagy gázkitörések löktek a magasba, kiálltak a vízből.

„Isten elválasztotta a vizeket a szárazföldektől”, mondja a Szentírás. (Mert mikor még hónapokon át egyfolytában szakadt az eső, úgy látszott, mintha az egész Földet végleg víz borítaná.) A hegyek oldalán lezúduló víz porlasztotta a sziklákat s a síkságra érve leülepedett belőle az iszap. Termőföld keletkezett tehát, melybe, mivel éppen jó nedves is volt, Isten mindjárt meg is teremtette az első élőlényeket, a növényeket. „Teremjen a föld zöldellő növényeket, amelyek termést hoznak, és fákat, amelyek magot rejtő gyümölcsöt teremnek a földön”.

Ezt is még a harmadik éjszaka látta Mózes, s mint láttuk, ez is egészen tudományos elbeszélés.

Könnyű elképzelni, hogy a sok gőz és pára miatt egy ideig még olyan köd vette körül a Földet, hogy nappal a kék, éjszaka a csillagos ég még sohase ragyogott a Föld felett. Hiszen még ma is, mikor már az alsó vizek régen lent vannak, nemegyszer előfordul, hogy hetekig se látunk Napot. Képzeltethetjük, milyen köd lehetett hát akkor, mikor még a tengerek vize is mind a levegőben volt!

Ezért csak a nagy felhőszakadások, a termőföld keletkezése és bele a növények megteremtése után, azaz a negyedik napon fordult elő először, hogy Mózes a keletkező világban a Napot is meglátta, vagyis az is kisütött végre a felhőfoslányok közül, éjszaka pedig a hold, s ezért említi meg csak ekkor, tehát csak a negyedik éjszaka, hogy Isten a nagy és kis világítót is rátevő az égre. Látjuk, hogy annyira nem volt „naiv”, hogy még arra is gondja volt, hogy ne a „teremtés” szót használja. Hiszen a Napot Isten már kezdetben teremté s már a világosságot is megteremté az első nap.

Látjuk tehát, hogy ez az egyenesen megbotránkoztatónak látszó nehézség is nemcsak igen szépen megoldódik, hanem egyenesen tudományos jellegűvé válik s megdöbbentően találó voltával ismét csak azt bizonyítja, hogy Mózes mindezt 3000 évvel ezelőtt aligha írhatta csak a maga fejéből.

A hátralévő két nap (az ötödik és a hatodik) ugyanilyen természettudományos alaposságú, mert Mózes is egy nappal előbb látta keletkezni az alsóbbrendű állatokat (halak, madarak, hüllők), mint a legmagasabb rendűeket (emlősök). Tehát a Szentírás is tanítja ezt, amit a paleontológia bizonyít, hogy az állatok nem egyszerre keletkeztek, hanem az alsóbbrendűek jóval előbb, mint a magasabb rendűek. Úgyszintén azt is, amit szintén kétségtelenül bizonyítanak a Föld rétegei, hogy az ember az élőlények között legutoljára jelent meg a Földön.

Látjuk tehát, hogy a Szentírás előadása a világ teremtését illetően nemcsak mesének nem bizonyult, hanem annyira értelmes és szakszerű, hogy egyenesen isteni sugalmazottsága mellett bizonyítéknak számít, kivált, ha tekintetbe vesszük, hogy 3000 évvel ezelőtt íródott.

Vajon elképzelhető-e, hogy ember Krisztus előtt 1000 körül tisztán a maga fejéből és kora (tudományossága) alapján így tudja előadni a világ keletkezését? Hogy a Szentírás kifejezései homályosak és leírásának a tudománnyal való egyezését csak most tudjuk megállapítani, mikor már a tudomány vívmányai birtokunkban vannak, az természetesen következik abból, hogy a Szentírásnak nem volt célja kifejezett természettudományos kinyilatkoztatást is adni, sőt, mint láttuk, ez egyenesen ellenkezett volna Isten bölcsességével.

*

Valószínű, hogy Évának Ádám oldalbordájából való teremtését is olyanformán kell felfognunk, mint Mózes hat, egymás után következő álmát: Nem a valóságban történt így az el-

ső nő megteremtése, hanem Ádám szintén álmában kapott kinyilatkoztatásában látja így a dolgot.

Ahogy Isten a világ teremtésének kinyilatkoztatását Mózes számára a hetedik napi munkaszünet kinyilatkoztatásával kapcsolta össze, ezzel a már Ádámnak adott kinyilatkoztatással nem kevésbé fontos dolgot: a nőnek a férfival való egyenjogúságát akarta velünk közölni. Ez, tekintve a férfi erősebb voltát és a régi emberek durvább ösztönösségét és uralomvágyát, egyáltalán nem volt felesleges.

Ádám álma szerint Isten a férfi testéből teremtette az asszonyt, mégpedig nem a fejéből, nem is a lábából, hanem a közepéből, hogy jelezze vele, hogy az is olyan ember, mint ő, valóban „felesége”.

Hogy azonban Éva nem valóban így keletkezett, hanem csak Ádám látta álmában, mint-ha így történt volna, sejthetjük onnan, hogy maga a Szentírás is emlegeti ezzel kapcsolatban Ádám álmát. De viszont azt is látjuk, hogy noha aludt, mikor a dolog történt, mégis tudja, mi történt, amíg aludt.

A legnagyobb bizonyíték pedig az, hogy a Szentírás már Ádám álmának elbeszélése előtt, mikor a hatodik napon az ember teremtését leírja, világosan megmondja, hogy már ezen a hatodik napon megteremtette Isten nemcsak Ádámot, hanem Évát is. „Isten megteremtette az embert, saját képmására, az Isten képmására teremtette őt, férfinek és nőnek teremtette őket” – mondja (Ter 1,27).

Világos tehát, hogy mikor Ádám elaludt, akkor már megvolt Éva is, nem pedig csak Ádám álma közben keletkezett. Ádám azonban azt álmodta, mintha Isten az ő oldalbordájából teremtette volna. Láttuk, hogy miért álmodta ezt.

Előfordul, hogy az effajta felvilágosítások alkalmával az emberek azt mondják, hogy hát akkor miért nem így tanulták ők ezeket a dolgokat már az elemiben is? Ott miért olyat tanultak, ami nem igaz?

Erre azt feleljük, hogy akkor se valótlanságot tanultak, hanem akkor még egyszerűen csak a Szentírás tartalmát tanulták, nem pedig az elbeszélés kritikáját és a természettudományokkal való viszonyát.

Igaz, jobb lenne, ha a gyerekek arra, mire megnőnek és hallják a Szentírás igazsága elleni kifogásokat, már ismernék e kifogásokat is, és meg is tudnának rájuk felelni, ámde elemiben nincs idő arra, hogy ilyen hosszasan foglalkozhassunk a dolgokkal. De az elemi iskolás gyermek még nem is bír olyan értelmi fejlettséggel, hogy effajta kérdéseket meg lehetne számára oldani. Előhozásuk tehát csak zavarná őket. Azonban a régi ismétlő iskolákban és a mai általános iskola felső osztályaiban már elő lehet és elő is kell ezeket is hozni. (De a párt nem engedi.)

Különösen egyszerűbb emberek igen sokat bajlódnak azzal is, hogy ha Ádámnak csak két fia volt: Káin és Ábel, leánya tehát nem volt, hogy lehet akkor, hogy az emberiség mégis elszaporodott?

Ezt a hallatlan következetlenséget is a Szentírás mesészerűsége bizonyítékának tartják s nevetve teszik hozzá, hogy „az öreg Mózes” arról egészen megfélekedezett, hogy az elszaporodáshoz nők is kelletek.

Visszaemlékezem, hogy első gimnazista, tehát tízéves koromban ezt a kérdést előttem is tárgyalták „a néninél” (az asszonynál, akinél kosztom voltam) látogatóban lévő asszonyságok („a néni” a tiszta katolikus Keszthelyen történetesen protestáns volt).

Az egyik asszony azt mondta, hogy lány korában megkérdezte egy plébánostól, aki azonban azt válaszolta, hogy a Szentírást nem szabad annyira kutatni. Azt el kell hinni. Aztán a társaság nevetett hozzá, hogy persze, mert ha nagyon kutatjuk, akkor könnyen kisül, hogy nem igaz.

Nagyobb diák koromban meg – emlékszem – zsidó osztálytársaim beszéltek, hogy ők is megkérdezték ezt a rabbitól, az – pedig egyetemi magántanár is volt és a zsidók igen büszkék voltak rendkívül nagy tudományára – azt felelte, hogy Káin meg Ábel az anyjukkal vétkeztek s így tudott elszaporodni leány híján is az emberiség.

Rendkívül csodálom a „tudós” rabbit, mert ez a megoldás bizony még egy tudatlan rabbitól is sok lett volna. Az igazság ugyanis az, hogy ha egyszer az emberiség elszaporodott, akkor világos, hogy Ádámnak és Évának lányainak is kellett lenni. Ha ezt a Szentírás nem is mondaná, az eredményből, az emberiség elszaporodásából magától értetődő, hogy voltak.

Hogy a Szentírás Ádám lányait külön nem említi, nem lehet nehézség. Nehézség csak akkor volna, ha a Szentírás külön megmondaná, hogy lányai nem voltak az első emberpárnak. Ha azonban csak hallgat róla, tárgyilagos ember számára ez még egyáltalán nem bizonyítja, hogy nem is voltak.

A királyok lányairól is csak akkor hallunk a történelemben, ha szentek lettek, mint nálunk Szent Erzsébet és Szent Margit, vagy ha fiú híján ők örökölték a trónt, mint például Nagy Lajos leánya, Mária, vagy II. Lajos nővére, Anna, I. Ferdinánd felesége. Vajon következik-e azonban ebből az, hogy a legtöbb magyar királynak nem is volt lánya, csak fia?

Látjuk tehát, hogy az ezen való fennakadás megint csak azt a tárgyilagosság-hiányt, azt a kákán is csomót keresést bizonyítja, amit Isten és általában a vallással kapcsolatban már annyiszor tapasztaltunk, s mely annyira bizonyítja, hogy ezeket a kérdéseket az emberek nem tárgyilagosan, szenvtelenül nézik, mint kellene, s mint ahogyan az igazság megismeréséhez szükséges lenne, hanem már előre elfogultan és ellenszenvvel.

Szerintük, ha a Szentírás külön nem mondja, hogy Ádámnak leánya is volt, az már azt jelenti, hogy nem volt, sőt azt, hogy az egész Szentírás együgyű mese.

„Az öreg Mózes” azonban annyira okos és előrelátó ember volt, hogy nemcsak azt nem felejtette ki a „meséből”, ami beletartozik, hanem még arra is gondja volt, hogy az efféle rosszakaratú gáncsoskodásoknak is eleve elejét vegye. Mózes még azt is külön belevette „a mesébe”, hogy Ádámnak és Évának lányai is voltak, nemcsak fiai.

Hogy mennyire tudatlanok ezek a Szentíráson mindenáron nevetni akarók, sőt – bármily hihetetlen – még a tudós rabbi is, mutatja hogy a Szentírásban nemcsak Káin és Ábel, hanem még Ádám harmadik fia, Szet is szerepel, de ezen kívül még azt is mondja a Teremtés könyve, hogy Ádámnak fiai meg lányai születtek (Ter 5,4), tehát hogy e három névleg megnevezett fiún kívül még sok (vagy legalábbis több) fia és leánya volt.

Az emberiség a testvér-házasság révén szaporodott tehát el, s világos, hogy a testvér-házasság akkor nem volt bűn, mert más házasság nem volt lehetséges. Világos, hogy káros se volt az utódokra, mert ez még ma is csak terhelt családokban lenne káros. Az az Ádám meg Éva pedig, aki egyenesen Isten teremtő kezéből került ki, bizonyára nem volt még terhelt.

*

Ami a Szentírásban közölt kronológiákat illeti, először is meg kell jegyeznünk, hogy az az ötezer néhányszáz év, ami a zsidó naptár szerint „a világ teremtése” óta eltelt, nem a világ, hanem az ember teremtése óta eltelt időre vonatkozik. A kettő ugyanis csak akkor lenne mindegy, ha Isten a világot csakugyan hat nap alatt teremtette volna. De mi ezen már régen túl vagyunk.

Az is igaz, hogy az emberiség 5-6000 éves kora is túlhaladott dolog, tehát a Szentírásban közölt számok sokkal kisebbek a valóságnál. Azonban nehézség emiatt se lehet még akkor se, ha ezeket a számokat is Istentől sugalmazottaknak tartjuk, ami pedig éppen nem valószínű. Nem lehet nehézség emiatt már csak azért se, mert többszörösen is bizonyítani tudjuk, hogy a Szentírásban közölt évszámok idők folyamán a sok másolás következtében megrom-

lottak, tehát egyáltalán nem bizonyos, hogy az eredetiben is az volt, ami a mi kezünkben lévő példányokban van.

Például még az Ószövetség görög fordítása is eltér e tekintetben a héber szövegtől, mert míg ennek adatai szerint 5000 néhány száz év jön ki, a görög szöveg szerint 7000 néhány száz. Aztán a Szentírás (Sámuel 1. könyve 10. fejezete) azt is írja, hogy „egyéves férfiú volt Saul, mikor uralkodni kezdett, és két évig uralkodott (1Sám 13,1), pedig az ugyanott elmondottakból jól látható, hogy felnőtt volt már, mikor Sámuel királlyá kente, tehát egyéves „férfiú” semmiképpen se lehetett, és király is vagy 40 évig volt. Tehát ez a szám is csak a másolások folytán megromlott szám lehet. A számok könnyű megromlásának az az oka, hogy a keleti nyelvekben nincsenek külön számok, hanem a számokat is betűkkel jelöljük s ez ezer alkalmat adott arra, hogy a másolók elhibázzák őket.

Legfeljebb azt kérdezhetné valaki, hogy ha Isten engedte a Szentírásban közölt e számokat megromlani, akkor miért nyilatkoztatta ki őket? Ha pedig érdemesnek tartotta kinyilatkoztatni, akkor miért hagyta megromlani?

A felelet az, hogy Isten ezt csak csodával akadályozhatta volna meg, csodát pedig Isten csak rendkívüli esetekben s fontos okból tesz, olyankor, mikor jelezni akarja az embereknek, hogy a dologban az ő keze van.

Amiatt, hogy a Szentírásban közölt évszámok meg ne romoljanak, céltalan lett volna Istennek csodákat tennie, tehát beleavatkoznia a természet folyásába. Hiszen az, hogy mióta vannak emberek a Földön, nem tartozik hozzá az üdvösségünkhöz. Ez tisztán tudományos dolog, melynek kinyilatkoztatása Isten céljaival ellenkezik.

Ez egyenesen amellettszól, hogy ezeket a szent író egyáltalán nem is Isten sugalmazására s nem is mint a maga kijelentését, hanem csak mint az akkori kronológiákat közli, tehát megromlatlan állapotban se tartalmaztak isteni kinyilatkoztatást.

Ami a bábeli nyelvzavart illeti, annak megcáfolására nem lehet felhozni, hogy a különböző nyelvek lassan keletkeztek, nem pedig hirtelen, mint a Genézis a bábeli toronyépítéssel kapcsolatban elbeszéli és hogy ezt a lassú, természetes keletkezést bizonyítja, hogy ma is rokonságban vannak egymással az egyes nyelvek. Senki se mondja ugyanis azt, hogy a mai élő nyelvek keletkeztek a bábeli nyelvzavarban. Világos, hogy a mai francia a latinból s a magyar és a finn is egy ős finnugor nyelvből keletkezett évezredek folyamán, tehát lassú átalakulással.

Ez azonban nem zárja ki, hogy az emberiség őskorában meg ne történhetett volna a Szentírásnak a bábeli nyelvzavarról szóló története is, sőt még azt se, hogy az emberiség soknyelvűsége csakugyan Bábellel kezdődött. A mai nyelvek között is vannak ugyanis olyanok, amelyek egymással a legkisebb rokonságban sincsenek. Ezek a nyelvek keletkezhetek a bábeli nyelvzavarban is s a többiek aztán lehetnek ezek természetes elágazásai, melyeket az idő és a nyelvcsoporthoz egyes közösségeinek egymástól való elszakadása hozott, hoz ma is és hozni fog még a jövőben is létre.

Ami a vízözönt illeti, ez a Szentírás ellen felhozni szokott ellenvetések és kétségek egyik leggyakoribb tárgya. Rámutatnak, hogy a geológia nem találja semmi nyomát olyan vízözönnek, amely az egész világot (illetve Földet) elöntötte volna olyan időben, mikor már emberek is éltek a Földön.

Az is igaz, hogy szinte képtelenség elképzelni, hogy Noé a Föld minden állatából bevihetett volna egy párt a bárkába. Hiszen például – eltekintve attól, hogy ekkora bárkát csinálni egyenesen képtelenség – van sok állatfaj, mely csak Ausztráliában él. Hogy vihette volna be Noé ezeket is a bárkájába? Pedig hát látjuk, hogy ezek az állatok se pusztultak ki. Aztán van állat, mely csak a trópusok alatt tud megélni, és van, amely csak a sarkvidéken. Hogy lehet, hogy Noé bárkájában mégis mind szépen megéltek egy éven át?

Honnét tudott Noé annyi élelmiszert összeszedni, hogy ez a százezres, sőt milliónyi állatsereglet mind megélhessen belőle egy évig, s mivel a sarki állatnak az élelmiszere is csak az örök hó és jég hazájában található, a trópusinak pedig a trópusokon, hogyan tudta Noé mégis megszerezni mindegyiknek azt az ételmet, amelyre szüksége volt?

Még azt az ellenvetést fogadhatjuk el legkevésbé, amelyet a legtöbbet emlegetnek, hogy hát akkor a farkasok, a tigrisek és az oroszlánok felfalták volna a bárkában a bárányokat és az antilopokat. Annyi józan észrt ugyanis csak feltételezhetünk Noéről, hogy nem egy rekeszbe zárta őket a bárkában. Ezzel szemben azonban nekünk még azt is meg kell állapítanunk, hogy a valóságos vízözön még a halaknak is bajt okozott volna. A tengeri halaknak ugyanis sós, az édesvízieknek pedig édesvíz kell, a vízözön vize pedig, minthogy esőből keletkezett, édesvíz volt. A tengeri állatok tehát elpusztultak volna tőle.

Minden nehézséget megold azonban, hogy a Szentírás elbeszélése alapján egyáltalán nem kell azt gondolnunk, hogy a vízözön az egész világot elöntötte. Nem ellenkezik a Szentírás szövegével, sőt mondhatnám, hogy ez a szöveg egyenesen sejteti azt a feltevést, hogy a vízözön csak arra a mezopotámiai síkságra terjedt ki, ahol Noé lakott. Itt volt az emberiség bölcsője s nem jelentette ugyan az egész földet, de mégis az egész emberiséget, mert a föld más vidékein akkor még nem éltek emberek. Az állatokon, melyekből Noé egy-egy párt bevitt a bárkába, inkább csak az ember közelében élő és az ember részére szükséges háziállatok értendők. Például nyoma sincs a szentírási elbeszélésben annak, mintha ezen állatok megszerzése és a bárkában való elhelyezése Noé részére valami különösebb erőfeszítést vagy nehézséget okozott volna.

Igaz, hogy a Szentírás azt mondja, hogy az egész földet elöntötte a vízözön. Például úgy fejezi ki magát, hogy a vizek elborítottak „az ég alatt minden magas hegyet” (Ter 7,19). Hogy azonban ez a kifejezés a valóságban mit jelent, azt láthatjuk abból, hogy ugyanez a Genézis akkor, mikor az egyiptomi József történetét beszéli el, szintén azt mondja, hogy napról napra növekedett az éhség Egyiptomban (Ter 41,56) és hogy „mindenki Egyiptomba jött, hogy gabonát vásároljon” (Ter 41,57).

Bizonyára nem azt kell ezen érteni, hogy Amerikából és Ausztráliából is jöttek, sőt még azt sem, hogy akárcsak Európából vagy a mai Magyarország területéről is.

Még az Újszövetség (az Apostolok cselekedetei című könyv) is azt mondja, mikor a Szentlélek eljövételét írja le az első pünkösdkor, hogy Jeruzsálemben akkor összejöttek a jámbor zsidók „az ég alatt minden népből” (ApCsel 2,5), s mivel a Szentírás egyúttal el is sorolja ezeket az országokat, s ezek egytől egyig környékbeli tartományok s még csak annyira sincs Palesztinától egy se, mint Róma vagy India, világosan láthatjuk, hogy a szent író a „minden nemzetet, mely az ég alatt van”, csak a neki ismert világot, azaz a környéket érti. Az egyszerű ember beszédében köztudomásúan mindennapos dolog az effajta nagyítás, általánosítás.

De még magából a vízözön történetéből is megtudhatjuk, hogy mekkora volt az az „egész világ”, melyet a vízözön elborított. Mikor ugyanis a víz apadása után Noé kieresztette az első galambot, így fejei ki magát az Írás: „visszatért a bárkába, mivel még víz állt az egész földön”. (Ter 8,9) Az a galamb bizonyára nem tudott olyan messze elrepülni, hogy megállapíthatta volna, hogy „az egész földön”, tehát Amerikában vagy Ausztráliában, sőt akárcsak Magyarország, sőt a közeli Arábia területén is csakugyan víz volt-e. A Szentírás tehát még azt a kis területet is, melyet egy galamb beröpülhet vagy amelyet röptében áttekinthet, már „az egész földnek” nevezi. Világos tehát, hogy akkor is, ha azt kutatjuk, mit kell érteni azon az egész földön, melyet a vízözön elborított, nemcsak szabad ilyen szűken érteni a dolgot, hanem így is kell.

A galambbal kapcsolatban az író egész világosan elárulja gondolkodásmódját, illetve kifejezésmódja helyes értelmét. A művelt és elfogulatlan Olvasót arra figyelmezteti, hogy ha „az egész föld” csak annyi, hogy egy galamb rövidesen be tudja repülni, akkor bizonyára azt „az egész földet”, melyet a vízözön elárasztott, azt se lehet szóról szóra az egész földre érteni és még Amerikát és Ausztráliát is mindenképpen beleszámítani.

De a galambbal kapcsolatban mondtak azt is bizonyítják, hogy ez a túlzó kifejezésmód nem együgyűség vagy tudatlanság jele a szent szerző részéről, hanem egyszerűen csak régi, népies kifejezésmód.

Ha ugyanis annak ismeretét, hogy Amerika és Ausztrália is létezik, nem is kell róla feltételeznünk (ezt Mózes nem is tudhatta, mert tisztán földi vonatkozású és a vallással összefüggésben nem lévő dolog lévén, ebben nem kapott és nem is kaphatott isteni kinyilatkoztatást), annyi értelmességet bizonyára még rosszakarát esetén is fel kell tennünk róla, hogy annyit csak tudhatott, hogy a föld annál talán mégiscsak nagyobb, mint amekkora területet egy galamb be tud repülni s át tud látni.

Mivel látjuk, hogy Mózes mégis még ezt a kis területet is az „egész föld”-nek nevezi, világos, hogy „az egész föld” az ő kifejezésmódján csak azt jelenti, hogy igen nagy terület öntött el a víz. Akkorát, ameddig csak látni lehetett, vagy ahonnan akkor csak hírt hallani lehetett.

Jellemző, tanulságos és az Egyháznak ugyancsak becsületére váló dolog az is, hogy mikor az V. egyetemes zsinat 1500 évvel ezelőtt (553-ban), mikor Theodorus Mopsuestinus sok, a Genézis értelmezésére vonatkozó, szabadelvű magyarázatát elítélte és anatómával [kiközösítéssel] sújtotta azt az állítást, hogy a vízözön nem az egész földet pusztította el, nem vette bele az elítélt és tévesnek nyilvánított tételek közé. Az Egyház tehát nem a közép-, hanem már az ókorban is ilyen felvilágosult volt!

Tudvalevő, hogy Isten a vízözön után a szivárványt annak zálogául adta Noénak, hogy többet vízözönrel nem bünteti az emberek bűneit. (Ter 9,8-17) Talán nem kell külön hangsúlyoznom, hogy ezt nemcsak úgy lehet értelmezni, hogy Isten ekkor teremtette a szivárványt s addig ez a fénytani tünet nem volt, hanem lehet érteni egyszerűen úgy is, hogy felhívta Noé figyelmét a sok eső után akkor különösen szépen tündöklő szivárványra s azt mondta neki, valahányszor ezt ezután meglátod, mindig eszedbe juthat ígéretem, hogy vízözön többet nem lesz.

A sok közül taláломra kiragadjuk még a Jónás prófétával kapcsolatos ellenvetést, aki elevenen jött ki a „cethal” gyomrából (Jón 2,1-11), noha oda be se mehetett, mert hiszen a bálna csak egészen apró tengeri állatokkal táplálkozik s torka, illetve szája berendezése olyan, hogy szinte megszűri a vizet s gyomrába akkora tárgy, mint egy emberi test, nem is juthat.

A nehézség egészen egyszerű megoldása az, hogy a Szentírás nem bálnát, hanem cethalat emleget, amelyen most ugyan mi bálnát értünk, régen azonban gyűjtőfogalom jelzésére szolgált s tengeri szörnyeket, az igen nagy tengeri állatokat értették rajta.

A Szentírás tehát tulajdonképpen nem mondja meg az állat fajtát, mely egy igen nagy cápa volt, lehet, hogy olyan nagy tengeri állat, mely azóta már kihalt. Azon pedig, hogy hogyan jöhetett ki elevenen Jónás a gyomrából, felesleges tünődni, hiszen a Szentírás is úgy adja elő, hogy csoda volt. Isten halottat is fel tud támasztani, ha akarja, világos tehát, hogy Jónással is meg tudta ezt tenni, ha akarta. A Szentírásból csak azt tudjuk meg, hogy csakugyan akarta, vagyis hogy csodát tett Jónással.

Hoznak fel aztán kifogásokat a Szentírás isteni eredete ellen az archeológiából is, nevezetesen a babiloni leletekből. Azzal érvelnek, hogy a Genézis elbeszélései lényegükben ezekben a leletekben is megtalálhatók, Mózes tehát nem Isten szájából hallotta amit elmond, hanem a babiloniaktól tanulta. E nehézség megoldását lényegében már fentebb megadtuk. Az

Egyház azon állítását ugyanis, hogy a Szentírás szerzői isteni kinyilatkoztatásból írtak, csak a korlátoltságig menő rosszakarattal lehet úgy értelmezni, hogy csak az isteni kinyilatkoztatás volt a forrásuk s máshonnan nem is meríthettek.

Nemcsak nem kell, hanem nem is lehet a dolgot így magyarázni. Hiszen a Szentírásnak nemcsak Isten, hanem az emberi szerző is szerzője, aki ismeretkörét, egyéniségét és egyéni stílusát is beleviszi abba, amit ír, s emiatt például azok, akik sokat olvassák a Szentírást, az egyik szerzőt a másiktól a stílusából is meg tudják különböztetni.

Világos, hogy Mózes nemcsak a kinyilatkoztatásból, hanem az őshagyományból is vette mindazt, amit ír, s így nemcsak nem meglepő, hanem szinte magától is értetődő, hogy más egykorú népek is tudtak sok olyasmiről, amiről Mózes ír. Egyébként is, mivel Isten már Ádámnak és Évának is adott kinyilatkoztatást: a paradicsomról, a bűnbeesésről, sőt a vízözönről egyenesen minden népnek tudnia kellett, ha igaz volt. Hiszen nemcsak a zsidók, hanem minden nép Ádámtól és Évától, sőt Noétól is származott.

Meg is van minden nép mondavilágában az egykori földi boldogság (paradicsom, aranykor) nyoma, de a bűnbeesése is, meg a vízözöné is. Például Ovidius verseiben is. Pedig bajos arra gondolni, hogy mindezt Ovidius a zsidó Szentírásból vette volna.

A tízparancsot is tudhatta minden nép, sőt kellett is tudnia, hiszen ne öl, ne lopj, ne hazudj, szüleidet tiszteld, mind megannyi velünk születő természettörvény, tehát minden embernek tudnia kell róla. Láttuk, hogy az is kétségtelen, hogy a genealógiákat, az időszámításokat is már meglévő forrásokból vette Mózes, sőt még arról is szó lehet, hogy erre az isteni sugalmazás nem is terjed ki.

Az tehát, hogy más népek hagyományai is tudnak a paradicsomról és a vízözönről, csak annak világos bizonyítéka, hogy ezek nem mesék, hanem valóban megtörtént s jelentőségük miatt a népek emlékében megmaradt dolgok.

De a Szentírás Istentől sugalmazott voltát se cáfolják, hanem inkább bizonyítják ezek az egyezések, mert ezeknek a Mózással egykorú népeknek a mondáiból láthatjuk csak igazán, hogyan írt volna Mózes is, ha ő is csak a hagyományokból merítette volna azt, amit ír. A többi akkori nép mondái ugyanis az igazság gyér nyomai mellett tele vannak zavaros és a mai embert mosolyra keltő mesékkel. Nem is szólva arról, hogy csak úgy nyüzsögnek bennük a különféle istenek. A velük született természettörvényt is elferdítették a természeti népek (vérbosszú, prostitúció stb.)

Nem kell-e ezzel szemben egyenesen bámulnunk azt a tiszta monoteizmust, melyet Mózes öt könyve lehel? Ezt abban a korban a csupa bálványimádó nép és a szomszéd között még elképzelni se lehet kifejezett isteni segítség, azaz kinyilatkoztatás nélkül.

Hát mikor még azt is látjuk, hogy ugyanaz a Mózes Krisztus előtt majdnem ezer évvel, akkor, mikor a szomszédos, a zsidóknál más tekintetben sokkal műveltebb népek a legostobább bálványimádás hívei, nemcsak azt tudja, hogy csak egy Isten van, hanem még azt is, hogy az Isten maga a lét, a van?

Aztán el lehet-e képzelni azt is csoda, tehát isteni kinyilatkoztatás nélkül, hogy a tízparancsban ezelőtt háromezer évvel egy egyszerű pásztor (Mózes Jetre juhait legeltette (Kiv 3,1-4,17), mikor az első kinyilatkoztatást kapta) olyan tízparancsot adjon népének, melynek minden betűjét elfogadhatja a XX. század kultúrembere is, mert a helyes és a jó minden emberi tévedés nyoma nélkül meg van benne.

Ateista érvek a vallás ellen

G. A. Gurjevnek már említett, magyarul a gyanútlan „Az istenhitről” címen megjelent művéről van szó. Mikor e sorokat 1956 januárjában írom, már magyarul is másodszor jelent meg.

Úgy látszik, nem tud a bolsevizmus sokat mondani az istenhit ellen, mert nem is könyv ez a Gurjev, hanem csak egy 70 oldalas kis füzet, s még e kevés mondanivalójából is alig tartozik valami a tárgyhoz. Amit mond, nem Isten létének a cáfolata. De azért – meg kell hagyni – alapos rombolást végez a félművelt Olvasó lelkében, mert nem is sejti, hogy az, amit ő megzavar, csak felelőtlen hazudozás.

„A régi római birodalom egyes részein – kezdi – elterjedt egy vallás, amelyet Mithrász isten nevére Mithrász-kultusznak neveztek. Követői azt hitték, hogy Mithrász csodálatos módon jött a világra: szűz lánytól született. Mithrászt mártír-istenként tisztelték, az emberek bűneinek megváltójaként, aki feláldozta életét az emberi nem boldogságáért. A hívők szájhangománya szerint Mithrászt keresztre feszítették, egy barlangban eltemették, de hamarosan feltámadt, elhengerítette a sír nyílását elzáró nehéz követ és kijött a barlangból”.

Látjuk tehát, hogy egy szó sincs itt egyelőre arról, hogy nincs Isten, mégis, már e pár sorral is leront, tönkretesz mindent a hívő lelkében. Ilyen, a legapróbb részletekbe menő egyezés ugyanis Mithrász és Krisztus között semmiképpen se lehet véletlenül. Mivel pedig a Mithrász-kultusz régebbi a kereszténységnél, világos, hogy az egész kereszténység annak utánzata, tehát mint az, mese. Ezek után szó se lehet Krisztus életének történelmi igazságáról.

Gurjev azonban még így se biztos benne, hogy olvasói is le fogják vonni ezt a magától értetődő következtetést s ezért még külön is megállapítja, hogy a „Mithrász-legenda igen hasonlít arra, amit az evangéliumok mondanak Krisztusról” (ne legyen olyan szerény, Gurjev elvtárs, nem „igen hasonlít”, hanem szóról szóra azonos vele).

Aztán ő is hangsúlyozza, hogy „ez a legenda jóval régebbi a Krisztus-legendánál”.

„A Mithrász-kultusz – teszi aztán még hozzá (és ebben is igaza van) – hosszú időn át komoly vetélytársa volt a keresztény vallásnak. A két vallás tanai, sőt szertartásai is alig különböztek egymástól (természetesen ebben már nincs igaza). Később a római császárok a kereszténységet nyilvánították államvallássá (tehát eszerint csak a véletlenül múlt, hogy ma keresztények, nem pedig Mithrász imádói vagyunk), úgyhogy a Mithrász-kultusz lassanként elvesztette befolyását s végül teljesen feledésbe merült.”

Elmondja aztán még Gurjev – még mindig bevezetésül – azt is, hogy „a földalatti Mithrász-templomokban volt egy függönnyel eltakart barlang, az úgynevezett „szentek szentje”, amely hétpecsétetes titok volt a hívők számára. Ebben a barlangba tilos volt a belépés. Csak a beavatottak léphettek be, akiknek „sacratu” („megszentelt”) volt a nevük. Ahhoz, hogy valaki „sacratu” lehessen, mindenféle megpróbáltatásokat, nélkülözéseket kellett elviselnie, le kellett mondania az élet minden örömről”.

Ezeknek a „sacratu”-oknak hét fokozaton kellett átmenniük, s akik a legfelsőt is elérték, azoknak „pater” (atya) lett a nevük. Csak ezzel lebbenthették fel a „szentek szentje” függönyét, de arra már az önként magukra vállalt szenvedésektől rég megtört aggastyánok voltak.

Mikor végül elérték életük célját, vágyaik netovábbját, megfejthették „a titkok titkát”, azt kellett megtudniuk, hogy „a szentek szentje” üres. Nem láttak ott semmit.

„De vajon csak Mithrász papjai ámitották a hívőket?” – kérdi Gurjev. „Szó sincs róla” – feleli. „Akármelyik vallást is nézzük, mindegyik a nemlétező istenben való hiten alapszik.”

No hát, hogy a Mithrász-papok „szentek szentje” valószínűleg üres volt, azzal Gurjevvel mi is tökéletesen egyetértünk. Milyen logika alapján következik azonban ebből az, hogy a

kereszténység is üres, sőt, hogy Isten se létezik? Hiszen a katolicizmusnak a lényege az, hogy vallás csak egy van, s ha az egyik álvallásról még Gurjev is megállapítja a valótlanyságot és a csalást, azzal csak a katolicizmus igazát erősíti meg, nem pedig cáfolja, mert hiszen a Mithrász kultusz elítélésében mi is egyetértünk vele.

Lássuk azonban, mennyire van igaza Gurjevnek abban, hogy a Mithrász-kultusz legendái teljesen azonosak voltak Krisztus legendáival. Mindjárt az elején meg kell jegyeznem, hogy ha igaz, amit erre vonatkozólag Gurjev ír, akkor az a kereszténység teljes megdöntésével egyértelmű, de a Mithrász-kultuszról, illetve a kereszténységgel való feltűnő hasonlóságáról – sajátságos – én még sohase hallottam. Kíváncsian kezdtem tehát utána kutatni, hogy vajon Gurjev hajmeresztő állításainak mi az alapja, s vajon mennyi igaz belőlük.

Először elővettem a Révai-lexikont. Ez – furcsa módon – Mithrászt a „Mitra” szó alatt tárgyalja. 28 sort ír róla, de Gurjev meséinek a kereszténységgel való egyezésének nyomát se találhatjuk benne. Azt mondja, hogy ez a Mithrász „az indus védákban a világosság istene... Alakja átment a perzsa Mithrász-kultuszba. Tisztelete elterjedt Elő-Ázsiában és Krisztus előtt 70-től kedve Európában is. Rendesen ifjúnak ábrázolták frígiai hegyes sapkában (igen „hasonlít” tehát Krisztushoz), egy földhöz szorított bikán térdelve, amint nyakába tört dőf”. (Szóval „szakasztottan úgy”, mit Krisztus...) Megjegyzi aztán a cikk, hogy szobrai és templomait hazánk területén is sok helyütt felszínre hozták az ásások, többek között Aquincumban is.

Látjuk tehát, hogy szüztől való születésnek, „mártír-istennek (mint Krisztus), aki feláldozta életét az emberi nem boldogságért” nyoma sincs, nem is szólva keresztre feszítéséről, barlangban való eltemetésről, feltámadásról és „a nehéz kő” elhengerítéséről, melyekről egyébként még Gurjev is csak mint „a hívők szájhagyományáról” mer beszélni. A feltűnő hasonlóságot tehát mind csak Gurjev és társai találták ki. (Felháborító, példátlan gonoszság!) Pedig hát egyedül csak ez a feltűnő, szinte egyezésszámba menő hasonlóság az (melynek épp az ellenkezője igaz), ami az Olvasó lelkében megrendülést okozhatott.

Nem akartam azonban Gurjevet könnyelműen elítélni s ezért a Révai-lexikon után elővettem az Encyclopaedia Britannicát is. Itt a „Mithrász” címszó alatt egy olyan bő tanulmányt találtam, hogy felér Gurjev egész művével. Meg kell azonban állapítanom, hogy még ebben az aprólékossáig menő tanulmányban se találtam még nyomát se annak, hogy akár csak a Mithrász-hívők „szájhagyományaiban” is valaha nyoma lett volna annak, hogy ez a Mithrász mártír-isten volt, aki meghalt az emberekért, annál kevésbé, hogy „szűz lánytól” született, hogy keresztre feszítették, barlangba temették, a barlang nyílását „nehéz kővel” elzárták és ő ennek ellenére is feltámadt és onnan kijött.

A hatalmas tanulmány írója a legkisebb jelét se adja annak, hogy mindezekről ő akárcsak hallott is volna. Erről – úgy látszik – egyedül csak Gurjevék hallottak, azaz egészen szemtelenül ők találták ki.

Az is jellemző, hogy míg Gurjev hangsúlyozza, hogy a „Mithrász-kultuszról részletesebb ismereteink is vannak”, az Encyclopaedia Britannica részletes tanulmánya úgyszólván mást se tesz, mint újra meg újra azt hangsúlyozza, hogy az egész Mithrász-kultuszról mennyire semmit se tudunk. Az emlékek száma, melyeket az ásások felszínre hoztak, rendkívül nagy, de a kultuszra vonatkozólag úgyszólván egész tudásunk abból áll, amit ezeken a művészileg egyébként nagyon kezdetleges maradványokon található domborművekről következtetni tudunk. „A hívők szájhagyományáról” beszélni tehát itt mesebeszéd. Még a hivatalos kultuszt is alig ismerjük, nem a hívek szájhagyományát.

Mithrász napisten volt, s többek között azt is tartották róla, hogy haláluk után ő kíséri a hívőket a paradicsomba. Csak ilyen értelemben volt „megváltójuk”, de nem úgy, hogy meghalt értünk, mint Krisztus.

A Mithrász-legendáról a tanulmány hangsúlyozza, hogy ma már nem ismerjük (de Gurjevék bezzeg ismerik) s így csak a talált archeológiai emlékek alapján tudjuk úgy-ahogy rekonstruálni. Ezeken mint egy frigiai sapkás, lebegő ruhájú, egy bikát leszúró ifjú látható: a bika genitáliába [nemi szerveibe] egy skorpió kapaszkodik, kiömlő vérét egy kígyó issza, oldalsebéhez pedig egy kutya ugrik, tehát éppen mindenben az ellentéte mindannak, amit Krisztus életéről tudunk. Sokszor ott van még a Nap is, egy holló, egy fügefá, egy oroszlán stb., melyeknek Jézus életéhez szintén semmi közük.

A Mithrász-legenda szerint Mithrász egy sziklából született (Gurjev „szűz lányt” csinált ebből a sziklából) és ezt a csodát nem látta más, mint csak néhány pásztor, aki odament imádni és ajándékokat vitt neki. (Tehát csak a pásztorok szereplésében van némi hasonlóság Mithrász és Jézus születése között, de már az ajándékokat Jézusnak a napkeleti bölcsek, nem pedig a pásztorok viszik.

Az újszülött, aki fázott a szélről, odament egy fügefához, evett a gyümölcséből és betakarta magát a leveleivel. (Itt meg Ádámhoz meg Évához van valami kis hasonlóság, de nem Jézushoz.) Aztán hatalmába kerítette a Napot és szövetséget kötött vele. Aztán legyőzte a bikát. Aztán egy sziklából vizet fakasztott. (Ebben meg Mózeshez hasonlít, de megint csak nem Jézushoz.) Aztán vízőzön lett, melyből csak egy ember menekedett meg. Mindez csak mi mellettünk szól, mert említettük, hogy az öskinyilatkoztatás nyomai (paradicsom, ott a bűnbeesés fája, vízőzön stb.) minden nép mondáiban megtalálhatók s ez történeti valóságot bizonyítja.

Mithrász a bika legyőzésével váltotta meg az emberiséget, nem pedig a maga kereszthalálával, mint Jézus. Nem igaz tehát, hogy Mithrász is „mártír-isten” volt. Mikor tevékenységét befejezte, örömlakomát ült barátjával, a Nappal, s végül az szekeren (Illés szekere?) felviszi az égbe.

Mikor a Mithrász-kultusz mibenlétéről beszél, újra hangsúlyozza a tanulmány: „the almost absolute disappearance of documentary evidence”, azaz „a kútfők adta bizonyosság majdnem tökéletes hiányát”.

Valamiféle áldozás is volt a Mithrász-kultuszban, mert bikát áldoztak tiszteletére s annak faggyúját borral keverve vallásos szertartásként itták. Ez is hasonlóság a kereszténységhez, de igazán nem veszedelmes, vagy a hívők megzavarására alkalmas hasonlóság.

Hogy a Mithrász-követők is hittek az öröklétben, sőt a test feltámadásában is, szintén hasonlóság, de nem okozhat nehézséget, hiszen ez a természetvalláshoz tartozik s mindegy – mint erről külön is lesz majd szó – az ember a maga szellemi ereje segítségével is eljuthat s részben valóban el is jutott kinyilatkoztatás nélkül is.

A kultusznak földalatti templomai voltak (ebben tehát igazat ír Gurjev), ámde ez megint különbözőség a kereszténységtől, nem pedig hasonlóság. Úgyszintén az is, hogy míg a kereszténység ellensége volt a római vallásnak és így a birodalomnak is, a Mithrász-vallás hízelgett neki. Jellemző, hogy mégis nem ő, hanem a kereszténység győzött.

Érthető is ez, hiszen sokistenhívő, pogány vallás volt, babonás miszticizmussal, melyben az, hogy gyertyát is használt (ha templomai a föld alatt voltak, kénytelen is volt használni), sőt harangot és szenteltvizet is, vasárnap volt az ünnepe és december 25-én is ünnepet tartott épp úgy, mint mi (ha ugyan mindebből igaz valami, hiszen előbb hangsúlyoztuk, hogy biztosan úgyszólván semmit se tudunk e vallásról), ezzel még nem tudja pótolni a kereszténység egyistenhitét és fenséges teológiáját, annál kevésbé tökéletes erkölcsanát.

Annyit mindenesetre láthatunk, hogy a kereszténységgel való említett elképesztő hasonlóságok mind Gurjev szemtelen hazugságai.

Miután Gurjev megállapította, hogy a Mithrász-vallás „szentek szentjében” semmi sem volt („szentek szentje” természetesen csak a jeruzsálemi templomban volt, nem pedig a

Mithrász-templomokban, tehát ez a kifejezés is csak Gurjev hazugsága) és kijelentette, hogy „akármelyik vallást nézzük is, mindegyik a nemlétező istenben való hiten alapszik”. Legutóbbi állítását így bizonyítja: „A keresztény, a zsidó vagy a mohamedán papok azt állítják, hogy vallási tanításuk csak egy istent ismer... De nézzük, igaz-e ez az állítás? Valójában nem igaz, mert az említett vallások sok, istenhez hasonló lényt tételeznek fel. Hiszen mindegyikük beszél angyalokról, ördögökről, természetfölötti lényekről”.

Gurjev esze tehát még angyal és Isten között se tud különbséget tenni. Neki az angyalok is istenek.

Aztán szerinte a kereszténység Szentháromsága se egyeztethető össze az egyistenhittel. „Jóllehet – mondja – a keresztény teológusok mindent megkísérrelnek, hogy a három istent egy istennek tüntessék fel, nem tudnak felelni arra a kérdésre, hol itt az egyistenhit?”

No hát, mi csak az imént tárgyaltuk ezt a kérdést s az Olvasó láthatta, mennyire meg tudunk felelni erre a kérdésre. De egyébként is, ha nem tudjuk felfogni teljesen kielégítően az Isten fogalmát, ebből még egyáltalán nem következik, hogy azt se tudjuk bebizonyítani, hogy van. Láttuk, hogy különösen ez utóbbit mennyire kézzelfoghatóan be tudtuk bizonyítani. Annyira, hogy érveinkkel Gurjev egyáltalán nem is foglalkozik.

„A különböző népek vallásai – folytatja – isteneiket az ember képére és hasonlatosságára formálják. Például a négerek istenei fekete bőrűek, ördögeik pedig fehérek (ez utóbbi nem is igaz). A japánok istenei sárga arcúak, orruk tömpe, szemük ferdevágású”.

Nem tudom, mire jó ez az „érv” a katolicizmus ellen, mely maga is azt állítja, amit Gurjev, hogy ti. a négerek is és a japánok is valóban maguk formálták és találták ki isteneiket. Éppen ezért hamis vallások. Ebből azonban még igazán nem következik, hogy az igaz Isten is, ki maga nyilatkoztatta ki magát az embereknek, szintén hamis. Éppen ellenkezőleg: az egy Isten csak úgy lehet igaz Isten, ha a más vallások isteneit maguk az illető népek találták ki.

„A keresztények vallásos képei és szobrai az Istent emberi alakban ábrázolják. Ugyanakkor a keresztény teológusok azt állítják, hogy az Isten test nélküli lény, „tisztá lélek”, akinek nincsenek emberi szervei. Itt nyilvánvaló emberi ellentmondás van.”

Igazán kisgyerekes érvelés. Már hogy lenne itt ellentmondás. Eltekintve attól, hogy én Isten „szobrával” még egy katolikus templomban se találkoztam (se „emberi alakban”, se másképpen) és eltekintve attól, hogy képen is inkább csak az iskolai Bibliákban, tehát kisgyerekek részére fordul elő az Isten (de a katolikus hittanban még a kisgyerekeket is figyelmeztetik, hogy Isten nem ilyen és hogy Istent nem lehet lerajzolni, minket pedig még arra is figyelmeztetett elemi iskolai hitoktatónk, hogy a valóságban még az angyaloknak sincs szárnyuk s engem bizony ez akkor igen meglepett), nem hiszem, hogy akár csak analfabéta katolikus anyókák közt is akadna olyan, aki azt gondolná, hogy az Istennek valóban szakálla, vagy homloka van.

Istent nem azért ábrázoljuk néha, mintha le lehetne rajzolni, tehát teste volna, hanem a művészet néha jelképesen akarja kifejezni azt, ami a dolog természeténél fogva nem látható, s így nem esik hatáskörébe. Ezért Istent sokszor csak egy szemnek ábrázoljuk, mely mindent lát. Ha pedig embernek, akkor is többnyire úgy, hogy csak derékig látszik, mert eltakarják a felhők. Ezek a felhők a mi belső látásunknak, a mi intelligenciánknak határai, gyengeségét jelentik.

Embernek egyébként azért ábrázoljuk az Istent, mert azok között, akiket le lehet rajzolni, az ember hasonlít Istenhez a legjobban, hiszen a maga képére és hasonlatosságára teremtetten Isten bennünket. De világos, hogy nem a homlokunk, vagy a szánk hasonlít Istenhez, hanem az, hogy Isten is gondolkodik és akar és mi is. Istent férfinak azért rajzoljuk mindig, mert mivel a hatalom a férfiak kezében van, átlag erősebbek és okosabbak is, mint a nők, ezért Isten hozzájuk hasonlít inkább, mint a nőkhöz. Aggastyánnak azért, hogy sejtessük örökkévalóság-

gát és bölcsességét, ülő aggastyánnak pedig azért, mert az ülés a tekintély jele. A bíró is ül, mikor ítél, és mert ezzel Isten változhatatlanságát is jelképezzük.

Ki gondolta volna azonban valaha józan ésszel azt, hogy jön majd egy Gurjev és a XX. század második felében annak alapján érvel Isten léte ellen, mert embernek ábrázoljuk?

„A papok ellentmondásba kerülnek a Bibliával, amelyet »Szentírásnak« (isteni kinyilatkoztatásnak) tartanak. A Bibliában sok helyütt az áll, hogy az Istennek van arca, szíve, keze, lába stb. Mózes 1. könyve 3. fejezete 8. versében azt olvassuk, hogy Ádám és Éva látták az Istent, »aki a nappali szellőben a kertben járkált«, hallották az Isten lépteit és hangját.”

„Ábrahámnak, a bibliai patriarchának, az Isten egy fa alatt emberi alakban és ruhában jelent meg és Ábrahám az Istent – mint valami közönséges halandót – kenyérrel kínálta meg.” (Ter 18,1-8)

„Mózes arra kérte az Istent, hogy mutassa meg neki az arcát, de az csak a hátát volt hajlandó megmutatni. Így szólt Mózeshez: »Nézd, itt mellettem van hely, állj ide a sziklára. Ha majd elvonul előtted dicsőségem, a szikla mélyedésébe teszek és kezemmel befödlek, amíg elvonulok előtted. Ha visszavonom a kezemet, hátulról látni fogsz, arcomat azonban nem láthatod.«” (Kiv 33,21-23)

„Így tehát a »Szentírás« szerint az Isten az emberhez hasonló anyag, testi lény. Makarij érsek, pravoszláv bibliaszakértő elismerte, hogy az egész Ótestamentum jóformán egyszer se nevezi az Istent léleknek.”

Mindenekelőtt megállapítjuk, hogy hízelgő a katolicizmusra, hogy Gurjev csak „pravoszláv” „bibliaszakértőt” ismer és hogy természetesen műve magyarra ültetője (Auer Kálmán) is protestáns, legalábbis a protestáns Bibliát idézi akkor, mikor a katolikus magyar nép számára fordít.

Gurjev érvelése itt is egészen kezdetleges. Először is mindazzal, amit most mondott, nem az Isten létét cáfolja, hanem a Szentírást, sőt abból is csak azt az Ószövetséget, mely csak előkészítés volt a tulajdonképpeni kinyilatkoztatásra s már részben érvényét is veszítette. Aztán pedig – természetesen – még az ószövetségi Szentírást is nagyon tudatlanul cáfolta.

A Szentírás Isten kinyilatkoztatásait tartalmazza, tehát Istennek az emberekkel való érintkezésbe lépéseit. Világos, hogy ha Isten érintkezésbe akart lépni az emberekkel, akkor ezt úgy kellett tennie, hogy az emberek észrevegyék. Mivel pedig az ember csak egyedül érzékei révén vehet valamit észre, vagy hangot kellett előtte hangoztatnia, vagy az emberi szem számára látható alakban megjelennie, vagy érintenie kellett az embert. Mindegyik csak úgy lehetséges, ha Isten emberi alakot ölt, illetve tisztán erre a célra anyagi tulajdonságokat ölt magára.

Ez azonban nem azt jelenti, hogy Isten anyag, vagy hogy teste is van, hanem csak azt, hogy ura az anyagnak s céljaira azt felhasználja. A jelen esetben arra a célra, hogy vele egy, az anyagi világ keretei közé zárt, de értelemmel bíró teremtményének tudtul adta magát. Teremtménye ugyanis egyelőre (földi életében) csak ilyen módon tudja észlelni jelenlétét és tudomásul venni közléseit. Hiszen még az ördög és a spiritiszta üléseken megjelenő állítólagos szellemek is rendelkezni tudnak ebből a célból az anyaggal. Ők is hangokat hallatnak, sőt láthatókká is válnak anélkül, hogy bármely spiritiszta emiatt arra gondolna, hogy a szellemeknek testük is van.

Természetesen az a test, melyet Isten azért ölt magára, hogy az embernek magát kinyilatkoztassa, bizonyos fokban magán viseli annak fönségét, aki magára öltötte, s az például, hogy Isten az arcát nem mutatta meg Mózesnek, mély jelképes jelentőséggel is bír. Ezzel a mennyei boldogság, az Isten színéről színre való látásának vágyát akarta felkelteni az emberekben, sőt még azt is tudtukra adta vele, amit Gurjev sehogy se akar megérteni, hogy ő tulajdonképpen nem az és nem olyan, amilyennek Mózes előtt mutatta magát. Valójában majd

Mózes is csak az örök üdvösségben fogja meglátni. Sőt hozzátehetjük, hogy tökéletesen soha, mert véges értelme gyenge hozzá.

Ha tehát Isten ember alakban jelenik meg Mózesnek, s mikor megvendégeli, még az ételt is elfogadja tőle, az nem annak bizonyítéka, hogy a Szentírás szerint Istennek emberi teste van, sőt még eszik is, hanem csak azt jelenti, hogy Isten ebben az esetben így tette lehetővé Mózes számára, hogy ne csak higgye, hanem tudhassa is, hogy van és hogy közlését tudomásul vehesse és tudhassa róla, hogy valóban Isten közlése.

Ha Mózes Istent csak hátulról láthatja, de az arcát nem, az nem annak a bizonyítéka, hogy Istennek háta is van és arca is, hanem csak annak tudtul adása, hogy Isten színről színre való látásának nem a föld a helye, és hogy az, amit Mózes ez alkalommal belőle látott, még csak halvány ízelítő Isten fenségéből.

Hogy pedig Ádám és Éva a paradicsomban hallották Isten lépteit és hangját, és még azt is észrevették, mikor az Isten ott „járt”, nem azt bizonyítja, hogy Isten sétálni szokott, illetve az ószövetségi Szentírásnak olyan kezdetleges fogalmai vannak róla, hogy azt hiszi, hogy szokott, hanem csak azt, ami a kereszténység tanítása, hogy Isten már ősszüleinknek is adott a paradicsomban kinyilatkoztatást (azt hívjuk őskinyilatkoztatásnak).

Ha ugyanis adott, akkor világos, hogy ezt csak ilyen vagy ehhez hasonló módon tehette. Hiszen ha ekkor is megmaradt volna a tisztán szellemi régiókban, akkor az első emberpár nem vehetett volna észre belőle semmit. Istennek le kellett ereszkednie az emberek színvonalára, tehát anyagi módon kellett hatni érzékeikre, hogy az emberek tudomást szerezhesse a közléseiről. Ez történt a paradicsomban is, de evvel Isten épp úgy nem alacsonyította le magát, mint ahogyan nem alacsonyítja le magát az apa, aki világhírű matematikus letére se restelli kisfiának az egyszeregyet magyarázni, sőt közben talán még gyerekes mókákkal szórakoztatni is.

Ami pedig azt a kijelentést illeti, hogy az Ószövetség jóformán egyszer sem nevezi az Istent léleknek, azt feleljük, hogy az Ószövetség a még gyermekkorban lévő emberiségnek adott isteni kinyilatkoztatásokat tartalmazza, gyereknek pedig gyerek módra, azaz konkrétan, anyagi alakba öltöztetve szokott beszélni az okos ember.

Ebből csak a vak elfogultság következtetheti azt, hogy ez nem az okosság jele, hanem annak bizonyítéka, hogy aki ilyen konkrétan beszél, neki magának sincsenek absztrakt fogalmai. Egyébként az a „jóformán” szó, melyet még Gurjev is szükségesnek tart itt alkalmazni, világosan bizonyítja, hogy igenis, nevezi azért Istent az Ószövetség is léleknek.

Láttuk már, hogy még az is benne van már az Ószövetségben is, hogy Isten az a lény, akinek lényeges tulajdonsága a létezés, ő azonos a „van”-nal, a léttel s így az Ószövetség második könyve Isten képzelhető legtökéletesebb és legbölcseletibb fogalmát szinte megdöbbentő világossággal adja már tudtunkra.

Az Ószövetség tele van antropomorfizmusukkal, Isten kezéről, arcáról, bánatáról, haragjáról beszél (ez adja az Ószövetség egyik legvonzóbb báját), de ugyanakkor azt is tudtunkra adja, hogy Ő a „van”. Egyébként nincs Istennek olyan tökéletessége, melyet már az Ószövetségben található nyilatkozataiból is be lehetne bizonyítani.

*

„Az egyes vallások papjai – folytatja Gurjev – „szellemi” lényekről, istenekről, angyalokról stb. beszélnek a hívőknek, és egyik sem tudja értelmesen megmondani, mi is az a tisztá lélek.”

Említettük már, hogy minket az egyáltalán nem érdekel, hogy „az egyes vallások papjai” mit tudnak és mit nem tudnak megmondani, mert az csak természetes, hogy ők nem tudnak mindig okosat mondani. Hogy azonban a katolicizmus mennyire világosan meg tudja mon-

dani, mi az a tiszta lélek, azt Gurjev és az Olvasó megláthatja a mű nemsokára következő részében, ahol majd a lélek létét bizonyítjuk. Mielőtt a lélek létét bizonyítanánk, világosan megmondjuk ugyanis, mi az, aminek a létét bebizonyítjuk.

„Egyetlenegy sem tud válaszolni arra a kérdésre, hogy mi voltaképpen az, amit istennek neveznek. A papok azzal térnek ki a válasz elől, hogy kijelentik: az isten „meghaladja az emberi értelmet”, isten létezésében minden bizonyíték nélkül, vakon, gondolkodás nélkül kell hinni.” „Ez lényegében azt jelenti, hogy az isten létezését még maguk a papok sem tudják bizonyítani. De hogyan is lehetne bizonyítani annak létezését, ami nincs!”

„A vallás hirdetői azt mondják, hogy isten felfoghatatlan, emberi elme fel nem érheti. De ha ez így van, akkor kár beszélni istenről, isten tulajdonságairól, óhajairól stb. A papok mégis azt mondják, hogy isten bizonyos tulajdonságokkal felruházott lélek... De elkerülhetetlenül felmerül a kérdés: hogyan ismerték meg a teológusok az isten tulajdonságait, ha – mint állítják – Istent nem éri fel az emberi elme?”

„Amikor valamelyik vallási ígéhirdető a hívőknek istenről, mint test nélküli felfoghatatlan lényről beszél, valójában sem az egyik, sem a másik nem tudja, miről van szó. Már Voltaire megállapította, hogy ez ugyanaz, mint mikor ketten beszélgetnek, de a beszélő nem érti azt, amit mond, a hallgató pedig úgy tesz, mintha értené. A különböző vallások papjai üres szóbeszéddel áztatják a néptömegeket.”

Válaszunk:

Soha egyetlen katolikus pap se mondta még, hogy Isten létezésében vakon, gondolkodás nélkül, bizonyítás nélkül kell hinni. A katolikus egyház egyenesen tiltakozik az ilyen hit ellen és az emberi méltóság lealázásának tartja. Még a hittitkokat is bizonyítja legalább a Szentírásból (de a Szentírás szentírás voltát és hitelét is bizonyítja), sőt – mint láttuk – még a Szentháromság mellett is tud felhozni emberi bizonyítékokat is, tehát még ebben se a vak hitet, hanem annak éppen az ellenkezőjét kívánja.

Az Isten létét azonban nem hinni kell, hanem tudni lehet s az Olvasó már meg is győződhetett róla, mennyire be lehet bizonyítani, s hogy az Egyház igazsága tudatában milyen fölénytel tárgyalhat azokkal, akik e tekintetben szembeszegülnek vele és e fölényét megtartja még akkor is, sőt éppen akkor leginkább, mikor a tudomány nevében beszélnek vele.

Gurjev logikátlanul összecseréli Isten mivoltának a megértését Isten létének bizonyításával. A kettő pedig két egymástól teljesen különböző dolog. Hogy be tudjam bizonyítani, hogy Isten van, ahhoz nem szükséges, hogy teljesen értsem is, ki az az Isten. Az elektromosságról se tudja senki emberfia, hogy mi az, mégis nemcsak tudjuk, hogy van, hanem sok tulajdonságát is ismerjük, sőt bőségesen fel is használjuk és hasznunkra fordítjuk anélkül, hogy sokat bibelődnénk azzal, hogy micsoda az, amit felhasználtunk. Gyakorlatilag Isten tekintetében is az a fontos ránk nézve, hogy tudjuk, van-e, vagy nincs, a mibenléte már csak másodrendű kérdés ránk nézve s csak azért érdekel bennünket, mert az ember értelmével együtt járó tudásvágy így kívánja.

Láttuk, hogy Istenben sok mindent fel is lehet fogni. Láttuk, hogy eszünk világosan megmondja, hogy kell lenni olyan lénynek, aki magától való s ezt az eszünk annak ellenére mondja, hogy valójában nem tudjuk elképzelni, hogy lehet valaki magától való. Az eszünk világosan megmondja, hogy kell olyan lénynek lenni, akinek lényeges tulajdonsága a lét s így azonos vele, s ezt annak ellenére mondja az eszünk, hogy nem tudja felfogni, milyen lehet az ilyen lény. Hogy is tudná felfogni, mikor egészen más, mint amilyenek mi vagyunk és mint amilyenekkel nekünk dolgunk van! A végtelent felfogni számunkra lehetetlen, de viszont az eszünk a legvilágosabban mondja, hogy kell lennie ilyen, számunkra felfoghatatlan végtelennek.

Egyébként pedig az Egyház nem azt mondja, hogy Istent egyáltalán nem lehet felfogni, hanem csak azt, hogy nem lehet teljesen felfogni. Gurjev a kettő közti különbséget természetesen szintén nem hajlandó észrevenni. Aztán, ha mi Isten valamely tulajdonságát nem tudjuk felfogni, abból még nem következik, hogy azt se tudjuk megállapítani, sőt hogy az eszünk egyenesen nem követeli tőlünk, hogy Istenben ennek a tulajdonságnak meg kell lennie. Nem tudjuk például felfogni, hogy lehet Isten öröktől fogva, de nagyon is fel tudjuk fogni azt, hogy Istennek öröktől fogva kell lennie, s azt is, hogy ilyen, öröktől fogva levő lénynek kell léteznie.

Isten mibenlétét annyira fel lehet fogni, hogy egész tudomány foglalkozik vele (a theodicaea) s ezeroldalas theodicaeák szólnak tisztán arról, milyen az Isten, s mindezt tisztán a józan ész alapján. Egy kis ízelítőt fentebb adtunk is belőle, s ott láthattuk, hogy Istennek minden – számunkra többnyire felfoghatatlan – tulajdonsága mennyire a józan eszből következik.

Jellemző, hogy Gurjev Isten létezése elleni érvül még azt is felhozza, hogy „a pápa nem volt hajlandó elítélni az atomfegyver alkalmazását”, „papokból ügynököket képez ki a Szovjetunió ellen” és „a békéért és a demokráciáért síkra szálló lelkészeket üldözi és megfosztja tisztségüktől”. Meg aztán, hogy Vacsanban az apácák vezette árvaházban 23 éves fennállása alatt az ott elhelyezett 57.817 kínai gyermekből 57.691 (sem több, sem kevesebb) halt meg. Tudvalevő, hogy a szovjet propaganda azzal vádolta meg az apácákat, hogy ezeket a gyerekeket meggyilkolták. Úgy látszik, hogy mindezt még Gurjev is elhiszi. Vajon mekkora ítélőképességgel rendelkezik ez az ember, feltéve, hogy látott már apácát életében? Aztán meg mi köze mindennek ahhoz, hogy van-e Isten vagy nincs?

„A papok azt tanítják – mondja tovább a pamflet –, hogy Isten mindenható, mindenütt jelenlevő, végtelenül jó és bölcs, mindentudó stb. Ezzel szemben Mózes I. könyve ilyesmiket ír: „Ezért az Úr így szólt: »Szodoma és Gomorra miatt tetéződött a panasz és bűnük nagyon súlyos. Lemegyek hát és megnézem, hogy mindenki úgy viselkedett-e vagy sem, ahogy az ellenük szóló panasz szava felhatolt hozzám; tudni akarom.«” (Ter 18,20-21) Nos hát, ha Istennek terepszemlére van szüksége ahhoz, hogy megtudja, miként állnak a dolgok a bűnös városokban, akkor hogyan beszélhetünk mindentudásáról?”

Furcsa, hogy az ószövetségi Szentírás naiv, jóízű kifejezései s azok a szólásmódok, melyek az Ószövetség báját megadják s olvasását oly élvezetessé, leírását, elbeszélésmódját, jellemfestéseit olyan természetessékké teszik, Gurjev számára nem egyszerűen szemléltető előadásmódot és az őskor naiv embere számára alkalmas szemléltető stílust, hanem halálosan komolyan veendő és egyenesen Isten létét cáfoló súlyos érveket jelentenek.

Ha ugyanebben az Ószövetségben olyan világosan benne van, hogy az Isten olyan, amilyennek a theodicaeák leírják, akkor lehet, hogy komoly nehézség az, ha máskor, mikor elbeszél és egyszerű, naiv emberek számára beszél el, hogy előadásmódját színessé tegye, szemléltető módon úgy írja le Isten cselekvésmódját, mintha a mienk lennének és úgy mondja el az eseményeket, hogy érdekesek, figyelmet lekötők s az emberi érdeklődést megkapók legyenek?

Ha Istenről úgy beszélnének, ahogyan a valóságnak megfelel, akkor előadásunk még egy tudós számára is száraz lenne s tisztán elvont bölceleti fejtegetésekből állna. Hogy lehet ezt kívánni egy háromezer éves történeti, tehát szükségképpen elbeszélő stílusú könyvtől? Vajon ha Petőfi „A jó öreg kocsmáros”-ban azt kívánja, hogy az ő apját „áldja meg az Isten mind a két kezével”, lehet-e ezt úgy érteni, hogy Petőfi annyira együgyű ember volt, hogy azt hitte, hogy Istennek keze van, meg hogy a keze nélkül nem is tud senkit megáldani, akit pedig egyenesen „mind a két kezével” áld meg, az jobban meg van áldva, mint akit csak félkézzel?

De ha Petőfi, noha jól tudta, hogy Istennek nincs még csak egy keze se, nem kettő, mégis így ír, miért kell feltétlenül arra gondolni, hogy Isten Mózes első könyvében azért mondja,

hogy lemegyek, hogy megnézzem, mi igaz mindabból, amit Szodomáról hallok, mert alászállás, azaz „terepszemle” nélkül nem tudta volna megállapítani?

Nem mesterséges rosszakarat-e az ilyesmi, mikor ugyanezt az Ószövetség világosan megmondja, hogy Isten maga a „van”, tehát maga a tökéletesség, s így nem lehet az, amit ne tudna, vagy ne bírna, s mikor másutt azt is mondja (Sir 23,19): „Az Úr szemei látják az emberek minden útját és a tenger mélységét, és látják az ember szívét legtitkosabb rejtekéig” (természetesen terepszemle nélkül).

Világos, hogy Isten nem haragszik, nem mérges, nem bán meg semmit, amit tett, mert végtelenül bölcs is, változatlan is és tökéletes is, tehát minden gyarlóságtól mentes. Az Ószövetség is világosan megmondja, hogy Isten semmit sem utál meg abból, amit alkotott (Bölcs 11,24), és már az Ószövetség Istene is világosan megmondta magáról, hogy „bizony, én, az Úr, sose változom”. (Mal 3,6)

Ha tehát ugyanebben az Ószövetségben mégis számtalanszor olvasunk Isten haragjáról, sőt még arról is, hogy Isten a vízözön előtt megbánta, hogy embert teremtett, akkor világos, hogy ezt nem úgy kell érteni, mintha az, aki írja, nem lenne épp oly tisztában Isten lényegével, mint „a jó korcsmáros”-t író Petőfi tisztában volt, tehát mintha nem tudná, hogy Isten nem bán és nem is bánhat meg semmit, amit tett, hanem úgy, hogy ha Isten is olyan lenne, mint mi, akkor a vízözön idején haragudnia kellett volna bűnös ember-teremtményeire, sőt azt is meg kellett volna bánnia, hogy embert egyáltalán teremtett.

Hogy a Szentírás ehelyett sokkal rövidebben, tömörebben, kifejezőbben egyszerűen azt írja, hogy maga az Isten haragudott, vagy bánta meg, hogy embert teremtett, abból csak elfogultsággal lehet azt érteni, hogy a Szentírás Istene gyarló és tökéletlen. Világos ugyanis, hogy Mózes nem a gonosz, cinikus és kákán is csomót kereső Gurjevek, hanem a jóakarátú, vagy legalábbis normális lelki beállítottságú emberek részére írt, s akkor, mikor elbeszél, nem akar mindenáron filozofálni, kivált mikor – ha annak van helye – ugyancsak tud filozofálni is s így a félreértés úgy is lehetetlen.

„A papok azt mondják, hogy Isten végtelenül jó, irgalmas és igazságos. De miért tartja a vallás igazságosnak, hogy az embereket örök szenvedés várja a pokolban azokért a bűnökért, amelyeket rövid földi életük alatt követtek el?”

„A Biblia istene feltétlen engedelmességet követel s ennek fejében anyagi előnyöket ígér: gazdag nyájakat és bő termést. Az engedetleneket viszont megbünteti. Egy alkalommal egyetlen ember bűnéért 24.000 embert pusztított el (Szám 25,9). Amikor egyszer Mózes hadvezérei könyörületesebbek voltak Istennél és az egyik legyőzött országban nem öltek meg minden asszonyt és gyermeket, Mózes Istene parancsára elrendelte: »Öljétek meg az összes fiúgyermeket, s ugyanígy öljétek meg az összes olyan asszonyt is, aki már volt együtt férfival.«” (Szám 31,17)

Válaszunkban először is egy kis hamisítást kell helyreigazítanunk. Úgy látszik, hogy ilyesmi Isten ellenségei körében, még ha kivételesen olyan pontosan idéznek is, mint itt Gurjev teszi, egyáltalán nem ritkaság.

Nem igaz, hogy Isten egyetlen ember bűnéért pusztította el a 24.000-et. Pedig hát első sorban ez az, amin az Olvasó megbotránkozhat. Ez azonban egyedül Gurjev hamisítása. A Szentírás világosan megmondja, hogy „a nép”, nem pedig csak egy volt az, aki „kikezdett Moáb lányaival” és imádák az ő isteneiket (Szám 25,1-2).

Aztán az a 24.000 ember, akit Isten „elpusztított”, betegségben pusztult el, nem pedig Isten maga ölte meg, vagy ölette meg őket, mint az Olvasó Gurjev előadása alapján gondolná. Tehát ez az állítás is hazug. Betegségben, dögvészben pedig pusztultak el már milliók is és még akkor is, mikor nem paráználkodtak s nem imádtak hamis isteneket.

Aztán az sincs benne a Szentírásban, hogy Mózes „Isten parancsára” rendelte el a fiú-kisdedek és az asszonyok megölését, tehát ez is hazugság. Azt is meg kell itt említenünk, ha tisztán akarunk látni, hogy ezek a Mózesből ily kegyetlen megbüntetettek „arra csábították Izrael fiait, hogy... hűtlenül elhagyják az Urat”, tehát megvolt az ok Mózes haragjára. Abban az időben ilyen zordonok voltak a hadiszokások s természetesen a zsidók is azok szerint jártak el.

Különös, hogy a hitetlenek annyira furcsállják, sőt Isten tökéletességével egyenesen összeférhetetlennek tartják, hogy minket bűneinkért örökké tartó pokollal büntethessen. Ez a kérdés majd a spiritizmus lélekvándorlásával kapcsolatban is előkerül, mivel azonban a hitlenség oly sokat emlegeti, érdemes itt is megtagyalni.

Hogy Isten minket a bűneinkért örök büntetéssel sújtsa, az nemcsak nem igazságtalan, hanem egyenesen szükségszerű, mert a dolog fogalmából következik. Az Isten végtelen, és aki vétkezik, a végtelennel ütközik össze, sőt azzal szegül készakarva szembe. A bűn ugyanis ebben áll, mert ha nincs készakarva, akkor már nem is bűn, annál kevésbé örök a büntetése. Ha bűn történik, akkor mindig az történik, amit Isten nem akar. Mégis megtörténik, mert annak biztos tudatában, hogy Isten ezt nem akarja, mi mégis mertük akarni. A hitetlenek el se hiszik, hogy ha Isten csakugyan van, akkor ez lehetséges legyen. Pedig lehetséges, és ha Isten a maga hasonlatosságára, tehát magához hasonlónak, szabad akarattal felruházottnak teremtette az embert, akkor lehetségesnek is kell lennie.

De világos az is, hogy ha már Isten az Ő felségének, az Ő istenvoltának ezt a hihetetlen megsértését megengedi, akkor végtelen büntetéssel kell sújtania. Ha nem így tenne, Isten nem volna Isten. Lehetetlenség ugyanis, hogy ha egy keresztény meg meri tenni, hogy csak azért is az történjék, amit ő akar, nem pedig az, amit az Isten, a végén büntetlenül maradjon. Pedig ha a büntetés csak ideig tartó lenne, a végén büntetlen lenne.

Lehetséges ez, s így is van, ha a bűnös megbánta tettét és Isten irgalmáért esedezik, mert Isten végtelenül jó. Nem lehetséges azonban akkor, ha a bűnös még ezt se teszi meg. A katolikus egyház pedig azt tanítja, hogy csak ez esetben kerül valaki a pokolba. Kétségtelen, hogy a pokol nélküli megoldás ez esetben lehetetlen. Az az Isten, aki még a megátalkodott, tőle bocsánatot nem kérő bűnösnek is megbocsátana, nem Isten lenne, hanem trotyli. Az olyan Isten, akinek a hátán fát lehet vágni, aki nem tud rendet teremteni, aki ellen büntetlenül lehet vétkezni, nem Isten.

Az se érv, hogy igazságtalanság egy kis meggondolatlanságért az emberre ekkora és soha többé helyre nem hozható büntetést mérni. Ha ugyanis csakugyan csak „egy kis meggondolatlanságról” van szó, nem is kap senki örök büntetést. A pokol csak halálos bűnért jár, a bűn pedig csak akkor halálos, ha a tárgya fontos (egy vasárnapi misehalasztás, vagy egy pénteki húsevés azért fontos, mert itt az egyház iránti engedetlenségről van szó), és ha ezt a fontos dolgot az ember teljesen tudatosan követte el.

Harmadiknak járul még aztán hozzá a bűnben való megátalkodás, bár enélkül is elkárhozhat valaki, ha például nem megátalkodásból nem tartott bűnbánatot, hanem csak azért, mert halogatta a megtérést, a halál pedig hirtelenül s így készületlenül érte. Mivel azonban mindenki tudja, hogy a hirtelen halál lehetséges, sőt nem is éppen ritkaság, az embernek, mikor vétkezik, illetve, mikor a megtérést halogatja, ezt is tekintetbe kell vennie, s ha mégse veszi tekintetbe, vajon lehet-e miatta menteni?

Az ember a végtelent teljes mivoltában ugyan nem tudja megérteni, illetve nem tudja elképzelni, kétségtelen azonban, hogy nagyon jól tudja, mi az, tehát tisztában van a fogalmával. Istenhez hasonlónak születni nagy dolog, de világos, hogy épp ilyen nagy következményekkel is jár. Vagy olyan nagy boldogsággal, amilyent a végtelen „Van” teremtményének csak adhat, mely tehát feltétlenül örökké tart, vagy pedig olyan büntetéssel, mely – mivel a végte-

len megsértéséért kaptuk – szintén végtelen, tehát örökké tart. Ez a büntetés csak időben lehet ugyanis végtelen, intenzitásban nem, mert hiszen mi, akiket sújt, egyébként véges lények vagyunk.

Akik rádiummal vagy nagyfeszültségű elektromos árammal dolgoznak, tudják, hogy nincs számukra jelentéktelen mozdulat, mert a legkisebb meggondolatlanság is halálukat okozhatja, tehát elvehet tőlük mindent, ami számukra csak értéket jelent. Hogy az ember milyen jól tud magára vigyázni akkor, ha akar, mutatja, hogy a legtöbb ilyen mérnök, munkás vagy tudós természetes halállal fejezi be életét, vagyis sohase követ el meggondolatlan mozdulatot, pedig élete folyamán munkája közben bizonyára nemegyszer volt levert, ideges, szórakozott, elkeseredett, izgékony vagy letargikus.

Vajon nem tudnának-e az emberek a pokol tekintetében, tehát akkor is ugyanilyen megfontoltak, óvatosak és kérlelhetetlen önuralmat gyakorlók lenni, mikor az Isten parancsai iránti engedelmességről van szó, ha nem akarnák mindenáron bebeszélni maguknak, hogy veszély nincs, mert Isten sincs, vagy ha az van is, nem lehet „kegyetlen”.

Ha az emberek tudnak egész életükön át bámulatosan önfegyelmezők lenni, ha arról van szó, hogy ne haljanak meg most mindjárt, hanem csak 20-30, vagy talán csak öt év múlva, nem tudnának-e ugyanilyen önfegyelmezettek lenni akkor is, ha arról van szó, hogy Istennek engedelmeskedjenek, bünt el ne kövessenek, örökre meg ne haljanak. Lehet-e hát menteni valamivel azt, aki mégis elkárhozik, tehát Isten „kegyetlenségét” vádolni miatta?

S miért lehetne Isten részéről a pokol kegyetlenség, mikor amiatt eszükbe se jut az embereknek zúgolódni, hogy miért olyan veszélyes az elektromosság vagy a radioaktivitás, hanem minden különösebb berzenkedés nélkül, mint magától értetődő dolgot veszik tudomásul, alkalmazkodnak hozzá, s ezért csak kivételesen fordul elő, hogy nem sikerrel.

Pedig a pokolba nem is jut az, aki csak azért vétkezett, mert álmos vagy kimerült volt, de az elektromosság vagy rádium miatt még az ilyen ember is pórul jár. Ha lehetséges, hogy – mivel nagyfeszültségű árammal vagy rádiummal dolgozunk – egy meggondolatlan mozdulat halálunkat okozza és mi tudunk róla gondoskodni, hogy mégse okozza, miért ne tudnánk, ha akarnánk gondoskodni arról is, hogy ha már Istenhez hasonló teremtmények vagyunk és emiatt az az elrémitő lehetőség jutott osztályrészünkül, hogy még vele is szembeszegülhetünk, de ezért természetesen örök büntetés jár, hogy sohase tegyük azt, amit Isten nem akar, hanem épp úgy hagyjuk teljesülni mindig az Isten akaratát, mintha az elrémitően nagy felelősséggel járó képességgel nem is bírnánk?

Ha mégse így van, csak magunkra vethetünk miatta, annál is inkább, mert az örök halál sokkal könnyebben elkerülhető részünkre, mint egyes műszaki emberek részére a földi foglalkozásukkal oly szorosan összekötött földi halál, amelyet azonban ők mégis majdnem mindig el tudnak kerülni?

Gurjev azonban, s vele általában a mai ember, nemcsak a számunkra készített mennyország mellett lehetséges pokla miatt botránkozik meg Istenen, hanem még azon is, hogy egyáltalán büntet. Gurjev például még azt is kifogásolja és Isten létével összeegyeztethetetlennek tartja, hogy a „Biblia istene feltétlen engedelmisséget követel... Az engedetleneket viszont megbünteti”. Ezért aztán szerinte – úgy látszik – Isten nem is érdemli meg, hogy a nevét nagybetűvel írja.

Szóval szerinte Isten csak akkor lenne egy Istenhez méltó Isten, ha egyáltalán nem büntetne. Valóban a pestieknek is ilyen istenük van s ilyen volt nekik már akkor is, mikor a szovjet még nem boldogította őket Gurjevvel. Nekik már akkor is „istenkékük” volt, nem pedig nagy, hatalmas, a bünt megtorló Istenük. Ők felnőttek voltak, Istenük azonban csak gyerek volt, s ha annak gondolták, világos, hogy úgy is kezelték, mint a gyereket szokás: úgy ereszkedtek le hozzá, okosabbnak, többnek, erősebbnek tartották magukat nála, s természet-

sen csak akkor foglalkoztak vele, mikor éppen kedvük volt hozzá. Hogy az ilyen „istenke” és a pokol, mely nagyon is komoly s még a felnőtteknek is túlságosan nagy dolog, összeegyeztethetetlen, az csak természetes. Csak az a baj, hogy az Isten nem istenke.

Ady Endrécske – akit irodalomtörténeteinkben és magyar irodalmi óráinkon divat „a legvallásosabb” magyar költőnek megtenni – azt írja egyik versében Istenről, hogy „harangozott a jó öreg”.

Neki tehát az Isten „jó” is volt, „öreg” is volt és „harangozó” is volt. A harangozó azonban cseléd, s a legkisebb és legutolsó a „pap, kántor és harangozó” hármas együttesben. Rá nézve kitüntetés, ha a másik kettő szóba áll vele. Mivel pedig ez az istenharangozó nemcsak szolga, hanem még ráadásul „jó” is és „öreg” is, nyilvánvaló, hogy még szolgának is csak az utolsó, akit már csak kegyeletből tartanak, mert hasznát már alig lehet venni.

Mivel úgyse soká tart már, becsületből megvárják, míg elpusztul. Lehet egyébként, hogy ha teheti, néha-néha még be is csicscent, mert ha valaki harangozó is, jó is és öreg is, akkor ez többé-kevésbé már a fogalmához is hozzátartozik. Aggkori elmeöngéséről nem is szólva. Ilyen volt tehát a „vallásos” (de kálvinista) Ady istene, akit már valóban megokolt kisbétűvel írni.

Látva, hogy az ember mennyire hajlamos ilyen Istent elképzelni magának, nemcsak megbotránkozunk nem lehet az Ószövetség kemény, hatalmas, „bosszúálló” Istenén (mely természetesen nem bosszúálló, hanem csak igazságos), aki „a seregek Ura, Istene”, s olyan fenséges, sőt félelmetes tulajdonságok kidomborítását egyenesen szükségszerűségnek kell tartanunk. A Szentírás (különösen az Újszövetség) természetesen Isten jóságát, szeretetét és irgalmát is hangsúlyozza, de mint látjuk, nagyon szükség van arra, hogy ne csak ezt hangsúlyozzuk, hanem Isten hatalmát, fönségét, szentségét és igazságosságát is kidomborítsuk a gyarló ember előtt. Azt, hogy Isten jó, mindenki tudja, de hogy szent és felséges is, azt már kevesen. Láttuk, hogy Erzsébet királyné se tudta.

Isten olyan jó, hogy azt, hogy ne az történjék, amit Ő akar, hanem a vele éppen ellenkező, nemcsak eltűri, hanem ha az Ő hasonlatosságára teremtett vakmerő teremtmény később legalább a hibáját belátja s megbánja, nemcsak megbocsát neki, hanem jobban szereti, mint száz olyan embert, aki Őt sohase bántotta meg s életében mindig az Ő akaratához igazodott.

Olyan a mi „bosszúálló” Istenünk, mint az az asszony, akinek, ha a száz közül egy pénz elgurul a kendőjéből, nem is törődik a megmaradt kilencvenkilencel, hanem csak az az egy elveszett a fontos neki és kutat, keresgél, ágy, bútorok alatt bujkál mindaddig, míg csak meg nem találja, vagy mint az a pásztor, aki otthagyja kilencvenkilenc meglévő juhát s esőben-szélben, éles kövek közt, mocsárban, vízben, úttalan utakon át keres, kutat, fárad, míg csak azt az egyet meg nem találja. (Vö. Lk 15,4-10)

Világos azonban, hogy az Isten nemcsak atya, hanem úr is, nemcsak pásztor, hanem bíró is, nemcsak szerető és jó, hanem szent és igazságos is, mégpedig végtelenül. S ha gyarló emberi szemünkkel az Ószövetség Istenét néha talán még kegyetlennek is találjuk, ne feledjük, hogy Isten tulajdonképpen nem is lehet kegyetlen, nem is büntethet szigorúbban, mint kellene, s ha nekünk vele kapcsolatban néha mégis ez jut eszünkbe, ez antropomorfizmus s azért van, mert gyarlóságunkban akaratlanul is emberi mértékkel mérjük.

Ki kegyetlen? Aki a vétket vagy mulasztást szigorúbban bünteti, mint megfelelő volna, azaz aki a büntetésben erősebb mértéket használ, mint a bűn megkívánna, melyet megtorolni akar. Ez a túlkapás emberben lehetséges, mert az a bűn, amit ember, vagy akár az egész társadalom ellen elkövetni lehet, szükségképpen véges. Könnyen előfordulhat tehát, hogy a büntetés túlméretezett ahhoz a büntetéshez képest, melynek megtorlására alkalmazzuk.

Az ember tehát könnyen lehet kegyetlen, hiszen együtt jár az emberi gyarlósággal, hogy azt a bűnt, melyet ellene követtek el, mellyel az ő érdekeit sértették meg, önzésből nagyobb-

nak látja, mint amekkora a valóságban volt, tehát az igazságosnál nagyobb büntetés adására már természeténél fogva hajlamos.

Istenben ez lehetetlen, nemcsak azért, mert szükségképpen igazságos, sőt végtelenül jó és irgalmas, de a dolog természeténél fogva is. Hiszen az Istennel való szembeszegülés mindig és szükségképpen végtelen rossz, tehát csak kisebb büntetést lehet rá mérni, mint amennyi az igazságos, de semmiképpen se nagyobbat.

Teremtényre, tehát az emberre intenzitásában végtelen büntetést nem lehet szabni, mert véges lénye ezt lehetetlenné teszi, csakis időtartamában lehet a büntetés végtelen. A kegyetlenség tehát irántunk Isten részéről lehetetlenség, mert az ellene elkövetett bűn lényegénél fogva végtelen lévén, az igazságosnál nagyobb büntetést nem is lehet rá kiszabni, mert hiszen már az igazságos büntetés is végtelen.

Isten ellene vétkező teremtményei megbüntetésében tehát csakis irgalmas lehet, kegyetlen semmiképpen se. Valóban irgalmas is az Isten, mert igazságossága csak akkor nyilvánul meg, mikor pokollal sújt bennünket. Máskor mindig, például bűnbánat esetén, de akkor is, ha tettünket csak félig megfontolva követtük el, vagy pedig Isten akaratával csak kisebb dolgokban szegültünk szembe, mindig csak irgalmasságát és jóságát élvezzük, nem pedig igazságosságát.

Azt kívánni azonban, hogy Isten igazságos sohase legyen, mindig csak irgalmas, s akkor is csak jó és irgalmas, mikor ez már a bűn büntetlenségét és a megátalkodás jutalmazását jelentené, képtelenség, mert ellenkezik Isten végtelen hatalmával, fenségével, erejével, szentségével és igazságosságával.

Isten nem lehet végtelenül jó végtelen igazságossága rovására, vagy ellenére és Isten nem lehet úgy jó, hogy miatta olyan helyzetbe kerüljön, melyet még emberben sem szeretünk és dicsérünk, hanem lemosolygunk és ellenszenvesnek találunk és magyarul gyagyaságnak, németül trotyliságnak nevezünk.

Ne feledjük tehát, hogy Istennel kapcsolatban kegyetlenségről beszélni fogalomzavar, mert egyenesen lehetetlen, hogy Isten kegyetlen lehessen. Feltételezése antropomorfizmusra vall.

Mikor látjuk, hogy a Szentírás Istene olyan könnyen osztogatja Ő maga, vagy osztogatja Mózesrel vagy más kedves embereivel a halált, ne feledjük el, hogy a halál véges büntetés, s ha valakit halállal büntetnek, tulajdonképpen nem maga a halál az, amit az illető büntetésük kap, hanem csak a halálnak az egyébként esedékestől való előbbre tolása. Hiszen maga a halál az élők világának kérlelhetetlen alaptörvénye, melyet senki, tehát a büntetlen se kerülhet el.

Gyerekkoromban magam is érthetetlennek találtam, hogy a Szentírásban (mégpedig itt nem is az Ó-, hanem az Újszövetségben, amiből láthatjuk, hogy a büntető, sőt a „kegyetlenül”, „irgalmatlanul” büntető Isten nemcsak a már meghaladott Ószövetség Istene) Isten, illetve Isten nevében és megbízásából Szent Péter apostol azonnali halállal bünteti Ananiást és Szafirát csak azért, mert vagyonukból egy kis részt nem adtak be az első keresztyények közt behozott vagyonközösségbe, s mikor az apostol érdeklődött a dolog iránt, letagadták. (ApCsel 5,1-11)

Furcsának találtam a dolgot, mert hiszen csak a lopás bűn, nem pedig az, ha valaki a magáét nem adja önként oda, itt pedig még a visszatartás is csak a vagyon egy részére vonatkozott. Igaz, hogy hazudtak is vele kapcsolatban, ámde az ilyen mentegetőző és jelentéktelen dologban való hazugságot a keresztyén erkölcsan szintén csak bocsánatos bűnnek tartja, tehát nem járhat érte büntetésül pokol.

A nehézség megoldása az, hogy a Szentírás nem is mondja azt, hogy ez a keresztyén házaspár e gyarlósága miatt el is kárhozott, hanem csak azt, hogy büntetésül hirtelen meghalt.

Ha tehát nem volt más bűnük, mint csak az, amit a Szentírás itt megemlíti, akkor a halál nem jelentette számukra egyúttal a kárhozatot is.

A halál nem örök, hanem ideigtartó büntetés, bár annak legnagyobbika. Halállal tehát lehet büntetni bocsánatos bűnt is. Hiszen sokan halnak meg hirtelen még bocsánatos bűn elkövetése nélkül is. Az élet Isten áldása, melyet hosszabb vagy rövidebb ideig ad teremtményeinek az Ő kifürkészhetetlen akarata szerint és akkor veszi el tőlünk, mikor akarja, s ha egyiknek hosszabb ideig adja, mint a másiknak, semmiképpen se igazságtalan.

Az igazságtalanság valaki jogának megsértése, nekünk pedig nincs jogunk az élethez, hanem ingyen kaptuk és kapjuk Istentől. Világos, hogy nem igazságtalanság az, ha nem mindenki egyforma mértékben és egyforma ideig kap belőle. Ha ez igazságtalanság lenne, akkor az lenne az is, hogy az Isten az állatokat csak állatoknak teremtette, tehát az élet kisebb fokát adta nekik, mint például az angyaloknak vagy az embernek. Akkor igazságtalan lenne még az is, hogy egy liba 6 évig is élél, míg a pillangó csak napokig.

A halált csak a hitetlen tartja olyan borzasztóan kegyetlen dolognak, de ő is csak azért, mert az örök életben nem hisz s ezért nagyobb érték nem is lehet számára, mint a földi élet. A halál tehát mindennek az elvesztését jelenti számára, ami neki csak értékes lehet. Azonban még a hitetlen világnézetű egyén se tartja olyan végtelenül nagy értéknek az életet. Hiszen éppen ők azok, akik olyan könnyen eldobják maguktól. Bizonyára nem azért, mert nagy értéknek tartják.

A hívőnek nagy érték az élet (még a keserves élet is), mert megszerezheti vele az örök életet, de a hitetlennek csak akkor érték, ha jóléttel is párosul, tehát egyet jelent az élvezetekkel. De hát köztudomású, hogy az emberek nagy többségében bizony az élet egyenesen a nyomorral, nélkülözéssel, az állandó lemondásokkal és a baromi munkával párosul. Hát aztán még a sok betegség, mely még akkor is elveszi az élet örömeit, ha a kényelem és jólét egyébként meglenne!

Ha a tömegek keserves életét látja, úgyszólván minden hitetlen azt gondolja magában, hogy ő ilyen igénytelenségben, ilyen nyomorban nem is tudna élni, vagyis inkább a halált választaná. Miért tartja hát akkor olyan nagy kegyetlenségnek, ha azt látja, hogy Isten néha elveszi az emberektől ezt a keserves életet? Hiszen ha a szegényektől veszi el, akkor nem olyan nagy értéket vesz el tőlük, ha pedig a gazdagoktól, akkor még kevésbé tarthatjuk kegyetlenségnek. Hiszen az, hogy jólétet adott nekik s egy ideig hagyta is, hogy ezt a jólétet élvezhessék, ezzel már úgyszólván többet adott nekik, mint az emberek átlagának, s így igazságtalanság lenne, hogy életük még sokáig tartson, azaz fenéig tejföl legyen.

De ha az Isten jó, miért teremtette ezt az életet annyira keservesnek? – kérdik a hitetlenek. Azt feleljük nekik, hogy azért, mert Isten nekünk tulajdonképpen nem ezt az életet szánta életnek, hanem a másikat, az örökkévalót. Pedig, hogy az örökélet végtelenül boldog legyen, az már igazán tisztán mitőlünk függ.

Világos, hogy ezt a végleges boldogságot meg kell érdemelni és éppen e mulandó élet megpróbáltatásai között lehet megérdemelni. Ha a földi élet fiókmennysorság lenne, mi szükség lenne arra, hogy innen átmenjünk az igaziba? A földi élet bajai az anyagi világ természetével járnak s ezért szinte elválaszthatatlanok tőle. Egyébként pedig a földi bajok és szenvedések nagyobb részét az emberek bűnei okozzák, ezekért pedig nem vonhatjuk az Istent felelősségre. Az ugyanis talán csak nem bűne az Istennek, hogy annyira szeretett, hogy még olyan lényeket is teremtett, akik hasonlítanak hozzá és ezért értelmük és Istentől független akaratuk van?

Aztán ne feledjük azt se, hogy az élet még ebben a keserves formájában is kellemes és jó. Ezért ragaszkodunk hozzá még akkor is, ha szegénységben, sőt betegségben töltjük. A valóságban azonban az állandó nehéz munka ellenére is primitív igénytelenségben élő tömegek

élete se olyan keserves, mint amilyennek a jólétben élők gondolják. A boldogság ugyanis viszonylagos dolog és az igényektől függ.

Azonkívül a munka és az igénytelen táplálkozás sok előnnyel is jár, melyektől a gazdagok meg vannak fosztva. Edzetté tesz ugyanis és rendkívül sok betegségtől mentesíti az embert, melyet a természetellenes életmód és az elkényeztetettség, ingyenség, naplopás és túlzott élvezetvágy okoz. Többnyire egészséges idegzet jár vele, mely pedig a derús élet-szemlélettel jár együtt. Pedig az ilyen ember tudja csak igazán élvezni az életet.

A szegény még evés által is többet élvez, mint a gazdag, mert ha jobb falathoz jut – pedig néha-néha ő is csak hozzájut –, legalább élvezni tudja, míg a gazdag sohase eszik jóízűen. Az ember ugyanis olyan, hogy csak azt élvezi, ami nincs, vagy ami ritkán van, a gazdagnak pedig mindig van minden.

De aki volt lakodalmakban, vagy látta például a tömegek szilveszteri mulatásait, nagyon jól tudja, hogy az életet élvezni is lehet és élvezi is szegény és gazdag egyaránt. Ilyenkor nem jut az ember eszébe, hogy miért olyan keservesnek teremtette Isten az emberi életet, hanem inkább az, hogy miért annyira boldognak, hogy az emberek még az örök boldogságot is elfelejtik, vagy legalábbis nem nagyon áhítozzák miatta. Az emberek ilyenkor túl nagy jókedvükben azt szokták kiabálni: Ej, haj, sohase halunk meg!

Volt olyan tanítványom is, aki – vidéken – a mulatásból éjszaka hazafelé tartva széles jókedvében felmászott az utcai feszületre, mely mellett elhaladt és azt a magasban átkarolva, onnan káromolta Istent és ordította, hogy sohase halunk meg. Úgy látszik ilyesmi ilyen alkalmakkor nem is olyan ritka dolog, mert egy Pest környéki faluban – egy újsághír szerint – egy hasonló féktelenkedővel, mikor részegen felmászott a feszületre, el is dőlt a feszület s agyon is csapta.

Ezt felelem Gurjev hosszas panaszaira, hogy ha van Isten és ha – mint a papok állítják – még jó és igazságos is, minthogy illik is hozzá, hogy az legyen, miért ilyen keservesnek teremtette a földi életet, figyelmeztetem rá, hogy azok a hitetlenek, akikkel én beszéltem, éppen ellenkezőleg, azzal okolták meg hitetlenségüket, hogy ha Isten volna, nem hagyná olyan jólétben és nem engedné olyan zavartalanul élvezni azokat, akik egész életükben mást se tesznek, mint csak vétkeznek s csak Őt gúnyolják.

De hát miért kínozza akkor éppen a jókat? – kérdik erre a cinikusok. Azért – feleljük –, mert köztudomású, hogy a szenvedés nemesít s éppen ezért az értékes emberek nem is rettegnek tőle annyira, mint Gurjevék. Aztán azért, mert a jók is vétkeztek. Vagy mert ők se voltak mindig jók, vagy mert akik mindig jók, azoknak is vannak gyarlóságai s az örök boldogságot Isten nekik se ingyen adja. A jók szenvedéseit látva a gonoszoknak azt kellene meglátniuk, hogy a bűn (mivel azt jelenti, hogy miatta a világban nem az történik, amit Isten akar, hanem az, amit mi) sokkal nagyobb baj, mint ők gondolják, s ha még a jóknak is annyit kell szenvedniük elkövetett gyarlóságaikért, mi vár majd őrájuk?

A földi igazságszolgáltatás is éppen a legnagyobb bűnösökről veszi le a bilincseket, nekik ad ingyencéleket, nekik engedi meg a látogatók fogadását (természetesen a siralomházban), míg a kisebb bűnösöket ugyanakkor börtöni fegyelem alatt tartja, esetleg sötétzárkával és kemény fekhellyel súlyosbítva.

Ne feledjük, hogy azok a bűnösök is, akiknek szerencsés az életük a földön, szintén siralomházban vannak, akasztófa (sőt annál még egy kissé rosszabb) vár rájuk is, s ne feledjük azt se, hogy a földi élet, még ha zavartalan boldogsága 80 évig tart is, az örökkévalósághoz képest egy cseppet se hosszabb, mint a halálraítéltnek a siralomházban eltöltött órái a csak életfogytiglani fegyházra ítélt, nála tehát kisebb bűnös büntetésének időtartamához képest.

„Ha mindenkinek szenvednie kell – idézi Gurjev Dosztojevszkijt – azért, hogy szenvedésekkel megváltsa az örök üdvösséget, hát mondd meg, mi szükség van itt a gyerekekre? Ért-

hetetlen, hogy miért kell nekik is szenvedniük és miért kell nekik is szenvedésükkel megváltani az üdvösséget? Ebből egyáltalán nem kérek és ezért az üdvösségről teljesen lemondok. Nem éri meg az egyetlen megkínzott gyermek könnycseppjét sem... Nem éri meg, mert az ő könnyei megváltatlanok maradtak. Meg kell váltani őket, mert különben üdvösség se lehet. De mivel válthatják meg őket?... Talán azzal, hogy megbosszulják? De mit ér nekem az a bosszú, mit ér, ha a gyötrők a pokolba kerülnek, mit segíthet itt a pokol, ha a gyereket mégis meggyötörték?”

Nem Dosztojevszkij mondja ugyan ezt, hanem regénye hőse, Ivan Karamazov, meg kell azonban mondanunk, hogy legalábbis ebben a tekintetben nagyon sötét, az eszét nem használó, ostobán túlzó és tisztán túlradó érzelmei hatása alatt álló egy orosz ez a Karamazov. Lát-szik, hogy nem is sejti, mi az az örök üdvösség, hogy még egy kisgyerek mosolya is többet ér neki nála. Nem józanság, hanem ellenszenves szenvedés az ilyen beszéd. Hogy lehet számon kérni egy ártatlan gyerek szenvedéseit attól az Istentől, aki maga is kínhalált halt, noha kissé ártalmatlanabb volt, mint az ártatlan gyermek.

Egyébként az ártatlan gyermekeknek nem Isten, hanem emberek okozzák a szenvedéseiket. Ezt csak akkor lehetett volna tehát teljesen elkerülni, ha Isten embert, aki, mivel szabad akarata van, gonosz is lehet, nem teremtett volna. De akkor viszont mennyországot se teremthetett volna részünkre (és egyúttal a megkeresztelt kisgyermek részére se).

Akinek mindez nem ér meg annyit, mint egy ártatlan kisgyermek szenvedése, az nem normális ember, illetve valószínű az, hogy csak éppen most affektál. Ha Isten adhat kisgyermeknek ingyen mennyországot, miért kellene feltétlenül csodát tennie azért, nehogy egyetlen kisgyermek is ideiglenesen ártatlanul szenvedhessen? És miért lenne az ártatlanul szenvedő kisgyermek szenvedése más, mint az ártatlan felnőtteké?

Éppen ellenkezőleg: a felnőtteket kellene jobban sajnálni. Ők jobban szenvednek ilyenkor, mert öntudatosak és ők az igazságtalanság miatt, melyet át tudnak érezni, lelkileg is szenvednek, amitől a gyermek mentes, a felnőttek nehezebben is pusztulnak el, mint a csecsemők, akiknek élete igen könnyen kialszik, a felnőttek szenvedései tehát intenzívebbek is és tovább is tartanak. És ha a felnőtt egyenesen örülni tud a már kiállott szenvedésnek, ha látja a hasznát (például orvosi műtét után a visszakapott egészséget), miért ne örülne a halál után a csecsemő is annak, hogy érdeme nélkül (mert hiszen érdemet még nem tudott szerezni, mert szenvedése nem önkéntes volt) jutalomban részesült?

De, mint Büchner, Gurjev is megbotránkozik, nemcsak a csecsemők, hanem még az állatok szenvedésein is. Ő se tudja összeegyeztetni Isten létével azt, hogy a macska játszani szokott az egérrel és így megkínozza, mielőtt megeszi. Ember és állat között ő se tud különbséget tenni, az állat szenvedése neki épp úgy fáj, mint az emberé. Ők Büchnerrel még az állatok felé is antropomorfizmussal vétkeznek, azokat is embereknek gondolják. Még a rovarok „kínjait” is átérzik, noha maguk a rovarok nem érznek fájdalmat. Nem gondolnak arra, hogy még azt az állatot is, mely magasabb rendű, s ezért érez, akkor, mikor ellensége megtámadja, megdermeszti a rémület, fájdalmat tehát alig érez. Ez az oka annak, amit már említettem, hogy az autótól elgázolt kutya kínjait rossz nézni és üvöltését rossz hallgatni, ellenben a macskától kínzott egér, de más, ellenségétől megtámadott állat is csendben van az alatt, míg ellensége „kínozza”.

Nem gondolunk rá, hogy még az emberrel is előfordul, hogy nem fáj neki a kínzás (s még inkább előfordulhat a csecsemővel). Feltűnt nekem például, hogy mikor egy fiatalasszony, akit férjével együtt igen kegyetlenül összeverték az orosz „felszabadítók”, mikor szenvedéseit elbeszélte, többek között, mint a legtermészetesebb dolgot, ezt is mondta: „Nem a veréseket érzem, mert hiszen az az embernek ilyenkor úgyse fáj”.

Egyik tanítványom pedig, akit a magyar bolsevikok vertek össze a börtönben, sokszor szintén azt hangsúlyozta, hogy maga a verés nem sokat számított, mert a dac miatt alig fájt. Csak – mivel számított rá, hogy verni is fogják – addig volt nagyon kellemetlen – mondta –, míg el nem kezdték.

Varga Remig, kispesti plébános pedig börtönében egyenesen dicsekedett kínzóinak, hogy neki nem fáj a verésük s ezáltal mindig erősebb ütésekre sarkallta őket, míg végül ő is össze nem bicsaklott.

A mi „tudásaink” pedig egyenesen kétségbe esnek a csecsemők, sőt – urambocsá! – az egerek kínjai miatt és perbe szállnak miatta Istennel, sőt elbizakodottan visszadobják neki az örök üdvösséget is, mert ha csak a csecsemők és az egerek kínjai árán kaphatják meg, nem kell nekik.

„Már az antik világ gondolkodói megállapították – folytatja Gurjev –, hogy a szenvedések áradata, a rossz, megcáfолhatatlanul bizonyítja, hogy nincs Isten. Nézzük, mit mondott erről Epikurosz, ógörög materialista filozófus:

„Isten vagy el akarja távolítani a rosszat a világból, de nem tudja, vagy el tudja távolítani, de nem akarja, vagy pedig tudja is és akarja is. Ha akarja, de nem tudja, akkor nem mindenható, akkor ez erőtlenség, ami ellenkezik az Isten természetével. Ha tudja, de nem akarja, akkor ez a rosszakarat tanúbizonyossága, ami még inkább ellentmond az Isten természetének. Ha akarja és tudja is, ami az Istenre alkalmazható egyetlen feltételezés, akkor miért van mégis rossz a földön?”

Évezredek alatt egyetlenegy teológus sem akadt, aki ennek az antik világban élő materialistának ezt az okoskodását meg tudta volna cáfolni. És nem is lehet megcáfолni. Ezért valamennyi vallás papjai mindenképpen eltitkolták a nép elől az ilyesfajta gondolatokat és elégették a materialisták könyveit.

Nahát most láthatja Gurjev, hogy mi nem titkoltuk el „a nép elől” még ezt se és válaszolni is tudunk rá. Az Egyház valóban tiltja az ilyen Gurjev-féle könyveket híveitől, mert tudja, mennyire rosszra hajló és – kivált mikor a kényelméről van szó – mennyire logikátlan az ember.

De e „titkolózás” miatt mindenki tehet szemrehányást az egyháznak, csak a bolsevizmus nem. Hiszen évtizedes uralma alatt egyetlenegy vallásos könyvet se engedett kinyomtatni (legfeljebb szemfényvesztésül néhány békepapírt), sőt annyira fél tőlük, hogy még a már meglévőket is bekövetelte s elégette, sőt százmilliókat költött el arra, hogy „felszabadított” proletárai még a külföld rádióadásait se hallgathassák. És most milyen öntudattal rázza a rongyot, hogy ha a papoknak igazuk lett volna, akkor nem tiltották volna el híveik elől a materialista könyveket! Hát ha a materializmusnak igaza van, akkor miért nem engedett kiadni spiritualista könyveket?

Ami már most Epikurosz „megcáfолhatatlan” alternatíváit illeti, az egész érvelés épp olyan együgyű, mintha valaki a kórházban, ahová műtét miatt szállították és ahol az orvos bizonyos okok miatt egy ideig vár még a műtéttel, már napok múlva nekimenne az orvosnak s így kezdene neki érvelni: Ön vagy meg tud engem operálni, de nem akar, vagy akar, de nem tud, vagy pedig akar is meg tud is. Ha akar, de nem tud, adja vissza doktori oklevelét, ha tud, de nem akar, akkor ne vegye fel a fizetését, ha pedig tud is és akar is, akkor mondja meg, miért várat itt engem hiába.

Jóember – feleli erre az orvos –, magának rendkívül éles logikája van, csak arról az egyszerű dologról feledkezett meg, hogy a baj nem mindig érett az azonnali műtetre, vagy ha igen, a szervezet nem mindig alkalmas a műtét végrehajtására, azaz vannak esetek, mikor a műtét végrehajtásával várni kell. Vegye tehát tudomásul, hogy én tudok is operálni, meg akarok is, magát azonban, noha rögtön is tudnám, csak majd hetek múlva akarom, mégpedig a maga érdekében s azért, mert magánál egy kicsit jobban értek a dologhoz.

Isten is megmondta már ezelőtt kétezer évvel, hogy tud is és akar is a földi bajokon és szenvedéseken segíteni: „Nem lesz többé halál, sem gyász, sem jajgatás, sem vesződség, mert a régi világ elmúlt”. (Jel 21,4)

Segít tehát majd Isten a földi bajokon, tud is és akar is segíteni rajtuk, de nem akar segíteni rajtunk most mindjárt. Mindjárt segíteni ugyanis a legnagyobb ostobaság lenne, ezt pedig Istentől nem kívánhatjuk.

Ha Isten nem akart volna szenvedést a földön, vagy ha már a földi élet tartama alatt akart volna rajtunk segíteni, akkor Epikurosz, Büchner és Gurjev bálványát, az anyagot meg se teremthette volna, mert hiszen az anyagi világtól elválaszthatatlan a halál, de elválaszthatatlannak a szenvedések is, mert ez utóbbiak azért vannak, hogy jelezzék a halál veszélyét s így az élőlény védekezhessen ellene.

A szenvedés tehát semmi más, mint az önfenntartó ösztön jelentkezése akkor, ha a földi életet veszély fenyegeti. De ha nem lennének nehézségek, megpróbáltatások, nem lehetne érdemszerzési lehetőség se, s így a fájdalommentes mennyország se lehetne soha osztályrészünk, mert nem lenne, mivel megérdemljük. Gurjevék azonban – úgy látszik – csak ingyen adott mennyországról akarnak tudni.

Ez tehát az istentelenségnek az a megdönthetetlen ellenvetése, melyet állítólag „évezredek alatt egyetlenegy teológus” se tudott megcáfolni!

„A vallás tanítása azért is képtelenség – folytatja Gurjev –, mert ha „minden Istentől van”, ha Isten akarata nélkül az embernek még egy hajszála se hullhat ki, akkor minden, amit az ember tesz, kedves Istennek. Eszerint Isten nemcsak minden jó, hanem minden rossz cselekedetnek is oka.”

Éppen ellenkezőleg: még az ember jócselekedeteinek is csak részben oka az Isten. Igaz ugyan, hogy kell hozzá Isten kegyelme is, tehát Isten is oka, de kell hozzá az ember önkéntes hozzájárulása is, tehát nem tisztán az Isten az oka. Ezért is kapunk érte jutalmat.

Igen, egy hajunk szála se hullhat le Isten nélkül, de viszont a hajunk szálának a kihullása nem is függ a mi akarattunktól. A mi saját akarattunk tényeiben azonban annyira függetlenek vagyunk Istentől, hogy még szembe is szegülhetünk az Ő kifejezett akaratával, és a szembe-szegülést egy egész életen át is folytathatjuk. Amit Gurjev fentebb állít, azt joggal felhozhatja az ember akaratótól független predesztinációt hirdető kálvinizmus ellen, de nem azzal a katholicizmussal szemben, mely a kálvinista predesztináció tanát, mint Isten szentségével ellenkezőt, elveti.

Isten csak annyiban „felelős” az emberek bűneiért, hogy embert, tehát olyan öntudatos lényt teremtett, aki szabad akarattal rendelkezik. Ezzel ugyanis már adva van a bűn lehetősége. Ki látott ugyanis olyan „szabad” akaratot, melyet nem szabad használni? Akinek azonban az akarata szabad, az jót is tehet és tesz, nemcsak rosszat, és az Isten ennek a jónak a kedvéért teremtett szabad akarattal megáldott embert.

Magának az embernek a megteremtésében pedig végtelen szeretete és bőkezűsége vezet. Az emberek és angyalok képében annyira tökéletes lényeket teremtett ugyanis, amilyeneket csak lehetséges volt (magához hasonló isteneket, tehát olyan lényeket, akik még a végtelenségben is hasonlítanak hozzá, nem teremthetett). Istenben tehát tökéletesség (mert szeretete végtelenségének jele), hogy a szeretet (azaz az, hogy minél többet adjon teremtményeinek) fontosabb volt nála, mint az, hogy ne történhessék meg az, amit ő nem akar. Így aztán, hogy ennek következtében olyasmi is történik, amit Ő nem akar, már nem sértő mindenhatóságára, mert hiszen mindenhatóságát Ő maga korlátozza, mégpedig szeretetének végtelensége miatt. De hogy a mindenhatósága is megmaradjon, ezért kell örökké tartónak lennie a büntetésének.

Egészen félrebeszél Gurjev, mikor így folytatja:

„A papok, hogy elhárítsák Istenről a felelősséget az emberek „bűneiért” és mindazért a rosszért, ami a világon van (micsoda kezdetleges állítás), azt mondják, hogy minden rossz forrása a sátán. De akkor a sátánt ugyanolyan erősnek kell tekinteni mint az Istent, s ennél fogva le kell mondani az Isten mindenhatóságában való hitről.”

„Itt elkerülhetetlenül felmerül egy sereg kérdés. Ha minden rossz az ördögötől származik, miért tűri Isten ennek a káros erőnek a létezését? Ha Isten mindenható és végtelenül jó, miért tűri meg ellenfelét, miért engedi meg neki, hogy az embereket kísértse? Minthogy pedig az ördögöt a vallás tanítása szerint Isten teremtette, a hívőnek akarva, nem akarva egyedül az Istent kell okolnia minden rosszért.”

Ahány állítás, annyi tudatlanság s annyi valótlanság. Szó sincs róla, mintha szerintünk „minden rossz forrása” a sátán volna. A mi bűneink forrása mi vagyunk, nem pedig a sátán. Az ember nemcsak a sátán kísértésének hatása alatt vétkezik. De ha miatta vétkezik is, akkor is elsősorban nem a sátán az oka a vétkének, hanem saját maga, mert ellenállhatott volna a kísértésnek. Ha nem állhatott volna ellen, bűne se lenne, mert ami csak kényszer hatása alatt történik, az az erkölcsi világban nem is rossz.

Az se igaz tehát, hogy „a sátánt ugyanolyan erősnek kell tekinteni, mint az Istent”, mert az igazság az, hogy a sátán – legalábbis akkor, mikor a mi bűnünk elkövetéséről van szó – még olyan erős sincs, mint mi, mert még mi is ellen tudunk neki állni.

Még az se igaz, hogy „az ördögöt Isten teremtette”, mert Isten semmiféle ördögöt nem teremtett. Az Isten csak angyalokat teremtett. Aki ma ördög, Isten azt is angyalnak teremtette. Ha tehát mégis vannak ördögök is, annak egyedül ők maguk az okai. Annak is egyedül az ember az oka, ha valaki a pokolba kerül.

Az ördög Istennek csak annyiban „ellenfele”, amennyiben a rossz ember is ellenfele. Ha tehát a rossz embert Isten megtűri (kifejtettük, miért teremtette meg s miért tűri meg), miért ne tűrhetné meg a sátánt is?

Miért tarthatnánk annyira tűrhetetlennek, hogy Isten kísérteni hagy bennünket, és hogy okolhatnánk ezért „egyedül az Istent”? Hiszen az egészséges, életvidám ember keresi az akadályokat, mert élvezzi legyőzésüket. A sportemberek külön akadályversenyeket rendeznek futásban is, lovaglásban is.

Miért rettegne hát az Isten embere a sátántól, s miért tenne Istennek szemrehányást azért, mert a lelki életben is vannak akadályok, ahelyett, hogy ő is, mint az egészségesek szoktak, egyenesen örömmel indulna legyőzésükre? (Például Szent Antal – nem a páduai, hanem a remete – így is tett. Egyenesen gúnyolta a sátánt gyöngeségéért.)

Gurjevék csak akkor szolgálnának Istennek, ha a küzdelem sima aszfaltozott úton, egyenes és vízszintes pályán, nem esőben, de nem is napfényen, nem is hidegben de nem is hőségben folya le, de még így is közbe-közbe párnázott autóban ülnének. Mivel pedig ez nem „küzdelem” s ezért a földi élet küzdelme se ilyen, rögtön gyalázzák az Istent s megállapítják, hogy küzdelme nincs is, mert hiszen ha lenne, végtelenül jó lenne. De a pályadíjat természetesen mégis várják tőle.

Gurjev annak alapján, hogy a sátán körünkben olyan szabadon garázdálkodhat, no meg a többi sok baj és szenvedés miatt is, ami bennünket az életben környez [körülvesz] Maxim Gorkijjal, „a nagy proletár íróval” egyetemben megállapítja, hogy az Isten annyira tökéletlen lény, hogy „egyedüli mentsége, hogy nem létezik.”

Nagy örömmel állapítja meg azonban, hogy nem sokáig lesz ilyen keserves ez az élet, mert azokon a bajokon, melyeken az Isten nem tudott segíteni, segít majd a kommunizmus, mely a termelőeszközös köztulajdonba vételével megszünteti majd a kizsákmányoló osztályok uralmát, s elhozza a zavartalan boldogságot a földre.

Azokat a szenvedéseket, melyek fizikai eredetűek (árvizek, szárazság, földrengés, járványok, betegségek, férgek stb.), Gurjev szerint megszünteti majd a tudomány haladása. De szerinte (és szerintünk is) egyébként sem ezek okozták és okozzák az emberek szenvedésének legnagyobb részét, hanem az emberek rosszasága, az, hogy egymást kizsákmányolják. Ezt Gurjev szerint egy csapásra és végleg megszünteti majd a kommunizmus uralomra jutása. S ezt Gurjev azoknak az oroszoknak és azoknak a magyaroknak meri mondani, akik már 50, illetve 20 éve élvezik a „felszabadulást” a kizsákmányoló uralma alól és élnek a kommunizmus diadalmas országában! A válasz 20 évi magyar bolsevik paradicsom után egy akkora kacagás, hogy egész Moszkváig hallatszott a magyar fiatalok 1956. október 23-i, mindent elsöprő szabadságharca formájában.

Először is micsoda naivság kell ahhoz, hogy valaki elhiggye, hogy a kommunista „tudomány és „haladás” még a természeti csapásokat és a betegségeket is megszünteti, mikor el se képzelhető például komikusabb jelenség, mint a kommunista tudomány meteorológiai jelentései, mellyel csak 24 órával előbb jelzik az időt, de mégis úgyszólván mindig a homlokegyenest ellenkezőjét mondják annak, ami valóban bekövetkezik.

Járványok, igaz, ma már alig vannak és operálni is érzéstelenítéssel tud ma már az orvostudomány, de azért kétségtelen, hogy ezelőtt száz évvel fele annyit se kellett egy kórházban fekvő betegnek szenvednie, mint jelenleg. Hiszen az összes vizsgálaton átmenni (pedig mindenki kénytelen átmenni, az is, akiről azt állapítják meg, hogy semmi baja sincs) már maga kész kínszenvedés!

Aztán boldogtalan szerelem s a vele járó összes gyötrellem nem lesz-e a felszabadult kommunista társadalomban is? Akkor nem születnek majd épp úgy, mint ma terhelt, abnormis, egzaltált emberek, a beteg idegzet borúlátásával, túlérzékenységgel, életuntságával, gyötrelmére önmaguknak és környezetüknek?

Akkor nem lesz-e irigység, tülekedés, stréberség, szeretetlenség és gyűlölet, kivált mikor maga az egész új társadalmi rendszer is tisztán a gyűlöleten, a vallás, a papok, a fasiszták, a csendőrök, a földbirtokosok, a gyárosok, a „kulákok”, a „reakciók”, az „osztályellenség” gyűlöletén alapszik, illetve azok gyűlöletén, akikre mindezt ráfogjuk, vagy akiket azzal gyanúsítunk, hogy még mindig a régi megdöntött világ csökevényei rejlenek bennük?

Az is naiv ember, aki elhiszi, hogy az a társadalom, melyet munkások vezetnek, csak jó, igazságos és boldog társadalom lehet. Már hogy lehetne az? Hiszen a munkás is ember, tehát gyarló, sőt mivel átlag műveletlenebb, tehát ösztönösebb, mint a kizsákmányoló osztályok jólétben nevelkedett, tehát műveltebb tagjai, gyarlóbb is náluk. De az igazságtalanság, tehát egyesek igazságtalan mellőzése (a vele járó lelki szenvedésekkel) még abban a képzelt és csak álomvilágban szereplő társadalomban is meglenne, melyben csak jó emberek élnek, vagy amelyben legalább csak jók kerülnek vezető állásba. Az ember ugyanis még akkor is az igazságtalanságok tömkelegét követi el, ha jó és nemes lelkű, mert ez esetben tévedésből, emberi gyarlóságból, jóhiszeműen követ el igazságtalanságokat.

Hogy azonban mit várhat az emberiség, ha éppen az istentelenektől várja sorsa jobbra fordulását, azt a bolsevizmus már eddig is ugyancsak bebizonyította. Láttuk, hogy ha az embernek ember által való kizsákmányolását megszüntetjük, ezzel még egyáltalán nem szüntetünk meg minden földi szenvedést, mert hiszen szenvedéseink csak egy része anyagi eredetű. A kizsákmányoló, a gazdag társadalmi osztályokban, ahol anyagi nyomor nincs, aránylag még nagyobb a boldogtalanság, több az életuntság, az öngyilkosság, mint a munkásosztály köreiben.

De egyedüli programja, a kizsákmányolás megszüntetése terén is milyen eredményt ért el a bolsevizmus? Azt, hogy míg eddig minden országban sokan voltak a kizsákmányolók, a kapitalisták, a bolsevizmusban csak egyetlenegy kizsákmányoló lett: a párt, illetve az állam.

Mivel azonban kétségtelen, hogy egységben az erő, világos, hogy ezzel a kizsákmányolás sokkal erősebb, így sokkal eredményesebb és egyúttal sokkal büntetlenebb is lett, mint azelőtt volt.

Azelőtt csak kapitalisták voltak, a kommunista államban államkapitalizmus van. Azelőtt az állam ellenőrizte és büntette ezeket a kapitalistákat, tehát a kizsákmányolást, a kommunizmusban, ha akarja, se teheti, mert hiszen az ellenőrző azonos az ellenőrzöttel, s ha még a szentnek is maga felé hajlik a keze, gondolhatjuk, hova és hogyan hajlik az a kéz, melynek a gazdája maga is mindig azt hirdette, hogy az emberek minden tettének egyedüli irányítója a gazdasági önzés.

A kapitalista államnak rendőrsége, csendőrsége és bírósága volt, mellyel védte polgárait a kizsákmányolástól s eredményesen védhette, mert maga az állam már régen sokkal inkább a munkások, mint a kapitalisták állama volt, hiszen már egy fél évszázada általános titkos választójog van minden modern államban.

Mivel a kizsákmányoltak ezerszer annyian vannak, mint a kizsákmányolók, világos, hogy a kapitalista rendszerű államokban is már régen a munkások parancsolnak, nem a kapitalisták, hiszen mindenütt általános választójog van, a titkosság pedig lehetetlenné teszi az erőszakolást, az a titkosság, melyet a „kapitalista” állam a szavazáskor is tart, nem úgy, mint a bolsevista állam.

Ahol titkos a szavazás, ott csak az a munkás szavaz kapitalistára, akinek meggyőződése is munkaadója mellett van, mert nem érzi magát a kizsákmányolást.

A felszabadult proletárok államában azonban a rendőség is és a bíróság is az állam (tehát magának a kizsákmányolónak a) fizetett közege. Sőt ezzel lettek még azok a munkásszervezetek is, melyek a kapitalisták „elnyomása” alatt a munkások érdekei védelmére alakultak és alakulhattak. Az államkapitalizmus még a munkás sztrájkjogát se tűri, amit pedig minden kapitalista állam megtűrt, sőt kénytelen volt tűrni még akkor is, ha a sztrájknak nem a munkás életszínvonalának emelése, hanem politikai hatalmának elbizakodott fitogtatása, vagy csak ellenségei megszegyenítése volt a célja.

Aztán a kapitalista társadalomban ott van a sajtó, mely a nyugati államokban valóban szabad és független, s mely kérlelhetetlenül leleplez minden kapitalista kizsákmányolási kísérletet vagy túlkapást, sőt igen sokszor olyat is, ami a valóságban nem is létezik. Hiszen a lapok olvasói természetesen ott se kapitalistákból állnak, s a lapoknak az áll érdekükben, hogy azoknak a tömegeknek hízelegjenek, akiknek előfizetése eltartotta őket, nem pedig a kapitalistáknak, akiktől hirdetéseket ugyan kaptak, de kérdés, hogy ki volt jobban lekötelezve, az a kapitalista-e, aki hirdetett, vagy az a lap, melyben hirdetett. Bajosan az utóbbi, hiszen a nagykapitalisták az összes lapban hirdetnek. Legalábbis azokban, melyeknek olvasóközönségük van.

A bolsevik államban a sajtó is teljesen az államkapitalizmus, illetve a párt szolgálatában áll, onnan kapja a parancsot, mit nem szabad írnia, sőt még azt is, miről és milyen szellemben kell írnia. S a bolsevik államkapitalizmus egyetlen „jogához” se ragaszkodik oly görcsösen, mint éppen ehhez.

Világos, hogy emiatt nemcsak a sajtó ír egyedül neki, hanem a színház is neki játszik, a regény is neki regél, a rádió neki beszél, a mozi neki mozog és beszél, a televízió neki beszél, mozog és lát egyszerre. Azt a rádiót pedig, mely hangját egyedül hallathatta külföldről, a bolsevik állam rendszeresen zavarta, tette érthetlenné.

Mi ellenőrizhette hát ezt az államkapitalizmust, ki leplezhette le bűneit, ki mutathatott rá visszaéléseire, ki torolhatta meg őket? Egyedül csak ő maga. Vezetett is be olyan rádiószolgálatot is („Válaszolunk hallgatóinknak”), ámde ezt is csak azért, hogy az elégedetlenséget levezesse és az igazságosság látszatát és a nép uralmának valóságosságát tetesse.

Ki bízik azonban abban a kapitalistában, vagy mondjuk így: az olyan emberben vagy államban, aki csak maga leplezheti le a maga hibáit, aki maga mondja meg, vannak-e hibái és mekkorák? Világos ugyanis, hogy tisztán tőlük függött, hogy „hallgatóink” vagy „olvasóink” leveleiből mit közlünk és mit nem, és hogy melyiket közöljük és melyiket nem, és hogy amelyiket közöljük, egészen közöljük-e vagy csak megcsonkítva, s változatlanul közöljük-e vagy kijavítva és kifejezéseit enyhítve. Nem is szólva arról, hogy államvédelmi szerveink már eleve is kellően gondoskodnak arról, hogy a hallgatók és olvasók százszor is megválogassák kifejezéseiket, mielőtt leírják.

Aztán mivel a régi átkos „úri világban” a kapitalisták sokan voltak, egymásnak is vetélytársai, tehát ellenségei voltak s így ők maguk mutattak rá a másik kapitalista hibáira és adtak nekik nagy nyilvánosságot, hogy a másik vevőközösségét, akarom mondani, kizsákmányoltjait magukhoz csábítsák. Emiatt a régi kapitalistának állandóan ellenőriznie kellett magát és vigyáznia, hogy mértéket tartson a kizsákmányolásban. Ha ugyanis megfélemlített magáról, pénzbírságot vagy börtönt vont magára (ha kihágása törvénybe ütközött, például meghamisította az élelmiszert, ha nem gondoskodott munkása életének kellő védelméről stb.), vagy legalábbis a vevőközönsége hagyta ott és átment olyan másik kapitalistához, aki kevésbé zsákmányolta ki.

Nem hiába egységben van az erő, de az államkapitalizmusnak ilyen kellemetlenségektől nem kell félnie. Ő szabadon keverheti a zsírt margarinnal, a „valódi” gyapjúszővetet pótkanyaggal, nem kell félnie se börtöntől, se pénzbüntetésről. Még a rádió „Válaszolunk hallgatóinknak” rovatában se hallottuk soha, még akkor se, mikor elismerték, hogy a „vállalat törvénytelenül járt el”, hogy azt is hozzátették volna, ha a bírói eljárást is megindították ellene.

Az államkapitalizmus üzleteiben nyugodtan szabhatták meg a citrom árát (ha egyszer citromot hamisítani nem lehet) a világpiacon ár tízszerezésében, mert nekik nem kellett attól félniük, hogy a vevő, aki nincs velük megelégedve, átpártol majd más üzletbe, hiszen az a másik üzlet is csak az ő üzletük lehet, az se lesz jobb, mint ők, s egyébként is az államkapitalizmusban nem az üzletember örül, ha vevője akadt, mint ez még az „úri világban” volt, hanem a vevő örül, ha végre árura talál s az üzletben nem azzal fogadják, hogy nincs.

De az államkapitalizmusban nemcsak a vevőnek nem érdemes másik üzletbe menni, hanem a munkásnak se más munkaadóhoz, hiszen mindenütt ugyanaz a munkaadó, tehát ugyanazok a kereseti, illetve kizsákmányolási viszonyok.

Sajátságos, hogy a bolsevik államkapitalizmus még ezzel se elégedett meg, hanem még így, vetélytárs nélkül se tűrte meg a munkavándorlást, még így, vetélytárs nélkül is, még szabad költözködési jogától is megfosztotta a munkást s „törvényt”, illetve „törvényerejű rendeletet” hozott, hogy aki önkényesen kilép munkahelyéről, milyen tűrhetetlenül nagy hátrányokban részesül.

Az államkapitalizmusban tehát minden munkahely megannyi börtön, melyet lakója nem hagyhat el. A munkás kényelme, gazdasági helyzete, azaz kizsákmányolása szempontjából egyenesen tűrhetetlen börtönnek kellett lennie tehát a bolsevik munkahelynek, mert ahol jó dolguk van az embereknek, ott nem szokás őket bezárni, onnan akkor se szoktak ugyanis elmenni, ha meg van hozzá a lehetőségük. Ott, ahol az embereknek jó dolguk van, például szórakozóhelyen, bálban, lakomán, disznótoron stb., nem kimenni nem szabad, hanem bemenni tilos az idegeneknek.

De a bolsevik államkapitalizmus nemcsak a munkahelyeket változtatta át börtönökké, hanem magát a bolsevik országot is hosszú évtizedeken át. Még azt se tűrte el, hogy a kommunizmus földi paradicsomába helyezett munkás, nemcsak munkahelyéről, hanem akár csak ebből a paradicsomból is elmenekülhessen. Maga a paradicsom határát is véredek, nagyfeszültségű elektromos vezetékek, aknamezők, kémek, detektívek, rendőrök, határőrök ezrei,

és a határátlépőket drákói szigorúsággal büntető „törvényerejű rendeletek” védték. Mindezek világosan bizonyítják, hogy azzal, hogy nem paradicsommal, hanem börtönnel van itt dolgunk, mennyire tisztában vannak még azok is, akik ezt a paradicsomot annyira reklámozzák és oly diadallal helyezik az Isten alkotta tűrhetetlen világ elé. Paradicsomok határán ugyanis nem azért szoktak rendőrök lenni, hogy onnan valaki ki ne mehessen, hanem egyedül azért, hogy oda be ne mehessen. Hiszen másképp mindenki oda özönlene.

Olasz- és Franciaországban milliószám vannak kommunista munkások s hányan jöttek be közülük tíz év alatt a mi paradicsomunkba (hogy az orosz főparadicsomról ne is beszéljünk)? Pedig Olasz- vagy Franciaországból nem tilos a kivándorlás a szocialista országokba, pedig szívesen beeresztették volna őket, sőt örültek is volna nekik, kivált a kiváló nyugati szakmunkásoknak. Tehát nemcsak mi, akik a bőrünkön is éreztük, hanem a francia kommunista munkások is tudatában voltak, milyen „paradicsom” volt itt. Érthetetlen, miért maradtak mégis továbbra is a kapitalista kizsákmányolásban, mikor olyan könnyen megszabadulhattak volna tőle s ezt az Isten teremtette rossz világot olyan könnyen elcserélhették volna a tőlük alkotott és kormányzott, szenvedésmentes világgal.

Egykor hogy özönlöttek például a munkások Európából Amerikába! Miért nem özönlnek most is a bolsevik államokba? De viszont ha tudják, hogy a kapitalista világ mégis csak jobb az ő világuknál, miért kommunisták mégis?

Oroszországban még nálunk is jobb világnak kell lennie. Hiszen ők az úttörők, ők a példaadók és ott lakik az Übermensch, a szovjetember és ők már nem húsz, hanem már ötven éve építik a szocializmust, az újvilágot, melyben nincs kizsákmányolás.

Miért követelt hát és hajtott be tőlünk a szovjet ember legyőzésünk után hadisarcot és oly mérhetetlenül nagy hadisarcot, mikor a felszabadulás boldog pillanataiban úgyszólván minden családot tökéletesen kifosztott nemcsak ékszereiből, alsó és felső ruhájából, órájából és bútorából, hanem még szüzességéből is?

Mi kizsákmányolás, ha az se, hogy ezen kívül még százmilliókat is fizetett velünk dolárokból győzelme után még hosszú évek múlva is, s annak ellenére, hogy – legalább a látás szerint, melyet ők azonban a legkomolyabban vettek és reklámoztak – mi is örömmel átvettük az ő boldogító rendszerüket, elvtársaik lettünk, velük együtt lelkesedtünk és úgy tettünk, mintha a reklámot hinnénk is és szentül meg lennénk győződve, hogy amit mond, mind valóság, melyet a saját bőrünkön boldogan érzünk?

Nem a legjellegzetesebb kizsákmányolás volt-e ez? Hiszen a régi rabszolgaság is úgy keletkezett, hogy az egyik nép legyőzte a másikat, mert nála erősebb és nagyobb számú volt és mint erősebb, kihasználta a győzelmét s nem elégedett meg csak a dicsőséggel és a győzelem hevében szerzett zsákmánnyal (mely szintén kizsákmányolás volt ugyan, de legalább nem történt nyugodt megfontolással, s így bűnös voltát enyhítette a szenvedély heve), hanem a legyőzöttel továbbra is ingyen dolgoztatott magának.

Nem ugyanezt tette-e a Szovjetunió is velünk, mikor a gyenge fizetett az erősnek, a szegény a gazdagnak, sőt olyan erős és olyan gazdag fizetett magának a gyengébbel és a szegényebbel, aki az erősek, a gazdagok elleni harcot, sőt kérlelhetetlen gyűlöletet hordozta ajkán s ez adott alapot, jogcímet küzdelmének, mely győzelemben végződött?

Pedig – legalább a reklám szerint – milyen nemes embertípus volt ez a szovjet ember és milyen gazdag, milyen virágzó, milyen bámulatos iparral, mezőgazdasággal bíró és milyen rohamosan haladó ország volt az a Szovjetunió! Mi szüksége volt tehát neki mégis a mi jóvátételünkre, melyet egy kicsi, szegény s az átkozott fasisztáktól már úgyszólván oly gyökeresen kifosztott, olyan országtól sajtolt ki, mely akkor már rég „önként” magáévá tette az ő elveit és szintén proletárok országa volt proletár vezetés alatt?

Hát embernek embertől való olyan gyalázatos kizsákmányolását látta-e már valaha a világtörténelem, mint ahogyan a szovjet ember és a Szovjetunió a hadifoglyait kizsákmányolta? Pedig a Szovjet-Oroszország nem is elégedett meg csak a hadifoglyokkal, hanem az utcáról is a férfiak és nők százezreit fogdosta össze s vitte magával Oroszországba ingyen dolgozni.

Volt-e már valaha a világtörténelemben olyan háború, melyben a háborút ünnepélyesen befejező békekötés után, sőt utána még tíz év múlva se eresztették haza a hadifoglyokat, hanem ott kellett sínylődniük százezerszámba abban az országban, melyet emberek teremtettek meg és sokkal jobbnak, boldogabbnak és igazságosabbnak, mint amilyen világot Isten – akinek egyetlen mentsége, hogy nincsen – tudott csinálni az emberek részére, s amely állítólag megszüntette a földi szenvedések egyedüli forrását, embernek ember általi kizsákmányolását.

És a magát az Istennél jobbnak és okosabbnak tartó és hirdető szovjet ember természetesen dolgoztatta is hadifoglyai millióit fogságuk hosszú évein át és ingyen dolgoztatta, sőt versenyeztette is őket. És normákat (és mindig nagyobbakat) is szabott eléjük, melyek elvégzéséhez kötötte nem a fizetést, mert azt nem adott nekik, hanem az ételt. De még így is csak annyi ételt adott nekik, hogy el ne pusztuljanak, azaz, hogy neki dolgozni tudjanak. De annyira ment a kizsákmányolásban, hogy kapzsiságát még saját kárára se tudta még annyira se féken tartani, amennyire érdekei megkívánták volna, s hadifogoly rabszolgái még így is százezerszámba pusztultak el az inségtől, illetve a legyengüléstől.

Az azonban már nem számítási hiba, hanem az emberben lakozó esszátán, a kizsákmányolási vágynak a világtörténelemben még soha nem tapasztalt garázdálkodása volt, hogy a hadifoglyok e millióinak még annyi táplálékot se adtak, amennyi annak a munkának elvégzéséhez szükséges lett volna, amelyet velük elvégeztettek.

Tudvalevő ugyanis, mert egész Magyarország a tanú rá, hogy e hadifoglyok közül még azok is, akik szervezete kibírta a kizsákmányolást és élve hazaérkeztek, teljesen kiszarolva, legyengülve, a rendesnél tíz évvel öregebb szervezettel kerültek haza, sőt igen sokan csak hónapokig tartó regenerálódás után tudtak újra munkaképessé válni. Munkaerejükből tehát többet vettek ki az embernek ember általi kizsákmányolását állítólag megszüntetett szovjetemberek, mint amennyi energiát táplálék alakjában beléjük adtak.

Nemcsak szírijukat szipolyozták ki tehát, ami az úri világban is előfordult, hanem még vérüket és életerejükét is, mint a vámpír. (A legvégén aztán, mikor mégis kénytelenek voltak hazaereszteni őket, hogy itthon ki ne tudódjék, mit csináltak velük és belőlük, a hazaindulás előtti hetekben már rendes ételmeztést kaptak. De akkor késő volt már, mert égbekiáltó bűneik látható bizonyítékát a lezsarolt és tönkresilányított emberi szervezetet már nem lehetett hetek alatt helyrehozni. Ahhoz évek kellettek.)

Így szégyenülnek meg azok, akik istentelenekre hallgatnak és tőlük várják egy, az Istentől teremtettnél jobb világ megteremtését a földön!

Nagyjában ezekben ismertettem, illetve cáfoltam meg Gurjev „szovjet tudós” érveit Isten léte ellen. Világos, hogy mindenegyes állítását nem vehettem sorra, mert azt hiszem, joggal féltem állandóan attól, hogy az Olvasó már így is túl hosszúnak találja és unja a dolgot. Biztosíthatom azonban az Olvasót, hogy ha már Gurjev minden állítását nem felelhettem meg, legalább nem a leggyöngébbeket válogattam ki cáfolatra – mint ilyenkor az egyház ellenségei szokták –, hanem a legerősebbeket. Hogy mégis olyan gyöngék voltak az érvek, nem az én szégyenem, annál kevésbé az egyházé.

Gurjev sok érve egyezik Büchnerével, sőt Szabó Dezsőével. Világos, hogy ezeket meg se említettem, hiszen már megtárgyaltam őket. A háborúval is igen sokat győzködik a bolsevik pamflet és nem tudja összeegyeztetni Isten létével és jóságával. Pedig neki megoldhatatlannak látszó nehézségire az az egyszerű válasz, hogy a háborúkat nem Isten csinálja, hanem az az ember, aki szembeszegül az Isten „ne ölj” parancsával. Ezt a kérdést is megtárgyaltuk

már Szabó Dezsővel kapcsolatban s még lesz majd egy fejezete a háborúnak az Istennel és az egyházzal való kapcsolatáról is, s Gurjev egyes kifogásai itt is válaszra találnak.

Láttuk, hogy Gurjev műve Isten létevel tulajdonképpen nem is foglalkozik. A mi istenérveink egyikét se cáfolja. Ezt még csak meg se kísérli. Pedig hát mi hosszan előadtuk, honnan lehetne tudni, hogy Isten van.

Gurjevnek ezeket az érveinket kellett volna megdöntenie, ha be akarta volna bizonyítani, hogy nincs Isten, vagy legalább a benne való meggyőződést meg akarta volna gyengíteni. Azonban hogy gyengíthette volna meg, mikor ezt még meg se kísérelte? Hanem azoknak a szegény embereknek a lelkében, akik a tőlünk előadott érveket nem ismerik – pedig hányan ismerik még a katolikusok közül is? –, bizonyára bőséges kárt okozott. Ezt a sikert azonban egyedül olvasói tudatlanságának, műveletlenségének köszöni.

Gurjev – mint Büchner is – úgyszólván mást se tud Isten léte ellen felhozni, mint csak azt, hogy a világot jobban is meg lehetett volna teremteni. Ennek azonban semmi köze sincs Isten létehez, egyébként pedig láttuk, hogy ezek a „jobban”-ok, mind sokkal „rosszabban”-t jelentenek. Nincs annak semmi értelme, de köze se az Isten létehez, ha mást se teszünk, mint azon tépelődünk, miért van ez így és nem lenne-e jobb, nem így, hanem úgy.

LÉLEK

A lélek léte és hallhatatlansága

A lélek fogalma

Azt állítjuk, hogy az ember testből és lélekből áll. Nemcsak olyan lélekből, mint például az állati lélek, amely az érzéki élet hordozója, az állati élet velejárója, az anyag legmagasabb életformája, de mint ilyen, vele el is pusztul, hanem egy, a testtől egészen különböző állatból, mely a testtől független, annak mérhetetlenül fölötte áll s természeténél fogva ura az anyagnak. Az állítjuk, hogy az ember, még ha testileg az állatoktól is származott volna, mint ember, egészében akkor se magyarázható meg egyszerűen csak az állatból, az anyagból, hanem akkor is Isten külön, mégpedig legmagasabb rendű teremtettségére volt szükség, hogy ember létrejöhesse, a földön megjelenhessen.

A lélek, a szellem ugyanaz, mint az Isten, annak végtelensége nélkül. Ezért mondja a Szentírás, hogy Isten az embert a maga képére és hasonlatosságára teremtetten. (Ter 1,26-27) Azt állítjuk tehát, hogy minden emberben (az állatokkal lényegében egyező testében) egy-egy ilyen istenszerű lény is lakozik.

Mivel a lelket látni nem lehet, azért elképzelni se lehet. Elgondolni azonban igen, s mivel mindenben éppen ellentéte a testnek, mibenlétét úgy értjük meg legjobban, ha sorra vesszük a test tulajdonságait s mindegyiknek az ellenkezőjét gondoljuk (mert képzelni nem tudjuk).

A test tulajdonságait ismerjük a fizikából. Az első, hogy áthatolhatatlan, azaz helyet foglal el. Ezért egy helyen egyszerre két test nem lehet, hanem egyiknek ki kell helyéből szorítani a másikat. Áll ez a szabály még a légnemű testekre, például a levegőre is, csak azok sokkal jobban összeszoríthatók, mint a szilárd halmazállapotban lévő testek.

A lélek ennek ellentéte: nem áthatolhatatlan, nem foglal el helyet, nincs kiterjedése. Ott van, ahol működik. Isten például azért van mindenütt jelen, mert minden az ő alkotása. Galvani, Volta, meg Ampère szelleme akkor is jelen lenne mindenütt, ahol elektromosságot használnak fel, vagy fejlesztenek, ha a gépekre nem is volna ráírva a nevük.

De természetesen az emberi szellem nem olyan értelemben van jelen ott, ahol alkotásai megtalálhatók, mint például Isten, mert hiszen ő alkotója, teremtetője, ősoke mindennek, ami van, például az elektromosságnak is, míg az emberi szellem az elektromosságban csak azt és annak törvényeit fedezte és használta fel céljaira, ami már megvolt, csak akkor még a mi szellemi kincsünk nem volt, mert nem vettük észre, hogy van, nem vettük addig még tudomásul.

Hogy a lélek nem áthatolhatatlan, még onnan is láthatjuk, hogy nem úgy mozog vagy halad mint a test, helyét változtatva, s nem akadály előtte fal vagy távolság, hanem ahol működik, már ott is van. Hogy helyet se foglal el, bizonyítja, hogy nem tudjuk megmondani, testünkben hol van, melyik részben, sehol és mindenütt. Átjár és él, mint terméke: az eszme.

A gondolat, a lélek terméke előtt sincs anyagi akadály, de távolság se. A gondolatnak se kell hely, se kicsi, se nagy, s mindenki tudja, hogy gondolatban nem olyasmint értünk, aminek helyre van szüksége, s ha valahova be akar hatolni, előbb valamit ki kell szorítania a helyéről. Néha kiszorítja a másik gondolatot (de akkor se a helyéről), néha pedig vele egy időben foglalja el a lelket. Hogy lehetne a gondolat ilyen, az anyaggal merőben ellenkező természetű, ha a gazdája, a lélek viszont anyagi természetű volna?

A pont az a geometriai alakulat, melynek se hossza, se szélessége, se magassága nincs. Ezt se tudom elképzelni (de elgondolni igen), sőt az anyagi valóságban nincs is meg. Az a pont ugyanis, amelyet a táblára vagy a papíromra teszek, bármily finom is, mindig bír

hosszúsággal is, szélességgel is és magassággal is, sőt mikroszkópon nézve egyenesen grafit-vagy krétahegynak látszik.

Annak a pontnak azonban, mellyel az eszem, tehát a lelkem foglalkozik, nincs kiterjedése. De hogy tudnék én ilyent gondolni, sőt hogy tudnám ilyesmikkel órákon át foglalkoztatni a lelkemet, ha lelkem nincs is, hanem csak agyam, az agy pedig anyag s így helyet is elfoglal és kiterjedése is van s áthatolhatatlan is. Ezért nem is tud ilyesmiket gondolni az állat, melynek csak agya van, de nem lelke.

Ugyanígy vagyunk a vonallal is, melynek viszont csak hosszúsága van, de nincs se szélessége, se magassága. Az anyagi valóságban ez se létezik, ezt is csak elgondolni tudom, elképzelni nem. De az, hogy tudok ilyesmit gondolni, bizonyítja, hogy az, aki ezt így elgondolja, tehát a lélek, szintén ilyen, szintén nem az anyagi világba tartozik, tehát egész mások a törvényei és megnyilvánulási formái, mint az anyagnak.

A második tulajdonsága az anyagnak, hogy tehetetlen. Önmagától nem tudja helyét változtatni, sem működni nem tud magától. A lélek ebben is ellentéte. A lélek nem tehetetlen. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a helyét magától változtatni tudja, mert hiszen láttuk, hogy helyet nem is foglal el, hanem azt, hogy magától tud működni, gondolkodik és akar.

Harmadszor: az anyag öntudatlan. Nem tudja, hogy ő van, nincs tudatában létezésének, sem erejének, sem hiányainak, sem a környező dolgoknak. Az asztal nem tudja, hogy ő bükk- vagy tölgyfából van-e, nem tudja, kerek-e vagy szögletes, milyen színű, mekkora, mi van rajta, ki ül mellette. De az állat se tud magáról vagy környezetéről. Az állat érzi, hogy van s néha jobban, néha rosszabbul érzi magát, nem tudja azonban, hogy van. Nincs tudatában erejének, de fogyatékoságának se. Hiszen, ha tudatában lenne, nem tűrné el ökök létre, tehát óriási ereje tudatában, hogy egy kis taknyos, tízéves gyerek ok nélkül üsse-verje. Akkor nem legelne egész nap azon a kiaszott réten, ahol alig talál ennivalót, mikor közvetlen a legelső mellett ott van egy szép zöld lucernatábla, melyből azonban neki ennie nem szabad, mert az a 10 vagy 12 éves gyerek, aki őrzi, nem engedi. Vajon engedelmesen tudomásul venné-e ezt az az ökök, ha lenne öntudata s tudná, hogy ő mennyivel erősebb, mint az, aki őrzi?

Miért nem fordult még soha elő, hogy például egy tanya háziállatai elhatárolták volna, hogy nem tűrik tovább az emberek zsarnokságát s adott jelre, mikor eloldják láncukat s az itatóhoz hajtják őket, felöklelik az egyetlen, egyébként is fegyvertelen bérest, aki velük van, s visszaszerzik szabadságukat?

Azért, mert ők nem is tudják azt, hogy ők rabszolgák, s hogy milyen erősek ők, s milyen erőtlén az ember. De nem is fáj nekik, hogy rabszolgák, hiszen a lélek természete az, hogy úr legyen s irányítson (azé a léleké, mely nekik nincs), s az anyagé, hogy irányítsák, tehát hogy szolgáljon.

Igaz, hogy néha az állatok is nekimennek az embernek, de nem azért, mert öntudatra ébredtek, hanem azért, mert megvadultak s így még azt a kevés eszüket, illetve vezérlő ösztönüket is, ami volt, elvesztették. Hiszen ilyenkor nemcsak embernek, hanem az autónak, sőt a vasútnak is nekimennek, s ez ugyancsak bizonyítja, hogy nem azért teszik, amit tesznek, mert tudatára jutottak erejüknek.

Ezzel szemben a léleknek az a tulajdonsága van, hogy nemcsak érzi, hanem tudja is, hogy ő van, tudja, mire képes és mire nem képes, tudatában van a környező dolgoknak és azok tulajdonságainak és tetteiben mindezek figyelembevételével jár el. Ez a tulajdonsága teszi a lelket, a szellemet a természet urává, nála százezernél erősebb állatok féken tartójává és szolgálatába állítójává, a természet erőinek felfedezőjévé, törvényeik megállapítójává s gépek szerkesztésével ezeknek a maga szolgálatába állítójává.

Az állat az anyagi lét legmagasabb fokát bírja, nemcsak él, hanem érez is. Öntudata azonban már nincs, mert nem lélek, nem szellem, hanem csak az anyag legmagasabb rendű

életnyilvánulása. Ezért ő se ura a természetnek, hanem csak ösztöneinek szolgája s azok kezei között éli le szolgálatát.

A negyedik tulajdonsága az anyagnak, hogy osztható. Részekből áll. Van fele és negyed része, lehet belőle elvenni és hozzáadni. A lélek, a szellem ebben is ellentéte. Oszthatatlan, nincsenek részei. Vagy van egészen, vagy nincs. Fele, részei, alkatelemei nincsenek.

Mikor az ember azt mondja: „Én”, ez a lélek. Én vagyok, vagy nem vagyok. Félig vagy részben nem lehetek. A testem nő vagy fogy, annak vannak részei is, de azt tudom, hogy a testem növéssel vagy súlygyarapodásával nem nő, nem lesz nagyobb, nem fogy s nem lesz kisebb a lelkem is.

A lélek növekedése (vagy inkább értékgyarapodása) egész másban áll. Ha amputálják az egyik karomat, akkor sem lettem én kisebb, hanem csak a testem. Az anyagnak a termékei is olyanok, mint az anyag, s így azok is részekből állnak és oszthatók, viszont a léleknek a termékei (például a gondolat vagy a jellem) is olyanok, mint a lélek maga: oszthatatlanok. A gondolatnak nincs fele, nincsenek részei, darabjai, de a jellemnek, a becsületnek se.

Végül az anyag tulajdonságai közé tartozik, hogy mérhető. A lélek ebben is ellentéte, nem mérhető. Tízkilós, ötméteres, vagy hatliteres lelket senki se gondolt még. De kilós, méteres vagy literes gondolatot se. Ha a terméke, a gondolat, ilyen, az anyaggal ellenkező természetű, akkor ilyennek kell lennie annak is, aki termelte a léleknek.

De világos, hogy alakja vagy színe sincs se a léleknek, se a gondolatnak. Kerek lélek, négyszögletes gondolat, piros lélek, kék gondolat képtelenség. De mindebből világosan láthatjuk azt is, hogy mi nemcsak anyag vagyunk, hanem mivel működésünk termékei közt szellemiek is vannak, mi magunk is szellem is vagyunk az anyagon kívül.

*

Látjuk, hogy miközben a lélek fogalmát megmagyaráztuk, nagyjából már azt is bebizonyítottuk, hogy létezik. Megokolt azonban, hogy ezt alaposabban is megcselekedjük.

A lélek, mint az anyaggal ellenkező tulajdonságokkal bíró lény, abban is elüt az anyagtól, hogy nem látható, nem tapintható, mint az, tehát nem lehet megmutatni, nem lehet érzékeink tapasztalása alá bocsátani. Azt bebizonyítani tehát, hogy lélek van, szintén csak az ész útján, annak működtetésével lehet. Ez azonban éppen nem azt jelenti, hogy létét nem lehet épp oly bizonyosan tudni, mint azt, amit látunk vagy megfogunk. Az ész alapján és segítségével épp oly bizonyosan meg lehet ismeri az igazságot, a valót, mint érzékeinkkel, például látással.

Azt, amit nem lehet látni vagy valaha lehetett, de ma már nem lehet (például azt ma már nem lehet látni, hogy az Országház hogyan épült), annak létezését az ész működéséből vagy a következményeiből állapítja meg. A levegőt se látom például, de abból, hogy időnként mozogni szokott s akkor a kalapot is leviszi a fejemről, világosan megállapíthatom, hogy van. Bizonyára nem a semmi vitte le ugyanis a fejemről a kalapot, és világos, hogy a semmi nem is mozoghat.

Aztán, ha légüres térbe teszem az állatot, megfullad. A légüres tér a szememnek épp olyan, mint az olyan tér, ahol levegő van, mégis az egyikben megvan az állat, a másikban elpusztul. Világos tehát, hogy a kettő, noha egyformának látszik, mégse egyforma, s az egyikben van valami, ami nem látható, mégis bizonyosan van, a másikban pedig valóban nincs semmi, vagy legalábbis nincs meg benne az a valami, ami a másikban ott van, bár láthatatlanul.

A nem látható Isten létezését is így állapítottuk meg. Láttuk, hogy a kihűlt Földön élet jött létre s ezt csak a természet erőinek működése nem eredményezhette. Mivel pedig az élet mégis létrejött, világos, hogy a természetén kívül volt akkor ott még más valaki is, aki nem

látható, tehát ez a természetén kívülálló lény van, s ura a természetnek, mert arra is képes, amire a természet nem.

Aztán látjuk, hogy a természet tele van a legbonyolultabb gépekkel, noha a természet összes erőivel egyetemben még csak egy órakereket se tud létrehozni, még akkor se, ha akár egymillió évig várunk is rá, hogy létrehozza. Sőt az eszünk még azt is megmondja, hogy ha egyszer van létezés, akkor kell lennie olyan lénynek is, akinek ez a létezés lényeges tulajdonsága, mint ahogyan nem lehetne semmi se piros, ha piros szín nem lenne. Még azt is tudjuk, hogy ez a lény „aki”, nem pedig „amely”, tehát személy, mert a létezők legtökéletesebbjének kell lennie, aki gondolkodni és akarni tud.

A mi lelkünk létezését is így állapíthatjuk meg. Őt magát nem látjuk, de látjuk, tapasztaljuk a működését és e működésből világosan meg tudjuk állapítani, hogy csak a testtől nem származhat (meg az agytól se, mert hiszen az agy is test és agyuk az állatoknak is van). Épp úgy, mint ahogyan az élet nem származhatott az akkor még élettelen természettől, a számtalan célszerűség se lehet a gondolkodni nem tudó, vakon működő és célszerűt legfeljebb véletlenül létrehozni tudó természeti erőktől.

A léleknek két képessége van, melyek működését állandóan tapasztaljuk és így megfigyelhetjük. Az egyik a gondolkodás, a másik a szabad akarat. Ha ezeket élesebben szemügyre vesszük, bizonyosan meg tudjuk állapítani, hogy egyik se származhat csak a testtől, csak az agytól. Tehát a lélekről, noha nem látható, épp úgy megállapíthatjuk, hogy van, mint a szobáról azt, hogy nemcsak bútorok vannak benne, hanem olyasmi is, amit nem láthatunk, például levegő.

A lélek létének bizonyítása a gondolkodásból

Azt a tudományt, mely a lélek működését elemzi s tárgyalja, azt hívjuk lélektannak, pszichológiának. Ebből adunk most egy kis ízelítőt, hogy világosan megérthessük, hogy gondolkodásunkból mit lehet megmagyarázni magából az agyból, és mi az, amihez már feltétlenül szellem, lélek kell.

Vegyünk egy csecsemőt, amint tudomást kezd venni az őt környező világról s lelki működései ébredezni kezdenek. Először még csak az állati lélek jelentkezik benne, mely az anyag legmagasabb életjelensége, aztán kezd megnyilvánulni a szellem, mely már az anyagnak nemcsak teljesen fölébe kerekedik, hanem azzal merőben ellentétes is, s ezért az állat „lelki” életéből már teljesen hiányzik.

A csecsemő kezdi használni a szemét: lát. Látja az anyját, az apját, a Marit (dajkáját), a Petit (a testvérét) a kutyát, a cicát stb., s ha újra látja őket, megismeri őket. A szem a fénytán törvényeinek felhasználásával a látott dolgok képét továbbítja az agyba, amely kép ott megmarad. Ezeket az érzékeinkkel szerzett és az agyban megmaradó képeket hívjuk képzeteknek. A régi képzetek felelevenedése az emlékezés.

Világos, hogy nemcsak látás által szerzünk képzeteket, hanem többi érzéseinkkel is: hallással, szaglással, ízléssel és tapintással is. A csecsemő a hangjáról is megismeri és egymástól meg tudja különböztetni az anyját, az apját, a Marit, a Petit, a kutyát, a cicát stb. E tekintetben is van emlékezete, tehát hallás utáni képzei is vannak agyában s ezek is felelevenednek.

Ha megcsókolják, sötétben is, ha nem is szólnak, meg tudja különböztetni az apját az anyjától tapintással: az anya arca sima, az apjáé szőrös, szúrós. Az ételeket szagukról és ízükéről is megismeri és meg tudja különböztetni a tejet a kávétól, teától, levestől stb. Ezek az ízléssel, szaglással, tapintással szerzett képzetek, melyek szintén felelevenednek az agyban. Ha valamit hús éve nem ettünk, sokszor annak az ízére is visszaemlékezünk s íze után is megismerjük, micsoda.

A képzetekhez és az emlékezéshez is kell lélek, de csak állati lélek, az anyagi élet legfelsőbb jelensége. Nem szükséges azonban hozzá szellemi lélek. Ezek és a vele összefüggő jelenségek ugyanis még nem tartoznak az anyagot felülmúló s annál kevésbé az ellentétes törvények alá eső világba. Hiszen nem mások, mint anyagi dolgoknak anyagias nyomai, képei az agyban, olyanformák, mint a lemezre, a filmre felvett képek.

Látjuk, hogy az állatoknak is (legalábbis a magasabb rendűeknek) vannak képzei, s az ő agyukban is felelevenednek ezek a régebben szerzett képzetek, tehát az állatok is emlékeznek. E tekintetben csak abban különböznek tőlünk, hogy agyuk nem lévén olyan fejlett, mint a miénk, sokkal kevesebb képzetük van, s emlékezetük is sokkal szűkebb körű, mint a miénk. A különbség tehát csak kvantitatív, sőt még ez is csak a legfontosabb érzékszerv, a látás által szerzett képzetekre vonatkozik. Hallással és szaglással szerzett képzetek s így az ezektől függő tájékozódás tekintetében az állatok sokszor messze felül is múlnak bennünket.

Látjuk azt is, hogy idegzetük és agyuk képességeinek megfelelően az állatok között is vannak nagy különbségek, nemcsak a fajt, hanem az egyedeket illetően is. Egyik kutya például tanulékonyabb, sokkal több képzetet tud elraktározni agyában, mint a másik, vagy az egyik képzei sokkal könnyebben és gyorsabban felelevenednek, tehát az egyiknek jobb az emlékezőtehetsége, mint a másiknak. Ez nem minőségi, hanem csak mennyiségi különbség, az idegrendszer és az agy kisebb vagy nagyobb tökéletességének s egészségének megfelelően. De e tekintetben az ember és az állat között is csak mennyiségi különbség van, nem mi-

nőségi. Az állat is ugyanazt teljesíti e téren, mint az ember, csak kisebb skálán, nem olyan nagy terjedelemben, mint mi.

Egy sajátos törvénye a lélektannak a képzettársítás vagy asszociáció. Ez abból áll, hogy ha egy képzetet egy másikkal kapcsolatban szereztünk meg, akkor ha ez a képzet – akár csak évek múlva elevenedik is fel újra agyunkban – magával együtt feleleveníti azt a másik képzetet is, amellyel akkor kapcsolatban volt, mikor szereztük. Például, aki Miskolcon lévén látogatóban, vagy utaztában hirtelen vakbélbántalmi keletkeztek, úgyhogy még ott mindjárt műtétnek is alá kellett magát vetnie, ha később, akár évek múlva is, Miskolc eszébe jut, rögtön, akaratlanul is eszébe jut a vakbélgyulladás és az operáció. Ha valaki egy olyan városban töltötte gyermekkorát, melyből aztán hamarosan elkerült, valahányszor e város eszébe jut, vele együtt eszébe jut a gyermekkor vagy megfordítva: gyermekkoráról az illető város.

Világos, hogy azok az állatok, melyek velünk azonos képzetekkel és emlékezéssel bírnak, a képzettársítás tekintetében is éppen olyanok, mint mi, tehát az egyik képzet az ő agyukban is feleleveníti azt a másik képzetet, melyet vele együtt szereztek. Ezen alapul az állatok egész „okossága”, melyek a lélektanilag művelt egyének gondolkodásra magyaráznak.

Az állatot úgy lehet megtanítani engedelmességre, szobatisztaságra s általában bármire-mű „okosságra”, hogy amiről azt akarjuk, hogy tegye, sokszor tetetjük vele, kimutatjuk neki, hogy tetszik, sőt jutalmat (cukrot) is adunk neki érte, s ha ezt sokszor megismételjük („okosabb állatnál nem is kell olyan nagyon sokszor), mikor ez az állat meghallja a felszólítást, rögtön lejátszódik agyában a most már egész mechanikus asszociáció s azonnal teszi azt, amire betanítottuk.

Leszoktatni meg úgy lehet valamiről, hogy megbüntetjük, megverjük érte, ha teszi. Így hamarosan elérjük, hogy a tilos dolog képzetével együtt azonnal felelevenedik agyában a verés képzete is, melyet vele kapcsolatban kapott, világos tehát, hogy nem teszi. A szobatisztakutyában például az ürítési ingerrel együtt mindig felelevenedik annak a sok verésnek képzete is, amit ilyenkor kapni szokott, világos tehát, hogy azonnal kikéretőzik. Később már nincs is szükség a verés képzetére, hanem az inger képzete már a kikéretőzés képzetével egész mechanikusan, tehát mindig és „gondolkodás” nélkül társul.

A képzetek, az emlékezés és az asszociáció után következő lépés a pszichológiában: a fogalom. Itt már a lélek, a szellem világa kezdődik. Az agy egymagában erre már képtelen. Ehhez már lélek szükséges. Ezért az állatok, melyek csak idegrendszerrel és aggyal rendelkeznek, de lélekkel nem, ide már nem tudnak felemelkedni. Azért nem tudnak, mert a fogalmakat a képzetekből a szellem alakítja ki, vonja el úgy, hogy anyagtalanítja őket. Elhagyja belőlük azokat a vonásokat, melyek az anyag tartozékai, például az alakot, a kiterjedést, a szint. Világos, hogy erre maga az anyag, tehát az agy egymagában nem képes, mert hiszen mint az anyag, nem létezhet, sőt el se képzelhető kiterjedés, alak vagy szín nélkül.

Láttam már például akácfát, láttam juharfát, láttam platánfát, tölgyet, szilt, bükköt, fenyőt stb. Ezeket a lelkem (de semmiképpen se csak az agyam) megfigyelte, szemügyre vette s megállapította róluk, hogy sok dologban egyeznek egymással. Megállapította róluk, hogy mindegyik fa. Elhagyja tehát belőlük azt, amiben eltérnek egymástól, s csak azt hagyja meg belőlük, amiben megegyeznek, s így keletkezik a fogalom, a fa.

Ezt már csak szellem hozhatta létre, mert hiszen a körébe eső képzetek megfigyeléséből keletkezett, az anyag pedig nem figyel meg semmit, hiszen öntudatlan. A fa, mint fogalom, úgy keletkezett, hogy a lélek (mint aki gondolkodni tud) megállapította, hogy a különféle fák képzetei egymással sok tekintetben megegyenek. Nem az anyag állapította ezt meg. Az nem is állapíthat meg semmit, mert hiszen nem gondolkodik, nincs esze s nincs ítélőképessége, hanem ezt a léleknek, a szellemnek kellett megállapítania.

De a fa, mint fogalom, azért se származhat az anyagtól, tehát az agytól sem, mert éppen ellenkezője az anyagnak. Fa például nincs is az anyagi világban, hanem csak a szellemiben. Az anyagi világban csak akácfa, tölgyfa vagy fenyőfa van, de olyan fa, amely csak egyszerűen fa lenne, nincsen. Ez a lélek terméke, s éppen olyan tulajdonságokkal bír, mint a szellem maga.

Ennek a szellemi fának nagysága, alakja, kiterjedése nincs, és ezt a szellemi fát elképzelni se tudjuk, tehát szakasztottan ugyanazon tulajdonságokkal rendelkezik, mint amilyenekkel felruházottnak előbb a lelket, a szellemet találtuk, azaz az anyaggal homlokegyenest ellenkezőnek. Mivel azonban gyökere, törzse, ágai és levelei minden fának vannak, s így bizonyos tekintetben mégis csak van alakja s így elképzelni is lehet némileg, ezért egy másik esetet hozunk fel példának, amelyen még tisztábban láthatjuk a szellemiséget. Például a növény esetében.

Ebben már nemcsak az összes fa, hanem a bokrok, a kerti virágok, a fűszál, a gazok, sőt a moha is benne foglaltatik. Ha az anyagi világban még fa sincs, csak akácfa van, mogyoróbokor, muskátli vagy fűszál, mennyivel inkább nincs egyszerűen csak növény.

S a növénynek már csakugyan nincs nagysága, hiszen van köztük százméteres és van köztük csak milliméteres, s mégis mindkettő egyformán növény. Nincs alakja se, hiszen ég és föld különbség van a gyermekláncfű, a kecskerágó, a rózsa és a bükkfa között, s mégis mindegyik egyformán növény. Világos ezek után, hogy ha fát még úgy-ahogy lehet is, növényt már egyáltalán nem lehet elképzelni. Azt csak elgondolni lehet, mint a lelket, vagy mint az Istent.

Vagy ott van a fogalomra harmadik példának: az állat. Az anyagi világban állat sincs, csak kutya, veréb, kígyó, hal, légy vagy csiga van. Az állatnak nincs nagysága vagy kiterjedése se, mert az elefánt is állat és a poloska is az. Nincs alakja, mert ha valami négy lábút gondolok, ott a veréb, ha valami madárfélét, ott a kígyó stb. Színről se lehet szó, mert a legkülönbözőbb színű állatok vannak. Itt is megtaláljuk tehát a lélek tulajdonságait, itt is látjuk, hogy a képzet anyagtalanításával, szellemivé való átalakításával hozta létre a lélek fogalmát.

Még az is, hogy az „ember”, szintén fogalom, nem pedig képzet. Benne foglaltatik ugyanis a férfi és a nő is, a gyerek is, a felnőtt is, az öreg is, míg a valóságban csak férfi van vagy nő, gyerek vagy felnőtt. Ember is csak a szellemi világban van tehát, mert az ember olyan valaki, aki sem férfi, sem nő, se nem gyerek, se nem felnőtt, hanem egyik se vagy mindegyik. Mindez azonban csak a szellemi világban lehetséges, alakja az embernek sincs, elképzelni ezt se lehet, s a gyerek, akinek gondolkodása még kezdetleges, s nehezen tud a képzetek világából a fogaloméba felemelkedni, emberen éppen ezért csak a bácsit érti, azaz férfit és felnőttet. Persze így aztán el is tudja képzelni, de helytelenül képzelel el.

Hogy a fogalom alkotására az agy maga nem képes, hogy ehhez, mivel maga is szellemi, azért szellem is szükséges, azt a fogalomnak a szellemmel egyező tulajdonságain kívül még az is bizonyítja, hogy az állatokban, noha agyuk nekik is van, nem találjuk meg őket. Az állat a képzeteken felül már nem tud emelkedni.

Ezen állításunkat szemléltetően bizonyítja a következő példa: Mondjuk valaki, aki víz partján lakik s ott csónakot tart kikötve, megtanítja a kutyáját arra, hogy ha őt a csónakba lépni látja, beszaladjon a konyhába s onnan a neki elérhető helyen lévő törölrühát a szájában vigye gazdájához, hogy a csónak ülését vele letörölhesse.

A kutyának erre való betanításához nem kell más, csak képzet, emlékezés és képzettársítás, azaz agyműködés szellemi közreműködés nélkül. Aszerint hogy a kutya mennyire tanulékony, hosszabb vagy rövidebb dresszúra, ismételt cukoradások és verések után kialakul a kutya agyában az asszociáció, s mikor a gazdáját a csónakba lépni látja, felelevenedik agyában a törölrüha képe vagy szaga s az, hogy azt neki most a gazdájához kell vinnie. Viszi tehát.

Tegyük fel azonban, hogy egy alkalommal nincs a helyén a törlóruha. Mit csinál ilyenkor a kutya? Nem visz semmit. És hiába szidja, fenyegeti a gazdája, hiába megy a kutya újra meg újra vissza s szaglász ide-oda, mégse visz semmit. Ha ilyenkor lenne olyan kutya, aki (mert ez a kutya csakugyan „aki” volna, nem „ami”), mivel magát a törlóruhát nem viheti, helyette egy szivacsot, kefét, tollseprőt vagy más, törlésre és tisztításra alkalmas szerszámot vinne, akkor ez azt bizonyítaná, hogy annak a kutyának fogalma is van, azaz eléri a szellemi működés legalacsonyabb fokát. A törlóruha, a kefe, a tollseprő, a szivacs ugyanis épp úgy, mint a fák, növények vagy állatok egyes fajai, hasonlítanak egymáshoz, s ha csak egyező tulajdonságukat tartjuk meg belőlük, az eltérőket elhagyjuk, létrejön a fogalom, mi az, amivel törölni lehet, melynek, ha nevet ez esetben nem is tudunk adni, nem is a név fontos, hanem a fogalom, amit kifejez.

A kutyának akkor lenne legalább fogalma, ha ő is meg tudná figyelni az egyes szerszámokat, melyekkel törölni és padot letisztítani lehet, ha ő is meg tudná állapítani a törlóruháról, keferől, szivacsról, tollseprőről stb., hogy egyes dolgokban megegyeznek, másokban eltérnek egymástól, de amiben eltérne, az nem érinti a tisztításra való képességet, ha ő is el tudná hagyni az itt nem lényeges eltérő tulajdonságokat s képes volna csak azokat meghagyni, amelyek a tisztítás lehetőségére vonatkoznak, azaz ő is anyagtalánítani tudná az egymáshoz hasonló képzeteket, akkor neki is lenne fogalma. Mindenki tudja azonban, hogy nincs neki.

A kutya csak a képzetekig, a tárgyak anyagi képéig tud felérni, ha törlóruha vivésére tanították be, csak törlóruhát tud vinni. Arról azonban fogalma sincs, hogy szükség esetén ezt mással is lehet helyettesíteni, mert a kérdéses célra más dolgok is alkalmasak.

Pedig ez a kutya részéről a szellemi működés képzelhető legalacsonyabb foka lenne, melyben a szellemiek mellett az anyag nyomai is megtalálhatók még, hisz itt az anyagot szellemesítette a lélek s ezért a belőle keletkezett fogalmat is úgy-ahogy még elképzelni is tudjuk, mint ezt például a „fa” fogalmánál láttuk.

Az ilyen alsóbbrendű, anyagi eredetű és az anyag szellemesítésével kapott fogalmakat hívjuk konkrét, azaz anyagi, megfogható, az alacsonyabb szellemi működésűek számára is érthető fogalmaknak. Az állat tehát még konkrét fogalommal se rendelkezik, s nem rendelkezik vele a legokosabb állat se. Neki ugyanis csak agya van, az pedig test és test csak testet, a testek testszerű képeit, a képzeteket tudja létrehozni.

Pedig nekünk, embereknek, nemcsak konkrét, tehát anyagi eredetű és anyagi képzetekből elvonással alkotott fogalmaink vannak, hanem elvont, absztrakt, tehát teljesen, már eredetükben is szellemi fogalmaink is. Például: igazság, jog, szeretet, becsület.

Ki látott már a szemével igazságot, jogot vagy becsületet? Ki látott kerek jogot és szögletes becsületet? Ki látott kék igazságot és zöld jogot? Ki látott öt kilo igazságot és tíz liter becsületet? Ki látta az igazság felét és a becsület negyed részét? Ezek tehát mind teljesen olyanok, mint maga a lélek, mely létrehozta őket, illetve foglalkozik velük, nem láthatók, nincs színük, sem alakjuk, nem oszthatók, részeik nincsenek és nem mérhetők anyagi mértékkel.

Világos, hogy ezek nem lehetnek annak az agynak a termékei, amely maga is anyag, látható, színe és alakja van, részekből áll, helyet foglal el, kiterjedése van és mérhető (másképp az emberi agy). Az állat, amelynek csak agya van, de lelke nincs, nem is bír fogalmakkal, még konkrétakkal se.

De a lélek, a mi lelkünk nemcsak fogalmakat alkot, hanem ítéleteket is. Megállapítja a tényt, a valót, az igazságot. Észreveszi, hogy ez meg ez így vagy úgy van, van nincs úgy. A lélek ezen ítéletei alapján vesz tudomást a természet erőiről, állapítja meg azok törvényeit, szerkeszt ezek alapján gépeket és állítja a természet erőit és az anyagot érdekei szolgálatába, így tudja káros hatásukat távol tartani magától, illetve védekezni ellenük, és válik a természet urává.

Ehhez persze az is szükséges, hogy egyes igazságokból megállapítson másokat is, melyek ezekből következnek, azaz ne csak ítéletet alkosson, hanem a már ismert igazságokból másokra, előtte eddig ismeretlenekre is következtesse. Világos, hogy az anyagnál, tehát az agyvelőnél, mely szintén anyag, minderről szó sem lehet. Az anyag még öntudattal se bír, nemhogy ítéletet tudna alkotni, tehát törvényszerűségeket megállapítani, s egyik igazságról a másikra következtetni.

Ezért az állat csak érez, emlékezik, a maga és a faja fenntartásáról gondoskodik, de nem ura a természetnek, sőt még a maga ösztöneinek sem, nincs tudatában a természet erőinek, annál kevésbé azok törvényszerűségeinek, nem is tudja őket szolgálatába állítani.

Az állat lelkiállapota, öntudatlansága és a természetben való szolgahelyzete mutatja, mily kevésre jutottunk volna mi is, ha csak agyvelőnk volna. Az, hogy az agyvelő bennünk aránylag nagyobb, fejlettebb és tekervényesebb, mint az állatokban, legfeljebb azt eredményezheti, hogy az állatoknál több képzetünk van és erősebb és biztosabb az emlékezetünk, de nem azt, hogy képzeiteinken és azok felelevenítésén felül még fogalmaink, ítéleteink és következtetéseink is lehessenek s ezek révén a természet felett álló lények lehessünk, akik urai a természetnek.

Mindennek megértéséhez természetesen bizonyos fokú intelligenciára van szükség, de nem különösen nagyra. Amire ugyanis itt rámutattunk, azt minden ember megértheti s meg is érti. Hogy az ember, mint kocsis (noha mint ilyen, nem tartozik a legműveltebb emberek közé) miért ül a bakon és ott miért dirigál, viszont az összes állat egyik legfejlettebbje és legokosabbika, a ló, miért van a kocsiba fogva és miért fogadja el a kocsis irányítását bírálat nélkül, az nem csak úgy a véletlentől van.

A ló ugyanis – ha mindjárt a legmagasabb létezési formában is, de – mégiscsak anyag, az ember pedig – ha a legkisebb kultúrájúak közül való is, és ha kenyerét nem az eszével, hanem teste erejével keresi is, de – mégiscsak ember, akinek az agya mellett lelke is van. Ezért ül a kocsiban ő a bakon, s ezért van a ló a kocsiba fogva. Világos, hogy aki a kettő között nem lát lényeges különbséget, azon nem segíthetünk, mert hiszen csak azért nem lát, mert nem akar látni. „Mondá az ostoba a szívében: nincs Isten” – mondja a Szentírás (Zsolt 14,1; 53,2). De kétségtelen az is, csak az ostoba mondhatja, s ő is nem az eszével, hanem csak a szívével: nincs lélek.

Lélek és agyvelő

Azt hogy az idegrendszer és az agyvelő önmagában nem elégséges oka a gondolkodásnak, külön is bebizonyítjuk azoknak az ellenvetéseknek a megoldásával, amelyeket a mindent az aggyal magyarázni akarók álláspontjuk mellett felhoznak. Ezt mondják:

Hogy mennyire az agyvelőnk az, ami gondolkodik, mi sem bizonyítja jobban, mint hogy ma már még azt is tudjuk, hogy az agyvelő melyik részéhez milyen szellemi működés van kötve.

Magam is beszéltem az első világháborúban olyan katonával, aki srapel-szilánkot kapott a fejébe, s míg a szilánk bent volt a fejében, nem tudott beszélni, mikor pedig eltávolították onnan, elkezdett beszélni. Egy másik, aki ugyanezen okból elvesztette emlékezőtehetségét, de operáció után azonnal visszanyerte. (Ez azonban igen gyenge kis érv a lélek léte ellen, mert világos, hogy a beszédhez test is kell, nemcsak lélek, az emlékezőtehetséget pedig egyedül az agyból is meg lehet magyarázni, lélek nem is szükséges hozzá.)

Egy másik nagy érv az, hogy az állítólagos lelki, szellemi tehetségek nagysága egyenes arányban van az agyvelő nagyságával. A szellemóriások, a tudósok és a nagy felfedezők a rendesen nagyobb aggyal bíró emberek voltak, s hogy a nők átlagban a férfiaknál kisebb szellemi képességűek, annak oka az is, hogy a női agyvelő is átlag 200 grammal kisebb a férfi agyvelőnél. Innen van, hogy a nők közt alig találunk nagy szellemeket, igen híres tudós vagy felfedező pedig egy se volt köztük. Ez az oka annak is, hogy az iskolában is inkább szorgalmukkal és emlékezőtehetségükkel tűnnek ki, nem pedig önálló gondolkodásukkal és logikájukkal.

De nemcsak a gondolkodásban, hanem még a szabad akarat terén is élesen megnyilvánul ez a 200 grammos agyvelőhiány, a nők közel se tudnak úgy akarni, mint a férfiak, jobban rabjaik a szenvedélyeiknek, ösztöneiknek és hangulatuknak, elvekért sokkal kevésbé tudnak áldozatot hozni, mint a férfiak, se bánatukon, se örömükön nem tudnak úgy uralkodni, mint ők, de ösztöneiken, szeretetükön és gyűlöletükön se.

A legnagyobb és szinte megcáfolhatatlannak látszó bizonyíték azonban arra, hogy az agyvelő az úgynevezett lelki tehetségek hordozója, tehát nincs szükség külön szellemi lélek feltevésére, az, hogy ha az agyvelő beteg, beteg a lélek is. Beteg agyvelővel nemcsak gondolkodni nem tudunk, illetve bolondokat gondolunk, hanem még szabad akaratunk sincs. Még az Egyház is elismeri, hogy az örült, az agybeteg ember, nem beszámítható.

Ha lenne lelkünk, ez képtelenség lenne. Hiszen a lélek, a szellem nem lehet beteg. Ez a lélek oszthatatlanságából következik. A betegség ugyanis a részekben (gyomorban, tüdőben, vesében, agyban, májban) való elváltozás, ami – mint a lélek is – nem áll részekből, abban elváltozások se lehetségesek. Ezzel szemben a vak is látja, hogy az emberi lélek lehet beteg és gyakran valóban beteg is, világos tehát, hogy az, amit magunkban léleknek gondolunk, nem lélek, hanem valójában anyag: az idegrendszer az, főképp pedig az agyvelő.

De ha az agy nem beteg, hanem csak fáradt, például mikor evés után a nagy munkát végző gyomor elvonja tőle a vért, az is meglátszik a szellemi működésben, mert mindjárt nem ízlik a gondolkodás, nem megy a szellemi munka.

Aztán a lélek nem fejlődik, csak az agy, mert fejlődni is csak az tud, ami részekből áll. Ezzel szemben mégis ugyancsak feltűnően láthatjuk, hogy a fejlődő gyermekben, akiben természetesen az agy is fejlődik, az állítólagos lélek is fejlődik és fokozatosan éri el működése teljességét.

A gyerekek eleinte épp úgy csak képzetek vannak, mint az állatnak (ezért ért emberen mindig bácsit) s mikor már vannak fogalmai is, eleinte még akkor is csak konkrét fogalmai vannak. Minden nevelő tudja, hogy a kisgyerekeknek nem az emberiséget, hanem az embereket kell emlegetni, nem a magyarságot, hanem a magyarokat stb.

S mennyit érnek a gyerekeknek ítéletei és következtetései? Még 18-20 éves fiút se lehet teljesen a maga feje szerint cselekedni hagyni, mert noha kifejlődött már, sőt friss, fiatal agya gyorsabban és könnyebben működik, mint a felnőtteké, de ítéletei, logikája, ítélőképessége még nem mindig megbízható. De viszont az öregeken is látjuk az agyvelő elvéhnedését, elmeszesedését: lassan, vontatottan gondolkodnak; erősebb és tartósabb szellemi munkára nem képesek; sok minden nem jut eszükbe; beszéd közben sokszor még a szavak se és általában jobban emlékeznek arra, ami fiatal korukban történt velük, mint ami kéthete.

Ugyanígy látjuk a fejletlen vagy már vénhedő agyvelő befolyását a lélek másik tehetségére, a szabad akaratra is. Maga az egyház is, mikor arra az álláspontra helyezkedik, hogy hét éven aluli gyermek halálos bűnt nem követhet el, tulajdonképpen az agyvelőnek a szabad akaratra való hatását ismeri el, mert hiszen nyilvánvaló, hogy ennek egyedüli oka a gyermek-agyvelő fejletlensége. Még a serdülőkorban lévő ember se annyira ura érzelmeinek (sírás, szerelem stb.), mint a felnőtt. Viszont az öregek meg már nem alkalmasak önuralmat és áldozatokat kívánó eszmei harcokra, s különösen vértanúságra sokkal ritkábban vállalkoznak, mint az erejük teljében lévő középkorúak, ezt mindenki tudja.

Erre az ellenvetés tömkelegre egy válaszunk van: Az ellenvetők nem gondolkodnak elég logikusan, elég szabatosan. Igazuk van abban (mert hiszen ezt a felhozott számtalan példa egész kétségtelenné teszi), hogy a lelki működésnek – addig, amíg a lélek a testtel kapcsolatban van – az agyvelő és az idegrendszer is oka. Rá is szükség van, mert az idegrendszer az a szerv, amely a lelket az anyagi világgal összeköti, mely a léleknek a képzetek alakjában az anyagot szolgáltatja ahhoz, hogy működhessék s fokozatosan emelkedve, az anyagtól mindjobban elszakadva, fogalmakat, ítéleteket alkothasson és következtetéseket vonhasson le. Az idegrendszer, s főként az agyvelő tehát olyan szerszám, melyre a léleknek az anyagi világgal való kapcsolatában szüksége van; nélküle nem működhet, nem alkothat. De ebből még nem következik, hogy a szerszámnak nincs gazdája, hogy nem a szerszámmal működik valaki, hanem a szerszám egyedül működik.

Igen gyakori dolog, sőt a valóságban majdnem mindig így van, hogy az, ami létrejött, az alkotás, nem egy, hanem több, sőt igen sok ok együttes eredménye. Épp oly gyakori dolog azonban az is, hogy a felületes emberi gondolkodás (még akkor is, ha elfogultság és irányzatosság nem vezeti, de vallási téren – sajnos – legtöbbször ez is vezeti), miközben az okok után kutat s ezek közül egyet vagy akár többet is megtalál, megelégszik az eredménnyel s tovább nem kutat. Nem veszi észre, hogy az, amit ő okként megtalált, ok ugyan, de nem elégséges ok, mert kívülre még kell lenni más oknak is.

Hogy a megtalált ok nem elégséges, hanem kívülre kell még lenni más oknak is, azt onnan tudja megállapítani az emberi ész, hogy – mivel az okozat mindent az októl kap – sohase lehet tökéletesebb az okozat, mint az ok. Hiszen senki se adhat másnak azt, ami magának nincs. Ha tehát olyan tökéletességet találok az okozatban, ami az okban nincs meg, ebből megtudom, hogy ezen az okon kívül kell lenni még egy más oknak is, melyben ez a tökéletesség is megvan, mert ezt az okozatnak ettől az októl kellett kapnia.

Ha például reggel látom, hogy az út sáros, mivel az éjszaka eső volt, helyesen állapítom meg, hogy az eső az oka. Ha azonban jobban megfigyelem a dolgot s azt is látom, hogy abban a sárban, melyet az úton látok, olaj is csillog, mivel ezt az olajos nedvességet az út az esőtől, mint októl nem kaphatta, meg kell állapítanom, hogy az út sáros voltának az eső nem elegendő oka. Tehát helyesen azt kell megállapítanom, hogy az út sáros voltának itt két oka van: az

éjszakai eső és a néhány hete végzett olajozás. Ez alapon megállapítom tehát azt is, hogy ez az út már az eső előtt is nedves volt, noha az előtte való este sötétben érkezvén, nem láttam.

Vagy ha például azt kutatom, mi az oka a kezemben lévő könyvnek, ki hozta létre, s megállapítom, hogy a nyomdász, ha alapos vagyok, egyúttal azt is megállapítom, hogy nemcsak a nyomdász. Onnan tudom ezt, mert a könyvben olyan tudomány s olyan ismeretek vannak lefektetve, melyekkel egy nyomdász nem rendelkezik. Tehát mivel senki se adhat másnak azt, ami magának nincs, a könyvnek a nyomdász nem elegendő oka. Megállapítom tehát, hogy szerzője is van s a könyv létezésének ő is oka, mégpedig fontosabb oka, mint a nyomdász.

Szakasztottan így vagyunk a lélek és az agyvelő viszonyával is. Az előbb felhozott érvekből kétségtelen, hogy mind a gondolkodásnak, mind a szabad akaratnak az idegrendszer és az agyvelő is oka, de ebből a kétségtelenségből még egyáltalában nem következik, hogy elegendő oka, vagyis hogy lélek nincs. Ha a gondolkodás és a szabad akarat nem lenne tökéletesebb és magasabb rendű, mint az agyvelő, akkor ráfoghatnám, hogy egyedül az agyvelő hozza létre mindkettőt. Ha azonban e két lelki működés magasabb rendű az agyvelőnél, akkor az agyvelő elégséges voltát már csak akkor mondhatom, ha nem vagyok alapos, nem vagyok logikusan gondolkodó ember. (Ennek itt többnyire az az oka, hogy akár daczból, akár emberi gyarlóságból nincs meg bennem az a tárgyilagosság, ami az igazság meg- és elismeréséhez szükséges és a második okot azért nem látom, mert nem akarom látni, mert elismerése rám kellemetlen. Ha ugyanis elismerném, másként kellene élnem, megszokott társaságommal szakítanom kellene, ismerőseim neheztelését, sőt gúnyolódását magamra venném stb.)

Aki abból, hogy nagyobb aggyal tökéletesebb a gondolkodás, mint a kisebbel, beteg vagy fejletlen aggyal pedig egyáltalán nem is lehetséges, azt a következtetést vonja le, hogy nincsen lélek, ugyanolyan ostobán jár el, mintha valaki azt állítaná, hogy az elektromos vezetékekben nincs áram, nincs ott más, mint csak a drót (hiszen nem is látunk mást, mint csak a drótot, éppúgy mint az agyvelő mellett se látjuk a lelket), tehát maga a vezeték az, ami világít és gépet hajt. Ezt aztán azzal bizonyítaná, hogy rámutatna (s ebben is igaza lenne), hogy csak olyan helyiségben megy a gép, csak ott van világítás, ahol vezeték is van, ahol vezeték nincs, világítás sincs, gépműködés sincs.

Sőt, hogy érvelése még hatásosabb legyen, tüntetően a szemünk láttára vágná el az egyik helyiségben a vezetéket és diadallal mutatna rá: Látja, mindjárt megállt a gép, mindjárt kialudt a fény.

Pedig hát mindez csak azt bizonyítja, hogy vezetékre is szükség van, a vezeték is oka mindennek, de egyáltalán nem bizonyítja azt, hogy a vezeték az egyedüli ok, s kívülre másra, elektromos áramra nincs is szükség.

Ne mondjuk itt ellenvetésül azt, hogy a vezetéken időnként a sustorgások és kisülések is mutatják, hogy a vezetéken kívül van ott áram is. Mert először is ezek az időnkénti kisülések csak a villamosvasút vezetékein láthatók, de a lakások szigetelt, sőt a falba bevésett elektromos vezetékein nem jelentkeznek. Azonkívül pedig ugyancsak láthatók az emberi agy és idegrendszer mellett a lélek, a szellem sustorgásai és kisülései is, hiszen gőz és elektromos hajtású gépeink, aeroplánjaink, rádiók, televíziók, atomrobbantásaink, sőt egész szédületes kultúránk mind az emberi lélek megannyi látható kisülései és sustorgásai s bizonyára kissé jelentősebbek és észrevehetőbbek, mint akármilyen elektromos gépi kisülés. Azonkívül a szellemi működés nyomai teljesen hiányoznak az állatokból, melyek csak aggyal és idegrendszerrel, tehát áram nélküli vezetékekkel rendelkeznek. Ezért szaladgálnak a kutyák ma is épp oly egykedvűen.

A mi idegrendszerünk a lelket a testtel összekötő vezeték (hasonlít is hozzá), a lélek, a tulajdonképpeni ok, az áram. Ha az agyvelő és az idegrendszer még nem készült el, még nincs kellően felszerelve (csecsemő), lelki életünk még nem működik. Ha már igen régi és

rozzant, vontatottan működik és időnként ki is hagy (aggastyán). Ha pedig összegubancolódik (őrültség), egész lelki életünkben rövidzárlat és katasztrófa következik be.

Honnan tudom, hogy az idegrendszer és agy szerepe lelki működésekben se több mint az elektromosságnál a vezetékeké, azaz hogy a gondolkodásnak és a szabad akaratnak nem elégséges s nem is legfőbb oka? Éppen úgy a józan eszemből, mint az elektromos vezeték esetében. Onnan, hogy senki se adhat másnak azt, ami magának sincs, és hogy az okozat sohasem lehet tökéletesebb, mint az ok.

Hogy a gondolkodás tökéletesebb, sőt egész más természetű valami, mint az agyvelő, ezt bebizonyítottuk az előző fejezetben, ahol kimutattuk, hogy az agyvelő anyag, a gondolkodás pedig éppen ellentéte az anyagnak, vele teljesen ellenkező tulajdonságokkal bír.

Kimutattuk akkor, hogy a gondolkodásból mennyi az, mit az agyvelőből is meg lehet magyarázni, mi az, aminek elegendő oka az agy (a képzeteknek, emlékezésnek, a képzettársításnak s mindannak, amit ezek alapján dresszúrával elérni lehet), s világosan rámutattunk arra is, hogy az állat, melynek szintén van agya és idegrendszere, valóban csak ennyire képes és semmi többre.

Aki mindezt nem akarja meglátni, az természetesen nem is látja meg, s ha figyelmeztetjük rá, akkor se kénytelen gondolkodni, ha nem akar. Az igazságon azonban ez semmit se változtat, de azon se, hogy az emberek nagy többsége mégiscsak józan, gondolkodik is és meg is látja az igazságot.

Végeredményben pedig nem az igazságnak van szüksége miránk, hanem nekünk az igazságra és ezért se az igazság maga, se mi, akik képviseljük, nem fogunk könyörögni senkinek, hogy szíveskedjék magát meggazdagítani ezzel a kincssel. Mindenki a maga szerencséjének kovácsa. Egyébként a tapasztalat azt mutatja, hogy még a makacsok se maradnak mindig makacsok s az igazság sokszor győzedelmeskedik olyan emberek lelkében is, akik eleinte makacsul ellenállnak neki.

Nem okos ember tehát az, akire olyan rossz hatással van, mikor azt látja, hogy az igazságot nem mindenki látja be és fogadja el, s azt hiszi, hogy ennek csak az lehet az oka, mert az igazság nem eléggé világos. Az emberi rosszasság még a legvilágosabb igazságok ellen is tud, sőt szokott is küzdeni.

Láttuk hogy egyesek, mégpedig állítólag tudósok, még azokat a bámulatos rotációs gépeket is „a természet erőinek játékából” származtatják, melyekkel a természet tele van, s még arra az ősnemzódésre is ráfognak, hogy de igenis és csak azért is volt, amelyről a modern természettudomány kísérletileg mutatta ki, hogy nincs, nem is volt, s melyről az ész is világosan megmondja, hogy nem is lehetett, mert az élettelen nem adhatja az élőnek az életet, ami neki sincs.

A gondolkodásról az előző fejezetben mutattuk ki, hogy nem származhat az agyvelőtől, mert egész más természetű s nála sokkal magasabb rendű, s mert az állatnak is vagy agya és ő mégse gondolkodik. Ezt az utóbbi állításunkat a következő fejezetben még külön is alaposabban is kimutatjuk s megmagyarázzuk, s ezzel még egy újabb bizonyítékkal is szolgálunk a lélek létezése mellett. Azt pedig, hogy a szabad akaratnak se lehet elegendő oka az agyvelő, mert az is magasabb rendű és egész más természetű, szintén külön fejezetben mutatjuk majd ki s ez ismét csak egy újabb érv lesz a lélek léte bizonyítására.

Az agyvelő és az idegzet tehát nem elégséges és nem is elsőrendű oka a gondolkodásnak vagy a szabad akaratnak, csak egyik feltétele és másodrendű oka mindkettőnek. Az a magyarázata annak, hogy amíg a lélek a testben lakik, nincs gondolkodás agyvelő nélkül, de agyvelővel és lélek nélkül viszont szintén nincs az állatokban. Ahogyan azt az embert, aki az áram létét vagy szükségességét tagadta, s e célból a vezetékek elvágásával akart elérni állítása igazságát bizonyító olcsó hatásokat, igen könnyen lehetett volna megcáfolni azzal, hogy mi meg

egyszerűen csak kikapcsoltuk volna az áramot, s így mutattuk volna meg, mennyire nem ér semmit nélküle a puszta vezeték, épp úgy mutatjuk ki mi is a lélek létét azzal, hogy rámutatunk az állatokra, melyek aggyal rendelkeznek s mégse gondolkodnak.

A lélek, az agyvelő és a gondolkodás között olyan a viszony, mint a festőművész, a festőszerszámok és a festmény között. Hiába van a festő, ha nincs se ecsetje, se festéke, se papírja, se vászna, mert ezek nélkül nem lesz festmény. Szerszámok nélkül úgy látszik tehát, mintha nemcsak a szerszámok, hanem maga a festő se léteznék, mert hiszen nélkülük nem tudja bebizonyítani, hogy festő. Pedig létezik, csak nem tud működni, nem tud megnyilvánulni. Így van a csecsemőben lakozó lélek is, melynek várnia kell, míg szerszámai, az őt az anyagi világgal összekötő s őt képzetek birtokába juttató agyvelő és idegrendszer lassacskán kifejlődik.

Azon se csodálkozunk, hogy a több és jobb ecsettel és igen sokféle festékkel rendelkező művész sokkal szebb és tökéletesebb művet tud létrehozni, mintha mindössze csak egy ecsettel s három-négyféle színnel rendelkeznek. Érthető tehát, hogy a nagyobb agyvelővel bíró férfiak is átlagban többre viszik a gondolkodásban, mint a nők, s hogy a szellemóriások rendszerint a rendesnél nagyobb agyvelejük.

De ahogyan igaz az is, hogy van olyan festő, aki rossz szerszámokkal és kevés színnel is művésziabb festményt tud létrehozni, mint a kisebb tehetségű művész a képzelhető legjobb felszereléssel, épp úgy, sőt még nagyobb fokban igaz az is, hogy a férfiakénál kisebb agyvelejtű nők között is vannak nagyobb eszűek, és erősebb akaratók, mint akárhány férfi, s egyáltalán nem kivételt nem tűrő szabály az se, hogy a nagy szellemek nagy agyvelejük. Az igen nagy agyvelejük rendkívüli, de sokszor inkább abnormis, mint nagyot teljesíteni képes emberek.

Láttuk, hogy Anatole France-nak nemcsak nem volt nagyobb az agyveleje a normálisnál, hanem éppen ellenkezőleg, olyan kicsiny volt, mint az állítólagos „majomemberé” (aki – ez is bizonyítja – nemcsak nem volt „majom”, hanem még „ős” ember se olyan értelemben, mintha valami más ember lett volna, mint mi) és Leibniz, az egyik legnagyobb gondolkodó agyveleje se volt akkora se, mint átlag a nőké.

Ellenben Szamuely Tibornak, aki még a kommunizmust is nem annyira az eszével szorgálta, hanem a kegyetlenségével, kétezer grammos agyveleje volt. (Könnyű volt megmérni, mert fejbe lőtte magát egy osztrák falu temetőjében és kiloccsant az agyveleje.) Találtak már 2850 grammos emberi agyvelőt is, de nem tudósé volt, hanem egy „epilepsziás idiótáé”. (Schaffer: A lángész, 6. o.)

Vizsgáltuk már, hogy egy bécsi nő még 851 grammos agyvelővel is tudott normális, sőt intelligens lenni.

Olyan továbbá a viszony a lélek, az agyvelő és a gondolkodás között, mint a művész, az orgona és a játék között. Ha a hangszer nem áll rendelkezésre, még Liszt Ferenc se tud csinálni semmit, legfeljebb füttyülni, de az nem művészet, s ha igen, nem bizonyos, hogy Liszt jobban ért hozzá, mint Pista, a bojtárgyerek. Hangszer nélkül tehát olyan a művész, mintha nem is lenne művész, azaz mint a csecsemő lelke: van, de mégis úgy látszik, mintha nem lenne.

De ahogyan a művészi játék azért, mert hangszer nélkül nem lehetséges, nem egyszerűen hangszer, hanem még valami más is, a hangszernél lényegesebb kell hozzá: a művész istenadta tehetsége, épp úgy a gondolkodás se egyszerűen csak agyvelő (noha nélküle nem lehetséges), hanem annál „egy kicsit” több, magasabb rendű és fontosabb: a lélek létezésének bizonyítéka.

Aztán nem természetes dolog-e, hogy Liszt Ferenc addig, amíg csak készül a zongorája, nem tud játszani, tehát éppen olyan, mintha nem is lenne Liszt Ferenc? Világos tehát, hogy a csecsemő is miért nem tud még gondolkodni, noha a lelke már kész (mert az nem fejlődik,

nem lassan készül, hanem vagy van egészen, vagy nincs). Azért, mert az idegrendszere és az agya, a lélek szerszáma még nem kész.

Ezek után azon is kár csodálkozni, hogy a nagyobb agyvelejű ember átlag okosabb és nagyobb szellemi teljesítményekre képes, mint a kisebb agyvelejű. Hát talán nem természetes dolog, hogy ugyanaz a művész sokkal szebben, művészibben és nagyobb stílusban tud játszani a szegedi fogadalmi templom orgonáján, mint a kajászószentpéteri imaházén? S nem látjuk-e viszont azt is, hogy ahogyan van olyan nagy művész is, aki a kajászószentpéteri orgonán is szebben tud játszani, mint más a szegedin, épp úgy emberek is voltak és vannak, akik kis aggyal is nagyobb szellemek tudnak lenni, mint mások az abnormisan naggyal?

Ez a zongorás hasonlat még a legmeggyőzőbbnek látszó ellenvetést, az örültséget is nagyszerűen megmagyarázza, mert nyilvánvalóvá teszi, hogy az örültség nem jelenti egyúttal a lélek betegségét is, sőt annak teljes egészével igen szépen összeegyeztethető. Ha ugyanis Liszt egyik hangversenyét megelőző éjszaka valaki titokban kicserélte volna zongorája húrjait s így az egyes billentyűk alá egészen más húrok kerültek volna, mint kellene, akármilyen Liszt Ferenc is valaki, bizony mégis bolondokat zongorázna anélkül, hogy benne magában és művészi tehetségében baj vagy rendellenesség lenne.

Ilyen bolond zongora az örült agy, az elmezavar. A léleknek semmi baja, csak a szerszám, mely összeköti a testtel és az anyagi világgal, az zavarodott össze, bomlott meg. Emiatt hamis képet ad neki s vagy ideiglenesen, vagy véglegesen lehetetlenné teszi számára, hogy addig, míg testben van, tehát míg az idegrendszertől függ a működése, helyesen tudjon megnyilvánulni.

Annyira ez az igazság, hogy a legtöbb örült viselkedésén szinte kézzelfoghatóan tapasztalhatjuk, hogy nem magában a lélekben, hanem csak a szerszámában van a baj. Kényszerképzetei vannak, ebben áll a betegsége. Emiatt nem arra gondol, amire akar, hanem amit beteg idegzete rákényszerít. Mániái vannak. Azt hiszi például, hogy Napóleon, de viszont beszéde és viselkedése annak megfelelő is, tehát képzelt helyzetében okosan viselkedik. Üldözési mániája van, mert bomlott agya hamis képzeteket ad neki, de viszont se a félelem, se a düh, ami dühöngésében vezet, nem lelki, nem szellemi megnyilvánulás. Hiszen érzelmei az állatnak is vannak, az is fél, az is dühöng.

Mindezek tehát nem a szellemi, hanem az állati lélek körébe tartoznak, s az örültség főképpen abban áll, hogy míg az ép, egészséges idegzetű ember ösztöneit és érzelmeit, tehát féltelmét és haragját is esze és akarata ellenőrzése alá bocsátja, s így önuralmat tud gyakorolni, az idegbetegben ez nem lehetséges.

Látjuk tehát, hogy minden, amit felhoztunk, még az örültség is, tökéletesen érthető és megmagyarázható abból, hogy a testtel összekötött léleknek arra, hogy akár gondolkodásban, akár akaratilag megnyilvánulhasson, mint szervre, az idegrendszerre van szüksége. Tehát mindaddig, míg a lélek a testben lakik, mind a gondolkodásnak, mind a szabad akaratnak ez az összekötő szerv is oka, s így az agy és idegrendszer kisebb vagy nagyobb tökéletlensége, hiánya vagy betegsége a lelki működésen is meglátszik.

Ezen csak az csodálkozhat, s csak az akarhatja a gondolkodást ezen az alapon egyedül az agyvelőből megmagyarázni, aki nem is sejti, hogy valaminek egyszerre több oka is lehet. Pedig a logikus gondolkodásnak alapfeltétele, hogy ilyesmiről tudjunk és következtetéseinkben számoljunk vele.

Annak bizonyítására, hogy az emberben az agyvelőn és idegrendszeren túl és kívül még szellemi lélek is van, azt is fel szokták még hozni, hogy az emberrel akárhányszor előfordul, hogy néz és nem lát, mert az esze máshol van. A legnagyobb zajt se hallja és az erős szagot se veszi észre, sőt a fájdalmat se érzi, ha a figyelme mással van elfoglalva. Ilyenkor az agy-

velőben végződő idegeket úgyszólván vihar hányja, s lám, mégis lehetséges, hogy a lélek mindezek alól mégis ki tudja magát vonni. Az agy lát, a lélek nem, az agy hall, a lélek nem.

Ha az állítólagos lélek nem volna semmi más, mint csak az agyvelő és annak működése, ez semmiképpen se volna lehetséges. Hogy az ember akkor is, amikor hall vagy lát, tud más-sal foglalkozni, sőt ezeket az érző idegeket még tudomásul se veszi, szintén bizonyítja, hogy a lélek nem azonos az aggyal, sőt tőle még itt a testben is többé-kevésbé függetleníteni tudja magát.

Azzal is lehet bizonyítani, hogy az agyvelőn kívül még lélek is van, hogy a táplálkozással és a lélegzéssel testünk anyaga állandóan cserélődik. Éppen Büchner írja az „Erő és anyag” c. művében (14. o.), hogy „tüdőnk mindenegyes lélegzetvételével az élvezett ételek vagy italok egy részét leheljük ki. Olyan gyorsan változunk el, hogy egész bátran állítható, miszerint egy négy- vagy hatheti időközben testünk a szorosabb és az elváltozásoknak kevésbé kitett szervek kivételével anyagilag véve egészen más és új lényvé változik át.”

Bizonyára nem mondhatjuk azt, hogy éppen az agyvelő testünkben a „szorosabb és az elváltozásoknak kevésbé kitett szervek” közé tartozik. Éppen ellenkezőleg. Alig van olyan szervünk, melyben olyan élénk élet s így oly erős anyagcsere folynék, mint éppen az agyban, mely tehát oly gyorsan cserélődne, mint az agy. De ha nem így lenne, agyunk akkor is kicserélődne, csak legfeljebb nem hetek, hanem évek alatt. Mi azonban mindezek ellenére nem évekre, hanem évtizedekre is visszaemlékezünk, sőt különösen idősebb korban egyenesen szabály, hogy az évtizedekkel előbb, sőt gyermekkorunkban történtek élénkebben élnek emlékezetünkben, mint az újabban történtek. Hogy lehet ez, hogy már egy molekula sincs meg előbbi agyunkból, sőt azóta az már talán tízszer is teljesen kicserélődött?

Ezt az érvet ugyan az én eszem nem látja olyan szilárdnak, mint azokat, melyeket bővebben tárgyalok, mert noha agya kicserélődött, bizonyára a kutya se csak négy vagy hat hétig ismeri meg gazdáját, ha közben egyszer se látta. Ámde Büchner bizonyára túl rövidre szabta az időt s maga is mondja, hogy a kevésbé gyorsan változó szervek kicserélődésére hosszabb idő szükséges. De annyi kétségtelen, hogy a kutya évtizedek múlva már nem ismeri fel a gazdáját, ha közben se látás, se szaglás, se hallás nem elevenítette fel agyában egyszer se az emléket.

Az öregnek egészen tiszta gyermekkori emlékei tehát bizonyára erős bizonyítéknak tekinthetők arra, hogy az öntudatunk, az én-tudatunk, azaz a lelkünk nem azonos az aggyal, amely magában már régen teljesen más az öregkorban, mint volt a gyermekkorban. Viszont mi mégis nagyon jól tudjuk, hogy azonosak vagyunk a hajdani gyerekekkel, s annak tetteiről és viszonyairól nemcsak tudunk, hanem azt is tudjuk, hogy azok a tettek és élmények a mi viszonyaink: énünk ugyanaz, aki hatvan évvel ezelőtt volt. A gyermek bűnei is a mi bűneink.

Ember és állat

A leszármazás-elmélettel kapcsolatban az ember és az állat (a majom) közti testi különbségekre mutattunk rá, s azt kutattuk, származhatott-e az ember testileg az állatoktól. Kiemeltük azonban, hogy ha ez a testi származás igaz is volna, ahhoz, hogy az ember megjelenhetett a földön, akkor is föltétlenül isteni, természetfölötti beavatkozás volt szükséges. Az ember ugyanis főképpen nem abban különbözik az állattól, például a majomtól, hogy az arcszőge nagyobb, a koponyája egészen más, farkatlan, teste szórtelen stb., hanem abban, hogy testből és lélekből áll, míg a majom csak testből. Ezért ha az ember teste származhatott volna az állatoktól (bár ez sincs bebizonyítva), a lelke semmiképpen se.

Ebben a fejezetben ezt a már eddig is világosan bebizonyított dolgot fogjuk még jobban megvilágítani, s minden tárgyilagosan gondolkodó ember számára teljesen kétségtelenné tenni. Az ilyen embert meg tudjuk gyógyítani. Az igazság ellenségei, az elfogultak és a makacsok nem érdekelnek bennünket, mert a lelki betegek nem számítanak. Azokat nem meggyőzni, hanem sajnálni kell. Igazság szerint a sajnálatot se érdemelnék meg, mert szerencsétlenségüknek maguk az okai.

Egy magasabb fővárosi iskola orvosa egyik iskolai előadásában azzal bizonyította be, hogy lélek nincs, hogy megállapította, hogy a legbutább ember és a legokosabb állat között nincs akkora különbség, mint a legbutább és legokosabb állat között. (Külön érdekesség, s nagyszerűen mutatja a hitetlenség logikátlanságát, hogy ugyanez az orvos spiritiszta volt. Azt tehát nem hitte, hogy az embernek lelke van, de a szellemidézés lehetőségében hitt.)

Ha ennek az orvosnak az állítása igaz, akkor csakugyan nincs szellemi lélek, mert akkor az ember meg az állat között csak fokozati különbség van, nem lényegi. A legbutább embernek is van ugyanis lelke, viszont még a legokosabb állatnak sincs, tehát ember és állat között nincs akkora különbség mint két, a fejlődés különböző fokán álló állat között, amelyek egyikének sincs lelke, csak agyveleje, illetve idegzete.

Hogy az állítás olyan tetszetős és első pillanatra igaznak is látszik, azért van, mert – ez már hozzátartozik a hamis próféták lélektanához – nem beszél világosan. Nem mondja meg, mit ért a legbutább emberen. Van ugyanis olyan ember, aki valami borzalmas születési és idegzeti rendellenesség miatt százszázalékos hülye lett, beszélni se tud, sőt még az ételt is a szájába kell tenni, mert még annyi életrevalóság sincs benne, hogy maga vigye oda. Ilyen emberek csak azért vannak, mert emberek. Az állat, ha ilyennek születik, mindjárt el is pusztul. Ha egész szegény és műveletlen szülők gyermeke, az ilyen esetben az ember is többnyire elpusztul.

Ha a legbutább emberen ilyen embert értünk, akkor igaz az állítás, sőt az a baj, hogy kisé túláságosan is igaz, mert így még azt is sikerül bebizonyítani, amit még maga az érvelő se akar. Így ugyanis az sül ki, hogy az ember még sokkal butább, mint az állat. Az, amint a tojásból kikelt, már szalad és megkeresi a kenyerét, míg az előbb említett legbutább ember hol van ettől?

Világos tehát, hogy a legbutább emberen nem olyan szörnyszülöttet kell érteni, aki csak azért él, mert a szülei ésszel bíró és jó emberek voltak, s így abnormitása ellenére is életben tartották, de ha állatnak született volna, rögtön el is pusztult volna, hanem olyan embert, aki a normálisak, az egészségesek között a legbutább. Mivel azonban az érvelő készakarva homályban hagyja a kérdésnek ezt az oldalát, világos, hogy az emberek többsége a legbutább emberen az ilyen élő húsmasszát érti, s így mindjárt az érvelő akaratának megfelelően hangolódik.

Lássuk azonban, mennyire buta a legbutább normális ember? Beszélni bizonyára feltétlenül tud, de vajon tud-e a legokosabb állat beszélni, vagy akár csak egy egyszerű olyan to-

mondatot is valaha kimondani, melyet ért is és maga fogalmazott meg? Pedig, ha ez a legbutább, de még normális ember gróf, vagy bankár fiának születik, ha nem is tökéletesen bár, de még németül és franciául is tud beszélni az anyanyelvén kívül.

Világos, hogy ha több fáradsággal is, mint más, de írni-olvasni és számolni is meg lehet az illetőt tanítani, mert akit egyáltalán nem lehet, azt normálisnak semmiképpen se tekinthetjük. Hol van ettől a legokosabb állat? És ha érettségit talán nem is, de sok vesződség, költség és osztályismétlés után hat-hét gimnáziumot is ki lehet ezzel a legbutább, de nem beteg emberpéldánnyal is járatni. Ez azonban azt jelenti, hogy valamit a földrajzból is tud, a történelemből is, a nyelvtanból is, sőt az irodalomból is, fizikából, vegytanból, sőt még az algebrából is stb. Hol van mindettől a legokosabb állat?

Az egész ellenvetés tehát a lélektani műveletlenségből és tájékozatlanságból származik, mert hiszen az előbb világosan megmagyaráztuk, mi különbség van az ember és az állat „gondolkodása” között, mire képes az egyik s mire a másik, miért vannak és lehetnek képzei, emlékezete és képzettársulása az állatnak, s miért nincs és nem is lehet fogalma, miért nincsenek ítéletei, és miért nem tud következtetni.

A legokosabb állat és a legbutább ember között tehát az a különbség, ami a szellem és a testi legfelsőbb életforma között, tehát mérhetetlen és áthidalhatatlan. A legokosabb és a legbutább ember között pedig csak az, ami egy tökéletesebb és egy tökéletlenebb szellem között. Azok között tehát minőségi, lényegi, ezek között csak fokozati a különbség.

Ezért van aztán, hogy az állatokkal való viszonylatában nemcsak az okosságról híres vagy képzett és iskolákat járt ember kocsis, azaz irányító és uralkodó, hanem az analfabéta, sőt még az analfabéták között is butának számító ember is. Ennek is engedelmeskedik, ennek irányítását is elfogadja még a legokosabb állat is, sőt ezen a téren nincs is különbség egyáltalán az okos vagy buta ember vagy állat között. Az ember mellett minden állat esztelen. Amelyik ember ezt az uralkodó szerepet az állatokkal való viszonylatában nem tudja betölteni, arról mindenki tudja, hogy agybeteg.

Egyébként kevés téren van az emberek között olyan fogalomzavar, mint az ember és az állat közti szellemi különbség megállapítása tekintetében. Mivel veleszületett ösztöneinél fogva az állat is okosan és célszerűen cselekszik, érzelmei is (melyek testi, nem pedig szellemi dolgok) vannak, szeret és ragaszkodik, s mivel a képzettársítás törvénye és emlékezőtehetség révén ezenkívül még sok okos dologra meg is tanítható, igen sok ember (mert vagy nem szokott, vagy nem akar a dolog mélyére nézni) megelégszik a látszattal s annak alapján hoz ítéletet, makacsul ragaszkodik ahhoz a felfogásához, hogy az állatok is gondolkodnak.

Hagyjuk az újsághírt arról az amerikaiáról, akit a chicagói cirkuszban azonnal megismert az egyik elefánt, „akit” hajdan, fiatal korában, mint indiai hivatalnok, az őserdőben való sétája közben a veremből, melybe beleesett, nagylelkűen kiszabadított és most ott, a cirkuszban hálából ormányával „gyöngéden” felemelt féldolláros helyéről és áttette egy jobb, kétdolláros helyre.

Hagyjuk azt is, hogy a mi „Az Est” c. lapunk is cikket közölt „Az öngyilkos kutya”-ról, „aki valami miatti bánatában a Dunába ugrott”, de kimentették (a lap a kutya fényképét is közölte). Hagyjuk azt is, hogy régebben még komoly színvonalú művekben is szélteben azt állították, hogy a skorpió öngyilkossági szándékból rohan bele a tűzbe.

Hagyjuk azt is, hogy magam is beszéltem gazdatisztal, aki szintén azt tartotta, hogy az állatok gondolkodnak, s mikor kérdeztem tőle, mire alapítja e véleményét, felfogását azzal okolta meg, hogy ő sokszor megy lovon s látja, hogy néha feltűnően lehajtja a fejét. Világos – mondta –, hogy ilyenkor gondolkodik.

Az ilyen emberekkel természetesen nem érdemes és nem is lehet tárgyalni (magam is az illető gazdatisztal erre rögtön elejtettem a témát, s más nem „tudományos” dolgokról kezd-

tem vele beszélgetni). Egyenesen el kell képednünk azonban attól, hogy hasonló, a legelemibb ítélőképesség hiányát bizonyító állításokat még komoly, tudományos művekben is találunk. A természetben lelhető bámulatos célszerűségeknek szégyenletesen együgyű megokolásán kívül, melyre már rámutattunk, ez is egyik igen nagy szégyelleni valója tudományos irodalmunknak, s így nem egy természettudósnak is.

A német természettudományos irodalomban például jelent meg mű, melynek írója a hangyák tanulmányozója volt s művében sok értékes és becses dolgot megállapított róluk. De megállapított (nyomatásban!) olyasmiket is, hogy a hangyák halottaikat eltemetik. Sőt a szerző megfigyelte még azt is, hogy ilyen „temetéseken” egyes hangya-hozzá tartozók a fájdalomtól ideggörcsöket is kaptak, sőt még azt is, hogy mikor a hangyakirálynő kis csemétéi, tehát a királyfiak játszadoztak, tisztas távolságban felnőtt hangyák voltak láthatók, „akik” ott voltak, de a gyermekek játékába egyébként nem avatkoztak. Ezek – jegyzi meg a tudós megfigyelő – csakis a gyermekek felügyeletével megbízott nevelőnők, gouvernante-ok lehettek. Még azt is megállapította természettudósunk, hogy mikor a dolgozó hangyák munkájuk közben elhaladtak e játszadozó királyfiak mellett, csápjukkal tisztelgetek is feléjük (!).

Normális ember, még ha egyébként csak négy elemije is van, egyes „természettudósok” effajta „megfigyeléseire” csak fölényes mosollyal válaszolhat, s úgy érzi, hogy ha cáfolatba is bocsátkoznék, akkor jobban megbecsülné a „tudóst”, mint megérdemelné.

Kétségtelen, hogy ez a „természettudós” 50 éves korában is csak egy 12 éves gyermek ítélőképességével rendelkezett. Mivel azonban a megfigyelésekhez türelem és odaadás kell, ez pedig a naiv gyermekben jobban megvan, mint a fölényes felnőttekben, nagyon is lehetséges, hogy mindezek ellenére becses adatokkal is gazdagíthatta a tudományt. Ilyen embereket azonban olyan dolgokban is tekintélynek elfogadni, amelyekhez nemcsak ügyszeretet, türelem és szorgalom, hanem ítélőképesség is kell, örültség volna.

A magyar „Természettudományi Közlöny” egyik régebbi évfolyamában az olvasóknak a szerkesztőséghez intézett kérdései között egyszer dr. Tomcsányi, nagykanizsai segédorvos, tehát természettudományilag is művelt ember levelét közölte, melyben a jó orvos nagy fontoskodva és terjengősen elbeszéli, hogy ekkor meg akkor (s mint világrengető eseményekkor szokás, pontosan közli a napot, az órát, s kivülről még egy másik szemtanú, egyik tisztvárosa nevét is) tavasszal a nagykanizsai laktanya előtt olyan eseménynek volt szemtanúja, mely egyszer s mindenkorra eldönti azt a sokat vitatott kérdést, hogy gondolkodnak-e az állatok, vagy nem. Nagyon tisztelt, sőt drága ezredorvos úr – feleljük neki –, komoly gondolkodású emberek előtt ez a kérdés sohase volt vitatott, hanem mindig el volt döntve, mégpedig nem abban az irányban, melyben Ön most korszakalkotó megfigyelése alapján eldöntötte.

A laktanya párkánya, írja, tele van fecskefészkekkel, melyeket a fecskék téli tartózkodási helyükről visszatérve mindig újra elfoglalnak. Most azonban az egyik fészek már egy bitorló verébházas pár birtokában volt, mely a tél folyamán odatelepedett. A téli házájukból visszatérő fecskék elűzték a bitorlókat s menekültükben üldözve őket, a laktanya előtti fán utolérték.

Ezután az ezredorvos szerint a fecskék részéről szabályos rendőri nyomozás, helyszíni szemle, bírói ítélet és az ítélet végrehajtása következett. A bűnös verebeket visszakisérték a helyszíni szemlére, a büntett színhelyére, a fészekbe. Doktor Tomcsányi azt írja, hogy egészen jól lehetett látni a kísérő rendőri fedezetet, amint a verebeket a fáról újra az elfoglalt fészekbe visszakisérték.

Ott egy darabig zsi bongtak, s hogy ez a zsi bongás bírói tárgyalást s ítéletet jelentett, és hogy ez az ítélet kötél általi halálra szolt, bizonyítja az eredmény, a verebet a fecskék ott a fészekben egy lószőrhuokkal fel is akasztották. Hogy pedig a tisztelt szerkesztőség – írja a lelkesedő és korszakalkotó „tudományos” felfedezésére büszke ezredorvos – előadásom hitelreméltóságában ne kételkedhessék, a mai postával elküldtem a szerkesztőség címére a

fészket, benne a lószórhurkon fulladás által kimúlt verebet. (A szerkesztőség itt zárójelben megjegyzi: a közleményt megkaptuk.)

A „Természettudományi Közlöny” a tudományos problémák legnagyobb problémáját legnagyobb ornitológusuknak, Hermann Ottónak adta ki megoldásra. Hermann Ottó protestáns, illetve hitetlen, materialista, darwinista, egyház- és papgyűlölő ember volt (akkor még ez divat, sőt a tudományosság kelléke volt). Egyébként is mentségére szolgál, hogy szelf-médmen [self-made man, önerejéből érvényesülő ember] volt. Nem járt más iskolába, mint csak elemibe.

De azért természetesen az egyetemet is végzett Dr. Tomcsányi ezredorvos úrnál (aki egyébként valószínűleg Hermann Ottó lutheránus hittestvére is volt, mert a Tomcsányiak is többnyire lutheránusok) egy kissé mégis csak több esze volt s ezért nem dőlt be a dolognak, ha még oly alkalmas is lett volna az ember és állat közti, természetesen csak a papok felállította különbség eltüntetésére, hanem humorosan válaszolt.

Kíméletesen bár, de tudtára adta a jó ezredorvosnak, hogy megfigyelései helyesek (hiszen tárgyi bizonyíték is volt róla, a beküldött fészek a lószőrön lógó, megfulladt veréből, melyet ha felboncoltak volna, még azt is meg tudták volna állapítani, hogy halálát valóban fulladás okozta), csak a tények magyarázata volt téves, sőt kétségbeejtően gyerekes (de persze Hermann Ottó ezt már nem mondhatta meg ilyen világosan, mert párba lehetett volna belőle).

Hogy a verebek elfoglalják a télen üresen maradó fecskefészkeket, az mindennapi dolog, válaszolta. Hogy a visszatérő fecskék elűzik onnan ezeket a verebeket, az is. Hogy el tudják űzni, az is természetes, hiszen erősebbek a verebeknél. Hogy a menekülő verebeket elérték, szintén érthető, hiszen gyorsabban repülnek, mint azok. Hogy az űzött verebek éppen a fészekbe repültek vissza újra, az esetlegesség. Hogy a fecskék oda is utánuk mentek, természetes.

Az ott lefolytatott törvényszéki tárgyalás és a halálos ítélet humoros. A fő bizonyítéka: a verébhulla, nyakán a lószórhurokkal, úgy keletkezett, hogy mint a beküldött fészken is látható, a sárfészekbe egy lószőr is be volt építve, de a közepe hurok alakjában kiállt a sárból. Miközben a fecskék a fészekben csipkedték a „bűnös” verebet, az pedig bújtt előlük, a nyaka beleakadt ebbe a kiálló lószórhurokba s így nem tudott menekülni. Hogy segítsen magán, meg a csipések özöne miatti nagy fájdalmában is, mivel előremenni a hurok miatt nem tudott, kínjában többször is megfordult a saját tengelye körül s ezáltal a hurok úgy rászorult a nyakára, hogy megfojtotta.

Vajon volt-e akkor Nagykanizsán akárhány egyszerű parasztember – köztük még analfabéta is! –, aki – ha ő lett volna a megfigyelő – mindezt Hermann Ottó szakvéleménye nélkül is meg tudta volna állapítani, de arra a kalandos magyarázatra, melyre a diplomás ezredorvos úr jutott, semmiképp se jutott volna el egyszerűen csak azért, mert egyetemet ugyan nem járt, de volt természetes esze, ami az ezredorvos úrnak – sajnos – nem volt.

S vajon maga az ezredorvos úr is beleesett volna-e ebbe a nagy szégyenbe s elment volna-e különösen még addig is, hogy ennek még írásban való megörökítéséről és az egész ország nyilvánossága elé bocsátásáról is gondoskodjék, ha például hívó és templomba járó katolikus lett volna s nem lett volna olyan nagyon meggyőződve arról, hogy ő sokkal okosabb, mint a papok?

Bizonyára még arról is meg volt győződve, hogy tárgyilagosabb is a papoknál, mert azok csak azért vannak Darwin ellen, mert Darwin tanai megkövesedett dogmáikkal ellenkeznek, no meg mert féltik semmittevő jólétüket, ő azonban velük szemben tárgyilagos és elfogulatlan, s „tudományos” véleménye kialakításában vallási szempontok, dogmák nem akadályozták. (Pedig mennyivel jobb lett volna, ha akadályozták volna.)

De Dr. Tomcsányi ezredorvos úrnak nem is kell annyira szégyellnie magát ítélőképessége hiányaért, mint gondolnánk. Nemcsak ő, ki a Természettudományi Közlönynek csak olvasója volt, tett ugyanis ilyen kétségbeejtő, ítélőképesség-hiányról tanúságot, hanem ez a legtekintélyesebb, akkor darwinista természettudományi folyóiratunk szerkesztősege maga is nem-egyszer.

Ugyane lap 1920-as március-áprilisi füzetében (115. o.) ugyanis „A kutya gondolkodó és számoló tehetsége” című cikkében Kutassy Endre így ír:

„A kutyák gondolkodó tehetségét igyekszik beigazolni Kindermann Henny: »Ein Beitrag zum Denken und Sprechen der Tiere, mit einem Nachwort von Prof. H. E. Ziegler« [Adalék az állatok gondolkodásához és beszédéhez, Prof. H. E. Ziegler utószavával] 1919-ben Stuttgartban megjelent könyve. Ez az érdekes könyv nem foglalkozik az ügy tudományos tárgyalásával, hanem gyakorlati szempontból vizsgálja a felvetett kérdést és útmutatóul szolgálhat mindazoknak, akik kísérletezni akarnak.”

A könyv szerzője elsősorban röviden ismerteti az e téren eddig elért eredményeket, aztán rátér személyes tapasztalataira s rendszeresen ismerteti azt a módszert, mellyel sikerült neki a kutyákat arra rábírní, hogy gondolataikat kifejezzék (!). Sok fáradtságot és nagy türelmet igénylő (okosabbra nem is fordíthatta volna!) munka után „Lola” nevű kutyája megtanulta gondolatait kopogás segítségével kifejezni.

Látjuk tehát, hogy itt már a Természettudományi Közlöny se okosabb, mint azok, akiket megbírálania kellene, noha dr. Tomcsányi esetében okosabb volt. Itt már nem humorizál, hanem halálosan komolyan vesz és ő is elhisz mindent. Nemcsak azt, hogy a kutya gondolkodik, hanem még azt is, hogy gondolatait ki is fejezi.

Úgy látszik a „Prof. H. E. Ziegler” „Nachwort”-ja [Utószava] imponált neki. Mert azt ugyan a tudományos folyóiratunk sohase tartotta nem illőnek, hogy a katolikus anyaszentegyháznál okosabbnak tartsa magát, de hogy ő még „Prof. H. E. Ziegler”-nél is okosabb legyen, arra már gondolni se mert. Azt hitte, hogy amit még Ziegler professzor is komolyan vesz, azt neki is így kell vennie.

Ezért aztán – mivel korszakalkotó „tudományos” felfedezésről van szó – közli, hogy ez a híres „Lola” egy „nőstény kutya, és az airedale-terrier rasszhoz tartozik. Született 1914. január 27-én Mannheimben. Apja Rolf volt, a híres mannheimi »beszélő és gondolkodó kutya«, anyja pedig a szintén tiszta rasszú Jela”.

A mi jó természettudományi közlönyünk aztán közli azt az ábécét is, amelyben Lolával gazdája gondolatai kifejezésére megállapodott.

„Az egyes betűk alá írt számokat a kutya kopogással jelzi olyformán, hogy a tízeseket jobb lábával, az egyeseket bal lábának koppantásával fejezi ki s e számok jelentik a betűket”. Például: a =4, e=5, c=8 au=9, ei=10, b és p=14, d és t=15, f és v=16, g és k=17, ch=20, ü=21, h=24, l=25, m=26, n=27, r=34, s=35, v=36, igen = 2, nem=3 stb.”

Mennyit izzadhatott szegény Kindermann, mire mindezt a kutya megtanulta! De hát megérte!

„Az ábécé fáradtságos betanítása után Kindermann Henny nagyfontosságú (!) kísérleteket végzett, melyek világosságot (ne mondja!) vetnek az állatnak eddig (de persze csak eddig!) homályban lévő érzelmi világára és értelmi tehetségére.”

„E kísérletek folyamán a nagy hírre tett szert Lola nevű kutya bámulatosan (igazán?!) értelmes válaszokat adott a neki feltett kérdésekre és számoló tehetségének is bizonyítékát adta (!). A megbízható tanúk jelenlétében észlelt eredmények annyira felülmúlják eddigi ismereteinket, hogy szinte hihetetlenek, s nem csodálkozhatunk, hogy bár olyan jeles tudósok foglalnak helyet a bizonyító tanúk sorában, mint Haeckel (nagy bizonyíték!), továbbá Ziegler és Oswald egyetemi tanárok, a kételkedők száma mégis nagy. A vita ma még nagyon éles, de a

tárgy mindenképpen méltó a megvilágításra. Mindenesetre új, nagyszabású probléma előtt állunk, melyet minél előbb, minden oldalról pontosan meg kell vizsgálni.”

Azóta eltelt már vagy fél évszázad, de a kutya ma is épp úgy nem számol, nem gondolkodik, mint azelőtt és azokat a gondolatait, melyek nincsenek, ma is épp úgy nem fejezi ki, mint régen.

Kindermann Hennt pedig ma már a kutya se emlegeti, és ha a Természettudományi Közlöny darwinista szerkesztőségének is lett volna akár csak annyi esze is, mint minden józan parasztembernek van, akkor 1920-ban se gondolta volna, hogy „új, nagyszabású probléma előtt” áll (s ráadásul még „minden esetre”) s Kindermann Henry „korszakalkotó” művét vagy megismertetni se tartotta volna érdemesnek a magyar közönséggel, vagy ha igen, csak olyan humoros alakban, mint ahogyan Tomcsányi ezredorvos halálraitélt s fel is akasztott verébével elbánt. De hát a Természettudományi Közlönynek még nem volt ennyi esze.

Ma azonban már – hála az azóta eltelt fél évszázadnak – se a Természettudományi Közlönyben, se másutt nem divat az állatokat gondolkoztatni, sőt annak a „Brehm: Az állatok világa” című művének legújabb magyar kiadásában, melynek első német kiadásában még a félművelt szerző valósággal kitiporja azoknak a papoknak és klerikálisoknak a belét, akik azt mondják, hogy az állatok nem gondolkodnak, s amely mű még e legújabb magyar kiadásában is, mint láttuk, az első élőlényt csak azért is természetfölötti erő nélkül próbálja létrehozni az élettelenből, a természet célszerűségeit a természeti erők évmilliók óta tartó „játékából” eredezteti, ebben a tekintetben már egészen a katolicizmus, illetve a józan parasztemberek értelmi magaslatára emelkedik, sőt az ő paraszti meggyőződésüket már modern természettudományos kísérletekkel is igazolja. Így ír:

„Minthogy az ember testileg az emlősállatok közé tartozik, némelyek ezeket a szellemi tevékenységek szempontjából is az ember közelébe és melléje állították, jöllehet ez a felfogás az elfogulatlan megfigyelés és a tudományos kritika előtt nem állhat meg. Ezzel a felfogással gyökeresen végezni kell (!).”

Wundt, lipcsei filozófus „Vorlesungen über die Menschen- und Tierseele” [Előadások az emberi és az állati lélekről] című művében a következőket mondja:

„Ha pontosabban megvizsgáljuk mindazt, amit hiteles megfigyelések igazolnak, ha továbbá azt a takarékosági elvet követjük, mely szerint bonyolult magyarázó okokat csak akkor szabad igénybe venni, mikor az egyszerűek nem válnak be (megjegyezhetjük, hogy ez nem „takarékosági elv”, hanem a tudományos gondolkodás és érvelési mód elengedhetetlen feltétele), akkor az állatok egész szellemi életét visszavezethetjük egyszerű képzettársulási (associatio) törvényekre, míg azok a bélyegek, melyek a valóságos eszmélkedésre és az értelemnek vagy képzelőtehetségnek cselekvő tevékenységére jellemzők, teljesen hiányoznak.”

Heck ugyanezt más helyen más szavakkal így mondja:

„Eddig még egyetlen esetet sem állapítottak meg, mely azt bizonyítaná, hogy valamelyik állat szellemi tevékenysége a fölé a színvonal fölé emelkedett volna, melyet a pszichológus képzettársítás néven ismer. Ez az érzéki észrevételek és tapasztalatok célszerű összekapcsolása cselekedetekkel, többnyire úgy, hogy a cselekvés az állat egyéni jólétének vagy faja fennmaradásának javára szolgál.”

„Ezek az asszociációk azonban teljesen külsőségesek, nem alapszanak az ok s okozat belső összefüggésének megoldásán, vagy igazi belátásán. Ezt észak-amerikai kutatók, kortársaink hosszú, tervszerű kísérletsorozatokkal igazolták. Mindenféle kísérleti állat (patkány, macska, majom) csak úgy jutott táplálékhoz vagy szabadsághoz, ha egy bizonyos, többé-kevésbé hosszadalmas utat megtalált, vagy egy bizonyos gépezetet mozgásba hozott. Ezt hosszabb-rövidebb idő alatt valamennyien megtanulták, de mindig fel lehetett ismerni, hogy eleinte teljesen terv nélkül próbálgatták és eközben véletlenül találták meg a helyes utat.”

„Ezáltal meg volt adva a helyes asszociáció, amely annyira megszilárdul, hogy csekély gyakorlat után a kísérleti állatok újabb kísérleteknél azonnal célszerűen cselekedtek. Sohasem történt azonban, hogy egy kísérleti állat cselekvés előtt értelmesen megfontolta volna a dolgot és miután a helyes megoldást megtalálta, első cselekvésével a célszerű megoldást találta volna el.”

„Tehát ahol még ember és állat egyformán célszerűen cselekszik is, különböző utakon érnek oda: az állat, még a fejlődés magasabb és legmagasabb fokán álló emlősállat is, véletlen, az emlékezetben tartott tapasztalat útján, az ember pedig értelmes megfontolás és okozati összefüggés valóságos belátása útján.”

„Vannak esetek, mikor emberi és állati cselekvések annyira egyformák, hogy más megoldás szinte elképzelhetetlen, mint az, hogy az állatnak emberi szellemi képességei volnának, mégis igazán tudományos kutatások ilyenkor is arra az eredményre vezetnek, hogy ezekben az esetekben is egészen más összefüggésekről és keletkezési módokról van szó.”

„Klasszikus példája ennek a bölcs Hans”, a berlini Osten úr „tudós” lova, melyet gazdája mindarra megtanított, amit egy népiskolai tanulónak tudnia kell: olvasásra és számolásra. A tanítás módszere állítólag ugyanaz volt, amit a népiskolákban a gyermekek tanításánál alkalmaznak, csak az állat némaságának megfelelően módosítva. Erre vonatkozólag Heck a következőket mondja:

„A bölcs Hans esete megtanított arra, hogy az állatok olyan elemi ténykedésekre képesek, melyek látszólag hajszálnyira hasonlítanak a sajátságosan emberi cselekvésekhez, valójában azonban egész más módon keletkeztek. A „bölcs Hans” látszólag éppúgy számolt és olvasott, mint egy népiskolai tanuló, pedig valójában semmit se tudott számokról és betűkről, hanem csupán feszülten figyelt az előtte álló ember legkisebb, öntudatlan mozdulataira, amelyek jelezték, hogy mikor kell patáinak abbahagyni a kaparást” (ilyen igen ügyes rendszer helyettesítette „a tanításnál” a beszédet), „hogy répát és kenyeret kapjon!”

„Pfungst Oszkárnak, a berlini pszichológusnak az érdeme, hogy ez felfedezte és kísérletekkel bebizonyította.”

Bruxelles-ben pedig gazdája egy olyan papagájt mutogatott, amely állítólag tökéletesen ismerte Belgium térképét. Bármely várost mondott a gazdája, a papagáj csőrével azonnal odacsapott a mellette lévő térkép megfelelő helyére. A dolog fortélyja az volt, hogy a térképen ilyenkor a megfelelő város karikájában egy búzaszem végét tolta ki az alatta lévő automatikus szerkezet s az „okos” madár arra csapott rá a csőrével.

„Gondoljuk csak el, folytatja Heck, hogy ezután a tapasztalat után mily kételkedéssel kell fogadnunk az állatok rendkívüli intelligenciájának látszólagos megcáfolhatatlan bizonyítékait, melyekről az irodalom beszámol! Sokszor nyilvánvaló, hogy valamely cselekvést főlegesen módon túlbecsülnek... Sok olyan eset is van, mikor szinte reménytelennek látszik, hogy más magyarázatot találjunk, mint a közkedvelt feltevés, mely szerint a magasabb rendű emlősök úgyszólván emberek, beszélőképesség nélkül.”

Ily esetekben a dolog mélyére kellene hatolnunk. Gyakran elbámulnánk az eredményen! Így például egy előkelő német családi folyóirathoz beküldtek egy hosszú, csodálatos, megható történetet, mely egy farkas és egy tengeri malac közti barátságról szólt. (A cikkíró nő volt!) Heck megvizsgálta az esetet s kutatásának eredménye az volt, hogy a történetből egyetlen szó sem volt igaz.

„Valószínűen hasonló elbírálás alá esik az a sok állatbarát, akinek túlzott, mindazonáltal szilárd meggyőződése, hogy kedvencének „emberi értelme” van. Sok állatbarát öntudatlanul kiszínezi, túlozza, amit kedvence tesz. Minden józan megfigyelő, minden önállóan ítélő kutató ezen állatbarátok szemében szeretetlen és meg nem értő. Mégis legfőbb ideje, hogy elfo-

gulatlanabb nézetekre tegyünk szert az állat-, de főként emléslélektanban nemcsak a tudósok, hanem az állatbarátok körében is.”

Nekem az egészben csak az tűnik fel, hogy Heck maga is mennyire csodálkozik és hogy neki is mennyire újság, hogy az állatok mégse gondolkodnak. Ha katolikus lett volna, főleg pedig katolikus világnézetben nevelkedett volna, mindezt a legmagától értetődőbbnek találta volna, mert hiszen már a kiskatekizmusból megtudta volna, de persze csak akkor, ha hitt is volna annak a kiskatekizmusnak. Ő csak egyetemi tanár korában és bonyolult kísérletek után jön rá az igazságra, de akkor is olyan újságot jelent számára, hogy alig akarja elhinni!

Lássuk most már szabatosan, miben áll ember és állat között lélekben az áthatolhatatlan különbség!

1. Először abban, hogy amit az állatok okosan és célszerűen tesznek, az nem az ő eszük, tehetségük és megfontoltságuk eredménye, hanem ösztönüké, melyet készen kaptak, mely velük született, fajukkal jár és mely okosság ugyan, de nem az ő okosságuk, hanem teremthőjüké, tehát egyúttal a teremthő létezését és annak szellemi mivoltát is bizonyítja.

Az ösztönnel járó okosság és az önálló okosság között az a különbség, ami a kisiparostól egyenként gyártott szerszámok és a gyárilag, sorozatban, szalagon gyártott szerszámok között, ami a telefonos kisasszonyok végezte telefonkapcsolás és a telefonautomata között, ami az önálló hegedű- vagy zongorajáték és a verkli játéka között.

A verklihez, az automatához, a szalagon gyártott gyártáshoz is kell ész, sőt többnyire még nagyobb, mint a gyártmányok egyenkénti emberi előállításához. Ezért bizonyítják az állati ösztönök a Teremthő bölcsességét, ezért nem lehetnek ezek az ösztönök az értelmetlen természet termékei, s ezért mutatnak többnyire még az emberinél is nagyobb ész és bölcsességet.

Azonban itt az ész nem abban van, aki a gépet, verklit kezeli és megindítja, hanem abban, aki megszerkesztette. Ez azonban nem szemünk láttára történik, hanem már régebbi eredetű. Nem az, aki a verklit hajtja, nem az, aki az automatát használja, nem az állat (mely ösztönét követi) gondolkodik, hanem csak egy régebbi gondolkodó, a gép alkotója, konstruktőre működésének eredményét élvezi.

Melyik józan eszű ember mondhatja, hogy a rovar az, aki gondolkodik, mikor mindig a levelek alsó felére rakja a petéit? Hogy a méh az, aki gondolkodik, mikor szabályos hatszög alakban szerkeszti a sejtjeit, hogy mikor verdesi a szárnyát, hogy a méz túlságosan nagy víztartalma elpárologjon? Hogy a fecske okos, mikor télire elköltözik, vagy a denevér, mikor téli álomba merül? Hiszen, ha ők maguk lennének az okosak, akkor ezek az állatok (sokszor egész alsórendű állatok, férgek) még az embernél is okosabbak lennének! (Most látjuk csak, milyen kétségbeejtő együgyűség annak feltevése, hogy ezek a természetben található különféle verklik csak úgy maguktól keletkeztek!)

Pedig hát ha az állatok gondolkodnának és szabad akaratuk lenne, azaz lelkük volna, akkor nem legelnének mindig csak ott, ahol egy 10-12 éves analfabéta pásztorgyerek akarja. Van-e ezek után még szükség bonyolult, tudományos bizonyítékokra?

A verkli helyesen játssza el a dalt, de mindig egyforma helyesen. Aki önállóan játszik, az hamisan is játszhat, aztán hol igen szépen, hol kevésbé sikerülten. Épp így a pók is mindig egyforma jól és célszerűen szövi hálóját, minden méh egyforma jól és célszerűen építi sejtjeit. Nincs sikerült, vagy kevésbé sikerült teljesítményük, mint az embernek, aki a maga eszével és tehetségével teszi, amit tesz.

Az állatok ösztöne valóban olyan, mint a verkli és például a madarak fészekrakását csak úgy lehet megmagyarázni, hogy agyukban a nemi, a költési ösztönnel egyidejűleg egy mechanikus folyamat is lejátszódik: a madarat ilyenkor kényszerképzetek árasztják el először a fészkek helyének kiválasztását, majd anyagának összehordását, végül a fészkek alakját és építé-

si technikáját illetően, mely minden madárfajban más, de a faj minden egyedében s az ősökben is és utódokban is egyforma.

Minden fajnak más szerkezetű tehát a verklíje, de mindegyiké verkli, mely adott időben játszani kezd s eljuttatja a benne lévő nótát, de csak azt és semmi mást és mindig egyformán.

A vándormadarak agyában ugyanilyen mechanikus folyamat játszódik le szeptemberben. Most a verkli a költözést játssza, s ha a nyári meleg meggyöngyülése kiváltja a folyamat megindulását, a verklit nem lehet megállítani, megindulása jelenti az elköltözést, mégpedig a leg-rövidebb és legalkalmasabb úton. Világos, hogy ezt a szerkezetet, ezt a bámulatos automatizmust nem örökölhettük az ősködtől, a káosztól, melynek lényege a buta összevisszaság, nem hozhatta létre a véletlen, sem a molekulák „játéka”, hanem ide Isten kellett. De az is világos, hogy ugyanítt nincs szükség észre a madár részéről.

Az ember, aki a maga eszével teszi, amit tesz, állandóan tanul, halad. Milyen más az első cipő, amit a cipésztanuló csinál, s milyen más a cipésmester ezredik cipője! Milyen más a gyermek első hegedűjátéka s hogyan játszik a 40 éves művész! A verkli játéka azonban mindig egyforma, akár az első, akár a századik teljesítményéről van szó, sőt, ha különbség van, inkább lefelé van, mert hiszen a szerkezet kopik és romlik. Ugyanígy van az állatok ösztöne.

A pók első hálója, a méh első sejtje, a madár első fészke egyáltalán nem mutatja a kezdő járatlanságát és semmiben sem különbözik az utolsótól. Amint a verkli is vagy elindul, vagy nem, úgy a pók, méh vagy madár is vagy rögtön és egészen teszi a célszerűt, vagy sehogy sem. Nem próbálgat és nem tanul. Hisz a madár még tojásban sem volt meg, mikor anyja a fészket rakta. Nem láthatta tehát, hogyan csinálta, s mégis, mikor megnő, ő is csinál és éppen olyant és már első alkalommal is tökéleteset.

Az ember, esze ellenére, bizony sokszor esztelenül cselekszik, nem célszerűen jár el, sok fontos dolog elkerüli eleinte a figyelmét. Ez aztán sokszor akadályozza is célja elérésében, épp úgy, mint a hegedülő gyermek is tesz hamis fogásokat s előfordul ilyesmi néha még felnőtt művésszel is. De nem a verklivel. Épp úgy nem fordul ez elő azonban az állatok életében sem, abban és azok között a határok között, amire ösztönük van, tehát azokat a nótákat illetően, melyek benne vannak a verkli szerkezetében, mechanizmusában.

A verkli okosan működik és jól játszik, de csak megszabott keretek között. Csak olyan nótákat, melyekre szerkesztője beállította. Mást eljátszani képtelenség. Az ember azonban, bár nem mindig hibátlanul és hol jobban, hol gyöngébben, de akármit el tud játszani a hangszerén, vagy legalább megtanulhatja. A hasonlatnak még ez az oldala is találó az állatok ösztönére is.

Hogy nekik mennyire csak verkljük van, nem pedig önállóan okosok, mutatja, hogy mihelyt olyan körülmények közé kerülnek, melyre a verkljük nincs beállítva, egyszerre a leg-ostobábban cselekszenek.

A méh, mint láttuk, olyan okos, hogy még azt is tudja, hogy a nagy víztartalmú méz nem alkalmas az elraktározásra, ezért gondoskodik a felesleg elpárologtatásáról. Tudja még azt is, hogyan lehet ezt a legegyszerűbben elérni.

Annyi esze azonban már nincs, hogy ne a maga szempontjából hiába, azaz ne az emberek részére dolgozzék. Sőt még annyi se, hogy ha kilyukasztjuk a sejtjét, észrevegye, hogy feneketlen az edény. Se ki nem javítja a lyukas sejtet, se a további mézhordást bele meg nem szünteti.

Arra a verklíje már nincs beállítva, hogy mi a teendő akkor, ha egy eszes lény beleavatkozik a dolgába s ösztöneit a maga javára kamatoztatja vagy egyszerűen megrontja, tönkreteszi a munkáját, akár érdekességből kísérletképpen, akár gonoszszágból.

A tyúknak is benne van a Teremtőtől kapott verklíjében, hogy ha vércse, héja, ölyv fenyegeti a csibéit, akkor vészkiáltást hallat, hogy meneküljenek hozzá s szárnyaival betakarja

őket. Ragadozó madarak ugyanis az őstermészetben is voltak, sőt akkor még sokkal többen voltak és nagyobb veszélyt jelentettek, mint ma.

Annyi esze azonban már nincs ugyanezen tyúknak, hogy ha egyik kiscsibéje a baromfióiban véletlenül belelép az alacsony, hideg vízzel teli itatólábasba, de onnan kilépni nem tud s segítségért sír, segíteni is tudjon rajta. Hallja a sírást, oda is megy, a bajt is látja, bántja és idegesíti is, izgatottan kerülgeti is a bajt hozó lábas, de segíteni nem tud. Pedig a csőrével milyen könnyen kilökhethné vagy a lábával milyen egyszerűen kikaparhatná onnan! De nem jut eszébe, mert a szabad természetben ahova a Teremtő helyezte, még nem volt itatólábas és ezért a verklíjébe az effajta bonyodalmak, komplikációk elleni védekezés már nincs beállítva.

Napnál világosabban láthatjuk, hogy az állatok okossága nem az ő okosságuk. Ők ezt az okosságot készen kapják. Az, hogy okosságot is kaptak attól, aki létrehozta őket, bizonyítja, hogy nem a természet hozta őket létre, hanem eszes alkotójuk is van. A természetnek ugyanis nincs esze és senki se adhat másnak azt, ami magának nincs.

Mivel azonban ezt az okosságot gép, verkli alakjában készen kapták, ez bizonyosága egyúttal annak is, hogy nem önálló gondolkodásra teremtette őket az Isten. Aki maga művész, annak nem szokott verklíje lenni, akinek pedig verklíje van, az nem művészkedik, hanem a verklíjét szokta hajtani. Az ember nem is tud magától se hálót szőni, se házat építeni, se szabályos hatszöget szerkeszteni, hanem mindezeket a tudományokat keserves munkával, tanulással, esze használatával, sőt megerőltetésével kell hosszú évek folyamán elsajátítania. Az állattal ellenben vele születik sok tudomány, az készen kapja őket.

2. A második különbség szellemi tekintetben az ember és állat között az, hogy az állatok nem haladnak. Talán ez az, ami legkézzelfoghatóbban bizonyítja, hogy ember és állat között szellemi tekintetben nem fokozati különbség van, hanem lényegi, hogy nem az a különbség kettőnk között, hogy mi okosabbak vagyunk, mint az állat, hanem az, hogy egyedül csak mi vagyunk okosak, egyedül csak nekünk van eszünk, egyedül csak mi gondolkodunk, az állat egyáltalán nem. Ha ők is gondolkodnának, csak nem olyan tökéletesen, nem olyan nagy fokban, mint mi, akkor ők is haladnának, csak lassabban. Az állatok azonban nem lassabban haladnak mint mi, hanem egyáltalán nem haladnak.

Nézzük csak például a technikai kultúrát. Mi történt e tekintetben csak az utolsó százötven év alatt! 1800-ban még az emberek nemcsak repülőgépen vagy autón nem jártak, hanem még vonaton se, a lovaskocsi volt a leggyorsabb és legelőkelőbb közlekedési eszköz. Táviróról, telefonról, gramofonról, mozióról, rádióról szó se volt. Még fényképezésről se. És gyertyával világítottak még a királyi palotákban is. Még gyufájuk se volt, hanem kovával csiholták ki a szikrát, mikor tüzre volt szükségük.

S hol vagyunk most?! S mi tette mindezt? Az emberi ész! De lehetséges-e az, hogy ezt az emberi ész, ami mindezt létrehozta, az az 1500 gramm agyvelő, ez a szürkés színű, puha massa jelenti, ami a koponyánkban van és semmi más? Sőt még nem is ez, mert hiszen 500 gramm a majom agyában is van belőle, viszont az említett intelligens bécsi nő fejében is mindössze csak 851 gramm volt. Eszerint tehát ez a 350 grammos agyvelőkülönbség csinálja mindezt, semmi más?

Mikor egy világváros pályaudvara felé közeledünk, nagyszerűen láthatjuk az emberi haladás eredményeit. Mind több sín pár fut egymás mellett, s mind sűrűbben robognak el mellettünk más vonatok: itt viaduktokon felettünk mennek át az emberek, ott alagutakon alattunk. Aztán hol alattunk, hol felettünk villamosokat is látunk robogni. A Dunán gőzhajók haladnak, itt is, ott is víztornyokat látunk és a gázgyárak hatalmas tartályait, az utakon az autók ezreit, gyárkéményeket, elevátorokat [toronydarukat] és a munka s az élet fülsüketítő zaját halljuk.

Itt-ott még egy-egy lovas kocsit is látunk, mely előtt a legszebb és legokosabb állatokból egy pár ma is ugyanúgy hozza a kocsit és szolgálja szintén az embert, mint százötven évvel ezelőtt tette, mikor még az ember se vitte még sokkal többre annál, mint hogy ő akkor is a kocsi bakján ült s az ő gyeplője és ostora szabta meg akkor is az irányt.

S vajon ugyanazon 150 év alatt, mikor az ember ekkorra, ilyen szédületes haladást tett s ily rohamosan hódította meg és állította szolgálatába a természet erőit, mennyit haladt a kutya vagy a ló, vagy az annyira okos majom? Vajon ezeknek az állatoknak más-e az életszínvonaluk és életmódjuk ma, mint volt 150 évvel ezelőtt, vagy akár Árpád apánk korában? Vajon ma egy ló intelligensebb, műveltebb és okosabb-e mint volt Attila lova, s ma egy kutya többet tud-e, mint tudott Beatricének, Mátyás feleségének a kutyája?

Ha valaki azt mondja, hogy igen és igaza is van (amit kétek), akkor is kétségtelen, hogy nem a kutya vagy a ló haladt azóta, hanem az ember: az fejlesztette ki azóta az állatok betanításának, dresszúrájának művészetét s ha már Beatrice kutyáját is ugyanezen fejlett technika alapján tanították volna, bizonyára senki se vonja kétségbe, hogy már akkor is elérték volna vele ugyanazt az eredményt, amit elérünk a huszadik század kutyáival.

Ha az ember és az állat között csak fokozati különbség lenne, vagyis az, hogy a mi agyunk aránylag nagyobb, fejlettebb, tekervényesebb, mint akár a legfelsőbbrendű állatoké, akkor az állatvilágnak tudásban épp úgy haladnia kellene, mint nekünk, csak nem olyan rohamosan, mint nekünk. De nem ezt tapasztaljuk.

Az állat ugyanazon az értelmi színvonalon áll ma is, mint volt bármikor. Nem lassabb ütemben teszi hozzá az újabb ismereteket a már megszerzettekhez, mint mi, hanem semmit sem tesz hozzájuk, sőt nincs is mihez tennie, mert nem is szerzett soha semmiféle ismeretet, legalábbis szellemieket nem. Hogy az állat ismeretei nem szellemiek, hanem csak az anyag hatókörében mozognak, éppen ez a haladáshiány, azaz az emberével éppen ellenkező szerep bizonyítja, melyet a természetben és az emberrel való viszonylatukban is játszanak.

Hogy gondolhatna valaki arra, hogy habár lassan is, de azért az állatok is haladnak, mikor azt kell tapasztalnunk, hogy az állatok, noha sokkal, de sokkal régebben élnek már a földön, mint mi s így ugyancsak volt alkalmuk s lehetőségük a haladásra, e rengeteg idő alatt még annyira se vitték, hogy a hideg elleni védekezésül a tőlük megölt és felfalt állatok megmaradt bőrét magukra terítenék, vagy fekvőhelyük puhábbá tételére felhasználnák? Ha nekik is van eszük, csak kisebb, mint a miénk, hogy lehet, hogy évezredek alatt se vette észre egyikük se, hogy ezek a bőrök az ő céljaikra is felhasználhatók? Pedig hát ehhez a szellemi működésnek ugyancsak kezdetleges fajtája volna csak szükséges számukra.

E jelenségnek egyedüli elfogadható magyarázata nem az-e, amit mi adunk, hogy azért nem jutott ez máig se eszükbe, mert az állat csak képzetekkel, emlékezettel és képzettársítással bír, de fogalommal már nem, annál kevésbé ítélettel. A dolgok összefüggését, oksági láncolatát nem ismeri fel, s ezért következtetni se tud, tehát szellemi működésre tökéletesen képtelen? Ha ilyesmire képes volna, ő is haladt volna már legalább valamit.

Ha a gorilla és Anatole France között semmi más különbség nincs, mint csak egy 300 grammos agyvelő-többlet, mivel lehet akkor megmagyarázni azt a feltűnő különbséget, hogy az annyira okos majom, amelynek ráadásul még kezei is vannak, tehát épp úgy, sőt még jobban tud fogni, mint az ember, sok százezer év alatt még csak annak megkísérlésére se jutott el, hogy nem kocsit, hanem csak legalább valami kordéfélét csináljon magának s így a tárgyak szállítását a maga számára megkönnyítse? Hogy repülőgépet, autót, pullmankocsit, mozdonyt nem tudott csinálni, azt értem, értem még azt is, hogy gumikerekű hintót se, hiszen kicsi az agya. De hogy egy talyigát se, sőt soha még csak kísérletet se tett ilyesmire, tehát még annyira se vitte, hogy legalább igényei lettek volna és kívánczozott volna utána, azt már semmiképpen se értem akkor, ha csak abban különbözik tőlünk, hogy kisebb és nem annyira

tekervényes az agya. Lehetetlen, hogy csak ez lenne az oka annak, hogy mi, emberek, a természetnek s az állatoknak is urai lettünk és vagyunk.

Miért nem nevet soha semmiféle állat? Mert nevetni akkor szoktunk, ha valami furcsát, valami fonákot veszünk észre, s az állat, mint ész nélküli lény, nem veszi és nem veheti észre, mi a helyes és mi a fonák, mi a rendes és mi a furcsa.

Igaz, a ló is ráröhög az abrakra, de azért, mert örül neki, tehát röhögése az örömét fejezi ki, nem pedig azt, hogy furcsát, fonákot vagy érdekeset tapasztalt. Az öröm érzelmek az állatoknak is vannak. Az érzelmek nem szellemi dolgok – bár az ember mindenbe s így érzelmeibe is belekeveri és itt is kinyilvánítja szellemi mivoltát –, hanem az érzelmi, az idegéletnek, annak a legmagasabb létezési foknak a tartozékai, melyre az anyag még felemelkedhet.

Jó megfigyelés az is, hogy még a legokosabb állatok egyike, a kutya se tesz még annyit se, hogy ha valamit szeretne és kéri, legalább a lábával rámutatna, hogy: ezt!

S aki talán még mindig nem látja, hogy ember és állat között ugyanaz az áthidalhatatlan különbség van, ami anyag és szellem között, nem pedig csak az, hogy az egyiknek szellemi működése csak kisebb fokú, mint a másiké, annak a figyelmét felhívjuk még arra, hogy az állat, még köztük a legokosabb, a majom se jutott el sok százezer évi fejlődés után arra se, hogy a kultúra felé való legelső lépést, a tüzgyújtást végre már kitalálta volna. Az állatok még ma se raknak tüzet, még a majom se, s bizonyára bátran kimondhatjuk, hogy nem is fognak rakni soha.

Ezen annál inkább kell csodálkoznunk, mert hiszen az egészen bizonyos, hogy ezek a majmok az erdőben, melynek fái tele vannak velük, nemegyszer látták a bennszülötteket tüzet rakni, mégpedig nem gyufával (hiszen az – legalábbis régen – nekik se volt), hanem olyan módon, amely a majmoknak is rendelkezésükre állt. És csodálkozásunk még jobban növekszik, ha meggondoljuk, hogy a majom egyébként mindent utánoz. Sajátságos, hogy éppen ezt mégse utánozta. Láthatjuk belőle, hogy mikor csakugyan utánoz, akkor se azért teszi, mintha értené azt, amit utánoz.

A majmok még élvezik is a bennszülöttektől rakott tüzet, mert mikor azok továbbvonultak, ők leszállnak a fákról és körülülük az otthagyt tüzet, hogy élvezzék melegét. Tudvalevő ugyanis, hogy Afrikában a sivatagi éjszakák még a trópusok alatt is hidegek s annál jobban szenved tőlük az ember és állat egyaránt, mert a nappali nagy hőség szervezetét kényelmessé és a hideg iránt nagyon érzékennyé teszi.

De mikor melegednek, a majmoknak még akkor se jut eszükbe, hogy rakjanak is arra a nekik oly jóleső tűzre, hogy el ne aludjon. Pedig hát előtte látták a bennszülöttek effajta tevékenységét is, s bizonyára nem egy esetben azok távozásukkor még hagytak is ott száraz ágakat a tűz mellett.

Ha tehát a majmok még ilyen körülmények közt s mindezek ellenére se tanultak meg tüzet rakni – pedig kétségtelen, hogy nem tanultak meg –, akkor lehet-e még csak vitatkozni is arról, hogy gondolkodik-e a legokosabb állat és hogy nem kétségtelen igazság-e az az állításunk, hogy az állatnak csak agya van, az embernek pedig az agy mellett lelke is és ez utóbbi „egy kicsit” fontosabb és magasabb rendű, mint az agy?

Nem kell-e végtelenül csodálkoznunk azon, hogy Heck, a híres állatpszichológus, még a XX. században is újságnak találja, hogy az állat nem gondolkodik, mikor ez olyan egyszerű dolog, hogy minden józan eszű egyszerű embernek is a kisujjában van s mit se tart természetesebbnek, mint ezt? És ilyen tapasztalatok birtokában okozhat-e okos embernek csak a legkisebb nehézséget is, ha csodálatos történeteket hall akár vénkisasszonyok, akár ezredorvosok, akár híres német állatpszichológusok szájából vagy tollából, hogy az ő lovuk, majmuk vagy kutyájuk csakugyan gondolkodik?

Okos ember ilyenkor nem azt mondja, hogy „mindenesetre” hallatlan dologról van itt szó és az esetet a legalaposabban ki kell vizsgálni, mint a Természettudományi Közlöny tette, hanem azt tartja, hogy az illető vénkisasszonyt, szerkesztőt, vagy professzort hideg vízzel kell nyakon önteni vagy annak híján egyszerűen csak kinevetni.

Mi ilyenkor nem alapos „tudományos” vizsgálatot, hanem fölényes kioktatást tartunk szükségesnek s nem is az egyház dogmái, hanem egyszerűen a józan eszünk alapján. Ezt a kérdést ugyanis már százezer évek tapasztalata döntötte el és ezért újabb kísérletek nem érdekelnek bennünket, mert nem mások, mint felesleges naplopások.

Ha egy állat csakugyan képes lenne olyasmire, amire a „bölcshans” vagy Kindermann Henny „Lola” kutyája (az airedale-terrier rasszból), az ezredorvos úr fecskéi vagy a vénkisasszony pincsije, akkor már régen tüzet raknának, kordékat húzgálnának és puha szőrbundákon pihennének a majmok az erdőben és a tűz körül melegednének, ha hideg van. Mivel azonban ezek között és annyi százezer év óta egy se akadt ennnyire okos példány, vajon érdemes-e csak beszélni is arról, hogy az a fecske, melyet Tomcsányi ezredorvos úr látott s az a kutya, mellyel Kindermann Henny töltött el igazán terméketlen éveket, hogy lehet mégis ennnyire okos?

A majom, mely annyira „művelt”, hogy késsel és villával eszik és asztalkendőt használ – tudjuk, hogy vannak ilyen majmok – s melyet bizonyára még a tűzrakásra is megtanította a gazdája, ha aztán elszökik otthonról s megint visszakerül az őserdőbe a többi majom közé (bizonyára előfordult már ez is ilyen kiművelt majommal is), nem a többi majomtársait műveli ott ki és emeli fel a maga értelmi és életszínvonalára, hanem maga is megint csak éppen olyan buta majom lesz és marad is köztük, mint amilyen a többi. Ha ugyanis legalább az ilyen majom megtanította volna a többi, akkor is már régen tüzet raknának az őserdők majmai. Ezt azonban eszük ágában sincs tenni, mint látjuk.

Ellenben ha egy ember kerül a majmok közé az őserdőbe, az ott is és akkor is a természet ura marad s Robinson lesz belőle, nem pedig majom.

Ahhoz, hogy valaki észrevegye, hogy a fa meggyújtásakor meleg keletkezik, s az jólesik, az ételt is élvezhetőbbé lehet tenni vele s a tisztálkodást is megkönnyíteni, igazán nem kell sok ész, hanem csak ész kell. Az állatoknak tehát nemcsak sok eszük nincs, hanem egyáltalán nincs eszük. Hát még milyen kevés ész kell ahhoz, hogy ha már valaki másoknál látja, hogyan hozzák létre és hogyan tartják életben, legalább ekkor utánozza őket és ő is így tegyen? S lám, még ennnyire se vitték a legokosabb állatok, a majmok se. Kell-e tehát még további bizonyíték ahhoz, hogy a legokosabb állat se gondolkodik, vagyis, hogy az állat nem valaki, hanem valami?

3. A harmadik jelenség, ami meggyőzően mutatja az ember és az állat közti áthidalhatatlan különbséget, az, hogy az ember beszél, azaz gondolatait hangokkal is kifejezi, míg az állat nem beszél.

Hogy az állat nem beszél, annak csak két oka lehet: vagy az, hogy nem képes a beszédhez szükséges hangokat létrehozni, mert hiányoznak hozzá a szükséges szervei, vagy az, hogy nincs mit kifejeznie, nincs gondolata. Vitán felül áll, hogy az utóbbi az egyedüli ok: az állat csak azért nem beszél, mert nincs mit mondjon, nincs mit hangokkal kifejezzon.

Hogy az állat tudna emberi hangot is adni, mutatja, hogy még a papagájt és a szajkót is meg lehet tanítani beszélni, s ha erre madarak képesek, hogyne lenne rá képes az emberhez testileg sokkal hasonlóbb szervezetű majom vagy kutya? Ami a hang létrehozásához szükséges: tüdő, légcső, hangszálak, száj, nyelv, fogak, mind megvannak az ő szervezetükben is.

Egyébként, ha az állat nem lenne képes hangot adni, az se lehetne érv, mert hiszen a gondolatokat nemcsak hanggal lehet kifejezni. Ember is van, aki nem tud beszélni, de az ilyen

ember is mennyire mutatja, hogy van mondanivalója, hogy gondolkodik és akar velünk valamit közölni. Az ilyen ember hangok helyett arcjátékkal s taglejtésekkel beszél.

Ennek azonban az állatokban még nyomát se találjuk, hisz rámutattunk, hogy például az egyébként annyira okos kutya még csak azt se teszi meg, hogy a lábával rámutatna arra, amit kér.

Amije van, azt az állat is kifejezi hangokkal, például az érzelmeit, örömet, bánatát, félelmét, szerelmét. Ilyenkor azonban szótagolatlan, artikulálatlan hangokat ad. De ha nem gondolatainkat, hanem érzelmeinket fejezzük ki, mi is ilyen hangokat adunk.

Az ugatás, nyerítés, nyávogás, dorombolás, a madarak éneke, az elefánt trombitálása, a szamár iázása, a hiéna vonítása, a tücsök ciripelése, a békák kuruttyolása, a tyúk kotkodácsolása mind artikulálatlan hangokból áll, mind érzelmeket fejez ki, nem gondolatokat. Lehet ezeket a hangokat hosszabbra nyújtani, vagy rövidebben befejezni, de nem állnak szótagokból.

Mivel az ember – mint már megjegyeztük – még testi megnyilvánulásaiba is belekeveri a lelkét, rendes körülmények között még érzelmeit is artikulált hangokkal, tehát beszéddel fejezi ki. Nem egyszerűen csak nevet, hanem elbeszéli, mi tetszik neki, minek örül, nemcsak sír, zokog és óbégat, hanem elmondja, mi a baja. Ha azonban az érzelmei rendkívül erősek, akkor az anyag, az állat, mely sokkal erőszakosabb, mint a lélek, elnyomja az utóbbit és zsarnoki módon egyedül uralkodik.

Van eset, mikor a nagy nevetéstől nem tudunk szólni, s még gyakoribb, hogy a jajveszékés, a halálordítás miatt nem tudunk. Például az orvos kése alatt eleinte próbáljuk ugyan mondani, hogy fáj, később már csak jajt tudunk mondogatni, végül pedig lehet akkora a fájdalom, hogy csak ordítunk mi is, mint a sakál. Ha létéről van szó, az emberben is csak az önfenntartó ösztön, az állat érvényesül, illetve nagy gyakorlat, önuralom kell hozzá, hogy ne csak az érvényesüljön.

Mivel tehát az állat csak érzelmeket fejez ki, de azokat, mert vannak, ki is fejezi, világos, hogy gondolatokat csak azért nem fejez ki, vagyis csak azért nem beszél, mert e téren nincs mit kifejeznie, mert nincsenek gondolatai.

De az ember nemcsak hangokkal tudja kifejezni gondolatait, hanem írással is azok részére, akik távol vannak tőle, s így hangokkal nem közölhet velük. Hol van ettől az állat?

De valóban intelligencia kell is hozzá, hogy mi a gondolatainkat még tízezer kilométerre is el tudjuk küldeni s azoknak is tudtukra tudjuk adni, akik utánunk ezer év múlva élnek majd. Papíron bizonyos furcsa jeleket csinálunk s aztán elküldjük őket azoknak, akiknek kedvért csináltuk, vagy halálunk után hátrahagyjuk őket, s azok, akiknek küldjük, vagy akiknek hátrahagyjuk, megtudják belőlük, mit gondoltunk s milyen volt a meggyőződésünk, a lelkivilágunk. Sokszor jobban megismernek bennünket belőlük, mint amennyire az édesanyánk is, mert még akkor is, ha ezer évvel később, vagy a Föld másik végén olvassák őket. Hol vannak ettől a majmok? S e nagy különbség oka csak pár száz gramm agyvelőtöbblet, vagy valamilyen több tekervény az agyban és semmi más?

Azokkal is érintkezni tudunk tehát, akikhez a hangunk nem ér el, mert az eszünk az erre használhatatlan hang helyett kitalált más eszközt, olyant, ami ekkor is használható. Mivel azonban az írás olvasásához látni kell, s vannak világtalan emberek is, ezek részére meg kitalálták a vakábécét, azaz olyan írásjeleket, melyeket tapintással lehet és kell olvasni. Hol vannak ettől a látásban és hallásban egyébként nálunk többnyire sokkal tökéletesebb állatok?

De viszont, nem sokan bár, de mégis voltak és vannak olyan emberek is, akik se nem látnak, se nem hallanak, azaz vakok is, süketek is, némák is. Ezeknek hiába beszélünk, mert nem hallanak, hiába írunk, mert nem látnak. De hiába írunk nekik vakírással is, tehát olyan betűkkel, melyeket tapintással is el lehet olvasni, mert nem tudjuk nekik se megmondani, se megmutatni, hogy melyik jel mit jelent, hisz se nem látják, se nem hallják a magyarázatunkat.

Az a lélek, az a szellem azonban, mely még ezekben a szerencsétlenekben is megvan, oly hatalom és olyan erő, hogy akkor is meg tud nyilvánulni, mikor az anyagi világ felé néző ajtaja (látás) és ablaka (hallás) egyaránt hiányzik. Keller Helén vak is volt, siket is és néma is, és mégis művelt írónőt tudtak belőle csinálni.

Nemcsak írni-olvasni tanították meg, hanem olyan műveltséget tudott szerezni lelke e két annyira fontos ablaka hiányzása ellenére is, hogy olyan könyvet írt „Életem története” címen, melyet számtalan nyelvre lefordítottak. Pedig nemcsak egy Keller Helén volt és van.

A Pesti Hírlap 1931. február 14-i számában lehetett olvasni a következőket:

„Az egyik szövőszék előtt serényen dolgozik Egri Margit, a 35 éves siketnéma-vak lány. Bámulatos, hogy ezt a lányt, akinek arca és egész lénye sugárzik az életkedvtől, milyen hibátlanul megtanították a szövés munkájára. A külvilággal kezén át érintkezik. Tenyerének érzékeny bőrére rajzoljuk rá mutatóujjunkkal a betűket, melyeket gondolkozás nélkül szavakká, mondatokká von össze. Mindent nyomban megért és a siketnémák sajtáságos, alig érthető szavaival felel rá.”

Mikor Keller Helénekben és Egri Margitokban még a minden külvilági érintkezéstől elzárt lélek is meg tud nyilvánulni, mikor a bennük lakozó szellem még így is tudtunkra tudja adni magáról, hogy van és gondolatait is közölni tudja velünk, noha sem megmutatni, sem megmondani nem tudták nekik, hogy melyik írásjel mit jelent, s mikor ugyanakkor a bámulatos éleslátású és hallású kutya vagy majom se nem beszél, se nem ír soha, csak ugat és nyüszörög, tehát buta mint az éjszaka s az is marad mindig, akkor meggyőződhetünk róla, hogy van lélek. Akkor elhihetjük, ha nem is látjuk, hogy mi talán mégse csak azért vagyunk emberek, s nemcsak azért beszélünk és írunk, mert a mi koponyánkban kissé nagyobb és tekervényesebb az agyvelő, mint a majoméban vagy a kutyaéban, hanem azért, mert nekünk lelkünk is van, s a testben szellemi lények vagyunk.

4. Végül a negyedik sarkalatos s egyikben a lélek létét, másikban hiányát bizonyító különbség ember és állat között az, hogy az embernek van, az állatnak pedig nincs valláserkölcsei élete. Az embernek lelkiismerete van, mely annak tudatát bizonyítja, hogy ő nem független lény. Ura van, és tetteiért valakinek felelősséggel tartozik.

Világos, hogy az állatnak is van ura, az állat se független, de az ő függése öntudatlan, anyagi: szigorúan szabva van a természet törvényeihez. Azoknak s ösztöneinek engedelmeskedni tartozik. Az állat nem vétkezhet sem élete vagy egészsége, sem faja, annál kevésbé Isten ellen. Például nem paráználkodhat, csak szaporodhat, nem ingyenkedhet, csak táplálkozhat. De benne a törvényeknek való engedelmeskedés nem önkéntes, nem öntudatos, hanem szükségszerű és gépies.

Az ember ellenben tudatában van annak, hogy ő a természet ura, az ember a természet törvényeivel szembe is szegülhet és sajnos szembe is szegül, de ha így tesz (s de gyakran tesz!), megvan benne a büntudat, a lelkiismeret-furdalás, mely olyan nagyfokú is lehet, hogy keserűvé változtatja részére még a test örömeit is. (Ha valaki itt azt veti ellen, hogy ember is van olyan, aki vallástalan és nem érez lelkiismeret-furdalást, arra figyelmeztetjük, hogy az erkölcsi világ nem mennyiségtan. Az megenged kivételeket, ez nem.) A kivételek azonban nem megdöntik, hanem erősítik a szabályt.

Hogy az állatban a lelkiismeretből semmit se tapasztalunk, egy további bizonyítéka annak, hogy öntudattalan lény, nem ura cselekedeteinek, nem ura a természetnek, hanem öntudatlan része és szolgája. Az állat nem vétkezhet, hanem csak az Isten (vagy ha tetszik, a természet) szabta rendeltetését teljesítheti, de ezt kell is teljesítenie. Ezért nincs vallása az állatnak s ezért nincs lelkiismerete s felelősségérzete se. Hiszen se lelki, se erkölcsi világa nincs,

hanem csak egy öntudatlan láncszem a mérhetetlenül gazdag természetben, de annak keretében a legtökéletesebb, legmagasabbra fejlődött láncszem!

Persze azok, akik mindezzel nincsenek tisztában, mindjárt készen vannak az ellenvetéssel, hogy a kutyának is van lelkiismerete, benne is van büntudat, ha rosszat tesz. Mégpedig milyen feltűnően! Hogy fél például már előre, mikor tilosat tett! Hogy hízeleg, hogy ki ne kapjon, s hogy megbocsássonak neki!

Igen – feleljük –, csak az a baj, hogy az ellenvető itt megint a Heck által jelzett hibát követi el: tudománytalanul nem a legegyszerűbben magyarázza az észlelt jelenséget.

Mivel hasonló esetekben ugyanez a viselkedés az emberben lelkiismeret-furdalást és büntudatot jelent, az állatban is ugyanezzel magyarázza, mikor egyszerű képzettársítással is megmagyarázható: a kutya ilyenkor csak a büntetéstől fél, melyet a dresszura hatása alatt és a képzettársítás alapján előre várnia kell. Az egész egyszerűen csak az önfenntartó ösztön megnyilvánulása: a büntetést szeretné elkerülni.

Az emberben se mindig lelkiismeret-furdalás jele a hasonló viselkedés hasonló esetekben, sőt nála is gyakori, hogy őt is csak az önzés, csak az érdek, csak az önfenntartó ösztön vezeti. Ámde míg az állatban mindig csak ez nyilvánul meg s más semmi, az emberben még az is gyakori, hogy a lelkiismeret-furdalás egyenesen a fajfenntartó ösztön ellenére jelentkezik. Olyan erős tehát, hogy még azt is háttérbe szorítja, sőt megsemmisíti.

Minden őszinte gyónás, minden törvényszék előtti becsületes beismerő vallomás, minden, a gonosztevőnek a törvényszék előtt való önkéntes jelentkezése egy-egy megcáfolhatatlan bizonyíték erre. Pedig még a legutóbbi se ritkaság, a két előbbi pedig mindennapi dolog.

A skorpió nem azért szalad bele a tűzbe, mert megunta az életét, annál kevésbé, mert a lelkiismerete nagyon bántja, hanem mert hulló, ezért szereti a fényt és a meleget, esze viszont nincs és így nem tudja, hogy el is pusztulhat benne. De még az a kutya, mely bánatában ott pusztul el gazdája sírján, az se erkölcsi érzékéről tesz ezzel bizonyosságot, hanem éppen ellenkezőleg, e tétellel is azt bizonyítja, hogy nincs lelke.

Érzelmei az állatnak is vannak, mint már hangsúlyoztuk, mert az érzelmek nem szellemi dolgok. Ezért a kutya is ragaszkodik jó gazdájához, aki gondját viseli és enni ad neki. Sok kutyát (például vadászkutyát) a gazdája mindig maga eteti azzal a szándékkal, hogy magához szoktassa. Az ilyen kutya – ha ez a szokás már évekre nyúlik vissza – el se fogad már mástól ételt. Inkább éhen pusztul.

Az ilyen kutya agyában a gazdájának képe, hangja, modora éppen a képzettársítás törvényénél fogva annyira össze van már kötve azzal az étellel, amit megeszik, s általában gazdája képe olyan kizárólagos helyet foglal már el az agyában, hogy onnan való hirtelen kiesése idegrendszere olyan megrendülésével jár, hogy az állat elpusztulásához vezethet.

Az emberben se az értelem jele és nem a lélektől, tehát nem lénye szellemi részéről származó jelenség az, ha például valakit annyira szeret (akár anya a gyermekét, akár gyermek a szülőjét, akár barátnő barátnőjét, akár hitvestársak egymást), hogy a halálba ő is belepusztul. Szép és meghatározó ez, de nem a lélektől, nem a szabad akarattól van, hanem a kedélytől, az idegrendszerből, annak a gyengeségétől. (Azért sokkalta gyakoribb nőkben mint férfiakban.)

Éppen ellenkezőleg: akikben nagyobb szerepet játszik az ész és az akarat, a lélek e két megnyilvánulása, azokkal nem történik meg az ilyesmi, mert azok a túlságos átélésre hajlamos, szinte halálosan szerető állati lelküket, melyet az agyvelő és az idegrendszer alkot, és akarataikkal irányítani, fékezni tudják, mert bennük megvan a lélek uralma a test, az ösztönök és így még a velük született, de nem helyeselhető ferde és túlzott, ezért majomszeretetnek nevezett szeretet fölött is. (Például az anyának, aki iránta való túlságos szeretete miatt belepusztulna egyik gyermeke elvesztésébe, többi, még élő gyermeke szeretete miatt, akiket az ő halála árvákká tenne, kötelessége uralkodni kétségbeesésén és feleljeni törekedni.)

Világos, hogy ez az önellenőrzés, az ösztönöknek az akarat által való irányítása nincs és nem is lehet meg az állatokban s ezért az ilyen természetű kutya valóban sokkal gyakrabban el is pusztul a gazdája után, mint egy ember hasonló körülmények között elpusztul. Ez azonban nem azt jelenti, hogy az illető kutya hős, hanem éppen ellenkezőleg azt, hogy nagyon is kutya, nem ember, nincs benne ész, nincs szabad akarat, nincs önuralom, hanem csupán testi és idegzeti adottságainak játéka.

Emberben is idegzeti terheltséget jelent az ilyesmi. Van ugyanis rokonszenves és megnyerő terheltség is, de az ilyen terheltség is abnormitás. Az akarat itt se elég erős, hogy legyűrje az olyan túltengő érzelmeket, melyek káros és esztelen voltát eszével látnia kellene annak ellenére is, hogy ezek az érzelmek nemesek, és amit eszével belátott, azt kellene végrehajtania. Ha nem látja, vagy látni látná, de eszét követni nincs ereje, az az emberben is feltétlenül tökéletlenség, nem dicsőség.

Állat tehát a gazdája sírján éhen pusztuló kutya is minden porcikájában, s éppen azért pusztul el, mert csak érzelmi világa van, de érzelmeinek nincs öntudatos, nekik parancsolni tudó szellemi gazdája.

Ha az emberben sincs meg ez a gazda, igen nagyfokú idegbaj, az örültség egy neme, melyben a lélek szerszámának, az agyvelőnek a betegsége miatt a lélek épp úgy nem tud érvényesülni vagy megnyilvánulni, mint a szorosan vett örültben. Hogy nemes dolog, a szeretet ennek a jelenségnek forrása és kiváltója, az még nem bizonyítja, hogy nem betegség. Hiszen hányszor fordul elő, hogy valakit valóságos örültté is az önzetlen szeretet tesz! Azért teszi azzá, mert az idegrendszer terheltsége miatt a lélek nem avatkozott bele a szeretet érzelmének esztelen fokban való szabad tombolásába!

Az oka vagy az volt, hogy ezt a beleavatkozást az idegzet beteg volta akadályozta meg, vagy az, hogy az illető nem hogy az ellenkező irányba próbált volna működni s így mindent elkövetett volna hogy feledjen, szórakozást keressen és gondolatait és érzelmeit más irányba terelje, inkább még készakarva belelovalta magát a fájdalomba azon a címen, hogy a kétségbeesés most neki anyai vagy hitvesi, gyermeki vagy baráti kötelessége, s akkor vétkezne, ha nem adná át magát teljesen annak emlékének, akit elvesztett. Arra nem gondol, hogy még szeretni és sajnálni se szabad örülni, hanem mindent, még a jót is mérsékelten, okosan kell tenni.

A lélek létének bizonyítása a szabad akaratból

A léleknek az értelem mellett a másik tulajdonsága a szabad akarat. Az a képesség ez, melynél fogva bizonyos esetekben minden külső és belső kényszertől mentesen határozhatjuk el magunkat, hogy cselekedjünk-e vagy nem, vagy ezt, vagy azt cselekedjük. Látjuk tehát, hogy nem azt állítjuk, hogy az embernek minden cselekedete szabad akaratból történik, s nem mondjuk azt se, hogy az ember mindig megteheti azt, amit akar.

Arról van csak szó, hogy az embernek vannak szabad cselekedetei is. Nem származnak szabad akaratból ösztönszerű cselekedeteink, például szemünk akaratlan behunyása, ha hadonásznak előttünk. Nincsenek szabad akaratból a gépies, megszokott cselekedetek, tehát azok se, melyek megtevésekor eszünkbe se jut, hogy másként is lehetne tenni. Akkor szerepel csak a szabad akarat, ha a lélek előtt egyszerre két lehetőség áll s ő az, aki eldönti, hogy melyiket válassza.

Ahogy Isten létének bizonyításához nem az kell, hogy a természetben minden célszerű legyen, hanem egyetlen igazi célszerűség is már elég hozzá, épp úgy a lélek létét se azzal kell bizonyítani, hogy minden cselekedetünk szabad akaratból van, hanem elég ehhez egyetlen szabad akaratból történt cselekedet.

Szabad akaratból történő cselekvés ugyanis az anyagi világban képtelenség. Az anyagi világban minden azért történik, mert így kell történnie. Szeszélyből, azért, mert éppen most ehhez van kedve, az anyagi világban semmi sem történhet.

Nincs is az anyagi világban, tehát kívülünk a természetben valaki, hanem csak valami.

Az anyagi világgal összekapcsolt erők a számukra megszabott törvények szerint mindig szükségszerűen működnek. Tudjuk például, milyen gyorsan terjed a hang és milyen gyorsan terjed a fény, s egyáltalán nem kell félnünk attól, hogy éppen a jelen esetben nem így fog történni.

Tudjuk, hogy a fém vezeti az elektromosságot, a posztó nem, s tudjuk, hogy kivétel nincs és nem lehet. Tudjuk, hány foknál olvad a víz és hánynál a vas, milyen a keménysége az alumíniumnak és a vasak, s nem kell félnünk, hogy akár csak egyszer is nem úgy lesz, ahogyan kiszámítottuk. Ezen a megállapításon alapul minden gép, melynek megszerkesztésében mindent erre a kivételt nem tűrő szükségszerűségre alapítunk.

Tudjuk, hogy például a kazánban fejlesztett gőz ki fogja lökni a szelepet, s előre kiszámítjuk, hogy mikor fogja kilökni és milyen erővel. Ezért előre rá tudjuk írni a gőzgépre is, meg az autó motorjára is, hogy ilyen beállítás mellett ilyen sebesen fog futni, s ha mégse így történik, tudjuk, hogy valami ismeretlen akadály gátolja a mechanizmus működésében, nem pedig a gőz vagy a benzin makacsolta meg magát, vagy unta meg az örökös egyhangúságot. Az eleinte ismeretlen akadályról hamarosan meg is tudjuk állapítani, mi az.

Ha ismerem egy kőnek a súlyát, alakját, keménységét, ismerem a rá ható erő nagyságát s azt, hogy milyen szög alatt, milyen távolságból és mennyi időn át hat rá, akkor előre meg tudom mondani, hogy a kő megmozdul-e, s ha igen, milyen irányban, milyen sebességgel és meddig fog mozogni. Ez a mérnöki tudomány, melynek csalódással, előre nem látható meglepetésekkel soha se kell számolnia. Ha igen, azért van, mert nem jó volt a számítás: valami elkerülte a konstruktőr figyelmét, de sohase azért, mert a természeti erők éppen ebben az esetben megmakacsolták magukat, megtagadták az engedelmességet, s másként működtek, mint egyébként szoktak.

Látjuk tehát, hogy egyéniség, önállóság, öntudat, egyéni megfontolás és azon alapuló döntés, „csak azért is”, szeszély, külön utakon járás az anyagi világban képtelenség. Ez mind

a szellem tulajdonsága, azé, aki uralkodni, irányítani és parancsolni szokott és tud és azért ahol ilyesmi nyomára bukkanunk, ott a szellem jelenlétét kell megállapítanunk.

Annyira nyilvánvaló dolog ez, és a lélek tagadói is annyira tisztában vannak vele, hogy ők se azt mondják, hogy a szabad akarat nem bizonyítja a lelket, hanem azt, hogy nincs szabad akarat. Ha ugyanis van, akkor ők is látják, hogy lélek is van. Azt azonban, hogy nincs szabad akarat, olyan tetszőlegesen és tudományosan bizonyítják, hogy mikor a hívő érvelésüket először hallja, az jut eszébe, mennyivel okosabb és műveltebb emberek ezek, mint én.

Így érvelnek: Hogy két dolog közül melyiket választjuk, az nem tőlünk, nem a mi szélességünktől függ, hanem egyedül az indítóoktól. Azt kell választanunk, amit magunkra nézve előnyösebbnek gondolunk, azaz, ami mellett erősebb indítóokok szólnak. Csak látszat és felületesség jele, ha azt gondoljuk, hogy mi döntöttük el cselekedetünket. Az indítóokok döntötték el, nem mi.

Világos, hogy két dolog közül nem választhatjuk azt, ami ránk nézve a károsabb. Addig, míg józan eszűek vagyunk, ezt nem tehetjük. Világos tehát, hogy amit választottunk, azért választottuk, mert azt kellett választanunk. Determinálva voltunk rá. Az indítóokok döntötték el a cselekedetet, nem mi. Ezért hívjuk a szabad akarat tagadását determinizmusnak.

Például – mondják – meglát egy 12-13 éves fiú egy ottfélejtett tízforintost az asztalon s láttára felmerül benne a kísértés, hogy elvigye. Hogy mi fog történni, ott marad-e a pénz továbbra is vagy pedig eltűnik, most már csak tisztán attól függ, milyen indítóokok szólnak a lopás s milyenek a becsület mellett, a kettő közül melyik jut a fiú lelkében túlsúlyra.

Ha a fiú szenvedélyes moziba járó, s különösen ha éppen ma adnak egy olyan filmet, melyet igen szeretne megnézni, s tudja, hogy barátai is, akikkel annyira szeret együtt lenni, ott lesznek, ezért már órák óta gyötri az anyját a pénzért, hogy elmehessen, de eredménytelenül, majdnem biztosra vehetjük, hogy el fogja venni a pénzt. Ellenben az olyan fiú, aki úgyszólván ki se szokott menni az utcára, barátai sincsenek, pénzzel kielégíthető vágyai se, valószínűleg nem fogja elvinni, hiszen tulajdonképpen azt se igen tudná, mit csináljon azzal a pénzzel. Nincs indítóoka az elvívésre.

Aztán igen sokat számítanak nemcsak a csábító, hanem az elriasztó indítóokok is. Az olyan fiú, akinek az apja rendkívül szigorú s fiát, ha lop, kegyetlenül el szokta verni, a pénzt is igen számon tartja, s ha eltűnik, egész bizonyos, hogy rajta fogja keresni, nemigen fog a kísértésnek engedni. Nem érdemes, több a hátránya, mint az előnye.

Ellenben, ahol a szülők olyan hanyagul bánnak a pénzzel, hogy azt se tudják, mennyi van belőle s így, ha eltűnik, nem is keresik, de egyébként is, mivel a cselédnek se valami nagy becsülete van, ha észrevennék is, csak őrá gyanakodnának, de ha tudják, hogy a fiúk a bűnös, egy „ejnye” szóval akkor is már el lenne intézve a dolog, mert egyáltalán nem szigorúak; ott ha kívánja a gyerek a pénzt, el is fogja vinni. A cselekedet tehát attól függ, hogy a pro- vagy kontra-indítóokok kerülnek-e túlsúlyba. Maga a szenvedő fél se tudja ezt pontosan kiszámítani, de mutatja az eredmény, mert világos, hogy azt az indítóokok hozták létre, nem pedig maga a fiú.

Ezért az okos szülő nevelési eszközei közt igen fontos helyet foglal el az arról való gondoskodás, hogy gyermeke számára ne legyen indítóok a rosszra. Az okos szülő gondoskodik róla, hogy gyermeke számára ne a rossz, hanem a jó legyen előnyös, s ha így tesz, akkor „erényes” gyermeket fog nevelni.

A börtön és az akasztófa se csak azért van, hogy a bűnösök elvegyék megérdemelt büntetésüket, hanem azért is, hogy visszariasztó indítóokul szolgáljanak a bűnözésre hajlamosak részére, hogy megkönnyítsék nekik az önuralmat, hogy könnyebben háttérbe szorítsák lelkükben a bűn elkövetésére ösztönző indítóokat.

Mit szólunk minderre? Azt, hogy sok igazság van benne, végeredményben azonban mégsem igazság. A tévedés oka és a kérdés megoldása teljesen ugyanaz, mint a lélek és az agyvelő viszonya esetében. Ott is igaz volt majdnem minden, amit az agyvelőnek a lelki működésekben való szerepe bizonyítására felhoztak, de ezek csak azt bizonyították, hogy az agyvelő is oka a gondolkodásnak, s ezért addig, míg a lélek a testben lakik, nélküle nincs gondolkodás. A hamis következtetés oka annak a logikai szabálynak az elhanyagolása volt, hogy ha valami ok, az még nem bizonyítja, hogy elegendő is egyúttal, vagyis hogy kivüle más okra már nincs szükség.

A jelen esetben is a deterministák és köztünk nem az a különbség, hogy ők azt mondják, hogy az indítóokok döntenek el a cselekedetet, mi pedig az indítóokok szerepét tagadjuk, hanem az, hogy ők azt mondják, hogy az indítóokok a cselekedet egyedüli eldöntői s így szabad akarat nincs, mert annak semmi szerep se jut, mi pedig azt mondjuk, hogy cselekedeteinknek az indítóokok is okai, azok is befolyással vannak rájuk, sőt még azt is elismerjük, hogy igen nagy a befolyásuk. Nem igaz azonban az, hogy ezek az indítóokok a cselekedetet már el is döntötték, s nekünk, a mi akaratunknak már nem jut semmi szerep. A cselekedetet mi és az indítóokok együtt döntenek el.

Vannak olyan esetek is, mikor nekünk valóban már nem is jut szerep, mert a dolgok annyira világosak, hogy csak mellette, vagy csak ellene vannak indítóokok, s így az ellenkező cselekedet eszünkbe se juthat. Ilyenkor valóban csak az indítóokok döntenek, tehát nincs szabad akarat, de ennek megállapítása nem újság, mert hiszen előre megmondtuk, hogy nem minden cselekedetünk történik szabad akaratból. Csak akkor cselekszünk szabad akaratral, ha kettő közül választunk. Ha azonban a másik mellett nem is szól egyáltalán indítóokok, világos, hogy akkor nem is választhatunk.

A legtöbbször például, mikor evéshez ülünk, eszünkbe se jut, hogy lehetne nem enni is. Világos, hogy ez az evés nem történik szabad akaratból, tehát nem is erkölcsi cselekedet. Mikor azonban péntek van s az előttünk lévő hús láttára eszünkbe jut az egyház tilalma, már erkölcsi cselekedetté válik az evésünk és szabad akaratból történik az is, ha mégis megesszük a húst (erkölcstelen cselekedet), de az is, ha nem nyúlunk hozzá (erkölcsös cselekedet).

Ha kevés indítóokok szól a rossz mellett (például valaki nem is igen szereti a húst, vagy például ami most neki éppen jutott, igen mócsingos, vagy ha például valaki közvetlenül az étkezés előtt megtudja, hogy szerelmi partnere nemi beteg, vagy mert visszataszítóan hat rá, mert bűzös a lehelete stb.), könnyen legyőzi a szabad akarat a rosszat, mert a dolgot megkönnyítik az előnyös indítóokok, sőt vannak esetek, mikor a vágy egyenesen utálatná változik s így nem is kell semmit legyőzni. Ha viszont szinte ellenállhatatlan a vágy a rossz után, csak óriási küzdelem után sikerül a léleknek az erkölcs útján megmaradnia. De ekkor is meg tud maradni, ha akar, feltéve, hogy normális, beszámítható emberrel van dolgunk.

Az örülteknek természetesen nincs szabad akaratuk. A terhelteknek van (ez átmenet az örültség és a normalitás között), csak betegesen csökkent fokban. Ösztöneiket azonban még ezek is le tudják győzni s ez nekik is kötelességük, de náluk csak igen nagy vallásossággal és csak nagy küzdelmek után sikerül. Az ilyeneknek tehát kötelességük a többenél világosabbnak lenni. Ezt egyébként nemcsak Isten kívánja tőlük, hanem saját érdekük is, mert hiszen másképp úgy is állandó szenvedés és kín a sorsuk, sőt az öngyilkosság és a bolondokháza vár rájuk. Éppen annak kell tehát legnagyobb önuralmat gyakorolnia, akinek ez a legkeservesebb, sőt akinek szinte lehetetlennek látszik.

A deterministák azzal intézik el válaszukat, hogy mikor a két lehetőség közül a jót választjuk (s még akkor is, mikor igen nagy áldozat és lemondás árán választjuk), tulajdonképpen akkor se mi vagyunk a döntő fél, hanem ekkor is az indítóokok azok. Akit igen vallásosan neveltek, akiben igen erős a másvilágban való hit, s így a pokoltól való félelem,

vagy akiben igen nagy a veleszületett becsületérzés, annak mindez olyan erős indítóókot képez a jó mellett, hogy legyőzi a bűn nyújtotta előnyöket.

Az ilyen embernek a becsület vagy az Isten szava, vagy a mennyország, vagy a pokol nagyobb és erősebb indítóok, mint azok, amelyek a bűn mellett szólnak. De ez se az ő érdemük. Ez az ő lelki alkatával vagy erős meggyőződésével jár. Ekkor se ő dönti el tehát jó irányban a cselekedetet, hanem az a lelki alkat, vallásosság vagy meggyőződés, ami nem is az ő érdeme, hanem a szülői ház vagy az iskola (vagy mindkettő) nevelésével kapta és életkörülményei alakították ki benne.

Aki tehát a jót cselekszi, szintén nem ő cselekszi, hanem szintén az indítóokok determinálják rá, mert az ő megítélése szerint és lelki adottsága miatt ezek az erősebbek, ezek vannak túlsúlyban lelkében. Ha pedig azt az ellenvetést tesszük, hogy ugyanaz az ember is hol a bűnt választja, hol a jót, azt felelik, hogy az ilyen jólnevelt vagy vallásos ember lelkében is tombolnak szenvedélyek, neki is működnek az ösztönei, világos tehát, hogy hol a jó, hol a rossz indítóokok jutnak túlsúlyba lelkében.

Ennek az annyira igaznak és tudományosnak látszó determinizmusnak a cáfolata is meglepően egyszerű. Épp úgy, mint ahogyan az Isten vagy a lélek bizonyítása, s mint ahogyan minden nagy igazság egyszerű. Minden determinista élelméjűséget és szellemességet semmivé tesz ugyanis az egyéni tapasztalat és kinek-kinek az öntudata.

Mindenki tudja magáról, hogy cselekedetei tőle függenek s azoknak ő az ura. (Ha nem így van, és amikor nem így van, azt is mindenki nagyon jól tudja.) Annyira igazság ez, hogy közfelfogás. Elítéljük például magunkat, haragszunk magunkra, szinte gyűlöljük magunkat, ha rosszat tettünk. Másokat is elítélünk, sőt megvetünk egyes cselekedeteiért, nem pedig azt állapítjuk meg, hogy nem tehetnek róla, hogy az indítóokok így alakultak. Vagy, ha néha ezt állapítjuk meg, csak magunkkal tesszük egyéni gyöngeségből, másnak már nem bocsátjuk meg olyan könnyen ugyanezt.

Én még nem láttam olyan apát, aki elzúllott fiát csak a lelkében túlsúlyra jutott rossz indítóokok szánandó áldozatának tartotta, sem olyan tanítót, aki az iskolában a nem készült tanulót az indítóokokkal mentette. (Természetesen nem csak enyhítő körülményként, mert akkor helyesen járna el, hiszen láttuk, hogy az indítóokok valóban befolyással vannak a cselekedetre és sokszor rendkívül megnehezítik a jót.)

Ha erre azt felelik, hogy a szülő vagy a tanító csak azért szigorú, csak azért kíméletlen a gyerekhez, hogy megkönnyítse számára a jót, azaz, hogy legyen rá megfelelő indítóoka, azt feleljük, hogy nem igaz, mert a szülő is, a tanító is át is éli ezt a szidást, nem pedig csak taktikából csinálja. Legtöbbször egyenesen azt látjuk, hogy a szülő is, a tanító is szinte gyűlöli a rosszt, azt a fiút vagy tanítványt. Nem is szólva arról, hogy melyik hitvestárs intézi el például hitvestársa házasságtörését azzal, hogy nem tehetett róla szegény, ha a rossz mellett szóló indítóokai erősebbek voltak?

Bár igaz, hogy a szülő, a tanító, s különösen a hitvestárs ilyenkor megnyilvánuló gyűlölete sokszor túlzott s ezért igazságtalanság is van benne, az is kétségtelen, hogy ez csak a mód és a túlhajtás miatt kifogásolható esetleg, de nem abban az értelemben, hogy a szemrehányás ártatlant ér, aki valójában nem is bűnös, mert hiszen csak játéka volt azoknak a körülményeknek, amelyek közé került s melyek közepette kénytelen volt vétkezni, mert a jót nem is választhatta.

A társadalom mindig ismert és mindig is ismerni fog becsületes és becstelen embereket, tehát különbséget tesz azok között, akik a rájuk ható indítóokok egyszerű játéklabdái, és olyanok között, akik uraivá tudnak válni ugyanezen indítóokoknak, mégpedig rendszeresen (hisz azért kapták a becsületes jelzőt, nem pedig azért, hogy egyszer-kétszer ők is voltak már becsületesek). Azzal, hogy a becsületeseket tiszteljük, a becstelenekeket pedig lenézzük és

megvetjük, eléggé bizonyítjuk még azt is, hogy akik gyakorlatilag alig állnak valaha ellen az aljasság felé húzó indítóokoknak, még azoknak is lehetett, sőt kötelességük is lett volna ellenállniuk. Minek a tisztelet, minek a megvetés, ha az egyik is és a másik is determinálva volt s nem is tehetett volna másként, mint ahogyan tett?

Vajon miért ígértetünk meg valamit valakivel, ha úgyse tőle függ majd, hogy megtartja-e vagy nem, hanem az indítóokoktól? S vajon miért fogadunk el becsületszót, sőt esküt is (még a kommunisták is elfogadtak, sőt megköveteltek), hacsak nem tudjuk, hogy ennek van értelme, s ha nem hiszünk abban, hogy az ember a legerősebb indítóokoknak is képes ellenállni, ha igazán akar? E meggyőződésünket még jobban bizonyítja az, hogy valaki becsületszavára többet adunk, mint ígéretére, és esküjére többet, mint becsületszavára. Ha az indítóokok dönténének, akkor valójában egyik se érne semmit.

Ha a deterministák erre azt mondják, hogy az egész csak azért van, hogy az ígéret, a becsületszó és az eskü is indítóok legyen az illető részére, s így könnyebben legyőzhesse az elmentés indítóokokat, azt feleljük nekik, hogy miért haragszunk akkor annyira az ígéretét meg nem tartóra? Miért vetjük meg a becsületszavát meg nem tartót és miért borzadunk meg egyenesen azoktól, akik még az esküjüket is megszegték?

Akkor ilyen esetben nem volna szabad többet tennünk, mint csak hogy egyszerűen megállapítanánk, kik azok az emberek, akikben még az ígéret, sőt a becsületszó se elég erős indítóok arra, hogy a jót tegyék s ezekkel kerülnénk a további összeköttetést, mint akiktől nem lehet semmit se várni, s mint akiken nem is lehet segíteni, de nem tartanánk őket – mint valójában tesszük – bűnösöknek, s különösen nem tartanánk őket megvetésre méltónak. Pedig mennyire annak tartjuk őket!

De nemcsak mással vagyunk így, hanem önmagunkkal is. Magunkra is haragszunk, önmagunkat is megvetjük, ha történetesen a rossz mellett szóló indítóokok jutottak túlsúlyra lelkünkben. Pedig hát azt, ami a tulajdon lelkünkben történik, csak ismerjük! Vajon miért van ez, ha tőlünk nem is függött a dolog? S miért fogadkozunk ilyenkor, hogy legközelebb nem így lesz? Ha nem tőlünk is, hanem csak az indítóokoktól függ a döntés, mire való akkor a fogadkozás?

Milyen gyakori dolog az is, hogy ha valaki rosszkor és így rosszul adta el a házat vagy a borát, vagy más áruját, nemcsak a felesége „szekálja” agyon érte, hogy te micsoda buta ember vagy, hanem a legtöbbször az illető önmagát is hosszú álmatlan éjszakákon át gyötri miatta. Ha nem tőle, hanem csak az indítóokoktól függött, hogy odaadta, mire való akkor akár a szidás, akár az önkínzás?

Ha a deterministák annyira úgy akarják, jól van, legyen. Elismerjük, hogy ha legyőzzük ösztöneinket, a jót tesszük, ez is csak azért történt, mert a vallásosság, a becsületérzés erősebb bennünk, mint az ösztönök. Ámde ez esetben arra kell őket figyelmeztetnünk, hogy mi voltunk azok, akik gondoskodtunk róla, hogy a becsület legyen erősebb indítóok, mint az önzés vagy az ösztön. Mert hogy ez nemcsak úgy magától adódott, azt mi tudjuk legjobban, akik ezt az eredményt keserves küzdelmek árán kivívtuk. De tudják azért mások is, hisz éppen ezért tisztelnek és becsülnek bennünket érte.

Ha a deterministáknak lenne igazuk, akkor nem minket, hanem csak a vallásunkat és a nevelőintézeteinket kellene dicsérniük, amely vagy akik a jó mellett ilyen erős indítóokokról gondoskodtak számunkra! Az igazság azonban az, hogy nevelőinket is dicsérik bár, mert hiszen mondtuk, hogy a cselekedetek nemcsak tőlünk, hanem az indítóokoktól is függenek, tehát nekik is érdemük van a létrejött jócselekedetekben, de azért minket is, mégpedig elsősorban minket dicsérnek érte, mert az indítóokok mellett nekünk is volt szerepünk, mégpedig a főszerep mégiscsak a miénk volt.

Vannak emberek, akik akkor is erkölcsösek tudnak maradni, mikor szinte minden a bűnre csábít, ellene pedig semmi se szól, csak a becsület. De vannak olyanok is, akik még akkor is a bűn mellett döntenek, mikor az ellene szóló indítókoknak szinte el kellene némitaniuk az egyetlen mellette szólót, a bűnös vágyat, az ösztönt. Sőt nemcsak vannak ilyenek, mint az utóbbiak, hanem a test, tehát az agy és az idegzet törvényeinek megfelelően tulajdonképpen ez lenne a természetes.

A test törvénye azt kívánja, hogy azt, ami ránk nézve előnyös, tehát ami élvezetet ad, vagy ami a terhes erőmegfeszítés alól felment bennünket, legyen az akár pihenés, akár kényelem, mindenáron megszerezzük magunknak. Erre nem is kell törekedni, emellett nem is kell dönteni, mert a vágy nem is kérdez, hanem már visz s bennünket, s ellenállni csak erőfeszítéssel és sokszor egészen különlegesen nagy erőfeszítéssel lehet. Tehát misét ellustálkodni, nem gyónni, ha gyónni kell, hazudni, pénteken húst enni (kivált ha ott van előttünk) és az erkölcsi tisztaságot elveszteni igen könnyen megy. Erre nem kell törekedni. Törekedni csak az ellenkezőre kell.

Egyik tanítványomat, amikor először maradt ki éjszaka, az anyja, mikor csöngetésére az ágyból felkelve beeresztette, rögtön úgy vágta orron, hogy mindjárt eleredt a vére. És a folytatás még csak másnap következett az apa részéről és több hetes szobafogsággal is járt. Mégis, be sokszor maradt ki az illető még utána máskor is, noha hazaérkezése után mindig ilyesmi várt rá s ő ezt természetesen tudta is!

Egy másikat ugyanilyen alkalommal hatalmas, két méteres apja úgy összeverte, hogy az anyja vette ki a kezei közül, de még így se tudott heteken át leülni a botozás nyomai miatt. S noha a következő alkalommal – érthető okokból – még borzalmasabb verés következett, attól kezdve mégse múlt el már hónap, hogy a dolog legalább egyszer meg ne történt volna.

Vajon az a kis nótázás, iszogatós vagy pár percig tartó erkölcstelenség megérte mindezt? Számítható vele egyenértékű indítóoknak? S lám, az ösztön mégis erősebbnek bizonyult minden más indítóknál. Ha valakinek, ennek a fiúnak csak volt elég indítóoka, hogy a csábításnak ellenálljon és idejében hazamenjen, s lám, mégse tudott ellenállni! Miért? Mert a test törvénye mindig erősebb, mint a léleké.

Az ellenállásra ösztökélő indítóokat csak a lélek állította a szeme elé, mikor döntenie kellett, a jövőre verést akkor még csak az esze látta. A bűnre szólót azonban a test állította szeme elé vágy, ösztön alakjában. Ez rögtön kínálta az örömet, mindjárt meg is bizsergettette vele a vérét s azonnal működésbe is léptette a test törvényeit, míg azt csak a lelke, az esze állította a szeme elé s nem testi, hanem erőszakos alakban.

Ez most kínálta az örömet, az pedig csak néhány óra múlva helyezte kilátásba a fájdalmat. S noha ez a fájdalom aránytalanul nagyobb volt, mint az öröm s bekövetkezése emberileg bizonyos is volt, mert hiszen tudta, hogy az apja otthon van, mégse volt olyan erős indítóok, mint a másik, mert nem rögtön, hanem csak néhány óra múlva lett esedékes, s mivel csak az ész állította szeme elé, nem rémítette annyira, mint amennyire vonzotta az öröm, mely akkor rögtön kínálkozott, s melyet a test törvénye már előre is élhetett vele.

Az első világháború alatt Érsekújvárott (egyébként ugyanez az eset nemegyszer megtörtént nemcsak a világháború alatt s nemcsak Érsekújvárott) egy jó családból való s addig egészen tisztességes jómódú kisgazdálány (Érsekújvárott igen értékes kisgazdacsaládok vannak) másállapotba került s mikor gyermekét megszülte, megfojtotta. Mivel az anyja magára vállalta a dolgot (azt beszélték, hogy csak lánya iránti szeretetből), csak az anyát ítélték el.

Miközben a jó anya, lánya áldozata Márianosztrán töltötte büntetését, lánya már a következő évben újra másállapotba került s gyermekét másodszor is megfojtotta.

Mivel a család igen vallásos és tisztességes volt, a város közvéleménye pedig e tekintetben igen szigorú, képzelhetjük, mit szenvedhetett ez a lány züllése elején, mikor bűne követ-

kezménye látszani kezdett rajta s milyen lehetett miatta a hangulat a családban. Hát még mikor elkövette a gyilkosságot s utána jöttek a csendőrök nyomozni s elvitték a lányt is, aztán az anyját is. Aztán a törvényszéki tárgyalás szégyene és izgalmi, aztán a börtönben lévő anya szégyene és hiánya a családban!

Ha volt tehát lány az országban, akinek joggal elmehetett a kedve a bűntől, s akinek volt elég indítóoka arra, hogy legalább a második esetben uralkodjék magán, s ha nem, legalább ne gyilkoljon, akkor ez a lány volt az, s lám, mégis erősebbek voltak lelkében a rossz mellett szóló indítóokok, s másodszor is paráználkodott, sőt újra gyilkolt is, mégpedig egy rövid idő leforgása alatt.

Ez persze már terheltség (a lány öngyilkos is lett a második eset után). Eltűnt hazulról és egy tanyai kútban találták meg a holttestét, de addig, míg el nem romlott, nem volt terhelt s egyébként is mindenki ilyen terhelt lenne, ha nem volna szabad akarat. Magukban véve ugyanis mindig az ösztönök adta indítóokok a legerősebbek, s ha nem volna lélek, sohasé győzetenék le őket.

A testnek az a természetes dolog, ha a saját törvényeit követi és az ösztönök az ő törvényei. Követi is mindig, ha nem áll útjába egy más valaki, a lélek, akinek mások a törvényei és mások az érdekei. Így keletkezik aztán a lelki küzdelem, s mivel senki önmagával nem küzdhet, hanem a küzdelemhez legalább két valaki kell, világos, hogy ez a küzdelem is bizonyítja a testen kívül a lélek létét.

A terheltség az idegrendszer olyan betegsége, mely a test vágyait, ösztöneit, indulatait és szenvedélyeit oly erőssé teszi, hogy a lélek szinte képtelen velük szembeszállni, sőt sokszor, mire a lélek a maga indítóokait is elébe állítja, arra már meg is történt a rossz.

Láttuk, hogy még ekkor is van szabad akarat, csak csökkent, de viszont a küzdő felek között még a normális emberben is sokkal erősebb és erőszakosabb a test, mint a lélek, s ezért nem magától értetődő, hanem érdem, melyre büszke is mindenki, ha mégis a lélek győz, azaz a jó mellett szóló indítóokok erősebbnek mutatkoznak. Valójában ugyanis sohasé ezek az erősebbek, hanem a lélek, az „én”.

Az állatokban teljes erővel érvényesül az indítóok-elmélet, a determinizmus. Ott nincsenek is lelki, észbeli indítóokok, csak testiek. Az állat lelkében nem folyik le küzdelem. Ott testi indítóokok küzdenek testi indítóokokkal, s világos, hogy az győz, amelyik erősebb. Az állat eszik, ha éhes, iszik, ha szomjas, párosodik, ha felébred benne az ösztön és alkalmat talál hozzá, lepihen, ha elfárad stb. De arról, hogy áldozatot hozzon, szó sem lehet. Még arról se, hogy dacoljon. A csökönyös ló nem dacol, hanem nem tudja már, mit csináljon. Az idegrendszere felmondta a szolgálatot. A kölykeiért áldozatot hoz az állat is, de nem azért, mert akar, vagy mert nemeslelkű, hanem azért, mer ilyen a természete, ez az ösztöne.

Ösztönei követésétől csak egy másik, ezzel ellentétes ösztön felhasználásával tudom az állatot eltéríteni, mégpedig csak akkor, ha gondoskodom róla, hogy az a másik, ellentétes ösztön az előbbinél erősebb fokban jelentkezzen. Például, ha azt akarom, hogy ne egyék, oldalba vágom. Ha igen éhes, akkor is folytatja az evést, ha ütöm. Egyszer csak mégis abba-hagyja, akkor, mikor már az ütemmel okozott fájdalom nagyobb kellemetlenséget jelent részére, mint a nem-evés. Ezért, ha nagyon éhes, nagyobb ütésre van szükség, hogy abba-hagyja, ha kevésbé, akkor kisebbre.

Milyen más az ember! Ő akkor is meg tudja tenni, hogy nem eszik húst, ha nagyon éhes, nagyon szereti a húst és ha nemcsak senki nem ítéli el érte, hanem egyenesen azért nevetik ki, vagy szülei azért haragszanak rá, amiért nem eszi meg, tehát ösztöne megfélemezése mellett még a megalázást is vállalnia kell. És sokszor még a feltűnéskeltést is, mert vannak, akiknek ez kellemetlenebb, mint maga az éhség.

Az ember azt is meg tudja tenni, hogy akkor se paráználkodik, ha kívánja, alkalma van, sőt csábítják és semmi következménytől, sem betegségtől, sem jogi következményektől, sem szégyentől és hírné elvesztéstől nem kell félnie.

Persze a test embere erre azt mondja az ilyen emberre, hogy „hülye”. Valóban az is lenne, ha csak test volna. De ha csak test volna, akkor nem is lenne ez lehetséges, mert a test nem lehet önmaga kárára hülye. A testnek megvannak a maga igen okos törvényei, melyeket követ és amelyeket követnie is kell.

Senki a maga kárát nem akarhatja, tehát nem választhat önként olyan cselekedetet, mely rá nézve káros, mondják a deterministák és mondjuk velük mi is. A testre nézve káros az éhség is, a túlzott fáradtság is és kisebb fokban esetleg a nemi önmegtartóztatás is. Mivel pedig senki, s így a test se akarhatja a saját kárát s nem lehet önmaga ellensége, világos, hogy ez az önmegtagadás csak úgy lehetséges, ha bennünk a testen kívül még más is lakozik, olyan valaki, akinek lehetnek az érdekei a testével ellentétesek, s mikor ilyen cselekedet történik, akkor ez a testen kívülálló s vele ellentétes érdekekkel bíró valaki cselekszik, mert ő győzött.

Nem győz mindig, de győzhetne mindig is és sokszor győz is. De ha például valaki életében csak egyszer győzött, már akkor is bebizonyította, hogy van. Ha nem győz a lélek, még az se bizonyítja, hogy nincs, mert hiszen a vesztes fél is fél, tehát van. Ha azonban győz, akkor bizonyos, hogy van, mert a senki nem győzhet.

Pedig sokszor győz! Hogy hányszor, azt csak a gyóntató papok tudják igazában, akik előtt az emberek feltárják lelki titkaikat. Hányan vannak, akik tíz-húsz év óta egyszer se mulasztották el a vasárnapi misét, pedig falun csak egy van, s ráadásul igen szeretnek is reggel elheverni. De erre mégis felkelnek, s mondom, kivétel nélkül mindig felkelnek. Hányan vannak, akik soha életükben nem ettek még pénteken húst!

Hány férfit találtam, tanítványomat, aki majdnem elégett az érzékiségtől, de azért még egyszer se vétkezett. Még olyat is találtam – de ezen már én is csodálkoztam –, aki tizenkét évvel érettségi után, 30 éves korában, 2 évi orosz fogságból hazajöve is nemcsak soha és semmiféle formában erkölcstelenséget még nem tett, hanem még a heti gyónását se mulasztotta el soha, még a fogdában se. Áldozni ott nem tudott, de egy ottlévő tábori papnál azért akkor is minden héten meggyónt. (Ne gondolja valaki, hogy csak lóvá tett az illető, én pedig olyan naiv vagyok, hogy mindjárt el is hittem.)

De még meghatóbbak azok a gyónók, akiknek van gyónnivalójuk, s annyira szégyellik ezt a gyónnivalót, hogy mikor átesnek rajta, boldogabbak, mint egy életveszélyes operáció után és mégis elmennek gyónni. Milyen indítóok volt az, ami még ezt a nagy rettegést is legyőzte? Egyedül csak a hit. De ez bizonyára nem a test indítóoka volt, nem is az agyvelőé, hanem a léleké.

Nincs tehát lélek? A semmi, ami nincs, az volt talán képes ilyen bámulatos teljesítményre s tudta legyőzni a test legerősebb ösztöneit s az önmegalázást, mely egyértelmű az önfenntartó ösztön megtagadásával? Pedig nem elég, hogy maga a gyónás valóságos kínpadra vonás sok ember részére, hanem még korán fel is kell kelni miatta. (Falun sokszor már reggel 5-kor sorba állnak, s az utolsókra csak úgy 11 felé kerül rá a sor. Ennyit várnak sokszor fogyatékos ruhában dideregve a jéghideg templomban, mert a tömeggyónások ideje: advent is, nagybőjt is egyaránt télre esik, s a falusi templomok valóságos jégvermek ilyenkor s ott kókuszszönyegek sincsenek terítve a hideg kövezetre, mint városban.)

Még jobban bámultam azonban tanítványaimon, akik nem önként gyóntak, hanem iskolai előírásra, tehát kényszerből (nálam még cédulát is kellett gyónáskor beadniuk, hogy senki meg ne lóghasson előle). S mégis még ezek is milyen őszintén és milyen meggyőződéssel gyóntak, akkor is, ha – kivált előttem, aki ismertem őket – rendkívül szégyellették mindazt, amit megvallottak.

Vajon mi lehetett az indítóokuk erre a túrheterlen önmegtartóztatásra? Mi bajuk lett volna belőle, ha legalább azt, amit igen szégyelltek, elhallgatták volna? Felelősségre vonásról szó se lehetett, hiszen a gyónásban történeteket utána még elő se szabad hozni a papnak a gyónó előtt, de magában a gyónásban is szabály, hogy hinni kell a gyónónak, tehát nem szabad faggatni se. És az én tanítványaim többnyire kültelki 16-20 éves proletárfiúk voltak, akiket kisgyerekkorukban se imádkoztatott az anyjuk, szociáldemokrata apjuktól pedig csak papszidást hallottak.

Két tulajdonsága van a léleknek: az értelem és a szabad akarat, az ösztönökön való uralom képessége. A közvélemény csak az elsővel szokott törődni és ezért a művelteket, az okosakat, a tudósokat tiszteli és bálványozza. Pedig az akarat s annak eredménye, az önuralom van legalább annyira intelligens, szellemi és emberi dolog, mint az ész, s míg ez csak imponáló, az vonzó is. Én például sohase tiszteltem s szerettem annyira az embert és sohase volt akkora becsületük előttem, mint egy-egy tömeggyónás alkalmával. Nemcsak a lélek létét és fölényét láttam belőle, hanem a nemességét és önzetlenségét is. Az ész csak a lélek fölényét mutatja.

Persze azok, akik – mindig a legrosszabbat tételezve fel – azt gondolják, hogy a gyónás nem más, mint csak a bűnök megmondása és ez a megmondás az, amivel bűnbocsánat jár, nem tudják megérteni, mi lehet abban a gyónásban olyan nagyon felemelő. Ha tudnák, hogy a gyónás nemcsak ez, sőt elsősorban nem ez, hanem a bűnökkel való szakítás és a megvallás csak ebből folyik, ennek bizonyítéka és következménye éppen a bánat, az önzetlen nemeslelkűség az, ami az embert még erre a mondhatatlanul nagy önmegalázásra is ráveszi, akkor sokan megértenék és tisztelnék, de egyúttal azt is kézzelfoghatóan látnák, milyen kontár s mennyire nem nemes lelkű volt az a Luther vagy Kálvin, aki éppen a gyónás eltörlésével látta szükségesnek „megjavítani” a hitet!

Annyira van szabad akarat, hogy az ember nemcsak a pénteki húsáról tud lemondani akkor is, ha éhes, hanem még éhségstrájkot is tud kezdeni és még olyanok is vannak, akik nemcsak elkezdik, hanem be is fejezik, azaz egész a halálig folytatni tudják. Ez nem tartozik most ide, hogy erkölcsileg helyes-e ez, vagy nem, csak az, hogy kézzelfoghatóan bizonyítja, hogy van szabad akarat és hogy van lélek is. Vitán felül áll ugyanis, hogy a test és vele az agyvelő érdeke azt kívánná, hogy egyék az illető. Hiszen senki a maga kárát nem akarhatja, az éhezés pedig káros a testre, legfőképpen pedig az agyvelőre, hiszen az éhséget legelőször, tehát legjobban éppen az agy érzi meg: az éhségtől legelőször a fejünk kezd fájni és szédülünk tőle, tehát legelőször és legjobban az agy sínyli meg az anyagcserehiányt.

Világos tehát, hogy a test és az agy szempontjából minden indítóok amellet szól, hogy együnk. Éhségérzetkor a testnek úgyszólván egyetlen érdeke, hogy táplálékot vegyen magához. Emellet akkor fontosságban minden eltörpül. Hát még ha ráadásul az ételt még oda is rakják elibénk s így még látó- és szaglóérzékeinkre is hat! Pedig az éhségstrájkolók esetében többnyire ez szokott történni.

Igaz, hogy van más indítóok is: a dac, vagy – ha fogadásból vagy produkcióból történik – a kitűzött összeg megnyerésének reménye. Ámde ezek nem testi, hanem lelki indítóokok. Nem a test dacos, hanem a lélek, s a test részére éhség idején nem számít az a tízezer dollár, melyet kap, ha kitart, mert ez csak gondolatban van meg még, gondolat és cél pedig csak a lélek számára létezik, nem a test számára.

Ezért nem lehetne például kutyát éhezésre, kivált heteken át tartó éhezésre bírni olyan jó ígéretével, ami még csak a bankban van, tehát nem látja s így érzékeit nem ingerli. A kutyát, a testet, csak kézzel fogható, csak anyagi dolgokkal lehet éhezésre bírni, azaz veréssel.

Az, hogy az éhségstrájkolók legnagyobb része hosszabb-rövidebb éhezés után abba-hagyja a dolgot, akár dacból kezdte el, akár a tízezer dollár reményében, ez nem bizonyít a szabad akarat és a lélek ellen, mert az önkéntes éhezéshez akkor is szabad akarat és lélek

kell, ha csak pár napig tart, s mert a letörés csak a kisebb lélek, a kisebb akarat bizonyítéka, de nem a lélek, nem a szabad akarat hiányáé.

Évtizedekkel ezelőtt a corki (ír) polgármester vagy kéthónapnyi éhezés után valóban meg is halt angol börtönében. Szintén néhány évtizede, mikor szinte divat volt a dollárokért éhezni, szintén nem egy ilyen vállalkozó ki is tartott rendületlenül a megszabott időig. De ebből bizonyára nem az következik, hogy nekik volt lelkük, de a kisebb akaratú embereknek már nem. Rámutattunk már, hogy egyetlenegy eset is, mikor szembe tudunk szállni a testtel, már bizonyítja a lelket, még akkor is, ha ez a szembeszállás csak percekig tart, mert hiszen maga a test nem akarhatta a maga kárát, s nem szállhatott szembe önmagával még rövid ideig se.

Ha szembeszállása nem végződik mindig győzelemmel, az még nem bizonyítja, hogy nem is volt küzdelem. Erről, mivel eredménye nem volt, csak mi tudunk, kik ezt a sikertelen küzdelmet vívtuk, de a kívüllátnak nincs rá bizonyítéka. Igaz, az is gyakori, hogy még küzdelem sincs, mert a lélek még csak meg se kísérli a szembeszállást. Olyan ember azonban nincs, aki ezt a szembeszállást még sohase kísérelte volna meg életében. Talán még olyan sincs, aki a teste fölött még sohase győzött volna.

Az igazság tehát az, hogy a test indítóokai mindig erősebbek a lélekéinél s az a természetes, hogy a test győzzön. Győz is – sajnos – legtöbbször. Minden esetben, valahányszor harc keletkezik a test ellen, a szabad akarat, azaz a lélek jelentkezik. Néha győz, néha nem. (Sokkal többször nem, mint igen.) De akár győz, akár nem, már maga a küzdelem is világos bizonyítéka a lélek létének, mert hiszen küzdelem csak ott keletkezik, ahol ketten vannak. Ahol csak test van, mint az állatban, ott nincs küzdelem. A test maga csak azért küzd, hogy elhárítsa az akadályokat ösztönei kielégítése elől, de önmaga nem küzdhet az ellen, hogy ő maga ki ne elégülhessen.

A legnagyobb és legmegdöbbentőbb bizonyíték azonban a szabad akarat és a lélek léte mellett az öngyilkosság. Az öngyilkosság annak bizonyítéka, hogy a lélek nemcsak élvezeteiben, kielégüléseiben, tehát megszabott törvényei következtében tudja akadályozni a testet és tudja vállalni az ezzel járó kényelmetlenségeket és szenvedéseket, hanem egyenesen még lététől megfosztani, megölni is képes a testet.

Mert hát világos, hogy öngyilkosság esetén a lélek öli meg a testet. Az az „én”, aki gyilkol az öngyilkosban, nyilvánvalóan a lélek, mert hiszen ki lenne és ki lehetne más? Maga a test nem ölheti meg magát, hiszen a maga kárát senki nem akarhatja s ezt éppen a deterministák hangsúlyozzák legjobban, de mi is elismerjük, hogy ebben igazuk is van.

S amit az eszünk „a priori” [előzetesen] mond, azt a gyakorlat is bizonyítja: Ahol csak test van, ott nincs öngyilkosság. Állat még sohase lett öngyilkos, nem is lehet, hiszen a testnek s mindennek, ami van, az az érdeke, hogy továbbra is legyen. Olyan letíporthatatlan igazság és törvény ez, hogy még a léleknek is egészen különleges erőfeszítésre van szüksége, hogy megölhesse a testet, mely végeredményben (mivel nem tisztán lelkek, hanem emberek vagyunk) az ember lényéhez hozzátartozik. Ezért csak kevés ember képes öngyilkosságra, s aki meg is próbálja is, utána maga igyekszik visszacsinálni azt, amit megkísérelt (segítségért kiabál, úszni kezd a vízben, amelybe maga ugrott, beköti a sebét, melyet fegyverével magán ejtett). Azonban kétségtelen, hogy öngyilkosok mégis vannak, sőt még olyanok is vannak, akik a vízben már fuldokolva is szembeszállnak azokkal, akik ki akarják őket menteni.

Bűnös és abnormis cselekedet az öngyilkosság, de kétségtelenül bizonyítja, hogy nekünk nemcsak testünk van, s hogy énünk másik része, énünknek láthatatlan része nemcsak létezik, hanem sokszor még a test megsemmisítésére is képes.

Büchner ellenvetései a lélek léte ellen

Büchner olyanformán cáfolgatja a szabad akaratot, mintha egyáltalán nem is értené, miről van szó. Mint a célszerűségek esetében, itt is azt hiszi, hogy ha bebizonyítja, hogy nem cselekszünk mindig szabad akaratból (ezt pedig igazán nem szükséges bizonyítania, mert a verebek is csiripelik), akkor már meg is cáfolta a szabad akaratot és vele a lelket is. Úgy látszik, nem is sejti, hogy egyetlen igazi szabad akarral tett cselekedet épp úgy elég a lélek bizonyítására, mint egy csoda Isten léte bizonyítására. Így aztán még akkor is, mikor cáfolni akarja, tulajdonképpen ő is a szabad akaratot hirdeti.

„Aki mélyre hat, nem tagadhatja – írja (242. o.) –, hogy a tökéletesen szabad akaratról alkotott egyszerű feltevés a legszűkebb határok közé szorul.”

De hát nem azt jelenti-e ez, hogy mégis csak van? Mi se mondjuk azt, hogy megterem minden bokrban, hiszen láttuk, milyen nagy dolog a szinte erőszakos testi indítóokokat legyőzni, melyek nemcsak hatnak, hanem mindjárt ragadnak is magukkal. Igazgyöngy se terem minden kagylóban, sőt bizonyára sokkal ritkább, mint a szabad akarat győzelme az emberben, de azért mégis kétségtelen, hogy igazgyöngy azért van, nem pedig csak a mesék országába tartozik.

Pedig hát a szabad akarat nemcsak akkor jelentkezik, ha szerepe győzelemmel is jár. Büchnernek egy újabb szakszerűtlensége, hogy ott, ahol a végső győzelem a testé lett, azt hiszi, hogy küzdelem nem is volt. Az elbukott szabad akarat is szabad akarat. A harcoló felek közül nemcsak az van, aki győzött. Igaz, hogy a test sokszor minden küzdelem nélkül győz, kivált az olyfajta emberekben, mint Büchner, s ilyenkor nem is szerepel a szabad akarat, de viszont a vallásos, sőt a vallástalan alapon álló, de nemes lelkű emberekben is még a bukást is mindig küzdelem (néha igen sokáig győzelmesnek látszó küzdelem) előzi meg.

„Önkéntes és szabad elhatározásról – írja újra (258. o.) – csak igen korlátolt értelemben lehet szó.” Tehát ő is elismeri, hogy azért „lehet szó”.

„Szabad akarat kifejtésére tér már alig marad” – mondja újra. Tehát azért mégis csak marad, még szerinte is, feleljük neki.

„Csak kivételes esetekben győzhetik le az ún. képzeleti és gondolkodási ösztönök a megfigyelési és vágyakozási ösztönöket”, halljuk s tudhatjuk meg tőle újra, hogy azért mégis csak legyőzhetik szerinte is.

Pedig, ha nem győznék is le, hanem csak szembeszállnának velük, már ez is bizonyítaná a szabad akaratot és a lelket, mert az, ami nincs, nem szállhat szembe senkivel.

„Senki sem tud a vele született félelem felett uralkodni” – írja. Itt tehát már kivételt se enged meg. De hogy itt is meggyőződése ellenére nem enged meg kivételt, mutatja, hogy mondatának második felében már ismét csak valószínűséggel fejezi ki magát.

Világos is, hogy sokan tudnak veleszületett félelmükön uralkodni, sőt talán nincs is olyan ember, aki félelmén még egyszer is uralkodott volna. Vannak, akik velük született félelemérzetükön annyira tudnak uralkodni, hogy egyenesen a világtörténelem legbátrabb embereivé küzdötték fel magukat, mint V. Károly, aki örült anyjától annyira gyenge idegzetet örökölt, hogy elsápadt a félelemtől, mikor először megszólaltak a trombiták a mülhbergi ütközetre. De aztán félelmét legyőzve rögtön lóra kapott, az egész ütközet alatt állandóan járta a küzdő sorokat ott is, ahol legnagyobb volt a veszély, sőt mikor mellette egy ágyúgolyó le tépte egyik harcosának karját, arra hívta fel katonái figyelmét, hogy csak milyen kis kárt csinál egy ilyen rémítő zajt csapó lövedék. Hidegvére és bátorsága volt egyik fő oka, hogy egyébként megbízhatatlan seregével megnyerte az ütközetet.

Nagy Frigyes idegei se bírták az első csatát s gyáván, oly hamar megszaladt, hogy szégyenszemre a távolból kellett megtudnia, hogy tábornokai mégis megnyerték az ütközetet. Ugyanez a Nagy Frigyes később híres volt bátorságáról, hidegvéréről és kitartásáról, talán éppen emiatt, mert ezt a kezdeti gyávaságát egész életében szégyellte.

De bizonyára az se érv: „Ki ne tapasztalta volna saját magán, mily befolyással volt gondolkodására és ténykedésére az idő, a kor, a jó vagy a rossz érzet? A fiatalok másként gondolkodnak, mint az öregek, az éhezők másként, mint a jóllakottak, a nyugodt kedélyállapotúak másként, mint az izgatottak, a szegények másként, mint a gazdagok és a betegek másként, mint az egészségesek”.

Büchner ezen „érvéből” azt kell következtetnünk, hogy még azt se tudja, miről van szó. Ő azt hiszi, hogy mi azt állítjuk, hogy a cselekedet csak a szabad akarattól függ, s aztán diadallal kimutatja, hogy mennyire nem így van. Pedig hát még a verebek is csiripelik, hogy elhatározásunk nemcsak a szabad akarattól függ, és mi sem állítunk többet, mint csak azt, hogy attól is függ. Ezt pedig ki tagadhatja?

Világos, hogy befolyással van ránk és cselekedeteinkre az időjárás is és a jó vagy rossz hangulat is, de az is igaz, hogy a jó ember igyekszik magát függetleníteni tőlük, s azt se lehet tagadni, hogy ez igen sokszor sikerül is.

Még az is a szabad akarat bizonyítéka, ha látva, hogy mostani kedélyállapotunk nem alkalmas fontos döntésre, későbbre halasztjuk a döntést. Világos, hogy a beteg kishitűbb, lehangoltabb, kisebb ellenálló erejű, mint az egészséges. Ki meri azonban tagadni, hogy vannak azért olyan betegek is, akik betegen is nagyobb hősök, mint mások egészségesen?

A következő állítás is azt bizonyítja, hogy Büchner nem érti, mi a lényeg. Hiszen valójában ő cáfolatként akarja mondani azt, amit mi mondtunk: „A mindennapi tapasztalat szemmel láthatóan bizonyítja, hogy mindenki akként cselekszik, miként ez belső hajlamainak és természetének leginkább megfelel, és ezen velünk született és öröklött ösztönök és hajlamok elhatározásainkra és cselekedeteinkre oly befolyást gyakorolnak, melyekkel szemben más indítók, nevezetesen azonban a megfontolás és a vallásos hit, többé-kevésbé háttérbe szorul”.

Mivel ez szerinte is csak „többé-kevésbé” történik meg, tulajdonképpen ő is elismeri a szabad akaratot és ugyanazt mondja, amit mi. Hiszen mi is tudjuk, és elismerjük, hogy a lélek uralmát a test felett sok minden akadályozza, s hogy a testi indítók összehasonlíthatatlanul erősebbek, mint a lelkiek. Éppen ezért olyan nagy dolog, hogy nemegyszer mégis a lélek győz. Ha az emberek vallásosabbak, vallásilag műveltebbek volnának, s jobban az egyház nevelő hatása alatt állnának, mindjárt nem uralkodnának az ösztönök oly fokban az emberek életében, mint jelenleg uralkodnak, bár el kell ismernünk, hogy azért akkor is többnyire uralkodnának.

Világos, hogy Büchner Lombroso elméletét is megemlíti a született gonosztevőkre vonatkozóan, de érdekes, hogy noha akkor, mikor ő az „Erő és anyag” c. művét írta, ez az elmélet még korántsem volt annyira meghaladott dolog, mint ma már az, még ő se tulajdonít nagyobb jelentőséget neki, s ami a fő, itt is elismeri, hogy „nem mindegyik”, hanem csak „nagyon sok” gonosztevőről van „igazolva, hogy szerveztük bizonyos iránybeli tökéletlensége folytán a bűnre szinte predesztinálva vannak”. Majd, hogy „szabályszerűen kifejlett aggyal ritkán követnek el gonosztetteket”. Tehát szerinte se „soha”, hanem csak „ritkán”, és ezek a furcsa agyúak szerinte sincsenek egyszerűen predesztinálva a bűnre, hanem csak „szinte”, azaz majdnem predesztinálva. Ezt pedig mi is elismerjük.

Tehát tulajdonképpen tökéletesen egyetértünk, mert a legtöbb gonosztevő szerintünk is terhelt, azaz abnormis. Hogy mindegyik az volna, azt pedig maga Büchner se mondja. Továbbá mi is azt állítjuk, hogy a terheltség nem beszámíthatatlanságot, hanem csak abnormitást, a bűnre való, a közönségesnél nagyobb hajlandóságot, az ösztönök uralmának és a

meggondolatlanságnak a szokásosnál nagyobb fokát, tehát nem a szabad akarat hiányát, hanem csak a csökkent szabad akaratot jelenti. Büchner is ugyanezt mondja, mert azt írja, hogy mindez „szinte” predesztinálja az illetőket a bűnre, tehát ő is elismeri, hogy nem ellenállhatatlanul, nem a szó szoros értelmében determinálja. De hogy aztán Büchner mégis azt hiszi, hogy mindezzel megcáfolja a szabad akaratot és a lelket, az azt bizonyítja, hogy más malomban örül, mint mi. Nincs tisztában a kérdés lényegével s cáfol, de azt se tudja, mi az, amit cáfolnia kellene.

Amivel azonban az egész kérdést „hatásosan” befejezi, az már egészen furcsa: „Egy pár évtized után talán boldogabb lesz az emberiség és a mi bűnügyi tárgyalásaink egész sorozatára (tehát igen helyesen, most se mondja, hogy mindre) ugyanolyan érzettel fog gondolni, mint amilyennel mi a középkor boszorkánypereit szemléljük”.

Hagyjuk most azt, hogy a boszorkányperek fő ideje nem a középkor, hanem az újkor volt. Hagyjuk azt is, hogy a boszorkányperek – mint majd látni fogjuk – nem is jelentettek egészen akkora butaságot, mint sokan oly fölényesen gondolják. Csak azt jegyezzük meg, hogy Büchner ezen állítása csak akkor lenne a szabad akarat cáfolata, ha először nem sok, hanem minden esetre vonatkoznék, másodsor, ha a bűnözők nem terheltek, hanem örültek, tehát beszámíthatatlanok lennének. A terhelt azonban csak csökkent beszámíthatóságú, tehát csökkent szabad akaratú. Őket se ártatlanul hurcolják tehát a bíróság elé s nem igazságtalanul ítélik el. A csökkent szabad akarat is szabad akarat.

Büchnernek a lélek elleni egyéb ellenvetései is kezdetlegesek, sőt nevetségesek.

„Nyilvánvaló és világos – írja (166. o.) – azon kézenfekvő tény, hogy az anyag igenis gondolkodik. Már de la Mettrie élcélődött a spiritualisták eme korlátoltságán, midőn azt mondja: Ha azt kérjük, tud-e az anyag gondolkodni, úgy ez épp annyi, mintha azt kérdenők, tud-e az anyag időt jelezni? Persze, hogy az anyag mint ilyen, épp oly kevésbé gondolkodik, mint jelzi az időt, de mindkettőt is cselekszi akkor, ha oly állapotba vagy kapcsolatba jut, amelyből mint tevékenységből gondolkodás vagy időjelzés áramlik.”

Hát ez bizony igen kezdetleges és zavaros kis okoskodás s igazán nem következik belőle, hogy az, amit állít, „nyilvánvaló”, „világos” és „kézenfekvő”.

Úgy látszik, azt akarja mondani, hogy az anyag mint agyvelő gondolkodik, csak hát az a baj, hogy nem az agyvelő az, amely gondolkodik. Világosan megmagyaráztuk, hogy az anyag legmagasabb létezési módja az érzéki élet, vagyis az, hogy tárgyakat lát, hangokat hall, szagokat, ízeket felfog. Ámde ezek mind az anyag tartozékai, mert testek azok, amiket látunk, a hang pedig, amit hallunk, a levegő (amely szintén anyag), vagy más tárgy rezgése. De íze, szaga vagy tapintata is az anyagnak van. Az agy pedig csak ezeket veszi észre, fogja fel, raktározza el, eleveníti fel alkalomadtán, de sohase gondolkodik, mert a fogalomhoz, mely már szellemi dolog, már nem tud felemelkedni.

Azt mi is tudjuk, hogy az anyag (az agyvelő) képzetekre és ezek felelevenítésére és asszociációjára képes, de ez még nem gondolkodás. Büchnernek azt kellett volna kimutatnia, hogy az agy külön szellemi lélek nélkül fogalomra, ítéletre, következtetésre is képes.

Azt kellett volna megmagyaráznia, hogy az alakkal, színnel, kiterjedéssel bíró, mérhető és osztható anyag (az agyvelő) hozhat létre színnel, kiterjedéssel, alakkal nem bíró s ezért el nem képzelhető, nem mérhető és oszthatatlan fogalmakat és gondolatokat, s ha igen, miért nincsenek meg ezek még a legmagasabb rendű állatokban se, miért nem halad az állat? Miért ura az ember a természetnek és benne az állatoknak, és miért nem mondhatjuk el ugyanezt az állatokról is? Büchnernek azonban ez nemcsak nem sikerül, hanem még a probléma felvetéséhez se jut el. Még azt se tudja, miről van itt tulajdonképpen szó és mi az, amit neki bizonyítania kellene.

Mert ez talán csak nem bizonyítás: „Hogy a testünkbe folytonosan működő és a magunkhoz vett élelmiszerektől előidézett anyagszere adja-e meg a favágónak vagy járókelőnek azt az erőt, melyet izmaival kifejt, vagy a tudósnak, a gondolkodónak, költőnek azt az erőt, mely agyában gondolatokat teremt, lényegében véve egészen mellékes, csak a hatás és a forma más aszerint, mint amilyen szervek voltak igénybe véve”.

Dehogy mellékes a kettő közti különbség! Az igaz, hogy a gondolkodáshoz (amíg testben, tehát amíg az agyvelő segítségével történik), éppúgy anyagi erő is kell, mint a járáshoz, vagy a favágáshoz, s ehhez is, ahhoz is a magunkhoz vett táplálékkal és a beszívott levegővel szerezzük meg a szükséges energiát. De míg az, hogy a szerzett energia járásra vagy favágásra felhasználható, természetes, mert hiszen a szén elégetésével (a testünkben is ez történik) a mozdony is tud járni és a gőzfűrés is vágja a fát, ámde az, hogy ugyanezzel az energiával gondolatokat, szellemi működést is tudunk kifejtetni, s ezáltal a föld, szén, mozgás, elektromosság, az állatvilág és a természet urává is válunk egyúttal, már éppen nem természetes. Erre ugyanis az anyag egymagában már nem képes, ehhez az agyon kívül lélekre is szükség van. Amint tehát az anyag csak anyagiakat s az anyaggal kapcsolatos dolgokat tud előidézni, épp úgy szellemieket csak szellem.

S az „a priori” [elméleti] okoskodás „a posteriori” [gyakorlati] ellenpróbáját megtaláljuk az állatokban, amelyekben, mivel csakugyan csak az agy az, ami működik, nem is jönnek létre soha ezek a szellemi termékek. Az állat csak jár, erőt fejt ki, az anyagi tárgyak anyagi képeit raktározza el agyában, de nem fejt ki szellemi működést s vele nem válik a természet urává. Büchner tehát ismét csak nem is sejti, hogy hol a probléma, s mit kellene neki bebizonyítania.

„Hogy az idegek, illetve egész általánosságban szólva: az anyag miként hozza létre az érzést és öntudatot, vizsgálódásunk céljára nézve teljesen mellékes, elegendő tudnunk, hogy így van.”

Milyen kedélyes! De hát honnan tudja Büchner, hogy csakugyan „így van”, azaz hogy a gondolkodás is egyedül az agy terméke, nemcsak a képzetek és az emlékezés? Hiszen éppen ez az, amit be kellene bizonyítania.

Az nem érv, hogy lelket nem látunk, hanem csak agyat, mert azon már régen túl vagyunk, hogy nemcsak az van, amit látunk, hiszen az influenza vagy a gyermekbénulás kórokozóját se látta egész a legújabb időkig senki, még mikroszkóp alatt se, pedig az nem is szellem.

Büchner tehát semmi érvet nem tud felhozni amellett, hogy nincs lélek, hanem csak az agy gondolkodik. Mi azonban az ellenkezőre fel tudunk hozni akár hármat is: az egyik, hogy az állat, noha agya épp úgy van, mint nekünk, mégse gondolkodik, a másik, hogy a gondolat, fogalom, ítélet, következtetés, mind megannyi szellemi fogalmak, és ezért éppen ellenkező tulajdonságokkal bírnak, mint a testek: nincs alakjuk, nincs színük, érzékeink alá nem esnek, nem lehet őket elképzelni, nem mérhetők, nem állnak részekből s ráadásul olyan nagy és fontos dolgok, hogy az anyag, az anyagi erők, föld, növények, állatok urává váltunk általuk. Képtelenség tehát, hogy egyszerűen csak az anyag működési termékei legyenek, s így az anyag tegyen bennünket minden anyag urává és parancsolójává.

Ha nekünk is csak agyunk van, másunk nincs, hogy lehet az, hogy az a ló, melynek épp úgy van agya, mint nekünk, a mi kocsinkat húzza s mi, ha nincs lovunk, ugyan kocsihúzásra is alkalmasak vagyunk, de a ló kocsisságra soha?

A harmadik érvünk pedig a szabad akarat. Az, hogy az a lélek, mely állítólag nincs is, szembe tud szállni a test ösztöneivel, igen sokszor győzelmet is arat rajtuk, sőt még a testi élet megsemmisítésére is képes.

Láttuk, hogy az „én” a lélek. Az öntudat is egyik bizonyítéka a lélek létének. Az „én” nyilvánvalóan szellemi lény, mert például szintén oszthatatlan. Nem lehet elképzelni felét vagy részeit. Vagy van egészen, vagy nincs sehogy.

Büchner és általában minden tudálékoskodó hitetlen erre azzal felel, hogy más malomban örölnék s egész mást értenek öntudaton mint mi. Azt mondják, hogy az öntudat az egyidejűleg világos képzetek köre. Pedig dehogyis. Az öntudat az én tudata. Annak a tudata, hogy én vagyok és másoktól különbözöm, s nemcsak tudatában vagyok létezésemnek, hanem meg is tudom figyelni magamat. Tudatában vagyok értékeimnek és fogyatékoságaimnak is. Megkülönböztetem magamat másoktól s megfigyelem magamat is és megállapításokat teszek magamról is, róluk is.

Azt mondani, hogy az öntudat az egyidejűleg világos képzetek köre, azt jelenti, hogy nincs öntudat. Hogy Büchner valóban nem tudja, mi az az öntudat, mit értünk rajta mi, illetve hogy nem akarja ezt tudni, mutatja, hogy szerinte az állatnak épp úgy van öntudata, mint nekünk. Sőt, látni fogjuk, hogy még az egészen alsórendű állatokat is öntudattal bíróknak gondolja.

Nem tud vagy nem akar tehát különbséget tenni az állat közérzete (a között, hogy az állat is érzi – de nem tudja –, hogy van s hogy néhány képzet állandóan felelevenedve található az agyában) és az emberi öntudat és megfigyelőképeség között.

Hogy a fogalmakat összezavarhassa, illetve hogy az ember meg az állat közti áthidalhatatlan különbséget mégis áthidalhassa, a csecsemőre hivatkozik: „Az újszülött ember – írja (170. o.) – e tekintetben (az öntudat tekintetében) a legalsóbbrendű állatok felett sincs nagy előnyben.”

A csecsemőnek – feleljük neki –, fejletlen szervezetének s idegrendszerének megfelelően, mivel még képzeteket szerezni nem nyílt alkalma, még egyáltalán nincs öntudata (hiszen az idióták között is akad olyan, aki idegbaja miatt sohase jut öntudatra). A csecsemő még éppúgy csak érzi, hogy él és van, mint az állat, s mint az, csak ösztöneire van utalva.

De az, hogy az öntudat megjelenéséhez az emberben is idő kell, vagyis az, hogy az emberi élet legelején még öntudat nincs, még egyáltalán nem bizonyítja, hogy később sincs. Hiszen eleinte fogalmai sincsenek a gyermeknek, csak képzetek, s mivel később vannak, sőt ítéleteket is alkot és következtetéseket is levon, éppen ez bizonyítja, hogy nemcsak agya van, hanem lelke is. Éppúgy az, hogy a csecsemő hamarosan öntudatra ébred, míg az állat soha, bizonyítja szintén, hogy lelke is van, nemcsak agya.

Aztán még jobban összezavarja a dolgot Büchner, mert még ilyesmiket is ír:

„Az öntudat – és ezt minden istenfogalommal szemben nem lehet eléggé hangsúlyozni – csakis egyes lényekben keletkezhet, mivel ezeknek vannak szembenlévőik és nem-énjük, míg a végtelennek, határtalannak, feltétlennek, melyeknek nincs szembenlévőjük és benyomásokat nem vésnek magukba, öntudatuk sohase lehet.”

Ennél zagyvább, ostobább beszédet még elképzelni is alig lehet. Már miért ne lehetne valakinek öntudata akkor, ha nincs szembenlévője? Nem is szólván arról, hogy Istennek, aki maga a lét, szintén van szembenlévője: a nemlét. Isten a van, szembenlévője a nincs.

Büchner állításának éppen az ellenkezője az igaz. A végtelennek, illetve Istennek szükségképpen kell öntudatának lenni, mert kimutattuk, hogy Isten, aki maga a van, részekből nem állhat, tehát csak szellem lehet, a szellemnek pedig fő ismertetőjele s egyúttal kiválósága az öntudata.

Mivel Isten maga a lét, a lét legmagasabb fokát kell bírnia. A lét legmagasabb foka a személy, a személynek pedig öntudata van.

A természetben lévő célszerűségek azt is bizonyítják, hogy Isten gondolkodó és eszes lény, az ilyen lénynek szintén öntudata van. Sőt, még el se lehet képzelni olyan Istent, aki van, de azt már nem tudja, hogy ő van, azt se tudja, mire képes, azt se tudja, miket és kiket teremtett.

Ha csak olyan lenne a végtelen, amilyennek Büchner gondolja, akkor ember nem keletkezett volna a természetben, de még célszerű növényi és állati szervezet sem, mert ezek mindegyike tökéletesebb annál a „végtelennél”, amilyent Büchner magának elképzel.

Láttuk, hogy énünk szellemi voltát leginkább az bizonyítja, hogy vagy egészen van, vagy egészen nincs, nem osztható. Büchner ezt így cáfolja meg:

„Hogy az öntudat osztható, legjobban azon tényből világlik ki, hogy alsóbbrendű állatokat (például kukacokat vagy polipokat) darabokra lehet vágni és hogy ezen esetben minden egyes levágott darab különálló öntudattal (!) tovább él. Ugyancsak ez áll nagyon sok alsóbbrendű állatra, melyek testük alkotó anyagának egyszerű elosztásával szaporítják fajukat.”

No, ez aztán megint arisztotelészi bölcsességre vall! Szóval a jó Büchner azzal bizonyítja be, hogy az ember osztható, tehát nem szellemi természetű, mert hát a bacilusok és a kukacok is oszthatók. Az ilyen „tudósokkal” való foglalkozáshoz igazán végtelen türelem kell. Válaszul megnyugtathatjuk, hogy mi még a kutya és a majom „öntudatát” is oszthatónak tartjuk, mert hiszen ez az „öntudat” nem öntudat, csak érzésekre és az egyidejűleg világos képzetek körére szorítkozik, ezek pedig mind anyagiak, tehát oszthatók. Ezzel szemben még igazán nem bizonyítottuk be azt, hogy az emberi „én” is ugyanilyen osztható, s ha négy darabra vágjuk, az se baj, mert úgy is elgondolható, sőt Büchner talán még el is képzei.

Büchner következő érve már sokkal komolyabb és így erősebb:

„Hogy az ember kész és tökéletesen kifejlődött öntudata sem egyszerű, változtathatatlan és oszthatatlan, mint ezt a spiritualisták állítják, megdönthetetlenül be van bizonyítva az oly gyakran észlelt kettős, vagy alternáló, illetve változó öntudat eseteivel (az egyén kettős énjével), amely állapotban az ember különböző időszakokban különböző öntudattal bír és mit sem tud az egyik napon arról, ami az előző napokon történt. Úgyszólván két létezése vagy két élete van, melyek egymástól függetlenek és amelyek egymásról mit sem tudnak.”

Ez az előzőknél bár többet ér, de ez se olyan megoldhatatlan érv, mint amilyennek látszik. Elég csak az álmra utalnunk, melynek tartama alatt lelkünkben szintén egész más élet játszódik le, mint ébrenlétben, de azért éppen nem cáfolja vagy zavarja öntudatunkat. Pedig az álom normális állapot, nem pedig agybaj, mint az öntudathasadás, amellyel éppen azért, mert betegség, nem is lehet érvelni. Hiszen láttuk, hogy az agybaj esetén őrültség is lehetséges. Az őrültnek nincs öntudata, vagy egész más valakinek képzei magát, mint aki, tehát más öntudata van, mint normális állapotában, de ez még nem cáfolja a lélek létét.

Láttuk, hogy ez abnormális állapot, és a szellemet az anyagi világgal összekötő szervnek, az agynak, illetve az idegrendszernek a megbetegedésével világosan megmagyarázható a lélek betegsége nélkül is.

De ha nem probléma s nem cáfolja a lélek létét olyan agybetegség, mely az öntudat teljes elvesztésével vagy teljes megváltozásával jár, miért cáfolná az olyan agybaj, melyben ez csak időnként van meg, máskor pedig megvan az eredeti és egészséges öntudat?

Ha eme időnként fellépő öntudat-elváltozások tartama alatt az egyén nem beszámítható, akkor az, amit a megváltozott öntudattal tesz, úgy veendő, mint amit az őrült tesz. Ha azonban ekkor is beszámítható, akkor ekkori tetteiért is felelősséggel tartozik, mint ugyanaz a személy.

A dolog lényege az, hogy az agy betegségeiből nem lehet általános érvényű és normális állapotra vonatkozó következtetéseket levonni. Hogy pedig az agy betegsége a szorosan lelki jelenségek megnyilvánulására is hathat akkor is, ha nem az agy gondolkodik, hanem csak mint a gondolkodó lélek eszköze szerepel, azt már világosan megmagyaráztuk.

„Az agyember (bizonyára agg ember akar lenni) öntudata más, mint a férfiúé, a férfié más, mint az ifjúé és az ifjúé más, mint a gyermeké. A meggazdagodott ember öntudata más, mint a tanulóé, a betegé más, mint az egészségesé stb.”

Büchner itt megint azt árulja el, hogy még azt se tudja, miről van szó. Világos, hogy az ember felnőtt korában nem olyan, mint gyermekkorában volt, de ez nem azt jelenti, hogy az öntudat cserélődött ki s a férfi már nem azonos a hajdani gyermekkel s az agg a hajdani férfivel, hanem csak azt, hogy a felfogása, a nézetei változtak meg a több tudás és élettapasztalat, meg körülményei megváltozása folytán.

A férfi is, az agg is nagyon jól tudja azonban, hogy ő volt valaha gyermek, ő járt ide meg ide iskolába, azonos azzal az egyénnel, aki akkor az utcán szokott hancúrozni, tudja, hogy neki volt ekkor meg ekkor ilyen meg ilyen bizonyítványa az iskolában, ő tett érettségit, ő kapta a jó tanulásért a kitüntetést vagy ő csavarogta el annak idején az iskolát, sőt a bűnöket, melyeket ifjú korában elkövetett, magáénak vallja s retteg miattuk az Ítélobíró széke előtt.

Büchner példái tehát, éppen ellenkezőleg, az öntudat azonossága, nem pedig megváltozása mellett bizonyítanak. Mondtuk, hogy az öntudat nem az egyidejűleg világos képzetek köre, hanem annak tudata, hogy én vagyok én. Egy személy vagyok, aki gondolkodik és akar, tetteiért felelős, 15 éves korabeli tetteiért is. Az egyidejűleg világos képzetek köre ellenben érthető, hogy változik, s kétségtelen, hogy egy 50 éves férfinak egész más a gondolat- és képzeletvilága, mint egy 15 évesnek, de az öntudat ugyanaz az öregben is, ami a fiatalban volt.

Tudja, hogy ő az, aki valaha fiatal volt, emlékszik fiatalkori tetteire s tudja, hogy mint aggastyán is felelős még értük. Például, aki gyermekkorában lopásért javítóintézetben volt, de később jó útra tért és tisztességes ember lett belőle, gyerekkora e szégyenfoltját titkolja. Miért? Mert ő is és mindenki tudja, hogy ő azonos azzal a gyermekkel, s amit akkor tett, az ma is szégyene. Világos, hogy a betegnek is más a lelkivilága, mint amilyen egészséges korában volt, józanabb, alázatosabb, megbocsátóbb. De épp oly világos az is, hogy a személy ugyanaz. Ha nem tudná, hogy az, nem bánna annyira sok mindent, amit egészséges korában tett. De ha nem ő lett volna az, aki hajdan egészséges volt, az elvesztett egészséget se kívánná annyira vissza.

De viszont mindez annyira természetes és nyilvánvaló, hogy még egy gyereknek se kell magyarázni. Úgy látszik azonban, meg kell magyarázni egy „tudósnak”, aki erővel nem akar látni s ezért mindent készakarva összezavar.

„Mivel egy fejre mért csapás, egy csepp ópium, egy pohár bor, az agyedények futólagos görcse, csekély vérvesztés, vagy a megromlott vérnek az ideggömbre való hatása stb. elegendő arra, hogy az öntudat eltűnjék vagy megzavartassék, úgy anyagnélküliségről szó sem lehet.”

Ha ez az érvelés igaz, akkor az is meg van cáfolva, hogy az ember a természet ura. Mert hát hogy lehetne a természet ura az, akit egy milliméter ezredrészének nagyságával bíró vagy ennél is kisebb bacilus akkor pusztít el, mikor akar, akit egy szintén alsórendű állatnak, a csörgőkígyónak mérge órák alatt megöl, sőt egy véletlenül a fejének ütköző élettelen tárgy is megfoszt életétől?

Pedig hát az is igaz, hogy mi, emberek, ilyen nyomorultak és szánandók is vagyunk, s az is igaz, hogy mégis a természet urai vagyunk. Kétszáz voltos áram elpusztít bennünket, viszont míg élünk, a százezer voltok meg bennünket szolgálnak.

Az emberi szellemre végtelenül megalázó, hogy földi életében az anyag rabja (A Szentírás a lélek börtönének hívja a testet) s annak törvényeitől, többek között az agy működésétől függ s emiatt olyan csekély dolgok, mint amilyeneket Büchner felsorol, egy időre akadályozni tudják szellemi megnyilvánulásában, sőt az élettől is megfoszthatják.

Mivel azonban a halál tulajdonképpen számára nem a megsemmisülést, hanem csak a léleknek a börtönéből való kiszabadulását jelenti, ez talán nem is olyan nagy csapás s nem is olyan megszegényítő, mint Büchner gondolja.

Hogy anyagi okok meg tudnak bennünket fosztani az öntudatunktól, az nem azt bizonyítja, hogy az öntudatnak is anyaginak kell lennie, hanem csak azt, hogy földi életünkben a lelkünk működése a testünktől is függ. Ez egyenesen természetes, hiszen a lélek és a test közötti kapcsolatnak szükségszerű következménye. Egyik befolyással van a másikra, hiszen együtt alkotják az embert.

Hogy az öntudat állítólag nem egységes és nem anyag nélküli, azt Büchner még azzal próbálja bizonyítani, hogy „az oly nagy felületre terjedő szürke agykéreg és az abban lévő ideggömbök működéséhez van kötve”. Pedig hát ezzel semmi újat nem mond, mert ha egyszer a lélek a testhez van kötve, akkor világos, hogy kisebb vagy nagyobb felületre kiterjedő dologhoz van kötve, hiszen minden testnek kiterjedése van. Ebből azonban még nem következik, hogy emiatt a lélek maga nem lehet anyagtalan és oszthatatlan.

Az elektromos áram is a vezetékhez van kötve s nélküle nem hasznosítható, tehát nem működhet, pedig hát mennyire más dolog a vezeték, s mennyire más az elektromosság. Maga az agy és vele az állati lélek is kiterjedéssel bír, de nem bír azzal az a lélek, mely az agytól szolgáltatott anyagi képzetektől elvonás, szellemítés által alkot anyagi tulajdonságokkal bíró fogalmakat s ezekkel olyan ítéleteket és következtetéseket, melyek egyenesen a természet urává teszik.

Az se érv, hogy a „sebesültek egyes agyrészeik eltávolítása után életük több időszakára még csak visszaemlékezni se tudnak”, Isten ugyanis emlékszik arra az időszakra is, mi azonban igen sok tettünkre (és bűnünkre) akkor se emlékszünk, ha nem távolítottak el a fejünkéből „egyes agyrészeket”. Ha tehát a mi feledékenységünk nem cáfolja meg öntudatunkat, s nem teszi lehetetlenné igazságos megítélésünket az örök Bírótól, miért cáfolná és akadályozná az, hogy a sebesültek egyes agyrészeik eltávolítása miatt nem emlékeznek egyes tetteikre?

Az pedig egészen kezdetleges kísérlet a lélek létének megcáfolására, hogy „még sohasem sikerült és nem is fog sikerülni az élettannak az agy belsejében egységes középpontot kialakítani az öntudat részére”. Ilyen ugyanis hozzá értő ember sohase keresett, mert a szellemi léleknek nem is lehet egységes székhelye az agyban.

A „székhely”, mint a neve is mutatja: hely, a lélek pedig helyet nem foglal el. Nincs ugyanis kiterjedése és nem rögzíthető helyre. Ha a lélek „egységes központját” megtalálnák az agyban, ez éppen a lélek létének megcáfolását jelentené, nem bizonyítását. Az a lélek ugyanis, amelyet testben, tehát helyhez lehet rögzíteni, mert központja van, már nem lélek, hanem anyag.

Azt Büchner is tudja, hogy a cro-magnoni és más Franciaországban talált történet előtti barlangi ősembereknek (és a neandervölgyieknek is) „a párizsi lakosoknál is nagyobb az agyuk”, s hogy az eszkimóknak is „nagy alkotású agya van”, s hogy ennek ellenére mégis a kultúra alacsony fokán álltak, illetve állnak. Ez bizony nemigen bizonyít amellet, hogy a lélek azonos az aggyal.

Ámde Büchner azzal magyarázza a dolgot, hogy a barlangi ember számára „a tökéletlen életviszonyok tették lehetetlenné agya további kiképzését és felhasználását”, az eszkimóknak pedig „az örökös hótól és jégtől fedett országban nem kínálkozik sohasé szellemi képességeik kifejtésére alkalom”.

De hát – feleljük – a léleknek éppen az a tulajdonsága, hogy segít magán, a „tökéletlen életviszonyokon” az eszével és leleményességével uralkodik, de ha a lélek semmi más, csak az agy, miért nem tudta és tudja ezt megtenni éppen az az eszkimó ember, akinek a normális-tól is nagyobb az agya?

„Az agy testi sérülései vagy megtámadásai gyakran csodálatos lelki hatást idéznek elő, mint például Phineas Gage esetében (Cavendishe, Amerika), akinek egy gyutacs hirtelen való felrobbanása folytán nagy vasszilánk fúródott a fejébe, és aki e szilánk eltávolítása után

épp egészségben, de tökéletesen megváltozott jellemmel és magatartással élt tovább. Állatok, melyeknek agyát operálták, szintén megváltoztatják jellemüket. Az addig legjobb és legbékésebb kutya mérges, harapós lesz és dühösen ront társára. Viszont sok dühös kutya egyes agyrészek eltávolítása után egészen megszelídült és engedelmessé vált.”

Nagyon valószínűnek tartjuk, hogyha az emberen csinálnának ilyesmiket, hasonló lenne az eredmény, hogy agy- és idegrendszerünk azonos az állatével, láthatjuk abból, hogy érzékeik révén az ő agyuk épp oly képzeteket termel és raktároz el, mint a miénk, ezek ott épp úgy felelevenednek, mint a miénkben, a képzettársítás törvénye is ugyanígy megvan náluk, mint nálunk. S lényegében az ön- és fajfenntartó ösztön és az anyai szeretet is épp úgy megvan bennük is, mint bennünk.

A mi érzelmeink, temperamentumunk, lelki alkatunk is (kedélyesség – morózusság, ború- vagy derűlátó természet, különcködő vagy alkalmazkodó hajlam, szerető, résztvevő természet és önzésre való hajlamosság stb.) agyunk és idegzetünk örökölt alkatától függ (melyen azonban mi, szabad akaratú bíró emberek, állandó és kitartó erkölcsi erőfeszítéssel változtatni tudunk).

Nincs tehát semmi meglepő, annál kevésbé hihetetlen abban, hogy agysérülés folytán az embernek is megváltozik a vérmérséklete vagy lelki alkata. Végeredményben ugyanis mindegy, hogy terheltségünket vagy megnyerő tulajdonságainkat örököltük, vagy (sérülés folytán, tehát szintén akaratunktól függetlenül) később szereztük, mert hiszen se így, se úgy nem vagyunk érte felelősek s addig, míg az agybetegség beszámíthatóságunktól meg nem foszt bennünket, úgy is kötelességünk terheltségünkön, vérmérsékletünkön, hajlamainkon és hangulatunkon (akár örököltük, akár agysérülés miatt szereztük őket) uralkodni.

A léleknek (a szabad akaratnak) az a kötelessége (s ennek elvégzéséért vagy elmulasztásáért felelős is), hogy mindig azt tegye, amit az esze és a lelkiismerete mond. A szerencsés idegalkatúnak ez könnyebben megy és kisebb erőfeszítésbe kerül. Jutalma is kisebb lesz érte. A terheltnek ugyanez igen sok és nagy küzdelmébe kerül, de azért neki is kötelessége a jó úton maradni, mert ő is beszámítható. Ha megtette, jutalma sokkal nagyobb lesz, mint azé, akivel a jó félig már veleszületett. De ugyanazon bűn elkövetéséért a büntetése is kisebb lesz, mint a szinte szenvedélyek nélkül születettnek, ha ő még azt a keveset se tette meg, amibe a jó neki került volna. Világos, hogy ugyanez áll arra az emberre is, aki nem veleszületett alkata miatt morózus, hanem agysérülése tette ilyenné.

Nincs semmi különös abban, hogy egy ember lelki alkata agysérülés folytán megváltozhat. Hiszen a lelki alkat, a hajlamok és vérmérséklet még az állati lélek tartozéka, nem a szellemié. Érzelmeink is az állati lélek tulajdonságai, nem a szellemi léleké.

A szellemi léleknek csak két tulajdonsága van: az, hogy gondolkodik, és az, hogy akar. Aszerint, hogy milyen az idegrendszer és a vele járó állati lélek alkata, azaz hogy milyen az agy és az idegalkat, az akarat számára az ész szavának követése könnyebb vagy nehezebb, s ezért az egyik ember nagyobb próbára van állítva mint a másik. Miért ne lehetne hát ugyanaz az ember is élete egyik szakában (például agysérülése után) nehezebb próbára állítva, mint agysérülése előtt? Hiszen nemcsak örökölt idegalkatunktól függenek tetteink, hanem életünk külső körülményeitől is és ezek is sokszor nagyon megváltoznak és így hol megkönnyítik, hol megnehezítik számunkra az erkölcs útját.

Az igazság azonban az, hogy agysérülés folytán egészségesből, nyugodt, békés természetűből inkább csak az ellenkezővé tudunk lenni, nem pedig megfordítva. Tehát a sérülés agyrendszerünkben nem annyira változást, mint romlást, elfajulást okoz. De ha Isten a terheltséget sok embernek már születési örökségként adja, miért ne adhatná egyeseknek például 40 éves koruktól fogva agysérülés következményeként? Ugyanezt a változást egyébként –

bár kisebb és nem olyan feltűnő fokban – a legtöbb emberben az élet bajai és megpróbáltatásai is előidézik idők folyamán.

Egy, már előbb is említett kérdést is újra előrehoz Büchner most más viszonylatban:

„Ha az agy idegeiben könnyű dugulás kezdődik, az elmezavart okoz; ha egy vízcsepp terjed el a koponyában, elvész az emlékezet; ha a véredényekből kiszökött vér egy cseppje az agyra és az ész idegeire (még az észnek is vannak idegei?) nyomást gyakorol, ez gutaütést idézhet elő stb. Ha a lélek, mint a spiritualisták állítják, oly önálló valami, mely az anyag felett uralkodik, miért nem segít akkor e támadásokkal szemben magán? Miért vonul vissza egy fejbeütés, egy, az agyba jutott csepp vér, a napszúrás, a kloroform-részegség, egy pohár bor, egynéhány csepp ópium, kéksav vagy más méreg elől?”

Azért – feleljük –, mert a lélek a testben s így földi életében börtönben van, márpedig világos, hogy aki börtönben bilincsekben ül, az nem fejtheti ki teljes erejét. Ez majd akkor történik meg, ha kiszabadult onnan. Isten azért tette itt a földön a lelket a börtönbe, mert próbaidejét tölti itt. Majd ha kiszabadul belőle, nem lesz ilyen szégyenletes helyzetben.

Csodáljuk, hogy Büchner ezeken a tőle felhozott eseteken csodálkozik. Hiszen, ha ezek nem lennének, sohase szakadna vége a földi életnek, pedig úgy van megszabva, hogy vége szakadjon, mégpedig oly módon, hogy azt a lélek előre ne tudhassa.

A lélek nem ura annak, hogy meddig legyen léte összekötve a testtel. Ez nem tőle függ. Ez megalázó a lélekre, de jót tesz neki, mert anélkül is éppen elég elbizakodott, mint Büchner fölényes, kihívó kijelentéseiből is láthatjuk. De a lélek ezen ideiglenes függése ellenére se tagadható, hogy ennek ellenére, tehát mint az anyag ideiglenes foglya is uralkodik az anyagon és szolgálatába állítja a természet erőit.

Isten azt magának tartotta fenn, nem pedig a lélekre magára bízta, hogy meddig maradjon a test börtönében (ezért olyan nagy bűn az öngyilkosság), de a földi élethez nem a léleknek van oka ragaszkodnia, hanem csak a testnek és tartozékainak. Magának a léleknek a halál felszabadulást jelent.

Miért szállna hát szembe (még ha módjában állna is) azzal a vércseppel, mely ezt a felszabadulást hozza neki? Azzal szembeszállni csak a testnek állna érdekében. Viszont a bor, mely ideiglenesen fosztja meg öntudatától, arra jó, hogy vele szemben használja az esztét és ne igyék annyit belőle, hogy megártson.

Hogy lenne a próbaidő próbaidő, ha a lélek se érdemeket nem szerezhethetne, se bünt nem követhetne el alatta? Az agyába jutott vér- vagy vízcsepp, mely ellen védekezni nem áll hatalmában, az Istentől és törvényeitől való függőségre figyelmezteti, a kábító italok pedig csak akkor és azért ártanak neki, amikor és amiért nem az eszére hallgat és szabad akaratát nem érvényesíti.

Egyébként az ilyen és hasonló ellenvetések hozzáértó és logikus gondolkodású ember csak meglepődni (azon, hogy az ellenvető ennyire kis tehetségű) vagy mosolyogni tud. Milyen ellenvetés az, mely abból, hogy egy vércsepp a lélek elválását okozhatja a testtől, azt a következtetést vonja le, hogy az ember nem ura a természetnek, tehát nincs is lélek? Mintha valaha is úgy értette volna valaki ezt, hogy az ember mindenben és teljesen úr teste és a természet erői felett.

Aki csodálkozva kérdi, hogy ha a lélek olyan nagy úr, miért tűri mindezt, azt feleljük, azért, mert a lélek felsőbbrendű ugyan az anyagnál, de – legalább földi életében – ez nem jelenti azt, hogy független is tőle egyúttal. Hiszen, ha nem így lenne, nem lenne halál, vagy legalább tőlünk, magunktól függne az életünk vagy halálunk.

Abban nem ura a lélek az anyagnak, hogy tőle függjön, meddig marad kapcsolatban a testtel. Ez azonban nem cáfolja meg azt az igazságot, hogy a szellem az anyag és a természet ura s ennek törvényeit és erőit szolgálatába tudja állítani. Igaz ez akkor is, ha ezt a lélek csak

egyetlenegyszer tudja megtenni. Büchner azt gondolja, hogy a lélek létét csak az bizonyítaná, ha mindent meg tudna tenni, sőt a halált is meg tudná semmisíteni. Furcsa egy logika!

Mikor fentebb a lelket a művészhez, az agyat a zongorához, a gondolkodást pedig a játékhöz hasonlítottam, azt hittem, hogy ezt a hasonlatot én találtam fel. A gondos Büchner már 50 évvel ezelőtt nemcsak hallotta ezt a hasonlatot, hanem meg is cáfolta: „A spiritualisták utolsó kibúvója – írja (162. o.) – az ún. „zongoraelmélet”, mely szerint a lélek az aggyal szemben ugyanazon szerepet tölti be, mint a zongorajátékos hangszerével szemben, szintén hasznavehetetlen. Oly zongora, mely a rajta játszóval együtt nő, él, alszik, fogy és betegszik, vagy lehangoltság esetében gondolkodásra képtelen, illetve zavaros hangokat ad, valóban nagyon különös dolog lehet”.

Ebben a „cáfolatban” egészen nyilvánvaló a rosszakarat, amely ellen érvek csakugyan nem használnak s nem is használhatnak, mert az érvek csak az észnek szólnak, de nem az akaratnak. A tévedést oszlatják el, de nem a rosszaságot.

Tudvalevő, hogy a hasonló nem egyenlő az azonossal, tehát világos, hogy vannak olyan tulajdonságai is, melyekben elüt a hasonlítottól. Mivel Büchner másképpen cáfolni nem tud, ebbe az egyébként természetes dologba kapaszkodik bele s ezzel akarja kimutatni, hogy a hasonlat nem jó. Mert hát – azt mondja – a zongora nem él együtt a rajta játszó művésszel, míg a lélek együtt él a testtel, a zongora nem nő akkor, ha a zongorázó nő, nem fogy, ha az is fogy, nem alszik, ha az is alszik s nem beteg, ha az is beteg, míg a lélek és az agy ilyen viszonyban van egymással, tehát rossz a hasonlat.

Elfelejtí azonban, hogy ha ez a zongora-hasonlat nem jó, akkor egy hasonlat se jó. Nézzük például csak azt az ismert és híres hasonlatot, hogy madarat tolláról, embert barátjáról lehet megismerni.

Nem jó a hasonlat, mondhatná erre Büchner, mert a toll szükséges alkotórésze a madárnak, mely nélkül el se képzelhető, a barát ellenben nem tartozik hozzá az ember lényegéhez s nélküle nagyon is elképzelhető. A madár időnként a tollait levedli és újak nőnek neki helyette, az ember a barátait nem szokta így cserélgetni, s ha igen, kétséges, hogy kap-e helyettük másikat, mint ahogyan a madár mindig kap a régi helyett új tollat. A madár együtt nő, együtt alszik a tollával, a barát ellenben külön lakik tőlünk s külön nő stb.

Ilyen kifogásokat még senki se tett a madár tolla és az ember barátai című hasonlat ellen, ha csak nem volt elmebeteg. Mivel pedig Büchnerék nyilván nem elmebetegek, világos, hogy a rosszakarat, a megátalkodottság az egyedüli oka az egyébként csak elmebetegtől kitehető illetén „cáfolatnak”. Egyébként a lélek se nő együtt a testtel, mert maga a lélek egyáltalán nem nő, nem is betegszik meg a testtel együtt, mert a lélek nem is lehet beteg. Az agyvelő (és vele együtt a képzetek száma) az, ami nő és az agyvelő az, ami megbetegszik.

Mi a zongora-hasonlatot azért hoztuk elő, hogy érthetővé tegyük, hogy valaminek nemcsak egy, hanem több oka is lehet egyszerre, tehát ha nyilvánvaló is, hogy a gondolkodásnak az agyvelő is oka, mert hiszen nélküle nem lehetséges, ez még nem bizonyítja azt, hogy egyedüli, tehát elegendő oka, vagyis, hogy akkor már lélekre nincs is szükség. Zongora nélkül sincs játék, de azért mégse csak a zongora okozza a játékot.

Világos, hogy ez a hasonlat jó, sőt a legjobb, legalább olyan jó, mint a „madarat tolláról, embert barátjáról”. Az, hogy a zongora együtt él, alszik, nő-e a művésszel, annak ehhez semmi köze, mert egy hasonlatot csak akkor értünk meg, ha az összehasonlított tárgyaknak csak azon oldalaira gondolunk, melyben egymással megegyeznek. (Mivel nem azonosak, hanem csak hasonlóak, magától értetődő ugyanis, hogy vannak olyan oldalaik is, melyekben nem egyeznek.)

Ha valaki mégis készakarva arra tereli a figyelmét és csak azt látja, amiben nem hasonló, az arról tesz tanúságot, hogy készakarva nem akarja megérteni azt, amit meg akarunk neki magyarázni.

A jelen esetben olyan nagy volt ez a rosszakarat, hogy a bakafántoskodó még abban is ellentétet talált a két összehasonított dolog között, amiben nincs ellentét. Nem alszik együtt ugyanis, nem nő, nem beteg a lélek is együtt az aggyal, mert csak az agy alszik, nem a lélek, csak az agy nő, nem a lélek, csak az agy beteg, nem a lélek.

A lélek mindezekben a legjobb akarattal se követheti az agyat. Hiszen éppen arra hoztuk fel példának az egészet, hogy ha csak a zongora beteg, a művész nem, akkor is beteg a játék s így aki nincs tisztában a helyzettel, azt gondolhatná – épp úgy, mint a lélek és az agy esetében –, hogy a művészen (mindkettőjükben) van a baj, nemcsak a zongorában, azaz, hogy a művész is beteg, nemcsak a zongora.

De nem okosabb és nem is szellemesebb Büchner „cáfolatának” további folytatása: „E monstruózus [torz] hasonlat (nagyon jó lehet ez a hasonlat, ha egyszer Büchner ennyire haragszik rá) következményeként hasonló jogokat kellene adni a test minden más szervének is és az idegekre nézve ideglélek, az izmokra izomlélek, a májra nézve májlélek létezését kellene feltételeznünk stb. Csupa abszurdítás, amelyekkel bővebben foglalkozni valóban nem érdemes”.

Büchner tehát úgy tesz, mintha az lenne abszurdítás, amit mi mondunk, nem pedig az, amivel ő „cáfol” bennünket. Pedig hát az idegek idegizgalmakat és képzeteket, vagyis anyagi dolgoknak anyagi képeit, melyeknek alakjuk, színük, kiterjedésük van, a máj emésztést elősegítő vegyi folyamatokat hoz létre, az izmok pedig olyan munkát teljesítenek, melyet gép el tud végezni, tehát szintén az anyaggal összefüggő energia a termékük.

Mi szükség lenne tehát arra, hogy működésük megmagyarázására külön idegléleket, izomléleket és májléleket tételezzünk fel? Itt a legkisebb okunk sincs arra, hogy az eredményt ne eredeztethessük csak a májból, csak az izomból, csak az idegből. Az agy mellé se kellene feltételeznünk külön lelket, ha az ő termékei is csak anyagiak, például csak képzetek lennének.

De mivel a fogalom már nemcsak az anyagot felülmúló, hanem vele egyenesen ellentétes tulajdonságokkal bíró, sőt az anyag s vele a természet urává is tesz bennünket, világos, hogy nem származtathatjuk csak az anyagból, épp úgy mint a „monstruózus hasonlatban” a játékot se magyarázhattuk meg egyszerűen a zongorából.

Értsék meg azonban Büchnerék, hogy az epét meg tudjuk magyarázni a májból, a munkát az izomból, az emésztést a gyomorból, sőt még a képzetet is az agyból, mert itt anyag anyaggal dolgozik és anyagot hoz létre. Ezért nincs szükség külön májlélekre vagy külön izomlélekre.

Épp ily ostoba a következő állítás is: „Ez a szó, hogy „lélek”, nem egyéb, mint gyűjtőfogalom vagy általánosan összefoglaló kifejezés az agy összes tevékenységére, alkotórészeire és az idegrendszerre együttevén épp úgy, mint ezen szó: respiratio [lélegzés] vagy lélegzés, ami a lélegzőszervek tevékenységének összkifejezője, és ezen szó: „emésztés”, ami az emésztési szerveké”.

Igen, feleljük, ez igaz az állati lélekre és az emberben is mindarra, ami a képzetek és emlékezés terére korlátozódik s azt meg nem haladja. Nem áll azonban a gondolkodásra, a szellemi működésre, mely láttuk, hogy az anyaggal egészen ellentétes, oszthatatlan, nincs kiterjedése.

Hogy a kettő közti különbség mennyire nem mellékes, hanem egyenesen elképesztően szembeötlő, azt megértjük, ha meggondoljuk, hogy ezzel a szellemi lelkével milyen hallatlant teljesített, teljesít és fog még teljesíteni az ember, és ugyanakkor azt is látjuk, hogy mennyire semmit sem teljesített az állat, vagyis az állati lélek (pára), amely tényleg nem szellem, hanem csak gyűjtőfogalom az agy és idegrendszer összes tevékenységére.

Aki azonban azt hiszi, hogy ahogyan a máj kiválasztja az epét, a belek az emésztőnedvet, a vese a vizeletet, épp oly egyszerűen és természetesen választja ki az agy tevékenysége is a gondolatot és a kettő között nem is lát semmi lényeges különbséget, azon nem segíthe-

tünk, mert abban nem az észben, vagy nemcsak az észben van a baj, és ezért nem cáfolattal, hanem egész más valamivel lehetne és kellene elintézni: virgáccsal.

Amit azonban Büchner az állatok „gondolkodásáról” ír, annak kezdetlegessége annyira felülmúl minden képzeletet, hogy csak idézni kell, cáfolni nem is. Az alatt a félszáz év alatt ugyanis, mely könyve megírása óta eltelt, már a hitetlen tudomány is annyit haladt e tekintetben, hogy Büchner állításain ma már csak mosolyogni lehet és elretentő példának odaállítani arra, hogy mire képes az elfogultság és milyen ostoba tud lenni még a „tudomány” is, ha mindenáron ellenkezni akar egy még nála is magasabb rendű másik, igazi tudománnyal, a metafizikával, vagy – ha tetszik – az egyház dogmaival, azaz az igazsággal.

„Ma már minden tapasztalati pszichológus elfogadta azt az alaptételt, hogy az ember szellemi képességei, cselekedetei érzetei és hajlamai (itt is hogyan összekever szellemi és nem szellemi dolgokat) szinte hihetetlen fokban találhatók meg az állati lélekben is. Szerelem, hűség, háládatosság, kötelességérzet, vallásosság (!), lelkiismeretesség (!), barátság, felebaráti szeretet (!), szánsalom, önfeláldozás, jogérzet (!), büszkeség, féltékenység, gyűlölet, álnokság, ravaszság, bosszúérzet, kíváncsiság (mi köze ezeknek a szellemhez?) stb., az állatoknál is épp oly ismeretes, mint a számító megfontolás (!), eszesség, agyafúrtság, előrelátás (!), jövőre való gond (!) stb., sőt kizárólag az ember tulajdonságának tartott gourmandéria [nagyétkűség, falánkság] vagy a haladásra való képesség (Büchner vagy magyarra fordítója szerint csak nem a haladást jelenti a gourmandéria?) felett is rendelkeznek.”

„Ismerik és követik is az állam és a társadalom, a rabszolgaság és osztálykülönbség, a házi és mezei gazdálkodás, a nevelés, a betegápolás és orvostan (már meguntam a felkiáltójelek rakását, mert már semmi se lep meg) elveit és intézményeit, építenek házakat, odúkat, fészkeket, barlangokat, gyülekezeteket és nyilvános összejöveteleket tartanak, sőt van törvénykezésük is. (Kezdünk megbocsátani Tomcsányi ezredorvosnak.) Kifejlett hangjel- és mozdulatbeszéddel megértik egymást, visszaemlékeznek a múltra és tanulnak a tapasztaltakból, egyszóval sokkal magasabb képességű lények, mint amilyeneknek az emberek nagyobb része azokat tartja.” (Csak azt nem értem, mi az oka, hogy éppen csak tüzet nem raknak?)

„Gyakran állítják, hogy a beszéd oly jellegzetes különbséget tételez fel ember és állat között, hogy a köztük lévő áthidalhatatlan űr felett semmi kétely se lehet. Aki ezt állítja, nem tudja persze, hogy az állatok is beszélnek, mégpedig épp oly értelmesen, mint mi, és hogy a közös érintkezés és eszmék kicserélése épp oly módon történik, mint nálunk. Vak az, aki ezt ezerszer és ezerszer nem látja...”

„Miként lehetne a fecskék és golyák tanácskozásait, golyátörvényszékeket, a vándorló madarak távozás előtti tanácskozását, a vadkacsák parlamentálását (kár, hogy nem parlamentjeit), a kutyák határozott terven alapuló vadászatait és sok más egyebet megmagyarázni, ha nem kölcsönös összebeszélés és egymás megértése útján? De mivel az ember nem érti az állatok nyelvét, azt hiszi, jobb azt egészen letagadni.”

Ma már ilyesmiket komoly műben nem lehet leírni. Még materialista műben sem. Jellemző azonban, hogy maguk a materialisták azért ma is még épp oly hitetlenek, mint akkor voltak, mint mikor még ilyesmiket lehetett írni. Igaz, hogy ma már sokkal kevesebben vannak, mint akkor, s akik vannak is, azok is többnyire még a régi korból valók.

Szeretik a középkori egyház elmaradottságát emlegetni. Noha az egyház emberei a középkorban (tehát nem 50, hanem 500 és 1000 évvel ezelőtt) se írtak le könyveikben olyan naivságokat, még a középkorban valóban elmaradott természettudományok terén se, mint Büchner, és mint láttuk, még nagyon sok más társa, ezelőtt még 50 évvel is.

Ami pedig a dolog érdemét, tehát Büchnernek a lélek léte elleni érveit általában illeti, meg kell állapítanunk, hogy a lélek létét nemcsak meg nem cáfolta, hanem hogy ezt még csak meg sem kísérelte. A dolog lényegéhez hozzá se szólt.

Mi megmagyaráztuk, mire képes az agy, illetve az állati lélek (képzetekre, asszociációra, emlékezésre, s érzelmei vannak), s mihez kell szellem, mi az, aminek nem elégséges oka az agyvelő (a fogalomnak, ítéletnek, következtetésnek stb.).

Büchnernek tehát azt kellett volna kimutatnia, hogy ez utóbbiak is megmagyarázhatók szellem feltételezése nélkül, csupán agyműködéssel is, és hogy az állatoknak is vannak szellemi működései, fogalmai, ítéletei, következtetései. Erre azonban Büchner még csak kísérletet se tett.

Rámutattunk, hogy a magasabb rendű állatoknak is van agyuk, mégis ma is ugyanabban a „kulturális” állapotban vannak, mint az őstermészetben. Még a tűzrakás tudományáig se jutottak el még a majmok se, noha állandóan látják az embertől.

Képtelenség azonban, hogy az ember a természet és az állatok feletti uralmát egyedül csak annak a néhány száz grammos agyvelőtöbbletnek köszönje, melyet a majom felett bír.

Büchner a dolog e fontos részéhez se szólt semmit, vagy ha igen, olyat, hogy lefordultunk tőle a székről.

Végül kimutattuk, hogy az embernek szabad akarata van, mely az anyagvilágban képtelenség, mert ott minden determinálva van. Az ember küzdelmet folytat testével, ösztöneivel szemben, küzdelem pedig csak legalább két fél között lehetséges. A test önmagával nem szállhat szembe.

Büchner ehhez se szólt semmit.

A lélek halhatatlansága

A lélek halhatatlansága tulajdonképpen nem is külön kérdés, hanem egybeesik a lélek létének kérdésével. Ha bebizonyítottuk, hogy van lélek, akkor már bebizonyítottuk azt is, hogy halhatatlan. A természet ugyanis megsemmisülést nem ismer. A megsemmisülés természetfölötti jelenség, csoda lenne. Ahogyan a természet erői képtelenek a semmiből valamit csinálni, épp úgy képtelenek arra, hogy a valamiből semmit csináljanak. A megsemmisítéshez épp úgy csoda kell, mint a teremtéshez.

Márpedig a lélek csakis úgy szűnhetne meg a halállal, ha valóban megsemmisülne. Mivel azonban még az energia is megmarad, hogy szűnhetne meg hát az a bennünk levő valaki, aki révén a természet urává lettünk, aki megfigyel bennünk, tervez, fontol, rendez, megállapít, következtet, öntudatos, ennek megfelelően oly büszke magára?

Ha van a testtől különböző, sőt vele ellentétes tulajdonságokkal rendelkező lélek, akkor az a test halála után is van. Hiszen a hajdan élt embereknek még a teste se semmisült meg, még annak is minden atomja megvan most is. Az emberi test, mint ilyen, csak azért szűnt meg, mert feloszlott, részeire bomlott, a levegő nitrogénjével és oxigénjével alkotott különféle vegyületeket, tehát csak a lét más állapotába tért át, de megvan minden atomja ma is.

A lélek azonban így nem szűnhet meg létezni, mert oszthatatlan lévén és így részekből nem állván, fel nem bomolhat, részeire nem válhat szét, tehát más, a régítől különböző létezési alakot nem ölthet fel. A lélek csak úgy szűnhetne meg, ha a szó szoros értelmében megsemmisülne, a megsemmisülést pedig a természet nem ismeri.

A lélek tehát, ha van, örökké van. Ami egységes, tehát nincsenek részei, az szükségképpen örökkévaló, mert csak Isten semmisíthetné meg, külön természetfeletti beavatkozással. Ha a test, melyhez kötve volt, részeire bomlott és más alakban létezik tovább, az a lélek létét nem érintheti.

Tisztán arról van tehát csak szó, hogy a lélek van-e. Ha igen, akkor halhatatlan is, mert ez már létezésével és természetével, az oszthatatlansággal együtt jár.

Egy másik bizonyíték a lélek halhatatlansága mellett a következő:

A lélek fel tudja fogni az igazságokat, sőt éppen abban áll a működése és tevékenysége. Ezáltal lett az ember a természet ura. Lát, figyel, szemlélődik ugyanis, ezáltal kikutatja, megállapítja a természet törvényeit, azaz az igazságokat s ezeket érdekei szempontjából hasznosítja.

Felfedezte például, hogy mi az elektromosság, mik a törvényei, milyen anyagok vezetnek s melyek szigetelnek, megállapította, hogy fel lehet használni világításra, melegítésre, gépek működésbe hozására stb. Felfedezte a rádióhullámokat, megállapította törvényeiket, vagyis azokat az igazságokat, melyek megnyilvánulásukat és működésüket szabályozzák s ezáltal lehetővé tette, hogy hangokat, akár élőbeszédet, akár zenét, tízezer kilométerekre is közvetítsen.

Minden igazság örök, azaz halhatatlan. A természet igazságai még legkevésbé azok, mert hiszen lehet idő, mikor már a természet se lesz, nem lesznek tehát törvényei se. Ez azonban csak akkor történhet meg, ha Isten a természetet ahogy megteremtette, úgy meg is semmisíti. Ez azonban bizonyára még olyan messze van, hogy gyakorlatilag ennek ellenére is tarthatjuk a természetet öröknek.

De a lélek nemcsak ezeket a relatíve örök igazságokat tudja felfogni, nemcsak ezeket érti meg, nemcsak ezekkel foglalkozik, hanem az abszolúte örök ontológiai igazságokkal (mint például az Istenre és a vele kapcsolatos dolgokra való igazságok), aztán a bölcséleti és a mennyiségtani igazságokkal is, melyek szintén abszolúte örökök és halhatatlanok. Hatszor hat például bizonyára akkor is harminchat lesz, ha az anyagi világ már régóta nem létezik.

A lélek olyan viszonyban van ezekkel az örök és halhatatlan igazságokkal, mint például az asztalos a deszkával, a fazekas az agyaggal. Ezek a mesteremberek a deszkát vagy az agyagot, az emberi lélek az igazságokat használja fel céljaira, azok felhasználásával foglalja el magát. Képes például egész nap elmerülni bennük s velük foglalkoztatni magát.

Már most el lehet képzelni, hogy a fa, a deszka magasabb rendű dolog legyen, mint az asztalos, mely dolgozik vele és céljaira használja? Vagy az agyag a fazekasnál, aki alakítja? Bizonyára nem. Ez teljesen képtelenség. Az asztalos vagy a fazekas több, mint a deszka vagy az agyag. Ha nem lenne felsőbbrendű náluk, nem lehetnének eszközei munkájukban s nem ő használná fel őket, hanem megfordítva. Az talán még elképzelhető, hogy nem magasabb rendű, hanem csak egyenrangú velük, de az semmiképpen se, hogy náluk alsóbbrendű legyen.

A lélek azonban mérhetetlenül alsóbbrendű lenne azoknál az igazságoknál, melyekkel foglalkozott, melyekkel dolgozott, melyek létét és mibenlétét megállapította és céljaira fel is használta, ha mégis az történnék, hogy az igazságok örökök, az idők végtelenségig megmaradnak, az ember pedig ugyanakkor mikor az agya, ő maga is elpusztulna. Lehet-e az, hogy Galvani már rég nincs, a galvánáram azonban megvan s meg is lesz? Hogy Volta már rég megsemmisült, a voltok azonban tovább is léteznek?

Igaz, hogy az ember az igazságnak nem ura, hanem szolgája. Nem alakíthat rajtuk, hanem maga alkalmazkodik hozzájuk és így éri el velük a célját és azt a hasznot, melyet a maga részére kiszemelt. Ne feledjük azonban, hogy az asztalos se változtathat a fa törvényein, például minőségén, keménységén, törekenységén, gyűlékony voltán, neki is alkalmazkodnia kell tehát a fa törvényeihez épp úgy, mint mi alkalmazkodunk a megtalált igazságok törvényeihez.

Az embernek tehát még akkor is halhatatlannak kell lennie (ha egyszer örök, halhatatlan dolgokkal foglalkozik, azokkal és azokból él), ha ezeknek az örök dolgoknak csak szolgája. Az asztalos is nemcsak ura, hanem szolgája is a fának, mert ő alkalmazkodik annak tulajdonságaihoz, nem pedig fordítva. Ennek ellenére az mégiscsak kétségtelen, hogy kettejük szerepe közül mégiscsak az asztalosé a magasabb rendű, nem a deszkáé.

A lélek is több tehát, mint az igazság, ha mindjárt nem is ura az igazságnak. Az igazság nem személy, mint a lélek, az igazságnak nincs öntudata, mint a léleknek. Az igazság az Istennek annyiban tökéletesebb teremtménye, mint mi, hogy bírja Isten egyik fenséges tulajdonságát, a változatlanyságot és az örökkévalóságot, melyet mi – sajnos – nem bírnak, de viszont nem bírja a személyiség és az öntudat kiválóságát, mely nála még hasonlóbbá tesz bennünket Istenhez.

Isten az igazságot nem teremtette annyira a saját képére és hasonlatosságára, mint a lelkét. Az igazság is hasonlít Istenhez, de nem oly fontos dologban, mint a lélek. Világos tehát, hogy a lélek már csak emiatt se lehet örökkévalóság, halhatatlanság tekintetében alsóbbrendű az igazságnál.

Láttuk azonban, hogy a lélek felsőbbrendűségét az is bizonyítja, hogy a lélek felhasználója, gazdája az igazságnak. Egyébként pedig a földi élet után, az örök üdvösségben még változhatatlanságban is egyenlők leszünk az igazsággal, mert ott már mi is csak jók vagy végleg rosszak lehetünk. A mi változhatóságunk is csak erre a röpke földi életre vonatkozik tehát s itt is csak azért, hogy az örök élet változhatatlan boldogságát és jóságát megérdemelhessük.

Az a lélek tehát, mely az igazsággal foglalkozik, nem lehet halandó. Nem lehet elképzelni, hogy a legalsóbbrendű lény, az élettelen anyag évmilliókig éljen, még egyes élőlények (fák) is évszázadokig, az ember, a természet ura pedig, aki ezeket az élettelen anyagokat átalakítja, vegyileg felbontja, sőt még atomjaiban is felrobbantja és aki a századokig élő fákat is ülteti, tehát úgy viselkedik, mint aki mindezeknek ura, csak 80, sőt talán csak 28 évig éljen.

Harmadik bizonyíték: A lélek mindkét működésén, a gondolkodáson is, meg a szabad akaraton is azt látjuk, hogy minél jobban elszakad az anyagtól, annál tökéletesebb lesz. Lehetséges-e tehát, hogy mikor egészen elszakad tőle, a halálban, akkor viszont megsemmisül? Éppen ellenkezőleg: arra kell következtetnünk, hogy éppen akkor lesz csak a legtökéletesebb.

A képzet a legalsóbb lépcsője a gondolkodásnak. Nem is alkotja még részét, hanem csak előfeltétel, lépcső hozzá. Ez még teljesen anyagi: anyagi dolgok anyagi képe az agyban.

A konkrét fogalom (állat, növény stb.) már része a gondolkodásnak s már tényleges szellemi működés, bár ennek legalsóbb foka. Vele már óriási elszakadás történt az anyagtól. A léleknek ez a terméke már alak, szín és kiterjedés nélküli, anyagi mértékkel nem mérhető, oszthatatlan. Megvannak azonban benne még az elhagyott anyag anyagi nyomai is, mert hiszen kétségtelen, hogy az állat is, a növény is anyag, csak a lélektől elvonás által az anyagi tulajdonságoktól megszabadított anyag, mely éppen azért már nem tartozik a tényleges anyagi világba, hanem már a szelleminek alkotórésze.

A következő lépés felfelé az elvont fogalom (Isten, jog, lélek, igazság, becsület stb.), ez már a lélek még tökéletesebb terméke, de viszont csak azért tökéletesebb, mert az anyagtól is még nagyobb elszakadást jelent. Ezek már alapjukban is szellemi fogalmak, az anyag tulajdonságaihoz (külső alakhoz, kiterjedéshez, színhez, súlyhoz, oszthatósághoz) semmi közük. Többé-kevésbé ide tartoznak a számok is. Nyolc, tíz, tizenöt nincs az anyagi világban, hanem csak nyolc alma van, tíz gyerek és tizenöt veréb. A nyolc, a tíz, a tizenöt csak úgy magában (gyerek, alma vagy veréb nélkül) elképzelhetetlen. Ez is a lélek szellemi terméke, melyet úgy hozott létre, hogy a szám mellől elhagyta a tárgyat s csak a számot egymagában hagyta meg. De világos, hogy az anyagi valóságban ez képtelenség.

S lám, a lélek nemcsak ezt tudja megtenni, hanem még azt is, hogy ezekkel a számokkal, ezekkel a tisztán szellemi dolgokkal és e számoknak még parányi törtjeivel is órákon át foglalkoztatni tudja magát, elmerül bennük, igazságokat állapít meg róluk, melyeket aztán ismét abban az anyagi világban hasznosít, melytől elszakította őket, mégpedig sikerrel, annak fényes bizonyítékaul, hogy gondolatai csakugyan valóságok (mert ami a szellemi világban van, az is valóság, nem pedig csak képzelődés).

Mi címen gondolja tehát valaki azt, hogy a lélek csak képzelődés, hogy csak az agy van, s mi címen gondolja azt, hogy ha az agy megszűnik, mert felbomlik, akkor a földi életben hozzákapcsolt léleknek is meg kell szűnnie?

Még az elvont fogalomnál is magasabb rendű lelki tevékenység az ítélet, melyről nem is tudunk itt hosszabban beszélni, éppen azért, mert tökéletesen anyag fölötti, szellemi. Feltételezi a megfigyelőképességet, s ami épp ezért az anyag részéről képtelenség, melyet öntudat nélkül elképzelni sem lehet. Ha az ítélet helyes, feltételezi az éles észet és a helyes ítélőképességet, azaz a legmagasabb szintű szellemi tulajdonságokat. Aztán a következtetés, azaz a már megismert igazságok alapján újabbak megállapítása, még csak hozzátesz az ítéletalkotás magasrendűségéhez.

Látjuk tehát, hogy olyan arányban tökéletesedik a gondolkodás, a lélek működése, amilyen arányban elszakad az anyagtól és föléje emelkedik. Minél magasabb fokú az egyik, annál nagyobb fokú a másik is.

Ugyanígy, vagy talán még tisztábban látjuk ezt a jelenséget a lélek másik tehetségének, az akaratnak a megnyilvánulásában. A legalsóbbrendű, legállatiasabb viselkedésű ember az, aki úgyszólván tökéletesen ösztönei uralma alatt áll. Nemcsak meg nem tudja tenni, hogy meg ne egye, amit szeret, hanem nem is eszik, hanem egyenesen falja, ha éhes. Ha alkalma van rá, addig iszik, míg csak le nem fordul a székről. A nőnek pedig nekimegy, ha az érzéki-ség felébred benne. Sokszor még az se fészélyezi, hogy látják. Ha pedig véletlenül a tyükszemére lépnek, abban a pillanatban már egy pofon is le van kenve.

Mindez a test törvénye, az ösztön gátlástalan jelentkezése, az akarat, a lélek uralmának minden jele nélkül.

Ennél már egy fokkal magasabban áll az, aki csak néha eszik többet, mint kellene, csak néha rúg be, nem mindig fajtalanodik, mikor alkalma lenne rá, a tyúkszemére lépéskor pedig nem üt mindjárt, hanem csak szóval sért, azt mondja: barom. Mindez már a test bizonyos fokú legyőzését jelenti, s ha nem is mindig, de sokszor az akarat uralmát az ösztönök fölött.

Még többre vitte a test háttérbe szorításában az, aki sohase rúgott még be, sohase eszik annyit vagy olyat, ami a szervezetének árt, ha mégúgy szereti is, tisztán megy a házasságba, házasságtörést se követ el soha, ha kívánsága és alkalma lenne rá, ha pedig a tyúkszemére lépnek, nem gorombáskodik érte, hisz tudja, hogy nem készakarva történt.

A képzelhető legmagasabb fokon pedig e tekintetben az áll, aki nemcsak egészségének nem árt evéssel-ivással, hanem teljesen antialkoholista (részint, hogy ne tegye még elviselhetlenebbé a szegénységet azok között, akiknek még a szükségésekre se jut, részint hogy az így megmaradó pénzzel jót tehessen), aki nemcsak többet nem eszik, mint ami szükséges, hanem böjtöl, tehát időnként még a szükségeset is megtagadja magától (részint, hogy könnyebbé tegye példájával a nélkülözést azok számára, akiket sorsuk rákényszerít, részint, hogy testét engedelmességre szoktassa, mert mindezt nem olyan könnyű ám meg is valósítani, mint amilyen könnyű leírni), aki nemcsak erkölcstelenséget soha nem tesz, hanem még a házasságról is lemond (megint csak részint azért, hogy testét engedelmességhez szoktassa, részint, hogy bebizonyítsa felebarátainak, hogy az örök jutalomban csakugyan hisz; részint, hogy a nemi tekintetben szerencsétleneknek és a nemi örömtől megfosztottaknak könnyebbé tegye sorsuk elviselését); aki fukar hajlamúnak született, mégis mindenét elosztja, csak önmagához marad fukar mindhalálig, és végül, aki, ha rálépnek a tyúkszemére, nemcsak nem gorombáskodik, hanem még ő kér bocsánatot, hogy a lábát nem húzta össze eléggé s így szomszédját akadályozta kényelmes állásában vagy mozgásában.

Kétségtelen, hogy míg az akarat tökéletességének előbbi fokozatai a test törvényeinek, azaz ösztöneinek csak kisebb-nagyobb, e legutóbbiak a teljes megtörését jelentik: olyan életet, mely mintha nem is testben volna. Ha tehát a gondolkodásom annál felsőbbrendű, minél jobban elszakadok az anyagtól és az akaratom is annál tökéletesebb, minél jobban legyőzőm a test törvényeit, tehát ismét csak minél jobban elszakadok az anyagtól s úgy élek, mintha testem nem is volna s igényei se volnának, akkor világos, hogy mikor meghalok, vagyis a lelkem már egészen el tud szakadni a testtől, akkor ez a lélek nem megszűnni fog, hanem felszabadulni és egészen függetlenné válni és a részére lehetséges teljes tökéletességet elérni. Képtelenség, hogy addig, míg csak részben szakadok el a testtől, állandóan tökéletesedik a lelkem, mikor pedig egészen elszakadok tőle, akkor viszont a lelkem megsemmisül a testemmel együtt.

További bizonyítékok a lélek halhatatlansága mellett:

A lélek két tehetségének, a gondolkodásnak és a szabad akaratnak a következménye a lélek két vágya: a tudásvágy és a boldogság utáni vágy. Ezek is bizonyítják a lélek halhatatlanságát és bebizonyítására a következő két, tehát a negyedik és ötödik érvet szolgáltatják.

A test vágyait tökéletesen ki lehet elégíteni: Lehet annyit enni, hogy utáljuk már az ételt, s könyörgünk, hogy többet már ne kelljen enni, lehet annyit inni, hogy utálunk már minden folyadékot, lehet annyit pihenni, hogy utáljuk már a tétlenséget még olyan időben is, mikor a boldogság a barátságos meleg szobában van, lehet annyit ülni a jó meleg kályha mellett, hogy testünk-lelkünk megunja, a paráználkodást is meg lehet unni, sőt éppen ezt a legjobban. Ezzel szemben a lélek vágyai olyanok, hogy minél jobban elégítjük ki őket, annál jobban növekednek.

A tudásvágy még legkevésbé azt az embert bántja, s ezért e tekintetben aránylag még az van a legjobban megelégedve magával, aki sohase foglalkozott tudományokkal, tehát legke-

vesebbet részesedett belőlük. Viszont a legkielégítetlenebb e tekintetben éppen az, aki mindig tudományokkal foglalkozott, tehát egész életében mindig csak a tudásvágyát oltotta.

Már a gyerek (különösen az élesebb eszű gyerek) állandóan kérdésekkel zaklatja a felnőtteket, aztán olvas, tanul egész életében, s mikor életét befejezi, mégis messzebb van vágya kielégítésétől, mint mikor elkezdte.

Hogy lehetne szó tudásvágyunk kielégítéséről, mikor ma már alapszabály, hogy ha valaki valamihez érteni akar (tehát a tudomány valamely ágában tudásvágyát ki szeretné elégíteni), csak egy dologgal, egy tudományággal foglalkozzék. Nem lehet valaki jó orvos is, mérnök is, jó történetíró is egyszerre, hanem ha akarja valamire vinni, a sok közül csak az egyik legyen.

És ha szót fogad s másban mindenben visszafojtja a tudásvágyát s például csak történelemmel foglalkozik, akkor meg arra figyelmeztetik, hogy ha az egész emberiség történelmével akar foglalkozni, akkor örökre koca tudós marad. Ha szakember akar lenni, akkor csak a magyar történelemmel foglalkozzék. De ekkor meg jön az újabb kiábrándítás, azaz hogy ha csakugyan érteni akar hozzá, akkor ne az egész magyar történelemmel, hanem csak egy korról, például a 48-as szabadságharccal vagy csak I. Lipót korával foglalkozzék. És ha csakugyan erre szűkíti le összes tudásvágyát, akkor élete végén talán megtudott mindent, amit 48-ról vagy Lipót koráról tudni kell vagy tudni lehet? Korántsem.

Vagy ha a természettudományokat választja és már eleve annyira korlátozza tudásvágyát, hogy még a természetből csak egy icipici részre, egyedül csak az emberi test tanulmányozására fordítja a figyelmét, azaz orvos lesz, akkor is azonnal tudtára adják, hogy ez nagyon sok. Így semmihez se fog érteni, így csak koca orvos lehet belőle.

Ha szakember akar lenni, akkor csak az idegrendszerrel, vagy a szemmel, vagy csak a szüléssel foglalkozzék. És ha szót fogad és egész életét csak erre a szűk térre szorított kutatással tölti, sokáig is él és egészségi állapota se akadályozta tudásvágya kielégítésében, akkor élete végén tud mindent, amit az idegetről, vagy a szemről, vagy a szülés törvényeiről és rendellenességeiről tudni kellene és tudni lehet? Mindenki tudja, hogy mennyire nem.

Csakugyan nemcsak régen, hanem ma is igazat állapítana meg az a bölcselő, akinek egész bölcsessége annak megállapításában állt, hogy semmit se tudok, csak azt az egyet tudom, hogy semmit se tudok. De azért mégis igen okos ember vagyok, sokkal okosabb mint a többiek, mert azok – szegények – épp úgy nem tudnak semmit, mint én, de ők még azt az egyet se tudják, amit én már megtanultam, ti. hogy semmit sem tudnak.

Pedig a belénk oltott vágyak nemhiába vannak. Azoknak céljuk van. A természet nem ismer olyan vágyat, amelyet lehetetlenség kielégíteni. Lehetetlen például, hogy egyes madarakban ősszel a délvidékre repülés vágya fel ne ébredjen, ha nincs is délvidék. Éhség se lehetne, ha egyáltalán nem volna étel. (Az lehetséges, hogy egyesek éheznek és az ő számukra nincs étel. Hiszen vannak olyan vándormadarak is, melyek sohase jutnak el a délvidékre. Az azonban nem lehetséges, hogy mindenki hiába éhezzen, mert egyáltalán nincs is étel és egy vándormadár se juthasson el délre, mert egyáltalán nincs is dél.)

A tudásvágyát azonban egy ember se tudja kielégíteni, s éppen azok a legkevésbé, akikben a legnagyobb fokban van meg. A végén tehát minden ember kielégíthetetlen vágygal pusztul el. Mivel azonban ilyesmi lehetetlenség, világos, hogy az ember számára, mert minden vágyakozása ellenére lehetetlen a kielégülés a földi életben, kell lenni és lesz is kielégülés egy másik életben. A kielégíthetetlen vágygal való meghalás ennek a bizonyítéka.

Még szembetűnőbb ez a kielégíthetlenség a lélek másik vágyát, a boldogság utáni vágyát illetően. Ezt is annál kevésbé tudja kielégíteni valaki, minél nagyobb lélek. A testi, tehát állati munkát végző emberek (s itt is különösen a legeggyűbbek) között még jobban találunk olyanokat, akiket nem nagyon kínoz kielégíthetlenség, boldogság utáni vágy. Szellemi életet ugyanis alig élnek, a test vágyait pedig ki lehet elégíteni s ezt ők élvezni is tudják, mert

egészségesek. Jókat esznek-isznak, jókat alusznak és pihennek s még az érzéki kéj is inkább kielégülést, mint undort kelt bennük, mert normálisak és mert semmit se visznek túlzásba, mert többnyire beteg idegzetű intellektuelek.

Egy éltesebb falusi néni egy-két hétre boldog, ha egy kedvére való szép fejkendőt kapott vagy jutányos áron megvásárolt; az egyszerűbb gazda is, ha szerencsésen megborjazott a tehene és a borjú szép. Világos, hogy ezek boldogsága se teljes s nem is végleges, hiszen ők is emberek, nekik is van lelkük és vannak lelki igényeik és az ő lelkük vágyai is kielégíthetetlenek. Csak az ő életükben kisebb szerepet játszik a lélek, így a belőle eredő kielégítetlenség, s így a boldogtalanság is kisebb.

De micsoda boldogtalanok a nagy lelkek! Hiszen ők már csak a túlzott szellemi foglalkozás miatt is többnyire idegbetegek. Ezzel szükségképpen együtt jár a gyenge akarát, a túlzott élvezetvágy és a mértéktelenség jóban is, rosszban is, de különösen nemi tekintetben. Megannyi boldogtalanság forrása. Emellett többnyire étvágytalanok és álmatlanok.

Aztán szellemi nagyságukkal szinte szükségszerűen együtt jár a dicsőség és a még nagyobb dicsőségvágy, mely természetesen teljes kielégülést sohase kap, de állandó boldogtalansággal jár, mert a legkisebb kritika is vérig sérti. Pedig kritikában bőségesen van részük a legnagyobbaknak is, már csak pályatársaik irigysége miatt is.

Hogy bántotta például az öreg Aranyt egy névtelen levél, mely a „Tölgyek alatt” című versét szolta le! Pedig Arany még a szerencsésebb írók közé tartozott, s kevélynek és dicsőségvágyónak kevésbé tekinthető. Mit szenvedett azonban egy Zrínyi Miklós, a költő, egy Balassa Bálint, egy Széchenyi István, egy Petőfi Sándor, egy Ady Endre s egy József Attila! Egy Beethoven, akinek szerzeményeit kifogásolja a megrendelő mecénás, s ráadásul nem is igazságtalanul, mert ez a szerzeménye valóban nem valami kiváló!

Petőfi még csak 26 éves és már mindenkivel összeveszik. (Beethoven is alig bírja ki egy lakásban egy évig, s ha igen, akkor őt nem bírják ki.) Jókait megveti, Tompa ellenszenves neki, Vörösmartyról versben állapítja meg, hogy nem elég jó és önzetlen hazafi! Kossuthra nem a hazáját, de még a kutyáját se bízna, apósát örökre magára haragítja, Mészáros hadügyminiszterrel összeveszik, Vécseyt, az aradi vértanút vérig sérti, Klapka egyenesen föbe akarja lövetni, a közvélemény már kezdi bolondnak tartani, de legalábbis katonaszökevénynek.

Ha egyelőre nem talált volna egy Bemet, aki pártul fogja, talán még öngyilkos is lett volna, mint József Attila. Mi lett volna belőle, ha még sokáig él, s ha feleségében is csalódik, ami pedig, tekintve, hogy Szendrey Júlia épp oly egzaltált volt, mint ő, előbb-utóbb bekövetkezett volna?

Ennek a fiatalembernek, akinek még életében példátlan dicsőség jutott osztályrészül, milyen pesszimisták a versei, még akkor is, mikor élete utolsó hónapjainak izgalmi és csalódásai még nem is történtek meg, tehát még semmi oka sem volt a borúlátásra! Mennyire nem tudja élvezni a boldogságot még akkor se, mikor minden vágya teljesült: bírta végre Juliskáját, az is szereti őt, s szegény gyerek léte re grófi kastélyban tölti a mézesheteket, mint a kastély egyedüli ura!

Ekkor, tehát éppen boldogsága teljében írta a „Szeptember végén” c. versét. Nem a boldogságát élvezi, hanem az jár az eszébe, hogy „elhull a virág, eliramlik az élet”. Hiába fiatal, nem tudja élvezni a boldogságát, mert tudja, hogy „sötét haja őszbe vegyül már” (25 éves korában!) és nem „a völgyben a kerti virágok”-at élvezi, amelyek nyílnak még és ott vannak a lábánál, hanem csak „amottan a téli világot” látja, s hogy a távolban már „hó takarja el a bérci tetőt”.

A fiatal Petőfi írta ezt a költeményt is: Mi a bánat? Egy nagy óceán. Mi az öröm? Igazgyöngy az óceán fenekén. Mire felhozod, össze is töröd. (A bánat? egy nagy óceán c., Szalkszentmárton, 1846)

Petőfi tehát csak olyan „boldog” volt, hogy bánatot, keserűséget annyit talált az életben, mint amennyi a víz a föld háromnegyed részét elborító óceánban, örömet azonban csak annyit, amennyi igazgyöngyöt lehet találni az óceánban, s amelyet még az se élvezhet, aki oly szerencsés, hogy megtalálja, mert ha hozzányúl, mindjárt össze is törik.

Arra céloz vele – s ez igen nagy igazság –, hogy amit kívánunk is, csak azért tartjuk boldogságnak, mert nincs tulajdonunkban. Ha véletlenül sikerül megszereznünk, csalódunk, mert kiszül, hogy nem boldogság, csak annak gondoltuk.

De nemcsak ilyen szép, hanem egészen sötét, elkeseredett versekben is lefesti Petőfi az életet és az emberek gonoszságát úgy, hogy megborxad az ember, ha olvassa. Ha tudjuk is, hogy torzkép, azt a mérhetetlen boldogtalanságot és kielégíhetetlenséget mégis jól láthatjuk belőle, ami a minden lángelmék ezen egyik legnagyobbikát eltöltötte.

Hát még milyen lehetett az az Ady, aki egy éjszaka lelki kínja közepette még kedves Bibliáját is széttépte, vagy az a József Attila, aki végül a vonat elé is vetette magát, s aki sokszor hetekig fel se kelt az ágyból, noha nem volt beteg, s aki nemegyszer ok nélkül nekiment azoknak és fojtogatta azokat, akik környezetében voltak.

Gróf Vigyázó Ferenc, az Akadémia jötevője, a földi javakban dúskáló sokmillió főúr is arra a mérhetetlen szenvedésre hivatkozik végrendeletében, mellyel őt a Mindenható életében meglátogatta. Boldogtalansági rohamában egyszer ő is kiugrott még az ablakon is. Persze nem minden tudós vagy nagy lélek ilyen terhelt, de a legtöbb igen. De aki nem az, az is boldogtalan. Nem tudják kielégíteni boldogságuk utáni vágyukat az egyszerű emberek se, de a nagyok legkevésbé.

Persze e nagyoknak nem kellett volna ilyen boldogtalanoknak lenniük, ha igazi keresztyények lettek volna. De vallástalan kor gyermeke és egyébként is protestáns Petőfi a keresztyénységet nem is ismerte, a görögkeleti apától és kálvinista anyától származó József Attila szintén nem, a kálvinista Ady pedig csak harangozni hallott róla.

Zrínyi katolikus volt, de ő se igazi. Fanatikus protestáns nevelőanyja (Lobkowitz-Poppel Éva) és még fanatikusabb ügyvédje (Vitnyédy), ki később barátja lett, túl nagy hatással volt rá.

Széchenyi jóakarátú katolikus volt, de szintén vallástalan kor gyermeke, szintén nem elég művelt vallásilag. Hogy is lehetett volna az, mikor még kedves hitszónoka és lelki atyja, a ferences Albach Szaniszló se nagyon számítható katolikusnak?

Pedig hogy boldogok akarunk lenni mindnyájan, kétségtelen, hiszen az önfenntartás törvényével jár együtt, abból következik. Még gondolatnak is képtelenség, hogy Isten (vagy ha tetszik, a természet) éppen csak legkiválóbb teremtményét (az embert) nem akarta volna boldognak. De hogy itt a földön mégse lehet az, nem annak világos jele-e, hogy a halállal még nem fejeződik be végleg az élete? Lelkünk igazi hazája nem itt van, tehát boldogság se itt terem számunkra. Aki készakarva nem fogja be a szemét, annak ebből azt kell kiolvasnia: folytatása következik. A halállal nincs még vége mindennek. Csak az első felvonás fejeződött még be.

Hatodik, s talán legnagyobb érvként az igazságosság követeli a lélek halhatatlanságát.

Mivel Isten létét már bebizonyítottuk, most már érvelhetünk is vele. Ha Isten van, akkor a halál után mindenképpen kell lenni másik életnek. Másként Isten igazságtalan volna, az pedig lehetetlenség. De még Isten nélkül is bajosan lehetne elképzelni, hogy az élet olyan igazságtalanul végződjék, mint amilyent az jelentene, ha a halál tényleges megsemmisülésünk volna számunkra.

A földi életben mind az anyagi, mind a szellemi javak, mind az egészség és erő, mind a szerencse s a vele járó siker a legaránytalanabban vannak elosztva. Éppen nem látjuk, hogy a földi javak azokat boldogítanák, akik meg is érdemlik, tehát a jókat. Sokkal inkább mondhatnánk szabályként éppen az ellenkezőt. Fentebb már említettem egy helyen, hogy még egy-

szerűbb kisiparos-anyja is azért nem akarta, hogy iskolás lánya nagyon vallásos legyen, mert „tudja Isten – mondta –, azok mind olyan szerencsétlenek”. Ez tehát még neki is feltűnt.

A földi életben nemcsak egyéneket, hanem még nemzeteket illetően sincs igazságszolgáltatás. Nagyon tévednek, akik úgy érvelnek – pedig igen gyakran halljuk –, hogy Isten ezt az igazságtalanságot nem tűrheti, és hogy a bűn mindig elnyeri büntetését. Az igaz (hiszen éppen most hivatkoztunk rá), hogy Isten szükségképpen igazságos, de ha van másvilág is, hol van az megírva, hogy Istennek még ebben az életben kell igazságot szolgáltatnia? Ellenkezőleg. Még ha akarná, se tehetné ezt, mert hiszen akkor nem lenne érdem neki szolgálni, hanem csak egyszerű érdek. Pedig az egész földi élet a próbatétel kedvéért van, mert azt is az igazságosság követeli, hogy az örök boldogságot ne kapja ingyen senki, hanem meg kelljen mindenkinek érdemelnie.

Isten igazságossága kívánja azt is, hogy minden jó elnyerje jutalmát. Nem önzés tehát az örök jutalomra is gondolni, mert ez a dolgok rendjéből s az erkölcsi egyszerűségekből következik. De ha minden jó már itt a földön megkapná a jutalmát, akkor a jóság csakugyan nem jelenthetne olyan érdemet, melyet külön jutalmazni kell, mert hiszen a jócselekedet akkor tulajdonképpen egyszerű önzés volna.

Mivel tehát csak olyan földi életnek van értelme és célja Isten terveiben, melyben érdemet lehet szerezni, világos, hogy itt a földi életben gyakran elő kell fordulnia annak, hogy a bűn büntetlen, az erény jutalom nélkül marad. Csak így lehet érdem az, ha valaki mégis kitart a jóban, mégse csügged el, mert neki Isten szava is elég erő és támaszték, nem pedig csak a rögtöni és a szemével is látható jutalom az, ami tetteiben irányítja.

Láthatjuk is a világtörténelemből, hogy nemcsak ártatlan egyének buknak el úgy, hogy elégtételt sohasem kapnak és a bűnös egyének diadalmaskodnak úgy, hogy a legvégén se éri őket megalázás (például az istentagadó Lenin, sőt még a magától a kommunizmustól is gyilkosnak nyilvánított Sztálin is milyen diadal és dicsőség közepette halt meg!), hanem még nemzetek harcában is sokszor diadalmas az, aki támadó háborút indított, tehát a bűnös. Nagy Frigyes és Mária Terézia háborúiban mindig Nagy Frigyes diadalmaskodott, pedig nemcsak mindig Frigyes volt az, aki támadó háborút indított, hanem még az eszközök is álnokok és becselének voltak, melyeket alkalmazott (például megszegte a szavát nemegyszer, hogy meglepetést okozzon, hadüzenet nélkül támadott stb.).

Olaszország is az első világháborúban olyan nyílt becselenséget követett el velünk szemben, melynél nagyobbat még elképzelni se lehet. Hiszen szövetségesünk volt és mégis ellenségeinkhez csatlakozott, csak azért, mert látta, hogy a gyengébb fél vagyunk s a végén mégis jutalmat kapott esküszegő hűtlenségéért: Dél-Tirolt, Isztriát, Triesztet (s ezek nagy részben még a rá nézve szerencsétlenül végződő második világháború után is tulajdonában maradtak).

Kétségtelen, tehát, hogy a földön nincs igazság. Vajon ki jutalmazta meg azt a sok-sok ezer embert, aki életét adta eszméiért s elpusztult a csatatéren? És ki büntette meg azokat, akik csak harcolni mentek oda s gondoskodtak a bőrükről is, meg a gazdag zsákmányról is és még unokáik is gazdagok lettek a bűn jutalmául?

Ki jutalmazta meg azt a jó embert, aki jó szívével befogadta a hajléktalan vándort a házába s az „jutalmul” meggyilkolta, kifosztotta, de sohasem került az igazságszolgáltatás kezébe? Azt a hűséges feleséget, aki szerelmében az urának még a gondolatát is mindig teljesítette s inkább cselédje volt, mint felesége s a végén mégis kirúgta az ura egy másik asszony kedvéért?

Hiszen mivel becsületes és gyámoltalan, az ura pedig ravasz és körmönfont, sokszor még a bíróság is azt mondja ki a válóperben, hogy nem ő, hanem az asszony volt a bűnös (mert például a végén mégis az asszony költözött külön) s emiatt még tartásdíjat se állapítanak meg részére.

Ilyesmik éppen nem ritkaságok az életben, s annyira sok hasonló eset fordul elő, hogy – ismétlem – még ha Isten nem volna, akkor is bajos lenne elképzelni, hogy a halállal mindennek vége legyen és ekkora igazságtalanságok megtorlatlanul és ilyen erények jutalom nélkül maradjanak.

A gonoszok is nagyon észreveszik ezt, de ők – érdekes – éppen Isten léte ellen hozzák fel bizonyítékul. Ha Isten lenne, ezt nem tűrné, mondják. Pedig hát mindez nem azt bizonyítja, hogy Isten nincs, hanem csak azt, hogy a halállal az életnek még nincs vége.

Istennek ezen igazságtalanságok ideiglenes megengedésével két célja van: Először, hogy önzetlenül tehessük a jót s így megérdemelhessük az örök jutalmat. Hiszen semmi címünk se lenne örök jutalomra, ha itt a földön is mindig előnnyel járna a jó. Ez tettünk értelmező voltát megmérgezné, mert önző jellegűvé tenné. Másodszor, hogy a vak is láthassa belőle, hogy kell lenni másvilágnak, s hogy lehetetlen, hogy a halállal mindennek vége legyen.

A vakok azonban – sajnos – ezt mégse látják s ismét csak önzésük miatt nem látják. Ők ugyanis nem tudnak semmit önzetlenül tenni, se hinni és bízni. Ők ráfogják a hívőkre, hogy közönséges önzők, mert mindent haszonért, az örök boldogságért csinálnak, nekik azonban, akik állítólag önzetlenek, már itt a földön és azonnal kell a haszon. S mivel nem mindig kapják meg, vagy ha meg is kapják, nem rögtön, dühükben még Isten létét is megtagadják. Ezzel aztán ők maguk bizonyítják legjobban, hogy mennyire nem önzés az, amit az ember csak a másvilági jutalom reményében tesz. Az ő szemükben ugyanis ez nem elég jutalom.

A marxizmusnak itt a földön kell a mennyország. A másokra olyan keveset ad, hogy azt szívesen átengedi a papoknak. De azért a hívekre mégis ráfogja, hogy önzők, mert hiszen mindent az örök üdvösségért csinálnak.

De ismét hangsúlyozom: Még ha Istentől el is tekintünk s vele nem érvelünk, akkor is képtelenség a becsületet, sőt az egész emberi életet másvilág nélkül elképzelni. Enélkül ugyanis minden kötelességteljesítés, minden becsület, minden önzetlenség alap nélküli levegőben lógó dolog. Akkor csakugyan csak bepálírozott, rumos állapotban lehet csatára vezényelni embereket még a legszentebb célokért is, mert – valljuk be – következtelenség, ostobaság, logikátlanság, sőt örültség csak „becsületből” meghalni azért, hogy mások élvezhessék az én halálom gyümölcsét.

Igaz, szép az önzetlenség, de miért legyenek éppen én önzetlen? S hogy kívánhatja tőlem valaki, hogy én pusztuljak el azért, hogy mások legyenek boldogok? Ezt pálinka nélkül is megcselekszik egyes fiatalok lelkesedésből, fanatizmusból, de be kell vallanunk, hogy nem logikusan, hanem csak azért, mert a fanatizmus feledteti velük a józanság, a logika és a megfontoltság hiányát. Nem is teszik ezt mások, csak a fiatalok, akiket könnyű félrevezetni, könnyű lelkiismeretlenül kiaknázni. Mihelyt egy-két évvel idősebbek és tapasztaltabbak lesznek, ők se kaphatók már rá. De a másvilágban komolyan hívő ember igen. Annál van a dolognak értelme.

Végül hetedszer: bizonyítja a lélek halhatatlanságát az a bámulatosan általános meggyőződés, melyet erre vonatkozóan az egész emberiségben tapasztalunk.

Nincs és nem is volt nép, mely a lélek halhatatlanságában ne hitt volna. Melyik állat temette el már valaha a halottait s melyik ember nem temette el? Pedig nem annak világos bizonyítéka-e ez, hogy az emberi holttest tisztelretelmű? Hogy valami nagynak hordozója volt s nem is fejeződött be még a szerepe a halállal?

Már az ősember is úgy temette el halottait, hogy kelet felé néznek, mint akik várnak valamit. Pénzt, ételt temettek el a történelem előtti ember mellé, az ősmagyar mellé meg a lovát. A másvilág kezdetleges felfogásának jele mindez, de magát a másvilágban való hitet kétségtelenül bizonyítja.

Pedig a lélek halhatatlanságában való egészen általános hit még sokkal megmagyarázhatatlanabb, mint az istenhit. Hiszen Isten keze nyomaival tele van a természet. Az eszes embernek tehát észre kellett vennie az okozatból az okozót, a gépekből a mérnököt. De az hogy jutott eszébe az embernek, hogy ő a halállal nem pusztul el, mikor a természetben mindenhol és mindenütt csak azt látta, hogy minden mulandó, minden elpusztul, mindenre az enyészet vár s mikor a nála sokkal erősebb állatok és a több száz éves tölgyek is elpusztulnak? Bizonyára Isten létéből és a vele összeegyeztethetetlen földi igazságtalanságokból tudta meg ezt az ember, de mint fontos, örök igazság, talán még egyenesen vele is született.

Bámulatos, hogyan megvan például ez a hit, vagy megvált az újságtól, mozitól, színházról, rádiótól még meg nem mészterizált falusi magyar népben! Még csak a leghalványabb kétség sem merült fel benne erre vonatkozóan, s mint a képzelhető legtermészetesebb igazság, átjárta egész életét. Palóc vidéken működött papoktól hallottam, hogy az emberek a haldoklóval üzeneteket küldtek a másvilágra megholtjaiknak s a haldokló ágya mellett állva ilyen kérdéseket intéztek hozzá: Látod már a Jézust? Látod már a Szűz Máriát?

Hogy a buddhizmus nem ismer másvilágot, csak nirvánát, megsemmisülést, a buddhisták száma pedig több száz millió, nem érv állításunk ellen. A buddhizmusban se rögtön a halál után következik ugyanis a nirvána, hanem majd csak a legvégén, sok ezer éven át megismétlődő reinkarnációk után, és akkor is csak a legtökéletesebbek számára. A másvilági életben tehát a buddhizmus is hisz. Az se mondja azt, hogy a halállal vége az életnek.

Buddha a létet tartotta a legnagyobb tehernek az ember számára, melytől azonban a legnehezebb megszabadulni s ezért csak a legnagyobbaknak jut osztályrészül. Pedig, ha a halál csakugyan végleges halált jelentene, akkor igazán könnyű lenne a létből végleg megszabadulni és a nirvánába jutni. A lélekvándorlás tana is a léleknek a halál utáni életében való hitét jelenti s a lélekvándorlás még a buddhizmus szerint is csak egyes kiváltságosok, a legnagyobbak számára végződik a nirvánában. Végül ne felejtjük el, hogy a buddhizmus nem azonos azzal, amit Buddha tanított, s ha Buddha hitt a nirvánában, azaz az ember végleges megsemmisülésében, abból még nem következik, hogy a buddhizmus több száz milliók tömegei is hisznek benne.

A buddhizmusban nem úgy van, mint a katolikus egyházban, hogy dogmák vannak, s aki csak egyet is nem hisz belőlük, már nem is katolikus, illetve nem is buddhista. Van keleti és van nyugati buddhizmus és a kétféle tanai homlokegyenest ellenkeznek egymással. A keletiben alig maradt meg valami Buddha tanaiból, ott nem szerepel a nirvána. De a nyugati buddhizmusban is csak a „bölcsek”, nem pedig a tömegek számára szerepel.

Maga a nirvána semmi más, mint a tropikus, perzselő hőségtől elfásult s még az életet is megunt hindu idegzet szörnyszülőtte. Ott, ahol a nirvána tana keletkezett, az európai ember is elfásul, teste-lelke megunja az életet, s elkeseredésében még a másvilágot se óhajtja. Mindenki tudja azonban, hogy azok az elhatározások és vágyak, melyek ilyen idegállapotban keletkeznek bennünk, nem a valót tükrözik vissza, hanem a torzképet.

A lélek halhatatlansága azonban olyan legyőzhetetlen igazság, hogy még az elfásult hindu „bölcsek” se tudják elképzelni a megsemmisülést mindjárt a halállal, hanem a mérhetetlen, ködös távolba helyezik s csak a kiváltságosok számára tartják lehetségesnek.

A lélek halhatatlanságát nem milliók tömegek, hanem még egyének se tudják tartósan és állandóan tagadni. Akiken úgy látszik, mintha tudnák, azért látszik így, mert gögjükben lelki válságaikat eltítolják s csak akkor beszélnek, mikor fölényben lévőnek érzik magukat.

Egy ilyen titán például, ki leveleiben állandón hitetlenkedésével kérkedett hívo barátjának, egyszer csak azzal kezdte az első világháborúban a harctérről írt egyik levelét: „Barátom, hiszek a lélek halhatatlanságában!”

Azért írt így, mert levelét legjobb barátja temetéséről hazaérkezve írta. Lehet, hogy mikor ezek a benyomások elhalványulnak, akkor majd megint nem hisz, hanem várni kell, míg meghal az anyja, s akkor majd újra kitör belőle, hogy hisz a lélek halhatatlanságában.

*

Hogy ez a halál után következő élet milyen, azt Isten kinyilatkoztatásából tudjuk. Annyit azonban már az ész is megmond, hogy örökké tart (mert hisz láttuk, hogy a lélek halhatatlan) és hogy vagy jutalomból, vagy büntetésből áll. A földön ugyanis sokszor nem történik meg a jutalom vagy a büntetés, pedig ennek minden ember esetében meg kell történnie. A kinyilatkoztatás is ezt mondja.

Az Evangéliumban az van, hogy Krisztus Urunk az utolsó ítéleten jobbjára állítja a jókat s azt mondja nekik: „Gyertek, Atyám áldottai, vegyétek birtokba a világ kezdetétől nektek készített országot!” A gonoszokat pedig a baljára állítja, s azt mondja nekik: „Távozzatok szíнем elől, ti átkozottak, az örök tűzre” és – mondja az Írás – „ezek örök büntetésre mennek, az igazak meg örök életre”. (Mt 25,31-46) A Szentírás igen sokat emlegeti a pokol tüzeit s azt is mondja, hogy a kárhozatban lévőknek „az ő férgük meg nem hal, a tűzük el nem alszik” (Iz 66,24; Mk 9,48), tehát hangsúlyozza az örökkétartóságot. Krisztus Urunk arra is újra meg újra figyelmeztet bennünket, hogy ha bűnben halunk meg, azt többet nem lehet jóvátenni.

A lélekvándorlás tana, melyet napjainkban a spiritizmus terjeszt, a kereszténységben teljesen ismeretlen. Hogy a Szentírás is utal rá, légből kapott állítás, teljesen a képzelet szüleménye. A Szentírásban a lélekvándorlás lehetőségének nyoma sincs, mert az, hogy Krisztus Urunk egyszer Keresztelő Szent Jánosról azt mondta, hogy ha akarjátok, hát ő az Illés (Mt 11,14), egyáltalán nem bizonyíték arra, hogy Illés lelke Keresztelő Szent Jánosban internálódott. Krisztus e kijelentését lehet szóról szóra is érteni, de lehet képletesen is, és az összefüggésből láthatjuk, hogy képletesen kell érteni.

Egyébként is, ha lélekvándorlás valóban lenne, akkor ez a kereszténység egyik legfontosabb tana kellene legyen, hiszen a másvilág a kereszténység alapja és célja. Még gondolatnak is képtelenség tehát, hogy az Üdvözítő erről a legfontosabb dologról csak egyszer szolt volna egy szót, s azt is csak úgy melleleg s azt is úgy, hogy így is lehet érteni, meg úgy is.

De Jézusnak ezt a szavát nem is lehet a lélekvándorlásra és a lélek többszörös újjászületésére érteni, mert Krisztus Urunk sokszor beszél a másvilágról és egész világosan megmondja, hogy örökké tart és hogy mennyországból és pokolból (és tisztítóhelyből) áll.

Nyoma sincs a lélekvándorlásnak az őskeresztény irodalomban, a szentatyák műveiben se. Az első évszázadokban a keresztények mennyország és pokol alakjában hitték a másvilágot, pedig ők csak tudhatták, mit tanított Krisztus. Képtelenség, hogy ha ő lélekvándorlást tanított volna, akkor az őskeresztények, éppen ellenkezőleg, mennyországot és poklot hittek volna. A lélekvándorlás a kereszténységben még Luther idejében se jutott eszébe egy komoly embernek se.

A spiritiszták érvére, hogy az az Isten, aki minket pokollal büntetne, azaz olyan büntetéssel, mely örökké tart, szívtelen és kegyetlen lenne, ezt feltételezni pedig istenkáromlás, azt feleljük, hogy mivel Isten végtelenül jó, ebből természetszerűleg következik, hogy ártatlanul senki se juthat a pokolba. De csekélységért sem. Ezért különböztet meg a katolikus erkölcsstan halálos és bocsánatos bűnt, melyek között a fő különbség az, hogy az egyik büntetése az örökké tartó pokol, a másiké pedig csak ideiglenes.

Halálos bűnt akkor követünk el, ha készakarva, teljes öntudattal és fontosabb dologban szegjük meg a törvényt. Fontosnak minősíti a katolikus erkölcsstan még a vasárnapi mentség nélküli misemulasztást és a pénteki húsevést is azért, mert másképp az emberek nem vennék

komolyan. Pénteken nem az a bűn, hogy valaki evett, vagy mit evett, hanem az, hogy az egyháznak nem engedelmeskedett.

Aki lehetetlennek tartja, hogy a végtelenül jó Isten egy bűnért, még ha azt teljesen készkarva követte is el valaki, örökké tartó pokollal büntesse az embert, azt figyelmeztetjük arra, hogy a földi életben is annál jobban kell az embernek vigyáznia magára, minél nagyobb úrral van dolga, az Isten pedig nem is nagy úr, hanem végtelen. S ha valaki azt mondja, hogy lehetetlen, hogy Isten ilyen „csekélységért” ilyen szigorúan büntessen, azt feleljük, hogy Istennel, a végtelenséggel szembeszállni bizonyára nem csekélység, s ha mégis az, azt kérdezzük, hogy lehet, hogy az az ember, aki tudja, hogy ezért a „csekélységért” milyen nagy büntetés vár rá, mégis elköveti azt a „csekélységet”. (Mert hiszen, ha nem tudja, hogy amit tesz, halálos bűn, azaz hogy pokol jár érte, akkor már nem is halálos bűn a bűne, tehát nem is jár érte pokol.)

Vannak olyan vegyi szerek, melyekből egy csepp már halált okoz, sőt azt okoz csupán a szaga is. Ezt az igazságot azonban azoknak, akik ezekkel a szerekkel bánnak, nem azzal kell elintéznük, hogy ez mégiscsak lehetetlen állapot, tehát nem hiszem el, hanem azzal, hogy tudomásul vesszük aényt és a megfelelő óvatossággal, sőt félelemmel bánnak ezzel a szerrel.

Hegyi kiránduláson is sokszor kell mennünk olyan ösvényen, mely csak vagy 30 cm széles, s ha csak egyet lépünk balra, több száz méteres szakadéka zuhanunk és végünk. Ezt szintén nem azzal szokás elintézni, hogy de hát az mégse járja, sőt egyenesen lehetetlen, hogy az ember mindössze egy lépés miatt szörnyethaljon, hanem azért van az eszem, hogy ha egyszer tudom, hogy így van, akkor vagy nem megyek oda, vagy ha mégis odamentem, akkor ott ennek megfelelően viselkedem és kellően vigyázok arra az egyetlen lépésre, melyről tudom, hogy az életet jelenti számomra.

Az erkölcsi életben se mi szabjuk meg, hogy mi bűn és mi nem, mit lehet pokollal büntetni és mit nem, hanem Isten, s nekünk azért van eszünk, hogy ha „csekélységért” jár a pokol, akkor elkerüljük azt a „csekélységet”, hogy ne kerüljünk oda. Valójában pedig ez a „csekélység” annyira nem csekélység, hogy máskor meg éppen mi vagyunk azok, akik olyan nagynak tartjuk ezt a „csekélységet”, hogy semmiképpen se akarjuk elhinni, hogy Isten még ezt is megbocsáthassa.

Az emberek például azt hiszik, hogy csak az történhet, amit Isten akar, s lehetetlennek tartják, hogy Isten eltűrhesse, hogy az ő akaratával ellenkező is történhessék. Pedig hát bizonyára nem Isten akarta azt, hogy Káin megölje Ábelt, sőt Káin bizonyára még azt is nagyon jól tudta, hogy Isten azt akarja, hogy ne ölje meg. S lám, mégis megölte s meg is ölhetette. Isten eltűrte, hogy megölhesse. De csoda akkor, hogy aztán pokollal bünteti érte? Pedig az is könnyen meglehet, hogy mégse büntette érte örökké, mert Káin később megtért. Nem Isten „kegyetlenségét”, hanem Isten végtelen jóságát kell tehát bámulnunk még abban az esetben is.

A spiritiszták azt nem akarják elhinni, hogy Isten annyira igazságos legyen, hogy a végtelen rosszat (az Istennel való szembeszegülést) végtelen büntetésben részesítse. Ők azt hiszik, hogy ez jósága és szeretete végtelenségével ellenkezik. Mások viszont azt tartják lehetetlennek, hogy Isten olyan jó, hogy még a Káinok ezreinek is megbocsát. Azt mondják: Ha lenne, nem tűrhetné azt a sok bűnt. Az igazság a középuton van: Tűri, de az utolsó szó az övé lesz. Ezt kívánja tőle isteni mivolta: végtelensége, szentsége és igazságossága. A türelmet pedig a jósága.

Az emberek nem akarják elhinni, hogy például a háború nem azért tör ki, mert Isten akarja, hanem azért, mert Isten akarata ellenére az ember akarja. Isten végtelen hatalmának ismeretében lehetetlennek tartjuk, hogy a két akarat szembeszegülése esetén ne az történjék, amit Isten, hanem az, amit az ember akar. Valóban olyan nagy dolog is ez, hogy az emberi ész megdöbben láttára, s nem akarja elhinni, hogy még ez is lehetséges. Mivel azonban lát-

juk, hogy mégis lehetséges, igazán magától értetődő, hogy csak pokol, tehát végtelen büntetés árán lehetséges, mert az utolsó szó csak Istené lehet. Miért csodálkozunk tehát annyira, hogy pokol is van?

Isten, ha már végtelen szeretetében magához hasonló, szabad akaratú bíró lényeket is teremtett, akkor már azt is kénytelen eltűrni, hogy sokszor az ő akarata ellenére történjenek a dolgok. Világos azonban, hogy ha már ilyen lényeket is teremtett, tehát ezt a lehetőséget is megengedte, akkor poklot is kellett hozzá teremtenie, mert ha Isten a háta mögötti pokol nélkül teremtette volna az ilyen ijesztő képességekkel felruházott embert, akkor nem maradhatott volna ő az Isten. Az olyan Isten, akinek ellen lehet szegülni, jó Isten, de az olyan Isten, akinek büntetlenül lehet ellenszegülni, az már tehetetlen, tehát lehetetlen Isten. Ilyen Isten pedig nincs. De ne mondjuk azt se, hogy Isten büntesse az embert, de ne örökre, mert a végtelen Isten csak végtelenül büntetheti azt a bűnt, mely a vele való ellenszegülésben áll.

Az emberek úgyszólván mást se tesznek, mint azt, amit Isten tilt. Egymást érik a világháborúk, fél évszázadon át százmilliókra kiterjedően istentelenkedik szabadon a kommunizmus, úgyhogy még a szolgálatába álló „békepapok” is azzal érveltek, hogy mindez nem lehetne, ha nem az Isten akarná. És az Isten mindezt nemcsak tűri, hanem a szereplőknek meg is bocsátja és elfeledi, ha megbánják, amit tettek. Hogy lehet azonban megbotránkozni azon, ha azokat, akik fel is lázadtak ellene s meg se bánták, végül pokollal, tehát örökké bünteti.

Az újjászületés, a reinkarnáció nem büntetés. Hiszen a bűnösnek a föld a mennyországa, s nem rettegést, hanem örömet jelent számukra az a tudat, hogy még számtalanszor újra szülehetnek s itt majd újra meg újra züllhetnek, kivált mikor előre tudják, hogy Isten jóságából végül mégis csak eljutnak ők is a hetedik szférába, mely a spiritisza mennyországa.

Lehetetlenség ez, mert hiszen az oda eljutók diadallal mondhatnák: Látod, Isten?! Egész életemben mást se tettem, mint csak mindig téged bántottalak, s a végén mégis csak ugyanott vagyok, ahol a kis Szent Teréz.

Még a gyerek se becsüli meg, hanem lenézi és kifigurázza az olyan szülőt vagy tanítót, akinek a hátán fát lehet vágni. Még a gyerekek se jönnek tartják az ilyen nevelőket, hanem gyagyáknak. A gyagya ember, kivált, ha hatalommal bíró és ereje teljében lévő férfi az illető, szánandó. Szánandó Isten azonban nincs.

Amelyik ember azt gondolja, hogy az Istennel bratyzni lehet, akinek nem Úristene, hanem „istenkéje” van, az igen keservesen fog csalódni. Az Isten nem „istenke” és nem is „jó öreg”, aki harangozóit teendőket teljesít, mint Ady istene. (Jézuskáról azonban lehet beszélni, mert Isten emberré lett, s mint ilyen, gyermek is volt, s mint gyermeket is imádnunk kell.)

*

A lélek addig, míg itt a testben van, még mukkanni se tud az idegrendszer és az agy nélkül, s ha az agy egészen beteg, mint például a teljes idiótákban, akkor a lélek akár 40-50 éven át élhet a testben anélkül, hogy magáról csak a legkisebb életnyilvánulást is adná. De a normális emberben se tud a lélek addig megnyilvánulni (csecsemőkorban), míg az idegek az agyba képzeteket nem visznek s azokból meg nem alkotta első konkrét fogalmait. Agyzavarok és betegségek idején később is újra úgy viselkedik a lélek, mintha nem is léteznék. De tisztán szellemi működése is agymunkát jelent s az agy vérbősége szükséges hozzá. Nehéz elképzelni tehát, hogyan él és működik ez a lélek akkor, mikor teljesen elszakadt ettől az agytól és a testtől, vagyis a halál után.

Alaposabb megfontolásra azonban világosan látnunk kell, hogy ez a nehézség nem a szellemi, hanem csak az érzéki, a képzetek és képzettársítások keretei között működő állati lélekre vonatkozik. Ez valóban nem tud működni agyvelő és idegzet nélkül, sőt nem is több, mint egyszerűen csak ezek működése. Azonban, ha a mi lelkünk csakugyan az, aminek bizonyítottuk, azaz a test felett toronymagasan álló és vele egészen ellentétes tulajdonságokkal

és önálló léttel bíró szellemi lény, akkor semmi nehézséget se láthatunk abban a lehetőségben, hogy a testtől függetlenül is élhessen, sőt egyenesen azt kell mondanunk, hogy a lélek halál utáni önálló életének még tökéletesebbnek, nagyszerűbbnek kell lennie, mint a testtől függő, vele összekötött léleknek. Hiszen láttuk, hogy a test nem segítséget, hanem akadékoskodást jelent a lélek számára. Hogy lehetne hát baj vagy nehézség részére, ha az akadékoskodást megszüntetjük?

A lélek összehasonlíthatatlanul tökéletesebb és magasabb rendű lény, mint a test, s ha ilyen két lény együtt van, világos, hogy létükben és működésükben elsősorban a tökéletesebb lény az irányadó, nem pedig az alsóbbrendű.

Ha a lélek otthagyja a testet, érthető, ha a test elpusztul, mert nélküle nem ember már többé az ember, de ha az a test, mely éppen nem természetes s annál kevésbé abszolúte nélkülözhetetlen társa a léleknek, elpusztul, abból semmiképpen se következhet, hogy akkor vele együtt a léleknek is el kell pusztulnia.

Igaz, hogy a testtel összekötött lélek első működését, a konkrét fogalom alkotását, az agy képzeiteiből és segítségével alkotta és csak így, fokozatosan emelkedett fel a szellemi világba, de ha már felemelkedett, világos, hogy nincs már többé szüksége a testre. A repülőgép se tud a levegőbe emelkedni kifutópálya nélkül, de ha már fent van, semmi szüksége sincs többé a földre.

A léleknek ezt az anyagtól való fokozatos elszakadását már itt a testben is jól láthatjuk. A gyerek még férfit és csak felnőttnek gondol, mikor „embert” mond, mert amit gondol, még el is akarja képzelni. Az értelmes felnőtt már nem. Ő olyan embert is tud már gondolni, amit elképzelni nem lehet, mert gyermek és felnőtt, férfi és nő is lehet egyszerre. Első elemiben még így tanítja számolni a gyerekeket a tanító: Ha a papádtól kapsz öt almát, a mamádtól pedig hét almát, hány almád van? Másodikban meg már így kérdi: Öt meg hét mennyi?

Miért ne lehetne hát a másvilágon a gondolkodásunk még a testben élő felnőtténél is tökéletesebb, azaz egészen anyagtalan, tehát agy nélküli, s miért ne maradhatna meg belőle ott már csak az, ami szellem? Hiszen ott anyagi képzetek úgyse lehetnek, mert nincsenek testek, érzékek sincsenek, mert nincs se hang, se szag, se íz. Mit csinálhatna hát ott a lélek az aggyal? Ott ez már teljesen felesleges, sőt akadékoskodás lenne számára. Istennek sincs agya. Neki nem is volt soha. Hogy mégis mennyire tudott és tud gondolkodni, mutatják a természet bámulatos célszerűségei.

De abban sincs semmi lehetetlen, hogy a másvilágon tisztán szellemi működést fejtheszen ki olyan lélek is, mely – mint a csecsemőkorban elhaltaké, vagy az idiótaság sötétségébe végig megmaradó egyének lelke – nem kapván képzeteket a fejletlen, illetve beteg agytól, a földön még egyáltalán nem tudott megnyilvánulni, s fogalmak nélkül kerül a másvilágra.

Ha az Isten tud a léleknek tartalmat és ismereteket adni testi életében az agy, vagyis a test közvetítésével, miért ne adhatna neki ugyanilyen, vagy még nagyobb tartalmat és ismereteket más, szellemi úton? Az angyalok és az ördögök is gondolkodnak s akarnak, sőt egy részük még vétkezett is, pedig sohase volt agyuk, most pedig, a spiritiszta üléseken, közlik velünk gondolataikat agy nélkül. Világos, hogy emiatt az angyaloknak a vétke is szellemi (engedetlenség) volt, de véték.

Az állati lélek nem élhet tovább test nélkül, mert ez csak járuléka a testnek s annak legmagasabb életformája, de a szellemi lélek, mely sokkal több, mint a test és melynek csak börtöne és bilincse a test, miért ne élhetne a test nélkül? Világos, hogy Isten tartalmat is tud neki adni a másvilágon is, ha földi életében, a természet törvényeinek keretei között ez még nem tudott megtörténni.

Büchner érvei a lélek halhatatlansága ellen

Befejezésül lássuk most még Büchner ellenvetéseit a lélek halhatatlansága ellen.

Annak ellenére, hogy mit sem érnek, ezek is hozzájárulnak a kérdés tisztázásához, mert jól láthatjuk, hogy a mi sok és logikus érvünkkel szemben milyen gyöngék és kezdetlegesekek az ellenvetések.

„Minden keletkezőnek – írja (211. o.) – szükségképpen természetében van, hogy elpusztuljon és egy időben keletkező lény halhatatlanságának örökkévalósága nyilvánvaló ellentmondás. Ha tehát a halhatatlansági elvhez akarunk ragaszkodni, nem marad más hátra, mint feltételezni, hogy az emberi lélek, mint ilyen, öröktől fogva létezett és hogy csakis emlékeztünk hiányzik korábbi állapotainak megismerésére.”

„Az indiai bölcsek e tekintetben jóval következetesebben ítéltek, mint a keresztények, amennyiben, bárha ők is a halál utáni feltámadásból indultak ki, születés előtti létezést is feltételeztek s egyáltalán mindazt, ami van, örökkévalónak tartottak. De hogy valami, ami egy ideig nem létezett, azután végtelen örökkévalóságig létezzen, épp oly lehetetlen, mint a kör négyyszögesítése. Csak maga az, aki kezdet és vég nélküli, az lehet elpusztíthatatlan.”

Büchner érvelése, amilyen magabiztos és nagyhangú, olyan ostoba. S ebben a hindu bölcsek is épp oly ostobák voltak, mint ő, nem pedig következetesebbek a kereszténységnél. Mi címen kellene annak, ami halhatatlan, egyúttal öröktől fogva is lenni? Minden szellem örökkévaló s így halhatatlan, mert ez oszthatatlanságával már vele jár, ebből azonban egyáltalán nem következik, hogy öröktől fogva is van. Öröktől fogva csak egy van: Isten.

Aki vagy ami nem maga a lét, csak mástól (a „van”-tól) származhat, tehát öröktől fogva nem is lehet más, mint csak az, akinek lényeges tulajdonsága a létezés, s így azonos vele. Isten mindent teremthet, csak Istent nem, mert láttuk, hogy két Isten képtelenség, s mert a teremtetten Isten is képtelenség.

Világos azonban, hogy Isten teremthet szellemet is, nemcsak anyagot, pedig ha szellemet teremt, de olyan örökkévalót, mely nincs öröktől fogva, hanem léte csak attól kezdve tart örökké, hogy Isten megteremtette. Aki tehát ezt épp oly lehetetlennek tartja, mint a kör négyyszögesítését, az azt se tudja, mit beszél.

„Oly állapot is van – folytatja Büchner igazán bámulatosan „meggyőző” érvelését (211. o.) –, amely szellemi létünk időnkénti elpusztításának lehetőségére közvetlen és mindennap tapasztalható bizonyítékokat szolgáltat, és ez az álom állapota... Ébredéskor a lélek ott jön öntudatra, ahol azt elalváskor elveszté, a hosszú időköz órája nem létezett. Úgy szólván meghalt és újrászületett.”

Azonban a lélek halandó állapotát Büchner szerint még az álomnál is jobban bizonyítják a sokszor hetekig is eltartó eszméletlenségi állapotok. „Ha ilyen betegek felgyógyulnak – mondja –, szellemi tevékenységüket épp azon a ponton folytathatják, ahol abbahagyták.” (Aztán hivatkozik a téli álomra, melyben egyes állatok összefagynak, és szinte összeszáradnak, mégis felébrednek, aztán „az indiai kóklerek élve eltemetésére”, akik szintén felébrednek.)

Ezeknek az érveknek igazán az együgyűségén kell bámulnunk, nem a szellemességén. Hiszen, ha Büchner példái nem volnának olyan együgyűek, mint amilyenek, éppen a feltámadás mellett bizonyítanának. A télen megfagyott denevér is újra életre kel, az „indiai kóklerek” is „feltámad”, az álomból is felébredünk és Büchner olyan eszméletlenségeket emleget, amelyekből szintén felébredünk. Tehát megannyi „feltámadás”.

Ki keres azonban a denevérben lelket, s ki nem tudja, hogy az emberi álomban pedig csak az agy alszik, meg az idegrendszer, de nem a lélek. A hetekig tartó eszméletlenség se

más, mint mikor a művésznak hetekre elvitték a zongoráját s azért nem tud játszani. (Nem csoda, hogy Büchner ezt a zongorát mérgében „monstruózusnak” [szörnyűnek] találja.)

Arra a legfőbb érvre, hogy az igazságosság (vagy mint Büchner magát kifejezi: „erkölcsi szempontok”) követeli a lélek halhatatlanságát, Büchner azt válaszolja, hogy az örök élet úgyse lenne jutalom azért az erényért, melyet itt a földön nem méltányoltak, sem kárpótlás az itt elmaradt örömekért, mert hiszen „az örökös élet vagy meghalni nem tudás gondolata az emberi érzületet sokkal jobban sérti és kínozza, mint az örökös pusztulása...”

„Az egyéni élet megszűnésének vagy elpusztulásának gondolata bölcséletileg gondolkodó ember érzületére inkább megnyugtató, mintsem nyugtalanító hatással van. Nemlét, mint ezt Buddha mély értelmű vallástana már rég felismerte, teljes nyugalom, fájdalomnélküliség, minden (a testet és lelket sanyargató) benyomástól való megszabadulással egyenlő s így nincs mit félni tőle, sőt akkor vagy életképtelenség beálltával leghöbbsen kívánandó. Az elpusztulásban épp úgy nincs fájdalom, mint az alvás nyugalmában és csak a rá való gondolat az, mely félemlít.”

Büchner megint más malomban örül, mint kellene. Nem akarja észrevenni, hogy ezzel nem adott feleletet arra a kérdésre, hogy „erkölcsi szempontok”, tehát az igazságosság követeli a lélek halhatatlanságát, azaz a másvilágot. Mert ha igaz lenne is az, hogy a másvilágnak úgyszólván semmi értelme, mert csak terhére lenne mindenkinek s a jókat se kárpótolná a földön szenvedett igazságtalanságokért, ezzel még igazán nincs elintézve, sőt csak fokozva van az a nehézség, hogy a diadalmaskodó bűnnek s az üldözött és szenvedő erénynek soha semmiféle jóvátétele ne legyen.

Az igazságosság megköveteli a halál utáni életet, s vajon a mindenkinek Ura, ha jutalmazni akar, mert ezt végtelen igazságossága megköveteli, nem tud-e gondoskodni arról, ha akar, hogy az az örök boldogság ne legyen teher?

De Büchner nemcsak más malomban örül, hanem hamisan is örül, mert maga az érvelése is hamis. Például milyen szofisztikus megkülönböztetés az, hogy nem a halál borzalmas, hanem csak a gondolata. A halál gondolata ugyanis bizonyára azért borzalmas, mert a halál maga is borzalmas. Világos, hogy annak, aki már halott, nem borzalmasa a halál, de mi, akik még élünk, éppen azért borzongunk tőle, mert ha már mi is odajutottunk, már borzongani se tudunk. S ez a legborzasztóbb.

Igaz, hogy a fáradt idegzetű embernek időnként még az örök élet se vonzó vagy kíváncsi és kedvesebbnek látszik előtte az elmúlás, ez azonban csak múlt hangulat és az idegzet fáradtságával együtt el is múlik. A sok munka, gond és kellemetlenség elmúltával a pihenés és egészséges alvás után megszűnik ez az unottság s felváltja az egészség, melytől elválaszthatatlan a lét élvezete, az életöröm.

Buddhánál és követőinél, mint említettük, még a tropikus éghajlat is nagyban hozzájárult a Büchnernek annyira tetsző bölcsélet kialakulásához. Hiszen ott az emberek a még csontjait is kiszárító, szinte állandó napszúrás hatása alatt nem csoda, ha még a pusztaság létét is tehernek tekintik. Micsoda kezdetleges felfogás azonban a mennyi boldogságot is csak ilyen létnek gondolni!

Talán csak nem lehet józanul azt képzelni, hogy Isten az örökkévalóságban csak unalommal tudja jutalmazni azokat, akiknek ez a jutalom, az igazságosság alapján jár? Tudna tehát Isten örömről gondoskodni a másvilágon még akkor is, ha egyébként az unalom valóban velejárója ennek az örök életnek.

Pedig dehogy az! Az csak a beteg idegzet velejárója, nem az örök életnek. Hiszen nem is lesz ott idegzetünk, mert azt itthagyjuk a földön.

Világos, hogy akár ebben az életben, akár a másikban, minden és mindenki számára a legfőbb jó a lét, a van, és a legfőbb rossz a nincs, a hiány, a nemlét. Ha a felületes embernek

a túl sok még ebből se látszik kíváncsnak, ez csak a bölcséleti gondolkodás kezdetlegessége miatti látszat. Csak nem gondolhatjuk, hogy Isten is unja már magát? Pedig hát e kezdetleges gondolkodás szerint ugyancsak oka lenne rá, mert ő nemcsak örökké lesz, hanem már öröktől fogva is van, tehát ugyancsak lett volna már elég alkalma megunni magát!

Itt Büchner és társai megint abba az antropomorfizmusba esnek, melyet mindenáron miránk szeretnének fogni s melyet ők bennünk annyira lenéznak. Azt hiszik, hogy mivel az ember azt, ami soká tart, megunja, Isten is így van s mi is így leszünk vele, még Isten közelében is.

Nem veszi észre, hogy az unalom az emberben csak azért keletkezik, mert ami soká tart, abban az ember idegzete kifárad, kimerül. A rosszban hamarabb bekövetkezik ez, de azért a jóban se kerülhetjük el. Valamit élvezni is idegmunka ugyanis, tehát abban is el lehet fáradni s így az is terhessé válik.

De hát a mennyországban nem lesz agy, az ottani szellemi élvezetekhez nem kellenek idegek, nem lehet tehát beléjük fáradni se. Aztán a hosszú idő csak akkor terhes még a fáradt embernek is, ha tétlen, ha nincs magát mivel foglalkoztassa, de aki élvezheti a szépet, a jót és az igazat – pedig Istenben csak van mit élvezni a léleknek, s csak nem kell félnie, hogy kifogy belőle!? –, s aki nem testtel, érzékkel és idegekkel élvezi, nem is fáradhat ki bele. A mennyországban tehát szó se lehet unalomról, és a mennyországra nem vonatkozhat a közmondás, hogy jóból is megárt a sok.

De hogy a földi életben is mennyire csalóka látszat csupán a lét, az élet megunása mutatja, hogy még aki kívánja is a halált vagy a megsemmisülést, az se rögtön kívánja, hanem majd csak későbbre. Ami a mostant, a jelent illeti, ha csak egyenesen örjítő fájdalma nincs, a létet még a legdekadensebb intellektuel is élvezi. Az elmúlást sohase mától kezdve, hanem csak majd a jövőre kívánja.

Az öngyilkos, aki most dobja el az életét, a szenvedésektől való félelmében teszi, tehát egész más megítélés alá tartozik. De – s ez már valóban idetartozik – még ő is valósággal összeroppan bele, mire el tudja magát szánni a léttel való szakításra.

A legtöbb ember – tehát a normális ember – egyáltalán nem is képes magát öngyilkosságra elszánni még a legnagyobb szenvedésekben sem. Az elmeorvosok az egész családot beteglelkűnek, abnormisnak, terheltnek tartják, ha csak egy öngyilkos is kikerült belőle. A normális, az egészséges ember csak a jelent élvezi. Neki nem ellenszenves az örökké tartó élet, mert ő a mában, a valóságos világban él, nem a képzelten, s különösen nem a kimerült, beteg agy torzította elképzeltben.

Az egész élet kétségtelenül legigazabb kijelentése, hogy élni szép és élni jó, elpusztulni, megsemmisülni pedig rossz és csúnya, és aki az ellenkezőjét mondja s azt óhajtozza, hogy legjobb lenne már nem élni, az se úgy tesz, ahogyan beszél.

Ha az embereket, mikor az örök életet megkezdik, megkérdeznénk: nem lenne-e jobb, ha mégse tartana egészen örökké, lehet, hogy lennének köztük, akik igenlőleg válaszolnának, az azonban bizonyos, hogy nem az okosabbak válaszolnának így. Még bizonyosabb, hogy még akkor is, ha az örök élet nem lenne mennyország, hanem csak olyanforma, mit ez a nyomorult földi élet a valóban nyomorultaknak, még akkor se lenne köztük egy se, aki a megsemmisülést rögtön akarná, nem pedig csak később.

Mikor aztán végre lejárt volna az az idő, melyet maguk kívántak, bizonyos, hogy ők is kérnék a meghosszabbítását, ha lehetne, azaz maguk kívánnák azt, amitől előbb féltek, és ha a meghosszabbítást ismételni is lehetne, egész az örökkévalóságig hosszabbítanák. Kell-e ennél jobb bizonyíték arra, hogy mégiscsak a minél tovább tartó lét a legjobb, még akkor is, ha több benne a baj, mint az öröm? A lét ugyanis még így is csak jó, érték, pozitívum, tökéletesség, melyet senki se dob el magától.

Úgy látszik – legalábbis a most következő idézet azt mutatja –, hogy Büchner maga se túlságosan biztos abban, hogy érvei igazak s ezért ügyes szofizmákkal igyekszik megnyugtani magát és követőit arra az esetre, ha esetleg talán mégis csak halhatatlan lenne a lélek:

„Nem az elpusztulás, hanem csak ennek gondolata kellemetlen – írja újra (215. o.) –, de alapjában véve a gondolat, hogy egykor nem leszünk, épp oly kevésbé izgat, nyugtalanít bennünket, mint az, hogy egykor léteztünk. Szomorkodott-e már valaki azon, hogy nem volt jelen Trója megostromlásánál, vagy Nagy Sándor hódító háborúiban?” (Ennek minden józan ember örül, nem pedig szomorkodik rajta.) „És épp oly kevésbé törődhetünk azzal, hogy már nem leszünk többé a világon, midőn az emberiséget korszakalkotó események fogják lázba ejteni. A halál, mondta már a nagy Epikurosz, nem érdekelhet bennünket. Mert ahol mi vagyunk, ott nincs halál, és ahol a halál van, ott mi nem vagyunk.”

„A nagy Epikurosznak” e bölcs mondása azonban épp olyan kétségbeejtően nem bölcs, mintha valaki anyagi tönkremenésakor otthona fenyegető elárverezése miatt ezzel vigasztalná magát: Sebjaj! Amíg én bent leszek a házamban, addig úgyse lesz ott az új gazda, ha pedig már az ott lesz, én már úgyse leszek ott. Ez az okoskodás tehát csak annyit ér, mint a táncoló duhaj kiabálása: Ej, haj, sose halunk meg!

Ha valaki akkor beszél így, mikor a házat már úgyse tudja az elárverezéstől megmenteni, nem is olyan ostoba az ilyen Epikurosz-féle érvelés. Minek búsuljunk ugyanis azon, amin már úgyse segíthetünk! Ha azonban még nem késő minden s azt a házat talán még meg is lehet menteni az elárverezéstől, akkor nagyon ostoba dolog ez a szofizmákkal megalapozott előre belenyugvás.

Ami a halált illeti, minden azon fordul meg, vége van-e vele mindennek. Ha igen akkor mi csakugyan nem vagyunk ott, ahol a halál van. Ha azonban ezzel szemben a lélek halhatatlan (s ne feledjük, hogy Büchnernek és Epikurosznak éppen azt kellene bizonyítania, hogy nem az), akkor, ahol a halál van, mi is bizony ott vagyunk, mégpedig a pokolban, s ez már aztán csakugyan a legnagyobb és helyrehozhatatlan baj.

Arra is újra rátér Büchner, miért nem lehet boldogság az örök életben: „Ahol már nincs törekvés – írja –, ott élet sem lehet többé. A teljes igazság halálos ítélet volna annak, aki megértene, a tétlenség és unottság előbb-utóbb mindenkit tönkretenne”.

A nehézséget megint Büchner antropomorfisztikus felfogása okozza: az örök létet teljesen a földi élet mintájára képzelel el. Elfelejteti, hogy itt a földön azért okoz csak rövid gyönyt a megtalált igazság s azért lép helyébe csakhamar az unalom, mert itt a földön az igazság csak egy kis parányát ismertük meg. Azért dobjuk el megtalálása után hamarosan, mint a gyerek a megunt játékszert, mert vonz, csábít bennünket a sok, még előttünk ismeretlen többi igazság.

Az örök életben azonban már megismertük a teljes igazságot, birtokába jutottunk a végtelennek, melyet soha eléggé kiaknázni, mellyel soha eléggé betelni nem tudunk. Ennek birtokában tehát unalomról szó se lehet, csak a bírás tökéletes boldogságáról. Hiszen olyat bírunk, melyet egészében s tökéletesen sohase tudunk kiaknázni.

A részigazságot lehet tehát megunni. Ez az, amellyel igen hamar betelünk. A végtelent, az igazságot magát, nem lehet véges elmének megunni.

Isten azzal az unalommal, melyet itt a földön belénk olt (hamarosan minden akár anyagi, akár szellemi kincs megtalálása után), arra akar figyelmeztetni, hogy nem ez a mi végső célunk, hogy ne álljunk meg a részigazságoknál, mert más, sokkal nagyobb kincsek várnak ránk.

Ezért nem tudja az ember se tudás, se boldogság utáni vágyát itt a földön kielégíteni. Itt minden igazság, amit megtaláltunk, minden öröm, melyet élvezünk, csak azért van, hogy az örök életre figyelmeztessen bennünket, annak vágyát keltse fel bennünk. Mikor azonban már

célhoz értünk s megtaláltuk magát az igazságot, nem pedig csak az ízelítőket belőle, világos, hogy szó se lehet nyugtalanságról, szó se lehet sietésről. De unalomról se.

Hogy a földön a végén még a legjobban áhítottat és legnehezebben elértet is megunjuk, azért van, mert itt csak véges jó lehet az, amire rátaláltunk és csak részletörömeket élvezhetünk. Az itt a földön annyira jellegzetes unalom egyik legfőbb bizonyítéka annak, hogy a halál nem az élet vége. Az „unalom” szó tulajdonképpen annak a nagy igazságnak a bizonyítéka, hogy az ember a földön nem tud boldog lenni, mert vagy áhítozik, vagy pedig un, azaz kiábrándul. Mindkettő annak a jele, hogy még nincs ott a végső célnál, még nem érkezett haza, itt a földön csak ideiglenesen és ideiglenesen van, sietnie kell tovább a végső célhoz.

Büchner további kifogásai már egészen gyerekesek: „Az előbbi néhány fejezetben tárgyaltak – írja – teljesen lehetetlenné teszik a természetvizsgálónak, hogy a föld kerekiségén túl oly hely létezésében higgyen, ahol az elvált és a nehézség törvényei alól felszabadult lelkek összegyülekeznek”.

Egészen kezdetleges tájékozatlanság, mely mutatja, hogy Büchner nem is sejti, mi az a lélek. Ki mondta azt, hogy a mennyország vagy a pokol a természetben lesz? Hisz mindenki tudja, hogy ezek természetfeletti dolgok. Büchner mégis a „természetvizsgáló” hatáskörébe utalja őket!

De még így sincs igaza, mert ő maga is világosan mondja, hogy ez a „hely”, a „földkerekségen túl” lesz, márpedig éppen Büchner hoz fel elképesztő számokat arra, hogy milyen eszeveszetten nagy ez a földkerekség. S most mégse tudja elhinni, hogy a feltámadottak ott elférjenek.

Aztán milyen tájékozatlanság jele, hogy valaki lelkek számára keres helyet, mikor azoknak a lényegéhez tartozik, hogy helyet nem foglalnak el. És Büchner mégis „gyülekezteti” s még a nehézség törvénye alól is fel akarja szabadítani ezeket a „lelkeket”, nem tudva, hogy a gravitáció a legjellegzetesebben anyagi törvény, amelyhez a léleknek semmi köze.

Bár Büchner tudatlanságában csak lelkekről beszél, mi tudjuk, hogy a másvilágon testek is lesznek, mert hiszen az utolsó ítéleten azok is feltámadnak. Azonban azt is tudjuk, hogy akkor már ezek a testek se lesznek olyanok, mint a földi testek. A gravitáció törvénye alól ezek a testek is mentesek lesznek. Láthatatlanok se lesznek, mint a földi testek. A feltámadt Jézus is zárt ajtók ellenére is meg tudott jelenni az apostolok között (Jn 20,26) és az ajtó kinyitása nélkül távozott is közülük a teste, és szent anyja teste is felemelkedett az égbe, természetesen helikopter nélkül, tehát a gravitáció törvényét szintén nem ismerte.

„De ha „lakásmizéria” nem is volna, az összesereglettek rendkívüli, a szélsőségig menő különböző erkölcsi és műveltségi foka az elhaltak további életét a legnagyobb mértékben nehezítenék meg. A jövő élet a teológusok és bölcsészek egybehangzó véleménye szerint a jelenleginek a folytatása és tökéletesedése lesz. Eszerint elengedhetetlennek látszik, hogy minden lélek a földön a műveltség egy bizonyos fokát nyerje el azért, hogy a túlvilágon továbbfejlődhessen. Ámde gondoljunk csak a korán elhunyt gyermekek, az elmebetegékké lett aggok, a hülyék, a rosszul neveltek, a beszámíthatatlanok, a vad, műveletlen törzsek vagy akár európai társadalmunk alsóbb néposztályaira! Vagy talán a túlvilágon fog a hiányos nép- és gyermeknevelés magasabb fokra emelkedni?”

Hát először is „rendkívüli, a szélsőségig menő” erkölcsi különbség nem lesz és nem is lehet a másvilágon, hiszen a jók a mennyországban, a rosszak a pokolban lesznek, tehát ugyancsak messze egymástól.

„A műveletlen törzsek” se okozhatnak ott semmi nehézséget, mert ott igazi demokrácia lesz. Amelyik néger, indián vagy maláj szigetlakó a mennybe jut, az teljesen egyenrangú lesz az odajutó európai gróffal, mert ott csak a szívjószág és a szeretet számít, az pedig a műveletlen törzsek körében is megtalálható.

„A korán elhunyt gyermekek az elmebeteggé lett aggok, hülyék és beszámíthatatlanok” pedig csak azért okoznak nehézséget Büchner számára, mert ő – bámulatos logikátlansággal – nemcsak itt a földön azonosítja a lelket az aggyal, hanem még a másvilágon is. Pedig annyit már csak tudhatna, hogy ha másvilágról beszél, akkor már azt is elismerte, hogy a lélek önálló szellem, nem pedig egyszerűen csak az agy.

A csecsemőkorban elhaltak és az idioták tehát nem okozhatnak nehézséget a másvilágon, mert hiszen ezeknek nem a lelkükkel volt itt a földön baj, hanem csak az agyukkal és az idegrendszerükkel, arra pedig a másvilágon nincs semmi szükség. Ott nincs szüksége a léleknek testi szerszáma s nem függ attól, hogy ki van-e már fejlődve ez a szerszám s egészséges-e. Ott az elhülyült aggokkal se lehet baj, hiszen ezeknek az aggoknak nem a lelkük öregedett el, csak az agyuk.

„Vagy miként viselkedjenek a túlvilágon – halljuk tovább – azok, akik itt a földön kérlelhetetlen ellenségek vagy ellentétes társadalmi állásúak voltak? Miként a kínzott a kínzóval, az eretnek a máglyarakóval, a megcsalt a csalóval, a rabszolga urával, a hóhér áldozatával, a máshitű ellenfelével, a jámbor a hitelennel szemben stb.? Nem volna-e ily együttléti égi pokolnak nevezhető?”

De nem ám! – feleljük a kereszténység szellemét annyira nem értő Büchnernek. Először is mondtuk már, hogy ezek az ellentétek nem egy helyre kerülnek, hanem egyik a mennybe, a másik a pokolba, tehát egyáltalán nem kell egymás társaságát túrniuk.

De biztosíthatjuk róla Büchnert, hogy az igazi kereszténynek s annak, aki meg is érdekelte, hogy az ég lakója lett, egyáltalán nem kell ellenségivel és földi megnyomorgatóival is együtt lenni, mert az igazi keresztények között igazi szeretet uralkodik és még az ellenség-szeretet is megvan körükben már itt a földön is. Aki pedig nem volt még ennyire tökéletes, a tisztítótűz szenvedései azt is előbb eljuttatják erre a magaslatra s csak úgy lesz az örök üdvösség részese.

Ha pedig éppen eretnekekkel leszünk majd ott együtt, nekünk éppen az lesz a legnagyobb boldogság. Mert nagyon téved Büchner, ha azt hiszi, hogy mi gyűlöljük, vagy szenvedhetjük őket. Mi azokat csak sajnáljuk és csak meggyőzni szeretnénk, hogy segítsünk rajtuk, de akikről látjuk a jóhiszeműséget és a jóságot, azokat nem is sajnáljuk, mert tudjuk, hogy az üdvösségben együtt is leszünk velük. Mivel itt a földön nem tudhatjuk bizonyosan, ki a bűnös és ki a bűntelen eretnek, milyen öröm lesz majd számunkra a másvilágon, ha még olyannal is találkozunk ott, akit tévesen bűnösnek gondoltunk!

Még kezdetlegesebb Büchner a következőkben: „Az egyház egyik legnagyobb vádja a tudománnyal szemben tudvalevőleg az, hogy a tudomány igen materialisztikus. De ki tagadhatja, hogy az egyház felfogása a jövő életről, melyben a holttestek feltámadása fog megtörténni, nem-e a legkirívóbb materializmus, amit egyáltalán el lehet képzelni?”

Hát először is, az egyháznak soha sem volt, ma sincs és nem is lesz soha nem legnagyobb, hanem még legkisebb „vádja” se a tudomány ellen, mert a tudomány az egyház legjobb barátja és szövetségese volt és marad is mindig. Az egyház csak a tudománnyal üzőtt szélhámosság és az ebből folyó lélekmérgezés ellensége.

Az se igaz, hogy a „tudomány” materialisztikus, mert hiszen bizonyára a bölcsélet vagy a matematika is tudomány, mégpedig mindkettő a tudományok tudománya, s nemcsak nem materialisztikus egyik sem, hanem még csak a legkisebb köze sincs az anyaghoz, a matériához. Csak egyedül a természettudomány lehet materialisztikus, ezt pedig az egyház már csak azért se kifogásolja, mert hiszen, aki az anyaggal foglalkozik (a természet anyag) az nem is lehet más, mint materialisztikus.

Az egyház éppen ellenkezőleg, azt kifogásolja, hogy egyes természettudományokkal foglalkozó egyének nem szeretnek az anyaggal foglalkozni s otthagynak a szakmájukat, mind-

untalan a metafizika és bölcsélet terére csapnak át, amihez pedig, mivel természettudósok, nem értenek. Vagyis éppen azt és egyedül csak azt kifogásolja bennük, hogy miért nem materialisztikusak. Ha megmaradnának szakmájuk, az anyag mellett és a kísérleti bizonyításnál, ha csak a tapasztalati téren maradnának, ami a természettudomány elengedhetetlen feltétele, akkor az egyháznak semmi baja se lenne velük.

Azt azonban joggal lehet kifogásolni, mert hiszen a tudomány alapelveivel ellenkezik, ha az, aki tudománya révén csak az anyagi világ terén illetékes véleménynyilvánításra, erőszakkal és minduntalan a szellem világába kalandozik át, főként pedig, hogy nem akarja megérteni, hogy ott mások a törvények, mint az anyagvilágban.

Ami pedig a test feltámadását jelenti, azt nem az egyház tanítja, hanem a Szentírás, s ha azt tanítja, akkor az egyház is kénytelen tanítani. És ha Büchner ezt a legkirívóbb materializmusnak találja, akkor ebből csak az a tanulság, hogy a kereszténység az anyagot se veti meg annyira, mint Büchnerék gondolják, tehát a kereszténység csodálatosan tárgyilagos.

Egyébként azért támad fel a test is, mert az is része az embernek, s látjuk, hogy az egyház szerint nem is olyan megvetett része, mint a hitetlenek effajta egyházellenes gúnyolódásaiból következtetni lehetne. Ha egyszer az a baj, hogy az egyház túlságosan lenézi, megveti, gyűlöli és híveivel is gyűlölteti a testet, máskor meg az, hogy olyan kirívóan testpártoló és testszerető, hogy ezt a hitvány testet még a mennyországba, Isten trónja elé is odaviszi, abból alighanem az következik, hogy éppen az arany középuton van és se az egyik, se a másik irányban nem túloz.

Egyenesen önmagát múlja azonban felül Büchner következő érvelésével: „És kérhetjük (bizonyára „kérhetjük” akar lenni) végül: ha van egyéni fennmaradás, mi lesz az állatok lelkeivel? Az emberi gőg e kérdés elintézésénél csak önmagára gondolt és nem akarja belátni, hogy az állatot, melynek épp úgy van lelke, mint neki, ugyanolyan jogok is illetik, mint őt. Hogy állati és emberi lélek között alapvető eltérés nincs, hanem csak fokozatbeli különbség van és a legfejlettebb emberi képességek gyökerei és kezdetei az állatvilágban találhatók. Teljesen jogos tehát, hogy Burmeister azt mondja: »Ha halhatatlan az emberi lélek, akkor halhatatlan az állati is. Mindkettőjüknek egyenlő alapminőségük folytán egyenlő joguk is van a fennmaradásra.« Ha e következtetességet (?) a legalsóbbrendű állatokig folytatjuk, amelyeknek lelki tulajdonságokat letagadni szintén nem lehet (kissé kezdetleges a mondat megszerkesztése), úgy megdőlnek mindazon erkölcsi okok, amelyeket az egyéni halhatatlanság érdekében felhoztak és oly abszurdítások keletkeznek, melyek e félszeg remények épületét hamar felfordítják”.

Hát erre bizony nem cáfolat jár, hanem csak kacagás. Látszik belőle, hogy Büchner, aki most még egy társát, Burmeistert is felsorakoztatja maga mellett, mennyire sejtelmével se bír mindannak, amit ember és állat, agyvelő és lélek közti különbségre vonatkozóan kifejtettünk.

Nem is sejtí, hogy a képzet még anyagi és érzéki dolog s az állat, még a legmagasabb rendű állat is, csak eddig tud emelkedni, a fogalom pedig már szellemi, s ezzel még egy állat se bír. Nem tudja, hogy az állati lélek nem szellemi, nem is külön állagú lény, hanem csak az anyagnak az érzéki (de nem a szellemi) világi felemelkedő legmagasabb létezési formája, mely teljesen olyan, mint az anyag, hiszen az állat anyagot lát, hall, ízlel, szagol, tapint, anyagi képek nyomait eleveníti fel agyában, mikor emlékezik és asszociál. Az állati léleknek kiterjedése van, mint az anyagnak, világos tehát, hogy az anyaggal együtt el is pusztul, illetve részeire bomlik (mert az anyagnak természetesen vannak részei).

Jellemző, hogy Büchner tűrhetetlen s sértő gőgnek tartja az ember részéről, ha magát többnek tartja, mint az állat, s ha vakmerő emberi gőgjében azt hiszi, hogy ő feltámad, de az állat nem. De azt már nem tartja az ember részéről se gőgnek, se sértésnek, mikor ugyanezen ember urat egyáltalán nem akar maga fölött elismerni s még urát, Istenét is le akarja tagadni

az égről. Elhisz inkább mindent, azt is, hogy az állat gondolkodik, beszél, sőt még törvényt is tart, sőt szerinte gondolkodik még maga az anyag és az ösköd is, létrejöhetek szerte csak úgy maguktól gyomrok is, szemek is, fülek is, a tej is, sőt az az agy is, mely szerinte még gondolkodik is. Csak egyet nem hisz el semmi szín alatt: hogy Teremtő is van, mert maga felett urat elismerni nem akar. Ez neki nem is gög. Istent le lehet nézni, az állatok nem.

A koronát azonban ezzel az érvével teszi fel munkájára Büchner s ezzel mi is végleg elválunk tőle: „Ne feledjük el azt sem, hogy egy intelligens állat, mint például a kutya, majom, elefánt lelke kétségtelenül felülmúlja a hülye, a bolond és örült emberekéét. Milyen ellentét volna már most az utóbbiakat halhatatlanoknak, az előbbieket pedig halandóknak mondani!”

Büchner tehát nem is sejti, mi az a lélek s miben különbözik az állati lélektől. Nem tudja, hogy a hülye lelke éppen olyan, mint a mienk, s nem is az ő szégyene, hogy az anyagi világgal összekötő szerszáma használhatatlan lévén, majd csak a szellemi világban fog megnyilvánulni és működni. Büchner azonban az ilyet méltatlannak tartja az örök üdvösségre. Egy okos kutyát azonban nem.

Mivel pedig a hülyeség az emberben az anyagi világgal együtt járó sok kísértéstől és büntetéstől való mentességet is jelenti, azt kell mondanunk, hogy majdnem annyi a haszna, mint a kára. De nemcsak a hülyét, hanem az örültet is kevesebbe becsüli Büchner az okos állatoknál, pedig ezek között igen sokszor az emberiség legnagyobbjai vannak. Gondoljunk csak Széchenyire, Robert Mayerre, Guy de Maupassant-ra. Igazán materialista önzés jele, hogy mihelyt valaki megőrül, tehát szerencsétlen lesz s tovább már nem lehet hasznát venni, ez a sivár világnézet elfelejti mindjárt, hogy ki volt az illető s rögtön elfelejti azt a sok kincset is, melyet ugyanő az emberiségnek adott. Akkor neki már nála nagyobb érték egy egészséges kutya, majom vagy elefánt, sőt szerinte még a halhatatlanságot is inkább megérdemli, mint ő.

Pezenhoffer Antal (1893-1973)

Pezenhoffer Antal róm. kat. hittanár, író, a vallási statisztika nagy tudósa 1893. május 21-én Zalaszentgróton született egy 11 gyermekes, közepes jólétben élő család 7. gyermekeként. A négy fiú közül hárman választottak papi hivatást.

Padáyi (alias) Pezenhoffer József Sándor (1884-1945) Inke plébánosa, akit 1945. március 31-én (nagyszombaton) a falut előzőnlő vörös csorda haramiái kegyetlenül meggyilkoltak.

Dr. S. J. Kardas (alias Pezenhoffer) József (1895-1983) orvos, hittérítő, missziós atya.

Pezenhoffer Antalt 1916. május 21-én (21. születésnapján) Csernoch János hercegprímás szenteli pappá Esztergomban.

1916-1918-ig Érsekújvárott, 1918-1919-ig Párkányban káplán. 1919-1949-ig (az iskolai hitoktatás betiltásáig) hittanár a Budapest Vas utcai gróf Széchenyi István Felsőkereskedelmi Iskolában. 1949-1961 között az esztergomi érseki könyvtár (Bibliotéka Strigoniensis) igazgatója. 68 éves korában vonul nyugdíjba és 1973. augusztus 24-én visszaadja nemes lelkét Teremtőjének.

Érseki tanácsos (1933), szentszéki bíró, a „Notre Dame de Sion” női szerzetesrend lelki vezetője, a Magyar Statisztikai Társaság és a Szent István Akadémia rendes tagja, a Magyar Kultúra c. folyóirat és a Katolikus Almanach munkatársa és sok más egyházi és világi intézmény tanácsadója.

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó	7
Bevezetés	9
A hit és a tudás	24
ISTEN	27
Isten létének bizonyítása az élet keletkezéséből	29
Az érv ismertetése	29
Az ellenvetések ismertetése	32
A világ (illetve Naprendszerünk) keletkezésének természetes magyarázata	44
Isten létének bizonyítása a világmindenségben uralkodó célszerűségből (Teleologikus istenérv)	53
Mi a célszerűbb működés?	53
A nagy természet célszerűségei	57
A fejlődés elve	63
Az állatvilág bámulatos célszerűségei	74
Érvek a célszerűségi istenérv megdöntésére	88
Büchner ellenvetései a célszerűségi istenérv ellen	103
Isten létének bölcséleti bizonyítása és Isten mibenléte	127
Milyen az Isten?	133
Egyéb, Isten létét bizonyító érvek	142
Istentelenség, materializmus, panteizmus és deizmus	155
Szabó Dezső érvei az istentelenség mellett	161
A leszármazáselmélet (evolúció)	169
Az ember testi származása	183
A Szentírás és a természettudományos haladás	198
Ateista érvek a vallás ellen	214
LÉLEK	239
A lélek léte és hallhatatlansága. A lélek fogalma	241
A lélek létének bizonyítása a gondolkodásból	245
Lélek és agyvelő	250
Ember és állat	257
A lélek létének bizonyítása a szabad akaratból	274
Büchner ellenvetései a lélek léte ellen	284
A lélek halhatatlansága	298
Büchner érvei a lélek halhatatlansága ellen	312
PEZEHNOFFER ANTAL életrajza	321

Palásthy Bt.

8175 Balatonfüzfő, Kilátó köz 3.

Tel.: 20/98-92-759

info@PalasthyBt.hu • www.PalasthyBt.hu

Cégünk 1992-ben alakult nyomdai előkészítési munkákra, s az alábbi szolgáltatásokkal áll az Önök rendelkezésére:

- Digitális fényképezés
- Hagyományos fényképezés
- Kottagrafika (kották szedése számítógéppel)
- Kézirat szedése (idegen nyelveken és cirill is)
- Szedett anyagok tördelése
- Táblázatok, egyenletek, rejtvények, sakkeladványok szedése
- Nyomtatott anyagok korrektúrázása
- Képek digitalizálása (szkennelés) 1200 dpi-vel
- Diafilmek, negatív filmek, papírképek archiválása, CD-re írása
- Ábrák rajzolása (CorelDraw, AutoCAD stb.)
- Vonalkódok készítése, egyedi kódok nyomtatása
- Fordítás (angol, német)
- Kiadványok komplett nyomdai kivitelezése
- Újságok, reklámanyagok csomagolása, borítékolása, postázása
- Adatbázisok létrehozása, feltöltése, karbantartása, etikettnyomtatás
- Bérnyomtatás fekete-fehér és színes lézernyomtatón
- Számítógépes oktatás, programtelepítés, szaktanácsadás
- Bakelit hanglemezek digitalizálása CD-re, akár MP3-ban is
- CD-írás bármilyen adathordozóról
- Honlapok készítése, frissítése, karbantartása
- Közúti személy- és teherszállítás, futárszolgálat

Névjegykártyák, meghívók, szórólapok, reklámanyagok, brosrák, füzetek, könyvek, tankönyvek, kották, szótárak, lexikonok, szakkönyvek, nyomtatványok készítése.

Szolid árak, gyors, pontos munka!

Referenciáink, kivonatos áraink megtalálhatóak honlapunkon:

www.PalasthyBt.hu

Várjuk tisztelt leendő megrendelőinket!

A vallás igazát fogja bizonyítani ez a könyv, mivel pedig – mint látni fogjuk majd – vallás tulajdonképpen csak egy van: a katolicizmus, a katolicizmus igazát fogja bebizonyítani. Előre ki kell jelentenem, hogy ennél fontosabb, ennél életbevágóbb, ennél közérdekűbb bizonyítás nincs, és nem is lehet a világon. Ha ugyanis valaki még arra se kíváncsi, hogy van-e az élet után még egy másik élet is, annak álláspontjára bajosan találhatunk a józan ész határai közt mozgó magyarázatot.

Ha valaki nem kíváncsi egy regényre, egy elbeszélésre vagy színdarabra, nem csodálkozhatunk rajta. Hiszen az egész csak az író képzeletének játéka, s mi címen kívánhatjuk, hogy valaki kíváncsi legyen egy író képzeletének játéka?

Ha valaki a földrajzra, a történelemre, a természet törvényeire, vagy valamely egészségügyi, vagy foglalkozása körébe vágó felfedezésre se kíváncsi, már nagyobb baj. De azért ezek s milliók vannak, akik e hibáik ellenére is egész szépen megvannak. Kárukra van lustaságuk és érdeklődéshiányuk, de azért a legtöbb esetben nincs akkora kárukra, hogy miatta egyenesen szerencsétlenség származna belőle rájuk.

Ha azonban valaki még arra se kíváncsi, hogy halálával vége lesz-e mindennek, vagy pedig csak akkor kezdődik majd számára az igazi élet, melynek aztán nem is lesz vége többé soha; ha valakit még az se érdekel, hogy milyen dolga lesz az örök életben és hogy mitől függ az, hogy ott jó dolga lesz-e vagy keserves; ha valaki egyáltalán semmit se törődik még azzal se, akitől véglegesen sorsa függ, sőt még az is teljesen közömbös előtte, hogy egyáltalán van-e vagy nincs ilyen valaki, azt már lelkitabetegnek kell mondanunk...

ISBN 978-963-8283-19-1

9 789638 283191